

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DE DANSKES ØER · II ·

DE DANSKES ØER

ACHTON FRIIS

DE DANSKES ØER

MED ILLUSTRATIONER AF

JOHANNES LARSEN OG FORFATTEREN

BIND II

Lyd 28 Juli 1921 Dk.
Lars. Grams Dk.

GRAFISK FORLAG · KØBENHAVN

© 1962 by *Marta Achton Friis*

ANDEN UDGAVE

*De danskes Øer er sat med 10 punkt Baskerville
og trykt hos*

Grafisk Institut A/S · København 1965

Papiret er matglattet 605

og krideret kunsttryk fra De forenede Papirfabrikker A/S

Indbindingerne

er udført af Oscar Møllers Bogbinderi

og luksusudgaven af Anker Kysters Eftf.

med sidepapir tegnet af

Axel Encke

Indhold

	Side
Samsø	11
Øerne i Stavnsfjord ved Samsø	101
Vejrø ved Samsø	116
Bosserne	121
Kyholm	124
Hjelm	129
Tunø	141
Endelave	159
Øerne i Horsens Fjord	178
Hjarnø	180
Alrø	191
Vårsø med Vårsø Kalv og Langøerne	200
Æbelø	206
Fænø	219
Fænø Kalv	227
Brandsø	230
Torø	236
Bogø i Lille Bælt	244
Øerne i Helnæsbugten	261
Illumø	261
Vigø	267
Øer i Nakskov Fjord	273
Slotø	279
Vejlø	286
Enehøje Ø	289
Vejrø i Smålandshavet	292
Rågåø	302
Intermezzo	310
Fejø	315
Skalø	333
Askø	337
Lilleø	346
Lindholm ved Lolland	349
Femø	354
Vigsø	376
Masnedø	381
Dyrefoden	387
Bogø	391
Farø	419
Lilleø	426
Tærø	429

	Side
Langø	435
Nyord med dens holme	441
Lindholm i Stege Bugt	468
Sejlads	471

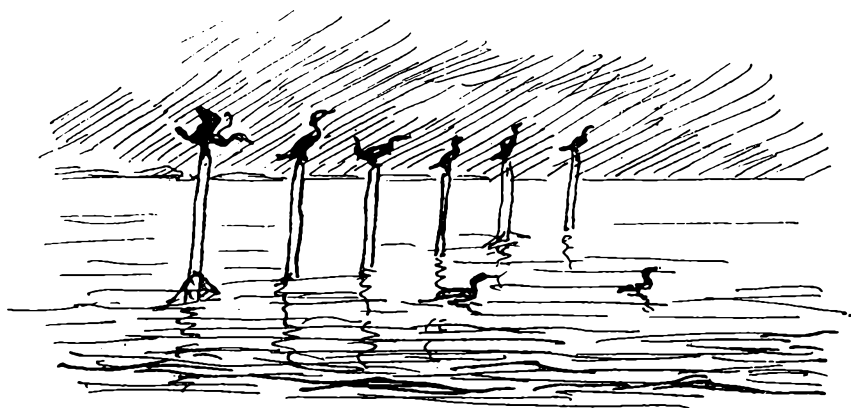
PORTRÆTTER

	Side
Ung pige fra Sydsamsø	33
Storbonde af gammel samsinger-slægt fra sønder- landet	61
Husmand fra Samsøs nordland	75
Den gamle sognerådsformand fra Nordby	83
Gamle Jakob Hatting fra Tunø	145
Sognerådsformanden fra Alrø	193
Fisker Valentin Andersen	249
Bonde fra Vesterby på Fejø	325
Ung sømand fra Femø	367
Ung pige fra Femø	371
Den gamle Bogøskipper	405
Esben Keis fra Bogø	409
Fru Oline Keis fra Bogø	413
Proprietær Stær fra Farø	421
En gammel Nyordslods	451
Havnefogeden på Nyord	455
En Nyordspige	459

FOTOGRAFIER BAG I BIND II

	Tavle
Samsø	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 14, 15, 16, 17
Vejrø	18, 19, 20
Kyholm	20
Hjelm	21, 22
Tunø	23, 24, 25, 26, 27, 29
Endelave	28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35
Hjarnø	36
Alrø	37, 38
Vårsø	39
Æbelø	40, 41, 42
Fæne	43
Brand Sø	44
Bogø	45, 46
Slotø	47, 48
Vejlø	49
Enchøje Ø	49

	Tavle
Vejrø	49, 50, 51, 52, 53
Råge	53, 54
Fejøl	55, 56
Skalø	57, 58
Askø	59, 60, 61
Lilleø	62
Lindholm	61, 62
Femø	63, 64, 65, 66, 67, 68, 69
Vigsø	70, 71
Dyrefoden	72
Bogø	72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80
Farø	81, 82
Lilleø	83
Tære	82, 84
Langø	84, 85, 86, 87
Nyord	87, 88, 89, 90
Lindholm	91

Forårsrejsen 1922

Samsø. Øerne i Stavnsfjord. Vejrø ved Samsø. Kyholm. Hjelm.
Tunø. Endelave. Øerne i Horsens Fjord: Hjarnø, Alrø, Vårsø
og Vårsø Kalv. Æbelø. Fænø. Fænø Kalv. Brandsø. Torø.
Bogø i Lille Bælt. Øerne i Helnæsbugten: Illumø og Vigø.

Samsø

Da Peder Griffenfeld stod på sin magts højde og kom i besiddelse af sine mange jordegodser, var blandt de sidste øen Samsø. Hans samtidige, Thomas Kingo, hyldede ham i et langt digt, som bærer titlen „Udførlig Beskrivelse om Landet Samsø“, og som langt mere er en hymne til øen og dens natur end til den, hvem det er tilegnet. Det er et af de mest pompøse digte, Kingo har skabt. Lidet kendt, som det er, viser det i høj grad hans afstamning fra det skotske digterfolk med dettes uforlignelige sans for naturens åbenbaringer og vælde, og hans evne til at male ytrer sig i fremtrædende grad deri.

Står man på en af Samsøs høje og mindes begyndelsen af dette digt, da er det, som om man har sneget sig ind i gudens værksted i det øjeblik, da han former den gloende jordklump ved sin esse og slynger den ud på dens bane, hvor han svaler den i det iskolde rum under elementers brøl og siden ved sit ords magt tvinger den ind i dens rolige løb.

Og da de kølende vande har omsvøbt den sydende klump og gjort den sval, da begynder jordens ansigt langsomt at tegne sine træk:

– Derpaa Du da blev ved at skabe disse Ting
Vi med forundring seer i hele Verdens Ring.
Mens paa den tredie Dag i Verdens Almanakke
Du bød at Vandene sig sammen skulde pakke,
At Jorden som da var et Flyde-Dynd og Klump
Den kunde reyse sig af Vandets dybe Sump.
Flux paa Dit Ord det skeer, at alt det store Vaade,
som Havet kaldes nu, i underlige Maade
Sin Sted og Lossament i Jordens Indvold fik,
Ompælet ved din Magt at ey gaae af sin Skik.
Herpaa da kiged frem vor store Foster-Mooder,
Og fik sit Ansigt tørt fra hine Hvege-Floder,
Som sig paa Timen ud i Tusind Arme stak,
Men hun de lønlig Vand i sine Aarer drak.
Da fanged Klippen an sin horned Kam at reyse,
Og Bierge-Toppen da mod Himmelen at kneyse;
Her blev saa rag en Klint, og der en lystig Dal,
Men hidset blev en Skov og frydig Fugle-Sal.
Her skiød sig Jorden ud i mange Miles Lengde,
Sit Krydderies Tappet mod Soolens Ansigt hengde,
Hvor Folk i Tusind Tal sig kunde nære paa,
Og udi hendes Skiød Livs Op- og Nedgang faa.

Nu tog hun Grendse-Maal til Land og Konge-Riger
 Ud af det stoore Hav, nu lod hun bugted Viger
 Indkrumme sig udi sin Grøde-fulde Faun,
 Til Seylings Mandens og til hver Mands Tarv og Gaun.
 Nu lod hun Elv og Aae til Lande-Deling glide,
 Og paa sin sorte Ryg med ævig Fart omride:
 Nu blotted hun en Steen, et Mærke-Tegn og Pæl
 For Land og Vand, og for en Jord-begierig Sjæl.
 Nu axled hun sig op, midt i de dybe Strande,
 Og lod sit Hoved see udi de vilde Vande
 Med Øer her og der, som Ynglinger udaf
 Den store Mooders Lif, midt i Afgrundens Grav.
 Du, *Samsøe*, kom og frem tillige med de andre,
 Der Vandets Herskab fik sit Herre-Bud at vandre
 Bort til sin Grense-Sted; dit Hoved frem Du skiød,
 Og Dine Skuldre af den vaade Dynge brød.

Årtusinder går; og så klædes landet:

– Man Kirke-Sogner fem kand tælle paa dit Land
 Og Lifsens Floder faa midt i hin salte Strand.
 Een Herre-Gaard der er, som og dit Land bepryder,
 Den kaldes *Syllemark**). Femhundred Bønder bryder
 Med Jerne-Næsed Plov dit frugtbar Sæde-Land,
 De ogsaa Kiøbmandskab tør drive paa dit Vand.
 For Østen Syllemark en liden Skov opstikker
 Sin Oldenkroned Top, og Skyens fugter drikker;
 Den brikke-rumped Raa hun føjter der omkring,
 Hjert-kipped Hare gjør her sine Spoor og Spring;
 Den lure-Mikkel Ref sig veed at undergrafve
 Og Bondens Gaase-Been saa hemmelig at gnafve.
 Der sees hin stolte Ørn og Røfver-arted Høg
 Slaae Vinger i hin Løv- og Greene-fulde Bøg.
 Af Jordens Rug og Byg sig Landets Bonde glæder,
 Hvis Skaller meget tynd frem for paa somme Stæder;
 Der høstes Hafre til hans Bidsel-vante Hest,
 Og Ærter til hans Flesk, naar Kaalen skorter mest.
 Saa hafver Brugen og Naturen vist at lære
 Hin flittig Bonde-Mand, hvor han sig best kan nære.
 Muld-Fielen skiær i Jord, Beeg-Fiælen skiær i Hav,
 Brød, Klæder, Penge, Guld han faaer i begges Grav.

Og i stranden:

Der seyler runden om de Fisk-Armeer mange
 Som udi Sætte-Garn sig lader værfv og fange.

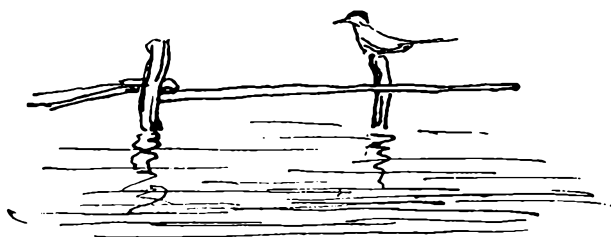
*) Søllemarksgård, hvor nu Brattingsborg ligger.

Den leker spettet Torsk, den søde-kiøded Hvilling,
 Den Bliant-klædde Sild, som gavner daglig Skilling,
 Blød, feed og fiin Makreel og Krabben Harnisk-klæd,
 Den smudrig-haled Aal og flade Flynder med,
 Ja tusind flere der af Finde-vinged Fiske
 Stiltiendes omkring i Belte-Fiorer liske.
 Blandt dem omflyder den høi-halset Svan i Strand,
 Graa-Vildgaas, Dykkeren, den sluge-næbbed And;
 Den loyen Sæle-Hund sig tit mod Soolen bager
 Og tiit sin egen Død i sin Forløsning tager.
 Hand skydis, fangis og aftrekis Skind og Huud,
 Og af hans feede Spek man syder Trannen ud.

O Belt, Skib-Høfding Belt, som Landet ey allene
 Med Bølgen-Vogn omfar, men og i trende Greene
 i Landet skyder dig, at Kiøbmands Flyde-Kar
 Sin Haun kan søge der, og ikke ilde far.
 Men dybe Weyrøe-Sund de største Kongens Skibe
 De Vande-flakke-Slot, naar som det gaaer i Knibe
 Forunder sikker Haun og trygge Lossament,
 At ey af Himmel-Storm de vorder skad' og skiændt.

Kun et sted i diget brydes denne idyl, hvor digteren taler om det farlige,
 lumske bælt

hvor mangel haver fra sin gode Davre velt!

Det kommer midt i hymnen som en dissonans, og man mindes Heines ironiske:

„Wenn sich ein Gott sechs Tage plagt
 und selbst am Ende Bravo sagt,
 dann muss sich was gescheidtes finden . . .“

Sikkert kendte Kingo både Samsø og den våde vej dertil! Mange har skildret
 øen udførligere, men ingen skønnere.

Som øen geografisk omtrent er landets centrum, således har den fra ældgamle tider været et midtpunkt for dets søfarende folk. Dens befolkning er et udpræget blandingsfolk, dets sprog, hvis kerne er jysk, har øbomålenes lette tonefald.

I en mængde sagaer møder man dens navn, guder og helte har betrådt den. I *Sæmunds Edda*, i „Ægisdrekka“, beskylder Odin Loke for at have vanket om på Samsø, forklædt som spåkvinde. Gudens navn er bevaret i Onsbjerg og Onshøjene på sydlandet. Her har været et vi, helliget hans dyrkelse.

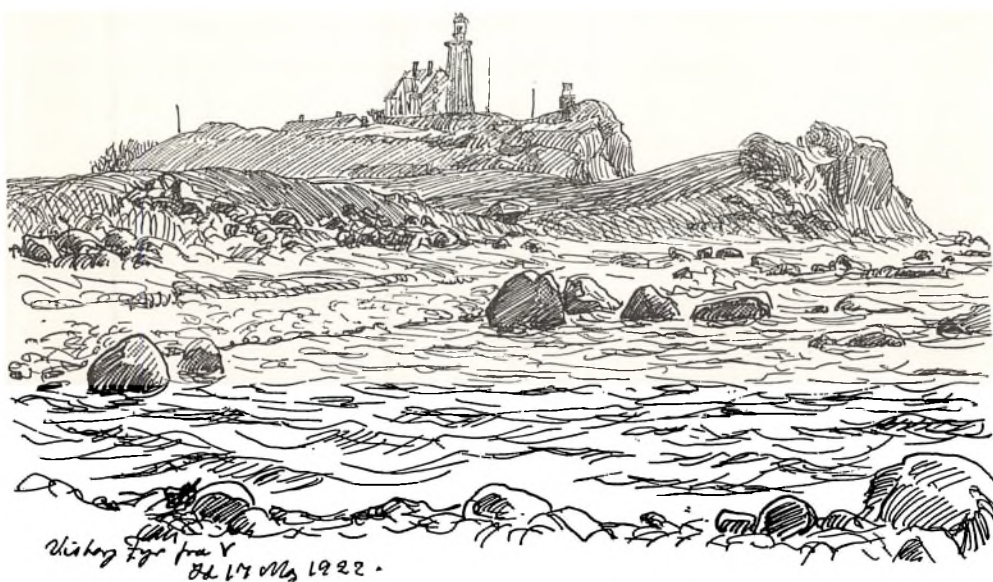
I *Gaungurrolfs Saga* siges der, at „Samsø ligger mellem Jylland og Skaane“. – Selv om dette ikke kan siges at være noget helt udtømmende signalement, er det betegnende for, at den ligger på *alfarvej* – den brede vandvej, hvor vikinger færdedes, og hvor hærmænd mødtes, søgte ind og tog havn.

Her på sydkysten ved den gamle *Munarvogr* – „den skønne bugt“ – landede efter *Hervararsaga* og *Ørvarodds Saga* Hjalmar og Ørvarodd, og her stod den storartede kamp med Osuræsønnerne, et af de monumentaleste optrin i vor oldtidslitteratur.

På denne kyst slutter *Regnar Lodbrogs Saga* med sit douce efterspil, der rummer sagatidens skønneste fortællekunst, og hvori mystikken som et tykt slør drages over den døde sagnkonges og hans sønners skikkelser:

„Øgmund hed en mand; han blev kaldt Øgmund hin Danske.

Og da han engang fór med fem skibe og lå ved Samsø i *Munarvogr*, berettes der, at hans madsvende gik op på land for at lave maden, men de andre

gik til skovs for at forlyste sig; og der fandt de et ældgammelt mandsbillede af træ, fyrretyve alen højt og mosbevokset. De så dog hele hans beskaffenhed og talte indbyrdes om, hvem der vel kunne have ofret til denne store gud.

Men i det samme kvad træmanden:

Det var længe siden
Da i Leding fore
Heklings Sønner
Med Rullers Tunger*

Frem ad Ørters
Salte Veje**
Da blev jeg Hersker
Her i Torpen.

Dør mig satte
Syd ved Havet
Ledingsdjærve
Lodbrogssønner;
For Kæmpers Død man
Til mig da ofred
Her paa Samsøs
Søndre Kyster.

Der bød de stande
Mens Stranden taaler,
Manden ved Tjørnen
Mosbevokset;
Nu styrte paa mig
Skyers Taarer,
Hverken skærme mig
Kjød eller Klæde.

– Dette tyktes mændene underligt, og de fortalte det siden til andre.“

At dette sagnrige land har været beboet fra den tidligste oldtid, herom vidner et par store køkkenmøddinger og henimod femogtyve stenaldergrave. På sønderlandet findes desuden, fortrinsvis langs kysten, ikke mindre end et hundrede og femogtyve gravhøje, delvis fra bronzealderen. Der frembyder sig det mærkelige forhold, at nordlandet i modsætning til sydlandet ikke rummer en eneste gravhøj!

Oprindelsen til øens navn er sandsynligvis mandsnavnet *Samur*, som forekommer bl. a. i en mængde islandske sagaer, undertiden forkortet til Samr. „Samrsey“ har da rimeligvis været øens første navn, måske efter den landnamsmand, der første gang tog den i besiddelse og som viking spredte rædsel om sit navn. Anders Sørensen Vedel siger: „Sand og vist er det, at der haver boet et mærkeligt og stærkt Folk paa Samsø, og de andre omliggende Øer, som klarligen kan sees af allehaande sandfærdige Fodspor. Og have Kiæmperne og andre Orlogsmænd gierne boet paa saadanne Øer i gamle Dage, fordi de letteligen kunde oprette sig gode Befæstninger, og have her snart Udflugt til Søen, at søge efter Rov og Bytte.“ Og Pontoppidan bemærker herom i sin „Danske Atlas“ bl. a. følgende: „I hedenske Tider have mange Søe-Røvere fundet Samsø beqvem til at øve de Helte-Giærninger, som dengang vare paa Mode.“ (!)

* Havet. ** Skibene.

At øen til op imod den nyere tid har været skovdækt ses af en mængde stednavne og af moserne, ligesom sagaerne beretter herom. Da den ligesom en mængde andre af vore mindre øer ved middelalderens slutning var udlagt til vildtbane for kongerne, findes den på „Ølisten“ i Valdemar II's Jordebog fra 1231. Det ses heraf, at den har rummet en usædvanlig mængde arter af vildt, nemlig dådyr, rådyr, hare og mår, og her fandtes „hus“ for kongerne og deres jagtfølge.

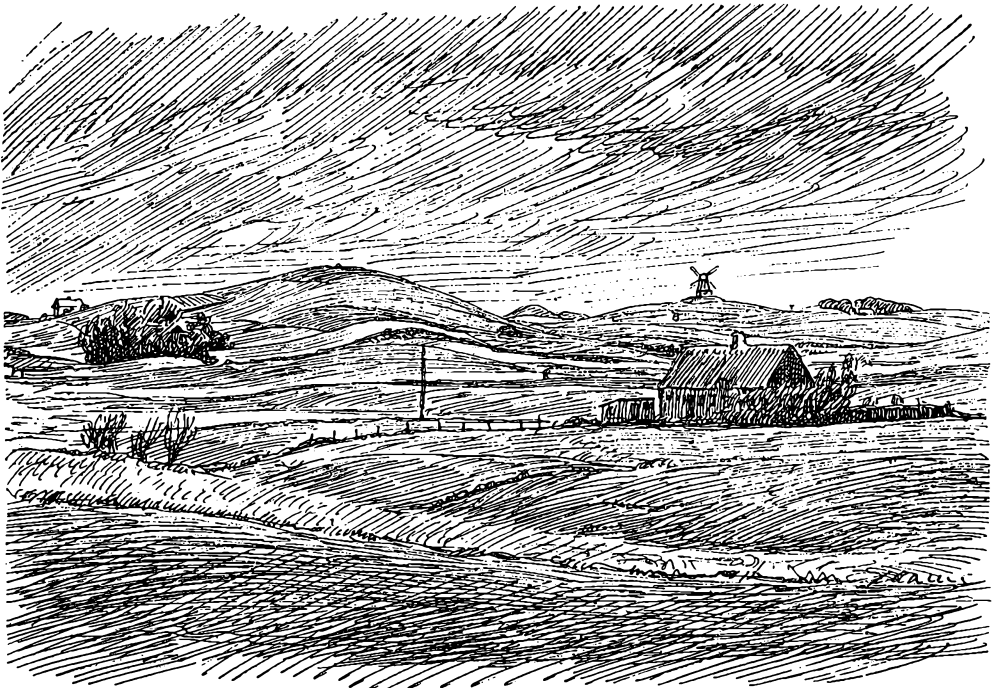
Disse „huse“, som ølisten ofte nævner, var vel i almindelighed blot sammen-tømrede træhuse. Thi stenhuse var dengang ingenlunde så almindelige, at man kunne vente at træffe dem på disse små øer. At forholdet på Samsø har været usædvanligt, og at den har rummet en kongelig bygning af mere stor-slået anlæg, muligvis endog befæstet, derpå kunne den meddelelse tyde, som går ud på, at Marsk Stig indtog „*Castrum Samsø*“, og at et brev fra kongen i 1216 dateres „in curia nostra Samsø“.

„Roskildebogen“ oplyser, at kongen på Halsnæs mellem Roskildefjord og Kattegat har bygget „et udsmykket Jægerhus, en Sal, en Stald, et Kapel og en Hundegaard“. Og kongerne i det frankiske rige indrettede sig på lignende måde med jagthuse i deres store skove. Vi har endnu efterretninger om kongernes besøg i disse, fordi de ofte herfra, ligesom de danske konger fra øerne, udstedte aktstykker.

De fleste danske småøer tilhørte på den tid kongen eller kronen efter den ældgamle lov, at disse havde *retten til alt øde* – „Kongen ejer det, som ingen ejer“ – en vedtægt, der er ældre end Gorms og Thyras dage. Og en stor mængde af disse øer var ubeboede omkring år 1200, enkelte fordi de overhovedet aldrig havde haft faste beboere, men mange fordi befolkningen under de lovløse og urolige forhold i det tolvte århundrede, særlig ved vendernes bestandige indfald og plyndringer, var blevet fordrevet fra sin jord, så denne som udyrket var tilfaldet kronen. Under de rolige forhold, som udviklede sig i slutningen af Valdemar Sejrs regering, er sikkert en mængde af disse øer hurtigt på ny blevet befolket; og det er ikke sandsynligt, at kronen strengt har fastholdt sin ejendomsret til grunden, thi det at få øen bebygget har været en så stor fordel, at kronen ofte har tilladt beboerne at drive jorden som fri ejendom.

Ølisten viser jo i øvrigt heller ikke ejendomsforholdet, men kun kongernes jagtret til øerne. Tunø, Saltholm og Læsø, som alle findes på den, var således allerede da Jordebogen forfattedes overdraget eller bortskødet til andre.

For Samsøs vedkommende udviklede der sig særlig mærkelige ejendomsforhold, idet kronen var ejer af udmarker og fælled, men bønderne af deres huse, kålhaver og tofter. Således var ordningen på øen endnu, da denne overdroges til Griffenfeld, og ifølge sagnet skal den have sin oprindelse fra øens første bebyggelse. Rimeligvis er dette forhold af meget gammel oprindelse og

Med Koldby Mølle fra S.V.
Jl 19 Maj. 1922

har uden tvivl stået i forbindelse med sætningen om kongens ejendomsret til den øde jord, så at denne kun delvis er givet dyrkerne i hænde som ejendom.

Øen skal i middelalderen flere gange være blevet fuldstændig udplyndret af indfaldende fjender, de første gange under Svend Grathe og Valdemar den Store, senere, vistnok i 1285, af Marsk Stig og de norske under Alf Ellingsen, der „røvede Kalundborg og mange Øer i Danmark“, siger Huitfeldt. Endelig under Valdemar Atterdag omkring 1368, da nordlandets tre byer Kongsbølle, Søby og Glistrup blev jævnet med jorden for aldrig at rejse sig mere. Dette sidste fandt sted, efter at den sorte død i 1350 havde hærget øen.

I Stephanius' udgave af Saxo (1645) s. 234 omtales enkelte steder i Danmark, som de danske konger i gamle dage skyede som ulykkebringende – „*fatalia & mali omnis loca*“ – og deriblandt nævnes Samsø. Formodentlig har den gode jagt på øen dog været en formildende omstændighed i kongernes bedømmelse af stedet. Valdemar den Store opholdt sig således her i 1166 på jagt, og i 1180 risikerede han endogså at kalde så betydningsfulde mænd som bisp Absalon, Sune og Esbern Snare herover for at føre forhandlinger om de oprørske skåninger. Denne gang blev det skåningerne, ulykken ramte!

1186 holdt Knud VI en herredag på Samsø, og i 1215 holdt også Valdemar Sejr en herredag på øen, hvor hans søn Valdemar den Unge blev hyldet. 1216 udstedte han her førømtalte gavebrev, ved hvilken lejlighed dron-

ning Berengaria, grev Niels af Halland, bisp Ebbe af Århus og en mængde adelige og gejstlige herrer var til stede.

Skønt oftest kronens ejendom har øen dog hele middelalderen igennem ført en omskiftelig tilværelse. I 1253 overdrager Christoffer I den sammen med Endelave til Albrecht af Mecklenborg som pant. Hertugens efterkommere sælger den omkring 1300 til grev Gert; men den kommer snart på ny under kronen, thi 1307 skænker Erik Menved den tilligemed Kalundborg, der vist for det meste var forlenet med Samsø, til sin broder Christoffer, der senere som konge overdrager den til Knud Porse. Under Valdemar Atterdag finder vi den atter under kronen; men allerede i 1407 indløser dronning Margrethe den fra biskop Bo i Århus, som altså på dette tidspunkt må have haft fingre i den.

Fra 1424 er den imidlertid bestandig lagt ind under Kalundborg len, og da kong Kristian II som fange sad på Kalundborg Slot, var Samsø blandt det gods, som henlagdes til hans underhold. – I 1674 bliver den bortskødet til Griffenfeld for 23.000 rdlr., nutildags prisen på en enkelt, jævn bondegård på øen!

Efter Griffenfelds fald gav Christian V den til Sofie Amalie Moth, den oprettedes i 1677 til grevskab og gik over til denne dames efterkommere, Daneskiold-Samsøerne. Grevskabet Samsø omfattede til midten af forrige århundrede næsten hele øen; men siden er størstedelen gået over til arvefæste.

Intet under, at mange fingre har været ude efter den fede bid, der bestandig har haft ry for sine naturlige rigdomme. I „Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed“ (1656) berømmer Arent Berntsen den for dens overdådige frugtbarhed, for beboernes fortrinlige agerbrug og deres sømandsdygtighed. Med deres egne frembringelser sejler de til Norge, Tyskland og endnu fjernere steder. På øen er en mangfoldighed af al slags kvæg, omkring den det rige fiskeri. Indbyggerne har fra gammel tid haft mere frihed med deres gårde „end andre disse Rigers Indvaanere.“ Børnene er arveberettigede til gårdene, hvilket er et særligt privilegium.

Således så øen ud, så idyllisk og rig som i Kingos digt, da svenskekrigen udbrød mellem Frederik III og Carl X Gustav.

Første gang, samsingerne fik fjenderne at se, var den 8. november 1657, da en lille svensk „Flode“ på tre fregatter under major Ugglå ankrede op under kysten mellem Vesborg fyr og Grydenæs. Mændene samledes bevæbnede ved „Ilsemej“, majstangen på Dansebjerg syd for Brundby, og efter den svenske beretning drog de herfra i et antal af seks hundrede ned mod angrebsstedet. Men ved svenskernes landgang gjorde dog kun en meget ringe del af denne styrke et svagt forsøg på modstand; det var slet uddannede „Landstormstropper“ med tre officerer til at føre sig, og da svenskerne angreb, „gav

de Flugt“ og rev officererne med sig. Provsten og fogeden, som nu overtog forhandlingerne, kom hurtigt overens med svenskerne om et forlig, hvorved de „godvillig overgave sig og tilbød at præstere Skyldighed“.

Men just som brandskatterne begyndte at strømme ind og forretningerne gik glimrende for svenskerne, kom Peter Bredahl til med et par skibe og tog humøret fra dem. De begav sig hurtigst muligt „paa Retiraden“ – thi, som Bredahl udtrykte sig i sin rapport: „Samme trende svenske Skibe skal ej bringe Capt. Peter Bredahl i slig Forfærdelse, som de haver gjort i ganske Fyen, hvorover Gud maa sig forbarme!“

Svenskerne kom dog snart efter igen. Øen blev flere gange under krigen „indtaget“ af fjenden, og det er sandsynligt, at svenskerne ikke har været meget borte fra øen i den tid, krigen varede, næppe engang i det korte mellemrum mellem freden i Roskilde og Carl Gustavs brud på „den dyre fred“ i august. Thi den svenske hær lå da endnu bestandigt på udhviling og forplejning rundt om i landet.

Medens befolkningen en mængde andre steder ofte i desperation greb til våben mod de plagsomme fremmede og „den lille krig“ grasserede med ondskab fra begge sider, fandt noget sådant ikke sted på Samsø.

Samsingerne havde ord for at være indbyrdes stridbare og lå i bestandig klammeri med hinanden. Den omhyggeligt førte „tingbog for Samsø birk“ viser, at der på øen var seks-otte eller endnu flere retstrætter om ugen! Ting-

dagen holdtes strengt hver onsdag, og „stokkemændene“ havde aldrig fred.

At svenskernes ophold på øen lagde en klam hånd på denne lokale form for forlystelse – samtidig med at det naturligtvis bød på en helt ny form for adspredelse – derom vidner den omstændighed, at den nævnte, ellers så omhyggeligt førte tingbog står med fuldkommen blanke sider fra august 1658 til maj 1660!

At samsingerne ikke var særlig stovte krigskarle, men var bedre til munden end til kården eller luntebøssen, kunne komme af den omstændighed, at øen fra gammel tid havde det privilegium – ligesom flere andre mindre øer – at den kun skulle levere „bådsmænd“ til flåden og i stedet for regulært fodfolk kun nogle landstormstroppe, der så godt som ingen krigsmæssig uddannelse havde. De tre officerer, der førte disse, havde derfor aldeles intet hold på dem.

Besyderligt er det dog at se denne befolknings føjelighed over for deres plageånder. Men den har skaffet dem tåleligere vilkår, end tilfældet var de fleste andre steder, hvor udplyndringen førte til kras modstand. – Denne føjelighed varede, lige til svenskerne flygtede fra øen, efter at nederlaget ved Nyborg var blevet bekendt; og efter sagnet ramte samsingernes hævn kun nogle få, stakkels efternølere, der ikke i tide fik trukket halen til sig.

Men efter dette nederlag ved Nyborg, da den svenske oberst Königsmarck med sine folk fór fra Samsø over til Jylland for at redde sig sønderover med et vældigt bytte, som han nu på det sidste havde plyndret øen for – da faldt han mellem helt andre folk. I egnen omkring Odder overfaldtes han af jyske snaphaner, som tog byttet fra ham og nedhuggede hans ryttere, næsten til sidste mand. Kun han selv, hans løjtnant og en „dräng“ (oppasser) slap efter sagnet derfra, „for at berette om den store Ulykke“. Königsmarck selv skriver herom i et brev til Carl Gustav den 16. november 1659: „Jeg beklager mine arme officerer, og at vi dermed har mistet vort meste og bedste folk . . . Ved denne ulykkelige rencontre har vi af folk og heste mistet henimod hundrede.“

Det fede bytte blev således på en måde i familien – og de mavre jyder kunne måske ha' brug for det.

Sporene af krigen svandt hurtigt fra øen. Medens der ellers så godt som overalt på øerne næppe var én landsby, hvor gårdene ikke var totalt lagt øde, og hvor bønderne i flere år efter slap for alle afgifter, siger beretningen om Samsø fra 1661 bl. a., at „Byerne og Gaardene paa Landet ere ved Magt meste Delen, og Indbyggerne dér ere nok Mænd for at udgive deres Landgilde end i Aar.“

Herefter kunne retstrætterne ved de ugentlige ting igen gå deres hyggelige og regelmæssige gang.

Og da øen i 1677 efter Griffenfelds fald og få år efter krigen kom i Sofie Amalie Moths besiddelse, var den atter den juvel, hvormed en kongelig elsker

kunne belønne en trofast frille – der da også som en slags gengældelse holdt fast ved hans gunst til sit femogtresindstyvende år – i hvilken alder hun døde.

Skæbnen lader i et let anfald af distraktion denne begivenhed finde sted på „Jomfruens Egede“ ved Præstø.

Siden da har øen kun en enkelt gang været berørt af krigeriske begivenheder. Det var da alle øens fartøjer under krigen 1709–20 blev opbragt af kaperere, og der anlagdes skanser på Besser Rev og på Lilleøre. Men lige så lidt dengang som i 1807–14, da øen var besat af militær, forefaldt der krigsbegivenheder på den eller i dens umiddelbare nærhed.

Jeg står på havstokken mellem Lushage og Vesborg fyr. Når jeg ser over havet mod vest, syd og øst, skimter jeg Jyllands, Fyns og Sjællands højder. Bag mig, i nord, hæver sig et land, furet af dale, hvælvet med åse og med en bræmme af kæmpehøje over hver ås. Forårsskyerne vandrer let hen over ager og fjord og over smaragdgrønne småøer, der svømmer som ællinger omkring moderen i det blå, vindrørte hav. Over blomstrende tjørn, over frodig eng og stenet strand hænger tusinde lærker og synger sig sjælen ud af livet. Det er Samsø, landet med den sagamættede luft; det er De Hundrede Højes land!

I skoven her bag ved mig rejste Lodbrogsønnerne gudebilledet, som siden sang kvadet om sig selv for Øgmund den Danske og hans mænd. Her landede Ganger-Rolf. På dette land hærgede Marsk Stig for landsfaderens synders skyld og lagde *Curia Samsø*, den faste borg, i grus. Her lå den gamle vikingabæli, Visborg Slot, som en rovfuglerede på klintens yderste knast, og bredte harm og rædsel omkring sig. Her kvolmede røgen fra brændende byer, når lybeckerflåderne gjorde strandhugst. Her hærgede Carl Gustavs lejetropper; landsbyerne har endnu sagn derom, og kirkegårdene taler om blodhævnen på de flygtende svenske. Her vandrede Griffenfeld i nådens sol, og som øens herre var det, at han faldt.

Men først og sidst: Her er Ørvarodds, Hjalmars og Angantyr's kyst, her er stedet for deres vilde, storslagne kamp. Just her, hvor jeg står, var grænsen

mellem de to bugter, som de gamle søfarere kaldte Munarvogr og Unarvogr, „den skønne bugt“.

Høvdingnavne og stordåd har altid sat røde mærker i øens historie. Til gengæld har den aldrig været karrig med at skænke en grav; og den havde kampesten nok til alle sine høje. Men tiden går. Kornet modnes fra år til år, og græs og blomster vokser over de gamle slægters grave. Om helten og om bonden, om bondehelten og hans hest og hans hund véd vi nu med vished kun dette: græsset gror ens over dem alle.

Men overalt mindes jeg om fortiden: ved en kæmpehøj, et voldsted, en borgruin, eller blot ved klangen i et navn. – „Hvor går vejen til Brattingsborg?“ spurgte jeg en gammel kone på min vej gennem skoven. Og i det samme blev jeg slået af den mærkelige stemning af middelalder, der var over ordene; rytmen er jo som i et vers af en ældgammel kæmpevis.

De store gamle er døde. Men over mig hvælver sig den samme himmel som forhen over dem; under himlen kredser de samme fugle, mågeskrigene lyder også i *mit* øre. Stranden har de samme kampesten, foran mig ruller det samme hav.

Det er en soltindrende eftermiddag i slutningen af maj. Over mig stråler en luft, der er falmet af lys og varme. Langs stranden i øst ligger på en ås seks kæmpehøje, hvis store kroppe skælver i luftbølgerne. Det er „Angantyrshøjene“. Hundreder af får græsser over de brungrønne flader bag en strand, hvis hvidhed kun hist og her brydes af en mægtig kampesten med rustfarvet lav og irgrønne mosser. Havfladen udenfor er så stille og blank, som havde den ligget sådan i al evighed og sovet under skovens sagte sus.

Små vandmandsbørn ror rundt i det klare vand; selv er de næsten usynlige, men jeg aner deres skygger af en toøres størrelse nede på den rillede sandbund. En flok småfisk farer pilsnart hen over bunden, den ene efter den anden, som projektiler fra et maskingevær. Tæt ved på et lille sandflak står en flok strandkader. De står som store nipsenåle, der er stukket fast i sandet, ganske ubevægelige, men skælder alligevel hinanden huden fuld. En gang imellem flyttes en af dem af en usynlig hånd. Små bitte bølger risler og klingrer gennemsigtige over fuglenes fødder og pylrer op om deres ben. Men som en fuldlastet zeppeliner sejler en stormægtig havmåge strandlangs og udstøder minutvis sit: Haw – haw!

En sol tindrer i luften, en anden blinker fra vandet; de varmer og blænder, så jeg er nær ved en svimlen. Jeg lægger mig ned i græsset og døser. Omkring mig, nær barken af nogle mægtige, fældede træstammer, summer nogle store, gulstribede hvepse. En hvid vipstjært hvirvler ned på en sten foran mig; den nejer tre gange, slår seks slag med halen og er væk igen.

Langt borte fra bryder nogle langtrukne mågeskrig pludselig den store stilhed: det lyder, som om man drukner småbørn etsteds inde i bugten . . .

Lyset blænder mig, så øjenlågene glipper; jeg er ved at blunde hen. En sagte luftning gennem skoven, en dåhjorts fjerne smæld – det er de sidste lyde, jeg fornemmer. Så bliver der stilhed, alle naturens stemmer svinder bort, stranden er tavs, skovens hvisken dør, alle fugle tier.

Men gennem de lukkede øjenlåg, gennem den røde flimren er det med ét, som om lyset bliver endnu vildere – og pludselig gennemisnes jeg af en følelse, som om spøgelse omringer mig, her, midt i den solklare dag. I samme øjeblik som en rudel hvide dådyr lydløst som genfærd glider ud af skovbrynet ved min side, letter en flok gravænder, opskræmte og med rappe vingeslag, fra den nære strand. Og dyrene, som roligt kommer græssende, rejser alle på én gang hovederne og stirrer med fremstrakte ører mod et bestemt punkt i det fjerne. Så flygter også de med rædsel ud af øjnene i lange, seje spring ind i tykningen.

Går døden forbi?

Jeg lader mit blik følge stranden mod det sted, hvorhen dyrene havde stirret. Og se! Nu fór rædslen også i *mig* – dér er det! To langskibe med stævnen i sandet, side om side. Dragehovederne rager højt op. Rasende mænd farer rundt om dem i havstokken, og *nu* – nu gjalder kampråb og brøl omkring mig!

Fra skoven synes jeg at høre Ørvarodds stemme:

Mænd ser jeg gange
Fra Munarvogr,
Kampbegjærlig,
I graa Særke.
De have vrede
Kampfærd øvet,
Vore Skibe nede
Paa Stranden ere.

Og fjernt svarer Hjalmars røst:

Hervard, Hjørvard,
Rane, Angantyr,
Bild og Brage,
Bøve og Toke,
Tind og Tyrving,
To Haddunger;
Disse Arngrims
Og Eyvørs Sønner ere,
De værste som øster
I Bolm fødtes – –

Men bulderet stiger, brøl går fra rasende struber, stål og køller suser, bersærker i kamp! Som en bragende brænding går Arngrims-sønnernes rad langs skibenes borde, sværdenes glimt står som et flyvende skum over deres nakker, blod render som bække i stranden. Jeg ser hver mand indenbords blive dræbt. Da den sidste segner, stilner larmen; men bersærkerne farer endnu rundt på stranden, de bider i skjolderandene, og vejret går pibende af deres hårede næsebor. Brynjeløse, halvnøgne, med de lodne ansigter opadvendte, danser de rundt som en flok rasende orangutanger og ælter med fødderne blod og sand til en tyk vælling – til deres muskler slappes og de står med hængende kæber og stirrer rallende frem for sig eller falder med et brag til jorden.

Da kommer to mænd til syne i skovbrynet. Hjalmar og Ørvarodd, den ene lys som en gud, den anden mørk som helvede. Vældige er de som tyre, de snorker af kamplyst. Kommet en favn ud i lysningen løfter de armene i vejret og udstøder et råb, som ryster luften. I Hjalmars hænder stråler sværd og skjold, men Odd løfter en trækølle, en egebul, han har hugget i skoven til et rør. – Som en fuglesværm flyver de tolv bersærkers pile imod dem; ingen rammer Hjalmar, men to æder sig fast i Odds skjorte, hvor de bliver hængende og dasker.

Bersærkerne er sprunget op, årvågne; de står nu tæt sammen i en klynge, bryst mod ryg, skulder ved skulder; således går de langsomt frem mod de to ved skoven. De lister knurrende nærmere på spændte vrister, som et ondt dyr på fireogtyve ben, som en kæmpelarve med de røde børster rejst . . .

Da pludselig river en sig løs fra klumpen og står foran Hjalmar i et spring. Det er Angantyr, flokkens sjæl og hoved.

De to dødsfjenders blik mødes – det er som gnister af flint. De går straks frem mod hinanden med højtloftede våben. Pludselig står de stille og mumler, underlige ord og besværgelser kommer ud af deres mund; de viser efter kæmpers skik hinanden til Valhal. Så går de baglæns et skridt, sænker våbenene og krummer nakkerne.

Ingeborg, nu skal dine bejlere stanges!

Men Angantyr har én fordel: han hader mest! Tyrving brænder i hans hånd som en helvedsbrand; han kender sin brod og farer frem mod Hjalmars forbandede hjerte. De når hinanden i et brag, det er, som Tors hammer rammer Tors hammer. Stålene mødes som en luende brand, jorden ryster, så brede bølgeringe slår ud fra stranden, stråler af damp hvæser ud af deres næse og mund.

Odd og bersærkerne står betagne og ser til. Men da det har stået på en stund, går de bort og bereder sig til kamp. Da de når et sted, som egner sig til drab, gør Odd sig straks klar. Han kaster overflødige klædningsstykker hen under en busk. Så bukker han sig og skurer omhyggeligt håndfladerne mod

sandet; derefter gnider han dem mod stammen af et harpikset træ. Han fatter om køllen med begge hænder, løfter den højt over sig og går nogle skridt baglæns med ansigtet vendt mod bersærkerne, til han føler, at nu står hans fødder godt – og i det samme går der en vrinsken fra ham.

Da anfalder bersærkerne, men én for én, som hærmænds skik er. Toke går først frem – –

En gang har en klapperslange slået efter mig. Men et burs tommetykke glas var mellem slangens hoved og mit; alligevel sang det gennem min hjerne og ryggrad, og skrækken kan koge i mig endnu, når jeg vil . . .

Sådan slog Odd, én gang – – og dér døde Toke.

Så farer Hervard frem. Han går dansende rundt om Odd, søgende sit sted, med et blik som en edrende orm. Odd drejer sig langsomt efter ham, til bersærken springer.

Hervard faldt tværs over Toke; de lå omtrent i et kors.

Nu raser Bøve og Hjørvard i bersærkergang. Brødrene holder på dem og strides om, hvem der først skal gå frem. Hjørvard slipper løs, mens tre mænd kaster sig over Bøve og holder ham fast; tungen hænger ham lang og sort ud af halsen, og han tuder med blottede tænder som en gal hund. Men han kan blive meget bedre, han er ikke moden endnu!

Hjørvard strækker sig for meget, da han går frem; og denne gang rammer køllen lavt. Bersærkens mave bliver slået ind med et skrald, så det futter ham af begge ender. Ellers dør han for resten tavs.

Dette gør et stærkt indtryk på brødrene. Bersærkergangen er atter ved at komme over dem alle, de begynder at bide i skjoldene, og skummet står dem for munden. Inden de ser sig for, er Bøve sluppet fra dem; han er den største af brødrene efter Angantyr og på Odds højde. Han er den eneste af de elleve, som bærer skjold. Da han står over for Odds kølle, glimter der et skær af pludselig besindelse i hans gale øjne – han retter sig, og rank som et lys går han frem med skjoldet foran sig og sværdet bagud i krummet arm, som en skorpion med løftet giftkrog. Langsomt kommer han nærmere, det kagler i hans strube.

Men da er det Odd, som springer. Han slår til tre gange efter hinanden, rapt! Det smælder som tre skud oven i skallen på Bøve; men bersærkens skjold er imellem, lynsnart. Og da slagene er faldet, står han i sand til knæene, han er rammet ned som en tøjrepæl. Men i et kæmpespring er han atter oppe; han kaster det revnede skjold, og i næste nu synger hans stål mod fjendens ribben, så ringene rasler af Odds skjorte og triller som skillinger i sandet. Men køllen brummer igen, og Bøve må falde.

Nu raser Odd. Han farer ind mellem bersærkerne med susende kølle og plejler dem ned til alle sider. Kød, hjerneskaller og knogler smadres, blodet

striber særkene og strinter rundt om i sandet. Stranden bliver ukendelig af kampen, jorden rodes op, buske trampes ned, og store sten rokkes af deres leje. Mænd vælter og rejser sig igen, med halve ansigter sidder de og griner op imod solen.

Den sidste flygter. Det er den rødeste af Haddungerne, som render ind i skoven. Men Odd er efter ham. Da han lidt efter vender tilbage, er der røde hår på hans kølle.

Odd står stille og ånder ud i lange, tunge pust. Han tørrer sig over panden, stryger med håndbagen over øjnene og ser sig forundret om. Han er ene. Alene med et læs døde? Nej, derhenne sidder Hjalmar, vennen, ved siden af den faldne Angantyr. Han læner sin ryg mod en tue, bleg som en død, det lyslokkede hoved hviler blidt, som i søvne, på hans skulder. Odd går hen til ham og taler, spørger – hurtigt, som i feber.

Da svarer Hjalmar. Han løfter hovedet, hans mund åbner sig, og han laller sin dødssang – som en moder en vuggevise for sit barn, blidt og ydmygt. Men stigende i kraft, som en storm, der rejser sig mod natten, når versets ord til mig:

En Ravn flyver sønden
Fra Hams Hede,
Og hannem Ørnen
Efter følger.
Det er den sidste
Ørn jeg mætter,
Den af mit eget
Blod skal drikke . . .

Og ordene bliver som lyden af fjerne trækfugle, som en hvisken i den elskedes hår – og så dødssukket.

Da bøjer Odd sin vældige ryg og græder; nu er hans eneste ven død. Så drager han ringen af Hjalmars håndled. Længe sidder han med den og stirrer drømmende hen for sig; det er jo et tegn og en hilsen til Ingeborg fra den døde. Og når hun får den engang, siden, så er det, hun vil rejse sig op, stille, med blikket rettet mod smykket i sin rolige hånd. Og så sker der intet andet end dette, at hun tavs falder til jorden og dør . . .

Odd rejser sig. Han er blevet bøjet og gammel. Jeg ser nu, at hans brynje er rød af rust. Han stryger sig én gang med fingrene gennem de vilde lokker; da han atter tager hånden ned, må han stirre i den: se, hånden er fuld af orme! Da bliver hans blik tungt og forvildet, langsomt vender han sig og vander ind i skoven. Snart svinder hans ryg mellem de grå stammer.

En lille levende lyd i græsset ved min side! Jeg vågner. Det rasler, som om en snog farer forbi, og pludselig lyner det rødt – det er en lækat med en mus mellem tænderne. På tre alens hold får den øje på mig; den vælter helt om på ryggen af skræk, taber musen og flygter i lange sæt bort mod skoven; af og til skimter jeg den i springet over det høje græs. Men dens flugt bliver efterhånden mere sindig, til sidst standser den i skovbrynet, rejser sig lodret på bagen, stirrer på mig og piller næse med det ene forben. Det lille hoved bevæger sig hurtigt fra den ene side til den anden, den mimrer og vejrer.

Jeg ligger ganske stille. Der går et minut eller to; så kommer den tilbage, først langsomt, siden i spring. Da den er fire-fem alen fra musen, standser den, men i næste nu gør den et kast som en hugorm frem mod byttet, happer det og retirerer. Den forsvinder bag en stor bøgestamme.

Men jeg bliver liggende og venter. Og den kommer snart tilbage; nøjagtigt i sit gamle spor glider den forbi mig og kommer straks igen med en anden mus i munden, som den på ny forsvinder med. Sådan henter den efterhånden fem stykker, passerer mig stadig på tre alens hold og mere og mere tillidsfuld. Så endelig bliver den helt borte . . .

Jeg går hjemad langs stranden. Det er blevet aften, og solen daler langsomt bag klinerne ved Vesborg fyr. Fuglene flyver hjemad, snart vil der blive stille. I græsset står der en klire; den skænder lidt, da jeg nærmer mig, men da jeg står stille, falder den snart til ro. Den sænker det lange næb, gør sig lavbenet og breder vingerne ud til siden. Så pusler det omkring den i græsset, og den ene lille gulplettede unge efter den anden smutter forsigtig frem af sit skjul under tuerne og smyger sig ind under moderen. Hun sidder stille nu og ligner en lille brungrå tue i græsset.

I nord bag kæmpehøjenes bræmme høres fjernt en kirkeklokke ringe solen ned; en enkelt stjerne kommer frem i vest, det er Venus. Det sidste viveskrig er forstummet, alt er stilhed.

Da er det, som om selve stilheden føder en tone; det bliver til en trille eller et fjernt douce staccato. Tonen stiger og falder, en ny kommer til fra

et andet sted, flere falder ind. Fint og dæmpet klinger det, som alfemusik. Det er de grønbrogede tudser, som spiller. Og ved spillet løfter månen sit forundrede ansigt op over bakkerne. Solen er dalet ved den sidste lyd fra kirkens tårn; men et kor af små, glade sjæle ringer månen frem, snart spejler den sig i den nære dam. En horsegøg begynder at slå; det lyder, som om en ged bræger etsteds oppe i himlen.

Det mørkner, mens månen stiger. Havet bliver blå som violer, stranden dufter af tang. En silhouet af en hest kommer til syne; den humrer sagte og snakker til mig oppe fra sin bakke.

Er det helhesten, som er ude at vandre?

Ingen anden dansk egn uden for Djursland og Mols har grebet mig om hjertet på samme måde som Samsø. Det er den jyske natur i rammeste alvor, som er blevet til ø.

Man har sammenlignet det sydlangelandske bakkeland med en omvendt æbleskivepande. Billedet er træffende, det er et humørfyldt øboindfald. Også Samsø er bakket. Men synet ud over dens høje vækker ikke humoristiske indfald. Det er et vildt og vejrbidt land, dets bakkerygge trænges som i kamp mellem hinanden. Det er et primitivt landskab, dramatisk som kvadet i Lodbrogssaga, tragisk som Hjalmars fald. Ingen anden ø kunne bære hans gravhøj.

Rundt om fra alle sider rækker landet hårde arme ud mod øen over havet. Mellem Fyns Hoveds benede tap, Røsnæs' mørke pukler og Mols' bjerges knudrede skuldre ligger den som et led i havet. Er den ikke som en stump af landets ryggrad, der skyder sig op fra grunden?

Se ud over den fra en af dens høje!

Jeg står dagen efter vor ankomst på tvillingehøjene „Store og Lille Slåhøj“ sydøst for Kåsen. Rundt om mig tæller jeg seksogtyve kæmpehøje, næsten hver og én beliggende på toppen af de utallige skarptskårne bakkerygge, der vrimler mellem hinanden. I nord løfter „Dyret“ sin mørke kuppel over alle de andre, i sydøst bølger Brattingsborgs skove, i syd hæver Vesborg Fyr sin søjle på den gamle Visborg Slotsbanke.

Et stort dige render hovedkulds fra min højs top ned mod havet mellem de faldende bakkers tavl, dækket af stenbræk, violer og engelskræs. Agre går i brede dønninger over bakker og ned i dale, vintersædens grønne felter står skarpe mellem de mørke pløjemarkers muld. Kvæget er endnu inde; men hist og her ser jeg små bitte menneskeskikkelser kravle som larver på markerne, dybt nede eller langt borte – afstandene er så store her, alt synes småt undtagen bakkerne. I vest og syd går det urolige, vandrende, solpletterede hav.

Det stormer af vest, skyer kommer dragende over øen i store kolonner, hist og her dratter en regnbyge med smæld over sæden.

Store & lille Kærhøj ved Kolby Eens - 18. Maj 1922 - 22.

En skovspurv blæser forbi, ellers ses og høres næsten ingen fugl. Kun bomlærkens enstonige sang lyder i blæstens pauser.

Dybt nede fra kysten, hvor brændingen står som en lige linje, så langt jeg kan se mod nord, løfter landet sig og bærer på sin ryg en række af høje, der har navne som Dyrbjerg, Senhøj, Troldebjerg, Risbjerg, Løghøj, Horshøj, Hjortshøj, Bøgebjerg og Egebjerg, og hvoraf de fleste er 30–40 m høje – en stolt baunvagt har der kunnet tændes her i gamle dage! Inden for denne vold vælter landet sig op til endnu større højder, således ved landsbyen Pillemark, hvor et nyt Bøgebjerg når 43 m og ved siden af dette Kulhøj og Toftebjerg, hver 44 m. Endelig ved Onsbjerg den mærkelige, isolerede kuppel Dyret, som er sydlandets højeste punkt, 49 m.

På rad bag disse rækker ligger fra syd til nord landsbyerne Kolby, Hårmark, Pillemark, Sælsinggårde, Tanderup og Onsbjerg.

Herfra falder landet lavere mod østerstranden, men endnu hist og her med høje bakketoppe. På dette terræn og mere i læ ligger en ny række landsbyer på rad, men i mere brudt linje: Ørby, Permelille, Brundby, Tranebjerg, Langemark, Torup, Østerby, Agerup Gårde, Alstrup, Toftebjerg og Stavns. Helt

ude ved østkysten ligger Ballen, og yderst mod nordøst, ud mod revet, ligger landsbyen Besser, den skønneste af alle øens byer.

Nordlandet har nu kun en eneste landsby, Nordby, og en lille samling huse og gårde på sydsiden, Mårup.

Af udstrækning er Samsø en anelig ø. Fra Lushage på sydenden til dens nordspids Issehoved er den 26¹/₂ km. Fra den næsten rektangulære sydlige del krummer den sig østover og indeslutter med det lange, smalle Besser Rev den runde Stavnsfjord, som rummer en halv snes større og mindre holme foruden en mængde små stenrøn, de såkaldte „koller“. Vestfra skærer den brede Sælvig ind i landet, og nord for denne forbinder den brede tange „Nordby Hede“ hovedøen med det mindre Nordland. Øst for Stavnsfjord ligger i det åbne hav de fire øer Kyholm, Lindholm, Vejrø og Bosserne.

Ved Kolby Kås på vestsiden og på østsiden ved Ballen har øen to fortrinlige udskibningshavne, desuden fiskerhavnene Langøre, på odden af samme navn nord for Stavnsfjord, og Mårup Havn på nordsiden af Sælvig.

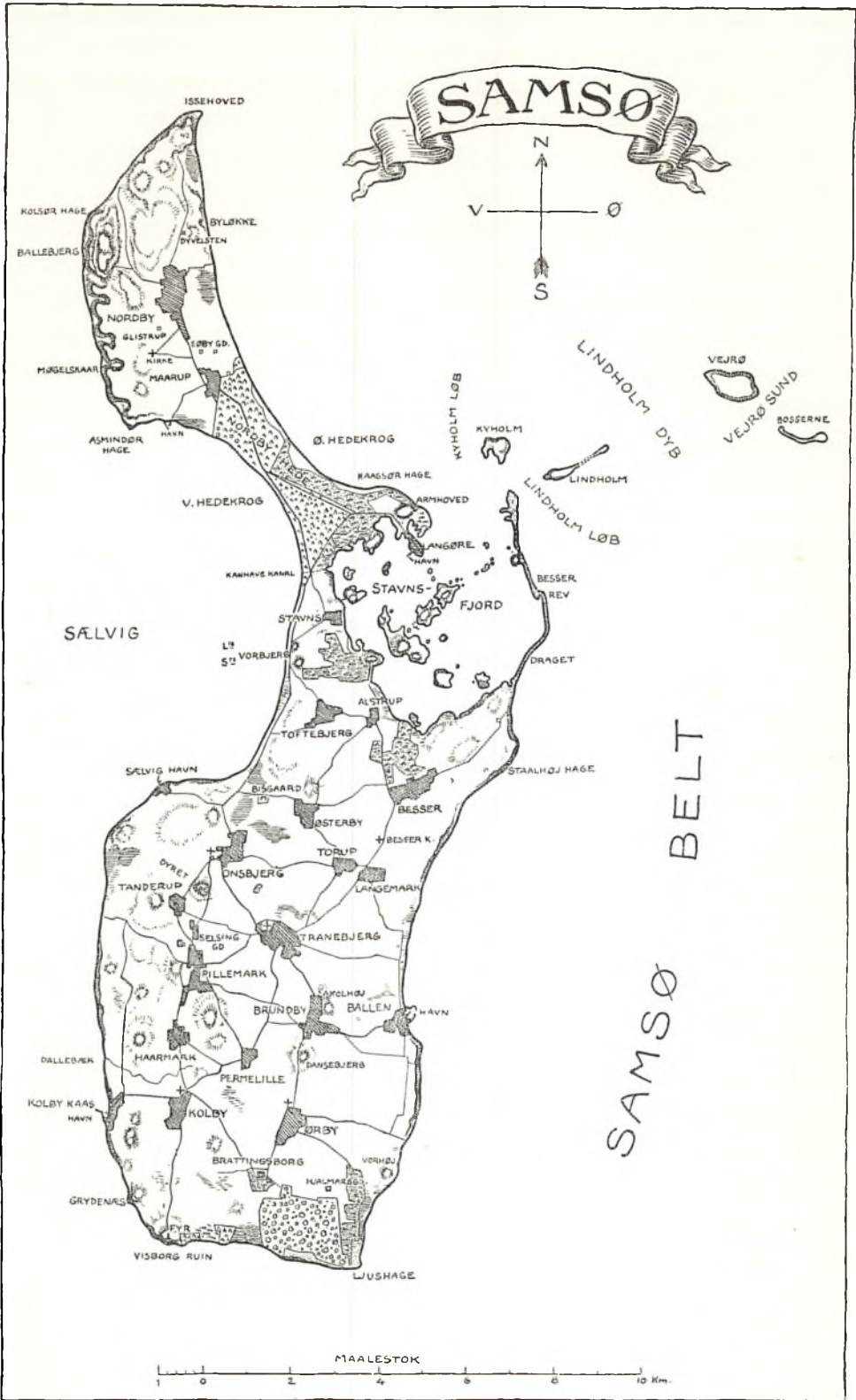
Øen har ikke mindre end fem kirkesogne, nemlig *Tranebjerg*, *Kolby*, *Onsbjerg*, *Besser* og *Nordby*, der rummer toogtyve landsbyer, som er fordelt på de enkelte sogne således: I Tranebjerg sogn med Tranebjerg, Brundby, den søndre del af Pillemark, Ørby og Ballen. Under sognet hører hovedgården Brattingsborg med avlsgården Hjalmarsgård. Kolby sogn med Kolby og havnebyen Kolby Kås, Hårmark og Permelille. Onsbjerg sogn med Onsbjerg, Tanderup, Sælsinggårde, Toftebjerg, den nordlige del af Pillemark og Stavns. Besser sogn med Besser, Langemark, Torup, Østerby, Alstrup og Agerup Gårde, og endelig Nordby sogn med Nordby og Mågerup.

Samsøs areal med fradrag af alle dens småøer og holme er 20.234 tdr. land. De tilhørende øer og holme har et areal på godt 300 tdr. land. Den har 1687 beboelser med 7283 indbyggere. (1927)

Øen hører under Holbæk amt; men ligesom den i middelalderen i gejstlig henseende hørte under det jyske Åbosyssel, er den endnu bestandig knyttet til Århus stift. Mod øst skatter den til kejseren, mod vest til himlen.

Det udstrakte land har kun på ét sted egentlig skov, den ca. 5 km² store Brattingsborg Skov på sydøstenden, der, som nævnt i Kingos digt, ligger „Øst for Syllemark“. Nordby Hede er nu kun hede af navn, den er forvandlet til en vidtstrakt plantage, hovedsagelig af nåletræer, som her har skæmmet det oprindelig skønne og ejendommelige landskab. En lille lund ved Besser by bør nævnes her; den er en af de yndigste pletter på øen.

Få andre steder på vore småøer har jeg fundet forskellen på øst- og vestkystens karakter mere typisk udpræget end her. På begge sider af Sælvig har

både i syd- og nordlandet havet vestfra ædt sig ind til landets kerne, så det står med højere og lavere klinter i en linje uden fremspring og med store højder bag denne. Og herfra løber landet med fald på fald østover mod den lune kyst med dens uregelmæssige fremspring og skjærmende holme.

Samsingerne kalder havene ud for de to modsatte kyster „Vesterhavet“ og „Østerhavet“. Det er som et mands- og et kvindenavn. Om det første ved man altid, hvor man har det. Men Østerhavet *kan* rejse sig, uberegneligt og edderspændt!

Jeg vandrer på strækningen mellem Vesborg og Mårup Vig, hvor kysten er hærget af forrige års voldsomme efterårsstorme. Klinterne er udhulede og nedvaskede af stormfloden, tjørne ligger væltet ud over deres rand med de blottede rødder stikkende som bare knogler ud af leret. Det ene store skred ligger op ad det andet.

Kysten ligger så øde i dag under stormen og den piskende regn. Alle sangfugle er krøbet i læ. Gennem den silende regn skimter vi kun nogle skratende, jagende stæreflokke og et par skrigende viber, og over havstokken nogle enkelte, fiskende måger. Fra en mose letter på langt hold en skeandrik, der farer forskræmt til havs, og lidt efter jager en gråandrik samme vej på baskende vinger.

På vor vej nordover passerer vi et par af øens „sørender“, vældige grøfter på indtil 10–12 alens dybde, som går kilometerlangt ind i landet og danner kunstige afløb for dens vand. Mægtige kampesten skærmer deres sider, enkelte af stenene er mandshøje og må veje tusinder af pund. Det er resultatet af mange slægtleds hårde slid og har fået de gamle bønders rygge til at knage. Af sådanne sørender har øen mange: „Dallebæk“ på vestsiden og „Vestbæk“ på sydsiden er de anseligste, de strækker sig henimod tre kilometer ind i landet og er på sine steder for hele dalsænkninger at regne.

Da vi når Dallebæk, går vi mod dens løb ind i landet. HERNED I LÆT, hvor stormen farer over med en brummende lyd, står småbuske på rad langs den stensatte bund og holder et lille privat forår, allerede med grønnende knopper på de fine kviste. En lille fugl farer pludselig ud fra et skjul og flyver lydløst langs bækkens bund foran os. Efter nogle få kast sætter den sig atter i buskene, men når vi er kommet den på nogle alens hold, letter den igen og følger stadig bækkens løb. Det viser sig at være en så usædvanlig lille fyr som blåhalsen – i familie med rødhalsen, men med en himmelblå plet i stedet for dennes røde.

Længe fulgte vi den langs bækkens slyngninger; den var som den fortryllede fugl i eventyret, der lokkede drengen med sig. Og Gud ved, hvad dette her var endt med, dersom den ikke ved en brat drejning pludselig var blevet borte og ikke viste sig mere.

UNG PIGE FRA SYD-SAMSØ

Vi undres over disse tusinder og atter tusinder af kampesten, som er slæbt sammen i forrige tider til disse sørenders bygning. Flere gange havde vi på vor vej spurgt bønderne om, hvor sørenderne var at finde, men få af dem havde nogen anelse derom. Deres forfædre har nok vidst bedre besked!

Overalt langs vestkysten finder vi udstrakte aspargesmarker, der vidner om beboernes vindskibelighed, men vansierer kysten, som grå hæfteplastre ville ødelægge indtrykket af et smukt ansigt. Og de virker ødelæggende på øens naturlige vegetation, som mellem botanikere har ry for sin ejendommelighed og her langs kysten havde sit sidste fristed. Jeg mindes, hvad en berømt professor, der var barnefødt på øen og var en fremragende botaniker, netop her på stedet sagde til mig: „Det er det forbandede agerbrug, der ødelægger vegetationen i Danmark!“

Fra højderne bag Kåsen ser vi ved aftenstid i den stigende kuling, at det klarer op fra vest. Bjerre herreds bakker står derovre på jyllandssiden kulsorte mod en rød og irgrøn himmel under jagende skytæpper, og ind mod havnemolens sten går de brede, grå søer med dunk og drøn. En tremastet skonnert går ud af havneløbet og står for rebede sejl bidevind nordvestover mod jyllandskysten. I samme øjeblik, den er ude, rammes den af den voldsomme søgang og stejler. Vuggende som en lille båd, mens skum og fråde står hen over den, fjerner den sig langsomt fra havnen.

Den tapetserede pensionatsidyl, hvor vi har indkvarteret os, og hvor vi på grund af årstiden er så heldige at være de eneste gæster, ligger herligt på klinten lige ud mod stranden og så heldigt, at man fra dens vinduer ikke kan se Kåsens cementrædsler, men kun stranden og havet.

Hele natten hører vi havet buldre langs kysten. Men se – næste morgen kl. 6 står der af stormen kun tilbage en fin og blid sydvestbrise, og gennem en grødefyldt dis skinner solen over kysten! Vi bestiger vore cykler og glider over de bølgende veje mod Brattingsborg, gennem et vidunderligt terræn med kuplede, uregelmæssige bakker, hvorfra der altid er vid udsigt til alle sider, da ingen levende hegn nogen sinde spærrer.

Her er en „kæmpehøj“ næsten på hver en top. Lige nord for Brattingsborg Slot ligger på de åbne marker flere dyssekamre, som desværre i tidens løb er blevet så stærkt bevokset med selvsåede tjørne, at de ligger som brune kalotter på sædmarkerne. På et par af kamrene finder man endnu alle stenene bevarede og overliggeren på plads.

En vidunderlig lærkesang lyder herude over de åbne marker. Men så snart vi er kommet forbi slottet og svinger ind i skoven, tier denne, og vi mødes af en mangestemmig fuglesang. Her filer musvitten på sin kvist, her synger løvsangeren sin lille glade vise, der meget ligner bogfinkens, men i modsætning til denne er et *decrecendo*. Her synger solsort, bogfinke og

drossel; og af og til hører vi den skurrende, metalagtige lyd fra en fasan-kok, der mellem alle disse bløde toner klinger som et negerhorn i en symfoni. Fasanen er en indvandret jazzmusikant: Skru-rutt! Og så letter han og trækker som et flyvende fastelavnsris ud over lysningen.

Lige omkring slottet danner skoven et udpræget parklandskab med store trægrupper på vide, svagt bølgende sletter; men så snart man mod øst er kommet forbi den gamle gård „Ørnsly“ med dens udskårne træørn på gavlen og dens herlige gamle have, hvori en stor ceder dominerer, når man ind i Storskoven, der mest består af bøge, som er stærkt forstmæssigt drevet. Storblomstret kodriver og mængder af ramsløg dækker skovbunden.

Herinde i skoven, ret syd for „Hjalmarsgård“ og omtrent 300 m fra sønderstranden, ligger den såkaldte Angantyrshøj. Der påvises flere af dette navn på øen; men denne ligger nærmest det sted, hvor, efter sagaerne, kampen fandt sted, på et lille højdedrag mellem to flade strækninger, uden al tvivl en tidligere holm. De to strækninger er gammel havbund, de går uden afbrydelse lige ud i stranden, og efter alt at dømme har disse flader i oldtiden dannet den bugt, som bar navnet „Unarvogr“. Mange af de små højdedrag, som nu findes rundt om på disse flade egne, har sikkert i forrige tider været holme i de lavvandede bugter, som indrammet af de skovklædte åse må have dannet et herligt landskab, der har fortjent det navn, de gamle søfarere har givet det.

Selve højen er nu ganske lav og flad; men den ligger på den tidligere holms højeste sted og er omgivet af en ring af syvogtredive anselige kampe-stene, der danner en runddysse. Det er dog ikke usandsynligt, at disse er anbragt her i en senere tid for at markere og skærme stedet. Men det er bedre gjort end de monstre af moderne „oldtidsmonumenter“, som grevskabets indehavere i den nyeste tid har anbragt inde i parken i form af kæmpe-høje. Det ser slemt ud!

Stedet er overordentlig vanskeligt at finde. Da jeg for flere år siden første gang besøgte det, fandt jeg det ved en godsfunktionærs hjælp efter først forgæves at have søgt det alene.

Denne i enhver henseende storstilede herre, en fuldendt Falstaffskikkelse, var ved den nævnte lejlighed straks rede til at føre mig derud, til trods for at han just overværede, at hans folk var ved at skære grise. Inden han besteg sin cykel, så han mistroisk på mig:

„Kan De cykle?“

„Ja, jeg er jo cyklet hertil.“

„Ja, men jeg mener: *Kan* De cykle??“

„Jo såmænd – det tror jeg da,“ vovede jeg.

„Ja, for *jeg* er hård til det!“

Han kastede sine halvtredje hundrede pund over det knagende dyr og førte an med kravestøvler og bredskygget hat på. Og jeg fulgte ham hen over vej og skovbund og skærver og knolde, hvor flintestenene røg efter ham. Hatten puttede han snart i lommen, så det dampende hoved blev frit.

„Når bare redskaberne vil holde,“ brølede han bagud til mig. „Jeg er slem til at træde pedalerne a’ – i forgårs røg der igen én!“

Så nåede vi stedet. Han trådte op på højen efter først at have slængt sin cykel i græsset.

„Hatten af, min herre!“ sagde han med en bred, dramatisk gestus, „her er det hellige sted!“

Da han hørte, at det var vor hensigt at besøge grevskabets holme, bl. a. Vejrø, erkyndigede han sig straks om, hvorvidt vi havde søgt grevens tilladelse dertil. Da jeg svarede, at den havde jeg allerede fået, sagde han, at han var meget skrap med den slags ting.

„Jeg napper alle dem, jeg kan overkomme, skal jeg sige Dem. Og nu skal De for resten høre:

Det er ikke længe siden, jeg var ovre på Vejrø. Der lå en lystyacht under kysten, og da jeg kommer i land, ser jeg sgu en fint uniformeret herre stå på vagt uden for et krat. Lige da jeg træder op på stranden, giver han et signal – og ud fra krattet træder en anden herre i samme uniform og kom-

mer hen imod mig. Han præsenterede sig efter alle kunstens regler; det var min sæl og salighed en meget højtstående person fra en nabostat. Og lige idet han præsenterer sin følgesvend – hvad sker! Ud fra krattet træder yderligere en dame. Nydelig sgu! Hun må jo ha' misforstået signalet, siden hun kommer rendende ud og åbenbarer sig. Hun præsenteredes naturligvis også – *nej*, jeg siger ikke, hvem hun var, min herre!

Jeg gav selvfølgelig på stående fod den højtstående person en skriftlig tilladelse til en robinsonade på to døgn på øen – ikke mer eller mindre. Men denne herre erklærede sig sufficient. Damen også for øvrigt.

Ja–a, øen er skam herlig, sådan. Fuld af mærkelige løvgange og underlige skjul. Den egner sig fortræffeligt, *ganske* fortræffeligt til sådan no'en små evahistorier – og den slags.

Hrmhh!“

Den udmærkede forvalter var stærkt historisk interesseret og havde anlagt en større samling, delvis af jordfundne pretiosa fra øen. Under mit besøg foreviste han mig således en besynderlig genstand, som var fundet på den nu landfaste „Gammelholm“ ved Stavnsfjord. Det var et gammelt læseglas, hvis indfatning var hjemmegjort arbejde af groftsmedet jern. „Dette har uden tvivl været Marsk Stigs lup,“ sagde han. „For De ved vel, at marsken havde sin borg liggende på Gammelholm?“

Det vidste jeg ikke. Jeg spurgte, om han da ikke troede, at der oprindelig havde været en tarmskindsrude i „luppen“, hvis den virkelig stammede fra marskens tid. Men det ville han ikke høre tale om, tingen var helt igennem ægte!

Østen for skoven kommer vi ud på en åben, hedeagtig strækning, der mod syd ender i Lushage Odde og på sin søndre del bærer ikke mindre end seks gravhøje i en uregelmæssig gruppe, til hvilken Angantyr's navn også er blevet knyttet.

Forskellige gamle historikere har søgt at stedfæstne Osuræsønnernes sidste kamp og den plads, hvor Ørvarodd med beboernes hjælp højsatte disse. Thura beretter (1758) efter Saxo herom: „Alle disse Brødre bleve dér paa Øen begravne i store Høie, tilligemed deres Vaaben . . . Og skal, efter gamle Relationer, de tolv Begravelses-Høie, hvorom heroven er meldet, at de endnu kiendelig sees ved Stranden, og ere i en næsten Cirkulrund Form anlagde, være disse tolv Brødres Leiersteder.“ – A. S. Vedel mener ligeledes, at der må findes *tolv høje*. Da de ældste kilder, de nævnte historikere har haft, er sagaerne, er det naturligt, at de alle peger hen på egnen om „Unarvoggr“ og „Munarvoggr“. Werlauff siger også (1807): „Saameget er vist, at

Højene maa søges paa Sydøstsiden af Landet. – Jeg formoder, at det er Onshøjene eller Ørnshøjene (?) paa Thurs og Vidsk. Selskabs Charter, hvilket Langebek ogsaa synes at antage paa sine Charter til Valdemars Jordebog.“

Hvor forfatterne har fået de tolv høje fra, er ubegribeligt. Hervararsaga og Ørvarodds Saga nævner begge kun *to* høje, én til Hjalmars folk og én til fjenderne. Torfæus, som besøgte øen i 1671–72, siger: „Der paavises paa Samsø en umaadelig stor Jordhøj, om hvilken Ørvarodds Levnedbeskrivelse fortæller, at den er opkastet af ham og at der i den er begravet 11 Bersærker og deres Anfører Angantyr. Højen er kendt blandt Indbyggerne som Ørvarodds Høj.“

Så vidt mig bekendt findes der ikke mere nogen høj på øen af dette navn. Kun Angantyrns navn er knyttet til de forskellige steder; selv helt oppe ved sydsiden af Sælvig ligger øst for landevejen en 14 m høj bronzealderhøj, som endnu mellem bønderne bærer bersærkens navn.

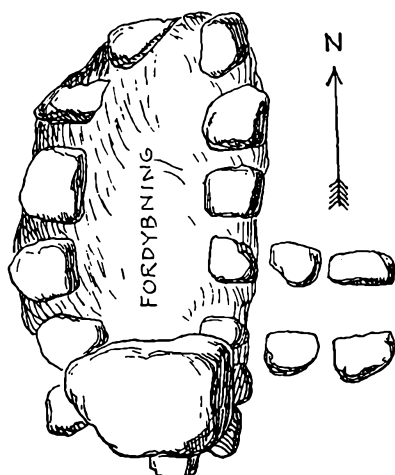
Alt, hvad der går uden om sagaerne, er her gætteværk.

De seks høje, som ligger her østen for skoven, kan ikke være resten af det omtalte cirkelrunde anlæg; de ligger uregelmæssigt mellem hinanden.

Stedets skønhed er helt betagende – eller rettere har været det. Da jeg for nogle år siden første gang så det, var landet omkring højene en øde hede og strandeng, så rig på stemning, som sligt kan være, når det er ganske ubørt af menneskehånd. Det tørre, afsvedne landskab med den stenstrøede

jord og dets fåreflokke over den bleggørne flade, der ligger mellem skovens bryn og det åbne hav, var storslået og fuldt af højtids som ramme om de alvorlige høje. Og nu – nu finder vi så godt som det hele under plov; der er vendt op og ned på den magre jord helt ind under højenes fod. Det hele er blevet uhyggeligt, sørgeligt og fattigt.

Mon det dog virkelig kan betale sig for et gods at dyrke disse sandede, skaldede agre? Og selv om det i årenes løb skulle gi' et par kroner i kassen, hvad er der så ikke til gengæld lagt øde. Kun lidt nytter det at „frede“ høje, når landet omkring dem vansires i en sådan grad. Den skade, som dette uvæsen har gjort i det ejendommelige landskab, kan kun den forstå, som har set det før og efter ødelæggelsen. Hvilken mangel på pietet og skønheds-sans!

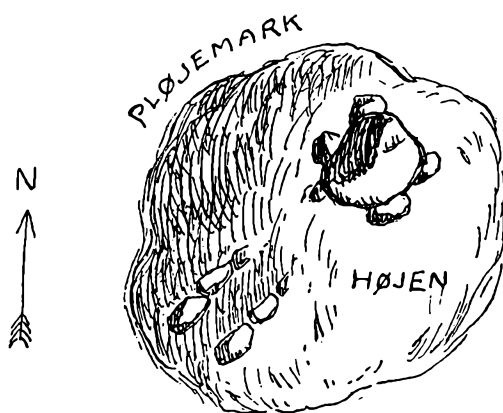
En af øens lærere fortæller mig følgende, som skal nævnes i denne forbindelse: En stor, smuk og velbevaret langdyse lå umiddelbart op ad Besser kirkegårds sydside. For godt en halv snes år siden skulle kirkegården udvides, og man foretog denne udvidelse til den side, hvor dyssen lå, idet man først jævnedes denne med jorden. Min hjemmelsmand havde skrevet til Nationalmuseet for at få dette til at skride ind; men herfra kunne man kun komme med en henstilling, og til denne blev der intet hensyn taget: grevskabet kunne redde $\frac{1}{2}$ skp. land af sin jord ved at rasere dyssen. I forvejen blev det dog omhyggeligt pålagt ringeren ved kirken at undersøge, hvorvidt der fandtes oldsager i gravkamrene! – Ringeren fandt ingenting, og man kunne da roligt gå i gang med at sprænge stenene og slæbe dem bort. Kun en overligger reddedes derfra og blev brugt til genforeningsmærke; den står nu på „Kongehøjen“ ved landevejen mellem Tranbjerg og Onsbjerg.

Det er én af de stolteste sten, jeg har set; og den burde være blevet liggende i fred på sit sted.

Besyderligt nok findes alle Samsøs *jættestuer* i Tranebjerg sogn, den sydøstlige del af sønderlandet. De er gennemgående meget små, men har været usædvanlig rige på gravgods. Den dobbelte jættestue „Rævebakken“ på Ørby Mark har endnu i mands minde været omgivet af en stensætning, men denne er nu forsvundet. „Knøsen“ på Knøsmarken, omtrent 2¹/₂ km nordøst for Hjalmarsgård, er et prægtigt dyssekammer med gang og endnu med sin mægtige overligger i behold.² Set fra nordvest er denne meget mærkelig ved sin flade, møllestensagtige form; den ligner fuldstændig en kæmpemæssig ost. Af dens seks bæresten er de to nu væltede; de burde snarest muligt rejses igen for at støtte den. Lige nord for denne ligger den store gravhøj „Vorhøj“.

Også mellem gruppen af gravhøje på markerne nord for Brattingsborg fandt vi et par små jættestuer. Den ene, som jeg tegnede, ligger ca. 500 m nord for slottet; den måler kun 7 m i længden og det halve i bredden og har endnu på sin søndre ende én af sine overligger på plads. En anden og større nær denne har sit gravkammer ved den nordøstre side, og fra den sydvestre fører gangen endnu delvis jorddækket ind i kammeret.

En fasankok lettede med rabalder foran min fod, lige da jeg fra pløjemarken trådte op på højens grønsvær, men kastede sig øjeblikkeligt igen mellem gravkammerets yderste sten, hvor den trykkede sig hele tiden, mens

jeg tegnede og fotograferede. I over en halv time så jeg dens halespids strutte frem mellem stenene og græsstråene, hvor den troede sig udmærket skjult. Og jeg lod den blive i troen; den sad der endnu, da jeg forsvandt.

Foråret er endelig ved at komme. Nu er gøgeurten ved at sætte blomst ude på de åbne marker, og tror man ikke på den, behøver man blot at se de grønne og gyldne okkertoner, der som et blødt slør har lagt sig over skovenes dytblå skygger. – Inde i den tætte fyrreplantning ved sønderstranden er der i dag vrimplende fuldt af små, levende væsner; det er de brogede fluesnappere, der er kommet på deres lange træk sydfra og er standset her en lille stund for at holde rast. Trætte og tillidsfulde sidder de overalt på grenene eller flagrer lydløst fra kvist til kvist. Hele fyrreskoven er levende af dem; det er, som om luften er fuld af små ånder, for de er fuldstændig tavse. De tænker over noderne, som de skal bruge, når de når til deres fjerne mål oppe mod nord, hvor forårets store fest skal fejres.

Kun løvsangerens lille vise hører vi af og til herinde.

I Brattingsborg slotspark søger vi efter den lille „Barfredsholm“, som skal rumme rester af et middelalderligt gravsted. Vi kommer forbi hovedbygningen, som er opført 1870–71 af H. Borring, og som viser alle ydre tegn på at være blevet til i denne den allerværste periode i vor arkitekturs historie.

Angående Barfredsholm (barfred = fristed), også tidligere kaldet Blafferholm eller Bafferholm, siger Thura, at østen for gården „Ny Brattingsborg“ er en mose med rør, hvortil der måske tidligere har været sejlads fra havet, og „her skal i gamle Dage have staaet et Hus eller Slot, beboet af en Jomfru.“ Stedet er for længst nedpløjet, og det er da heller ikke her, at man nu påpeger Barfredsholms Voldsted, men på en lille holm inde i slotsparken. Denne viser sig at være på størrelse med gårdspladsen i en lille bondegård og er omgivet af en smal kanal, over hvilken der fører en lille træbro. Spor af ruiner findes her ikke, kun en ca. 70 cm høj vold med en fordybning i midten, hvori der ligger tre utilhugne kampesten. Efter sin størrelse og sit anlæg kan dette ikke være rester af en middelalderlig borg, men tyder snarere på at have været det omtalte gravsted.²

Graven deromkring er kun tre-fire meter bred, og holmen er overalt tæt tilgroet med træer og buske, hvorimellem adskillige kristtorn og taks. I buskadsen finder vi et stort dukkehus af træ, bygget som et slot; de nuværende komtter brugte det som legetøj, da de var små!

Det er vanskeligt at sige, hvem der først har hæftet navnet Brattingsborg sammen med Samsø. Og det er i al fald med urette, at man går ud fra, at her har ligget en gammel borg af dette navn, som i øvrigt er blevet knyttet til endnu fire-fem andre steder i landet.

Når man støttende sig til Resens Samsøbeskrivelse vil anbringe en borg af dette navn på Voldstedet ved Tranebjerg, fordi en bakke vesten for Vadstrup bærer navnet Hald, er dette et tyndt grundlag. Da der kun er en halv mil

fra den nævnte bakke til Voldstedet, er det usandsynligt, at de „syv og syv-sindstve“ efter at have tilbagelagt denne strækning allerede her skulle behøve at slå „deres Tjalde“!

Brattingsborg eller Brattensborg findes mange steder nævnt i de gamle kæmpeviser, men har næppe nogen sinde eksisteret her til lands uden for disse. Der findes i historien ingen som helst hjemmel herfor. I flere af viserne nævnes samtidig Didrik af Bern, den samme som Vidrik Verlandssøn og Sigvard Snarensvend. Og kilderne til disse viser er tyske, således Vilkina Saga, der, som den selv siger, for det meste er oversat fra tysk. Heri optræder de samme personer som i flere af vore kæmpeviser, her nævnes Castel Brichtan, besat af tolv kæmper, som Vidga Velindssøn kommer til på vejen til Bern, indtager og opbrænder. Her tales endelig om „Birtingsland“ eller Brittanga, dvs. Bretagne.

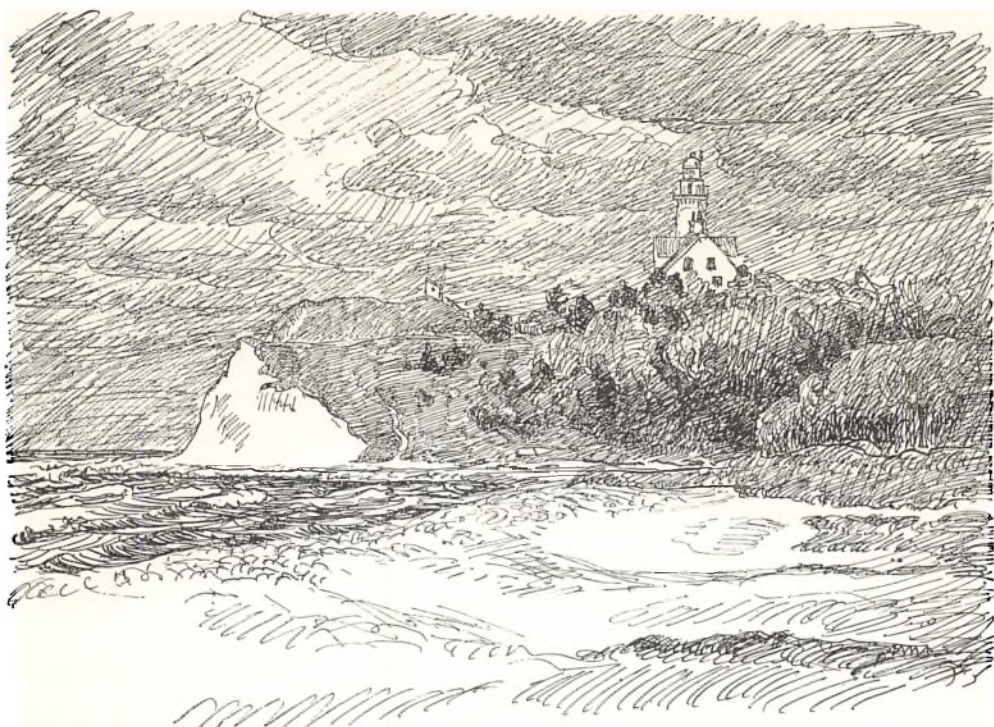
Det er uden tvivl rigtigt, når Peder Syv mener, at Birtingsland eller Brattingsborg i middelalderens poesi har været den gængse betegnelse for ethvert „stridbart landskab eller sted“.

Når Huitfeldt nævner borgen og siger: „Aar 1288 lod Marsk Stig plyndre Samsø og bryde Brattingsborg der sammesteds,“ så kan han ingen anden kilde have haft end *Scriptores Rer. Danorum*, som siger, at Marsk Stig har ødelagt „*Castrum Samsø*“. Det var herfra, Valdemar Sejr i året 1216 udstedte det gavebrev, i hvilket han skænkede Tunø til Århus domkirke. Det er understreget „in curia nostra Samsø“, på dansk „i vort slot Samsø“.

Foruden dette har øen med sikkerhed kun haft to middelalderlige borge til, *Visborg* og *Hjortholm*, den første på det sted, hvor nu Vesborg fyr ligger, den anden på øen Hjortholm i Stavnsfjord. Men det er rigtignok også næsten alt, hvad man ved om dem.

Langs sønderstranden strækker sig over den store flade vest for Brattingsborg Skov en smal plantning, som vi følger langs kysten hen til det gamle Visborg Voldsted, hvor fyret nu ligger højt på landets yderste huk mod ha-

Vishory Fyr. 20 Maj 1922. M.L.

vet. Inde fra træer og buske i plantningen lyder i dag en ustandselig koncert af alle mulige sangfugle. De er her næsten alle sammen, terrænet er også det bedst mulige sted med alle slags buske i læ af fyrrene – og årstiden med. Vi er lige midt i trækket, og her på sydsiden af øen lander så godt som alle trækkende småfugle på deres vej nordover.

En løvsanger sidder på den yderste kvist i toppen af en lille birk og fouragerer, idet den gebærder sig fuldstændig som en fluesnapper. Over dens hoved holder nemlig en lille myggesværm til, og omtrent hvert tyvende sekund farer løvsangeren til vejrs og slår et par saltomortaler mellem myggene, hvorpå den vender tilbage til sin kvist og æder. Så snart den spredte myggesværm har samlet sig på ny, gentager spillet sig.

Flere gange så vi bynkefuglen og hørte dens lille, æggende sang; „plovkøeren“ kaldes den, fordi dens melodi lyder som en plovmands fløjten: Pyy-it, tscki, tscki! – Overalt vrimler det af små, brogede fluesnappere, og på en gren sidder fem grønirisker sammen, med de irfarvede buge strålende som grønt guld i solen mod den dyblå himmel. Men de overstråles fuldstændigt af to gulspurvehanner, som sidder i toppen af en lille bjergfyrr i nærheden; beskinnet af den lave eftermiddagssol er de som to små runde flammer, to nytændte, kisteglade julelys over den dybgrønne farve i bjergfyrrrens dunkle nålebundter.

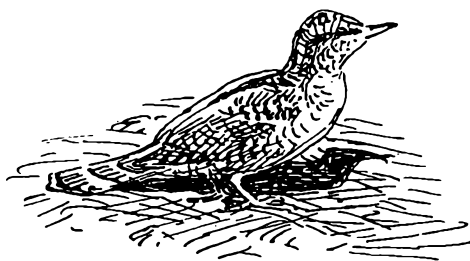
En tornirisk sidder og piller sig på et gærde og pranger med sin røde brystplet, der er som cochenille i farven – det er, som om den er fløjet mod en purpurrød blomsterkalk, der har smittet af på den. Den vender og drejer det lille hoved med det energiske næb, da vi går nær forbi, men bliver ellers siddende.

En vendehals sidder ved vejens side. Vi får længe lov til at se på den i kikkerten på ganske nært hold; dens nydelige, mørkebrune ryglinje, som dannes foroven af to smalle striber, der kommer fra øjnene og forener sig nedefter, dens morsomme, rørdrumagtige holdning med hovedet og det højt-løftede næb, dens slanke, elegante krop gør den til en meget smuk og ejendommelig lille fugl. Tryk ved sin fortrinlige camouflasje sidder den ganske rolig på sin tue.

Alle sammen er de så trygge. Foråret er kommet over dem – de glemmer alt andet for det ene fornødne.

Et dusin gråandrikker letter fra en lagune bag plantagen, og senere basker en flok gravænder op fra samme sted. På engene står store forsamlinger af viber; skovduer basker op inde fra krattet, og en fasan kalder langt borte. Over engen springer forfjamskede harer, som af og til standser i deres skæve hop, danner kegle og beglor os, mens de piller næse med forbenene. Nogle græssende rådyr går rundt på marken, forsigtigt trippende, som om de er bange for at forkøle sig i alt det våde; de er også midt i fældningen, og deres pels hænger i totter og tjavser. Det er ikke sådan at komme ud i forårssolen i det gamle vintertøj – det kender vi nok!

Det eneste, vi ikke møder her, er mennesker – og det får endda være, hvad det er.

Da vi på vore cykler kom farende ad det sidste stykke vej hen mod Voldstedet, var jeg på et hængende hår ved at køre en vendehals over; den sad i sporet foran mig. Kun ved en brat drejning af styret undgik jeg katastrofen. Den kunne da også gerne se sig for. Hvorfor hedder den ellers vendehals?

Vejens slynger sig brat gennem buskadset op til fyret. Klinten falder her

lodret som en mur fra seksten meters højde ned mod stranden og har i århundredernes løb revet omtrent halvdelen af Vesborg gamle voldsted med sig i sit fald. Men foroven rager endnu kampestensbrokker fra borgens grund og de gamle kældre ud af leret – de sidste rester af den store „vikingabæli“, hvorfra engang hvasse øjne har stirret ud over havet efter rov. År efter år styrter mere i havet; inden længe vil de sidste pinde af den gamle rede være forsvundet.¹

Men af voldstedet står endnu mere end halvdelen tilbage og viser dets mægtige dimensioner – 100 m i diameter ligger det som en halvcirkel med de dybe og brede voldgraves skarptskårne linjer omkring, endnu fortrinligt bevarede. Lige under bunden af gravens østlige side ses i klinten spor af en stensat kælder, der har været cirkelrund som en brønd. Rundingen viser, at den må have været ca. 4 m i diameter; fra voldgravens bund til kældrens bund er 6½ m, og bunden ligger et godt stykke oppe over klintens fod. Måske har den været oplagskælder eller fangehul.³

I „Suhms nye Samlinger til den danske Historie“ findes nogle optegnelser af lægen P. Deichmann, som besøgte England i årene mellem 1688 og 1692. Efter oplysninger, som denne indhentede hos Iver Brinck, daværende præst ved den lutherske kirke i London, meddeler han heri følgende: „Der findes udi Irland endnu en meget stor Hob af danske Forts, som Engellænderne kalder dem, hvilke efter hans (Brincks) Description ere ligesom de gamle Forter, som endnu findes ved Viborg, i Odense og *paa Samsø*.“

Til denne tids befæstningsanlæg må Vesborg henregnes. Hele dens anlæg på højt terræn med udnyttelse af den naturlige bakketop og med tørre grave omkring viser, at den stammer fra sen oldtid eller tidlig middelalder, og efter sin tid har den været usædvanlig stor og smuk. Om hvem der har rejst den og hvem der har lagt den øde, ved man intet. Alt, hvad vi ved om borgen, er, at den er til endnu i året 1370, og at dens hovedsmand dengang hed *Henrich von der Osten*. Han nævnes i et forlig mellem Danmark og Hansestæderne. Og rimeligvis er den ødelagt kort tid efter, i slutningen af det fjortende århundrede, under et indfald af hanseaterne.

Kingo siger om den i sit digt:

„– – nu er af den ei meer
end Aadselstenen, som man daglig seer.“

Ligesom på Hjelm og på Sprogø har man lagt de moderne fyr netop midt på disse gamle, ærværdige voldsteder. Mon det virkelig har været uomgælig nødvendig på denne måde at medvirke til deres udslættelse?

Her er man gået så vidt at kalde stedet Vesborg – ikke engang det gamle *navn* har man villet bevare.

Fra klintens øverste ryg ses Jyllands og Fyns fjerne kyster, selv Røsnæs skimtes, gyldenfarvet af aftenens sol, langt ude i øst. Ud fra bakkernes fod løber de skønt svungne kystlinjer, mod nord til Kåsen, mod øst til Lushage, hvor før det lille fyr stod lavt på stranden. Nu er det borte. Men ude fra den kant lyder med korte mellemrum gennem vindens hvisken de dumpe, hule toner fra en „tudebøje“, der ligger fjern og usynlig og som en olm tyr sender sine brøl ud over havet.

Man får et godt indtryk af de voldsomme efterårsstormes virkninger i fjor (1921), når man går langs kysten mod nord forbi Grydenæs Odde. De lave klinter er bortrevne mange steder i en halv snes meters dybde, og hist og her går endnu dybere, halvrunde skår ind i landet.

Grydenæs Odde har foran sig et vældigt rovs af store kampesten, der dækker havstokken og går langt ud i stranden, et fortrinligt bolværk mod bølgernes angreb. – Skroget af en galease sidder og rider på de yderste brokker, hvor den strandede i en af efterårets stormnætter. Stedet er fortrinlig valgt til at strande på, helt igennem udsøgt! Og havet og stenene i forening har forvandlet dette skrog og pillet det af til en benrad af et skib; det minder om kadaveret af en kamel eller en ilanddrevne mammut og giver en besynderlig ørkenstemning over havet, der nu ligger blegt og gustent under den røde himmel, hvorfra solen er forsvundet.

Intet skib er at øjne nært eller fjernt. Men ude i horisonten bag den våde ørken begynder det at spøge – lange fingre gror op fra havfladen og bliver

Vind ved Grydenæs Odde
27. 17. 1922

til bølgende søjler, hvis kapitæler gror sammen og bliver til en lang, virrende linje, der ligger som en svævende ø hen over havbrynet. Det er Endelave, der spejler sig.

Kåsen, hvor vi bor, er arkitektonisk set af et sådant ydre, at de rejsende med Århus–Kalundborg damperen daglig priser sig lykkelige, fordi de hurtigt kan slippe forbi. Søsye i forbindelse med synet af byens hotel og et par røde fiskervillaer med tårn på, hver for sig i alle mulige „stilarter“, gør dem kede af stedet. De kan jo ikke vide, at Samsø her har samlet næsten alle sine gebrækkeligheder på ét sted.

Så snart man blot har lagt én eneste bakke imellem sig og Kåsen, er man bjærget. Og allerede i Kolby er alt såre godt. Sit navn har denne af de mange „koller“, 3: bakker, omkring den, og den er endnu en smuk landsby, selv om den ikke mere har det ejendommelige gammeldags og hyggelige præg som de fleste andre af øens landsbyer. Disse er i virkeligheden i de sidste hundrede år stærkt forandrede, fra at være udpræget sammenbyggede er de nu mere spredte, efter at nogle skrækkelige ildebrande med få års mellemrum raserede dem.

Kolby skal ses fra sin kirkegård. Mellem dennes mægtige træstammer ser man ud over den lavereliggende bys tage og i syd over det fjerne bakkeland. Over træernes kroner, hvor det sene forår endnu ikke har frembragt synlige knopper, vælder sollyset ned gennem grenenes fletværk, og en hærskare af sangfugle synger om kap. Her fløjter den nysankomne gulbug – nattergalens horeunge kaldet for sine tremulanters skyld – mens den promenerer sin lille stumprumpede krop fra gren til gren; den er i familie med løvsangeren, men er en skrapere musikanter. Løvsangeren er i folkevisestil, gulbugen i koloraturgenren; de er her begge, så enhver smag kan tilfredsstilles. Solsorten fløjter fra kirketaget, og fra haverne høres svenskirisk og musvit.³

Inde i kirken, som ikke byder på mange seværdigheder, finder vi dog på alteret et par fortrinlige, gamle bronzelysestager, der hver vejer mindst sine tredive pund.⁸ Herinde ligger begravet hr. Niels Jensen Bryde, præst i Kolby fra 1652–75. Om ham fortæller Thura, at han led meget under forfølgelse af de svenske, „som i hans Tid havde Landet inde, fordi han tiltalte dem haardt fra Prædikestolen, og ei vilde bede for Kongen af Sverrig og hans Vaabens fremgang. Desuden, da de Svenske totaliter var slagne i Fyen, paa Prædikestolen ligesom instigerede Almuen til Opstand, blev derfor bragt fangen til Vastrup, hvor en svensk Officer havde sit Quarteer, og da han kom til Døren at gaae ind, da skiøede de Svenske igiennem Døren, hvis Tegn endnu sammesteds vises; men da Præsten kom indenfor, holdt han dem den

Ubillighed for, at de vilde skudt hannem ihjæl, hvorpaa de undskyldte sig, at de ikkun skiøde til Maals ad Døren.“

Der har da åbenbart ikke altid hersket den fuldkomne idyl på øen under svenskekrigen.

Gennem *Permelille*, som er en by, der endnu rummer pragtfulde, typiske Samsø-gårde, ⁴ især langs hovedvejen midt igennem den, og langs en sidevej mod øst har et helt kvarter med fortrinlige gamle huse, nåede vi til *Ørby* ad vejen mod sydvest gennem et landskab, som efterhånden bliver både fladere og mere kedsommeligt. *Ørby* kapel ligger dog så højt, at man herfra kan se havet til begge sider af øen. Byen er en typisk ny landarbejderby, næsten alle dens huse må være fra de sidste tyve-tredive år, og den er ikke indbydende at skue. De fleste af dens indbyggere er arbejdere under grevskabet.

Vi vender brat her og kører tilbage over *Permelille* til *Hårmark*. Ved indkørslen til denne sydfra mødtes øjet straks af fem-seks af de karakteristiske sorte Samsø-gavle med deres tjærede brædder, som når ned i højde med tag-skægget. Det ser ganske storartet ud, når disse gavle som her optræder i flok. Byen består ellers næsten helt igennem af nymodens gårde og huse og er meget lidt seværdig. Ad vejen nordover mod *Pillemark* fandt vi på en høj tæt vest for vejen et smukt og velbevaret dyssekammer. Det var et rent tilfælde,

Pillemark 20 Maj 1922 22

at vi opdagede det; thi højen omkring det var tæt beplantet med mægtige østrigske fyrretræer. Dette må vel være gjort for at skjule dyssen, og man må lade opfinderen, at han har været grundig! Men vi skulle på øen finde langt værre eksempler på det grasserende beplantningsdelirium.

Pillemark er en ganske herlig landsby med en mængde overordentlig velbevarede gamle boliger. Disse har næsten alle de træklædte, tjærede gavle – hvad man for øvrigt også kan finde på øerne her søndenfor. Mere ejendommelige her er kvistenes profil med de fremover hældende luger, der åbnes nedefter omkring hængsler i den underste karm. Byen er meget stor af udstrækning, længst langs hovedvejen i nord-syd. På dette sted ligger gårdmandskvarteret, mens de smukke gamle huse mest samler sig om vejen, der fører mod sydøst.⁴

En vandring ad denne vej mellem de pyntelige og velholdte, ældgamle huse sætter én i tankerne tilbage til vore tipoldefædres tid; man har en sær, tryk følelse af at bevæge sig mellem godtfolk her. Der er dog endnu monumenter over vor gamle bondekultur!⁷

I min betagelse glemte jeg min kikkert, som blev hængende på et stakit ud mod vejen, da vi tog derfra. En halv snes timer senere, da vi om aftenen på

ny passerede gennem byen, fandt jeg den hængende på samme sted – som en illustration til eventyret om tilstandene på Frode Fredegods tid.

Onsbjerg er på et par enkelte undtagelser nær helt i firsernes forskrækkelige stil. Men dens gamle kirke er ypperlig. På kirkegården fandt vi fem gamle, prægtige ligsten med udmærkede figurlige fremstillinger i relief liggende henslængt for vind og vejr, tilsyneladende uden at noget menneske interesserer sig for deres skæbne. De vil på denne måde temmelig hurtigt forvitres og ødelægges. Endnu tre-fire stykker af samme slags er smidt op på kirkegårdsdiget, under hvilken proces de er revnede i flere stykker, og græs og urter gror op gennem revnerne. Er det det stedlige menighedsråd, som har huseret her? Er det resultatet af et „provstesyn“? Den stigende civilisation giver sig mange mærkelige udslag; siden disse gamle bygningers røgt er kommet i hænderne på Per og Povl, går det dem ofte ilde.

Men kunne man ikke her, inden det bliver for sent, rejse de endnu hele sten langs kirkemuren? De salig afdøde, indbefattet stenhuggerne, ville da måske gå i forbøn for gerningsmændene, hvad der ikke kunne være af vejen.

Inde i kirken så vi det berømte lille krucifiks. Det er kun af messing, men er et ganske fortrinligt arbejde. Det er ca. 30 cm højt, og dets forside er forgyldt; her findes yderst på korsets fløje indgraveret de fire evangelisters symboler. På bagsiden er på de tilsvarende steder indgraveret engle. Kristusfiguren er 15 cm høj og er ganske ypperligt modelleret. Arbejdet skrives sig rimeligvis fra det sekstende århundredes slutning. ⁶

Krucifikset fandtes på et kvindeligt, som drev i land på Hårmark strand, og det ophængtes her i kirken som en helligdom. Anledningen var den mystik, som knyttede sig til dets tilsynekomst, og hvorom den tavle, hvorpå det er ophængt, giver beretning. Indskriften, som er forkert citeret hos *Thiele*, lyder således:

„Thette forgylt Krucifix War bundet paa et Døt Menneske, Oc Kom Flydendes her til Land ved Ilse Made i Tranebjerg Sogn, der di ville age Det til Kirkegaarden kunde 4 Heste ikke drage det, ikke Kunde Di heller Fange Samme Lig til Koldbye Kirke. Mens der di Vende Vognen Om til denne Onsbjerg Kirgord drog 2 Heste det Lettelig, blev begravet Ved den her østre Gaul af Kirken. Og Haver Denne Kirke Sit Navn Af Samme forgylt Kors og kaldes paa Denne Dag Hellig Kors Kirke.

Mit Glas er udløben.

Anno 1596.“

Et stedligt sagn fortæller om en skarnagtig præst – eller måske er det et skarnagtigt sagn, der fortæller om en stedlig præst, at krucifikset oprindeligt

var af guld, men at præsten forærede det til en godsejer på Samsø og op-hængte et af messing i stedet.

Sagnene er ofte så onde imod præsterne; de gør dem aldrig til indtagende personer. Enten er præsterne drukkenbolte, skørtejægere eller pengepugere, eller alle tre dele samtidig. Enkelte sagn lader dem optræde over for fordømte spøgelses som deres ligemand, eller de kan med deres tunges kunster få selve fanden med klumpfod, høj hat og paraply til at forsvinde gennem et nøglehul uden at behøve at gå over til håndgribeligheder, hvad der trods alt forlener dem med et mærkeligt feminint skær.

Om denne melder sagnet altså kun, at han var en *ikonoklast*, som stjal det hellige billede og erstattede det med en forfalskning. Men tavlens indskrift modsiger dette, thi her står udtrykkelig et „forgylt Kors;“ er sagnet sandt, må præsten også have forfalsket adjektivet!

I kirkens tårn findes skydehuller, der viser, at den tidligere har været et led i stedets forsvar.

Vi tog til Tranebjerg og gæstede her først „Samsø Slots“ gamle voldsted. Thura siger, at dette har ligget omtrent et bøsseskud sydvest for Tranebjerg kirke; afstanden er ca. 150 m, så „bøsseskuddene“ har været små på den tid. Der siges, at man fra kirkens skydehuller har kunnet medvirke ved slot-tets forsvar. Men hertil kræves i al fald, at kirken skal være bygget før 1288, da slottet efter sagnet nedbrændte, og dette er naturligvis ikke udelukket.

På bakken, hvor slottet skal have ligget, findes endnu synlig en lille forhøjning på ca. 25 meters diameter; det er alt, hvad der er tilbage. På et enkelt sted i jordsmonnet spores nogle rester af ganske små runde kampesten, endnu til dels sammenholdt af en smule kalk; men dette kan meget vel skrive sig fra bebyggelse i en langt senere tid.⁵

Tranebjerg kirke er indvendig uden særlig interesse, tilsyneladende er den stærkt forandret ved ombygning i tidernes løb. Udvendig imponerer den ved sin størrelse og ved sine overordentlig smukke linjer; forholdet mellem det mægtige, brede tårn og skib og kor er ypperligt, og den gamle kirkelade gør den kompleksagtige virkning ganske fortrinlig. I tårnet findes flere skråhuller, der har tjent som skydeskår, deraf tre på vestsiden ud mod voldstedet.

En udmærket gammel mur omgiver kirkegården, hvidkalket og tækket med „munke og nonner“. Men desværre har nogle vandaler også her været på spil – et stort stykke af muren er nedrevet og erstattet med en uhyggelig kampestensmur af tilhugne sten med cementpuds imellem. Hvorfor dog altid sætte det værst mulige materiale op mod det gamle?⁵

Tranebjerg, øens hovedstad, er en moderne villaby med alle en sådans bekvemmeligheder og rædsler. Byens mægtige, splinternye sygehus repræsen-

terer indvendig de førstnævnte, udvendig de sidste. Til bekvemmelighederne hører desuden en badeanstalt og et hotel, som ikke er afholds – et sær-syn på øen! Men har man nydt den komfort, stedet byder på, og set dets ud-mærkede folkemuseum, som er indrettet i en herlig gammel bondegård i byens midte, da bør man fly det igen og trække sig tilbage til freden, stil-heden og skønheden i en af øens rigtige landsbyer.

Det er en fryd at færdes i de samsingske bondebyer, alene for den omhus skyld, hvormed folk hæger om deres boliger og deres haver. Kirsebærtræ-erne, som just nu begynder at vise det frembrydende bløster, står i en jord, der er holdt som i den finest soignerede urtepotte. Der findes næppe noget sted i disse haver et overflødigt strå. Jeg formoder, at beboerne, når træer-nes blomster engang falder til jorden, vil gå ind under kronerne, ganske varsomt i den fintrevne muld, og opsamle de enkelte hvide blade, efterhån-den som de daler ned.

Samsingen forstår at værdsætte sin fine jord, han nusler med den på sam-me måde som fynboen. Og hans marker er lige så velholdte som haverne.

I *Brundby* og havnebyen *Ballen* når øen sin kulmination i retning af civi-lisatorisk opsving og forbindelse med omverdenen, ved Ballen gennem dens moderne, fortrinlige havn, ved Brundby gennem dens sommerkursionærer. Disse sidste præger i sommermånederne hele omegnen på en måde, så

Brattingsborg gods en overgang så sig nødsaget til at lukke skoven for dem på grund af deres uvæsen.

De små øer er allerede begyndt at blive „opdaget“ – endnu forinden dette værks tilblivelse. Hvordan skal det gå, når det bliver kendt?

Jeg mindes ofte, hvad en klog mand svarede, da der i almanakken Danmark var en enquete om, hvor man fandt, der var smukkeste i Danmark. Han sagde sådan noget som: Jeg ved det ikke endnu, men når jeg bliver klar over det, skal jeg nok holde min mund med det! Gud give, jeg kunne indtage det standpunkt; men det harmonerer desværre dårligt med den forhåndenværende opgave. Og resultatet bliver vel dette, at således som vi nu læser om vndernes hærgninger under Valdemarerne, således vil vore efterkommere læse om sommerpensionærernes oversvømmelse af øerne under Christian den Tiende.

Men hævn følger desværre disse skarer tæt i hælene: der er altid overalt i landet hæslikt omkring turisthotellet. Det sørger de selv for.

På Samsø er man allerede kommet godt med, også uden for hotellerne. Under krigen var her enkelte år ca. 3000 fremmede hver sommer, og beboerne logerede undertiden i deres hønsehuse for at skaffe plads. I et husmandshjem mellem Brundby og Ballen, hvor der fandtes tre stuer, havde man halvfjerdsindstyre pensionærer, som logerede rundt omkring i nabolaget! De spiste ved borde i haven. Masser af beboerne fyldte deres huse med liggende gæster, som fik kosten på hotellerne.

Nord for Brundby ligger på en bakke ved vejen den gamle „Kolhøj Mølle“, en stubmølle, som både ved sin beliggenhed og sit ydre er en stor seværdighed. Her møder man atter et af disse mærkelige pust fra fortiden, som gør én blød om hjertet. Og her er denne følelse ublandet. Ingen reformatorisk agrarhånd eller forstmand har endnu rodet i bakken; og møllen er velbevaret, den går endnu – æder minsandten sit foder som en karl, til trods for, at den er et par hundrede år gammel og for omtrent hundrede år siden blev flyttet fra „Dansebjerg“ syd for byen til sin nuværende plads! ⁷

Med sine erfaringer fra andre steder spørger man uvilkårligt sig selv, hvorfor disse to prægtige steder med deres fortrinlige udsigter, Kolhøj og Dansebjerg, endnu ikke er blevet beplantede! Det er jo dog ellers blevet hævdunden skik at spærre udsigterne. Også herovre begynder man at beplante bakkedrag og høje – thi der, hvor ploven ikke kan nå, „der bør en skov stå“, som forst-fanatikerne sjunge!

På vejen mellem Tanderup og Onsbjerg besteg vi „Dyret“, øens næsthøjeste punkt, hvorfra man har den mest storslåede udsigt over så godt som hele øen – eller rettere *har haft!* Thi på hele østsiden af den mægtige bakke breder sig allerede en plantning, hvis toppe når højt over kammen – til den side

er der spærret. Og på bakkens andre sider er planmæssige angreb under forberedelse mod resten af udsigten. Øens beboere har nemlig dannet et selskab med det formål at beplante bakker og andre strækninger, som ikke kan „give noget“ på anden vis. Dettets resultater breder sig allerede som et udsæt over øen, mest naturligvis i form af bjergfyrr.

Fornylig er der af det nævnte beplantningsselskab, som arbejder sammen med Hedeselskabet, og hvis formand er ejeren af gården Søholm mellem Østerby og Besser, afholdt en basar i Tranebjerg til fordel for „Dyret“s videre beplantning. Så nu skal der nok komme fart i tingene!

Vi forlagde vort opholdssted fra Kolby Kås til Besser, hvor vi indlogerede os i „Afholdskroen“, en lille gammeldags bondegård, som ligger nær byens største gadekær, og som i øjeblikket kun skulle huse os.

Besser er Samsøs yndigste sted. Et par gange tidligere havde jeg boet her, og jeg vil bestandig, når jeg kan, vende tilbage dertil. Lunt ligger byens gamle, skønne gårde og huse i læ af dens herlige park på de flade strækninger nær Stavnsfjordens sydside og nær den friske østerstrand, på to sider nær fjord og hav. Der er romantik og en ynde over denne plet som få steder i landet. Her kan man drømme om Rungstedts forsvundne „lyksaligheder“. Det er et af de steder, jeg allerhelst ville tie om for at kunne bevare det i fred. ¹⁰

Ved den brede vej, som går på langs gennem byen, finder jeg en gammel bygning, som er rejst her i en tid, hvor god smag endnu var en traditionsbundet selvfølge i slægten. Med sine rene bindingsværkslinjer og den lange række af brede, smårudede vinduer, der sidder hinanden så nær, at kun én lodret stolpe danner skel imellem dem, med sit højtreste tag over den lange, fornemme facade er den en typisk, gammel samsingerbolig. ⁸

Herinde fødtes for godt hundrede år siden marinemaleren C. F. Sørensen som søn af skipper Rasmus Sørensen. To gamle fine damer lever nu ensomt i det store hus. I dets have ud mod vejen, hvorover endnu kun kastanjetræ-

ernes unge løv kaster skygger, pipper alle forårets småblomster frem af sorte bede, og blanke støre storker rundt derinde på strittende ben og haler fede orme op af mulden.

Alt ser ud her som på vore oldeforældres tid – og hvor stille her er! Kun forårets fuglesang klinger over haver og veje.

Betegnende for dette sted er det, at vi i haverne og langs byens veje fandt næsten alle de arter af sangfugle, der forekommer i landet.

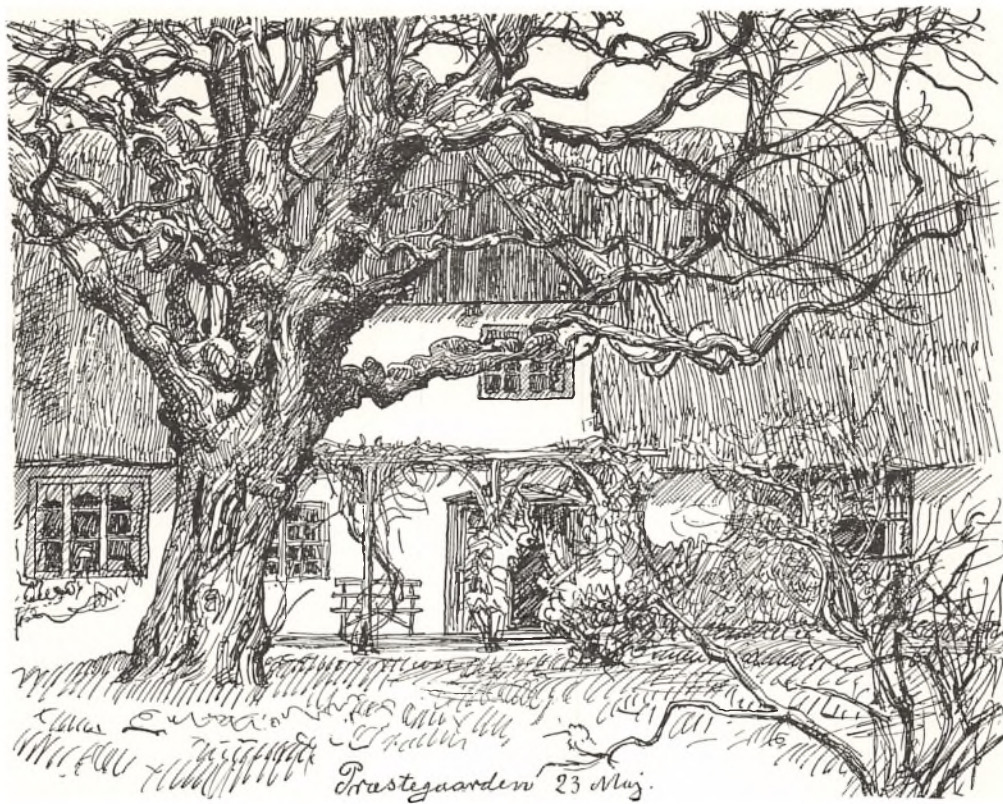
Inde i haven foran den gamle præstegård, ⁹ bag hvis længer selve eventyret synes at have til huse, sidder en musvit og filer i et træ; slid din tid – slid din tid! Men dette udtryk for en melankolsk livsanskuelse drukner fuldstændigt i gulbugens højstemte triller, der lyder nær og fjern som en dominerende fanfare til solen og foråret. Og ovre fra det lille anlæg på den anden side af vejen høres sumpsangerens toner, så bløde, klare og rislende, at bastardnattergalens sang bliver til skræp og skrat i sammenligning.

En gulspurv sidder på en lindegren og snakker med, men kan knap nok høres. Den har alle fornemmelserne i orden, men brænder inde med dem og kan aldeles ikke gøre sig i landskabet. Den må nøjes med sin mægtige, indre bevidsthed, akkurat ligesom en bomlærke, der sidder ved siden af den i et lille pæretræ; lige kommet op fra morgenbadet i gadekæret sidder den og ryster sine fjer, så der af og til står en tågesky og en regnbue omkring den. Nu og da synger den med på gulspurvens omkvæd, de to kan omtrent den samme melodi. Men akkompagnementet lader ikke til at more gulspurven, der bliver mere og mere sur. Intet ansigt i verden kan være så surt som en syngende gulspurv med dens underbid som en flødekande.

Gulspurven og bomlærken, som ikke *kan* synge, bestiller tilsyneladende næsten aldrig andet – akkurat ligesom den dame, der altid bor i „etagen under nedden“, og som vi synes at slæbe med os, hvor vi end flytter hen. Har nogen nogen sinde set en bomlærke foretage sig andet end at sidde på en telefonrød eller en pind og forsøge på at synge?

Nej, se til sådan en karl som bogfinken, han synger minsæl ved arbejdet! Aldrig er han i ro, snart på jorden og snart på en gren, og midt imellem farer der en vokalise ud af ham, der kan sige sparto til den øvrige kvidder! Foran mig slås to bogfinkehanner om en tot bomuld, som er kommet trillende for vinden hen ad vejen. Den ene går af med sejren efter en kamp, som jog vejmelet højt op i luften, og stikker af med byttet, som er meget større end den selv; men den anden farer øjeblikkelig op på en gren og giver sig til at synge, som om den er betalt for det. Der er altid noget, en bogfinke kan være henrykt over; den synes at leve efter Jesus Sirachs visdomsord: Læg ikke hindringer i vejen for musikken!

Sumpsangerens vise leder os ind til et lille hindbærkrat i anlægget; men

der bliver stille derinde, da vi nærmer os, og skønt vi lister os ganske nær, er det ikke muligt at få ham at se. Først da vi tager post på hver sin side af buskene, lykkes det dog af og til at få et glimt af den lille, blufærdige mand, et strejf af hans lysegule vest farer som et glimt hen mellem det tætte løvværk. Det er en sanger, der ikke ynder fremkaldelser. Først da vi atter er langt borte, synger han på ny.

Under de høje bøge, som vokser herinde, under ædelgraner, abeliner, balsampopler og ahorn gror den frodigste skovbundsflora med blå og hvide forglemmegejer, blå og hvide anemoner og den skønne plante „nikkende fuglemælk“, hvis seksdelte, stjerneagtige krone står med sin fine, perlehvide farve og bøjer sig yndefuldt for både gærdekørvel og skvalderkål.

Af en lille, beskeden mindesten herinde fremgår det, at det smukke anlæg er „Plantet af Prowst N. L. Wagtman. 1871.“ Nedenunder står, at stenen er „rejst af Peter Mand.“ Det er et gammelt slægtsnavn på øen.

Ikke blot langs hovedvejen finder man endnu hist og her en bygning i den gode gamle bondestil; mellem hytterne i byens nordre del ud mod engene ved Stavnsfjord må man standse gang på gang og sige til sig selv, at sådan har her set ud for hundrede år siden.⁹ Men byens midtpunkt er dens største gadekær omme bag den gamle kro; her når dens idyl sin klimaks. Og her,

hvor en gammel fornem have hælder sine trækroner ud over det mørke vand, hvor de gamle gårdes længer står på hovedet i det blanke spejl, og hvor en lille vej slynger sig tæt forbi med sine lyshårede piletræer som ungepiger på rad – her er det, som selve byens hjerte banker, ømt og dybt. Livet synes let at leve her.¹¹

Og som dette sted synes jeg næsten, byens befolkning er.

Intet andet sted har jeg mødt en sådan mængde venlige, gamle koner som her. En dag var jeg uforsigtig nok til at standse uden for haven ved et lille hus nær vejen, hvor jeg længe stod og stirrede beundrende på det blomsterflor, den rummede. En times tid senere kom stedets gamle ejerinde hen på kroen med en buket fra haven og satte den på vort bord! Hun havde beluret mig bag sit vindue.

En gammel husmand, som jeg af og til mødte ved gadekæret, forærede mig engang en hel spand kartofler, fordi jeg en dag havde udtalt til ham, at jeg syntes, de så fortrinlige ud. „Og det er ent' såkatøfler – det er spis'katøfler!“ sagde han, da han afleverede gaven. Man skal være forsigtig her på stedet.

Det er et på overfladen ligevægtigt folkefærd med et jysk lune. Da jeg engang sagde til købmanden, at det var nogle slemt dårlige konvolutter, han havde solgt mig dagen i forvejen, svarede han stilfærdigt: „Tykkes De, de var dårlige? Da hår vi dem, der er *møj* ringer!“

Øens mest bekendte *mauvais sujet* var dog så vidt jeg mindes fra Besser. Historien om ham og øens gamle birkedommer er nu ca. tres år gammel og er et eksempel på kriminalitet og retsforfølgelse på øen fra midten af forrige århundrede. Også den er typisk jysk i sin farve. – Lars „sad“ i øens arresthus, et skur på en bakke nær Tranebjerg by. En dag fjerner Lars nogle sten i taget og kravler ud af hullet. På landevejen møder han birkedommeren, der holder sin hest an og standser misdæderen.

„Jeg troede, du sad i arresten, Lars!“

Jo, det gjorde han jo ganske vist også – men der var marked i N., og det ville han nødigt forsømme.

„Har du *penge*?“ sa'e birkedommeren.

Lars rystede mismodig på hovedet.

„Her er to mark,“ sagde dommeren og rakte ham dem; „men så må du sørge for at komme tilbage i arresten, så snart markedet er til ende!“

Om natten kom Lars tilbage, kravlede ind gennem hullet og satte omhyggeligt stenene på plads. Han sad roligt sin tid ud.

Lars var indfødt og havde levet hele sit liv her. Man var vant til ham; han var som forbryder af et acceptabelt format, passende til øens omfang. Men en dag har han formodentlig selv fundet, at hans dimensioner var ved

at sprænge rammen; han forsvandt pludselig sporløst og efterlod en tom plads. Ingen vidste, hvad der var blevet af ham, og han viste sig ikke siden.

Der gik et års tid eller mere, så blev øens læge kaldt over til Endelave, hvor man ellers altid hentede læge fra fastlandet. Da han langt om længe nåede denne ø og kom ind i gården til den syge, meddelte man ham, at da det havde trukket så længe ud, inden han viste sig, var der blevet sendt bud efter den stedlige doktor. – „Men her er jo ingen doktor på øen,“ sagde lægen. „Ingen doktor! Jo – jo, det er her da rigtignok. Se, dér kommer han netop!“

Og ind over gårdspladsen skrider en herre i diplomatfrakke og stiv filt-hat og tager vejen op mod stuehusets dør. Det er Lars. Han har haft embedet på øen et års tid.

En samtale mellem de to kolleger under fire øjne resulterede i, at Lars forsvandt for anden gang. Han vandrede „længere vestpå“! Og hans historie fortaber sig fra nu af ovre på det mørke fastland; han er *vanartet* som øbo! Var han ikke gået af sig selv, ville samfundet snart have pillet denne alt for voksne lus af sig. Thi det er her som overalt god øboskik, at samfundet holder sin krop ren uden alt for megen politimæssig indblanding.

Den 11. marts 1901 indeholdt Samsø Folkeblad en artikel af øens daværende birkedommer, hvori følgende passus forekommer: „Retten skal have sin gang; men det er lettere her på øen end de fleste andre steder i landet at være mild og lempelig; thi forbrydelser er sjældne. Beboerne holder justits over hverandre, og de individer, der er de værste og farligste, udvander som regel.“

Forfatteren kender ikke forholdene på vore andre, mindre øer, ellers ville han ikke have fremstillet Samsø som en undtagelse.

Men på baggrund af den besserske idyl, som nutildags ikke er enestående mellem øens landsbyer, og til supplerung af samsingernes karakteristik, kan det være gavnligt at læse lidt i øens gamle tingbøger. På bunden var samsingerne et stejlt og stridbart folk, hos hvilket i ældre tid klammeri og slagsmål hørte til dagens orden. Og det var langt fra bønderne alene, som bl. a. ved de berygtede Sct. Poulsgilder slog hinanden syn og helse fra, men øens embedsmænd fra toldere til „Landchirurgen“, ja selv birkedommere og præster, gik løs på hinanden med næver og afbrukne stoleben eller bød modstanderen „til Gæst paa sin Kniv“. Det gik hedt til i festernes brænding på kroer eller ved bryllupper. Bagefter endte sagen på tinge ved, at parterne bevidnede hinanden gensidig agtelse – med bind om hovederne ligesom retfærdighedens guddom!

Det var ikke alene ved Sct. Poulsgilderne, som fandt sted én gang om året på Sct. Pouldag, når bymændene gjorde deres regnskaber op, at for-

handlingerne endte med slagsmål og brodne pander, men ved de almindelige gadestævner, som holdtes i hver by, og hvor man dog ellers mødtes for at ordne alle stridigheder og forhandle om alle vedtægter, og hvor selve oldermænden førte forsædet. Skulle man blot optegne alle de slagsmål, der har været så grove, at tingbøgerne bærer vidne om dem, da måtte de dog tælles i hundredvis. Det er næsten altid personlige fornærmelser, der ligger til grund, og det ser ud til, at samsingerne har haft en næsten sygelig æresfølelse.

Tingbogen har beretning om et gilde i Kolby i året 1708 på Sct. Poulsdag, hvor selve oldermænden, der ikke bar noget ringere navn end Søren Kiempe, da festen er på sit højeste kommer ind med en slagvol i hånden for „at skille de kæmpende ad“. Da det er besørget, ligger Tønnes Sørensen på gulvet, „blå og blodig i ansigtet og så godt som et dødt menneske“. En af slagsbrødrene må bagefter rømme øen, da han intet har at betale bøde med. – Ved Sct. Poulsgildet i Besser 1743 gik der pludselig panik i de yngre festdeltagere, der under vilde fagter valsede rundt på gulvet og hånedes selskabet, værre end filistrene hånedes Sauls folk på bjerget ved Ephes Dammin. De råbte og skreg: „Her er Besser drenge, men hvor er Besser karle?“ Så måtte „karlene“ jo frem på arenaen i al deres magt og herlighed. Under råb som „træd ham på hans hals, den hund!“ går man løs på hinanden. Her ligger igen en på valen, atter „som et dødt menneske“. Men denne gang lå den slagne syg i flere måneder, og gerningsmændene får store bøder og forpligtelse til at underholde karlen på livstid, hvis han ikke kommer sig. Og således videre i én uendelighed.

I Nordbys gamle bylov, „Byens Bog“, nu i Viborg provinsarkiv, findes følgende paragraf: „Dersom Nogen Ofuerfalder *Paantmendene*, naar de dem skal Pandt, endten ved skiends eller skielden eller Slag (!), bøde derfor til Byen 2 skip. Biug og derfor uden Være i Herskabeds Unaade.“ Det var altså dog ikke alene ved *festlige* lejligheder, man gav hinanden tærsk.

Af denne race, der ganske sikkert oprindelig bestod af „landnamsmænd“ alle vegne fra, et blandingsfolk, et vanskeligt og stridbart folk, har i tidens løb udviklet sig en slægt af bønder, der i fornemhed og selvfølelse som i dygtighed står meget højt. Livet på de gamle bøndergårde har i øvrigt altid her været udpræget patriarkalsk, og der var lige ned til vore dage et dybt svælg befæstet mellem herskab og tyende. Tingbøgerne bærer heller ikke vidne om, at der er vekslet sværdslag mellem husbond og tjenestekarl, fortroligheder af den art var udelukkede. Ved gilder som ved gadestævner var man mellem standsfæller!

Jeg besøger en dag i Besser by en af øens storbønder af gammel, aristokratisk samsingfamilie, en mand af høj kultur og med et udpræget racean-

**STORBONDE AF GAMMEL SAMSINGER-SLÆGT
FRA SØNDERLANDET**

sigt, en fører inden for sit fag, der dyrker sin jord med alle moderne midler. Han siger beklagende, at øens tidligere, stærkt udprægede bondearistokrati på grund af højskolernes nivellerende indflydelse nu er ved at forsvinde og kun hist og her træffes som et isoleret fænomen. Den omstændighed, at bønderkarle og gårdmandssønner nu søger samkvem med hinanden ved alle mulige lejligheder, har nedbrudt respekten for og virket ødelæggende på den ældgamle bondekultur. At denne på Samsø har været særlig høj sammenlignet med andre af vore mindre øer, må, siger han, sikkert søges i den omstændighed, at de gamle patricierfamilier herovre hyppigt havde deres egne, større skibe, med hvilke ejerne selv fór på udlandet og således bestandig direkte førte indtryk hjem med sig fra fremmede, store forhold ude i verden, med hvilke de efterhånden var fortrolige.

At omverdenen ikke altid er lige så fortrolig med forholdene på hans ø, nævner han et eksempel på. For få år siden kom han sammen med fire-fem landsmænd på en jyllandsrejse også til Vendsyssel på hestepang. Indbyggerne fra dette afsides sted på det mørke fastland stimlede ved ankomsten sammen om vognen, sprængfærdige af nysgerrighed og forventning. Forsamlingen var længe tavs, mens samsingerne steg af vognen; men endelig gav indtrykket af de fremmede sig udslag i dette udbrud af skuffelse: „Nå – ser I ikke anderledes ud!“ Man havde åbenbart ventet, at indbyggerne fra denne fjerne kattedegsø skulle være noget i retning af halenegre.

Som tilfældet er med næsten alle vore øers beboere, har også samsingerne for længst ombyttet rattets knage med plovens håndtag, er gået på land og blevet agrarer. Søfart af samsingerskipperne drives nu næsten udelukkende af havnebyen Ballens beboere. Også fiskeri er nu kun en profession i Langø, og i mindre grad i Ballen og Kåshøj. Ved Kolby Kås er nu kun fire-fem fiskerfamilier. – „Rødspætterne dør, og fiskerne går på land,“ som en af vore største fiskeriekspertter fornylig mismodigt udtrykte sig.

Deres gamle ry som fortrinlige jordbrugere har samsingerne bevaret. Det er et levende, intelligent og dygtigt folk, fremskridtsvenligt og altid rede til at forsøge sig med nye opfindelser.

Samsingernes ydre bringer tanken mere hen på jyder end på øboer. Også deres sprog er jysk i sin rod, nærmest i slægt med det djurslandske. Især på nordlandet er dette iøjrefaldende. Selv vil befolkningen hævde, at der er store og iøjnefaldende forskelligheder mellem beboerne af nord- og sydlandet; og vist er det, at man indtil for ikke længe siden yderst sjældent kunne bekvemme sig til at indgå giftermål med en person på den anden side af „Tangen“. Fælles for dem er, at de gennemgående er blonde eller mørkblonde folk, mest omkring middelstørrelse, men ikke sjældent under denne. De unge folk, både karle og piger, er ofte overraskende smukke og af et vid-

underligt *sundt* ydre, mere friske og mere vejrbidte end indbyggerne på de sydfynske øer. De er mere „tørre“ i huden, som er glat og smuk og ofte af en herlig brun lød. Af helt lyshårede individer har jeg kun set et par enkelte. ¹²

Beboerne af sønderlandet hævder, at der er stor forskel på fysiognomierne hos folkene på sønder- og nordlandet, og at man hernede øjeblikkeligt vil kende nordlændingen fra andre godtfolk. Han virker iøjnefaldende her – og det er ikke frit for, at han i omdømmet optræder som øens molbostand, i slægt med Ellemandsbjergets lavkomiske sagnhelte, gammeldags og af et helt ud antediluviansk tempo! Men noget nær det samme smil møder man, når man taler med en nordbymand om sønderlændingen. Sagen er, at de ser med overbærenhed på hinanden, gensidig *de haut en bas!* Og i al fald på landbrugets område står nordlændingene snarere over end under deres sydligt boende landsmænd. ¹²

Af geografiske grunde har Hadsherred og Djursland fra ældgammel tid været samsingernes naturlige forbindelse med fastlandet. Men skulle man *udenvælts* for at lære et eller andet håndværk til gavns, da gik vejen altid til Kerteminde. Der var tidligere ikke så få samsinger i denne by i modsætning til Århus eller Odense, og årsagen var vel den, at man fra gammel tid havde livlig handelsforbindelse med denne stad, da dens håndværkere, især hatte-

magere og skomagere, årligt kom sejlene herop for at sælge deres varer. Denne forbindelse til to sider har præget samsingens sprog og hans væsen, og således, at hans væsen mest er fynsk, men sproget mere jysk. Hældningen mod Fyn er blevet stærkere med årene, og en samsing, i al fald fra sydlandet, vil altid befinde sig som hjemme mellem fynboerne. Han er „raskere i slavet“ end jyden; men hans sprogs rod er bestandig jysk.

Følgende smukke hjemstavnsdigt, skrevet af lærer B. Madsen i Brundby, er en fortrinlig prøve på det samsingske mål. Det bærer titlen „En nøj samsk Wies om men Forelle aa min Hjæmni“:*)

Mi Faa hanj lar mæ Jurens Drøwt;
Brug døgdi Mog og Tomlen:
Han lar mæ aasse Dywrens Røwt
Væ rowle, engen Fomlen!

Hwe Awden sa hon meld og gue
we Rokki enj i Staawwen,
om Dawwen hvilt hon ent henjje Fue,
hon lie ent di dowwen.

A gik aa Agri næjje aa ap
bag Hæsten aa me Grivi
a syng og fløjte rask om Kap
me Lærken aa med Viven.

Hwo haa hon taa mæ tit paa Knæ
aa sat aa nonne faa mæ,
næ a wa utefreds aa græ,
faade men Brøer lyf fraa mæ.

I Staali gar a Kjøren Fuer
aa stregle Hæst aa wanjje;
we Sowwen woegt a tit men Tur
saa wal som aal di anjje.

Aa Piggeren sa rondtomkreg
aa spaanj aa kaare Tøw'e,
Ja, Lywse lywst jo engen Teng,
men wi wa godt faanøw'e.

Fraa Laawwen øw'e Gori klang
fraa Moen te Awden selle:
slo te, slo te! Denj Plejelsang
a glæme ikke helle.

Saaen wa mi Hjæmni, aa saanen dæ wa
po Sams waal maanne flejje;
a tøkkes de kaa gjø wos gla
aa tenk aa saanen Stejje.

Næ no a go po Agri hen
aa kikke øwwe Hawwe,
a føl, den Juer æ mæ i Wen
saa smok som denj æ lawwe!

No skjen dæ Lyws fraa hweri Gor,
elektrisk ap aa næjje;
Hu Plæjli syng, go no Motor;
men ærre bløwven bæjje?

Men Mowwe gik saa stel omkreg
i Kykken, Soels aa Staawwe,
faa hon sku pas saa maanne Teng,
møj flæjje, end a trowwe.

Saa læ wos da aa Menj dom sæt
faa aal de trofast Werken,
di, som no legge taws aa træt,
i Graw'en ap we Kjærken!

Wi bygge dom te Ær aa Hus,
dæ gjæme wi do Sage,
do gammel Wøw, do Rok, do Krues,
den Wueg, hu wi bløw age!

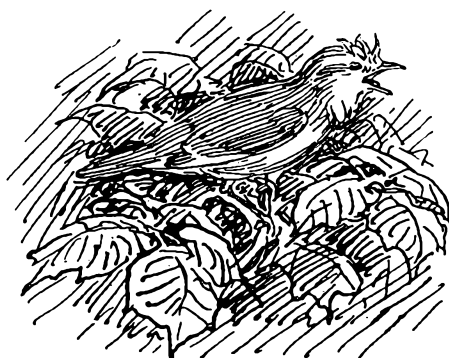
*) Sangen blev skrevet til indvielsen af Folkemuseet i Tranebjerg.

Som man ser, består påvirkningen fra det fynske sprog væsentligst i, at man har lånt den bestemte artikel *i* til enkelte navneord – det fynske hankøn.

I de stille og lune majnætter sang padderne som besatte i Bessers store gadekær. Det lykkedes os at fange nogle stykker af dem, og det viste sig at være den grønbrogede tudse. Beboerne påstod, at det var en slags klokkefrøer, som holdt til her; men deres mærkværdige „sang“ er ganske afvigende fra klokkefrøens, som har en dump, klokkeagtig tone: *dung -- dung!* med nogle sekunders mellemrum. Denne er meget lysere, som et fløjteligende kluk, et blødt staccato, hvor de enkelte slag følger hurtigt efter hinanden. Undertiden stiger lyden en halv tone midt i sangen, således: Lululululululylylylyly! Strofen kunne være længere, men sjældent kortere, end her angivet. Det lyder pragtfuldt, når en mængde stemmer i samtidigt eller svarer hinanden fra alle kærrets sider.

Den grønbrogede tudse er såmænd ikke meget for øjet, han er ved dagslys en bramfri og beskeden mand af ydre. Sjældent ser man mere af ham over vandspejlet end hans grimede næse, og kommer han højere op, er det ingeniørlunde for at spejle sig. Men inde bag den vortede, grove hud har han en sjæl – oh, så fin! Han er som trolden, der i sommernatten lister ud af højen og sidder under stjernehimlen og spiller om sin jammer og elskov for prinsessen, som han aldrig får, men som han har forstand på mere end nogen anden.

Den grønbrogede tudse er forårsnattens sanger. Når alle sangfugle tier, når vinden er gået til ro og ligger og sover i de stille piletræers løv, og kun hørsegøgens brummen lyder douce langt ude fra de lave enge – da er det *hans* time. Han er grim, men han kender sin besøgelsestid, og han har en perle i livet, spillemandens farlige sjæl! Han er fuld af *sentiment*, men aldrig melankolsk. *Han* får hver nat prinsessen . . .

Nordpå fra Besser slynger sig en lille markvej over de inddæmmede enge ned til sydkysten af Stavnsfjord. Dette er et af de skønneste og ejendomme-

Besøgt 28 Maj 1922. ZL.

ligste steder, jeg kender. Byen ser dejlig ud herude fra, lutter træer, nu mest blomstrende kirsebærtræer, mellem hvilke de brune og grønne stråtage stikker frem. Over engen blomstrer engkarsen, nikker i forårsvinden med de lilla kroner og blinker mildt med det lille gule øje.

Hvor vejen svinger og ad en dæmning går langs fjordens sydside, bevæger den sig over en lille bro, der fører over øens eneste åløb. „Sørenden“ kaldes den; navnet bruges her som egennavn, skønt alle vandløb på øen bevæger sig på bunden af kunstige sørender. Hvor åen løber ud i fjorden, danner den et delta, der er så kompliceret og i den grad skifter udseende med ebbe og flod, at man ikke ville kunne kortlægge det. Man véd bogstavelig talt ikke, hvad der er land og hvad der er fjord her. Enkelte græsklædte småpolde rager dog altid op, men de store sand- og dyndflader længst ude, dækket med myriader af store og små kampesten, véd ikke, om de vil være land eller hav.

Det var her på stedet, at jeg en augustdag 1919 så en sort stork vade rundt og fiske, den eneste fugl af den art, jeg har set. Efter sigende ruger en eller to familier et sted i Nordjylland. Er den kommet hertil dérfra, er det da måske på trækket sydover?

Dette delta rummer set fra dæmningen en særegen og betagende skønhed. Græsset er her ligesom mere grønt, vandet mere blått, de flyvende måger og ternet mere strålende hvide end andre steder. Og ude i fjorden, der i strøm-

løbene er dyb ultramarinblå, hviler de kuppelformede holme med de grønne tjerne på deres ryg og de gyldentstrålende klinters skarpe mure.

Terner og måger hænger på svirrende vinger og spejder ned i åløbets klare vand, og pludselig styrter de ned og smadrer glaret med deres eget spejlbillede. Røde køer, glinsende lysebrune plage og gulhvide får græsser mellem lagunerne. Morgentågen driver ind over fjorden og svøber sit kølige slør om øer og holme, men slukker ikke deres farver. Den blændende sol går almægtig gennem alting, kulden segner for varmen i en symfoni af farvetoner.

Som vi nærmer os fjordbundens fladvande, rejser fugl efter fugl foran os. Klirer trækker skrigende forbi, strandskadernes hwip skærer som lyden af en ond piskesnert forbi øret. Vibernes bekymring kender ingen grænser, deres stemmer lyder, som om de alt for længe har gået med våde fødder. Nogle få stiltfærdige præstekraver går tillidsfuldt og undersøger den bløde bund ganske nær ved os. Og helt ude på deltaets brune flader står mindst fem hundrede ryler i en flok og spejler sig og bliver til tusinde. De ligner på denne afstand fuldstændigt store bladlus. Imellem dem stoltserer en snes strandhjejler omkring, et hoved og et næb længere end alt folket.

Vi går mod øst til roden af det mærkelige Besser Rev, der som en lang og smal tarm vrider sig mod nord langs hele fjordens østside og i en strækning på 6 km, men kun ganske få meters bredde danner dennes grænse mod „Østerhavet“. Det er en af de ejendommeligste kystdannelser, man kan tænke sig. Som en blændende stribe af hvidt sand ligger det smalle rev mellem det blanke, opalfarvede fjordvand og det ultramarinblå hav. Ude på dets midte rager den besynderlige, stejle, 12 m høje „Hønepold“ op som en lille fæstning. Herinde ved revets rod gror grønt græs i mængde omkring udtørrede sorte lagunchuller, og hist og her er store arealer af strandmalurt med de gusten-irgrønne farver. Og ud ad selve revet står mængder af *Cochleare danica*, der bider sig fast i den grusede, magre bund. Enkelte splitterner letter fra stranden, og en flok islandske ryler jager lavt hen over fjordens vand. Mellem lagunerne opdager vi nogle engpibere og enkelte præstekraver, af hvilke de sidste filmer en lang og sørgelig historie for at lokke os bort fra deres kære yngel.

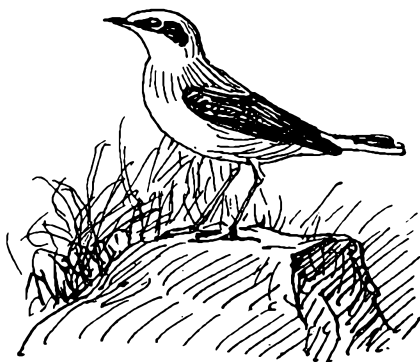
Hvor forskellig er stranden her nu, fra jeg sidst så den for to år siden. Hele dens tegning er blevet forandret under de voldsomme efterårsstorme i 1921, da de fra oktober til juletid rasede hen over landet. Her langs østsiden af revets rod er yderstranden fra at være engbund med græs og strandmalurt omkring de små, blinkende laguner i omtrent 30 meters bredde blevet forvandlet til høje strandvolde af store rullesten, der strækker sig så langt sydpå, som øjet rækker. Og selv klinterne nede omkring Udsager Hage og Stål-

høj er angrebet af stormen og vandfloden; den fine sandbund ud for dem er forandret fra en pragtfuld badestrand til et bælte af skarp ral, hvor ingen fod kan træde.

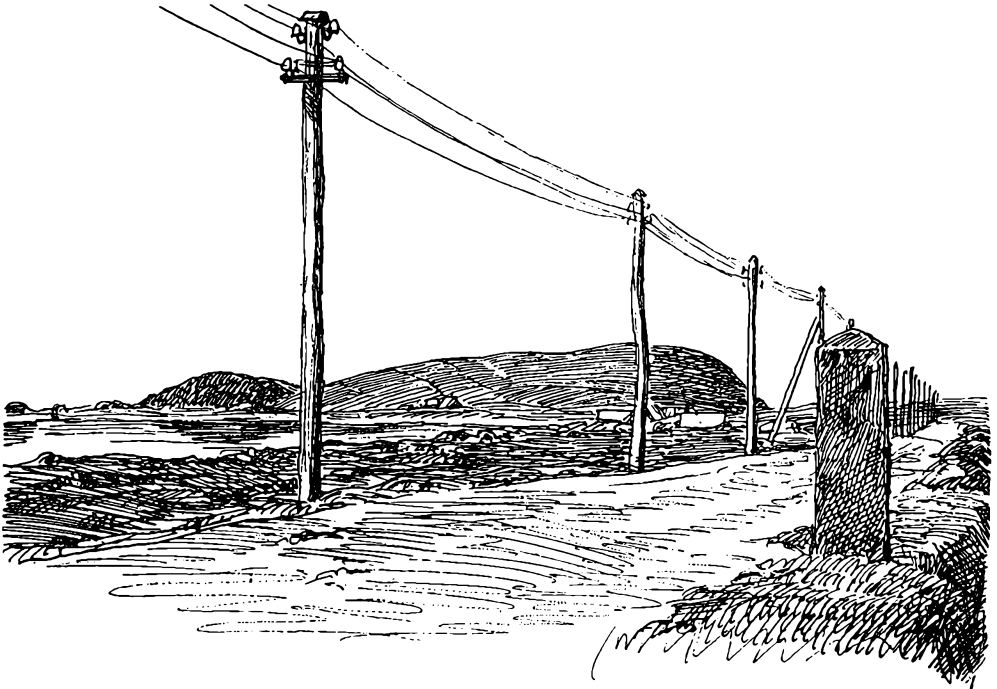
Men forlader man revet og vandrer tilbage langs fjordens sydside, kommer man for hvert skridt længere bort fra denne barske natur og nærmere til idyllen. Ved kysten, hvor den tidligere ø Gammelholm nu som en høj og brat halvø skyder sig ud i vandet, er et af de skønneste steder ved Stavnsfjord. Der er næppe noget sted i landet, hvor jeg hellere dvæler – især på en forårsdag som denne.¹³

Under kysten på den nære Hjortholm, på hvis knudrede banker vi ser de vandrende, græssende fåreflokke, ligger seks edderfuglehanner og dobbelt så mange hunner på vandet. De snakker stille og fortroligt med hinanden; af og til rejser de sig og basker med vingerne, så vandet går i brede ringe ud fra deres kroppe. På en stor sten står en enlig hejre og piller sig, sten og hejre, det hele står på hovedet i det stille vandspejl. Tre hundrede alen fra land, hvor kystterne og dværgterne fisker på fladvandet, vader en mand rundt med en pram på slæb. Han er til fods mellem et par af holmene og har prammen med sig for at kunne ro over de smalle, dybe strømløb. På en stor sten i stranden, et par alen fra os, sidder en enlig stenpikker. Den ligner i farven aldeles en lille krage, kun må den i stedet for dennes helt sorte hoved nøjes med en sort streg fra næbbet hen over øjnene. Den sidder ganske stille og ignorerer os, siger ikke et muk. Og da også vi sidder stille, falder den til ro og giver sig til at grunde over et eller andet problem, som er vigtigt for stenpikkere.

Ingen lyd uden ternernes fjerne skrig.

På hver kvadratmeter langs stranden gror der myriader af blomstrende kodrivere, isprængt små kolonner af violer og hist og her nogle anemoners blide farver – lutter skovbundsplanter og minder om en tid, da denne skal-

*Landskabet langs Salvig mod Store & Lille Vorbjerg
23 Marts 1922 - 72.*

dede brink var en skovklædt lille holm i fjorden. Kun en enlig ask står nu tilbage, nyudsprungen imellem kampestenene på den lave bred.

Vi gennemvander det lave terræn, som ligger mellem Gammelholm og Store Vorbjerg. Stormfloden sprængte sidste efterår dæmningen her, og havet oversvømmede næsten hele den frugtbare engflade, som er omtrent to kvadratkilometer stor. Her ser øde og sørgeligt ud, al vegetation er udslettet og kvalt af et lag dynd og sand, det ligner en vældig lavamark; i mange år vil det salt, som jorden her har suget til sig, komme til at hæmme væksten.

Herfra går vi mod nord og når ved fjorden det sted, hvor dennes bred ligger i læ af landsbyen Stavns' frodige haver. Dette er den fuldkomne idyl, et eldorado for alle mulige sangfugle. Byen ligger i læ bag et lille højdedrag vest for den, og ned mod fjordbredden strækker sig dens haver, forbundne af krat med et virvar af træer og buske, der når lige ned til den grønne, engagtige strandbred. Et kor af fuglestemmer toner ud fra krat og haver, havesanger, gærdesmutte, grønirisk, bogfinke, stillits og gulbug synger mellem hinanden, forstuesvalen jager over buskene, og vestenbrisen fører duften fra de blomstrende kirsebærtræer i de morgenduggede haver ned over os. ¹³

Selve Stavns by er kun lille og uden seværdigheder. Vi bestiger vore cyk-

ler, som vi på turen om fjorden mest har måttet slæbe på, og jager tværs over tangen ud til vesterstranden mod de to store bakkekudier Store og Lille Vorbjerg. Særlig den første af disse er en pragtfuld knude; som den ligger her midt på et fuldstændig fladt og ganske lavt terræn minder den i høj grad om et fænomen som Daubjerg Dås og er ligesom denne et besynderligt minde om istidens aflejringer. Fra dens 28 m høje top har man en henrivende udsigt over Stavnsfjord med dens snese af holme, mod nordlandet, over „Vesterhavet“ til Jyllands kyster og ned over sydlandet med dets kæmpehøje og bølgende åse.

Hvor ofte havde jeg ikke før i dag stået på dette herlige sted, fyldt af lykke over dets pragt, dets vide udsigt og selve denne plets ynde. Da jeg sidst så det, for blot tre år siden, lå hele denne mægtige banke med sin nord- og østside i fuldkommen uberørt naturtilstand. Kun dens fladere side mod vest og syd var dyrkede marker. Et væld af buske groede over dens bratte sider, der sine steder falder næsten lodret og utilgængelige ned mod den omgivende flade. Vilde roser, tjørn og slåen og småhyld filtrede sig mellem hinanden i et herligt virvar, og avet af blæsten, så de aldrig nåede mands-højde, men bestandig lod udsigten fri til alle sider. Således havde den ligget, den mægtige banke, i hundreder af år, og rakt denne buket af landets skønne, gamle vegetation op mod solen og skyerne.

Men *nu*, blot tre år senere!

Hvor før buskene bredte deres bloster og småfuglene byggede under deres grene, der er nu al vegetation borte og jordsmonnet overalt dækket af et tæt, gråsort askelag – dette er krattets sidste rester. Det er brændt af til grunden, ikke ved noget ulykkestilfælde, der skyldes omstrefjende pak, men med velberåd hu af beboerne. Og histovre på det nære Lille Vorbjerg kan man allerede se, hvad der tilsigtes. På dette, der har fået en lignende medfart, er allerede hele vestsiden med en meters mellemrum dækket af firkantede huller, hvori der er plantet *bjergfyr!*

Mens man står her på den sorte bund, hvor asken endnu viser spor af forkrøblede grene og svedne rødder, undres man over, hvad der vel kan være grunden til dette sjofle hærværk? Hvorfor skal på et sted som dette de gamle, skønne vækster udryddes til fordel for et så ækelt træ som bjergfyrren? Man har jo her ikke engang den sædvanlige, kyniske undskyldning, at det kan *betale sig!* – Skov bliver her aldrig, det skal klimaet nok sørge for på denne vindomsuste ås; og Gud hjælpe den plovmand, der ville færdes med sit spand på disse bratte skrænter.

Der er atter her ved at gå „civilisation“ i befolkningen. Ak, Dalgas' ånd svæver bestandig over landet, femten alen over de højeste bjerge. Men havde han kunnet se konsekvenserne af sit arbejde for hedesagen, er det ikke helt

sikkert, at han ville have bifaldet dem alle. Hvem stimulerer bønderne til et foretagende som dette? Hvorfra henter de den fagmæssige assistance? Er der for mange funktionærer inden for statens forstvæsen, og sendes de arbejdsløse ud til opgaver af denne art for at aflaste standen? Eller nøjes bønderne med åbenbaringer af den førømtalte ånd?

Af Bessers to nordlige nabobyer, Alstrup og Toftebjerg – udtales Tawtebjerg – er Alstrup ikke videre seværdig, medens den sidste endnu har et par enkelte, gode gamle gårde tilbage. Begge disse byer virker afstikkende her på øen ved deres alt andet end soignerede ydre. Møddinger, ragelse og skrammel ligger mange steder og flyder ud mod hovedvejen.

Heller ikke Østerby, der ligger sydligere, kan glæde øjet synderligt. Men i dennes nærhed og nærmere ud mod Sælvigs sydside ligger den gamle Bisgård, en imponerende bygning, på hvilken særlig vestgavlen er beundringsværdig ved sin størrelse og sin skønhed. Den skal oprindeligt have heddet Ny Visborg, men dens nuværende navn kommer af, at den i lange tider har været bispegård; senere blev den provstegård og kom først ved begyndelsen af forrige århundrede på verdslige hænder, idet den blev underlagt Brattingsborg gods, som den endnu tilhører. Af dens jord er man begyndt at udstykke grunde til statshusmænd, og nær den skønne vej, som strækker sig langs Sælvigs kyst og fører op til nordlandet, begynder allerede nogle hæslelige, stationsbylignende kasser at skyde op, som, når de bliver færdige, nok skal ødelægge nogle kvadratkilometer af den skønne kyst.

Løvsangeren og gærdesmutteren synger i krohaven den livsalige forårmorgen, da vi bestiger vore cykler for at køre ud til nordlandet. Solen skinner fra en ren og skyløs himmel, og en stille, vestlig brise fuld af dufte går hen over landet. Ude på det åbne højland møder vi lærkesangen og de skrigende viber, og sollyset kommer forstærket imod os fra hundrede vandpytter og fra den strålende fjord. Luften er som balsam, den risler som køligt kildevand igennem os. Inde på en pløjemark kredser en flok rasende måger over en kat; de slår ned over den i store sving, og deres vinger suser som sabelhug om dens ører, der står på halv af skræk. Katten dukker sig i plovfurterne og gør sig lavbenet under flugten.

Langs vejen ved indkørslen til Alstrup står en række balsampopler, der lige har fået nye, små blade, der skinner, som er de lakerede. Vi må af cyklerne for at gribe en håndfuld af dem, mase dem og holde dem op under næsen. Ak – det er at lugte sig til sin barndoms eventyrland – østen for sol og vesten for måne! Der er minder om troperne og Robinson Krusoes ø i balsampoplens duft . . .

Frugttræerne står langs vejen i alle haver som kandelabre med lys i alle piber. Deres blomster er på to døgn fra spædbørn i svøb blevet til unge jomfruer. Gulbugen synger forlæns og baglæns bag grenene. Inde i en gård kagler en vanvittig høne, og handuerne kurrer med grov mandfolkerøst. Unge piger går i række med hinanden under armen forbi på vejen og kommer i latter over, at gøgen kukker ude i engen . . .

Vi rider ad landevejen langs Sælvig og ud på tangen, hvor vi ved indgangen til plantagen passerer over den gamle „Kanhave Kanal“, som er rester af et tidligere vandløb eller måske af en gravet rende, som har forbundet de to kyster, der her kun er en lille kilometer fjernet fra hinanden. Sagnet fortæller, at Harald Blåtand engang har trukket sine skibe igennem dette vandløb; et andet sagn kalder det „Svenske Kanal“ og mener, at det er gravet af svenskerne i 1658–60. Nu er det kun en ussel grøft, halvt skjult af plantagens træer.

Denne plantage – ak, ja! Hvor må dette øde landskab have været stor-slået, da *den* endnu ikke var her. Hede til den ene side og hav til den anden, nordlandets bjerge foran og sydlandets åse bagved. Alt dette er borte nu. Vejen går som et jernbanespor mellem to uoverskuelige mure af en beskidt mørkegrøn kulør – bjergfyr og atter bjergfyr, vekslende med andre nåletræer – en spidsrod på omtrent syv kilometers længde! Hist og her ser man endnu over de lave toppe vest for vejen et glimt af havet; men om et par år

Sælvig med Kanhav
29. Maj 1922. O.L.

vil også dette syn være forsvundet sammen med lyngen. – Man har fået en nåletræsplantage mere og er blevet et storslået landskab fattigere.

Men hvis man vil vide, hvad de herrer, der er mestre for dette, selv mener om deres bedrift, da skal man blot læse inskriptionen på et skrækindjagende, kæmpemæssigt spøgelse af en granitsten, som er rejst her på stedet. Det er en imitation af en runesten (!), vederstyggelig på grund af det tilstræbte forsøg på at gøre den stilfuld og „oldnordisk“. I mægtig runeindskrift bærer den tværs over sig det ene ord: *Kultur!*

Det er sandt, det står der virkelig! Både ved sit ydre og ved anledningen bærer den også vidne om en hel del af den art!

Når man er sluppet vel nordenudd gennem den milelange plantage, kommer man på nordlandet gennem den lille landsby Mårup.

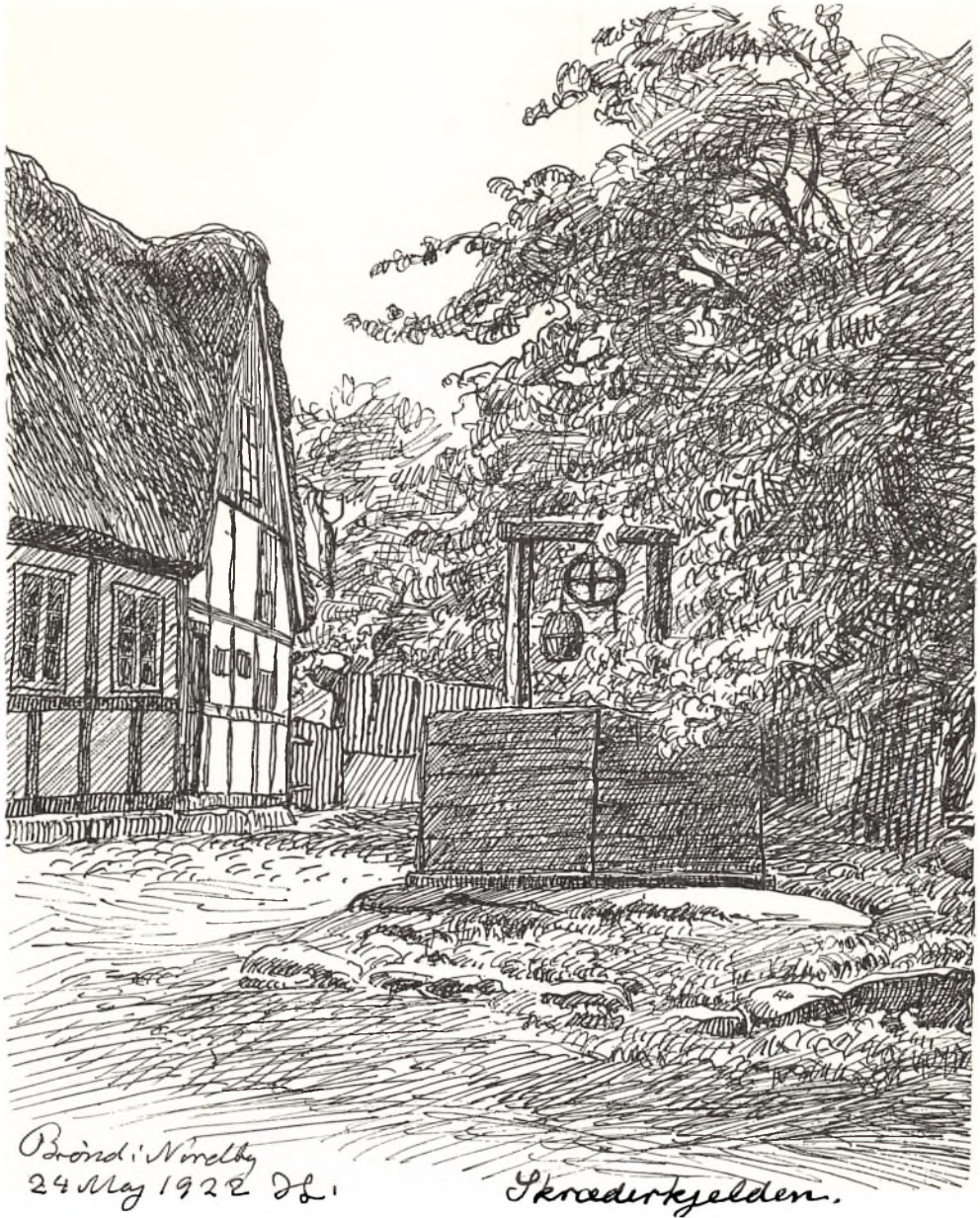
Med den nys overstandne oplevelse som baggrund glæder man sig her over synet af et par bøndergårde, der er et eksempel på, hvad god gammel, virkelig kultur har kunnet frembringe. Aristokratiske, højtidelige, uden en lyde i deres stil, ligger de her med de stolte længer mod vejen. Gavlene er rene mesterværker i deres art, muren har her over den øverste, vandrette bindingsværksbjælke et spring udefter, så den sorte gavltrekanter står frem foran nedermuren og hviler på de kraftigt profilerede „knægte“, hvad der er af fortrinlig virkning. Det er en glæde at se, hvor disse to gårde er velholdte, og i hvilken fortrinlig stand de er. Det må være godtfolk, som har til huse her.¹⁴

Lidt senere kørte vi ind i nordlandets og Samsøs største by, Nordby.

Man skal ikke straks lade sig skræmme væk af det officielle ansigt, byen vender ud mod den vejfarende, som kommer ind ad dens hovedgade. Dette er ganske vist både stort og hæsligt. Kører man ind i den på en strålende majdag som denne, glemmer man for øvrigt snart dette over dens væld af frugttræer. Den vældige landsby, der tidligere rummede tres gårde og omtrent lige så mange huse – nu efter udskiftningen noget færre – er som en eneste, sammenhængende have, hvor frugttræernes kroner står tæt mod hinanden og slår sammen over de mosgroede tage ved hvert hus og hver gård. Der står et væld af farver mod én fra alle sider, et væld af lys og dufte, som selv på den lange hovedgade får én til at glemme, at man færdes mellem disse nye huse, der som et uhyggeligt vidnesbyrd om slet smag ligger her til begge sider. Men forlader man hovedvejen, kommer man ud i en landsby, som er det skønneste levn fra en fortrinlig periode, desværre nu snart forhistorisk, og man ser sig på alle sider omringet af bygninger af en enestestående skønhed. Dette indtryk når, her som de fleste steder af lignende art,

HUSMAND FRA SAMSØS NORDLAND

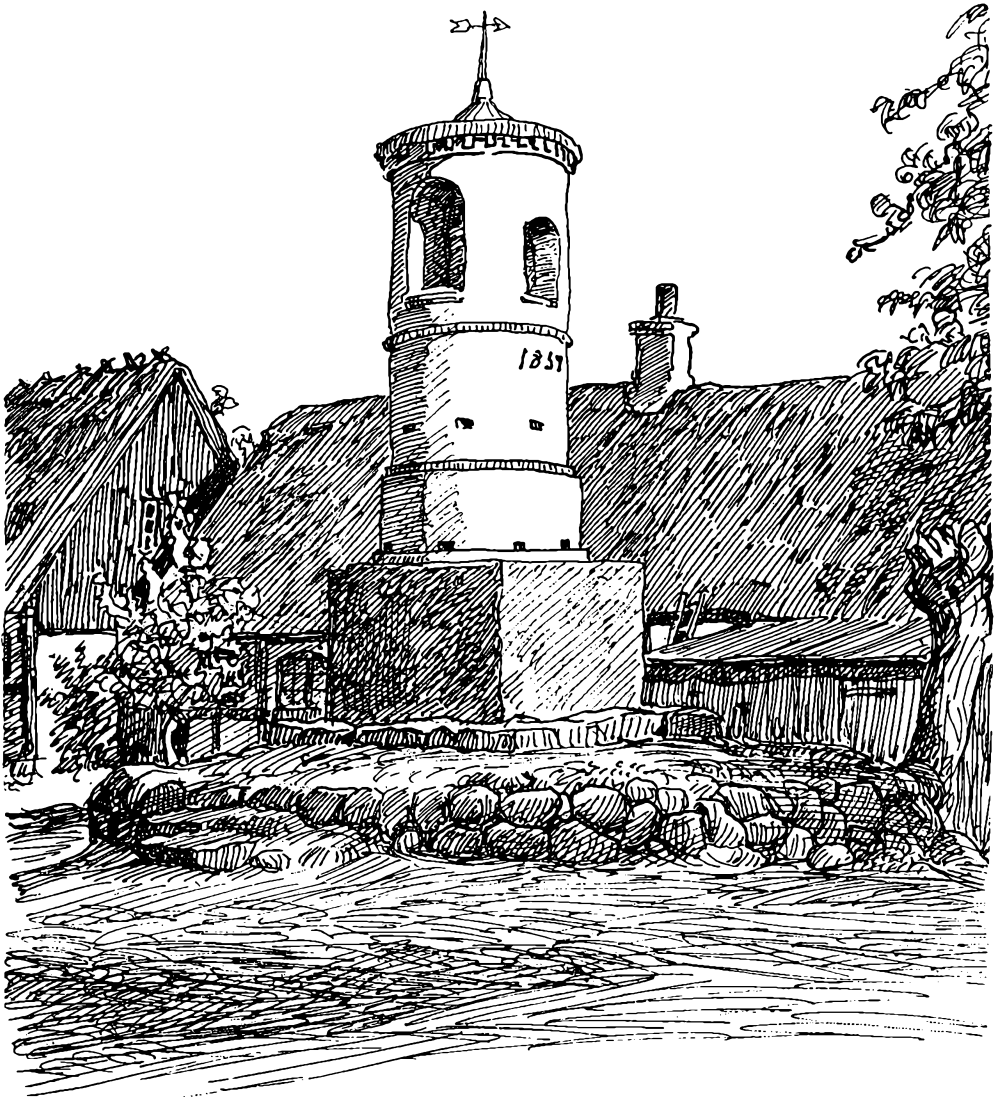

Brønd i Nørreby
24 Maj 1922 D.L.

Skredertjelden.

sin kulmination ved byens mægtige gadekær eller ved dens fem store, gamle brønde, der nu ikke mere anvendes, men ved fredning af Nationalmuseet er sikrede mod tilintetgørelse. De kaldes her ligesom på Djursland „kjelder“.¹⁴

På de fleste af de gamle tage ser man nogle aldeles fremragende vindfløje, som på deres stænger løfter sig over frugttræernes kupler. Man tror at stå over for gammel håndværkskunst, men mange af dem er kun ganske få år gamle, og deres mestre lever endnu. Det er en ypperlig tradition, som her er bevaret.

Klokketaarnet i Nordby. 24 Maj 1922 - J.L.

Byens klokketårn, der er opført så sent som i 1857, ligger på en åben plads omtrent midt i byen, i hvis nærhed også dens temmelig uanselige „majtræ“ har sin plads, mærkeligt nok rejst i en lille forhøjet og så tæt op ad en husgavl, at det i hvert fald ikke har kunnet anvendes til at danse omkring. Klokketårnet er den morsomste fremtoning, man kan tænke sig. Der er mindelser i det om et middelalderligt bygningsværk, og med dets blide okkergule, teglstensrøde og grå kalkfarver ligner det et stykke mærkeligt, uglaseret keramik. Den dag i dag lyder dets klokke, når beboerne skal sammenkaldes. Jeppe

Aakjær har fortalt mig, at han en dag for få år siden inkognito gæstede byen og her blev indfanget af en kending, som boede på stedet, og som opfordrede ham til at „tale til folket“. Halvt modstræbende, fordi han var ganske uforberedt, gik han til sidst ind på det. Manden løb straks til tårnet og satte klokken i gang, og et øjeblik efter var halvandet hundrede mennesker forsamlede om Aakjær, som stående på tårnets stensokkel holdt et improviseret foredrag for dem, hvorefter de igen gik hver til sit og genoptog det forladte arbejde.

I 1864 begyndte Nordbys indbyggere at købe jorden af grevskabet, og endnu i 1867 lå alle byens 60 gårde og 59 huse tæt samlede inde i byen, så tæt, at man på sine steder kunne gå fra tag til tag mellem gårdene. Men fra denne tid begyndte man at flytte ud, og byen er nu som de andre på øen meget mere udbygget. En stor ulempe er det for indbyggerne, at de har en halv mil til de fjerneste marker ude ved nordspidsen.

Indtrykket af, at byen virker som én eneste frugthave, svækkes aldrig herinde. Her findes, med undtagelse af to stynede popler ved klokketårnet og nogle nyplantede linde ved gadekæret, kun frugttræer. I præstegårdshaven finder vi et vældigt valnøddetræ og en stor, gammel, ægte kastanje og rundt omkring i de andre haver flere gamle og unge morbærtræer. Haverne er åbne eller med et ganske lavt stakit, og åbenbarer under frugttræerne et strålende tæppe af tulipaner, pinseliljer, aurikler og mange slags stauder. Langs vejene, der går rundt om byen, møder man pile, popler og aske. Her passer det bedre end noget andet sted på øen, hvad Pontoppidan siger i „Danske Atlas“, at indbyggerne på Samsø „bygge og pryde deres Huse fremfor andre Bønder,“ og dette gælder i lige høj grad husenes omgivelser.¹⁶

Ligesom de fleste byer på Samsø har Nordby sin „hellige sten“, hvorfra efter sagnet de små børn kommer. Kun Ørby danner i så henseende en undtagelse, her henter man børnene fra en brønd. Storstenen har åbenbart aldrig været talrig på øen, og nu er den ganske forsvundet. Undertiden er disse sten hele dysser, til andre tider, således som ved Nordby, blot én eneste, kæmpemæssig sten. Denne ligger halvanden kilometer nord for byen ved vejen til Mosegård på et 34 m højt bakke drag og er en ca. 3¹/₂ m lang kampesten af uregelmæssig form, der rager 1¹/₄ m op over jordsmonnet. Efter formen at dømme har den aldrig tjent som overligger på nogen dysse.

Hele nordlandet får sin børneforsyning fra stedet. En drægtig oliebill, som jeg mødte på marken, havde ganske rigtig retning bort fra stenen; den var på vej sønderpå og befandt sig i en så hartad utrolig tilstand af frugt-sommelighed, at den næppe kunne slæbe sig af sted. Der bliver såmænd ingen mangel på oliebill i nabolaget foreløbig.

Derimod spejdede jeg forgæves efter menneskelig ungdom i nærheden.

Jeg gad vidst, om de nordbykarle og piger endnu følges ad, når de gæster stedet, eller om afholdsbevægelsen også har grebet dem på dette punkt. I byen ser man dem i al fald så godt som aldrig sammen. Jeg mindes mit første indtryk af byen, da jeg for en del år siden holdt mit indtog her og en sen forårsaften nærmede mig kroen. Det var ligesom nu i maj, og alle haver stod i deres fulde pragt under den mildt lysende aftenhimmel, hvor en nysopstanden fuldmåne gled gul og fed op bag de rødme frugtgrene. Da jeg nærmede mig kroen ad vejen, hvor unge piger parvis gik hviskende med hinanden under armen i den stille aften, mens ikke ét mandfolk var at øjne, nåede pludselig en mærkelig, dæmpet dundren mit øre. Det var i det sidste krigsår, og tanken om fjern trommeild faldt mig ind. Kom lyden ude fra havet? Som jeg nærmede mig kroen, blev lyden stærkere, og da jeg trådte ind ad gangdøren, hvor jeg løb på en af kropigerne, var det blevet til en stærk og jævn drønen. Da jeg spurgte pigen, hvad det var for en larm, åbnede hun døren ind til krostuerne – og se! Her sad ved henimod en snes småborde, som fyldte tre store værelser, mindst tre-fire karle ved hvert bord og spillede kort. Braget kom af, at de slog i bordet ved hvert eneste udspil! Deres arme gik som plejlstænger, op og ned.

Tobakstågen lå som røg over en slagmark, og rundt om på bordene stod hel- og halvtømte kopper og hvidtølsflasker. Ingen mælede et ord. Der stank af hvidtøl.

Nu gik det op for mig, at jeg var havnet i en afholdskro, men med en af-

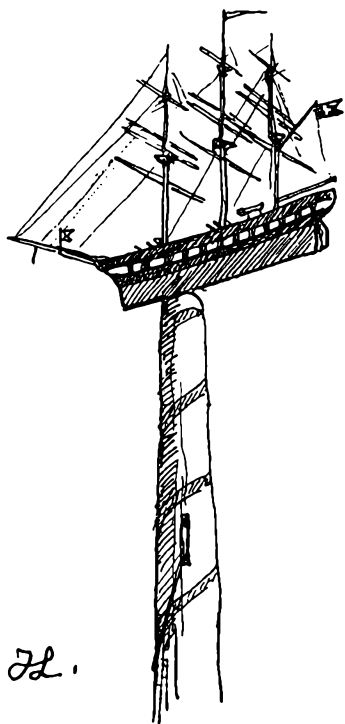

Gadekæret i Nørdbj. 25. Maj 1922. 72.

holdenhed af dimensioner, som jeg hidtil ikke var præsenteret for. Efter en ganske fortrinlig aftensmad gik jeg i seng i et ypperligt værelse, hvor braget dog holdt mig vågen til henimod midnat. De unge kvinder, der upåagtet trak rundt på vejen, var da for længst forsvundet. Og da månen nåede op over frugttræerne, fik den udsigt til en krodør, ud af hvis gab der gled en strøm af tobaksrøg og tevandsem – samt karlfolk, der var stoppet med sødt øl til overskægget. Efter at have evakueret sig langs kroens vægge gled de huld-saligt ræbende ud i forårsnatten.

En enkelt „overligger“ havde værelse ved siden af mit. Det er den uhyggeligste nabo, jeg i mit ofte stærkt bevægede rejseliv har haft. Forsøg efter dette ikke at bilde mig ind, at afholdsdrikke i mindre grad end andre sætter „de onde safter“ i bevægelse! Ophidset af disse og af kortspillet, afholdsbevægelsens ofte alt for sikre følgesvend, og med en af ølgær og sukker opspilet mavesæk lå denne ulykkelige og rasede hele natten, i søvne brølende på „trumf“ og dunkende med sin højre i væggen. Og han nøjedes ingenlunde med at *snakke* i søvne; nej han *sang* – himmelhøjt – den afskyeligste og længste vise, jeg har hørt. Eskimoernes bloddryppende trommesange var som „Nonnens bøn“ imod dette. Det klang som Tartinis „Djævlertille“ spillet baglæns på en brystsyg fagot uden mundstykke.

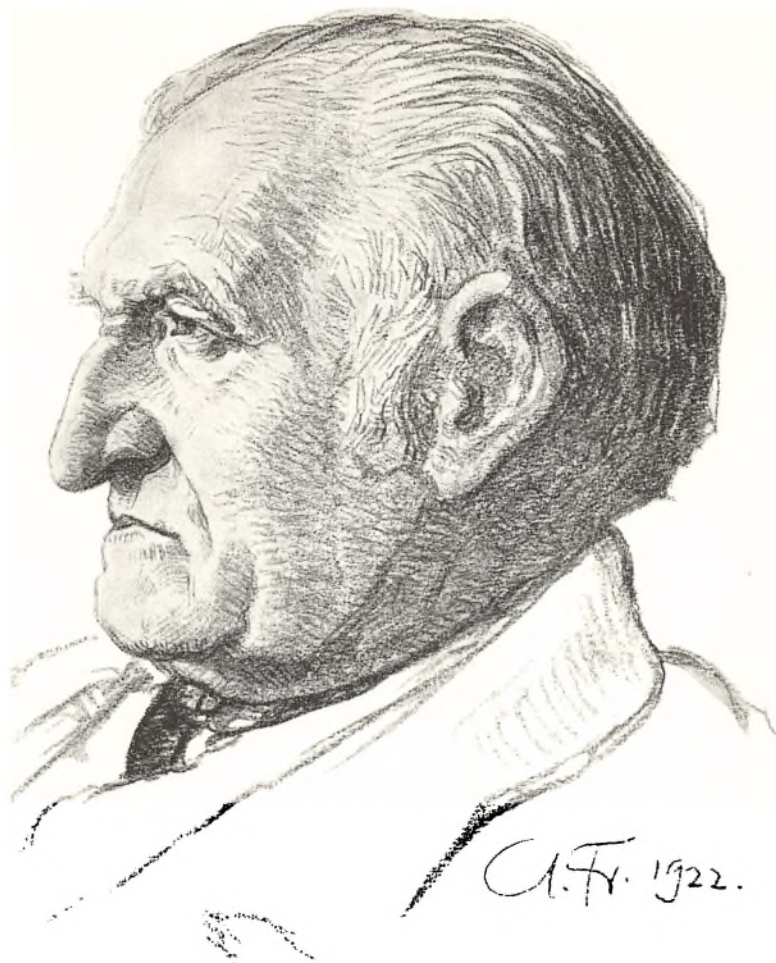

Hvad nytter det, at de på øen stærkt udbredte „kærlighedspærer“ gror i større mængde i Nordby end andre steder, når Eva går ensom under deres duftende grene, mens Adam spiller idiotseksogtres i sit ansigts sved? Dersom man ikke optager den gamle skik, at ungdommen to og to valfarter til Dyvelstenen, da vil Nordbys befolkning visseligen uddø! ¹⁵

Efter typerne at dømme er der på nordlandet et uhyre spring mellem over- og underklassen, mellem bondearistokratiet og „proletariatet“. Jeg henviser til forskelligartetheden mellem portrættet af den gamle sognerådsformand Morten Madsen fra Nordby og tegningen af husmanden samme steds fra – eller *især* de to karlfolk på fotografiet på tavle 12. Den førstnævntes træk kan jo minde om ingen ringere end Gladstone og synes at tyde på et langt højere udviklingstrin end de andre, lidt lavkomiske molbotyper.

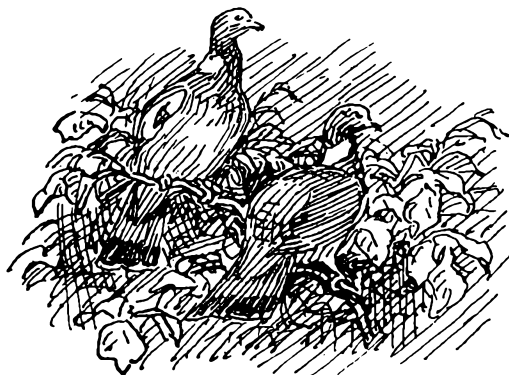
Den gamle sognerådsformand er af fremragende, gammel nordsamsingslægt, der står på højde med de navnkundige slægter fra sydlandet: Gylling, Holm, Bur og andre. Han er en usædvanlig intelligent mand og trods sine treoghalvfjerds år levende og spændstig, går endnu selv til arbejde på marken sammen med sine folk. Han ledsager os en dag ud til nordlandets og øens højeste punkt „Ballebjerg“, til fods. Som han går dér foran os med sin elastiske gang og sin brede, af arbejdet noget bøjede ryg og det prægtige hvide hår under den sorte hat, synes han mig at være typen på den ideale gamle bonde, den *frie storbonde*. Han hilser med et kast af hånden op til hatteskyggen, når forbigående tager luen af. Hans tale er fri, overlegen – det er en herremands form, han bruger.

Over det åbne land, der fra byen langsomt hæver sig over mod vestsiden, nærmer vi os de vældige bakkebølger, der øverst bærer Ballebjerg på deres ryg. Set herfra ligner den vældige ås med sine mangefarvede agre et broget tæppe, der falder næsten lodret ned foran os – utroligt, at sligt virkeligt kan befærdes med hest og plov! Da vi når åsens fod og begynder at stige opad, fortæller den gamle, at han selv i fjor har pløjet denne landstrimmel, som vi her møjsommeligt aser opad. Øverst under bakkens top har han i læt anlagt en fortrinlig frugthave, hvis træer trives brillant. Selve bakkens top,

DEN GAMLE SOGNERÅDSFORMAND FRA NORDBY

som han nylig har købt, vil han derimod af hensyn til den pragtfulde udsigt ikke beplante. Han har her opført et ganske lille udsigtstårn, der ligner stenfoden af en gammel hollandsk mølle. De valfartende finder herinde en protokol, hvor man kan skrive sit navn, samt kortelig de indtryk, som stedet og

lejligheden måtte fremkalde. Jeg fremsætter et par prøver på protokollens mangeartede indhold:

En rigtig Varm Tak til M. Madsen for alt, hvad han har gjort for Nordby og dets Beboere, særlig for de smaa i Samfundet, havde vi sådanne mange.

En gammel Nordbyer.

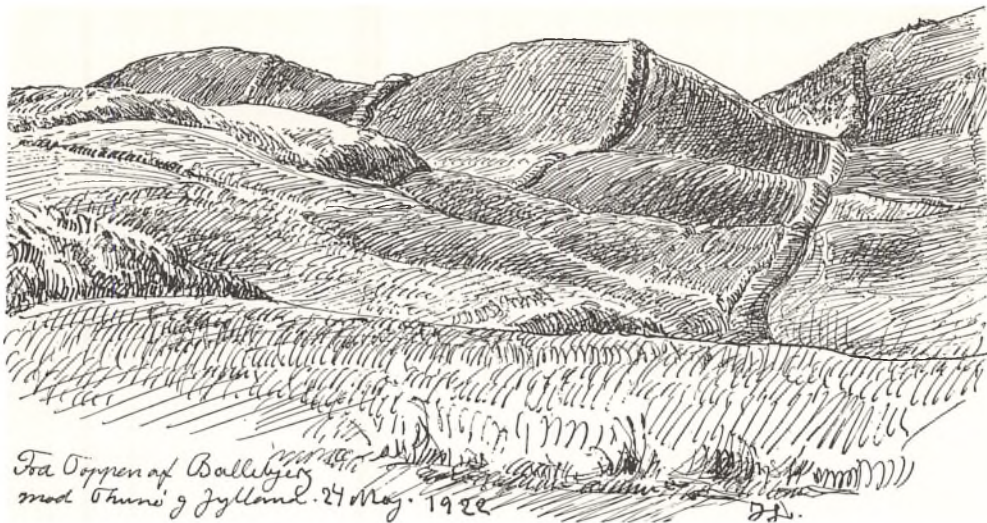
Et andet sted har en fremmed med en naiv og lidt rystende, men omhyggelig skrift, der tyder på fuldt alvor hos den skrivende, afleveret følgende:

Vel er jeg glad over til Samsø at komme,
men jeg siger dog »Home sweet Home«.

A. H. D.

Sognerådsformanden er af den slags folk, som trods sin høje alder ikke kan falde til ro. Siden svigersønnen for en del år siden er gået i spidsen for gårdens drift, har den gamle i den tid, han får tilovers, kastet sig over de genstridige bakker herude. For tre år siden plantede han det lille anlæg i læ af den vældige bakke. Henrivende er det med sine lysende frugttræer, hvis farver står herligt til det omgivende, barske landskab – i modsætning til de bjergfyrplantager, man ellers møder overalt.

Udsigten fra bakketoppen er imponerende, særlig mod vest over havet til Tunø og Jylland og mod syd over tangen til sønderlandet. Det er et strålende skønt land, det minder i mangt og meget om de pragtfuldeste stykker Jylland, måske mest af alt om Hels' Banker. Kun ét skærer i øjet: det frem-

medartede, sortgrønne plaster, som plantagen danner dernede på heden i syd. Alene af den triste uharmoniske farvevirkning kan man skønne, at her er et fremmed ukrudt blevet sået.

Nordlandets mægtige, kuperede højland ses herfra, strækkende sig langs hele vest- og nordkysten, rækker af vilde, mørke bakkedrag, der uregelmæssigt bølger mellem hinanden. Man er uendelig langt borte fra idyllen her – den, der undertiden på „en ram jydebatte“ kan virke både lummer og kvælende. Her er man løftet op i frakkestroppen og eksponeret for elementerne i al deres magt og herlighed.

Fra det 64 m høje Ballebjerg, der kun er 3–400 m fra stranden, ser det ud, som har man det rullende hav lige under sine fødder. Rundt til alle de andre sider vælter andre bakker sig under én som puklede kæmpedyr. En bondegård ligger her lige under bjergets sydvestside i styrtingerne ud mod det åbne hav – så lavt under mig, at jeg tydeligt ser gårdspladsen mellem længerne. Ensomt, barskt og herligt må her være om vinteren!

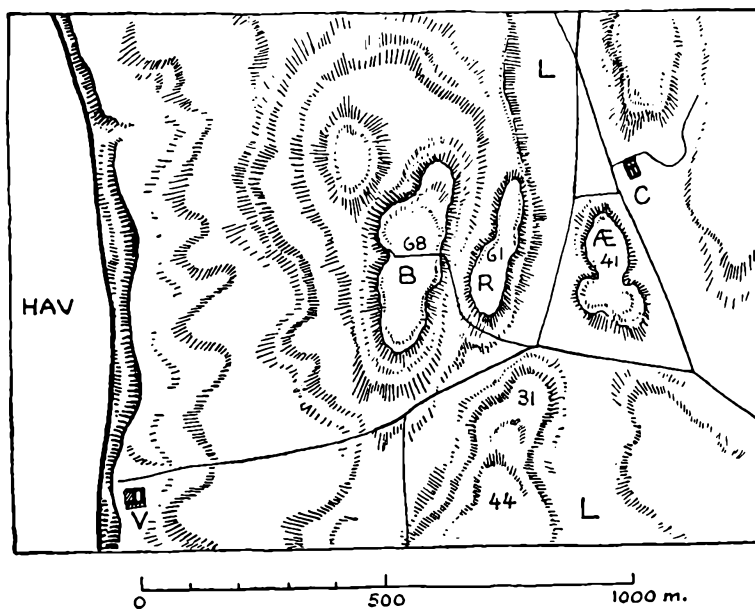
Navne som Anbjerg, Bikuben, Marensbjerg, Sandballe og Føldal Banke betegner højderne heromkring i syd og nord, Langdalen og Møgelskår et par af de kløfter, der gennemfurer dem.

Hvor landet hælder ned mod sydøst, ser jeg over den vide, åbne flade Nordby kirke hæve sig i det fjerne, tung og ensom – så mærkelig langt borte fra sin store landsby, som var den hver nat i hundreder af år vandret et

hanefjed bort for at komme ud i ensomheden. Er dens underlige plads mon bestemt af de gamle landsbyer Søby, Glistrup og Kongsbølle, som i længst henfarne dage lå her på dette land, og som efter sagnet blev lagt øde af lybeckerne i slutningen af det fjortende århundrede? Der er vist ingen tvivl om det!

Jeg er kommet til denne tro ved samtaler med en mærkelig mand, malermesteren i Nordby, J. P. Johnsen, som dels ved hjælp af et gammelt matrikelkort, dels ved mundtlige oplysninger fra folk på stedet har konstrueret et kort over nordlandet. Han har igennem mange år bl. a. fået opspurgt alle de gamle *stednavne*, som endnu huskes, og indført disse på sit kort. Efter dette kort og de derpå med stor omhu anbragte navne er det med temmelig stor nøjagtighed muligt at bestemme pladserne for de tre landsbyer, som gik til grunde ved plyndring og brand i årene 1360–70.

På dette af Johnsen rekonstruerede kort finder man navnet *Kongsbølle* på et sted ret øst for Ballebjerg ved den sydlige ende af „Langdalen“. Efter at have sammenholdt kortet med oplysninger, jeg på stedet fik af den gamle sognerådsformand, og efter en besigtigelse af terrænet øst for Ballebjerg,

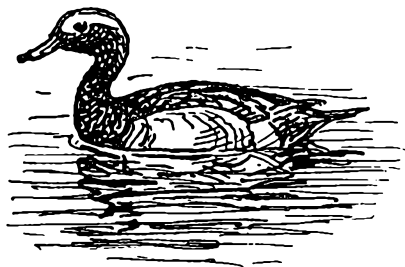

Kortskitse af »Balleskaar«. B: Ballebjerg. R: Roubjerg. Æ: »Beis Æhn«. L: Langdalen. C: Gaarden Bakkely. V: Vestballegaard.

er jeg kommet til den overbevisning, at det gamle Kongsbølle må have ligget østen for „Roubjerg“, og at den nordre ende af byen har nået ud for den bakke, som den dag i dag bærer navnet „Bys Ende“ – samsingsk „Bejs Æhn“

– på generalstabskortet fejlagtigt kaldet *Bjergs Ende* (!). Her har den haft et ganske fortrinligt læ bag de mange vældige bakkerækker i vest.

Navnet *Glystrup* (samsingsk Glistrup) og *Glystrup Agre* findes på Johnsens kort et par kilometer SSV for Nordby, omtrent midt mellem denne by og vesterstranden. Endelig findes navnet *Søby*, ligesom *Søbytoft* og *Søbykjær*, på kortet ca. 2 km omtrent ret syd for Nordby, ved vejen, der fører til Mårup. En større ejendom på stedet bærer endnu navnet Søbygård.

Her har vi da uden tvivl pladserne for de gamle byer, hvis indbyggere senere efter ødelæggelsen flyttede til Nordby. Og kirkens mærkelige beliggenhed finder da måske derigennem sin forklaring.

Udsigten fra „Bejs Æhn“ gennem Langdalen mod nord er en af de mest storslåede og karakteristiske på vestlandet. Selve bakken er en ca. 80 m lang knude med en kam så skarp som ryggen på en gammel ko; den ligger på langs i dalens sydlige ende med svære højderygge til begge sider. Over Langdalen, på hvis bund vejen slynger sig, ser man over Langdals gårde „Ellebjerget“ på Mols løfte sin blånende kegle op i dagen, fjern og uhåndgribelig som et fatamorgana. På Roubjergs bratte skrænter færdes en ensom plovmand bag sit asende spand, det eneste menneskelige væsen inden for synsvidde. Tværs over dalen hører vi hans sang, skiftende med temperamentsfulde tilråb til bæsterne. I øjeblikket kiler han på med „Vift stolt på Kodans bølge“, hvis tekst forløber således:

„Fra Himlen er Du faldet,
Du Danmarks Helligdom . . .

Æh – din satan! Ka’ do homme dæ ---!“

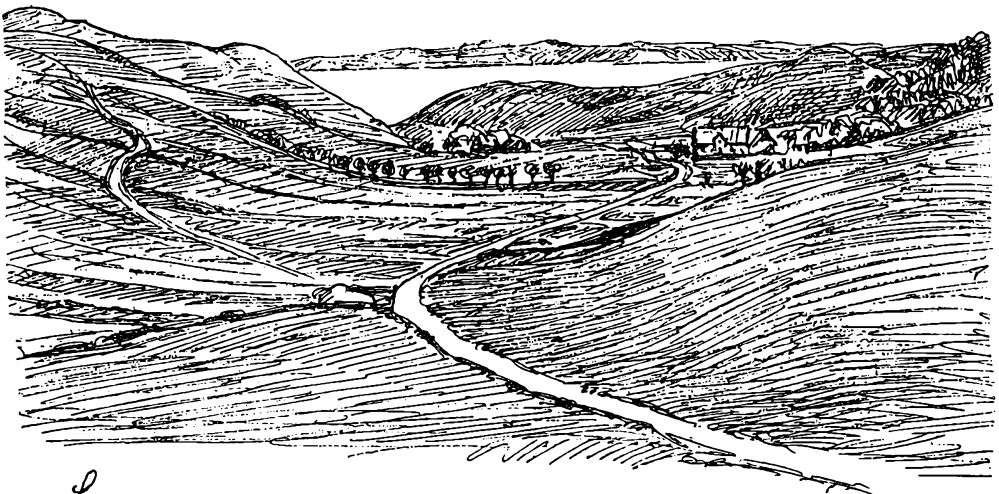
Vi siger her farvel til sognerådsformanden, der i gelinde trav forsvinder ned ad bakken i retning af Nordby, mens vi trækker vore cykler ad den modsatte vej mod nord gennem Langdalen. Gyvelbuskene på bakkensiderne er ved at sætte blomster; herligt stråler de mellem de røde engelskgræs og den skønne „knoldet stenbræk“, der er i fuldt flor, mens fandens mælkebøtter

allerede så småt er begyndt at sætte frø, der driver bort for den blide forårsvind.

Da vi når vejen i dalbunden, kommer fire-fem småbørn vandrede hen ad denne imod os. De har hinanden i hånden; men forrest går en lille pige på tre-fire år alene. Hun har en krans af mælkebøtter på hovedet, og i to lange guirlander hænger de på begge sider som fletninger helt ned til hendes knæ. Som hun går dér og smiler undseligt i solen, er det, som selve *prima vera* kommer os i møde.

Når man færdes på Samsøs sønderland, synes man, at man næppe noget sted i Danmark har set finere landbrug og havebrug. Men nordlandet sætter dog rekorden. Markerne er her pillet for hver en sten, selv om de ligger en halv mils vej borte fra gårdene. Og haverne er små vidundere, hvor næppe én kvadrattomme jord ikke er udnyttet. Bakke op og ned omtrent helt ud til de nordligste, bratte brinker er der kælet for den magre, sandede jord, der her ligger langt fra menneskeboliger, så ren for ukrudt og sten som havernes bede.

Først helt ude på de yderste, skaldede åse, der er en fortsættelse af vestsidens mægtige bakkekæder, har man givet op. Her står vi i et råt og barskt urtidslandskab, hvor fattigt græs gror lavt som mos og lav over de grusede, stenede kupler i grå og gulgrønne farver. Her er vildt og storslået – et ensomt og forladt, men herligt land! Og her som alle vegne gælder det: jo fjernere fra mennesker, jo nærmere guderne! Et mylder af blomster er strøet

Langdalen

over disse fattige bakker. Mellem gnistrende røde mosser gror engelskræs, stenbræk, fandens mælkebøtter, kodrivere og stedmoderblomster; violer vælder op af sandet i store klynger, engelsød og timian, forglemmigej og potentil. Violette storkenæb står med forbavsede ansigter over deres egen pragt på denne magre bund, og evighedsblomsters sølvgrå blade stråler som smykker på mossets puder. Rundt omkring står den alvorlige lyng i lave, stride buske.

Issehoved hedder dette sted, som er landets yderste huk mod nord ud i Kattegat. Ingen sangfugl løfter sig over dets agre, ikke engang en enlig lærke ser vi her. Kun stenpikkeren flyver stiltfærdigt fra tue til tue, svaler jager over de yderste klinter, vibens skrig og bomlærkens og engpiberens traurige viser lyder mellem bakkerne, hvor mågernes skygger falder, når de på stive vinger står spejdende over kysten. Men nede ved den stenede strand, der som en skarp knivsod jager ud mod øst, følger gravandens vagtsomme øje din færd deroppe i højderne, og edderfugl og muddersneppe tager til vingerne, om du gør mine til at stige ned fra åsens ryg.

Beständig slæbende vore cykler med os gennem det fuldkommen vejløse land vandrede vi hjem langs dets vestside. Her, fra toppen af en af de vildeste bakker, virkede det som noget aldeles naturstridigt, som en åbenbaring, da vi nede i et dybt dalhug så ruinerne af en gammel bondegård. Stedet kaldes Brøndkær. Denne grønne, frodige plet med to blinkende damme og de skyggefulde træer omkring de sammensunkne mure af nogle kvaderstenslænger, et mosgroet stendige om en tilgroet, endnu pragtfuld have med blanke pile og popler og med frugttræer, som stod i det herligste blomsterflor – den ligger som en lille venlig oase i en ørken. I skyggen under havens træer, hvor jordsmonnet var dybgrønt og fugtigt, græssede nogle løsgående, glorøde ungmåtter. Inde fra haven sang gulbugen – minsandten, om den ikke har fundet stedet! Og fra en af dammene, der er halvt tilgroet med hvide vandranunkler, flyver en atlingand op med klaprende vinger. Ja – her er godt og ensomt for en sky fugl.

Skærmet til alle sider af de vældige bakker ligger denne lille venlige dal, skjult og stille. Må jeg ikke tro, at Vorherre har holdt søndag her, da han engang skabte dette land!

Det lakkede mod aften, da vi atter nåede Nordby. Og da vi på tilbagevejen til Besser kørte ned over Nordby hede, var mørket faldet på. Alt var stille, ingen lyd nåede os fra noget sted, og sommernattens bløde luft lå som et slør over land og hav.

Det var i udkanten af plantagen, hvor vi var steget af cyklerne, at jeg sad alene og røg min pibe, da noget gråt og mærkeligt pludselig dukkede op mellem mig og de sorte graner. Det var en besynderlig stor, spøgelsesagtig

fugl, der fuldstændig lydløst kom flakkende inde fra mørket hen mod mit ansigt. Som en stor, lådden natsværmer på bløde vinger hævede og sænkede den sig i en mærkelig, glidende flugt, strøg tæt forbi mit ansigt og forsvandt som et åndesyn over den mørke grønsvær ind under granernes skygge.

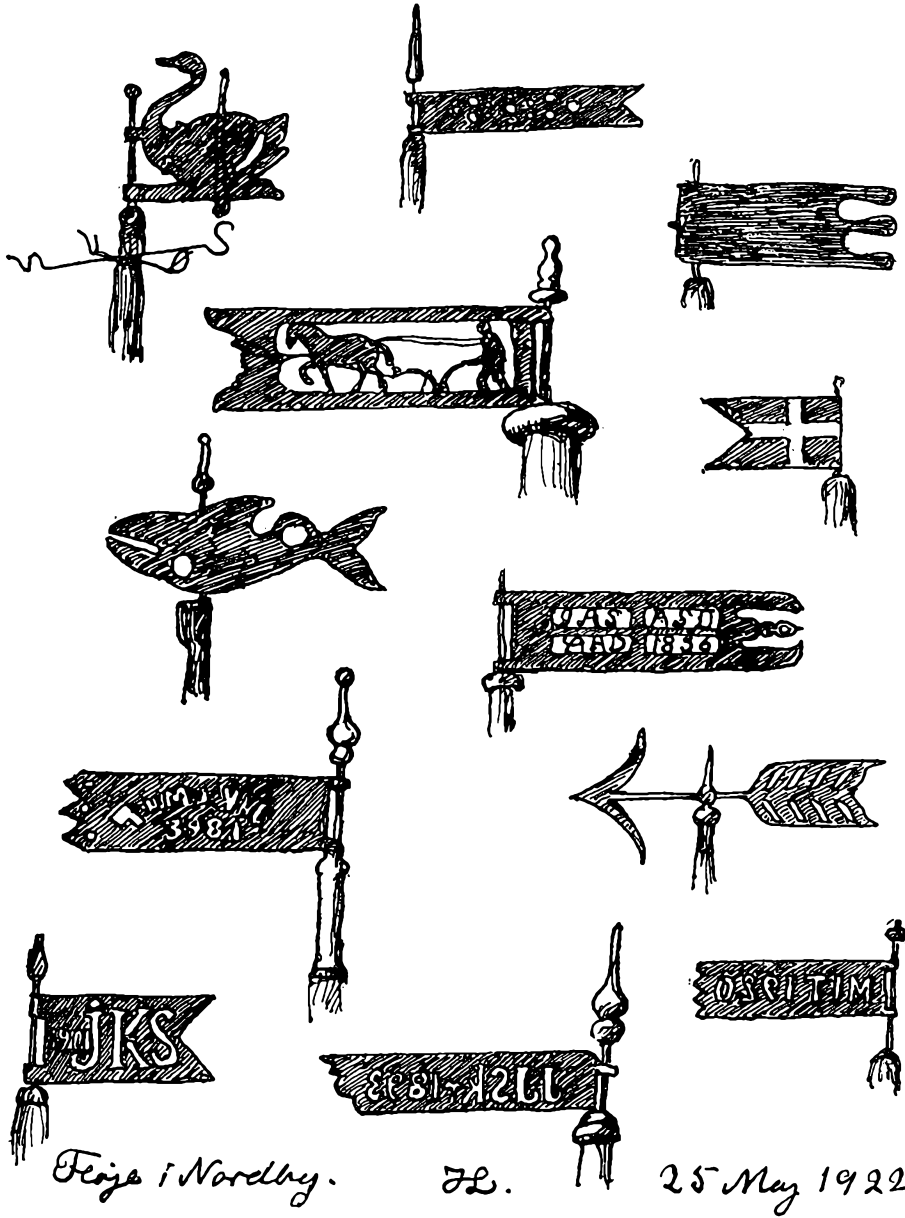
Det var natravnen!

En mærkelig, uhyggelig følelse greb mig. Det var jo min barndoms spøgelsesfugl, til hvilken rædselsfulde sagn knytter sig. Jeg mindes, hvorledes min gamle bedstemor derovre på Djursland jog mig i seng om aftenen med de ord: „Stræb nu, at du kan være nede under dynen, inden natravnen kommer uden for vinduet!“ Og selv efter at skrækken for længst havde jaget mig i seng, vedblev tanken om at se fabeldyret at være en jagende rædsel; thi fra mit skjul spejdede jeg længe med ét øje gennem åbningen mellem dynerne mod de sorte ruder, hvor spøgelse *kunne* åbenbare sig i et glimt – et syn, som måske ville lamme eller dræbe mig.

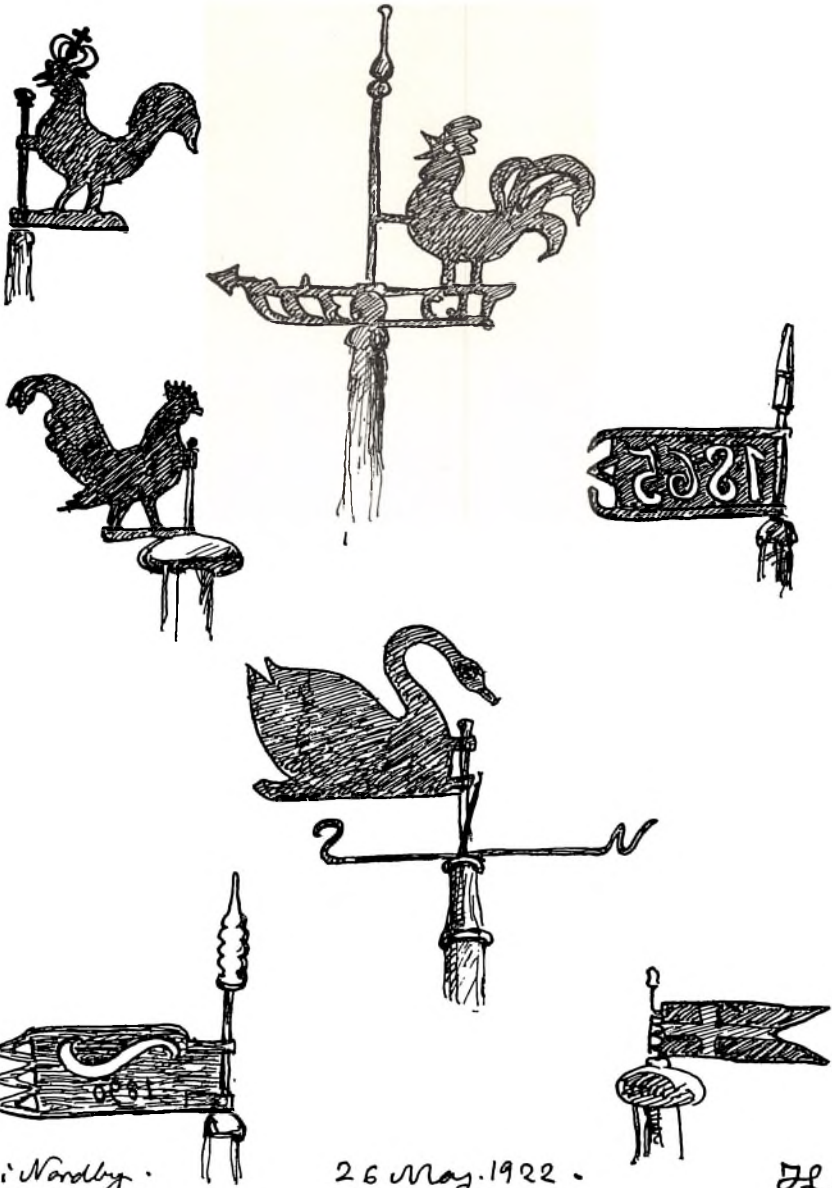
Thi natravnen er sjælen af et ondt og ugudeligt menneske, som er manet ned i jorden, og gennem hvis legeme der er nedrammet en pæl. Hvor pælen står, hører man om natten, før den døde som en natravn flagrer op fra stedet, en rædselsfuld lyd: råk – råk! Lidt efter kommer spøgelsesfuglen ud med et skrig eller med en høj brølen. Den letsindige vandrer, som efterligner denne lyd, er fortabt, hvis han ikke forinden har taget en jerngryde over hovedet. Genfærdets udseende og størrelse veksler fra et par flyvende bukser til en vogn uden hjul og sidefjæle. Bestandig flyver den fra vest mod øst for at nå til Kristi grav, hvor den kan blive forløst. Men hver nat må den begynde fra sit udgangspunkt på ny; thi så langt, den om natten flyver over jorden, må den om dagen tilbage *under* jorden.

Gennem sin venstre vinge har den et stort hul, mærket af pælen, som er

rammet igennem den. Ser nogen gennem dette hul, bliver han énøjet, eller han kommer til at bytte skæbne med natravnen. Kommer utysket flyvende, må man kaste sig næsegrens på jorden og blive liggende, lige til hanen galer.

Troen på natravnen som ondt genfærd er på besynderlig vis blandet sammen med sagnet om „Æ Wojens Jegger“. Odinsjægeren, den onde rytter – en vild skikkelse til hest, farer i de mørke, høstlige nætter med sine sorte hunde, „helrakkerne“, over stok og sten, bestandig jagende en flygtende kvinde – en ellefrue eller havfrue. Han spørger den vejfarende, om han har

Floje i Vardby.

26 Maj. 1922.

JL.

set kvinden og ad hvilken kant hun flyede. Og så sætter han på ny efter hende. Den adspurgte hører et skud – og straks efter vender jægeren tilbage med ellefruen kastet over sadelknappen. Sagnet kalder altid denne kvinde „slattenpatte“, og et sagn melder, at jægeren engang sås med *ni* havfruer; sammenbundne ved deres lange bryster hang de slængt tværs over sadlen.

Dette sagn, som findes i alle Nordens egne, skildrer valfader, Odin, der af kristendommen er forvandlet til en ond ånd. Men folketroen har ladet raven, Odins hellige fugl, vandre over i „natravns“ rædselsvækkende

skikkelse. Også denne jager ofte en anden fugl, og bærer det førnævnte drastiske navn. Oprindelsen er et stykke asatro, der altså her går igen lige til vore dage.

Når min gamle bedstemor i forfærdelse over et eller andet udbrød: „Åh – we og wok!“ svor hun da ikke ubevidst ved Odin, vil og ve?

Det var henimod midnat, da vi efter en hård arbejdsdag på over seksten timer nåede tilbage til Besser kro – behageligt trætte, men ingenlunde udasede som for blot otte dage siden, da vi begyndte med arbejdsdage på ca. ti timer. Man kan altså godt træne sig op på en uges tid, selv om man har passeret de halvtreds!

Alt, hvad vi trængte til, fik vi her: en cigar og et godt glas øl. Og øjeblikket var inde til at give Kipling ret

„– a woman is only a woman,
but a good cigar is a smoke“.

Sammen med lærerne Sigurd fra Besser og Madsen fra Brundby kørte vi en dag i førstnævntes bil ud til „Møgelskår“ på nordlandets vestside. Stedet, der ligger ret vest for Nordby kirke, er et bølgeformet højland, gennem hvilket fire kløfter skærer sig ud mod kysten og ca. 300 m fra denne støder sammen som bifloder og danner en hovedstrøm. Hele „skåret“ med dets bifloder er afløbsrender fra en istidsbræ.

Møgelskårkløfterne med deres bakker danner et af de mest storslåede og mærkelige landskabsfænomener, jeg har set herhjemme. Der hviler over det, selv på en klar solskinsdag som denne, en stemning af dystert øde og vild uhygge. Står man i den sene, lave eftermiddagssol på det midterste fremspring mellem „bifloderne“, tager det med en kold hånd om éns indvolde at stirre ud mellem disse jættestædte former, hvor skærende lys på de skaldede bakkers side veksler med kløfternes skarpe, sorte skygger, eller ud, hvor de nøgne kuplers brutale silhouetter står truende mod det vide havs øde, metalskinnende flade. Længere behøver man ikke at rejse for at finde „Thule“!

Den mægtigste af de ud mod havet knejsende knuder ligner en sovende kæmpemammut; man venter at se den løfte sin ryg – langsomt – mens jord og stene vælter af den ned i hullet, hvor den har ligget.

Langs yderstranden løfter sig til begge sider klinten, som ofte når en højde af 30 m og i græsklædte skråninger falder ned mod havstokken. Hvor skåret bryder gennem klinten, er denne ca. 22 m høj, og mellem dets øverste rande er en afstand af omtrent 60 m.

Nogle dage senere opdagede vi på sejldsen langs kysten mellem Hjelm og Tunø i en heldig belysning – solen stod lige i syd – endnu to andre skår i klinterne, mindre end dette, men dog ganske anselige.

På østkysten findes nordøst for Nordby endnu en lignende afløbsrende, „Byløkke Skår“ (samsingsk Bilekke), som dog er af langt mindre dimensioner end Møgelskår og kun består af en enkelt, skarp kløft, der svinger fra kysten i en bue mod nord og kun er ca. 100 m lang og højst 40 m bred, hvor den skærer gennem den 15 m høje klint ud mod stranden.

Siddende på klinterne ved Møgelskår, mens solen bag havet nærmer sig sin nedgang under de fjerne jyske høje, fortæller lærerne om overtro og gamle sagn og skikke fra øen.

De gamle bybrønde opfattedes her overalt som hellige steder, til hvilke ingen turde nærme sig, når mørket var faldet på. De havde deres bestemte, hemmelige vogtere, som man skulle vare sig for; således havde brønden i Brundby og et kær i Langemark til vogter en mystisk so, hvis navn var „Påressow“ eller „Puressow“ (hullerne kaldtes påres eller pures), og dette

Møgelskår. 28. Maj. 1922 - EA

udyr anfaldt de letsindige, som nærmede sig ved nattetid, ved at fare ind mellem benene på dem, få dem op at ride og derpå gennemsave deres krop med sin skarpe, takkede ryg.

Man havde indtil for ca. tredive år siden endnu bevaret den gamle høstskik at lade det sidste skår på markerne stå umejet. Ingen holdt af at lægge le eller kræfter til det stykke arbejde. Oprindelig betød denne skik et vedtaget offer til jordånderne, hvem ingen turde krænke ved at synde mod vedtægten. Troen på disse jordånder spillede i gammel tid en stor rolle; men skikken var dog til sidst blot en overlevering, som næsten ingen mere kendte oprindelsen til, og nu er den ganske forsvundet.

Der findes om Madebjerggård i Besser et sålydende sagn fra omkring år 1800: En jødisk bissekræmmer kom en sen, mørk aften til gården og bankede på for at få husly. Han blev indladt og sov der om natten; men siden så ingen noget til manden; trods al efterforskning var han sporløst forsvundet. Den tro bredte sig da, at han var blevet slået ihjel af bonden og hans kone, og den bestyrkedes ved, at disse pludselig på uforklarlig vis kom til stor magt og velstand.

Da konen i gården nogen tid efter krøb i barselseng og fik tvillinger, så man ganske selvfølgelig et fingerpeg fra himlen deri, at disse blev dværge med et frygteligt udseende (sikke et held for konen, at det ikke blev jøder). Disse to stakkels utysker døde dog begge i barnealderen, den ene på den usædvanlige og excentriske vis, at han „blæste vejret af sig“ ind i en ovn, hvor han pustede til ilden. Dér lå han! Om årsagen til den andens død meldes der intet.

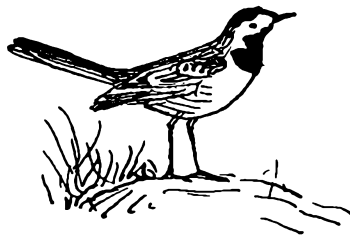
Lærerne fortæller, at ved bryllupsgilder i gamle dage kom de indbudne altid med bidrag i store mængder til festmåltiderne, men at det var en ufra- vigelig skik, at værtsfolkene leverede noget af deres overflod tilbage, når festen var forbi. Den større eller mindre grandezza, hvormed dette foregik, gav ofte anledning til raillerier over smålighed hos værtsfolkene og til adskilligt kævl mellem familierne.

Alle gamle skikke og sædvaner forsvinder, de gode med de onde. Det skal i denne forbindelse blot nævnes, at der for kun halvtredsindstyve år siden endnu var omtrent 750 væve i gang på øen, som arbejdede udelukkende til hjemmenes forbrug. Nu er der kun to eller tre tilbage.

Når man går ad vejen over Nordby hedes sydlige del oven for Stavnsfjorden og har passeret den ensomt liggende skole, svinger vejen pludseligt mod sydøst og går ud over den lange, smalle odde, på hvis yderste spids det lille fiskerleje Langøre har sin plads. Det er Langøre Odde eller det gamle *Or-mehoved*. En mængde andre, uregelmæssigt formede halvøer og næs skyder ud i fjorden her fra nordlandets sydøstlige fremspring, således den tidligere

ø *Hesselholm* med sin 19 m høje bakke, den 13 m høje *Grønhøj* og den østligste af dem, *Armhoved*, med en 15 m høj bakke.

Om landet heromkring siger Pontoppidan i Danske Atlas: „Paa den østre Del af Heden ligger *Sanddopperne*, som er et Flyvesand, der breder sig aarlig mere ud.“ Og „Paa den østre Side af denne Hede hen imod Stavns ligger en høi Bakke, kaldet *Arm-Hoved* og i det gamle Kongebrev *Orm-Hoved*“ (et pergamentbrev fra Christian III, hvori han overdrager Nordby sogns beboere denne hede til græsning); „samme *Arm-Hoved* er grøn, og har tilforn været dyrket; i Krigs Tider stod her Baun-Vagt. Det fabuleres, at i Arm-Hoved, og dens øverste Spidse, kaldet *Schodshøyen*, skal boe en

Bierge-Mand, som man kalder *Schodshøy-Manden*; samme skal forårsage, at intet Qvæg bliver liggende over om Natten paa Arm-Hoved, men ved Solens Nedgang begiver sig altid ind paa Heden -- saa som Qvæget ei gjerne ligger ved Havet om Natten,“ tilføjer forfatteren prosaisk.

Stedsangivelsen „hen imod Stavns“ er forkert. Armhoved med Skodshøj er det sydøstligste fremspring af nordlandet nord for Stavnsfjorden.

Videre siger forfatteren: „Strax ved Arm-Hoved ligger en anden mindre Bakke, *Børstens Hoved*, hvorved er et Sted kaldet *Gaards-Stedet*, hvor et Huus, har staaet, hvis Rudera endnu kiendes; men har været øde, siden den sidste Beboer blev ihjelslagen ved Nordbye Kirke af Nordbye Mænd, saa som han idelig tog deres Qvæg op, som fra Heden søgte til hans Ager paa Arm-Hoved.“

Navnene Armhoved og Ormhoved er ikke mere kendte af beboerne heromkring; men *Skodshøj* kaldes endnu den hos Pontoppidan, Thura og Trap nævnte Schodshøj. Fra denne bakke er en herlig og storslået udsigt, endnu skønnere end fra Hesselholm og Grønhøj. Pragtfuldt er synet over heden i nordvest over den endnu ubeplantede del af tangen.

Det må være til denne kyst, sagnet knytter sig om havfruen, som viste sig for bonden og spæede om Christian IV's fødsel, og hvorom Troels Lund beretter i sine „Historiske Skitser“, Kbhvn. 1876. I al fald siger bonden til rigsråderne, at han bor på „den nordøstlige Kant af Samsø skraas for Kyholm.“

Havfruen havde vist sig for ham som en dejlig kvinde, hvis ansigt var som andre menneskers, men med ganske fine hår over hele legemet og med temmelig store og flade hænder og fødder. Hun fortalte, at hendes navn var *Ibrant*, og at det var hendes mormor, som i sin tid forkyndte kong Valdemar, at hans dronning skulle føde en datter, der ville overgå sin fader i vælde. Der var således god tradition i slægten.

Det var i november 1576, at bonden kom fra Samsø til Kalundborg med den glade tidende, hvilken rigsråderne indberettede til Frederik II, der senere lod bonden føre for sig. Denne frembar ikke alene havfruens spådom, men tillige en advarsel fra damen, at „efterdi Landet var fuldt af Synd, idet Drukkenskab, Løstgighed, Hovmod og Selvraadighed tog Overhaand, skulde Kongen være betænkt paa at afskaffe sligt, at ikke Guds Naade og Velsignelse skulde vendes til Vrede og Straf.“ Kongen tog sagen højtideligt, han ønskede til Gud, at tidenden om prinsen måtte være sand; og hvad synden angik „saa skulde han søge at afskaffe den som det sømmede sig en christelig Herre.“ Bonden fik en fyrstelig tæreskilling og drog til Samsø med fred.

Spådommen slog til. Den 12. april det følgende år fødte dronningen en søn, den senere kong Christian den Fjerde. Havfruen holdt således *sin* del af kontrakten.

Men hvordan gik det med kongen?

Allerede ved dåbsfestlighederne viste det sig, at Hans Majestæt tog sit løfte let. Værre frådseri og drukkenskab havde man aldrig set, selv i de tider. Men da den nidkære bonde vendte tilbage fra Samsøs kyst med fornyede instrukser fra den oprørte havfrue og nåede til Frederiksborg, var han så uheldig at falde i hænderne på de forsamlede repræsentanter for den højeste gejstlighed. Disse de eneste lovmæssige forkyndere af overnaturlige åbenbaringer, som for øvrigt havde deltaget i festlighederne, tog den nybagte profet under behandling og sendte ham til sidst ned ad trapperne med en fast krokade. Selv kongen betragtede ham nu som „en sindssvag eller et redskab for djævelens svig.“

Hermed forsvandt samsøbonden ud af sagaen som en forkæmper for en slet sag. – Det var just i de samme dage, Tycho Brahe var beskæftiget med at læse den nyfødte prins' skæbne i stjernerne. Sagen var således i de bedste hænder.

Jeg søgte og fandt det uhyggelig berømte „gårdsted“. Tomten ligger ikke som af Pontoppidan påstået på den bakke, der hedder „Børstens-Hoved“, men på en ganske jævn slette i den sydøstlige del af Nordby hede, lige nord for vejen, umiddelbart før denne svinger mod sydøst til Langøre. Stedet er ensomt og øde. Nogle ophøjede, knoldformede humpler, der ved nærmere eftersyn viser sig at danne en større og en mindre firkant, er tilligemed en fordybning som af en gammel brønd de sidste rester af den dræbtes bolig. Heden heromkring er af en ejendommelig og dyster skønhed. Mod nordvest og nord ligger den ubrudte, mørke flade, kun lige i nabolaget danner nogle magre agre, hvor jordbunden er flintblandet morænegrus, et par blege firkanter i den sortagtige lyng. Rensdyrlav dækker hist og her den tørre grund mellem lyngens buske; sortbærplanter og rød og hvid kattedod er ellers det eneste, som fanger øjet på den ensformige bund. Over den flade hedestrækning ser man i det fjerne tårnet af Nordby kirke, hvor bonden blev dræbt af de Nordby mænd. Om drabet ved egnens folk endnu besked, og også om „gårdstedet“s plads. Mindet om slige begivenheder kan leve længe på så afsides steder. Den gamle ejer af kroen i Langøre, *Lam*, som er født her, fortalte mig, at „i Nordby kirkemur er indmuret den sten, med hvilken nordbymændene slog bonden ihjel; og selv om man nok så ofte kalker stenen over, vedbliver den dog at slå blodrøde pletter gennem kalken.“

To dage før vor ankomst til Langøre havde jeg skrevet til vor nye skipper i Kerteminde, fisker Hans Petersen, om at komme dertil med „Rylen“, da vi nu snart var færdige til at gå til søs. Og da vi ankom til stedet, så vi straks, at båden lå fortøjet i havnen.

Vor gamle skipper fra i fjor havde nu endelig „lagt op“ og erklæret sig uvillig til at gå med os oftere. Men han havde, skrev han, skaffet den bedste mand i Kerteminde i sit sted. Efter hvad vi senere erfarede, tror jeg, han havde ret. Under de påfølgende tre rejser var Petersen kaptajn på „Rylen“, og flinkere mand har jeg ikke kendt. Dag for dag syntes man bedre om ham. Vi kunne uden at være „sømænd“ helt hengive os til vort arbejde, vi blev i hans hænder et par transportable pakker, der blot kunne udtale ønsket om, hvor vi ville hen. Han var for os, hvad hunden med øjne som Rundetårn var for soldaten i eventyret. I hans hænder blev „Rylen“ en lystsejler og vedblev dog gudskelov at være en fiskerbåd. Han manglede aldrig „den tredje hånd“, når han betjente ror, motor og sejl på én gang; og han kunne drikke kaffe samtidig. Når han lagde til bolværket i en havn, stod de stedlige fiskere og glemte at skifte skråen af forbavselse over, at et fartøj med to kahytter, med sæbe og neglebørste liggende i redningsbæltet på ruffet, og tandbørster anbragt i surringen om masten, havde en mand om bord, der kunne sejle!

Petersen var altid ens: han sagde ikke alt for meget, men han smilede bestandig. Han lavede den bedste ålesuppe og den mest fremragende biksemad, jeg i mit liv har spist. Sådan en mand var Petersen!

I „Rylen“s jolle foretog vi fra Langøre roture til de øer i Stavnsfjord, som vi ikke allerede havde besøgt i skydepram under vort ophold i Besser. Jeg har ventet med at omtale disse besøg for at kunne behandle fjordens øer og holme under ét.

Øerne i Stavnsfjord

Jeg har set ud over Stavnsfjord fra alle bakker i dens nærhed; jeg kender den i alt det vejr, som kan råde over den fra de første majdage til hen på efteråret – og alle vegne fra og til alle tider er udsigten over den betagende. Jeg ved ikke, om den er skønnest i en majmorgens tidlige soldis, når alle dens kuplede holme løfter sig som åndesyner op af det opalfarvede vand med de drivende tågesløv over, eller i den hårde septemberaftens bratte solfald, hvor skarpe lys og voldsomme skygger falder over de grønne bjerge i det vindrørte vand, der er blått som anløbet stål. Men jeg ved, at den skal ses fra „Grønhøj“s bakke, den lille halvø nær Langøre Odde. Herfra er den altid bedst.

Den mærkelige runde fjord rummer på et areal af knap 20 km² ikke mindre end 11 øer foruden en mængde „koller“, d. e. små stenholme, der grupperer sig yderst i den nordlige del. Af øerne er *Brokol* 9,1 tdr. ld., *Barnekol* 4,2, *Eskholm* 17,8, *Karlskol* 1,2 *Hjortholm* 88,0, *Mejlsholm* 32,4, *Yderste Holm* 24,8, *Sværøm* 17,4, *Egholm* 7,1, *Hundsholm* 2,4, *Kollerne* 2,2 og *Hønepol* 3,3 tdr. ld. Den sidste er dog nu kun ved højvande adskilt fra det lange Besser Rev. Af øerne tilhører *Eskholm* og *Brokol* bønder i nærheden, den første er helt, den sidste kun delvis dyrket; *Hundsholm* ejes af en fisker i Langøre. Resten hører endnu under Brattingsborg gods, er ubeboede og anvendes kun til græsning; de henligger fuldstændig i naturtilstand og er strengt fredede.

Til *Brokol* var Johannes Larsen en dag vadet over fra Besser Rev. Han overraskede på øen en mængde gule og blå kaniner, hvis huller viste sig at ligge omkring en lille rund dam. Øen, som er ganske flad med undtagelse af en høj vold på nordvestsiden, havde af firbenede beboere ellers kun nogle får, der græssede på fladerne, hvor der voksede mængder af stenbræk og strandmalurt. Af fugle sås foruden rødben-klirer nogle stære, lærker, stenpikkere og engpibere, og langs stranden gravgæs og stormmåger.

Eskholm, som er helt under plov, besøgte jeg i 1919. Den var allerede da i den grad forvandlet til nyttejord, at den virkede fuldkommen øde, og jeg ønskede ikke nu at genopfriske det indtryk, jeg havde fået af den. Hvis grevskabet engang kommer så vidt, at det skal sælge resten af sine øer i Stavnsfjord, så ved vi, hvad vi har at rette os efter. Så vil atter et stykke dansk natur af uvurderlig skønhedsværdi gå til grunde.

Det er en pibende kuling af nordvest, da vi en dag med en skydepram på slæb vader ud gennem fladvandet fra Stavnsfjordens bund med *Hjortholm*

som vort første mål. Omtrent en hel kilometer kan man vade ud fra landet her, inden bunden brat falder ned til 10–12 meters dybde, hvor et af fjordens snævre strømløb skærer sig ind. Til trods for at dette her kun er 40–50 m bredt, tager det os i dag tid at komme over det, lige op imod den stride blæst, og svært er det at holde den fladbundede prams snude op mod vejret.

Tolv edderfuglehanner letter med smæld fra stranden, da vi atter vadende nærmer os denne, og en kukker kommer farende ud fra en tjørnebusk lige ved os, just som vi sætter foden på land. Længere borte letter et par gravgæs, og en flok ryler på halvtreds stykker trækker strandlangs forbi os på svirrende vinger.

Et væld af pragtfulde tjørne og roser, slåen og vilde æbletræer dækker den bratte skrænt fra voldstedet og ned til stranden. Ved skræntens fod, hvor fire anselige elme gror, finder vi under nogle store tjørnegrupper kreaturerens læpladser, hvor grunden ligner et stampet lergulv inde under de dybgrønne kroner. Næsten for hvert skridt rejser vi nye fuglearter, mens stormmåger og strandskader bestandig følger os og fylder luften med deres skrig. Ni gravgæs og ca. tredive gråandrikker flyver ud fra bugten. Viber, jordsvaler og forstuesvaler jager i luften og hvide vipstjerter på stranden. Inde i krattet synger tornirisk, gulspurv, torsanger, svenskirisk

og bastard-nattergal. På en lille flad holm nord for øen står i stranden en stor flok kobbersnepper med de røde brystfjer lysende lige mod solen.

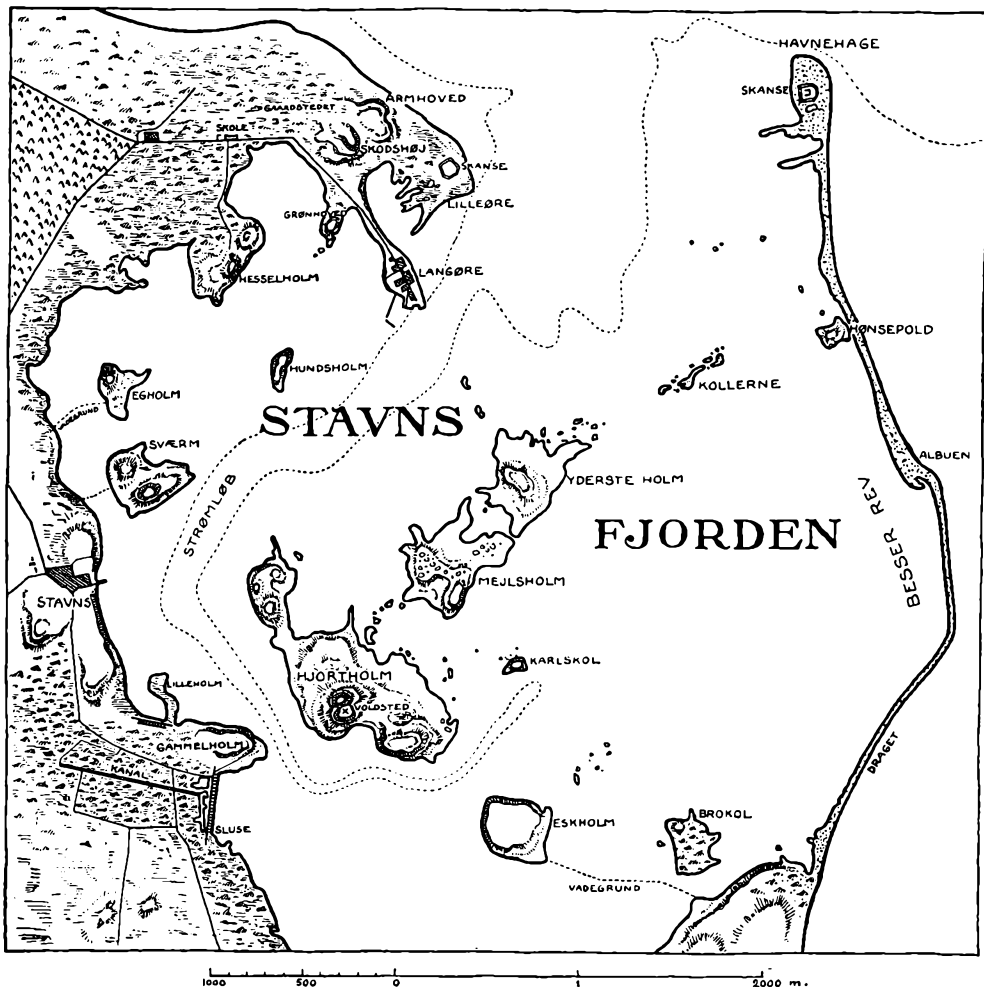
Ud fra en lille gruppe ganske lave tjørne letter en ringdue med klappende vinger, blot på ti alens hold. Under busken finder vi dens rede, med to æg i, på selve grønsværen. Det er ikke nogen dagligdags oplevelse; men vi fjerner os skyndsomst uden at gøre for meget væsen af det, thi skovduen er en sær og vanskelig dame, som det kan stikke slet ikke at vende tilbage til reden, hvis der er pillet det mindste ved den, eller endog forlade æggene for stedse, blot hun én gang er blevet jaget op.

Opskræmte solsorter larmer inde fra tjørnene; på deres skrål kan jeg høre, hvor Johannes Larsen færdes derinde i krattet. Just som jeg svinger om et hjørne af dette, hvor et par gærdesangere sidder edderspændte og skælder mig ud fra grenene i en vild rosenbusk, letter en tårnfalk fra en lille dam mellem bakkerne. Og da vi forlader krattet og går ud over marken, går et agerhønspar på vingerne foran vore fødder og trækker skræppende ud over lavningen.

Går man ikke her som Adam i Edens Have – længe før Eva kom til og gjorde det hele så syndigt og dagligdags!

Men se nu – ud over fladerne om de høje bakker, hvor blomster i hærskarer myldrer mellem græsset, hvor smørblomster, anemoner, violer og gøgeurter strides om marken, dér ser jeg pludselig på det spraglede tæppe nogle uhyggelige, gråhvide bylter, som rager op over grønsværen. Vi pirrer til et

par af dem og ser, at det er de sørgelige rester af en gråand og en gravgås. Brystet er revet op på dem og alt kødet deraf fortæret helt ind til de hvide, solblegede ben, der lyser på lang afstand. – Synden og dens sold er fareet over stedet i vandrefalkens skikkelse! Hans vej over landet betegnes hvert år af en række af kirkegårde som denne. En besynderlig, makaber stemning griber mig pludselig her på denne frodige, blomsterdækkede mark. Thi overalt blinker og lyser imod mig de hvide og brune, blodige fjer, som indrammer de små afblegede skeletter.

Her har været en god jagtmark!

Vi klavrer op ad bakken på sydsiden med den tvedelte top, på hvis laveste del voldstedet af det gamle Hjørtholm Slot ligger – det, til hvilket sagnet har knyttet Marsk Stigs navn. Herfra kan øjet overskue hele Stavnsfjorden. Og i et vejr som i dag er den pragtfuld. Fra den 26 m høje top ser man som fra et lille Himmelbjerg ud over dette ørige og frydes ved synet.

Disse snese af små og store holme med den hvide, stenede forstrand, med tjørn og roser hængende ud over deres bratte sider, denne blinkende fjord, hvor de dybe strømskæringer går med stride, skummende bølger mellem lavvandets vindriflede flader – dette sted, hvor de rugende fugle fylder luften med deres skrig, og den karske vind går susende gennem tjørnernes stridige grene, mens kodriver, stenbræk og løvetand rykker på foden i dens rusk – det er et lille bitte billede af vort lidt større fædreland, det er Danmark *en miniature*.

På den 3–4 m lavere, men meget bredere tvillinghøj ligger det endnu ganske tydelige voldsted af Hjortholm Slot, omgivet af en regelmæssig formet grav. Dennes bund ligger nu omtrent 12 m lavere end plateauet, hvorpå den gamle borg har ligget, medens ydervolden om ringgraven næppe noget sted er mere end 6 m over bunden. Terrænet hernede er næsten fuldstændig utilgængeligt på grund af de overalt tæt voksende og i hinanden indfildrede tjørne, roser og slåen, og en opmåling af stedet ville blive så vanskelig for os, at vi må opgive den.

Dybt nede mellem den skønne, vilde bevoksning på voldgravens bund findes noget, der i høj grad ligner en hulvej; det er vel sagtens kvægets spor. Hernede i læet er tjørnene allerede i knop. Små bitte, vilde æbletræer, så forblæste, at de står som den tætteste hæk, er kravlet helt op på gravens kant for at få sol nok. Et enkelt af dem står allerede i blomst. Pragteksemplarer af gærdekørvel fylder mellemrummene mellem træerne, og et utal af kodri-

vere dækker græs-bunden udenom. Også her findes minsandten gulbugen, overalt inde mellem buskene synger den, trods blæsten, som er den betalt for det. Engelskræs, mælkebøtter, saxifraga, ranunkler og storkenæb bider

sig fast ned ad voldstedets sider; og uden om dette, på den jævne mark, ses overalt små ovale eller runde vandhuller, som i yderranden har friskt, fint grønt græs, der hurtigt går over i et tæppe af hvide vandranunkler, som dækker næsten hele vandspejlet og kun af og til lader dettes dybblå farve skinne frem. Et halvt hundrede blanke unghøveder og plage græsser, mens de langsomt skrider hen over fladerne dernede, og en fåreflok har lagt sig til hvile i lavningen. Heroppe fra ligner den en flok store lus.

Om borgen „Hjortholmshus“, som har ligget på dette sted, vides endnu mindre end om det gamle Visborg. End ikke krøniken har levnet os en tøddel, man ved intet om dens anlæggelse eller dens ødelæggelse. At Thura fortæller, at den er lagt øde ved venders eller hanseaters indfald, er blot tradition, selv om det ikke er usandsynligt. Gamle Vedel siger, at „de tvende Voldsteder, hvor Vesborg og Hjortholm have staaet, har været befæstiget med Grave og Volde, som endnu staae igien“ (Kæmpeviser side 42). Og Kingo synger herom i digtet til Samsø:

„-- nu kan ingen Herre gjeste
i dens affaldne Vrag, thi Tidens aadige Tand
har ædt og jevnet den just med det slette Land.“

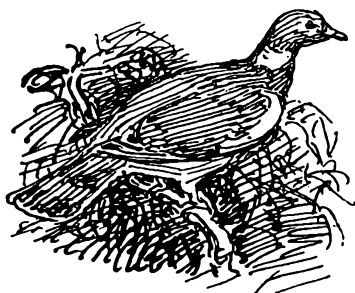
I de sidste to-tre hundrede år har det gamle voldsted da haft samme udseende som den dag i dag. Marsk Stigs navn har været knyttet til stedet, men der findes ingen historisk hjemmel derfor. En udgravning af stedet ville måske kunne give os oplysninger om dets historie.

På øens vestlige ende finder vi en mængde kragereder i tjørnene. Kragerne er et farligt naboskab for de rugende fugle, og flere steder fandt vi da også mågeæg bortslået – et enkelt helt til toppen af voldstedet – og omhyggelig tømt for deres indhold. De to familier ligger overalt i bestandig krig med hinanden, og mågerne hævner sig undertiden på røverne ved at anfælde de unge krager og drive dem ud over vandet, hvor de drukner dem ved bestandig at slå ned på dem. Men kragerens krigsførelse giver dog i det lange løb flest points, og de er for mange fuglearter en langt stadigere og farligere fjende end vandrefalken.

Vi spiser frokost i læet på østsiden under en stor tjørn. Gravgæs og edderfugle trækker forbi langs stranden. Men på en stor kampesten i fladvandet neden for vort sted sidder en kysterne og en strandskade ganske tæt op ad hinanden, begge med næbbet lige imod blæsten. De rører sig ikke det mindste, og i deres umådelige forskelligartethed ser de uhyre komiske ud, ternen fladtrykt og lav, næsten fiskeformet, strandskaden tyk og oppustet og med det lange, glørøde næb sænket ned mod stenen, et billede på den dybeste misfornøjelse. De står sådan i al den tid, vi sidder her.

Øernes opsynsmand kommer og fortæller os, at „han har en edderfugl“, som ligger og ruger et sted i nærheden. Vi følger ham derhen og finder fuglen liggende på reden under en ganske lille tjørn, som er tæt omgivet af en krans af blomstrende anemoner. Johannes Larsen satte sig på et par meters afstand og tegnede den i en halv times tid, uden at det anfægtede den det fjerneste.

Om eftermiddagen friskede vinden og blev til storm, og vi måtte opgive at ro videre til Karlskol og Mejlsholm. Og da vi klokken fem roede hjem, blev det en hård tørn, især over strømløbene, hvor stormen gik på langs og satte krap sø på tværs af vor retning. Vi måtte hele tiden holde skydeprammens stævsn op mod søen; det varede længe på den måde, og fryse gjorde vi til gavns, da vi endelig ved sekstiden landede på fjordens sydside.

Det var et par dage senere, den næstsidste dag i maj, da vi fra Langøre havn i vor jolle på ny gik på opdagelsesrejse i fjorden og roede over til Karlskol.

Skønt gøgen gol i aftes klokken halv ti inde fra landet, var der i dag ikke meget, der tydede på, at sommeren var nær. En iskold, rå blæst fra vest stod ud over fjorden, og vand og himmel var skummelgrå i farven nu på morgenstunden. Men allerede inden vi nåede gennem strømløbet mellem Yderste Holm og Kollerne og kom frem til vort mål, var blæsten blevet til brise, og solen brød gennem skydækket og satte de blomstrende tjørne inde på Karlskol i lysende lue.

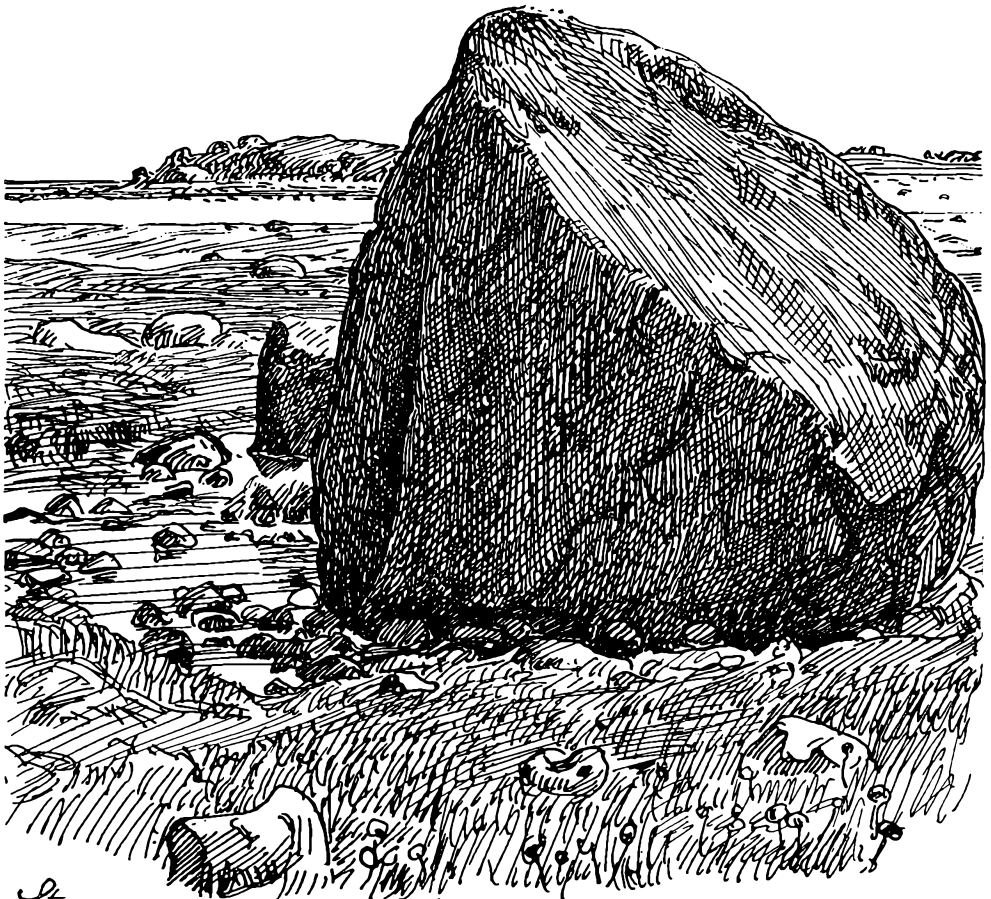
Vor jolle skurede mod den lave bund, og vi vadede i land, slæbende båden efter os.

Holmen ligger helt gemt mellem de andre, man ser ikke en menneskebolig herfra, ikke det ringeste spor af menneskers færden. Alt ligger her som for tusinde år siden. Ja – den vældige kampesten, der stor som et hyrdehus ligger ved siden af mig, ser ud, som om den altid har været her. Hvad er århundreder for den? Har den ikke her fra sit sted set Hjortholms borg rejse

sig og synke i grus? Slægt efter slægt er små mennesker kommet til dens kyst og er rejst igen. Intet har røkket den fra dens plads, hvor istidsbræen for tyve tusinde år siden har lagt den.¹⁷

Hvilken strand, hvilket sted at lande! Her er virkelig på én eneste tønde land samlet alt, hvad man behøver for at være lykkelig en lille stund.

På den svagt skrånende strand, hvor grønsvær og sandflader veksler, ligger hundreder af kampesten, hist og her væltet langt ud i fladvandet. Bag stranden løfter holmen sin lave kuppel og bærer på sin ryg de blomstrende tjørne, vrietorn og en mængde andre buskvækster, hvorfra et kor af sangfuglestemmer lyder, og hvori vi ser tornsangere, gulspurve, gærdesangere, stenpikkere og brogede fluesnappere smutte mellem grenene. Et par

*Sten paa Sydenden af Nylholm 30 Maj. 1922 - 28.
I Bagg. Karlshol*

ringduer letter fra krattet, da vi vandrer langs dette ad stranden, hvor sankthansurter, martsviol, kodrivere, høgeurter, jordbær, smørblomster og gåsepotentil gror mellem græsset, hvor alenhøje græsløg, tidsler og vild kørvel står under tjørnernes bryn, og et tæppe af gule ranunkler løber helt ud mellem kampestenene, hvor saxifragaens hvide stjerner kappes i glans med tjørnernes bløster og vikkens dybviolette bægre, den blå tveskægget ærenpris og skovstorkenæbbens violette kroner stråler mod strandmalurtens irgrønne klynger.¹⁷

Sådan er stranden her omkring edderfuglenes rugeplads. Thi herinde mellem tjørnes og slåens stridige torne ligger deres reder gemt, vanskelige at få øje på og næsten utilgængelige. Men se, da vi svinger om en lille pynt på østsiden, letter pludselig henimod tredive af disse fugle fra stranden og trækker i en bred bue nord om øen. Et dusin af dem skiller sig ud fra flokken og svinger ud over fjorden; men resten, alle unge fugle, bliver tilbage og fortsætter flugten i store cirkler rundt over øens strand.

Vi havde straks, da de lettede, kastet os ned i skjul bag en af de store kampesten, og mens vi ligger her, får vi nu gang på gang den susende fugleflok hen over os. Vi hører, når den nærmer sig. En stigende dur rammer øret, fulgt af slagfjerens piben, og så et rasende *crescendo*, så luften revner med et skrald over os – og derefter en pludselig stilhed. Det er som at blive kørt over, hver gang de raser forbi, kun tre-fire alen over vore nakker. Men i den påfølgende stilhed hører jeg, hvor fuglene snakker sammen, jeg opfanger en lille gedulgt lyd i luften: Pak – pak! Den bliver liggende efter dem som en lille grødet, frugtbar tone, husvalende, rolig og blid.

Men langt ude fra fjorden lyder de gamle edderfugles grove stemmer: O-o-ah! O-uuu-ah! Det lyder, som når en flok eskimoer holder palaver. Og helt ude bag revet ved østerstranden høres den store havmåges latter: Hahahahaha! Fem gange *ha* – næsten altid nøjagtigt.

Alle de edderfuglere, vi finder langs den åbne strand, er plyndret for æg. Denne herlige fugl, der åbenbart så gerne vil ruge her til lands, fordi der endnu er fortrinlige betingelser for den, kan ikke få lov til det. Grevskabets opsyn formår åbenbart ikke stort, når æggerøvere for alvor vil fuglene til livs, og straffen er så ringe. Der burde være langt skrappe bestemmelser til værn for vore ynglefugle; blandt ænderne især for edderfugl og gravand, der begge gerne holder til hos os. Den første ruger nu, bestandig forfulgt som den er, kun på Samsø holme, på Hesselø og Saltholmen, på Læsø og endelig på Anholt, hvor vi så nogle kuld ællinger af den.

Når man ser, hvad der bydes disse fugle, må man undres over, at de endnu overhovedet ruger her i landet, ja, at man endnu kan træffe unge edderfugle i flokke på tusinder i vore farvande. Var denne trofasthed ikke nogen støtte

værd? Lad os ramme røverne på deres pengepung, det er altid deres ømme-
ste sted!

Da vi vadede over det 400 m brede vand mellem holmen og Mejlsholm, så vi ikke mindre end 44 kobbersnepper på fladvandet over mod Hjortholm.

Straks ved landgangen fandt vi en del edderfuglereder, som var plyndret af de allestedsnærværende krager. Just som vi forlod stranden og kom op over markerne, lettede en edderfugl fra sin rede under en rosenbusk; den fløj et lille stykke lavt over jorden, gik så et stykke og spejdede efter os, hvorpå den atter lettede og trak bort. Under rosenbusken lå en yndig rede med fire æg; den var smukt skålformet og dækket af dun og udenfor omgivet af visne ørnebregnestængler og græs, som fuglen havde samlet. Mens Johs. Larsen tegnede redens kredsede en skrålende krage hele tiden over hans hoved – så *den* rede bliver nok ordnet!

Lige i nærheden fløj en anden hun ud fra en stor og tæt tjørn, hvorunder vi fandt en godt skjult rede med fem æg, og noget senere traf vi på åben mark endnu en rugende fugl. Først da vi var et par alen fra denne, rejste hunnen, og idet den lettede, overbegjorde den æggene med en tynd, grågrøn søle – en foranstaltning, fuglen ofte træffer, formodentlig for at betage fremmede lysten til at røre redens. Det ville vist have forbavset den at se J. L. samle æggene op, omhyggeligt tørre ekskrementerne af på sine bukser og forsigtigt lægge dem ned igen, idet han sagde: „Det er sgu synd for de pæne æg. Sådan et svin!“

Selve den store havmåge har sit hjem på disse holme. Både dennes og stormmågens reder fandt vi jævnt fordelt mellem hinanden, lige fra syden-
den af Mejlsholm til Yderste Holms nordspids, nogle hundrede af hver

Mejlsholm 30 Maj 1922 - ØS
 J. Bayr. Hjortholm.

art. Enkelte kystterner sås flyvende, men vi fandt ingen reder. I øvrigt sås et par skalleslugere, nogle strandbrokfugle, en ringdue og en gøg.

På øens østside, der er stærkt kuperet, ligger en kuppelformet banke på 25 meters højde og nord for denne et bakkedrag med forskellige høje toppe. Tværs over dens midte strækker sig herfra en lille højderyg mod vest, bevokset med roser, tjørn og slåen. På de mod vest faldende, bølgende flader gror hist og her tæt eller spredt bevoksning af småbuske. På sydendens ganske lave strækninger, der jævnt går over i fjordbunden, ligger nogle kampesten af en størrelse, hvortil jeg sjældent har set mage her i landet.

At beskrive Mejlsholm og den dermed sammenhængende Yderste Holm ville i øvrigt i alt for meget blive en gentagelse af, hvad der er sagt om det foregående. Én ting er iøjnefaldende her på dette sted, som danner det lille arkipelags midtpunkt: Faren for, at denne lave fjordbund skal forvandles til tørt land. Denne fare er naturligt nær, og sker det herude, som ved fjordens sydkyst, at ejerne giver naturen en håndsrekning for at vinde mere land, vil det sikkert være en let sag her som dér at forvandle store dele af fjordbunden til engstrækninger. Da vil holmene en dag gro sammen og blive til høje på en mark, og stedet kommer til at ligne så mange andre.

Jeg er taknemlig over, at jeg har set dette herlige sted, mens det endnu

var tid. Her som så ofte på vor rejse har vi indtrykket af, at vi er kommet i sidste øjeblik.

Det skal blot ganske kortelig nævnes, hvad Johannes Larsen fandt på Yderste Holm, hvor han alene begav sig hen, mens jeg tog båden og roede over til Kollerne.

På Drejet, som forbinder den med Mejlsholm, sås enkelte reder af edderfugle med æg, der helt var tilgrisede af ekskrementer. Rederne lå åbne i det korte græs midt i en koloni af stormmåger og havmåger. Rundt langs stranden iagttoges en mængde edderfugle, der lå på stenene eller svømmede om imellem dem. På marken, hyppigst ud fra tjørnene, lettede flere fugle fra rederne. Dunene af en plyndret og endevendt rede lå på grønsværen, og i nærheden fandtes en rede, tømt af kragerne.

Der rejstes en flok agerhøns og sås en del viber og strandskader. En ringdue havde rede i en tjørn kun to alen over jorden, og en kragerede med fire æg fandtes i en anden tjørn, halvtredje alen over jorden. – Enkelte store havde fundet vej hertil, og af mindre fugle sås og hørtes desuden nogle bomlærker og enkelte tornsangere. At der her på stedet er så forholdsvis få sangfugle kan skyldes den omstændighed, at antallet af de rugende havmåger og stormmåger er så stort. Over for småfuglene er disse ofte lige så ubarmhjertige røvere, som kragerne er over for *dem*; på de udprægede

Flundsholm
fra Groinkj

29 Maj 1922. ZL.

mågeøer er strandskaden snart den eneste fugl, som kan væрге sin yngel for dem, og derfor snart den eneste, som træffes her ynglende i havmågenes selskab.

Sammen med skipper roede jeg over til Kollerne, hvor jeg gik i land på de to sydligste og største. Disse småskær, som man kan kalde dem, er på de fleste steder bevokset med græsser og urter, men er dog for enkeltes vedkommende ganske skaldede, kun 1–1½ m høje stenhobe. Foruden engelskgræs, som er almindeligt overalt på holmene herude i fjorden, fandt jeg strandmalurt, enkelte steder i stor mængde; de enkelte planter af denne var store og kraftige, næsten som små buske, og med helt vedagtige stængler. På de største af holmene dominerede de fuldstændig al anden plantevækst, hvad deres irgrønne farve viste på lang afstand. Den mængde af udprægede stenrevsplanter, som findes her, skal jeg ikke her gøre rede for, men henvise til Eug. Warmings *Dansk Plantevækst*. Mærkeligt nok fandt vi to planter her på stedet, som har undgået hans opmærksomhed, nemlig *Cochlearia anglica*, som de fleste steder på de to sydligste holme fandtes i rigelig mængde, samt aftenpragstjernen, der voksede på den største af dem.

Her var forbavsende få fugle på stedet. Kun fem-seks stormmåger jog jeg op derfra, et par terner (vistnok *Sterna macrura*) fløj forbi, samt en enkelt

strandskade. Men intet sted på disse stenhobe viste tegn på, at nogen fugl rugede her.

Stenpikkerne sang fra Langøres tage, da vi kastede fortøjningerne los for at gå ud på vor første tur med „Rylen“ i år. En ternehun sad på en pæl nær ved os i havnen og lod sig traktere med fisk af sin mage, der, hver gang han havde en fangst, afleverede den i flugten i sin elskedes bestandig vidt opspærrede næb. Både hunnen og den galante ægtemand forsvandt, da vi tøffede forbi pælen og vendte stævnen mod Ballen havn, hvor vi skulle proviantere til den kommende langfart.

Ballens store, nye havn, som påbegyndtes i 1918 og blev færdig i fjor, led så megen skade under de voldsomme efterårsstorme, at reparationerne kostede 20.000 kr. Hele anlægget havde beløbet sig til en halv million kroner, og havnen, som er rummelig og dyb, har nu direkte dampskibsforbindelse med København og Odense.

Den lille by er ganske smuk med sine mange haver og alleer, men er nu stærkt besøgt af sommerturister. Dens fortrinlige hotel bespiste i fjor ikke mindre end hundrede gæster og konkurrerer således stærkt med den nærliggende Brundby. Et af de ejendommeligste og smukkeste steder i byen er den indre del af dens gamle havn med dens fine, gammeldags vindebro og det nærliggende smukke købmandshus.¹⁶

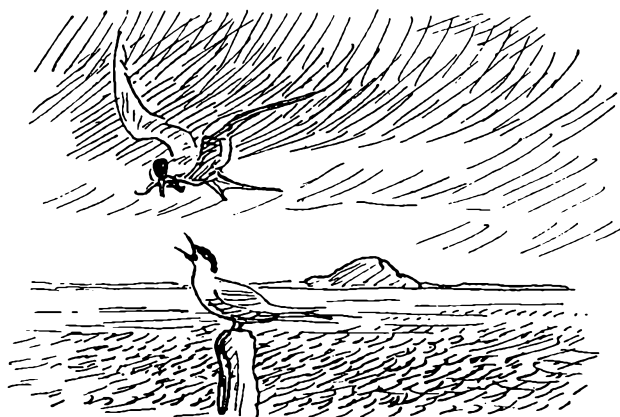

Ballen 1 Juni 1922. H.L.:

Ved havnen blev vi modtaget af min gamle bekendt fra Besser, hotelværtten Carl Sørensen, en af de reneste typer på en samsing, jeg har mødt derovre; han forener i sin person øboens indtagende lethed med et barokt, men stilfærdigt, jysk lune. Gensynsglæden ville han fejre i sit lysthus, hvor han bænkedede os og snart efter tonede frem med en angosturabitter i den ene hånd og en flaske akvavit i den anden. Da det var på morgenstunden, mente vi, at drikken var for kras; men vor vært foreslog at mildne den ved at drikke en halv flaske portvin til. „En god dag begynder om morgenen,“ sa'e han.

Det viste sig at kunne lade sig udføre. Også vor store forgænger Sindbad beretter undertiden hartad utrolige ting fra sine eventyrlige sørejser.

Ballen var trods alt et sted, hvorfra vi forholdsvis let tog den sidste afsked med hovedøen Samsø, før vi gik ud til dens unger i „Østerhavet“.

Vejrø

Det er den 1. juni om aftenen klokken halv ti, da vi lægger ud fra Ballen havn og sætter kursen nordpå mod Vejrø.

Det er næsten helt stille, og det er havbleg. Havet trækker vejret under os, langsomt, i brede, blanke dønninger. Mod den mættede, røde himmel-farve skinner fyrenes blege lys fra Refsnæs, Sejro og Hjelm. Kun enkelte sene nattevandrere af måger er ude, de er ganske tavse og flyver lavt over vandet – hvorfor mon alle sammen mod øst? Kun en enkelt drejer af fra sin kurs og følger os en stund, skrigende over vort kølvand.

I den stille, dybe skumring ankrer vi henimod midnat op ganske nær under sydstranden af Vejrøs vesterrev. Vi hører kvæget brøle imod os derinde fra kysten, men se det kan vi ikke på grund af mørket. Kun øverst oppe på klinten nær det gamle, forladte stenhus bevæger noget sig, to kulsorte, hornede spøgelse mod den blege nordhimmel. Snart står de helt stille. Men nede fra stranden hører vi længe efter trampen af mange klove mellem stenene.

Om natten rejser der sig brise fra nordøst, og brændingen begynder at dunke mod revets nordside. Gennem dens susen hører vi af og til et enkelt mågeskrig, ellers blot nu og da kvægets sagtmodige brølen. Længselsfulde og nysgerrige går de hele natten derinde på stranden og venter på, at vi skal gå i land.

Så falder vi hen – og den langelige, vuggende dønning giver os god søvn.

Klokken seks er det strålende solskin med fin brise af øst; just som vi får hovedet op over kahytåbningen, svirrer to tejster forbi omtrent lige ved båden, og vi, som med spænding havde ventet at få opklaret, om denne fugl endnu ruger her på øen, så dem begge kaste sig under den lave klint og siden forsvinde mellem en gammel hustomts store stenblokke lige ved stranden.

Et øjeblik efter roede vi i land. Men trods ivrig søgen lykkedes det ikke at finde spor af fuglen eller reden. Den omstændighed, at det ikke var muligt at rejse dem igen, tyder dog med sikkerhed på, at de må have haft rede i et hul på stedet.

Kørerne er ikke mere nær så dristige ved os, nu da vi er kommet i land. De vejrer til os både for og bag, men kun en enkelt når vort trøjeærme helt med den slimede mule, mens dens øjne ruller vildt til alle vindhjørner af indre rystelse. Så farer hele flokken under skæve krumspring og med rejste haler

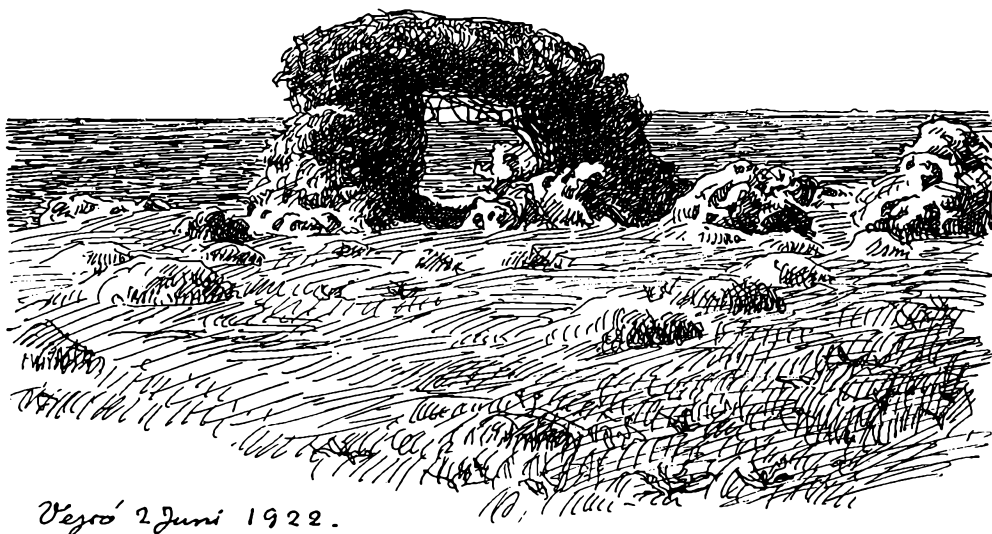
op ad skrænterne, og siden iagttog de os hele dagen fra sikker afstand, medens de dog bestandig fulgte i vort kølvand.

Huset deroppe på vestenden er trods sine alentykke kampestensmure ved at forfalde. Cementkalken slår allerede dybe revner. Det beboes nu kun af kvæget, som søger ly herinde for storm og rusk og kulde. Hvad er det, stedet minder om – er det ikke om billeder af nordboruinerne i Sydgrønland? Landskabet heromkring er heller ikke uligt Grønlands lave kyster.²⁰

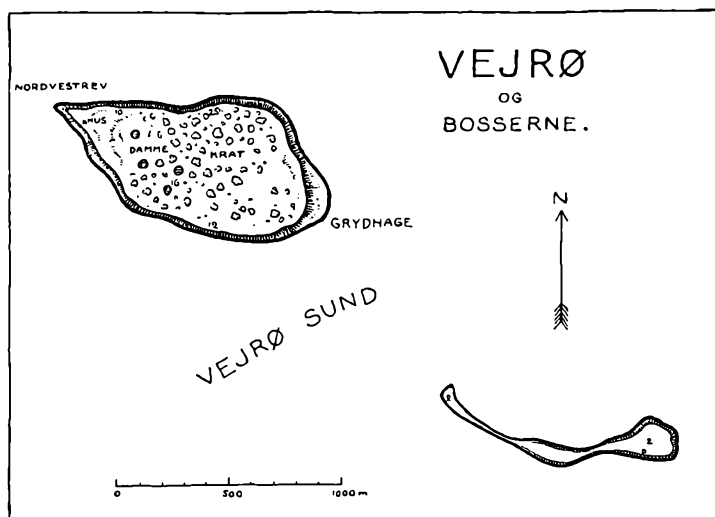
Vejrø, som er 98,3 tdr. ld., hører ligesom Kyholm (30,6), Lindholm (20,8) og Bosserne (13,9 tdr. ld.) under Brattingsborg gods. De er ubeboede og udyrkede og anvendes kun til græsning.

Øen findes ikke i Valdemar II's Jordebog; men fra dens større navnefælle i Smålandshavet, som findes nævnt deri, ved vi, at navnet dengang skreves *Wæthæro* og altså er det samme ord, som vi finder på svensk i „Hاللاندس Väderö“ ved Skånes kyst. Øens tætte, lidt ovale krop, som har retning fra øst til vest, er 98,3 tdr. land. Den danner næsten overalt et lille højland, falder kun stærkt hen imod nordveststranden. På sydvestsiden er den højeste bakke 12 m, på nordklinten 25 m. Når undtages vestenden, veksler højlandet med åbne sletter og bevoksning af buske, undertiden i tætte, næsten uigennemtrængelige krat. På nord- og sydsiden står højlandet med bratte klinger ned mod forstranden.

Klimaet må være barskt her. Dets hårdhændethed illustreres fortrinligt af det medtagne, forladte kampestenshus, hvis hærgede mure engang for ikke

længe siden husede øens eneste beboer, en ensom hyrde, som godset holdt herovre. Han flyede snart herfra, efter sigende fordi han ikke kunne udholde ensomheden. Og siden er embedet stadig vakant. Troligt nok – man må have egenskaber som en søjlehelgen for ret mange år i træk at kunne leve på dette sted, selv om det kun er om sommeren.

Nogle enkelte forårs- og sommermåneder kunne nok friste mig. Må jeg få et tilbud som jorddreng?

Så snart man er kravlet op over skrænten her og kommer blot 200 m østpå, møder man den første bevoksning, allerførst naturligvis tjørnene. De ligger som flade tuer over marken, senere højere og mere kry – men aldrig med den mindste kvist ragende ud fra deres kompakte, af stormen formede krop. Nogle står som store, skrækslagne dyr med lav bagkrop og hovedet højt, stirrende ud over klintens fald.

Bag disse forposter kommer de små og store grupper. Det er den sædvanlige armé af hårdføre krigskarle, der sjældent overgiver sig og grumme nødigt dør, den gamle garde af tjørn, slåen, vilde roser, brombær, brændenælder – alle væbnede til tænderne, ja over hele kroppen for at holde alle elementers og drøvtyggerses rasen stangen. Og det er, som om de bliver hårdere af modgangen. Ikke alene bovner de selv, men inde under deres fod holder et væld af småkravl til, som ellers ville være dødens sikre bytte. Men ud over de åbne sletter gror engelskgræs, stinkende storkenæb, bellis, mælkebøtter og små bitte tidsler.

Det stærkt bølgende plateau er i sine lavninger opfyldt af en mængde små, runde damme, smeltevandshuller fra istiden. Yderst omkring dem, hvor

bunden endnu er tør, står altid en krans af lysende bellis; inden for den står græsset frodiggrønt og fugtigt og ender i en ring af siv. Derefter kommer selve vandhullet med en bred krans af skinnende hvide vandranunkler og endelig det åbne, dybe vand, hvori den blå himmelfarve synes tungere og mere mættet. Men på dettes midte er et lille areal af vandaks med bronze-grønne, blanke blade fladtliggende på vandspejlet og med de små, mørke, stive aks strittende lige op i vejret.

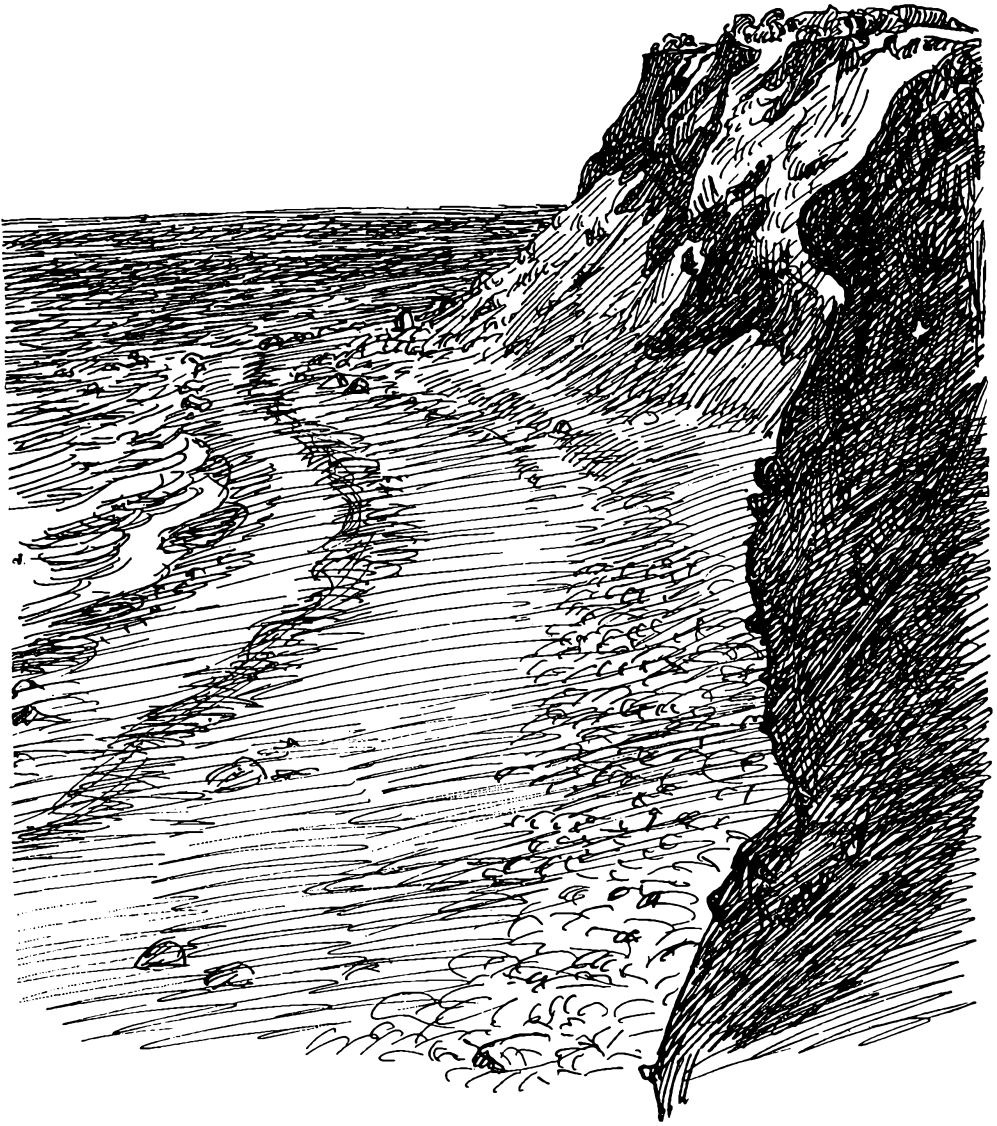
Fra enkelte højder kan man se et halvt dusin af disse smådamme, hver for sig et eventyr af betagende skønhed. Ensomme og næsten aldrig set af mennesker ligger de på den stille, fjerne ø og spejler himlens skiftende farver – som øjne, hvori sorg og glæde veksler. Kun kvæget, som kommer til dem for at drikke, skræmmer de grønne frøer fra deres bredder.¹⁹

Gennem de tætteste krat, der ikke sjældent når over to mands højde, har kreaturerne lavet mærkelige, portformede gennemgange, der er så regelmæssige og glatlidte, som om de var klippet med en havesaks. Disse gange danner i de største krat fuldstændige labyrinter. Et enkelt sted har man fældet tjørnene op ad en sådan gennemgang og kun ladet de inderste stå. Et vittigt påfund: den ligger nu på den åbne mark som en æresport for køer, en triumfbue for høveder! Man har set så galt før.

Kørne, disse store, skikkelige klovdyr, hører for resten slet ikke hjemme i et landskab som Vejrøs, de passer ikke her. Lige så lidt som en pølsetysker på en gletscher. En ko skal have en helt anden indfatning, den kan bruges i en kløvermark, og er den tilstrækkelig mager og tungsindig også på en skaldet hedelod uden at skade harmonien. På Vejrø bliver den komisk. Nej, se til fåreflokkene, der spreder sig græssende over de fattige marker – *de* står til himlen, til havet og den vilde flora! De ser ud, som om øen har født dem. Eller de vilde kaninunger, der sorte, blågrå og gule farer fra hul til hul i klinternes kam eller fra krat til krat, med ild i enden som en flok løsslupne smådjævle, der nylig er kommet op for at holde sommerferie på jorden – også de hører hjemme her.

Dette landskab er barskt. Hvor fjernt er vi nu ikke fra idyllen, således som vi fandt den på de fynske øer! Alt, hvad vi her ser, har en grundtone af alvor og strenghed. Hvad her findes af liv, synes at trives på trods af de hårde kår.

Alt, undtagen måske fuglene. De store stæreunger sidder lige så fede og veltilpas som andre steder i revnerne mellem grundstenene i det gamle hus eller i de gamle, forladte kaninhuller i klinten.¹⁸ Mågerne larmer som ellers over kysten og skændes med kragerne, mursvaler og jordsvaler jager om klintterne, ud for stranden svømmer skallesluger, edderfugl og gravgås, og viben svinger sig over bakkerne. Inde fra krattene høres bogfinke og irisk, torn-

sanger, gærdesanger og gulspurv, og gulbugen fløjter fra tjørnernes top. Mud-
dersneppen trækker langs strandens yderste sten, og vipstjerten slår salto-
mortaler efter insekter over tangen. Har alle disse fugle ikke selv valgt ste-
det, og er de her ikke næsten alle dem, som vi traf dag efter dag på de yndige
øer, når vi sejlede rundt i fladvandene syd for Fyns kyster?

Men hvad er det så, her mangler – hvad er det for en tone, øret forgæves
lytter efter?

Det er lærkesangen!

Vi finder her, vistnok for første gang, en ø uden én eneste lærke. Det er i
juni måned – hvor lærkesangen når sin klimaks over hele Danmarks land,

de toner, som giver Danmarks sommer dens lyse lokalfarve. Vejrø er blevet glemmt. Og vi mærker på besynderlig stærk vis, hvad det betyder.

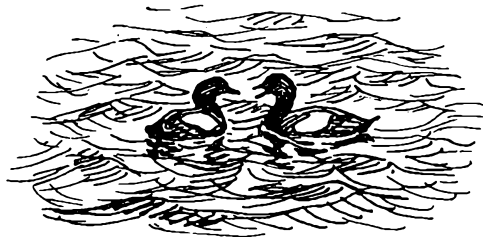
Hvad grunden er dertil, kan vi ikke vide. Det er ikke, fordi øen er for fjernt beliggende; vi har før truffet fuglen på sådanne steder, som lå meget længere borte fra „fastlandet“. Men de var altid beboede, og Vejrø rummer ingen menneskeboliger. Er lærken mon efterhånden, ligesom enkelte andre fugle, blevet så vant til de forhold, der følger med menneskers færden, at den ikke mere vil undvære dem? Det er vanskeligt at se nogen anden årsag her.

Pragtfuld er denne ø, som den ligger og stråler midt i det åbne hav med sin hvide brænding langs kysten. Men *hyggelig* – langtfra. Den er ligesom Hesselø, Anholt og et par ganske enkelte andre ikke noget sædvanligt, udpræget ødansk fænomen. Den er en fremmed farve i mønsteret, men den er med til at give alle de andre toner relief. Den er som et saltkorn i den fede grød.

Jeg mindes fra første gang, jeg besøgte den – en sommerdag med et lys som nu – at jeg svingede om en pynt på øens nordstrand og pludselig stod over for et stort vrage, hvis tunge skrog med de splintrede master ragede op over stenene og det hvide sand. Det ramte mit øje så pludseligt, dette døde, solblegede monstrum på den øde strand, og det lignede et vældigt, dødsdygt havdyr, som var kravlet op her for at få sit endeligt i fred.

Nu er vraget borte; men jeg mindes synet som et træk i øens ansigt.

Vi er ved at komme ud på *havet* nu!

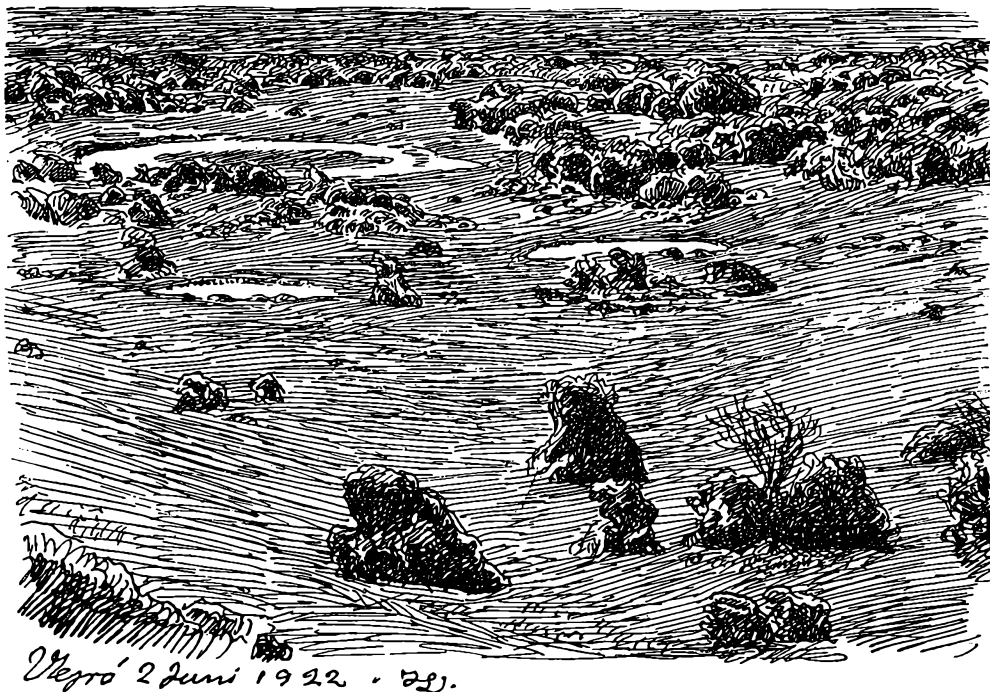

Kun femten minutter var vi om at komme fra vor ankerplads over det ganske smalle Vejrø Sund til *Bosserne*. Men vi fik på det stykke vej toogtredive meter vand under kølen. Det er det dybe sejlløb, om hvilket allerede Kingo siger, at det er anvendeligt selv for „de største Kongens Skibe.“ Endnu er ikke den „man-ó-war“ bygget, som kan stryge sundets bund med sin køl; men for en moderne Leviathan ville det dog nok blive *for* fin en sport at jage gennem den smalle rende. *Vi* fik kun brug for én meter af de toogtredive!

Bosserne, der snarere er at regne for et rev end en holm, er blot hævet ganske lidt over havoverfladen. Dens største højde er henimod 2 m. Den vest-

lige ende løber ud i en kun få meter bred, men omtrent 300 m lang hale af ral, grus og sand. Den østlige udvider sig til en ca. 200 m bred strandeng, som på alle sider er omgivet af en strandvold af rullesten. I modsætning til den magre hale, der af bevoksning kun bærer noget kummerligt udseende marehalm, har den østlige ende med strandengen en overraskende flora. Hele arealet inden for strandvolden er næsten overalt dækket af et eneste, sammenhængende tæppe af engelskgræs, hvis blomster her når en ganske usædvanlig størrelse. Engen danner med sin fine lysviolette farve et pragtfuldt syn mod det blændende hvide strandsand og det dyblå hav. Det ligner en ædelsten i en skøn indfatning.

Nogle mærkelige, roelignende planter, der ragede højt op over alt det andet, havde allerede før vi sprang i land tiltrukket sig vor opmærksomhed. Det viste sig at være usædvanlig frodige eksemplarer af strandbede. De fandtes både på engens yderkant og strandvolden, men på den sidste nåede de en højde af 30–40 cm med blade på indtil 8 centimeters længde. Her står bidende stenurt med dens friske, gyldengrønne farver mod det mørkere græs, strandmelde, salturt og enkelte grupper af strandkål, alle på volden eller i dens nærhed. Og på engen, hvor havgræsser dækker bunden tæt, finder vi mellem

engelskgræsset både røllike, fandens mælkebøtte, høgeurt, vejbred og stinkende storkenæb foruden en lille, gul korsblomst, som vi ikke kendte.

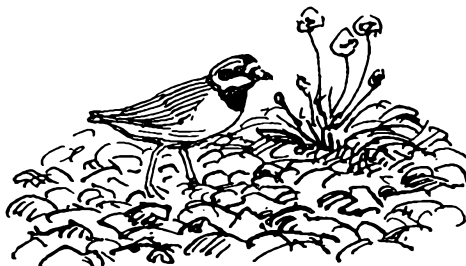
Alle disse små landnamsmænd, de mest iøjnefaldende og letkendelige af dem, vi fandt, har taget revet i besiddelse og står her nu ganske trygt og godt. Lang og hård har kampen været for dem, men de vandt til sidst; og således som her klædes overalt hos os det nyopdukkede land, så snart det blot er blevet lidt mere end havbund. Blomsterne er der straks – ligesom birken, der klædte fjeldet.

Og i deres spor og følge kommer fuglene.

En mængde stormmåger kredsede over revet, allerede da vi nærmede os, og vi fandt på strandengen og volden en ynglende koloni på omtrent fire hundrede af disse fugle. Nogle gråænder så vi lette fra stranden, en terne fløj forbi, og et par præstekraver fandt vi på østenden, hvor de åbenbart havde rede i sandet. Om det så er viben, har den fundet vej hertil, ganske vist kun én eneste; men den er godt på vej til at blive flere, for vi fandt dens rede med to fine æg i. Hvis de fire hundrede stormmåger kan blive enige om at spare disse to æg, så er der jo altid et lille håb for den.

På dette mærkelige, lille stykke land, hvor man næsten aldrig når højere med hovedet over havfladen, end hvis man stod op i en almindelig robåd, er der dog et minde om menneskers færden. Det er et lille faldefærdigt, sort-tjæret træskur, som ligger på strandengens sydside. Det er ikke nemt at gætte sig til, hvilken anvendelse det har haft; måske har det været ly for sælhundejægere. Det fortælles, at sælerne endnu i august måned kan vise sig i stor mængde ved den ensomme lille ø.

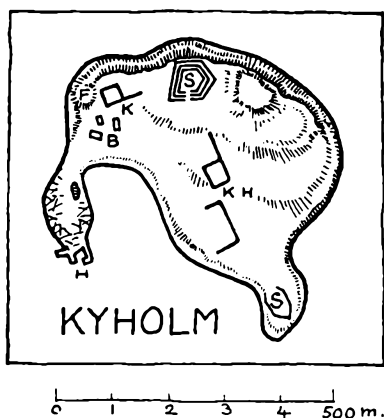
Hen på eftermiddagen forlod vi Bosserne og gik til *Kyholm*, idet vi tog vejen ganske tæt norden om *Lindholm*. Denne er en lang, græsbevokset holm, der ligesom Bosserne på flere steder ud mod havet er omgivet af en strandvold, som dog her når tre-fire meters højde. Den er bevokset med ganske enkelte højstammede, men stærkt forblæste tjørne, og vistnok med slåenbuske. Dens østlige del, „Rumpen“, var i dag af højvandet fuldstændig adskilt fra dens større, vestlige del og lå som en isoleret holm, der kun består af sand, grus og ral med sparsom bevoksning. På hovedøen gik nogle få græssende kreaturer.

Kyholm

Vi ankrede op i den lille bugt på Kyholms sydside, og vor nysgerrighed efter at se en ø, der har en så ejendommelig historie, drev os straks i land. Næppe nogen anden ø af så ringe størrelse inden for landets grænser har set et så mærkeligt liv røre sig på sin strand som Kyholm.

Pontoppidan omtaler „Kyeholm, som gjør en god Havn og undertiden tiener til Sammelplass for mange Skibe.“ Men allerede da den store pest i 1709–11 hærgede landet, tjente øen som karantænestation for Jylland, og et „pesthus“ opførtes her, som husede de angrebne eller mistænkte søfolk. Og knap hundrede år senere, i 1801, anlagdes „Kyholms fæstning“, som med sin kommandant og sin besætning, især af fynske regimenter, opret-holdtes til krigens afslutning i 1814. Allerede sytten år senere blev den be- kendte store karantænestation anlagt her, en forpligtelse, som staten måtte gå ind på over for de fremmede søfarende nationer til gengæld for sund- tolden. Til opførelse af dette komplicerede bygningsanlæg, som påbegyndtes 1831, udkommanderedes mandskab fra Samsø, og allerede året efter var der på øen vokset en hel lille by op, som vistnok må have taget sig besynderlig ud i de ensomme omgivelser. Foruden et fyr, ved hvilket der var ansat lod- ser, bestod anlægget af tre hovedafdelinger, „Quarantainen“, „Contumazen“ og „Practicaen“, der var adskilt fra hinanden ved ti fod høje plankeværker.

Fra pestens og fæstningens tider lå her endnu den lille kirkegård, som allerede husede tresindstyve unge soldater fra krigsårene. Nu fik den snart nye beboere.

Kyholm 2 Juni 1922

DL

Af honoratiorens rummede anlægget kommandanten og en karantænelæge med deres familier. Foruden disse fandtes her fire lodser og en marketender, en karantænemester, nogle underofficerer og en del menige, i alt omtrent hundrede personer.

Der har rørt sig et broget liv på den lille ø i de henimod tredive år, den havde disse beboere. Men med et eneste slag blev den igen fuldstændig af-folket. I 1859, to år efter sundtoldens ophævelse, blev anlægget nedlagt, øen evakueret og bygningerne nedrevet og alt materialet bortført.

De skriftlige beretninger, der findes om tilstandene på øen i denne periode, tyder just ikke på, at livet har været lutter lagkage herovre. Splid og kævl hørte til dagens orden, ja endog et svart mytteri mod kommandanten har øens historie at opvise. Men efter god dansk skik endte dette allerede dagen efter med knæfald og almindelig syndsforladelse. Den arrest, som kompletterede anlægget, havde dog ret jævnlige besøg. Dramatiske begivenheder har det vel næppe skortet på, så meget mere som der var adskillige kvinder mellem „besætningen“, hvad der under så ejendommelige forhold ikke plejer at gyde olie på vandene.

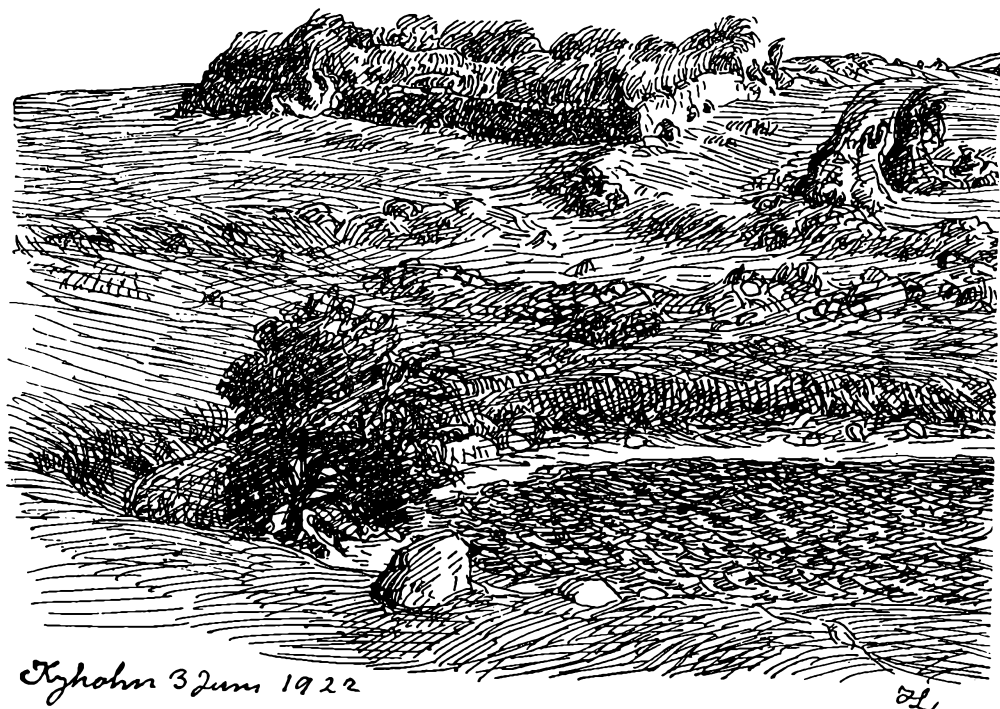
Det er snart halvfjerdsindstyve år siden, at øen blev forladt af disse dens sidste beboere, og intet levende menneske kan mere fortælle noget selvoplevet fra øens sidste storhedstid. Menneskene kom, ydede deres tribut til dens kirkegård og forsvandt igen. Fra dens første bebyggelse for over to hundrede år siden har dens historie jo været temmelig ensfarvet – bestandig var

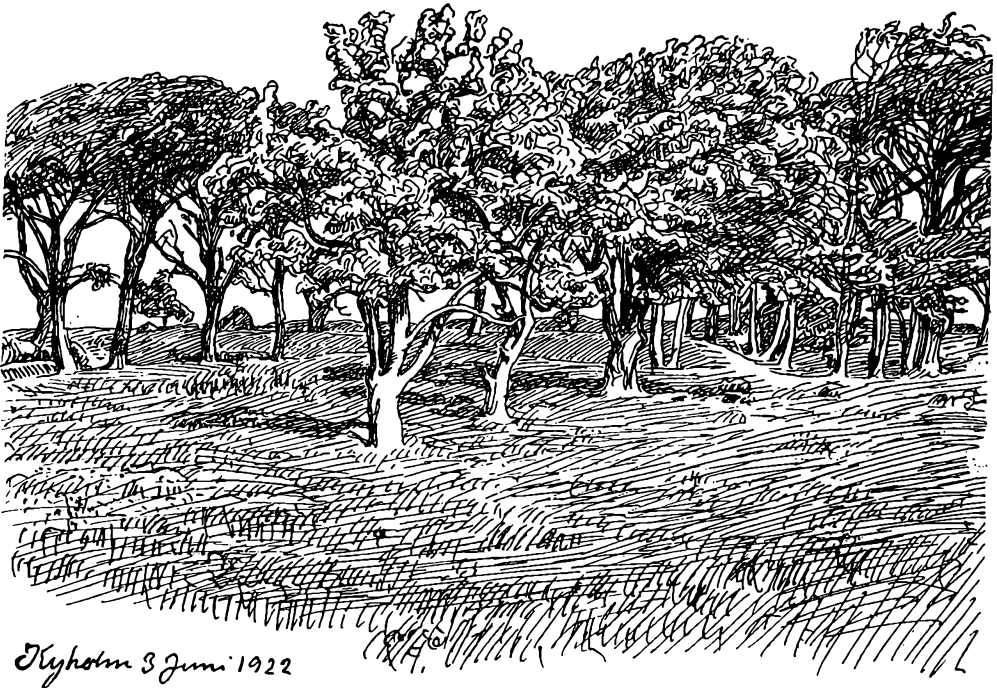
det krig og pest, der kastede glans over dens navn. Og den deler for så vidt skæbne med mange fremragende navne og steder inden for vort fædrelands historie og med næsten alle kronede hoveder. Hvad er der tilbage, her som hist . . . ?

Jo, her fik vi det at se.

Ved stranden en lille tilsandet havn, hvor aldrig mere nogen båd lander, på kysten nogle stenrester i grunden, hvor de store bygninger har ligget, et par brønde og en rendesten, nogle halvt udviskede skanseanlæg – og endelig en lille sammensunken, tilgroet kirkegård med et hundrede døde. Det er alt – det er de håndgribelige minder om stedets historie.

Hvor vi fra havnen går op over land, finder vi næsten hele øens vestside dækket af tomter, hvorfra alt brugeligt materiale for længst er bortslæbt. Men i jordsmonnet sidder endnu, overgroet med græs og urter, de solide grundsten, der viser, hvor de gamle regeringsbygninger har stået. Der blev bygget godt i Sjette Frederiks dage, derom vidner endnu de sparsomme rester; der blev ikke sparet, hvor kongen byggede huse! Stendigerne om haverne har været anselige, og stensætningerne i ikke mindre end fire brønde, af hvilke to endnu er vandfyldte, er fortrinligt arbejde. Men stikkelsbærbuske og hyld gror ud over dem, og snart vil de tilsande og forsvinde; sten-

Nyholm 3 Juni 1922

renderne, som fører fra fordybninger ved de gamle haver, bliver borte under de vilde vækster. Selv de gamle skanser er ved at smuldre, og regn og frost jævner dem mere og mere med marken.

Halvfjerdsindstyve år var mere end nok til atter at gøre dette til et øde sted. Menneskene kom og gik, byggede store huse og rev dem ned igen – og alt er „forfængelighed og åndsfortærelse“.

Men se blot – i de gamle haver står i dag frugttræerne i blomst! Over de åbne bakker, hvor markens vilde flora gror, står pinseliljer med lysende kroner i græsset. På den gamle kirkegård, der er én eneste stor tue af et sammenfiltret vildnis, hæver syrener og kirsebærtræer deres blomstertunge grene over stendigets buketorn; roser og hvidtjorn står vagt over de stille grave, hvis beboeres navne og færden for længst er glemt. Herinde i vildniset, hvor man synker dybt i et væv af buske og vilde urter og gang på gang snubler over gravenes tuer – her finder vi, når vi bøjer gærdekørvelens og brændenældernes toppe til side, hist og her et lille violblåt, blinkende øje, der ser imod os fra sin tue – det er *vincaen*, som står i blomst. Plantet af hænder, som for længe siden er blevet trætte.

Er det ikke stedets virkelige, uvisnelige *gloire*, at netop *det* er blevet tilbage, som menneskene har ført med sig for at gøre livet skønt? Og må man ikke tænke på, at disse mennesker tværs igennem døgnets kævl og stridigheder bestandig enedes om én fælles klage – den, at „Grevens Stude“ brød ind over stendiget og forstyrrede den lille kirkegårds fred . . . ?²⁰

Se, hvor guldregnets ild stråler mod syrenernes blide farver, hvor pæretræernes blomstrende grene gynger i forårvinden inde i kommandantens have, se hvor ask og elm står med knopper og fine blade og kaster skygger over slåenbuskene, hvorunder måger og edderfugle har rede!

Det er blevet mig fortalt, at en gammel kvinde langt borte fra en anden egn en dag kom til Samsø og tog over til Kyholm for at søge efter sin moders grav. Moderen var død på øen i karantænestationens dage og jordet her. Det siges, at hun efter megen søgen fandt graven, som endnu bar et lille trækors med et halvt udvisket navn på. Men også *det* er allerede længe siden, og ethvert mindesmærke er nu forsvundet. Menneskene er rejst, er døde og glemte. Alt er forandret. Kun blomsterne er tilbage – og „Grevens Stude“, som evig og uforanderlig er de samme!

Højt over øen synger en lærke, og kukkeren galter inde fra tjørnekraattet ved de gamle skanser.

Hjelm

Dønningen fra gårsdagens nordvestkuling brydes med søgangen for en sydvestlig brise, som fylder „Rylen“s sejl. Luften er grå og giver vandet en dyb, dødblå farve. Vi mærker, at havet herude har en anden og alvorligere rytme end småfarvandene, vi hidtil har besejlet. Båden ruller og giver sig, men i runde, tunge bevægelser. Det er som at hvile på et sovende, vældigt dyrs dybt åndende bryst.

Træerne er for længst forsvundne bag Kyholms skanser, og én for én synker småøerne dernede i havet; kun Nordsamsøs banker står endnu høje og mægtige i sydvest. Men forude løfter en ø sin tunge og tætte krop højere og højere over kimningen. Barsk som en klippe ligger den ensom derude. Det er, som om Ellemandsbjergtet har født en monstrem af en unge og i den sidste vé skudt den fra sig ud i havet. Det er Djurslands kalv. Med sin mørke, hårde ryg løftet over vandene lover den den fremmede, som kommer udefra, hvad Mols' bjerge vil holde.

Det er øen *Hjelm*.

Aldrig før havde jeg været den nær. Men ofte har jeg skuet imod den fra min barndoms kyst derinde på Djursland. Fra denne stærke, havomsuste halvø, Jyllands yderste huk mod øst ud i Kattegat, har den sindige befolkning århundreder igennem stirret ud mod den besynderlige ø, som med sin mystik og sine sagn satte dens tunge fantasi i svingninger. Lige fra de dage, da deres mægtige landsmand flyede fra Møllerup og blev en fredløs hævner og ransmand, har øens klingende navn været knyttet til hans. Mon der lever den bonde af gammel, djurslandsk slægt, hvis hjerte ikke den dag i dag banker i takt med hans forfædres, når ordene fra den gamle pragtfulde folkevise falder ham ind, hvis rytme er som den tunge brænding mod hans kyst, som skibsstævnens dunk mod søens grå dynger . . . ?

Marsti drog seg till Hiellem,
och saa thog hand thett ind;
thett well ieg for sandingenn sige:
ther-for blegned mangan kiennnd.

Saa snart tha bleff thett husz op-satt
och thett war y-saa bratt;
thett will ieg for sandyngen sige:
thett war y thuo dage och natt.

Saa luod thi giøre thett husz paa Hielem,
saa luod thi thett giøre saa fast:
thj skøtter huerken om lod eller krud,
icke heller om stercke kast.

Bunden gaar paa markenn,
och der saar hand sytt kornn:
„Hielp oss Gud-fader y Hiemerrig!
haffuer Hielem nu fatt hornn!“

Marsti hand lader op-biuge Hiellem,
hand setter der mur och thindde:
kongen drog der-for med ald sin magt,
hanom kund slett ingen vd-wiende.
Myn edelig herre, hin vnge her Marsty!

Digtets ord går for marsken mod kongen! Thi „Marstig“ er i digtet en fuldgod jyde, og han stod bestandig som *helten* for dette fastlandsfolk, der havde så svært ved at komme på hat med vore øbokonger. Der er jubel i de to linjer, som viser kongens afmagt over for borgen. Det var jo ikke Erik Klipping alene, som i et uheldigt valgt øjeblik begav sig for langt op på fastlandet og stomlede dér. Kongernes triumftog gennem Jylland er en mere moderne opfindelse; det er ikke så længe siden, at halvøen blev et godt turistland for kronede hoveder; og dets beboere loyale danskere. Der er en lang og træls vej gennem historien fra Finderup Lade til Marselisborg.

Til sydspidsen af den godt 5 km herfra liggende halvø, det gamle *Hasnæs*, har sagnet knyttet et andet navn fra Erik Klippings tid. Det er dér, hvor Ransbæk forhen gled ud i stranden som afløb for den for længst udtørrede Vestensø, og hvor voldstedet *Rane Ladegård* endnu tydeligt vises. Her boede, siges der, Rane Jonsen, marskens hjælper og fælle. Voldstedet er en firesidet, regelmæssig borgbanke, der endnu hæver sig fire-fem meter over de udtørrede grave.

„Hiælm“ er øens ældgamle navn, således finder vi det på ølisten i Jordebogen. De senere former Hialm, Hyelm eller Hyalm er kun forskellige stavemåder for det samme ord. Resen fortæller, at „denne Ø kaldes *Grote-Hielm* til Forskiel fra andre, mindre Øer, som ligger nærmere til Skagen.“ Der kan hermed kun menes Hirsholmene, som man skulle synes det vanskeligt at forveksle den med. Sagnet fortæller, at her engang i forrige tider skal have ligget et slot, som kong Jarmerik byggede, og hvor han blev slået og dræbt – sandsynligvis et minde om venderkrigene.

Huitfeldt har følgende beskrivelse af øen: „Denne Insul er kun en liden Plads, men fast af Naturen, beqvem for alle dem, som løbe igiennem Beltet

til Norge, thi der er en god Havn og ferskt Vand paa, ligger ogsaa høit, at Folket deraf kan gjøre et stort Værn. Nu hører Hielm til Grevskabet Skeel, og Greven holder derpaa om Sommeren et anseeligt Stutterie. Paa Øen er ingen anden Bygning end et teglhængt Huus, hvori bor et Par Ægtefolk, som skal opagte Creaturerne og Græsningen.“

Med „havn“ menes her naturligvis kun ankerplads; men hvor kan en sådan have været? Øen er for lille til at yde læ, og under storme gør den vældige løbesø opholdet under dens kyst bestandig farligt. Men hvor har da Marsk Stig og hans tilhængere haft deres skibe liggende i de år, øen var i deres hænder? Sandsynligheden taler for, at det har været i bugten bag Hasnæs, nær Rane Jonsens gård. Ved Elsegårde har jo øen den dag i dag sin nærmeste forbindelse med fastlandet.

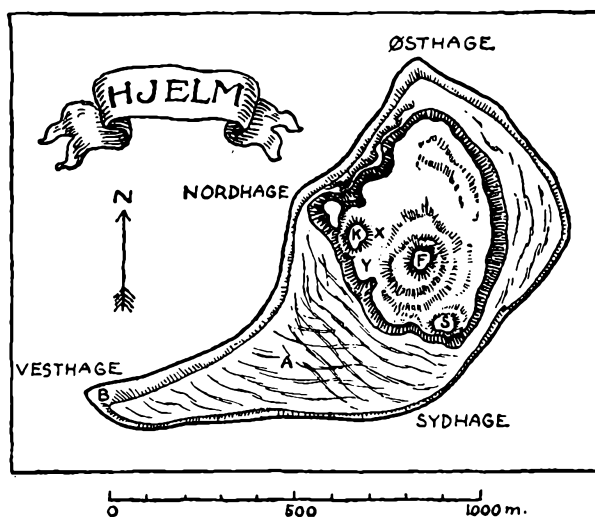
Medens hovedmanden for det store og langvarige drama, som begynder med Erik Klippings drab, den mægtige marsk, som en tåget og mørk sagaskikkelse rider ind i vor middelalders historie kun én gang viser sig i fuld belysning, i skæret fra den brændende Finderup Lade, så er hans og de fredløses mægtigste bundsforvandt her i landet, ærkebispem *Jens Grand*, en kraftig belyst og indgående historisk behandlet forgrundsfigur. Uden al tvivl har denne mærkelige mand ved en enkelt lejlighed gæstet den lille ø Hjelm.

Denne geniale prælat, som greb så dybt ind i hele Nordens historie, var en nær frænde af de fornemste af kongemorderne, og han støttede dem af al magt og med alle midler i deres kamp sammen med Norges konge Erik Magnussøn mod Erik Menved. Det er sandsynligt, at Jens Grand her hand-

Hjelm Airtardag 1922 . 22 .

lede af storpolitiske grunde, at han var fremsynet nok til at forudse de ulykker, som kunne følge af, at Jylland var delt mellem to linjer, og at han hellere ønskede den danske krone på Erik Magnussøns hoved. Da grev Jacob af Halland, Marsk Stig og ni andre fornemme danske adelsmænd på dane-

hoffet i Nyborg 1287 – året efter kong Eriks drab – var dømt skyldige i dette og erklæret fredløse, tog de deres tilflugt til Norge og fik her overladt Kongshelle Slot ved Tønsberg, hvorfra de på få timer kunne være inden for Danmarks grænser. De gør herfra bestandige hærgningstogter, således sammen med den norske konge til Ålborg, til Langeland, som hærages og brandskattes, til Svendborg, som afbrændes, til øerne Agersø og Omø og endelig til Odsherred, hvor de brænder Nykøbing og Holbæk – alt sammen i året 1290. Samme år sætter de fredløse sig fast på Hune Hals og på Hjelm. Det er bispem, som skænker grev Jacob den grund i det nordlige Halland, hvor borgen bygges samtidig med, at marsken befæster Hjelm. Borgene nævnes sammen i et samtidigt dokument, og heri meddeles, at Hjelm borg blev bygget og befæstet af de fredløse i 1290.

Da Jens Grand på kongens vegne var i Jylland for at dagtinge med de misfornøjede jyder, havde han på tilbagevejen hemmelige sammenkomster med Marsk Stig og de øvrige fredløse, der siden fulgte ham i hele tre døgn, lige til Middelfart. Det tør vist anses for givet, at disse sammenkomster har fundet sted på Hjelm; der er ganske vist en mulighed for, at det kan have været på Djursland, hvor Rane Jonsen havde sin borg ved Elsegårde, men det er mindre sandsynligt. Til sammenkomster af den art egner den lille ø sig bedre end fastlandet. Denne antagelse støtter P. A. Munk i *Ann. f. Nord. Oldkyndighed*, når han siger: „Thi dette kan kun have været medens

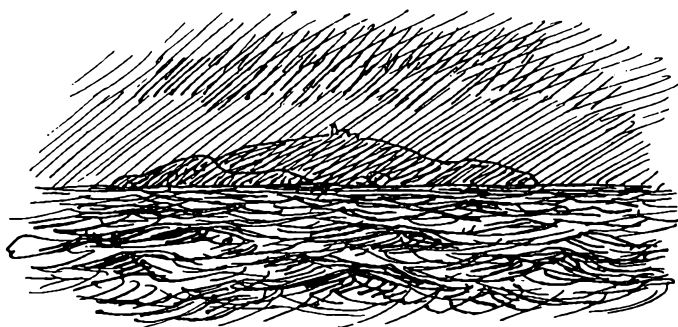
Marsk Stig havde sit Tilhold paa Hjelm, altsaa efter 1290 og tillige før 1293, da Marsken døde.“

Forsigtighed var aldrig den drevne bisps sag, skønt han længe med held bar kappen på begge skuldre. På sjællandsfarernes ting ved Ingelund sagde han offentligt, at ingen kunne undre sig over, at kong Erik var blevet dræbt. Og en anden gang, at det var skade, at Erik Klipping ikke var blevet slået ihjel for tolv eller seksten år siden, da der i så fald ingen afkom ville have været efter ham!

Efter sin fængsling i 1294, året efter marskens død, kom han på sin flugt til Rom over Brügge, hvor han i en forsamling bl. a. ytrede, at det var ham „det samme, hvem der var konge i Danmark, enten hertug Valdemar eller en jøde, en saracen eller en hedning eller selve fanden, når det bare ikke var kong Erik eller hans broder!“

Efter marskens død og bispens fængsling var de fredløses magt lammet. Norge, som mistede deres støtte, gjorde ikke flere anslag mod Danmark. Men da Erik Menved samme år, 1294, gjorde et togt til Vendsyssel for at straffe indbyggerne, fordi de havde gjort fælles sag med de fredløse, gjorde han ved samme lejlighed *et forgæves anfald på Hjelm*. Der findes i historien en dunkel hentydning til dette mislykkede angreb, som også folkevisen nævner. Der har da endnu været krummer i de fredløses flok, selv uden deres fornemste fører!

Året efter blev dog mange af dem fanget i Jylland, ført til Ribe og henrettet. Men først i 1306 eller 1307 indtog Erik Menved borgen på Hjelm og rev den ned til grunden – efter at den kun havde stået i seksten år.

Trods de pinsler, Jens Grand havde været udsat for på Søborg Slot, lykkedes det ham ikke at gå i graven med martyrglorien om hovedet. Ved sin død i Avignon i 1327 var han i besiddelse af et mægtigt, videnskabeligt bibliotek, der talte selve paven mellem sine ivrigste læsere. Og samtidig efter-

lod han sig en kontant formue, som i nutidspenge ville udgøre en sum på henimod en halv million kroner.

Efter borgens indtagelse kom øen under kronen og havde siden i flere hundrede år ingen faste beboere. I 1524 gav kongen borgmesteren i Æbeltoft, Mourids Pedersen, befalingsbrev på øen og „paa de Øg, som derpaa ere.“ Og i samme brev siges der, at fiskerne ikke må ligge og fiske her, da de forhugge skov og krat, som øgene skulle have skjul af. Der har altså endnu dengang været skov på øen. 1631 fik Frands Rantzau til Rantzausholm øen, „hvorpaa kan fødes mindst 18 Hopper.“ Senere kom den under Gammel-Estrup, hvor den endnu er. Endnu så sent som 1808 omtales den som ubeboet. Men i det nittende århundredes første halvdel bortforpagtedes den, og der byggedes en forpagtergård.

Fyret opførtes 1855, efter at staten havde købt 9 tdr. land af øen. En berømt mand har været fyrmester her i adskillige år, den for længst afdøde Carl Petersen, der i 1857 som tolk deltog i Mac Clintocs eftersøgelsesekspedition efter den forulykkede Franklin-ekspedition og var med til at finde dens omkomne deltagere og konstatere dens sørgelige skæbne.

Fra krattet lyder solsortens sang os i møde, da vi ror vor båd ind på forstranden under vestsidens høje klinter. Midt på en ganske smal, sandet sti, som fører op ad den stejle skrænt, sidder en lille pige, brun som bronze og så stille som en buddhafigur med benene trukket op under sig. Hun ligner stedets lille guddom, som hun sidder dér og skinner i solen, ubevægelig og tavs. Hun ser ud, som om selve solen har avlet hende med klinten, som om hun fuldt færdig og gyldenbrun er krøbet ud af bakkens side ligesom de vilde blomster, der står i klynger om hende.

„Hvad hedder du?“ sa'e jeg.

„Ellen Margrethe fem år!“ sa'e hun.

Jeg klappede hende på hovedet og gik videre. Hun havde talt mit barn-
domssprog, det bløde djurslandske mål.

Siden fik jeg at vide, at hun er datter af forpagteren og har tre søskende. Familien er fra Fjellerupegnen og har boet her i tolv år, alle børnene er født på den lille ø og har næppe set stort andet af verden. Foruden fyrets besætning, fyrmester, assistent og fyrpasser, er forpagterfamilien øens eneste beboere, tilsammen en snes mennesker. Gården har 24 og fyret 8 tdr. ld. under plov, alt sammen dårlig jord, enten for fed af mergel eller alt for sandet. Men forpagteren har en god ekstraintægt af mågerne, idet han i æglægningstiden årligt indsamler ca. 600 snese æg, som han afsætter på fastlandet. Skønt mågerne i år først begyndte at ruge omkring den 1. maj, er det nævnte antal blevet samlet på godt tre uger.

Den nye forpagtergård er bygget 1915 og ligger under „Kastelsbakken“.

Nord for den findes i en dyb kløft ved vestsiden resterne af den nu næsten helt nedbrudte gamle forpagterbolig.

Det er først når man er ganske nær ved øen, at man opdager det udstrakte flade forland, som omgiver den til alle sider. Bredest er dette på sydvestenden, hvor det strækker sig langt ud i havet og ender i Vesthage Rev. På afstand ser det ud, som om øen står med sine bratte og høje klinger lige ned i havet, og det er denne sammentrængte, kuplede form, som har givet den navn. I virkeligheden har den form som en *stormhat* med bred skygge og med nakken vendt mod sydvest. Dens størrelse er 112,8 tdr. ld., men deraf er højlandet næppe mere end 40, og det består af en eneste mægtig, sammenhængende banke, der bølger op og ned, og hvis materiale er moræneler, morænesand og -grus. Den løfter sig på et enkelt sted til en højde af ikke mindre end 41 meter.

Forlandet på sydvestsiden, hvis størrelse jeg vil anslå til mindst 50 tdr. ld., er besynderligt ved, at det består af lutter strandvolde, som er dannet til forskellige tider og inderst følger klinternes yderlinjer, ligger gruppevis bag hinanden og yderst skærer hinanden i alle mulige retninger. I øvrigt findes der strandvolde synlige hele vejen rundt langs yderkysten; en undtagelse danner nordvestkysten, hvor voldene skjules af en regulær klitdannelse af flyvesand, hist og her beplantet med hjelme.

Vor første vandring gjaldt øens tre gamle voldsteder. De ligger alle på den bakkekam, der begrænser højlandet mod det vide forland i syd: Skåde-

bakken mod øst, Kastelsbakken mod vest, og i midten det navnløse voldsted, hvor marsken byggede sin borg. Siden fyret i 1855 blev bygget på dette sted, har det fået navnet Fyrbakken.

Skådebakken, som er det ældste, er et ganske lille voldsted fra oldtidens slutning eller middelalderens begyndelse, og dets bebyggelse kan kun have bestået af et tårn, mere har der ikke været plads til på den snævre platform, der ligger øverst på den lille, naturlige bakketop, omgivet af småkløfter, der engang som tørre grave har skærmet stedet. Tæt tjørnekrat gror omkring det, og kvægets stier snor sig i bølgende linjer om dets bratte sider. Ingen murerer er fundet på stedet, men ved gravning har man dybt i jorden fundet en bjælke. Var dette den sidste rest af „Jarmeriks Borg“, som sagnet nævner? ²¹

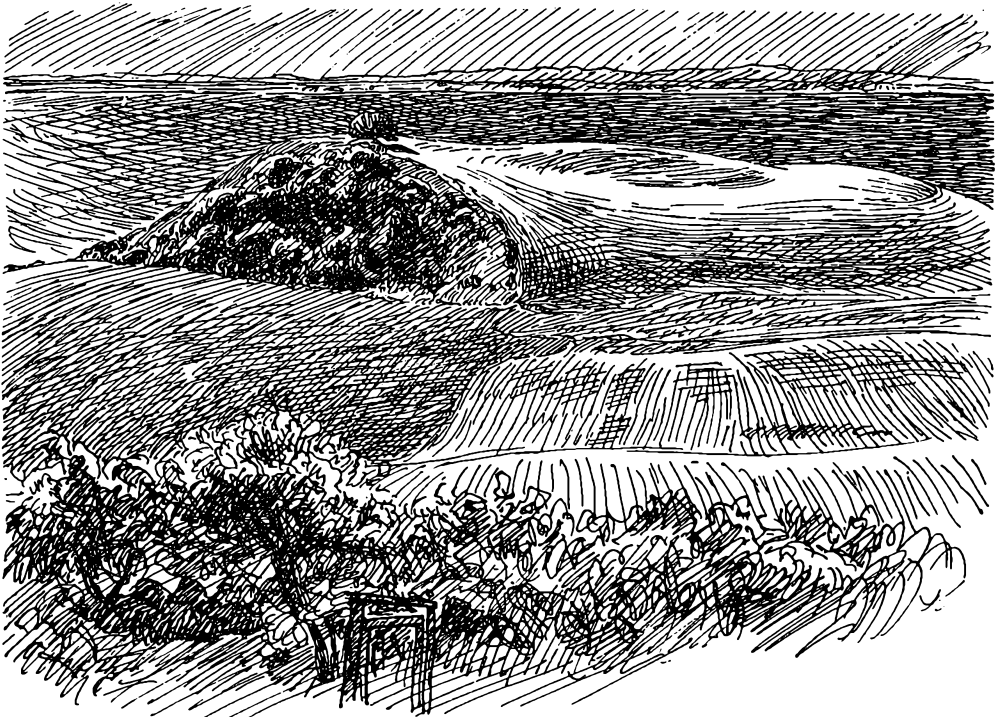
Kastelsbakkens voldsted skylder en senere tid sin oprindelse og er langt anseligere. Over de næsten helt udslettede spor af en grav hæver voldstedet sig til en højde af godt 8 meter og har en udstrækning af 34×70 meter. Også dette er en naturlig bakkeknupe. I dens nærhed er fundet en mængde små runde og firkantede bronzeplader, rimeligvis falske mønter, som Marsk Stig har præget her. Det er da muligt, at borgen har stået lige til marsken i 1290 opførte den nye borg på den midterste banke, måske delvis af materialet fra denne. I øvrigt er intet sagn eller navn knyttet til denne plet, ingen ved, hvem borgens beboere har været.

På vej fra Kastelsbakken over mod Fyrbakken fik jeg pludselig øje på noget hvidt, som stak op af pløjemarken. Det var en stor dyreknoGLE, hvor et plovjern havde rispet en skure. Da vi tog den op, så vi, at det var en lårknoGLE af en okse, og at den var oversavet; de ru strøg af savtænderne sås endnu tydeligt som striber i benet. Vi gik videre og fandt i hundredvis af lignende ben, næsten alle sammen store okseknoGLER, som tæt dækkede en rundkreds af jordsmonnet på omtrent 25 m i diameter. De var alle gennemsavet på samme omhyggelige måde, aldrig brudt.

I næste øjeblik ved vi, hvad det er. Vi befinder os på stedet, hvor den kule har ligget, som de gamle borges beboere brugte til henkastning af af-faldet fra deres måltider!

Jeg holder den tunge, glatte knogle i hånden. Hvor benet dog endnu er hårdt og blankt, uden en lyde! Jeg ser den endnu skarpe rand af savens sår gennem knoglen, friskt, som om det var fra i går. Jeg lader fingeren løbe rundt langs randen og trykker til – trykker jeg endnu lidt stærkere, vil den skære mig! Og jeg borer fingeren ind i det dybe hul i knoglen; da den har været derinde lidt, føler jeg en varme, lidt fugtig og lunken, omtrent som om marven endnu sad deri . . .

Det er over seks århundreder siden, at marsken og hans mænd åd marven

Hjelm Pentecost 1922 - 82.

af disse ben; og endnu ligger de her og ser ud, som om det var sket i fjor. Længere er jeg ikke borte fra middelalderen! Her ligger en dyrekogle i min hånd, den har endnu ikke fået tid til at forvitre – og alt, hvad den véd, er kun dunkle sagn! Der vælder en underlig følelse op i mig. Jeg stod, før jeg nåede hertil, på mange steder, hvor verdenshistorie er blevet til – Palatinerhøjen og Katakomberne, Forum Romanum og Capitolium. Og jeg har stået betaget og grebet ved Napoleons grav. Alle disse steder følte jeg andagt. Men her var det mere, det var en følelse af dyb lykke. Det var, som om den lange tid var udslettet, og jeg var mit eget fædrelands historie nær.

Jeg lod knoglen falde tilbage på jorden igen – den skal ikke med hjem og vises frem som relikvie, den skal blive på sit sted.

Da vi herfra vender blikket mod det sted, hvor marsken byggede sin borg, rives vi ud af alle vore illusioner. Thi dér, hvor borgen lå, som husede marsken og hans mænd, hvor Hjelm rejste sine horn mod himlen, så alt landet skjalt, dér, hvor den sidste rest af de fredløse til sidst værgede sig mod kongsmændenes anfald og Hjelm endelig lagde sine horn i støvet – dér breder sig nu det moderne fyr over de gamle volde med alle dets hæslige funktionærbo-liger. Hvad Erik Menved ikke nåede, har fyrets bygmester været karl for, at tilgrise stedet og skjule dets sidste rester.

Det er den samme mangel på pietet for historiske steder, der åbenbarer

sig, når vi finder Vesborg fyr på Samsø anbragt på den gamle Visborg Slotsbanke, eller Sprogø fyr på øens ærværdige voldsted med dets ruin.

Vi står på det store, lave forland, som med dets bølgende strandvolde breder sig neden for klinerne med de tre voldsteder. Hele det vide areal er tæt dækket med blomstrende engelskgræs, og det ligger om os som et 50 tdr. land stort, rødt tæppe. Bunden består af rullesten og groft morænegrus, som flere steder danner bare pletter midt i det uhyre væld af blomster. Hist og her på den røde flade gror nogle ganske lave, tueagtige buske af små, forblæste tjørne, tætte og hårde at se til og uden en eneste, fremspringende kvist. De ligner store, mørkegrønne skamler og ser så besynderlige ud, at vi på afstand ikke anede, hvad det var for en plante. Overalt er der i eller ved disse tuer én eller flere mågereeder. Og omkring dem, med omtrent en meters mellemrum, rager overalt på marken hoveder og halse af de rugende stormmåger op over det røde tæppe. De ligner hvide lys, der er plantet i jordsmonnet. – Hvid- og sortbrogede ungkreaturer græsser rundt om på fladen; det er den gamle, jyske race, der ser så herlig ud i dette landskab.²¹

Luften over hele strandengen er fyldt af en besynderlig stram og lunken lugt; det er de rugende mågers uddunstninger.

Øen i dens helhed danner et af de mærkeligste og skønneste og trods dens lidenhed mest afvekslende landskaber, vi endnu har mødt. Dette skyldes i høj grad dens kliner, der snart som på sydkysten står nøgne og i et jævnt, brat fald går ned mod forlandet, kun med den lille *Arum maculatum* som minde om den gamle skov, der tidligere har dækket dem, snart som på vestkysten er forrevne og med vilde, dybe kløfter og styrtninger, bevoksede med slåen, tjørn, roser og vrietorn i lave, uregelmæssige og forblæste grupper, snart som på østsiden har roligere, brede former, hvor buskene i læet er blevet træagtige og frodige, og hvor endog enkelte store aske er groet op i klintens læ. Her ser vi fra stranden de vilde kaniner smutte mellem buskene deroppe, og fra krattet hører vi solsortens sang sammen med bastard-nattergalens og tornsangerens toner. Jordsvaler, bysvaler og forstuesvaler kommer svingende ned fra klinerne og kredser over vore fodspor i græsset. Stære ser vi i mængde og enkelte bomlærker – og højt over bakkerne inde på øens midte en svævende tårnfalk.

Det eneste, vi ikke finder her, er idyllen! Jeg må atter tænke på de fynske småøer – og jeg føler straks, som så ofte på Samsø, at vi her står over for en helt anden natur, mere alvorlig, storslået og barsk. Her har istidens bræer huseret ligesom på det nære Mols. Øen er jysk – den er godt nok i familie med Syd-Djurslands åbne egne, deres mørke og vilde bakkeland.

Da jeg under min vandring rundt langs stranden drejede omkring nord-

pynten, som mærkeligt nok hedder „Østhage“, og herfra så ned langs øens nordvestside, fik det landskab, som her pludselig tonede frem, mig uvilkårlig til at standse. Med forundring så jeg, at jeg her befandt mig i et lille, veritabelt klitlandskab, hvor flyvesandet af stormene er formet i bølge bag bølge, der strækker sig helt ind under de høje klinter ved indlandet. Og herfra, op over de mægtige, forrevne banker slyngede og krummede sig gennem buskenes vildnis en vej, der snart blev borte, snart atter skinnede frem med sin lysende linje bag om tjørn og nedstyrtede klintblokke. Højt oppe blinkede små kildevæld ud fra bakkernes mørke sider, hvor får gik og græssede i styrtingerne.

Og hernede på stranden, hvor mågerne i hundredvis ligger og ruger i tangens brune dyner, her hører jeg gennem vindens piben i hjelmens stride tuer toner af fuglesang oppe fra højderne – gulbugens rappe smæld blandet med iriskens fløjten – og så den stilfærdige, dryppende lyd af en lille bitte bæk dybt inde fra en af de mørke kløfter.

Intet spor af menneskers virke nogetsteds, undtagen måske hjelmen, som sparsomt gror over klittens sand. Dette er et urlandskab, sådan så her ud, da marsken og hans mænd tog land på stedet.²²

Den nordvesten, som har blæst siden vor ankomst til øen, er blevet til storm. Hele første pinsedag ligger vi vejrfast ved kysten i stedet for efter bestemmelsen at gå videre til Tunø. Og da fyrmester Nielsen har varskoet os ved at fortælle, at det er „vindstyrke 10“, bliver vi liggende til trods for, at skipper siger, at vi godt kan ta' tønnen.

Det er umuligt at finde ordentlig læ for stormen under øen. Kun for nordøstlig vind kan man finde en beskeden nødhavn nord for Vesthage Rev. Men skønt vi tager stormen på den bedst mulige plads på sydøstsiden, kommer løbesøen rundt om øen fra begge sider og laver en vældig, uregelmæssig dønning, som vi må tage på siden, da den kommer på tværs af vindretningen. Mastetoppen skriver cirkelbuer på halvfems grader, alt ramler ned på dørken i kahyt og forlukaf.

Da vi tre mand, siddende med benene spændt imod den modsatte køjebænk, gjorde forsøg på at spise til aften, var det ikke så lige en sag at få maden anbragt på det rigtige sted i ansigtet. Just som vi var ved at komme godt i gang, slog Johannes Larsen en næve i bordet og sagde: „Nu har jeg f. g. m. ikke været søsyg siden 1887!“ Og så skrævede han hen til trappen og gik op på dækket. Da han havde fået sig anbragt på skylightet og stivet sig af med benene, råbte han ned gennem lemmen:

„Må jeg så få noget mad og et glas brænd'vin herop!“

Han sagde senere, at det var synet af rullepølsen, som havde gjort ham

svag. Den var på eget initiativ og på en underlig ublufærdig måde kommet vandrede hen ad bordet og havde lagt sig til rette foran ham . . .

Selv spiste jeg „mit langen Zähnen“, og rulningen gav mig hen på aftenen en afskyelig hovedpine. Jeg bevæbnede mig med et pulver, roede i land og sov hos den gæstfri fyrmesterfamilie, hvor jeg i en seng, som jeg efterhånden syntes stod nogenlunde stille, sov bort fra al jammer; og her efterlod jeg min hovedpine, da jeg næste morgen klokken seks gik om bord. Der traf jeg de to vikinger. Johannes Larsen påstod, at han havde tilbragt størstedelen af natten med at falde ned på dørken og kravle op igen.

Efter for slingeragens skyld at have lagt vor mast ned, så „Rylen“ kom til at ligne en hare, der stikker af med ørerne lagt fladt hen ad ryggen, startede vi straks for at gå til Tunø. En vældig sø tog imod os, da vi nåede ud for Hjelms sydkyst, men vinden, som vi gik lige imod, var flovet betydeligt, og „Rylen“ er et fortrinligt fartøj i søgang. Den går let og behændigt hen over alting, den kæmmer søerne og skiller dem i midten, så skummet kastes fint til siderne. Det blev en frisk sejlads; men vi har nu slingret og rullet ustandseligt i tre døgn, og vi glæder os til at komme i havn og ligge vandret i et par dage!

Ved indsejlingen til øen passerede vi tæt forbi Østre Røn uden for det lange rev. Det lille fyr yderst på røn'en ser storartet ud, det ligner på nogen afstand fuldstændig et krucifiks, som står plantet her midt i bølgerne. En enkelt sælhund svansede under vor forbifart hele tiden rundt i vandet nær fyret; vi forstyrrede den åbenbart i at kravle i land på røn'en.

Tunø

Havnen på *Tunø* er vidt berygtet for sine ilanddrevne tangmasser, som ligger i og omkring den og rådner, og luften er i den grad fyldt med svovlbrinte, at alle hvidmalede skibe, som opholder sig herinde blot i otteogfyrre timer, bliver camouflerede med en yndig, sortgrå farve, især hvis de er søgt herind på varme dage.

Vinden, som vi fik i næsen derinde fra, sagde os i god tid, at havnen ikke var bedre end dens rygte. Men det er søndag og anden pinsedag, og ikke mindre end seks lystfartøjer ligger fortøjede derinde ved molen. De lystrejsende, som uden gasmasker bevæger sig på dækket af bådene, er alle sammen fra Århus, hvad jeg straks hører på dialekten. De æder e'tet i slutningen af alle ord. „Mine øjne“ hedder på århusiansk sprog „min' øjn“. Og de tilhører den ikke ukendte type af forretningsfolk, der altid ser ud, som om de lige har spist frokost. I øjeblikket er de tillige sejlsportsmænd: Shagpiber i munden, hænderne i lommerne, erfarne blikke op i riggen og derfra hen i vindøjet, stærkt pressede bukser og sejldugssko. Da de henimod aften startede, kom de bestandig uklar af hinandens rig, og mens de løb frem og tilbage på broen for at få fartøjerne skubbet klar af den, gav de hinanden snese af gode råd gennem venstre mundvig – shagpiben sad i højre.

Da vi havde fortøjet op ad denne armada, var det os ikke muligt at lokke vores skipper med op på land. Ved hjælp af en kop te og en pibe indrettede han sig et serveringsteater på ruffet efter at have forsynet den side af „Rylen“, der vendte imod de agerende, med alle de friholter, vi rådede over. Han fik en fin aften ud af det.

Foruden disse fartøjer fandt vi øens samlede fiskerflåde fortøjet ved en af molerne. Den består af *to* halvdæksbåde, bemalede med en grågrøn oliefarve for at undgå „camouflagen“ – og den ligger her efter indbyggernes udsagn bestandig! Til trods for, at øen er omgivet af fiskerigt hav, er her bogstavelig talt kun agrarer på den. Jorden er god nok, i al fald på øst- og sydsiden; og da her kun er 225 indbyggere på 629 tdr. land, er det forståeligt, at man smeder sine ankre om til plovjern og gi'er pokker i det svigefulde hav. Tidligere begyndte indbyggerne her som på de fleste andre af vore småøer deres livsbane som sømænd og fiskere, indtil de nåede den alder, hvor der gik bønder i dem og søen følgelig „kastede dem op“! Nu undgår de denne proces ved at komme til verden som landmænd.

Øen er kun ca. 7 km fra Nordsamsøs vestkyst. Ligesom næsten alle vore

Tunø 6 Juni 1923. 21

småøer har den sin største udstrækning fra vest til øst. Fra „Sønderklint“ til nordkysten er den kun 2 $\frac{1}{2}$ km, men fra „Stenkalven“ i vest til „Revet“ i øst er den omtrent 6 $\frac{1}{2}$ km, og den fortsætter endda begge de sidstnævnte steder et godt stykke ud med undersøiske rev, der ender i to stenrøn, mod vest i Vesterrøn eller Tunø Knob, der ligger 4 km uden for Stenkalven, og mod øst i Østerrøn eller Tunø Røn, en god kilometer fra „Revet“s spids. Dens terræn har rolige former, men fladerne løfter sig et par steder til mindre højder, således ved Sønderklint til 24 m, ved Nørreklint til 18 m, og Tunø by, som ligger ca. 400 m fra østenden, har sin „Fyrbakke“ på 18 meters højde. På et højdedrag, som går fra Sønderklint ud mod nordsiden, ligger det højeste punkt, en bakke på 26 meters højde.

Både på vest- og østenden findes strandoverdrev, dannet af gamle strandvolde, som er bevoksede med lave græsser. Fra nordsidens midte skærer en flad dalsænkning sig dybt ind i landet, dens jævne bund ligger ca. 2 m over havfladen, dens forbindelse med nordstranden er en lyngklædt hedestrækning. Her findes naturligvis ingen vandløb på øen, og dens største vandsamlinger var et par gadekær, af hvilke det ene, som lå syd for hovedvejen gennem byen, dog nu er udtørret, mens det sidste ligger lige vest for byen og er ganske anseligt. Øen har som alle dens jævninge været skovklædt i gammel tid, endnu finder man i stranden nord for „Dyndmosen“ ældgamle egestammer. Eventyret beretter, at „en slem mand“ engang afbrændte alle øens

skove for at kunne fange en prinsesse, som havde gemt sig for ham her! Folketroen har altid været til rede for at lægge et plaster på, hvor hærværk har gjort ulykker.

På ølisten i Valdemar II's Jordebog kaldes øen *Thund*, og her nævnes et „Hus“, ☉: Jagthus for de kongelige herskaber. Derimod omtales mærkeligt nok ikke, hvilket vildt øen har rummet. Pontoppidans Danske Atlas siger, at „Øen er ikke stor, men dog et Kirkesogn, som alene bestaar af Byen Tunø og Præstegaarden. Paa en Herredag, som 1216 holdtes paa Samsøe, overlod Kong Valdemar II ved et Mageskifte imod andet Gods denne Øe til Domkirken i Aarhus, hvilken ogsaa af den stærke Egeskov, der forud fandtes paa Landet, men nu er ødelagt, skal have haft god Fordeel.“ – Det ser ud til, at „den slemme mand“ har været domkapitlet i Århus, og at eventyrets prinsesse er en skøn, poetisk omskrivning for den fede „Fordeel“.

Det var, så vidt det kan ses, især domkirkens byggefond, som havde glæde af sin forbindelse med øen, og det påstås, at det fortrinlige egetræsinventar i kirken skriver sig fra de tunøske skove. Kongen vedblev imidlertid bestandig at have jagtretten på øen, efter at denne var overdraget til kirken. Saxo fortæller, hvor han ender beretningen om Magnus' forræderi, at kong Valdemar fra Århus by drog på jagt over til en nærliggende ø, som var rig på vildt, og dette må sandsynligvis have været Tunø.

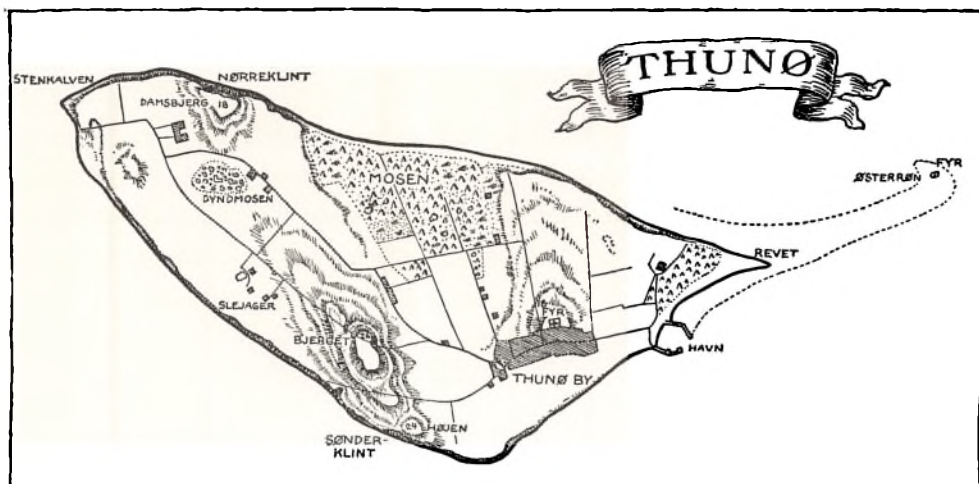
Lige siden øen kom under Århus bispestol, har den årligt til denne svaret en odelsskat, som bestod af „1000 tørre flyndere“. I de senere år blev denne dog omsat i en pengesum; man kan også blive ked af flyndere, når man har haft dem på bordet fra 1216.

Det nævnte mageskifte står naturligvis i forbindelse med det tidligere omtalte dokument, som kongen udstedte „in curia nostra Samsøe.“ (Se beskrivelsen på side 16).

I sin beskrivelse af øen Samsø (1758) siger Thura følgende om Tunø: „Landet har imod 200 Indbyggere af begge Kiøn, men omtrent for 100 Aar siden vare ikke over 100 Indbyggere her paa Landet; nu er Landet saa *peupleret* (!) at hvor i Begyndelsen ikkun var een, ere kommen tre, ja seks Beboere.“ – Denne rivende vækst er dog ikke fortsat til vore dage; thi i de sidste 164 år er der kun kommet 25 indbyggere til!

Thura siger, at landet ofte har været udplyndret af fjenden, „– og sees der kiendelig Fiendens Hug og Stik paa et Skab i Kirken, hvor dens Ornamenter forvaredes udi.“ Hvornår dette er sket, meldes der intet om; men det er troligt, at det er Carl Gustavs tropper, der har hjemsogt øen.

Tunø hører under Århus amt, og dens kirke tilhører endnu Århus domkirke. Men i øvrigt er øen for længst blevet selveje. Dens lille havn, som er af nyere dato, anløbes to gange ugentlig af Århus-bugtens smådampere. Med

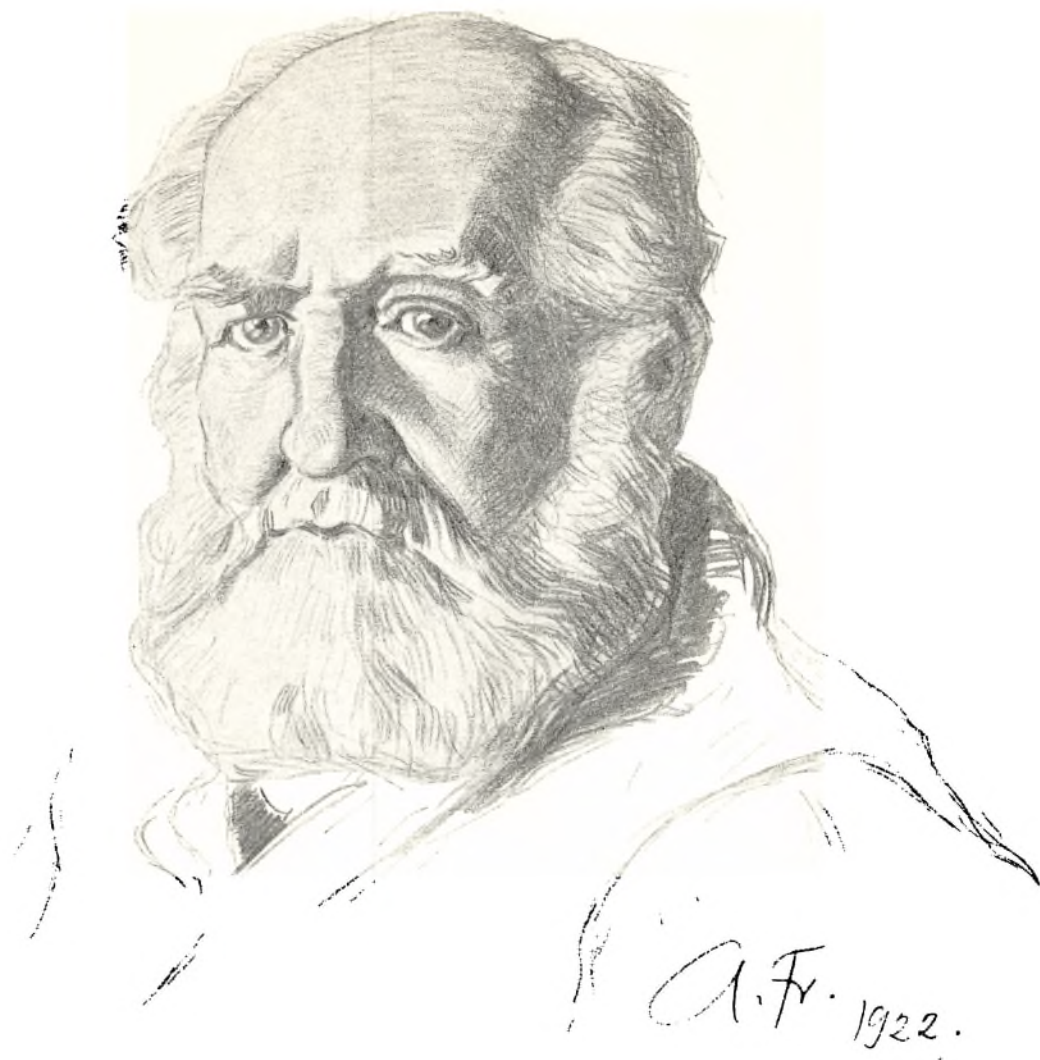
Kalundborg-Århusdamperen har den daglig forbindelse med en lille sejlbåd, når elementerne tillader det.

Et mere stille sted end Tunø by har jeg aldrig set. På dens skønne og hyggelige veje mellem de gamle huse, hvor lind og elm gror sammen med poppel og pil, og hvor store ege – måske levninger fra fordums skove – kaster skygge over hæk og bede i de fine haver, møder man næsten aldrig et menneske.²⁴ Stiller man sig op og arbejder på vejen, vil de få forbigående sjældent forstyrre én med et stilfærdigt svar på et „goddag“! De ligesom *lusker* forbi den fremmede.

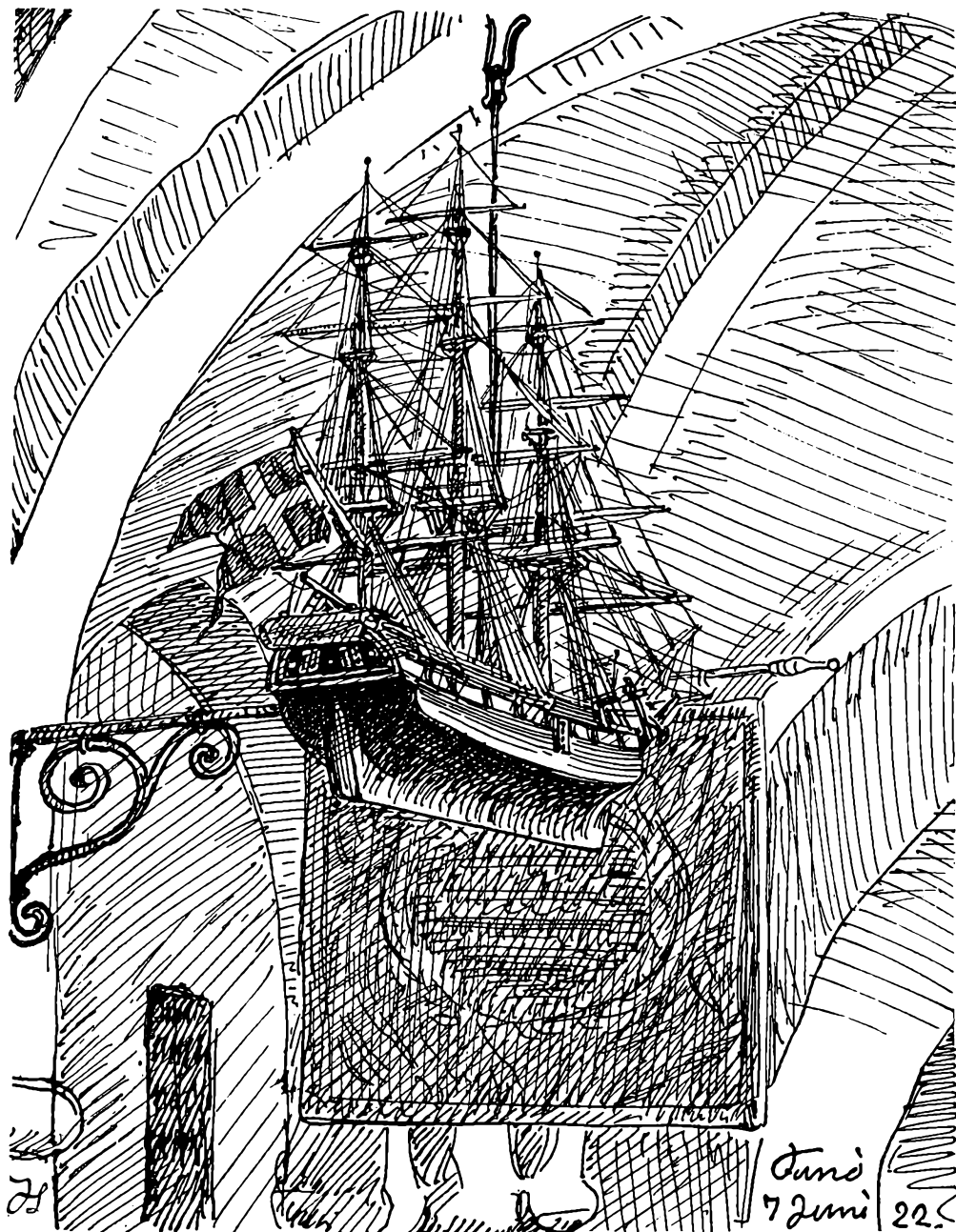
Hvor jeg har gået og længtes efter et smil på et menneskeansigt i denne lille smilende by!

Slår denne klamme luft ud fra dem, fordi missionen har lagt sin hånd på beboernes nakke? Og har de set, at vi har købt seks bajere hos den af himlen udstødte høker, der bor ude i det yderste mørke i byens udkant, fjernt fra sin store konkurrent i byens midtpunkt, der med frelst samvittighed kun udpumper guddommeligt hvidtøl?

Men alligevel – hvor ser disse folk fortrinlige ud! Det er en anden type, end vi hidtil har set, den finder på øen sit bedste udtryk i den gamle *Jacob Hatting*. Han er en racerens østjyde, en af den slags skikkelser, man i Bjerre herred kunne møde mellem „de stærke jyder“, den religiøse sekt, som talte adskillige gode slægter inden for sine rækker, men nu er forsvundet, i modsætning til sin parallel, grundtvigianerne. Der er noget patriark-agtigt over den gamle Hatting, og adskillige af de andre er af samme „slaw“. Det er brede og noget tunge folk med renlinjede raceansigter, uhyre forskellige fra de små lette øboer omkring Fyn.

GAMLE JAKOB HATTING. TUNØ.

Jeg besøger den gamle og hans kone i deres lille hus ved vejen. Mens jeg tegner gamlingen, fortæller han mig lidt om øen i ældre tid. Han er jo født og opvokset her i en tid, hvor alle endnu blev sømænd og gik på langfart, før de kom på land og blev jordbrugere, og da hver mand kunne sejle sin jolle. Engang var her tyfusedepidemi på øen, og han var med til i løbet af februar måned at hente læge 37 gange fra Samsø i åben båd! Og man sejlede helt til sønderlandet for at spare de dyre befordringspenge over land derovre.

Mens vi holdt en lille pause, bænkedede de gamle mig ved et bord, hvor de trakteredede med kaffe og „blødbrod“, på hvilket der var strøet et tykt lag puddersukker. Den gamle sømand lever på kant med missionen, han kan ikke „falde til“, siger han, men er stadig på „den gale side af merlespiret“. Brudet kom under en af de tidligere præster, som var ham alt for fanatisk.

„Og så disse her prædikanter, som farer rundt og prædiker i forsamlingshusene,“ siger den gamle, „de er jo ikke spor bedre bevendt som talere end en hvilken som helst af os andre. De ved aldrig mere, somme tider knap så meget som vi. De taler nedsættende om alle de ting, der er „af denne verden“ – ok! Og så har de altid no'en mawer så store, så di ent ka' slæb' dem!“

Mens jeg sad og tegnede, stak konen gang på gang hovedet ind ad døren fra køkkenet, mens hendes ansigt for hver gang fik et mere uroligt, ja til sidst ganske forskræmt udtryk, efter som tiden skred. Omsider busede det ud af hende:

„Det blywwer wal fåle dyr' – så læng' som *det* varer!“

Og da jeg endelig var færdig med tegningen og lagde den frem på bordet til beskuelse, udbrød hun:

„Nå, hvor meget skal vi så af med for *den*?“

Jeg gjorde hende forståeligt, at tegningen ikke var til salg, og at jeg ikke skulle *have* penge, men tværtimod havde for vane at holde folk skadesløse for tidsspilde og umag. Synlig lettet udbrød hun:

„Ja – for ål' di andre fottegrafister, der kommer her, de' vil åltier ha peng' for dier billeder, og jen ka' sletent slippe for å kyef dem!“

Og til trods for sådanne udsigter havde man taget vel imod mig og behandlet mig som en ven!

Det var meget vanskeligt at få den gamle til at modtage „modelpenge“; men det lykkedes endelig hans udmærkede kone at få ham overtalt. Heldigvis – for de havde brugt en lille formue til kaffe og blødbrod.

Det gamle ægtepar er barnløst og lever ganske ensomt. De er begge oppe omkring de firs, og hun, som har været en rask kone til for nogle år siden, er begyndt at blive stavrasset! Nu må han hver eneste morgen hjælpe hende ud af sengen, hvor hun ligger med stive lemmer, og så gnider han hende en hel time for at få hende i gang, fortæller han – men så skær' den som regel godt hele dagen. Bare hun ikke går og stomler og kæntrer, for så er det svært at få hende på ret køl igen.

Et pragtfuldt ungdomsbillede af ham, et fotografi, hang på væggen. Desværre turde de ikke låne mig det til reproduktion – de var da „så grusom bange for, at glasset skulle gå i stykker!“

I byen ser man ingen af de karakteristiske, sorttjærede gavle af træ som på

Samsø. Stilen er østjysk; muren fortsætter halvt op i gavlens trekant, og herfra skråner det stråttækte tag indefter. Dette er her den almindelige, gamle type; men naturligvis findes her nu adskillige nye, hæslige huse. I modsætning til på Samsø er de gamle bygninger som regel forfaldne og slet vedligeholdte.^{23 25}

Øens kirke er en stor mærkværdighed, idet dens tårn gør tjeneste som fyr. I gamle dage var stedets sjælehyrde både præst og fyrmester, hvad der har

givet anledning til den kendte vittighed, at „på Tunø sover præsten hos fyrmesterens kone.“

Kirken ligger i byens nordøstre del på en 17 m høj bakke; den er kun ganske lille, men overordentlig smuk i sin stil. Dens opførelse skriver sig fra begyndelsen af det fjortende århundrede; før den tid søgte tunøboerne til Nordby kirke på Samsø, hvor de havde deres eget våbenhus, som endnu findes dér. Kirkens ældste del består hovedsagelig af rå og kløvet kamp. I den seneste middelalder fik den en udvidelse mod øst og blev forsynet med sit tårn, alt dette af munkesten.²⁶

Tårnet blev allerede i 1801 omdannet til fyr, og dette er således et af de ældste i landet. For ca. femten år siden blev det forhøjet fire alen. Denne besynderlige blanding af kirke- og fyrtårn er bygmesteren sluppet udmærket fra, og det har ikke været nogen let opgave. Han har forstået at give Gud og kejseren hver sit! Over de gamle, højtsiddende glamhuller er en romansk buefrise af stor skønhed, og lige over denne en stærkt fremspringende gesims med et tandsnit, som bærer det jerngelænder der omgiver fyrets lampehus. Der hersker fuldkommen harmoni i alt dette. Hvad enten man ser tårnet nærvæd i samhörighed med den gamle kirke, eller man på afstand, hvor kirkens skib er skjult, kun ser det som fyr, er det lige seriøst og skønt.²⁷

Kirken har en lille, men fortrinlig altertavle fra sengotisk tid; dens midte viser i udskåret arbejde den kronede madonna, på hvis sider står St. Jacob og St. Clemens, den sidste i bispeornat. Sidefløjene, der bærer malede portrætter af de fire evangelister, er temmelig tarveligt arbejde.²⁷ Om den berømte silkefane i kirken siger Thura: På dens ene side er malet et skib, „hvoraf tages ved Hals og Haar et Fruentimmer, som slæbes i Land; dette betegner et Fartøi, der 1713 strandede, hvor iblant andre var en Capitains Frue fra Norge, som af Tuenboerne blev reddet, dog ei uden største Livs Fare, hvorfor hun 21 Aar derefter nedsendte fra Norge dette Erindrings Tegn med Inscription: ,Til en Erindring for Guds beviste Hielp i Nøden, gives dette til Thunøe Kirke af Dorothea Swartz Ao. 1734.“

Billedet på fanen er naivt og langtfra smukt. Men det er kuriøst at se den norske malers forestilling om Tunøs strand: det afbildede skib strander på et mægtigt klippeskær! Kunstneren ville sikkert være blevet forundret over at se kysten, som den er – *kan* man overhovedet strande på dette flade land? Man mindes Bjørnsons svar, som han skal have givet, da han for mange år siden var hernede og talte på Himmelbjerget, hvor han hele dagen af forskellige lokalpatrioter var blevet belemret med spørgsmål om, hvorvidt Himmelbjerget dog ikke *var* ganske imponerende. Kogende af arrigskab udbrød han til sidst: „Nej – aldeles ikke! Men jeg har aldrig set så imponerende *ko-hasser* som i Danmark.“

Lige uden for kirkens indgangsdør står rejst imod muren et par gamle ligsten, som oprindeligt havde deres plads inde i kirken, senere i våbenhuset. Den ene er til minde om en præst, der levede på øen for et par hundrede år siden og efter sagnet blev stanget ihjel af en rasende tyr. Stenen bærer præstens og hans hustrus portrætter i basrelief, og den er af stor skønhed. Jeg har sjældent på nogen gravsten set ansigter med et så besynderligt liv i udtrykket. Det er en mesters arbejde. Det burde reddes af Nationalmuseet, inden vind og vejr får det ødelagt – eller det på sin vandring bort fra kirkens midte ender som skærver på landevejen.²⁹

I byen findes et stort mejeri samt et pumpeværk, hvis opgave er at fylde øens vandtårn. Dette, som ligger umiddelbart øst for kirken, er 1½ m højt (!) og omgivet af mægtige træer, der fuldstændig skjuler det. Man opdager det ikke, før man render næsen mod den pragtfulde vejrfloj, som er anbragt oven på det!

Går man vestpå ud fra byen, kommer man ad en jævnt og langsomt skrånende vej til hedebackkerne på øens midte. Landskabet, som hidtil har været ret kedsommeligt, bliver her ganske smukt, og når man op til det golde højdedrags øverste kupler, får man et herligt overblik over den lille ø. Men også her er krigen mellem beboerne og naturen i fuld gang. Thi her, hvor før gyvelens buske var det eneste, som ragede op over de brune bakker, og hvor den just i dag står i sin fulde blomsterpragt, her har den nu til nabo fået beplantningsraseriets ledeste kernetropper, bjergfyrrer, klos op ad sig. Lyn-

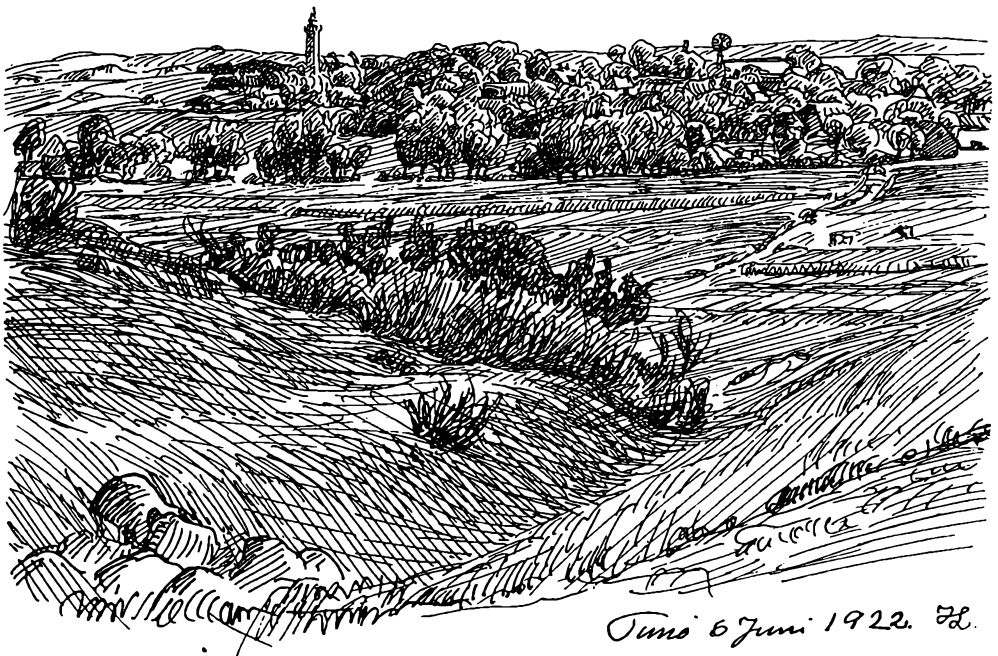
gen og udsigterne er lagt for had i dette land, og resultatet er på forhånd givet! Allerede nu ligner denne hede et koparret ansigt.

Sydkysten har ret høje klinter af ler og morænesand og -grus, der som oftest er græsklædte helt ned til stranden. Her ses ligesom på Samsøs nordland „skår“, der strækker sig fra stranden ind i landet, men i langt mindre format end på den store nabø.

Også en stor del af øst- og nordkystens lave strækninger er tidligere lynghede, som nu næsten overalt er beplantet med nåletræer og enkelte løvtræer, i alt vel godt 100 tdr. land. Her er dog nogen mening i galskaben, thi her kan væksterne *gro*; og hvem kan så fortænke tunøboen i, at også han vil ha' en skov med hvad dertil hører!

På vejen gennem denne plantage ud til nordkysten hører vi både drossel og solsort synge inde fra tykningen, løvsangere, irisker, bomlærker og gulspurve holder til derinde, og en mægtig forsamling af nyankomne sortmejsler holder et farligt leben og palaver mellem buskene. Om det så er fasaner, trives de vel her. Vi hører pludselig en kok skråle op inde i plantagen; det metalagtige *skru-rutt* står underligt til de hjemlige sangfugles stemmer, omtrent som en motorcykels blikhorn.

Ved mosens beplantning har først-uvæsnet i første omgang trukket det korteste strå, og naturen er gået over optugtelsen: gennem noget, der ligner

en gammel „sørende“, er havet i vinter under de stærke storme brudt lige igennem og har oversvømmet mosens yderste del, hvor lyng og bjergfyr i skøn forening har været overskyldet af bølgerne. Men se, hvor forskelligt de er sluppet fra det: mens bjergfyrrerne overalt er gået i deres mor igen og står visne og rustrøde på de udgåede rødder, har lyngen klaret sig stolt og står med grønne, friske skud. Der er dog altså også i naturen af og til noget, som hedder lands lov og ret!

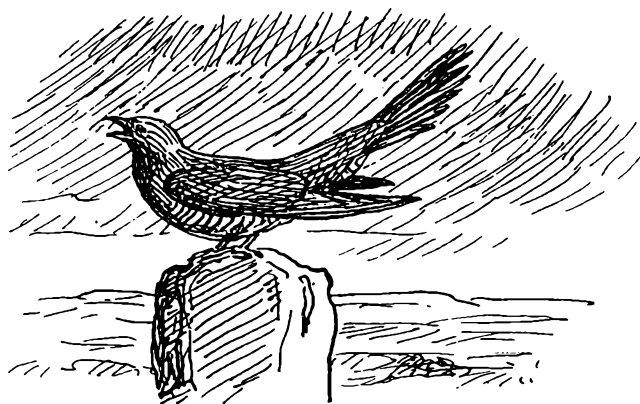
Nordkystens klinter er både landskabeligt og geologisk set øens interessanteste sted. Her findes meget tydelige afvekslende lag af ler og sand mellem hinanden, ofte stærkt foldede og med pragtfulde farver. Hist og her bryder cirkelrunde pletter af rustrøde sandårer gennem det blå ler. Et enkelt sted er en 10 m lang og 4 m høj, lodret lervæg bristet i kvadrer på 10–15 cm i kvadratmål, der ligger vandret i et regelmæssigt mosaikmønster, rustfarvede og lyst jernfarvede rektangler mellem hinanden. Det ser ud ganske, som om skrænten på dette sted er bygget omhyggeligt op af små, tilhugne granitsten, iblandet med ubrændte mursten. Det hele er af en herlig farvevirkning.

Et par enkelte af „stenene“ var faldet ned ved foden af rovset, og selv da vi samlede dem op og betragtede dem på nært hold, lignede de i den grad

en almindelig brosten både i form, farve, stof og tyngde, at vi først ved at slå dem mod en kampesten på stranden, hvorved de brast, blev revet ud af illusionen.

Klinten har været stærkt udsat for de voldsomme efterårs- og vinterstorme i fjor. Vældige brokker er styrtet ned og ligger på strandens ral helt ud i havstokken. Hist og her er sandlagene af broddet vasket bort fra leret og rovset skråt ud fra klinten mod stranden, mens leret er blevet tilbage og hænger som vældige blå, oppustede buge ud over sandet. En lille granplante på nordvestklinten har tabt fodfæstet og er styrtet med blokkene ned i dybet, hvor træerne ligger hulter til bulter som halvrådne knogler på en kirkegård.

Men på trods af menneskenes færden lever de gamle klinte livet på deres egen måde! Højt oppe i deres øverste kam har digesvalerne deres huller. Ofte er disse udboret så store, at man får mistanke om, at gravgåsen har været her og hjulpet til! Et andet sted har en hel stærekoloni slået sig ned i andre huller, som digesvalerne af én eller anden grund har forladt. Af mindst et halvt hundrede sådanne åbninger fór de travle stæremødre ud og ind og bragte ustandseligt orme til de skrigende unger. Hele klintekammen hvædede og peb, hvinede og skreg – der var en bestandig skræppen af de hæse, sultne unger – for mødrene den yndeligste livsens musik! Jeg tænker, at det klør godt og behageligt mellem sidebenene på den gamle klint, og at den slår revner af grin over, at den har fået rystet grantræerne af sig.

Vi går ud til den ensomt beliggende anløbsbro på „Stenkalven“ ved øens vestlige ende. Markerne er her dyrkede helt ud til kysten, som er lav og flad. Det er et kedsommeligt og trist landskab – intet kan være så øde og så nedstemmende for sindet som sådanne magre, flade, dyrkede marker uden en pind, der rager op over jordsmonnet. Også vejret er trist, barskt og koldt.

Vi har i dette forår endnu ikke kunnet gå i vandet uden for vort daglige morgen-styrtebad på dækket.

Nogle få, spredtliggende gårde og ensomme huse er udflyttet hertil i de senere år. Deres nye længer gør ikke landskabet mere tiltrækkende.

Det er her til vestlandet, sagnet var knyttet til en nu forsvundet „kæmpebegravelse“, omtalt hos Thura: „En Kiempe ved Navn *Rhunes*, som af en anden navnlig *Balle* blev ihielslagen for et Fruentimmers Skyld, og ligger der begravet, deraf skal komme den Jule-Leg, som af Peder Syv anføres i hans Danske Ordsprog:

Balder Rhune og hans Vif
Ypped dem en Grote Kif,
Grote Kif i Thune,
Der slog Balder Rhune etc.“

Det er det samme sagn, som også Thurø gør krav på, men som vistnok rettelig hører hjemme her.

Den lille ø, som aldrig nåede at blive navnkundig i Danmarkshistorien og som næppe findes nævnt i denne, uden i de få allerede omtalte tilfælde, har ligesom Hjelm set en berømt jyde betræde sin strand. Det er ingen ringere end *Steen Steensen Blicher*, hvis ven Jens Lyngbye var præst på øen fra 1811–23, og hvem Blicher ofte besøgte for at gå på jagt. Det siges, at man endnu på øen opbevarer det berømte „kædebrev“ fra Blicher, som blev afleveret til præsten i en konvolut med følgende udskrift:

Maa jeg Hr. Peder Jarl med dette Brev bebyrde,
Som er til Hr. Jens Lyngbye, Thunøes Faarehyrde.

Jeg har forgæves søgt efter brevet og manuskriptet på øen, intet menneske ved den mindste besked derom. Men det er Blichers *Digt til en Thunbo*, der er tale om, det findes trykt bl. a. i hans samlede digte og begynder således:

God Dag Hr. Jens! Velkommen hid til Thunø Land!
Velkommen Nabo, til den tangbeklædte Strand!
Jeg siger Nabo, thi naar Du mod Vesten stander,
Du ser den Hytte, hvor Din gamle Ven nu lander.

Allerede så tidligt som i 1804 havde Blicher første gang været i land på Tunøs Vesterrøn, hvortil han sammen med en skolekammerat var roet helt ovre fra Jyllandskysten for at skyde sælhunde. Det er en anselig rejse over åbent hav i en robåd, og den viser Blicher og hans ledsager som et par ganske forvovne fyre. De fik imidlertid ingenting på tasken denne gang, et optrækkende uvejr jog dem hjem hurtigere end ventet.

Om et af sine senere besøg på øen fortæller Blicher selv i sine erindringer følgende:

„B. har engang været Medanfører i en Guerillakrig – et Tilbagetog, der rigtignok forholder sig til Xenophons og Moreaus som et Infusionsdyr til en Hvalfisk; men hvilket han dog ved Hjælp af et poetisk Hydro-Oxygen-Gas-Mikroskop vil fremstille for Læsernes Øjne.

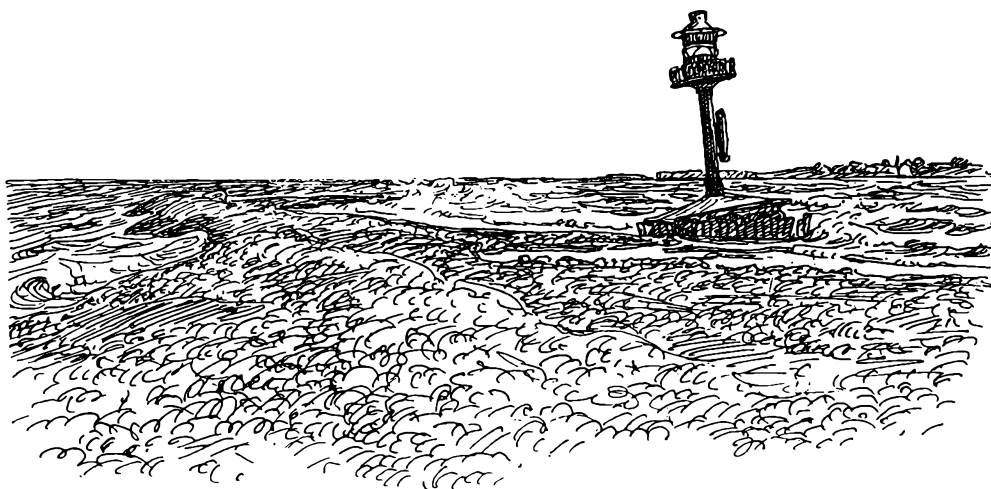
B., hans Fader, som og har gjort af Jagten, den endnu levende Kæmner G g i R . . . og Herregaardsskytten paa Rodstenseje sejlede i Sommeren 1805 fra den førstnævnte Lillose til Thunø paa Jagtens Vegne. Jagtrettigheden tilhørte Amtmanden i Aarhus; men han havde overladt den til Øens Præst; – den daværende hed Skaarup. Ham besøgte man, bad om og fik Tilladelse til at skyde, hvad man kunde, paa Nedgangen til Baaden, der laa paa Vestenden af Øen. Midtvejs omtrent er et lille vandholdigt Kjær, hvor den medhavende Høsehund udspejder et Kuld unge, flyvefærdige Vildænder. Her blev Noget at bestille, og det gik Skud paa Skud.

Nogle Heste, som vare tøjrede i Nærheden, bleve herover sky, rev sig løse og foer omkring til andre, hvem de tildels forledte til lignende Uorden. Da den gamle B. ser dette, siger han: „Det er fortrædeligt; nu gaaer jeg, og seer til, at I Andre snart komme bagefter!“ – Men der var endnu et Par Ællinger tilbage, som man umuligen kunde levne. Og da disse endelig vare komne i Jagttaskerne og de tre Jægere et lille Stykke bort fra Kjæret, saae de sig omringede af et Dousin eller flere Karle og større Knøse – Alle tilhest. – De skjældte og bandte – og det var da egentlig ikke uden Grund, da de løse Heste havde gjort Skade paa Kornet; – men alligevel skulde maaske en høflig Undskyldning og Tilbud af nogle Drikkepenge standse Krigen i dens Udbrud. I det Sted var B. ubesindig og – for at bruge det rette Ord – kaad nok til at give et grovt og opirrende Svar. Virkningen udeblev ikke; En raabte strax: „Lad os tage Bøsserne fra dem, skyde deres Hund og gi'e dem selv, hvad de trænge til.“ Nu svingede alle deres Vaaben – Tøjrekøller – og lavede sig til at gjøre en ret alvorlig Choc. Men G. og B. spændte Bøsserne, hævdede dem halvt til Anlæg og truede med Døden Enhver, der kom for nær. Det hjalp; men Skytten, hvis Hjerte sad i Buxerne, havde nær fordærvet Alt, idet han gav godt for og bad om Naade. De to andre Jægere havde en dobbelt Fjende at bekæmpe, da de fandt en Forræder i egen Hær – og denne var dog ikke større, end at den nok kunde behøve Enighed. Saa ofte Kujonen klynkede sit „Aah lille Folk! – Aah Herregud!“ hævdedes Fjendens Køller og forstærkedes hans Artilleri af Eder og Trusler; og G. og B. nødtes til at dele Mundammunition: „Tag Jer iagt!“ til Fjenden og „Hold Kjæft!“ til den upaalidelige Ven. Denne befalede man at føre Avantgarden, som vistnok var strategisk rigtigt. De to Konsuler dannede Arriergarden; –

Centrum var ikke værdt at tale om. Saaledes blev nu Retiraden fortsat nogle hundrede Skridt uden Tab. Da raabte En: ,Vi kan ogsaa skyde – Jens, Peer, og Du og Du! rid op til Byen alt hvad trække kan, og hent os Geværer hos Den og Den!' De Detascherede fløj afsted. Og kort efter skreg en anden: ,Lad os ned at faae fat i Baaden! saa skal vi vel fange dem!' Dermed foer de andre ned til Landingsstedet. ,Nu er' vi ulykkelige,' stammede Skytten. ,Det kan gjerne være,' trøstede ham de andre, ,men Du behøver ikke at fortælle os det.' Napoleon var virkelig ikke i nogen desperatere Forfatning ved Marengo. Dog se! Baadføreren, den snilde Ras Munk, havde itide lagt fra Land og taget den gamle B. ombord. De tre Allierede vadede da uden anden Hindring end Eder og Skjældsord ud til Fartøjet, der blev dem til en virkelig Redningsbaad; thi næppe var den under Sejl, før hint første Detaschement ankom med Bøsserne fra Byen. Nu først vaagnede Skyttens Mod; han skød Viktoria over Fjendernes Hoveder. Thunøkrigen endtes da uden enten Blæk- eller Blodtab.

Saaledes sees her et mærkværdigt Exempel paa, hvorledes et godt anført Infanteri kan heldigen forsvare sig mod et langt talrigere Kavaleri.

Tre Aar efter var B. igjen paa Jagt paa Thunø; de ellers godmodige Øboere, af hvis Landværn fra Krigen 1805 den største Del vistnok endnu var ilive, syntes ganske at have glemt eller tilgivet.“

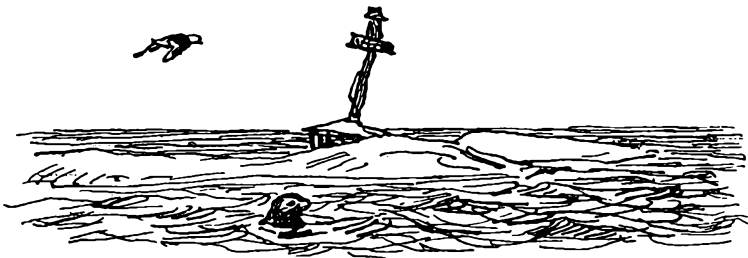
Tuno's Fæst-Risne
Sl. 6 Juni 1922

Mangt og meget er forandret på øen siden Blichers dage, men vel nok mindst dens kyst. Endnu soler sælerne deres kroppe på røn'erne derude, endnu ville deres glinsende pelse friste hans kugle og få ham til at klemme fingeren om aftrækkeren, om han listede sig ind under den stenede kyst med sin båd. Men kom han *i land* på øen, da ville vel meget undre og forfærde ham: Bjergfyrplantningerne på hederne, de nye udflyttergårdes grimme længer – missionsfolkernes mørke skare! I stedet for de vilde andeflokke og bekkasinerne i kærene på de udyrkede marker er kommet fasanerne i plantager og langs hegn. Han ville næppe føle nogen fryd ved at møde dette udenlandske fabeldyr i et dansk landskab, ikke den samme som ved mødet med „Konsistorialraad“, hans hjemlands pragtfulde urkok!

Foruden øens kyst er vel i øvrigt dyrelivet det, som mindst har forandret sig, siden Blicher for hundrede år siden færdedes her. I den lille bys haver møder vi en mængde sangfugle: havesangeren fløjter i præstegårdshaven, gærdesmutten, bogfinken, gulbugen og solsorten møder vi overalt i haver og ved de beplantede byveje, og på kirkegården skovspurven og gærdesangeren. Agerhøns og harer ses endnu på de åbne marker, hvor lærkesangen lyder, nu som dengang! Og viberne ruger i enge og moser og tumler jamrende over deres kuld, når vi kommer for nær.

Vi fangede en dag i en roemark en vibeunge, den ene af to stykker, som skrækslagne rendte af sted mellem de tommehøje roeplanter, men øjeblikkelig trykkede sig, da vi løb efter dem. Ungen skreg gudsjammerligt, så længe vi havde den i hænderne; men næppe slap vi den løs på jorden, før den igen blev vigtig, nejede og kroede sig og til sidst igen stak af på sine lange stolper over stok og sten.

Omtrent sådan ville Blicher vel være flygtet for missionsfolkene, hvis de havde været opfundet på hans tid og han havde mødt dem på stedet. Han var rendt længere for dem end for en flok bovne karle til hest med bøsser og tøjrekøller i hænderne.

Endelave

Ved syvtiden om aftenen lettede vi fra Tunø og gled et par timer senere ind i bugten på *Endelaves* nordkyst. Det rolige hav gik med nordenvande, hvorover en let søndenvind satte krappe småbølger. Den lave ø, der havde ligget forude som en fin blyantslinje i horisonten, løftede sig under de to timers sejladis ikke synderligt for vort blik, selv da vi kom den ganske nær. En lille flok sorttænder var det eneste liv, vi havde mødt undervejs, men da vi nåede ind i bugten, kom kystterne ud fra øen og kredsede om „Rylen“, til vi ankrede op i havnen.

Forfrosne af sejladis gik vi op i byen og drak os en varm romtoddy på kroen. At komme fra havnen ind til landjorden betyder en spadseretur på 6–7 minutter, idet broen, som forbinder havnen med stranden, er henimod en halv kilometer lang. Aldrig har jeg set mage til det fladvande, som på denne side strækker sig ud fra øen!

På grund af tusmørket så vi ved denne lejlighed kun meget lidt til byen. Men så meget blev vi straks klar over, at når vi udefra havde dannet os den forestilling, at her var kedeligt, så havde vi taget grundigt fejl. Det er en henrivende gammel by.

Om aftenen og hen på natten hørte vi inde fra kærene den sortbrogede tudsers forårsmusik, og vi vågnede næste morgen i strålende vejr. Lykken fra i fjor følger os atter, vi har aldrig mere regn! Hver dag kan vi derfor – desværre vel i modsætning til bønderne til efteråret – bringe en rig høst i lade. I dag er det en mild og fin søndenvind, og byen ligger under forårsvejret som et sandt paradys af en ødansk landsby med et væld af mægtige træer og bugnende haver overalt, hvor vi går. Især byens vestlige del er smuk og velbevaret og har de pragtfuldeste gamle huse og gårde, alle af den østjyske type fra Bjerre herred. Præstegårdshaven og vænget bag denne er noget af det yndigste og frodigste, jeg har set, og selve præstegården, som beboes af en forpagter, er en gammel patricierbolig. Gavlen af dens mægtige ladebygning er monumental og af stor skønhed.³²

I den dugtindrende forårmorgen mødte jeg, heldig som jeg er, forpagterens purunge datter på engen bag gården i færd med at samle tøj fra bleg i det solvarme græs, hvorfra duggen endnu så sagtelig dampede – jeg så hendes fodspor som mørkegrønne pletter i duggens fine væde. Hun var skøn og ren som denne morgen; hendes øjne lignede et par af de duggede blomster, der nejede sig for hendes fod, hendes blik var „*like a may morning*“ – og ordene fra Burns’ „*The lass o’ Ballochmyle*“ sang i mig:

„-- the dewy fields were green,
 On every blade the pearls hang;
 The Zephyrs wanton'd round the bean,
 And bore its fragrant sweets along:
 In every glen the mavis sang,
 All nature listening seem'd the while,
 Except where green-wood echoes rang
 Among the braes o' Ballochmyle.

With careless step I onward stray'd,
 My heart rejoic'd in Nature's joy,
 When, musing in a lonely glade,
 A maiden fair I chanc'd to spy;
 Her look was like the morning's eye,
 Her hair like Nature's vernal smile,
 Perfection whisper'd, passing by:
 Behold the lass o' Ballochmyle.

--
 Give me the cot below the pine
 To tend the flocks or till the soil,
 And every day have joys devine
 With the bonnie lass o' Ballochmyle!

Skønne var pigerne på Samsø, og herlige Tunøs møer i deres kyske, lyse slankhed. Men Endelaves runde jomfruer skal berømmes på en frodig sommermorgen som denne, thi her er den rette belysning over dem! De ligner deres buttede, milde ø under morgens sol. Og uden malice vil jeg hævde, at de ligner den frodige klang i ordet Endelave!²⁸

Som forklaring til oprindelsen af det lidt fatale ord kan tjene følgende i Pontoppidans Danske Atlas: „Iblant Odins Sønner, som opregnes i Edda, var een, som hed *Ennelaugur*, hvilken maaske har besiddet denne Øe og givet den Navn.“ Det er højst sandsynligt, at øen er opkaldt efter Odins søn; Odin selv lånte jo navn til det nære „Odinsey“. Allerede i Valdemar II's Jordebog, hvor der nævnes kronhjorte („Cervus“) på øen, er dens navn forandret til *Øndælaghæ*.

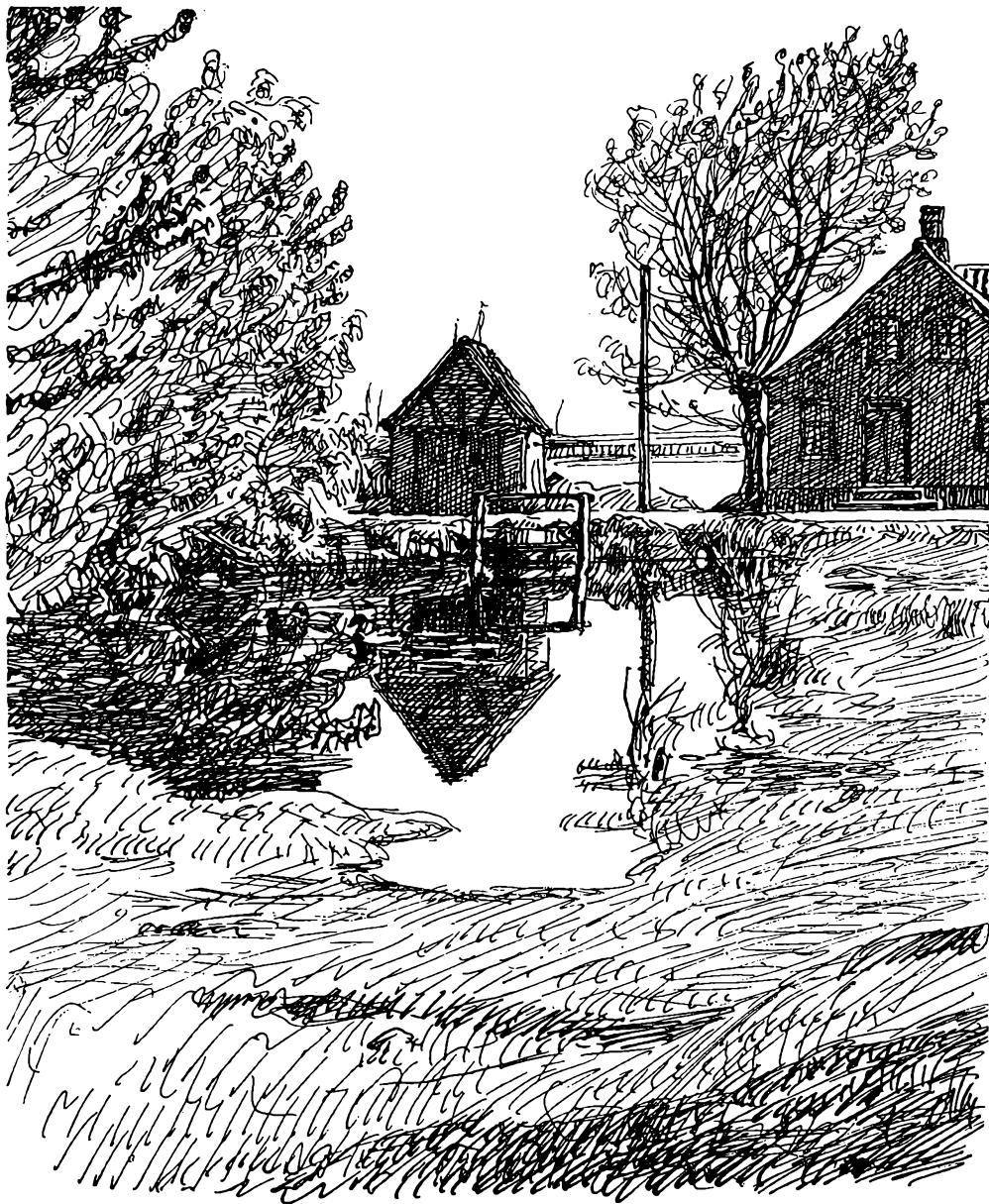
Historisk har øen ført en overordentlig omskiftelig tilværelse. Fra at være kronens eje blev den under Christoffer I sat i pant til Albrecht af Brunswig, men blev kun i de brunswigske hertugers besiddelse til omkring år 1300, da den solgtes til grev Gert. Under Christian II og Frederik I har de katolske bisper i Århus fået fingre i den som forlening og pant. I 1661 blev den sammen med Alrø i Horsens Fjord af Frederik III skænket som faddergave til Niels Banners to sønner, siger *Trap*. Men eftersom Niels Banner døde i 1668 efterladende sig *fjorten børn*, er vi omtrent lige vidt med den oplysning. Øen var imidlertid kun få år i denne families eje; thi allerede i 1689 finder vi den påny som kronens ejendom, og snart efter, omkring år 1700, kommer den under stamgodset Stensballegård ved Horsens, som Peder Griffenfeld havde ejet nogle få år indtil sit fald i 1676.

Det var baron F. E. Kragh til Stensballe, som nu blev øens ejer og som opførte dens hovedgård *Edelsholm*, der var beliggende i byens vestlige udkant. Gården opkaldtes efter baronens tredje hustru Edel og opførtes til en lystgård for herskabet, når dette besøgte øen. Men det var baronens søn med hans *anden* hustru, Charlotte Amalie Griffenfeld, en datter af rigskansleren, som blev dens faste beboer og levede her fra 1727–61.

På øens lille smukke kirkegård findes to gravsteder, der huser medlemmer af den slægt, som *efter* Kragh'erne fik øen i eje. Den ældste sten på disse bærer følgende indskrift:

Georg Ditlev v. Schildknecht
Major og Eskadronchef
f. 1741, d. 1800.

Denne mand købte øen i 1796 og boede på den af Kragh'erne opførte anden hovedgård på øens østlige side. Efter et sagn, der klinger noget usand-

Endelave 9 Juni 1922

synligt, havde majoren vundet øen i kortspil! Han behandlede for så vidt „gevinsten“ slet, som han aldeles sønderhuggede de forhen store egeskove omkring den nye hovedgård og solgte dem til skibstømmer. En ætling af ham, major Dan Schildknecht, sad på gården til 1858, men allerede omkring 1840 var man begyndt at bortsælge øens jorder til bønderne, og under de følgende indehavere af Louisenlund var allerede i halvfjerdserne alle beboerne på øen blevet selvejere. Endnu lever et barnebarn af Dan Schild-

knecht på øen, en gammel dame, som i sin ungdom blev gift med en mand fra stedet ved navn Hoe, og en søn af parret er dyrlæge på øen.

I danmarkshistorien rager Endelave kun lige netop op over havfladen. Jeg har sandt at sige ikke kunnet finde den omtalt på tryk andre steder end i en tyve år gammel, apokryf beretning i et ugeblad, der melder følgende om dens deltagelse i „englænderkrigen“ uden at opgive sin kilde:

„Under Krigen 1807–14 ankrede en Dag en engelsk Fregat op under Endelave. Paa Øen var dengang ligesom alle andre Steder i Landet en Kystmiliti bestaaende af alt vaabendygtigt Mandskab fra 20–60 Aar. Da Fregatten satte en Barkasse ud, bemandede den og sendte den ind mod Øen, lagde Militzen sig ubemærket i Baghold, og da Baaden kom inden for Skudhold, sendtes der den en Salve fra Geværerne, hvorpaa den øjeblikkelig vendte om til Skibet. Krigerne jublede og skreg af Henrykkelse, og da man straks efter saa Fregatten sætte Sejl, vilde Glæden ingen Ende tage. Men Enden kom anderledes end ventet: Da Sejlene var sat, stod Fregatten nærmere ind mod Land, vendte Bredsiden til og sendte pludselig et Lag Kardæsker ind mellem Forsvarerne, der nu hurtigst muligt forsvandt til alle Sider. Derefter kunde Barkassen roligt gentage sit Landgangsforsøg, hvad den ogsaa straks gjorde, denne Gang med bevæbnede Soldater om bord. Da disse kom i Land, formerede de sig (!) i Slagorden og rykkede frem mod Landsbyen.

Paa dette Tidspunkt rykkede Øens gamle Præst i Marken; alene og i fuldt Ornat gik han Angriberne i Møde uden for Landsbyen. Da han naaede Fjenden, tog han sin Hat af og stod stille. Officeren, som førte Englænderne, kommanderede paa dette Tidspunkt Holdt og gik alene, kun fulgt af sin Tolk, hen til Præsten. For at klare Situationen greb hans Velærværdighed nu til den Udvej at stikke en lille uskyldig Plade: Han forsikrede Officeren, at Øboerne havde troet, at det var en *svensk* Fregat, man havde med at gøre, og ikke en engelsk, bemanded med „højmodige Englændere“. Havde man anet dette, vilde man rigtignok ikke have skudt paa dem. Officeren lod sig formilde. Han nøjedes nu med at lade alle Skydevaaben paa Øen udlevere samt medtage den Proviant, som han havde brug for til Skibsmandskabet.“

Således endte den glørværdige krig på Endelave. Sikke et held, at præsten kom til, inden soldaterne fik lejlighed til at „formere sig“ i *uorden!*

Medens hovedgården Louisenlund endnu står, er den gamle Edelsholm forsvundet. Af dens hovgård, der lå ganske nær op ad den, står derimod endnu stuehuset tilbage. Dens forrige ejer var en sømand, som vendte hjem til sin fødeø efter en højst eventyrlig tilværelse i fremmede lande, bl. a. havde han i 6–7 år arbejdet i sølv- og kobberminer i Sydamerika. Men bortset fra den nimbus, som omgav ham, skal han ikke have bragt synderligt hjem fra sine langfarter.

Inde i den gamle gård træffer jeg dens nuværende ejer og falder i snak med ham. Han er en stor og svær gammel karl og ligner med sit strittende hår og mægtige skæg en trolde, der lige er kommet op af jorden. I øvrigt er han en fuldkommen ren, østjysk type, en stout Bjerre Herred-bonde at se til.

Hver eneste ting i hans gård tyder på, at den er i godtfolks hænder. Det pragtfulde gamle stuehus er fortrinlig holdt; hvis det var selve folkemuseet, der havde det i sin varetægt, kunne der ikke være kælet mere for det. Og det fortjener det; et skønnere beboelseshus i en bondegård har jeg næppe nogen sinde set. Alene hovedindgangsdøren er et pragtstykke i al sin enkle stilfuldhed. Men også denne gamle ser det! Inden for sit robuste ydre er han en entusiast og en kunstner, en mærkelig mand. Se, hvorledes en af hans store, krogede hænder stryger over dørens karm, som han beundrer!³²

Under det første vindue til højre for hovedindgangsdøren læser jeg på bindingsværksbjælken følgende udskårne inskription:

17FEK08

F. E. K. er Frederik Erik (eller Ernst) Kragh, som opførte både Edelsholm og denne dens hovgård.

Omkring den sirlige, velbrolagte gårdsplads, der er et eventyr af renhed – det ser ud, som om hver brosten er tørret omhyggeligt af med en støveklud – ligger de smukke udhuses hvidkalkede længer, alle opført for mange år siden af den nuværende gamle ejer. Udmærket smukke er disse længer, fortrinlig en sådan detalje som porten indvendig på den østre side: blot den måde, hvorpå de to yderkarme ender på den lille stensokkel, er beundringsværdig. Ligeså de morsomme, cirkelrunde træforsiringer, der skjuler tap-pene, hvorom trælåsetøjet på portens indvendige side drejer sig.^{28 33}

Medens gamlingen med stolthed viser alt dette frem, røber han sin respekt for alt, hvad der er gammelt her på stedet. Han har i mig mødt en ligesindet, og hans entusiasme får ham til at fare ud på historiens glatis. Han sværger på, at stuehuset er fra det sekstende-syttende århundrede – i det

Endelave 9 Juni 1922

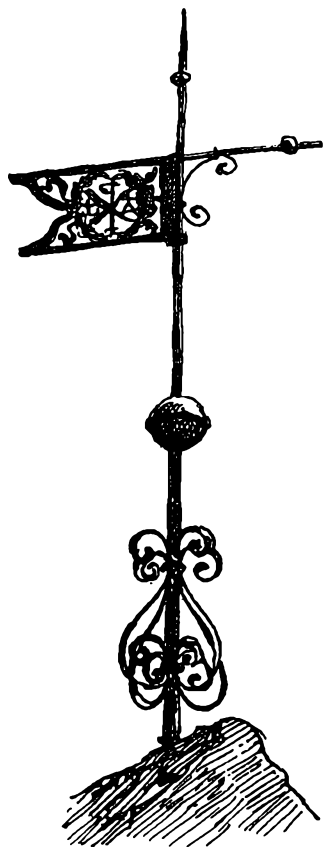
allermindste! Men dets nordre ende „er så møj æller endda – ialfald di trej yderste fag, di er hielt fra oldtiden av! Det garanterer a for!“

Dersom der sad mange bønder af hans slags rundt om på vore gamle gårde, ville der mange steder i landet se helt anderledes ud.

Typisk for gårdene her er de meget lange, hvidkalkede og udvendig vinduesløse yderlænger, næsten altid med gavlens tag skrånende indefter. Bygningerne er ofte gamle, hundrede år eller derover. Selv om de ikke er forfaldne, er de dog sjældent vel vedligeholdte. Inde i byen fandtes et eneste tangtækt hus, åbenbart det sidste levn af øens gamle byggeskik. Det tilhører landposten og er beliggende i en herlig lille have; fortrinlig ser det ud med sine store grupper af husløg på det monstrøse tag. Landposten var åbenbart ikke stolt af den opmærksomhed, vi viste hans wigwam; med sur mine så han til, mens vi fotograferede og tegnede huset ude fra vejen. Han har næppe tænkt sig, det var for dets skønheds skyld.²⁹

To herlige gadekær findes i byens vestlige del. Det ene ligger ved vejen nær præstegården, grænser til en lille eng, og yppige træer fra de nære haver hænger ud over dets vand. Det andet findes i den vestligste udkant af landsbyen og er omgivet af nogle af byens ældste huse.^{30 33}

Overalt møder man frodighed, lunhed og hygge. Vejen fra præstegården ned mod det første gadekær er ganske eventyrlig i sin skønhed. Ingen vej

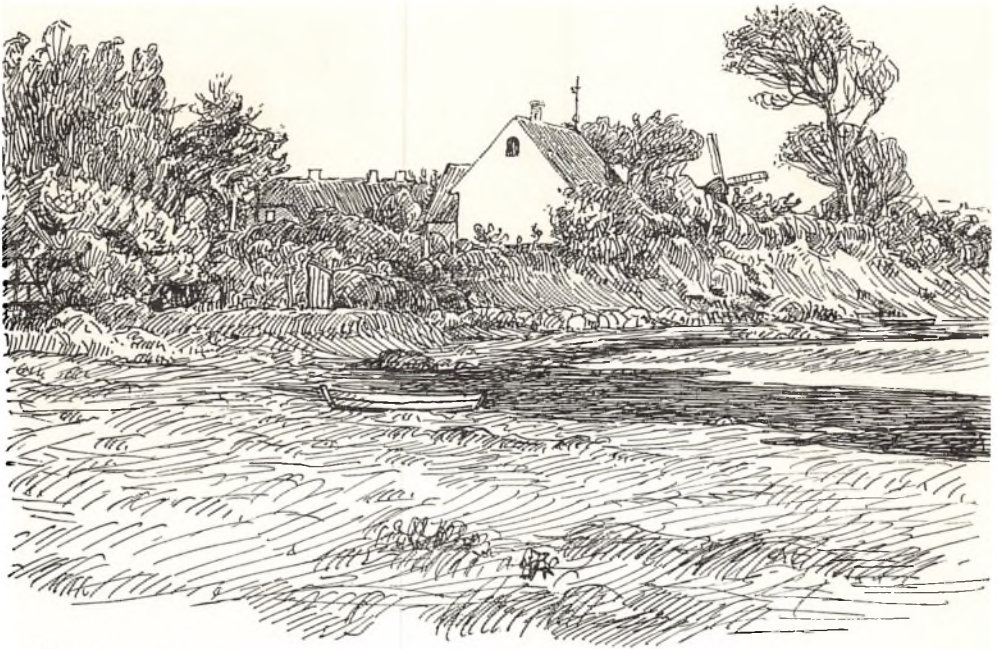
mellem „Frascatis dunkle haver“ er yndig som denne en årle forårmorgen, hvor hvert blad lyser af dug og hvert træ toner som en orgeldiskant af fuglesang. Hvad ville Frascati, Monte Pincio og Villa d’Este mon give for at have *vore* sangfugle i deres haver? Og hvad er deres mørke pinjer og cypresser og deres grå olivenlunde mod sådan et lille vænge på denne beskedne, flade ø, hvor de sølvglinsende piletræer står langs den rislende bæk og den hvide gåseflok går nebbrende i den dugvåde grønsvær? Bødtcher, der synger om morgenstemningen, hvor Frascatis haver lå „som børn i Vuggen og died Morgenduggen“ – han har dette billede med hjemmefra, det er mindet om en *nordisk* forårmorgen, som er vakt til live i hans sind. Og ubevist er det netop dette, der griber os stærkest i disse første strofer. Vi *kender* det!³¹

Det er gået mange af hans landsmænd således, at vejen til erkendelsen af det danske landskabs skønhed går over de berømte steder i det fremmede.

Ligesom på Tunø er befolkningstypen gennemgående østjysk; flere gamle mænd er af samme patriarkalske ydre som den gamle Jakob Hatting på Tunø. Og deres væsen og sprog bringer tanken hen på Bjerre Herred. Selv om idyllen inde i byen er udpræget fynsk, er der ingen tvivl om, at vi er på jysk jord.

Der samles penge ind til et tårn på øens lille kullede kirke! Det vil være en skændsel, om det går efter planen, men missionen på øen er i spidsen for foretagendet, og den sidder åbenbart inde med midlerne, som behøves – foruden den nødvendige vankundighed.

Kirken er bygget i begyndelsen af det fjortende århundrede af rå kamp med hjørnekvadere og af munkesten. En del af den er senere ombygget med mursten og bindingsværk, vistnok af F. E. Kragh i 1707. Den er usædvanlig smuk, fuld af harmoni i sine linjer og uden en lyde. En smuk vejrføj af smedejern pryder dens gavl. Kirker af ganske samme type fandt vi senere på Hjarnø og Alrø i Horsens Fjord; de passer til landskabet, hvori de ligger, og til deres byer. Deres stil er så ædel og ren, at de ikke *kan* røres uden at tage ubodelig skade, selv om man tager en ordentlig arkitekt dertil. Og en ordentlig arkitekt vil vel næppe lægge hånd og navn til en sådan gerning. På

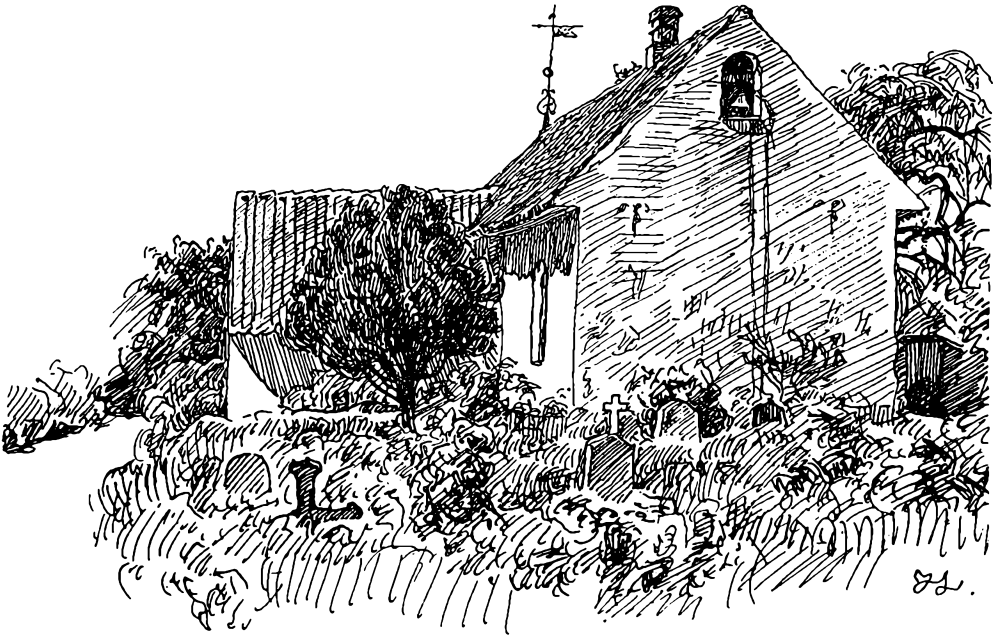
Endelavn Kirke.

Hjarnø så jeg, hvad en sådan „udsmykning“ betyder; dér er kirken for stedse vansiret af et hæsligt tårn; med denne rytter, der sidder på dens bag „som en ildtang på en so“, har den fuldstændig mistet sin fornemme stil.

Er det ikke muligt, at nogle hæderlige, behjertede godtfolk kan lægge sig på tværs af dette forehavende og forpurre det, så den smukke kirke ikke bliver vansiret? Skulle de af den grund ikke blive velset ved det tevand med tilhørende basar, som skal rejse tårnet, vil de til gengæld få løn i himlen, hvis det lykkes dem at forhindre det!

En af de ivrigste foregangsmænd i sagen viste mig et maleri af kirken, som den ville komme til at se ud med det nye tårn på! Jeg glemmer ikke det udtryk af stolthed og sejrbevidsthed, den mand bar til skue, da han fremviste dette agitationsnummer: nu *måtte* jeg være slået! Den slags forfærdelige lægfolk med pengemidler i ryggen gør mere skade på vore gamle, stilfulde bygninger og i det danske landskab end lige så mange jordskælv. Måske „erstatter“ de jordskælvne her i landet.³⁴

Uden for byen er størstedelen af øen jævnt bebygget og næsten overalt dyrket, når undtages den nordlige del, som er lynghede. Dens flademål er 2390 tdr. land, og den har 629 indbyggere fordelt på 152 beboelser, hvoraf 40 er bøndergårde. Øen danner eget sogn under Århus amt. Næsten alle dens beboere er jordbrugere, kun en snes familier driver noget fiskeri, men ingen lever mere udelukkende af dette, og nogen sømandsbefolkning har øen heller ikke.

Endelave 8 Juni 1922

Den overordentlig lave og flade ø, hvis højeste punkt i heden på nordlandet når 8 m, medens klinerne på sydsiden kun er 6 m, er omgivet af udstrakte, lave grunde. En tænkt linje fra dens nordligste punkt „Øverste Ende“ til vestspidsen „Kloppen“ ville indstregge en stor bugt, hvis største dybde er omkring en meter. Øen har form af en „asenskæft.“ Men lad os for ikke at krænke de sagesløse indbyggere hellere sammenligne den med en boomerang, hvis håndtag vender mod vest og den brede del mod nord; fra vinkelspidsen „Lyngør Hage“ i sydøst er omtrent lige langt, ca. 5 km, til begge dens ender. Nordlandets hedestrækninger er opfyldt af laguner og moser, og nederst på dettes vestside ud mod bugtens indre findes udstrakte saltvandsalluvier, som ligeledes er brudt af laguner. Medens de dyrkede flader er usædvanlig kedelige at se på, særlig vestenden med dens enkelte nye, grimme gårde, er heden ejendommelig og smuk – for så vidt som den ikke allerede har været udsat for beplantning. Øen har på sydøstsiden én virkelig skov, som hører under gården Louisenlund, men ellers uden for landsbyen kun træbeplantninger langs hegn og veje.

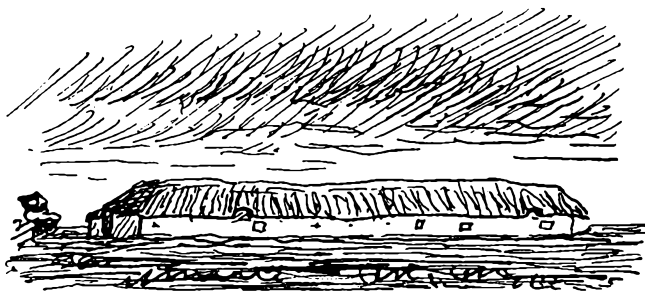
Fra byen går vi en eftermiddag ad vejen mod øst for at komme ud til heden. Mellem spredte gårde og huse strækker den lige vej sig over de ensformige markers felter, hvorover viberne allerede er begyndt at samle sig i flokke – skulle de allerede nu, den 9. juni, være så vidt med ungerne, at de kan forlade dem? En enlig hare kan man møde på disse marker, men en

agerhøne vil man aldrig kunne rejse; af dem, som for ca. halvtreds år siden indførtes hertil, er ingen tilbage. Beboerne siger, de er *uddøde* – ikke bortskudte! Man skulle dog tro, at stedet måtte være et eldorado for disse fugle.

Vejen drejer midt for nordlandet brat mod nord, og lidt efter når vi ud på den store, brune flade, der som et bølgende lyngtæppe strækker sig helt ud til øens „Øverste Ende“. Vi standser ved en stor, blomstrende hvidtjørn, som står ganske ensom midt i lyngen nær østerstranden. Bag den brune lyngflade, hvor tjørnen står som et lysende bål af blomster, ses det blå hav og Samsøs fjerne, høje banker gennem den tykke, violette varmedis. Den soldirrende hedeflade er isprængt irgrønt rensdyrlav og smågrupper af sortbærbuske. Fra stedet og ud mod øststranden ses mange steder klokkelyg, som overalt er vissen, rimeligvis virkninger af havets invasion i vinter under de stærke storme.

Mens Johannes Larsen tegner den blomstrende tjørn, går jeg alene ud over nordlandet. På min vej mod nord passerer jeg en uhyre mængde smålaguner, som alle har retning sydøst-nordvest. De ligger nemlig mellem de gamle, flade strandvolde, som synes at danne grunden her i hele den udstrækning. Lagunerne ses på lang afstand, da de næsten alle er tæt bevoksede med tagrør, der rager højt op over lyngen som små grønne skove. Terrænet er overalt ganske lavt, og dets jævnhed brydes kun af strandvoldenes svage bølgen.

Men dette skønne stykke hede er allerede delvis ødelagt af plantninger, rundt til alle sider ser jeg nåletræer skyde op i store og små grupper. En gårdmand fra øens vestende fortalte mig, at han herude på et stykke hede, som tilhører ham, har fået gravet 2500 plantningshuller for *1 øre stykket!* Da planterne kan fås for næsten ingenting, er det en billig forlystelse at øde-

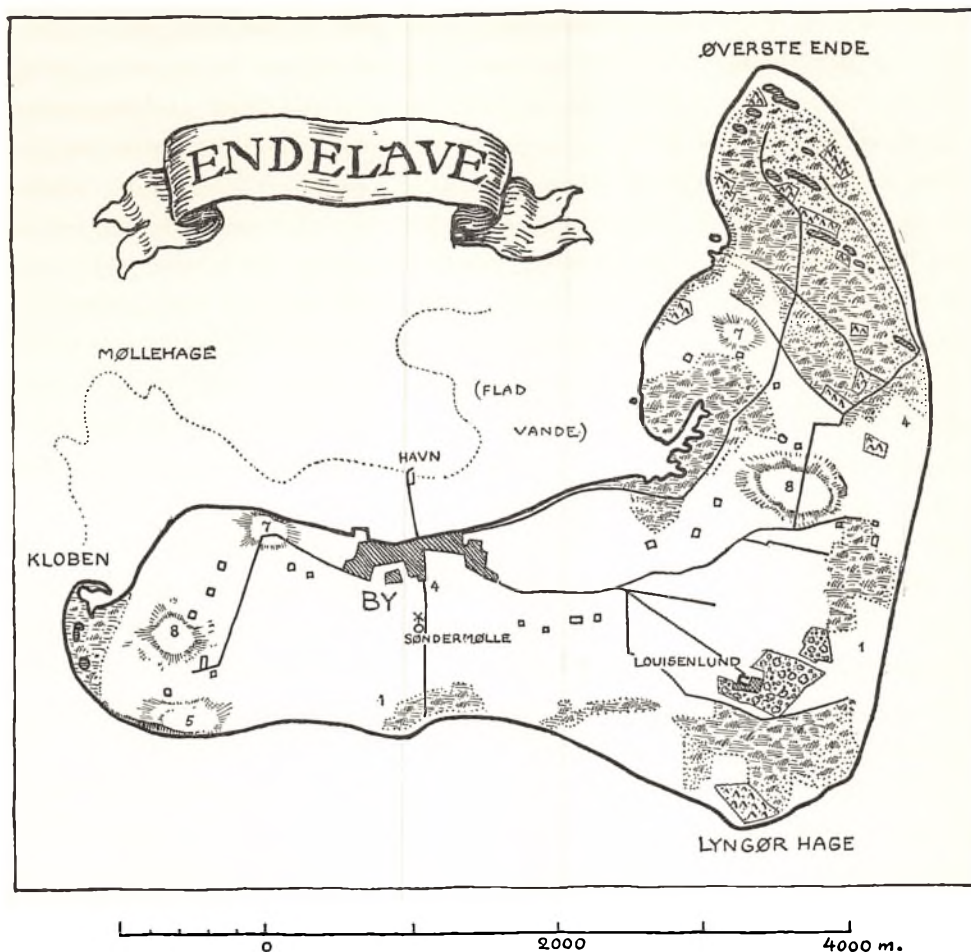
lægge landskabet – for en 25 kroners penge har han ødelagt adskillige tønder land! Heldigvis er de fleste af de unge planter gået ud; men de dybe huller med de rustrøde kviste er ikke skønne, selv om *hensigten* har været god nok.

En hare styrter skræmt af sted langt borte med ørerne fladt hen ad ryggen, og lige for min fod ryger en anden med et sæt ud fra en tue af høje, visne græsstrå. Jeg stikker hånden ned i dens „sæde“, det er længe efter varmt og lunt som den lyse uld under harens bug. – Hvor som helst jeg går over den vide, lagunefyldte flade med havet synligt til begge sider, rejser en mængde fugle ved mit komme. En rødben-klire flyver lydløst op fra et vandhul, flokke af gråkrager letter fra plantningerne og kredser skralende over deres reder derinde, over heden trækker en mængde store havmåger, og da jeg nærmer mig nordstranden, begynder en dobbelt-bekkasin at spille over en sumpet strækning inden for de yderste, høje strandvolde. Da jeg dukker op over disse, der hist og her er beplantede med marehalm, og ser stranden foran mig, flyver et skalleslugerpar op fra havstokken og trækker sydpå langs stranden, længere ude ror et par gravænder, som ikke lader sig forstyrre af min ankomst.

Mellem engelskgræsset nær stranden færdes store masser af fouragerende støre; deres smatrende smålyde akkompagneres bestandig af den ihærdige bekkasin – horsegøgen eller „himmelgeden“ kaldet på grund af den mærkelige, brægende lyd som den i parringstiden frembringer ved under flugten at styrte sig lodret ned, så luften kløves af dens strittende halefjer. Det er naturligvis en højst besynderlig måde at lave musik på, men herregud, enhver fugl synger med *sit* „næb“, og bekkasinen har altså fået redskaberne

Blomstrand Gjern. Endelave Side 9 Juni 1922 102

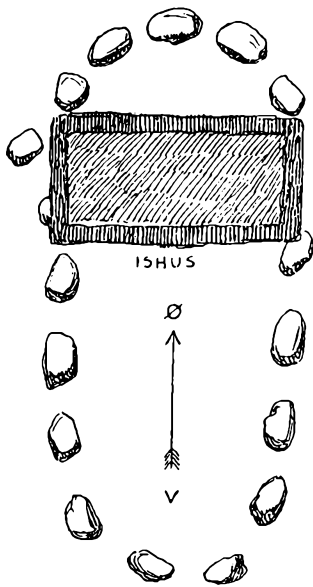

anbragt i den ravgale ende. Men lad for mig alle Vælsklands nattergale tromme sammen til sangerkamp med vore egne koloratursangere i en sjællandsk bøgeskov – må jeg få horsegøgens slag en aftenstund over et øde kær!

Det er ikke altid „le ton qui fait la musique“, det afhænger af tilhørerne. Når jeg hører horsegøgen tromme med sine halefjer, tænker jeg på, hvad en gammel jyde sagde, da han ved et jagtselskab i en jysk hedekro havde hørt mig spille på min bramfri mandolin: „Der skal fandenfo' en jawnhen gue musikanter te' å ta' ham!“

Jeg føler mig langt ude i slægt med „himmelgeden“!

Nordligst ude på heden møder jeg småbuske af enebær, dværgpil og bævreasp, lutter gode, gamle danske planter – *de* skal såmænd ikke skade dette landskabs stemning! Og nordligst ved stranden er et helt lille krat af tjørn, slåen og brombær, hvorunder ørnebregner står i læ. Langt ude trækker en flok småfugle sydpå over heden – engpibere vistnok. Store vibeflokke,

en enkelt på henimod et halvt hundrede stykker, letter bag krattet og svinger ind over heden, og fra stranden flyver pludselig en snes gravænder op og trækker ud over vandet. Et par strandskader og nogle dværgterner jager forbi, svaler kredser over heden og stranden, og luften genlyder af sang fra hundreder af lærker. Midt i det hele hører jeg pludselig fra en lille rørfyldt lagune en rørspurvs sang.

Da jeg klæder mig af for at gå i vandet, kommer jeg for nær til et engpiberpar, der såre bekymret travede mig ganske nær for at lokke mig bort fra deres unger.

Mens jeg badede, kom Johannes Larsen til. Han havde inde på heden fundet rugende kolonier af havmåger og stormmåger nær herved.

I hånden holdt han et æg af en havmåge fra en rede lige i nærheden. Skønt ægget endnu kun havde en ganske fin revne, kom der allerede et hæst og råt, umiskendeligt mågevræl ud af det!

På hjemturen, der gik langs nordlandets vestkyst, passerede vi en smuk langdyse, beliggende på et henrivende sted ganske nær ved stranden. Det er Endelaves eneste tilbageværende oldtidsmindesmærke, den sidste levning af, hvad denne centralt beliggende ø har tilbage af sin oldtidsbebyggelse. Vi fandt alle stenene i den ovale stensætning på plads, men intet spor mere af nogen grav inden for denne. Hvornår en sådan er lagt øde, kunne vi ikke afgøre, men måske er det ikke længe siden; thi vi så til vor forundring og harme, at der tværs over dyssens østlige ende for nylig er gravet et stort og dybt, firkantet hul, der går over den i hele dens bredde. I yderkanterne af hullet var man begyndt at lægge fundamentet til en mur, og det var øjensynlig hensigten her at opføre et kreaturhus. Men planen var tilsyneladende atter opgivet. Inde i byen fik vi senere besked om sagen. Ejeren af grunden, en gårdmand Jakob Jørgensen, der boede i en af de østligste gårde på øen, har givet en fisker lov til at anlægge et *ishus* på stedet! Fiskeren gik i lag med arbejdet; men da han var kommet så vidt, at han havde fået skamskændet dyssen, blev arbejdet af en eller anden grund opgivet!

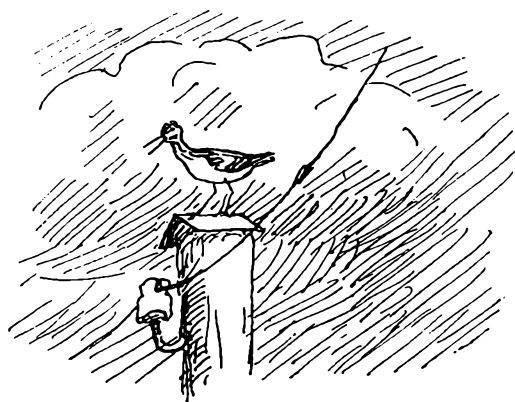
Hvorfor huset netop skulle anbringes oven på dyssen, er det ikke nemt at finde mening i. Dyssens sten er ikke anvendt som led i foretagendet, og hundrede andre steder i nabolaget synes lige så vel egnede. Manden ville hente is fra de nærliggende laguner og anbringe den i huset; men der er laguner overalt, både fjernt og nær, dam ved dam.

Fra dette sted kom vi på vor vej sydover langs kysten over et umådeligt fladt land med en mængde laguner, et typisk stykke saltvandsalluvium. En vældig strækning af dette har været oversvømmet under sidste vinters stormfloder; flere steder så vi langt inde i landet tangen hænge højt på gærderne mellem markerne eller på buskene, efterladt af vandet, da det faldt. I mellemrummene mellem lagunerne fandt vi rugende kystterner og en del stormmåger.

En tidlig solskinsmorgen når vi på vor vandring til *Louisenlund* på øens sydøstside. Gården ligger usædvanlig smukt; thi til trods for, at landet omkring den er ganske fladt, byder omegnen på rig afveksling, idet ager og eng, hede og skov bestandig skifter. Et herligt vænge, omgivet af træplantninger, ligger lunt bag gårdens smukke gamle avlsbygninger på dens vestside.³⁵

Gården har nu i alt 300 tdr. land, hvoraf 165 er under plov, 50 er skov og resten græsmark og hede. Hovedbygningen, som er nyopført i 1904, er ganske tarvelig. Men alle de gamle yderlænger er glimrende og indeslutter en mægtig og fornem gårdsplads. Den yndige have er af stor udstrækning og går, kun indhegnet med et stakit, jævnt over i den omgivende rest af den gamle storskov. Men alt – have, gårdsplads og bygninger, arbejderboliger, ja selv gærderne – tyder på forsømmelse og forfald. Den nuværende ejer, en provinskøbmand, har for tre-fire år siden købt gården til en svimlende krigspris og kan ikke på langt nær få det nødvendige ud af bedriften.

Ejeren selv er i dag bortrejst, men hans elskværdige frue og fem henrivende børn i alderen fra fem til atten år tager imod os næsten som om vi var længe ventede venner. Fruen taler om de hårde tider, om det alt for dyre

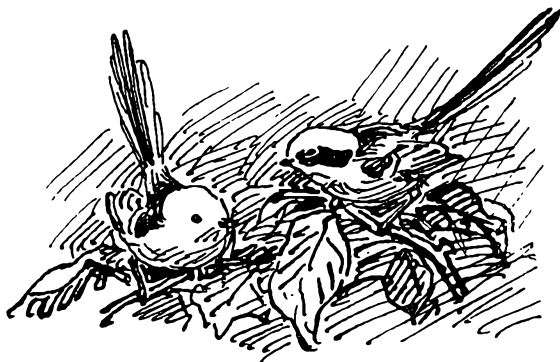
køb af gården og om det håbløse i at forsøge på at slå sig igennem som landmand under disse forhold, der blev så helt anderledes, end man havde ventet. Og dog vil hun og børnene så nødigt bort, de elsker gården og egnen – og de dejlige „unger“ trives jo så dejligt her i modsætning til i den kedelige

og grimme by. Hvor trist det er, hvis de nu igen skal ind og være „etagebørn“! Men manden tvinges tilbage til byen for at genoptage sine forretninger – for at begynde forfra!

Når disse linjer nu fem år efter skrives, har skæbnen vel for længst drevet disse gode mennesker bort fra dette sted, hvor de søgte et otium efter bylivets slid, og hvor vel kun børnene blev lykkelige. Disse krigsår, hvor forretningsmænd drog bort fra byerne som velhavende folk og forsøgte sig som landmænd i stor stil, har skabt denne familie mange lidelsesfæller, men vistnok få, som var mere sympatiske.

Ude fra den store have klinger fuglesangen gennem den åbne altandør: solsort og gulbug, havesanger, bogfinke og musvit, løvsanger og gulspurv. Inde fra skoven høres fasanernes galen og en kukkende gøg. Det er dette steds virkelige indehavere, og de har hidtil trodset alle omskiftelser.

Da vi går ud gennem haven mod indgangen til skoven, hvor nogle gærdesmutter firmer rundt mellem buskenes løv, hører vi fra toppen af et gammelt træ de hæse skrål af nogle sultne krageunger i en rede. Det ligefrem river i trommehinderne, dette ustandselige, hæse vræl, dette brutale, glohede krav til livet, der jager de gamle rundt fra sted til sted dagen igennem. Det er, som selve hungerens symbol har taget stude i træets top. Her er den evindelige konsekvens af, at krage søger mage – formeringens følgesvend, det velsignede og forbistrede slid, den lange regning for den stakkels glæde! Men i trætoppene går det almindeligvis noget mere gelinde end i menneskenes huse – Gud bedre det!

Den smule af den gamle skov, som hr. von Schildknechts økse for hundrede år siden levnede, ligger umiddelbart op ad gårdens have og er kun 6 tdr. land stor. Naturligvis er der kun få af de gamle ege tilbage, men til trods for dette og for skovens lidenhed er den imponerende – ved sin rigdom på arter og ved disses frodige vækst. Kun på Romsø har vi mødt noget lignende.

Louisenlund 10 Juni 1922 DL

Her findes så godt som alle vort lands gamle skovtræer: skovæbletræer så store som anselige bøge, store ranke ege, vældige hasler og en broget blanding af elm, ask, lind og røn, birk og seljepil, og et enkelt sted en gruppe elletræer af usædvanlig størrelse og kraft. Da bøgen ikke findes i stort antal herinde, er skovbunden pragtfuld og frodig, slåen, tjørn, ribs og hyld, brombær og hindbær og hele småskove af spiræa står i ét virvar rundt omkring, og vedbend og caprifolier slynger sig op ad stammerne.

Men det bemærkelsesværdigste herinde er dog kristtornene, der mange steder optræder som den mest dominerende af underskovens vækster i hele den sydlige og østlige del af den gamle skov. Vildtvoksende findes så vidt mig bekendt denne plante her i landet uden for Jylland kun her på stedet, på Sejro og Æbelø. De to sidstnævnte steder når den en højere vækst, men her breder den sig over et større areal; og her findes dog et enkelt eksemplar på henimod syv meters højde.³⁵ – Mellem kristtornene findes caprifolierne i mængde, og disse to planter står overalt friske og grønne i modsætning til en mængde andre af underskovens vækster, ja endog træerne, som har lidt stor skade under efterårets og vinterens stormfloder, da havet trængte helt herind over det lave forland. I den sydlige og østlige del af skoven står således næsten alle de store hasselbuske visne og døde. Og i den store ungskov, der omgiver den gamle på et areal af ca. 45 tdr. land, er en birkeskov

på flere tønder land lagt fuldstændig øde af saltfloden. På de åbne marker helt ud mod stranden er næsten al vegetation borte; men midt på denne døde, grå jord virker det som en åbenbaring at se tjørnene stå friske og grønne og med et væld af blomster luende i solen!

Skovbunden har en vrimmel af blomster: mjødurt, iris, hvidgrønne gøgeurter, fladstjerne, stor snerle og tveskægget ærenpris strides om pladsen. Et enkelt sted er bunden tæt dækket af storekonvaller – „hestekonvaller“ eller „Salomons segl“ – så høje og frodige, som jeg aldrig før har mødt dem. Også vincaen fandt vi vildtvoksende herinde, den lille stedsegrønne plante, som vi sidst mødte på Kyholms gamle kirkegård.³⁴

Hærskarer af citronsommerfugle sværmer og flagrer i solskinet mellem de udgåede birkes stammer – de ligner små forvildede lygtemænd, der er kommet ud og spøger i fuldt dagslys mellem de døde træer og over jordens grå lavafarver.

Også fuglesangen herinde i storskoven minder os om Romsø. Alle mulige småsangeres stemmer blandes med hinanden, og her er en mængde af hver art. Nogle mejser og irisker skælder og larmer et sted og har travlt med at få en natugle jaget væk, som er kommet dem for nær under sit forsøg på at få en smule søvn i øjnene. Til sidst ser vi ham flygte bort mellem stammerne – han ligner en vagabond, der er blevet jaget væk fra en bæk i en park med frakkekraven oppe om ørerne.

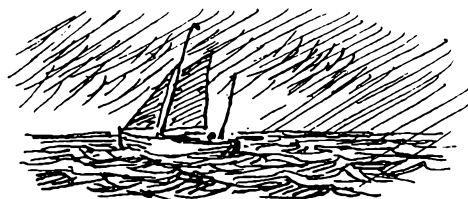
Her er en jubel og kvinkeléren af drosler, blåmejsler og sumpsangere, rørsangere og gærdesangere; ringduens kurren når os fra de fjerne trætoppe, hvorover mursvalerne jager, og højt oppe mod den lysende blå luft manøvrerer en krageflok, hvis råb og palaver til sidst vækker en sindssyg fasan nede i et hegn: *Skraratt!* –

Da vi sagte vandrer bort gennem højskoven, ser vi pludselig på en gren, som går ud fra en høj, slank egestamme, og tæt op ad denne, en stor, grå fugl, som sidder ganske stille. Vi ser den mod lyset, og solglansen, som falder på dens matte, grå fjerlag, danner en lysende ring omkring den. Hvis denne lysring ikke var, ville det have været næsten umuligt at opdage fuglen.

Vi stivner begge øjeblikkelig – så pludseligt som forhen Lots hustru. Men så får vi kikkerten listet op for øjnene: det er en sovende skovdue! Hovedet hviler tæt og trygt mod de bløde brystfjer, hinden over øjnene er ubevægelig. En gang imellem virrer det lille spidse næb en smule, og hovedet gør en lille, rystende bevægelse, omtrent som på et barn i dyb søvn.

Uskyldig er den som det sovende barn. Og den er lydeløs og *helt* yndig – som Salomons elskede i højsangen.

Den er skovens fineste tanke. Den er forårets sjæl, der har lagt sig til at drømme på en gren.

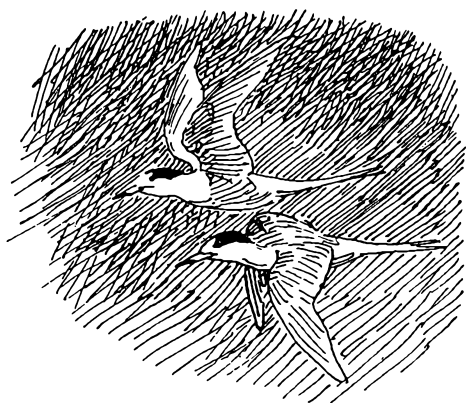

Øerne i Horsens Fjord

En regntung eftermiddag i stille vejr lægger vi til ved *Snaptun* anløbsbro på Horsens Fjords sydside. Regnen var os ikke helt uvelkommen – vi trængte stærkt til en enkelt dags ferie efter de mange solskinsdages lange slid, hvor fodture på tolv-fjorten timer under ustandseligt arbejde var blevet reglen.

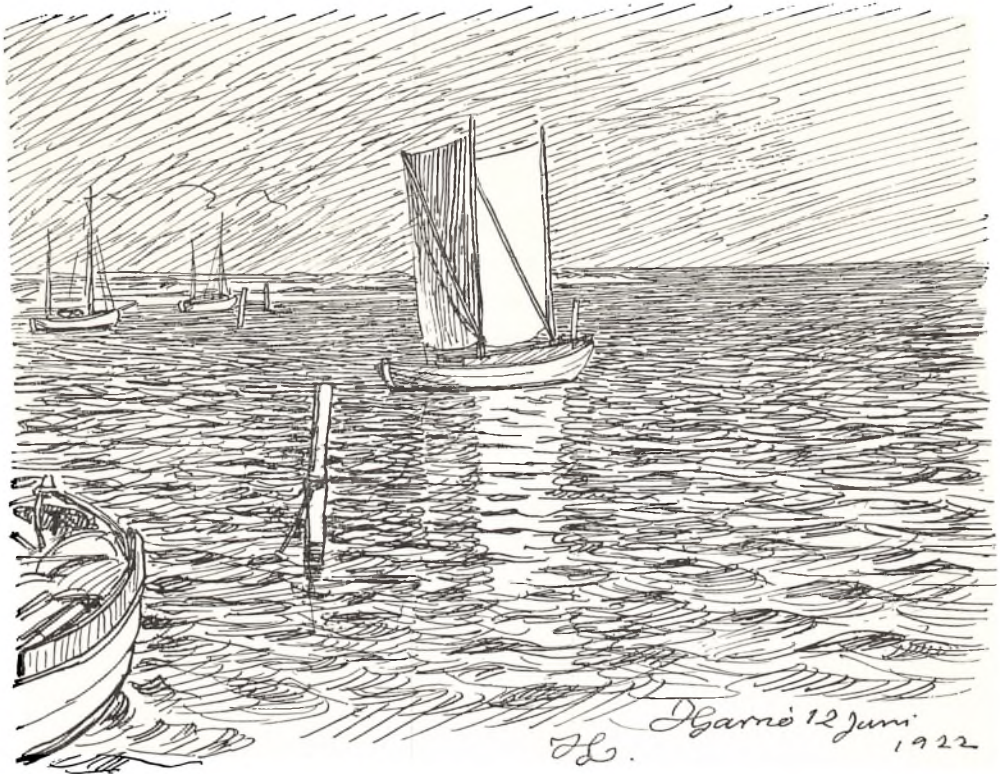
Horsens Fjord rummer tre større øer: *Hjarnø*, som er 566 tdr. land, *Alrø* 1368,2 og *Vårsø* 102,9 tdr. land, samt omkring den sidste nogle ubeboede småholme. De ligger alle nord for sejlløbet gennem fjorden, det dybe Hjarnø Sund eller *Draget* – her betyder „drag“ altså noget andet end på de fynske øer, hvor det betegner en smal tange, som forbinder to øer. I en ret linje fra SØ til NV skærer det dybe sejlløb ind mellem Hjarnø og fastlandet og når trods kun 500 meters gennemsnitlig bredde en dybde af indtil 22 m, til det tæt sønden for Vårsø svinger brat mod vest i to smalle arme og bliver borte i fladvandet. Sejladsen fortsættes herfra i den 6,3 m dybe, gravede kanal, der ret som en lineal peger ind mod havnen i Horsens.

Såvel administrativt som sprogligt kan fordelingen mellem fjordens øer vække den største begrebsforvirring. Hjarnø ligger i Vejle amt og hører under Bjerre herred, Alrø og Vårsø med dens kalv ligger i Århus amt og hører under Hads herred – medens Endelave, som vi just forlod uden for fjorden, hører til Voer og Nim herred. Det kan man kalde administration over kors!

– Yderligere danner Hjarnø og Alrø egne kirkesogne, mens Vårsø hører til Søvind sogn på fastlandet.

Med hensyn til det jysk, der tales på de tre småøer, som ligger klos op ad hinanden i fjorden, da var det rimeligt at tro, at de kunne nøjes med

samme dialekt. Men nej – den følger minsandten administrationen! Medens man på Hjarnø taler et uforfalsket bjerreherredjysk, snakker man hadsherredsk på Alrø. På sidstnævnte anvendes konsekvent de rigsdanske, bestemte navneordsendelser *en* og *et*, på Hjarnø siger man til gengæld *æ* ligesom oppe i Bjerre herred. Vårsø tæller ikke med, den har kun én gård med en „tilfældig“ forvalter.

Da vi tørner ud næste morgen, er det blevet fortrinligt arbejdsvej; en frisk nordvesten har slæbt tykning og regnbyger med sig ud over Kattegat, og fra Gylling Næs helt ind til sin bund ligger fjorden blå og strålende. Det tog os nøjagtig fjorten minutter at smutte fra Snaptun over til Hjarnøs lille havn.

Hjarnø

På kortet ligner øens krop torsoen af en elefant, hvis øreløse hoved med vedhængende snabel endnu sidder på og med et nedslået udtryk vender panden ud mod Kattegat. Men det er bedst at forlade dette billede, inden vi omtaler de brave folk, som lever på denne krop.

Ved hovedvejen, som gennemskærer øen fra vest til øst, ligger alle øens gårde på to-tre stykker nær tæt samlede i en by. Det er iøjnefaldende her, når man kommer fra Endelave, men især når man tænker tilbage på Samsø, hvor forfaldne Hjarnøs *gamle* gårde er. Hist og her er man begyndt at opføre nye stuehuse af røde mursten og udhuse af tilhugne kampesten; men det gamle tænker man sjældent på at „bøde“. Og dog er mange af disse gamle bindingsværksgårde nok værd at holde på benene. Fortrinlige har de været i deres velmagtsdage. Selv om det nu fremhæver det „maleriske“ ved disse rønner, at gavlene er støttede af krykker, for at de ikke skal ramle sammen, ville man dog hellere se dem ordentlig istandsat. Men det kan til tider være *bekosteligere* at vedligeholde en bindingsværksbygning end at bygge en ny af cementsten.³⁶

Ved en af de smukkeste og mest faldefærdige gårde faldt jeg i snak med en dreng, som hørte hjemme derinde. Da jeg gjorde tegn til at gå ind i gården, sagde han sådan noget som, at dersom jeg ikke holdt forfærdelig meget af mus og rotter, skulle jeg holde mig fra udhusene. Måske har det været en dreng med stærkt fremherskende trang til digterisk overdrivelse, eller han har anset mig for en probenreuter, som for enhver pris skulle holdes væk! Jeg gik ind og traf *ingen* af de nævnte dyr – men heller ingen mennesker. Det viste sig, at gården var forladt!³⁶

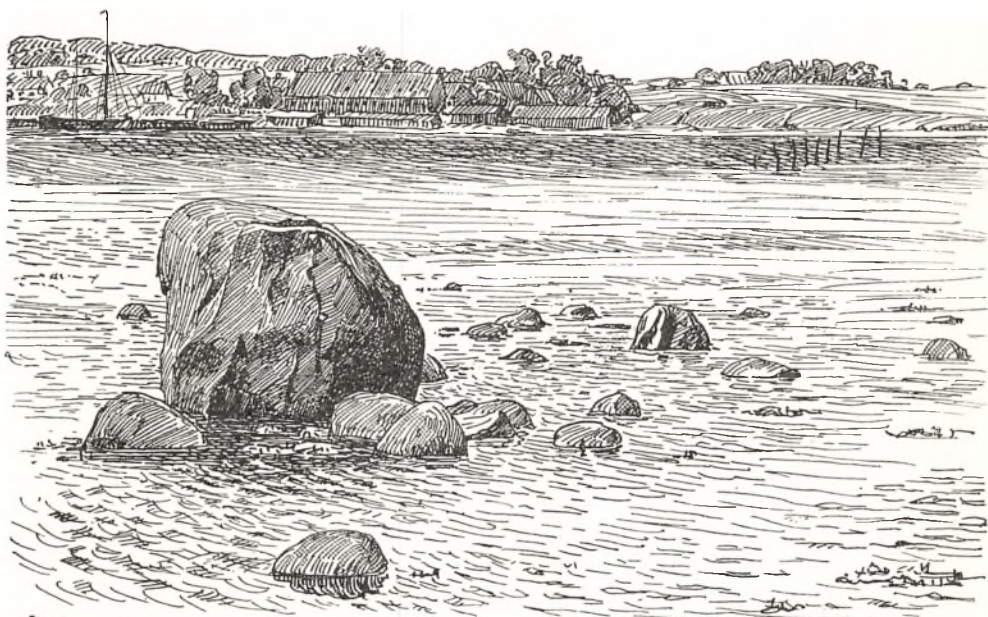
Det er sjældent, at en lille øbefolkning, som har været søfarende i mange slægtled, ikke bringer al den orden og disciplin med sig i land, som den er vant til fra livet i de gamle sejlskibe. Hjarnøboerne, som for øvrigt har ord for at være fremragende agrarer, gør kun såre lidt ved deres gamle huse – men så meget mere gør de ud af deres møddinger. Aldrig har jeg set så monumentale gødningspladser som her! Selv ved de ringeste gårde finder man en mødding af kæmpemæssige dimensioner, omgivet af en stensætning af tilhugne kampesten – så iøjnefaldende og smuk, at man på lang afstand kan forveksle gården med møddingen.

Endnu for en god menneskealder siden gik en stor del af Hjarnøs ungdom til søs; men da der i en lang periode næsten årligt indtraf en mængde ulyk-

ker på søen, hvorved mange af disse unge, som var på langfart, mistede livet, svandt til sidst beboernes lyst til sølivet. Og nu er ingen sømand mere hjemmehørende på øen; dens to sidste fiskere gik i fjor i land og ernærer sig som arbejdere; de har ombyttet åren og fiskenettet med spaden og kartoffelsækken. Hjarnøs våben kunne rumme en Neptunus med en greb som trefork.

Øen har 188 indbyggere, fordelt på 43 beboelsessteder, hvoraf 18 er større og mindre gårde. Af dens 566 tdr. land er omtrent 100 udyrkede, og af disse er 40 overdrev, som dannes af „Odden“ på sydøstenden og det nærmeste land omkring denne. Nord for byen findes en ypperlig skov på 6 tdr. land, hvoraf fem gårdmænd har hver sin part, der er lige store. Til det udyrkede land må vel sagtens henregnes øens store fodboldbane – thi en sådan findes her ligesom på Endelave. Medens storbønderne på den nære Alrø har fra 60 til 80 tdr. land til hver gård, er gårdene her på øen aldrig større end omkring 30 tdr. land. Levemåden på de to øer skal stå i forhold til dette, fortæller man her, idet alrøboerne ikke sjældent holder nogle dundrende gilder, så vandet rundt om øen slår ringe viden om!

Inden for historisk tid har den lille ø aldrig nået at gøre sig bemærket. Men dens navn er ifølge Saxo dannet efter sagnkongen Hjarne, som flygtede hertil efter sin uheldige kamp med sin medbejler Fridlev og boede her i nogen tid. Den gamle historieskriver beretter herom følgende i sin Danmarkskronike:

Hjarne 13 juni 1922. mod Inarptun.

72

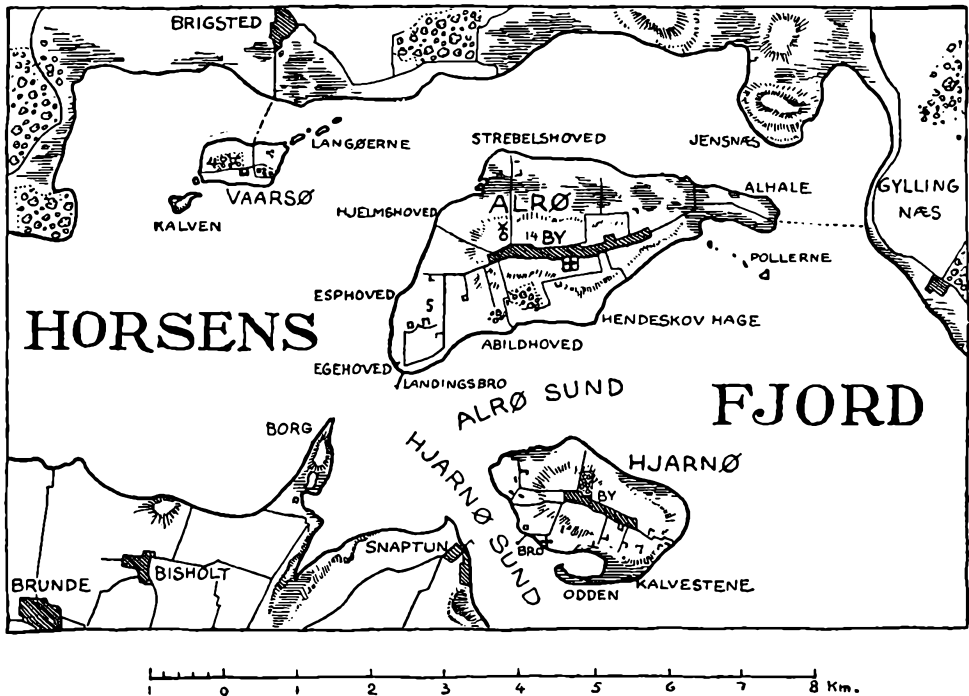
„Efter Frode Fredegods død vidste danskerne ikke, hvem de skulle kære til konge. De besluttede da at vælge den, der kunne sætte det skønneste kvad som gravskrift over den elskede Frodes grav. En mand ved navn Hjarne, der var forfaren i dansk skjaldskab, lavede da på sin vante vis et kunstløst vers, der lød således:

Længe førte de
Frode om land,
da Drotten dyre
i Døden var daanet.
Langt Liv ønskede
hans Landsmænd Frode;
her gemmer Graven
bag Grønsvær den gjæve.“

Digtekunsten må have været højt skattet her til lands i de dage; thi Hjarne fik som belønning Danmarks krone! Selv Cæsar gav allerhøjst en by til den, der forherligede *hans* bedrifter.

Saxo beretter videre, at Hjarne blev konge uden at ane, at Frode Fredegods søn, Fridlev endnu var i live. Efter mange vældige bedrifter her og i Rusland kom denne imidlertid hjem, og danskerne bad nu Hjarne om at trække sig tilbage til fordel for kongesønnen. Da Hjarne ikke var til sinds at slippe kronen godvillig, blev landet tvedelt, idet nogle stod på Fridlevs, andre på Hjarnes side. Det endte med et slag mellem de to, i hvilket Hjarne blev slagen og flygtede til Jylland. Efter at have samlet krigsfolk om sig her holdt han på ny slag med Fridlev, men hans mænd blev alle fældet, og han flygtede ene og venneløs til *en ø, som bærer hans navn efter ham*. Efter nogen tids forløb slog han sig på svig. Han drog til Fridlev efter at have gjort sit ansigt ukendeligt og søgte at vinde kongens fortrolighed for at kunne oppebie en lejlighed til at dræbe ham. Som saltsyder og træl levede han på kongsgården, til Fridlev fik mistanke til ham og endelig overrumlede ham, da han badede, så hans mange ar og genkendte ham. I den tvekamp, som Hjarne foreslog og som Fridlev højmodig gik ind på, blev skjalden dræbt, og hans lig blev højsat.

I „Salling Syssels Oldsaga“ viser Gudmund Schütte, hvorledes Frode-sagnet må være afledt af de gamles offerfester for Njord og hans søn Frøj, guderne for fred og frugtbarhed. Frøjs festfred bliver omdigtet til sagnet om Frode Fredegod, og Hjarne skriver sit kvad til Frodes forherligelse „efter at danske Høvdinger havde jordet de stinkende Levninger af Guden Frode-Frøj, som de i tre Aar havde slæbt rundt i Landet for at faa inddrevet Skatte-gaver.“ Schütte påviser ligeledes, hvordan dette sagn har forbindelse med

oldtidens menneskeofringer, som fandt sted for at holde liv i de dødelige guder, idet ofrenes liv indblæstes i disse, så de genopstod til samme tilværelse og magt som før. Den menneskelige „syndebuk“ slås for panden, hvorefter han genopstår i guden. Ofrenes kadavere hænger i træerne omkring offerstedet i ni døgn, og forfatteren ser i alt dette kilden til det mystiske vers i Eddaen, hvor Odin siger:

Jeg véd at jeg hang
paa vindgyngtet Træ
ni samfulde Nætter,
med Spyd gennemstungen,
given til Odin,
jeg selv til nig selv.

Forfatteren viser tillige parallellen mellem oprindelsen til Frode-sagnet og de mexikanske indianeres menneskeofringer, således som vi kender dem fra Ferdinand Cortez' og Don Diaz del Castillos beretninger om Meksikos erobring, hvor præsterne iklædte sig ofrenes hud, og denne „flåede gud“ kørte rundt og lod sig hylde, til han stank af råddenskab, hvorpå man endelig jordede levningerne af bælgen som en dyrebar relikvie.

Samme offerskikke hos Nordens oldtidsfolk og Mellemamerikas gamle kulturfolk! En idéforbindelse fører os i et spring fra Hjarnøs strand til Meksikos kyst.

Helt op imod vor tid har sagnet om kong Hjarnes grav på Hjarnø spøget i litteraturen. Men nogen *begravelse* er aldrig konstateret på øen. Derimod har der på Odden ved Kallestene på sydøstsiden ligget en mængde *skibssætninger* fra den senere oldtid, dvs. bautastene rejst i grupper, formede som omridset af et skibsskrog, en skik, som knyttede sig til vikingetiden (se under Korshavn ved Avernakø om „Høje Stene“). Pontoppidans „Danske Atlas“ (1673–77) citerer øens daværende sognepræst, som giver følgende skildring af stedet:

„Paa Hjarnøe, sydøst fra Kirken paa en Plads af ca. 60 Favnes Distance tæt ved Stranden, kaldet *Kalle-Steene*, siges Kong *Hiarne* at være begravet. Paa denne Plads findes vel 30 med maadelige Steene net afdelte Grave, i tre Hobe, næsten lige mange i hver Hob. Hver Grav er ved 4 Alne lang, vendende mod Øster og Vester, og er det merkeligt, at i hver Hob er den eene Grav ei skilt fra den anden ved noget Rum, men ganske tet fœiede til hverandre, og det i en Runddel, saa at de alle har een i Midten, og midt i den midterste Hob, slutter man, er Kongen begravet; men nu ere de fleste af Stenene med Grønsvær overgroede.“

I Ole Worms *Antiquitatis Danicæ, In Additamenta* pag. 4 findes en fortrinlig tegning af „kong Hjarnes grav“ fra før 1650. Worm beskriver stedet noget anderledes end Pontoppidan, idet han kun nævner 20 „gravhøje“, hvoraf en, som skal være kongens grav, er meget større og omsat med anseligere sten end de andre. Denne er 30 alen lang og 20 alen bred, medens de øvrige kun er 12–13 alen lange og 4–5 alen brede. Tegningen viser os imidlertid en samling skibssætninger, til hvilke ingen begravelse knytter sig. De på tegningen viste urner er heller ikke gravgoods fra dette sted, men er fundet helt andre steder, en enkelt efter Worms egen opgivelse så langt borte som på Sjælland. De må være anbragt på billedet enten for at spare en illustrationstavle eller af dekorative grunde.

Det er vel overflødigt at tilføje, at ethvert spor af dette mærkelige og anselige oldtidsminde nu er forsvundet. Den gamle fører af øens postbåd, *Jørgen Juul*, fortæller mig, at der endnu i hans ungdom lå „tre langdysser“ på overdrevet nord for Odden, men at disses sten senere alle er sprængt og anvendt til bygningsmateriale. Det er de sidste tre skibssætninger, her er tale om, og her har man da måske oprindelsen til de anselige mure omkring øens møddingspladser. – Videre fortæller han, at han fra sine drengeår husker „Kong Hjarnes Sten“, en vældig kampestensblok, som lå halvt begravet i jorden på øens højeste sted ved „Østergård“s mark. Alt tyder på, at denne sten aldrig har været anbragt på sit sted af menneskehænder. Den blev sprængt og anvendt som materiale ved opførelsen af krigergraven i Fredericia.

På samme mark, hvor stenen lå, fortæller Juul, har engang en tyr med sine

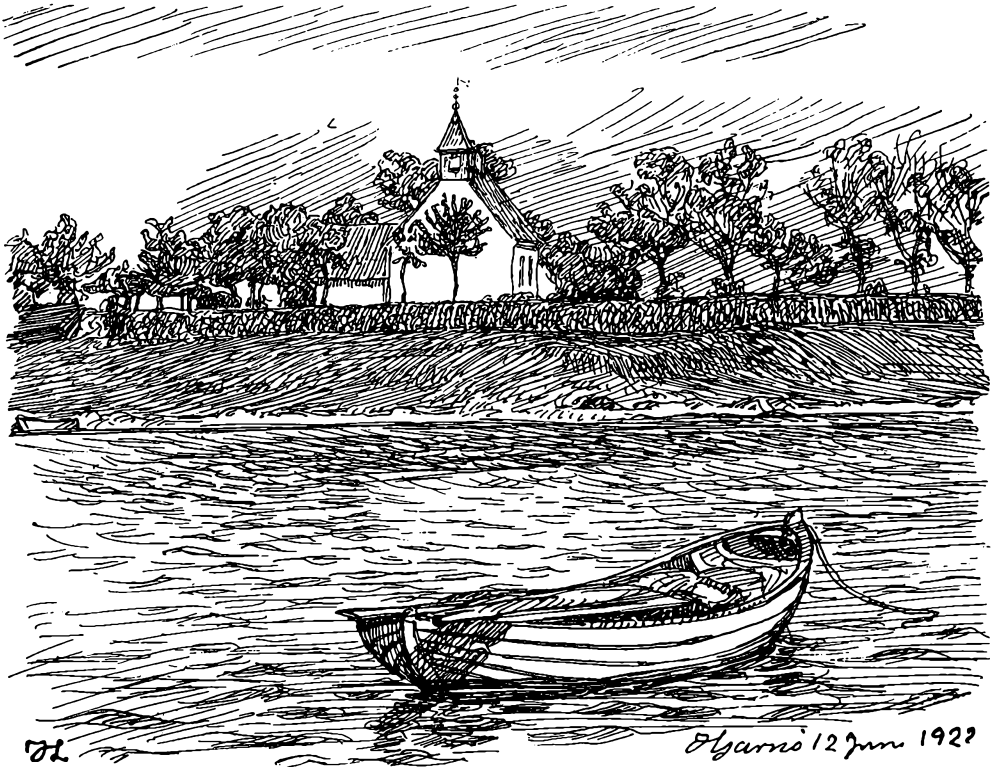
horn rodet et gammelt sværd op af jorden. Men hvor som helst man tog dette i hus, „fik man ingen ro“, og freden vendte først tilbage, da man atter gravede det ned på dets sted.

Den gamle Juul, som fortæller mig alt dette, mens jeg sidder og tegner ham i hans hyggelige stue, er en pragtfuld gubbe på de tooghalvfjerds. Hans ansigt er dybrødt, som en mellemting mellem kogt hummer og røget laks; hans vældige hårvækst er gnistrende gylden med begyndende hvide stænk ved ørerne og i skægspidserne. Sådant har vore gamle vikinger set ud, når de om efteråret vendte hjem fra langfart – røde og strågule af sol og vind og saltvand! Foruden at være fører af øens postbåd var han også til for få år siden landpost på stedet og er naturligvis godt kendt med alle forhold på sin ø. Det var ham, der forklarede mig årsagen til, at ungdommen ikke mere søger til søen som næringsvej.

Det fremgår af hans fortælling, at enkelte gamle skikke har været fælles for hans hjemsted og øerne om Fyn, således var „indledningen“ i kirken efter et barns fødsel ganske som på Drejø og andre sydfynske småøer, og for øvrigt var denne skik tidligere almindelig over en stor del af landet. Ved festlige lejligheder, især bryllupper, indbødes her som der absolut *alle* øens beboere. Hver familie mødte med gaver i form af spisevarer, og det var næsten udelukkende høns, der bragtes, fire til seks stykker fra hver familie! Man festede i to-tre dage i træk og åd ustandselig hønsekødssuppe. Men der blev samtidig som modgift rammet mangan god dansk dram ned!

Jyarø 13 Juni 1922 22

Om en storslået begivenhed i Hjarnøs intimere historie har overleveringen holdt sig på øen lige til vore dage, men i tågede rids og uden at nogen med sikkerhed har kunnet tidfæste den. Det hed sig, at en grumme hvalfisk engang for mange herrens år siden viste sig ved kysten af øen og strandede på fladvandet; og hvis selve det store dyr i Johannes' åbenbaring en dag under froprædikenen var dalet ned på øens kirketag, kunne denne begivenhed ikke have vakt mere røre på stedet. For tvivlere viser man endnu på Østergård et par af dyrets mægtige ryghvirvler, og flere af samme slags har tidligere været i brug på øen som fundament for vandtrug, men er nu havnede på Glud museum. Det er maleren Søren Knudsen i Glud, stifteren af byens udmærkede folkemuseum, som har æren af at have fundet den autentiske beretning om den dramatiske begivenhed, og det på et sted, hvor de færreste ville finde på at søge den, nemlig i „Aalborgs nyttige og fornøvelige *Jydske Efterretninger* af 1ste Februarii 1771“. – Jeg citerer fremstillingen ordret, således som hr. Knudsen har offentliggjort den i Vejle amts årbog 1926:

„Fra Sr. Brandt, Farver i Horsens, er følgende indberettet:

Paa Hiernø Land, som af Søen er omgivet 2 Mile fra Horsens Kiøbsted i Stiernholms Amt, er først i Dec. med haardt Veyr og høye Vande kommen fra Havet ansættendes en stor Fisk, og idet han vilde sætte sin Fart igennem

det nordre Løb fra Landet, blev han staaende paa 7 Foed Vand. Dagen derefter, da Vandet var falden ongeføhr 1 Foed, begave Indbyggerne sig i Baade til Fisken, som laa nogle Foed med den eene Side over Vandet, og af sit Pusterør eller Aande-Hullet pustede Vandet meget højt i Vejret; Folkene havde Økser paa lange Stager, og hug i ham, men, da han agtede det ikke, gik nogle af de dristigste paa Fisken og hug nogle Læs Spæk af hannem; derefter forføyede de sig i Baadene, og hug moxen Rygbenet i to, samt Hul paa Siden, hvor de med Magt stødte et stort 12 Alens Træ i Livet, da dette skeede, følte han først Smerten, og slog meget haardt med sin Hale, som var 7 Alen bred, i Vandet, og pustede da meget Blod og Vand af sig, som overstænkte alle Folk i Baadene, der maatte flygte fra ham, han dreyede sig ofte om paa Halen, men kunde ey ungaae af Mangel paa dybt Vand, endelig fik de et stort Hul hugget udi hans Hoved, og derved dræbte ham. Samme Fisk var 26 Alen lang og 8 Alen dyb, derefter fik Beboerne ham ved Gang-Spil hallet til Landet, hvor mange omliggende Herskaber reiste over at bese den, som var forunderlig af Skabning. Hovedet var ongeføhr 9 Alen lang, og tvært over Hovedet imellem begge Øynene 4 a 5 Alen, den nederste Mund var besat med Tænder paa en god Fingers Længde, og saa tykke som et Haandled, i den øverste Mund var ingen Tænder; den var meget feed, og havde tre Qvarter reen Spæk paa Siderne, saa Beboerne fik af ham henimod 100 Tdr. Tran, foruden endeel Fit, som flød af ham i Søen; tre Dage efter han var dræbt, var han endnu varm, og Spækken røgede, endskiøndt det var paa saa kold en Aarsens Tiid; ingen her ved Navn paa Fisken, men da de parterede ham, kunde de see, at det var en Han-Fisk; der skal efter Spørgement være fornummen hans Mage imellem Endelaug og Hiernø, som vilde lokke hannem tilbage. Man vendter at den ligeledes selv skulle støde an, og løbe sig fast.

Bemeldte Hiernø tilhører ellers Hr. Consistorialraad Glud i Bierre-Herred.“

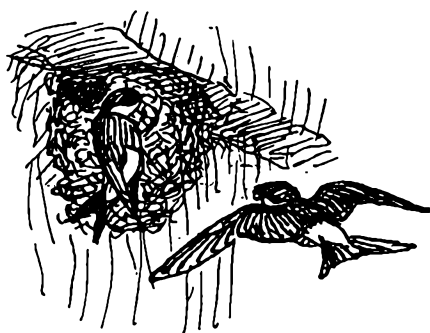
Af beretningen fremgår det, at det må have været i december 1770, begivenheden fandt sted. Og hr. Knudsen tilføjer: „Man kan vanskelig forestille sig, hvor vældig en spænding de gode hjarnøfolk har befundet sig i. Det har svirret i luften med „todeme“, „svenskeme“ og andre typiske Hjarnø-eder. – Der var dengang en mængde af mændene, som havde været til søs, og det var mærkeligt nok, at ingen af dem kunne afgøre, at hvalen var en af de såkaldte „kaskelotter“.

Alrøboerne ville for øvrigt bagefter have del i byttet, og der blev endog rettergang om sagen. Men her vandt hjarnøboerne – retten gav dem medhold i deres krav om hele dyret, fordi hvalen havde vendt hovedet mod Hjarnø (!) – Men en dag, da næsten alle øens beboere var i Glud kirke, tog

alrøboerne revanche, gjorde landgang på nabøen og stjal en god portion af fjendens kobbertøj! Således ordnede man dengang mellemfolkelige anliggender i Horsens Fjord!

Hvad grunden har været til, at hjarnøboerne på denne hævnens dag var i Glud kirke, er ikke nemt at gætte, thi øen har i umindelige tider haft sin *egen* kirke. Denne, som vistnok oprindelig var en romansk granitbygning, synes i sin nuværende skikkelse at være af langt senere oprindelse. Ved en brand i 1804 ødelagdes en del af dens træværk, og den er senere, i 1877, blevet vansiret med et bindingsværkstårn, beklædt med zinkplader, en „rytter“, hvad der er fuldkommen ødelæggende for den ellers smukke lille bygning. I sin oprindelige skikkelse minder den ellers fuldstændig om kirken på Alrø, som endnu er sparet for prydelser af den art, og har et fortrinligt gammelt klokketårn af træ på kirkegården. Indvendig er den af ringe interesse; den har en slem, moderne altertavle med et oliemaleri, lavet af en eller anden af de anerkendte specialister i denne branche.

Øen hørte under herregården *Jensgård* i Bjerre herred, indtil bedstefaderen og onkelen til den nuværende ejer, godsejer Glud, solgte jordegodset til beboerne. Kun kirken hører endnu under godset.

Foråret er i fuld gang på Hjarnø. Inde i byen har bysvalerne travlt med at bygge reder under tagskæggene, det begynder at blive påtrængende at komme i hus, inden regningen på forårsforlystelserne melder sig i form af et kuld unger! Under de samme tagskæg er stærene allerede i fuld gang med at fodre deres hvæsende afkom. Og da vi ved middagstid sidder på en bøgestub i udkanten af skoven og ryger vor pipe, synger torsangeren letsindige viser inde fra krattet, og oven over os i en lille poppel parrer to skovspurve sig, så skammeligt det lyder! Lige ved siden af os ligger to store blå kani-ner og strækker sig på maven i skyggen af en tjørn og siger ikke, hvad de tænker på. På marken udenfor står i solskinet et par tøjrede geder, og et lille ugegammelt kid, der kun består af næse og bagben, leger blindbuk og

slår skæve herresving op ad diget. Og de to gamle, der har lige så meget skæg i ansigtet som Abraham og Sara tilsammen, ser til som de to i Mamrelund og „henrykkes med en stor henrykkelse“!

Men ud fra skovbunden under ask, eg, elm og skovæbler stiger den bitter-søde duft af de vilde planter op som et røgoffer til guderne. Under hassel, tjørn og hyld sprager det i hele den groende forsamling af storkonvaller, mjøduurt, gærdekørvel, anemoner, nellikerod, perikon, pragtstjerne, mælkebøtter, storkenæb, smørblomster, rødbynke, knoldet brunrod -- puh! Hele botanikken uden for adelskalenderen er forsamlet til bunkebryllup i solvarmen.

Rundt til alle sider ligger den lille venlige, grønne og fede ø, beskeden og prunkløs, men et sted, hvorfra verden ser vidunderlig ud. Intet spærrer udsigten til de pragtfulde bakkelandskaber i nord, vest og syd. Går man op på dens højeste punkt, en 6½ m (!) høj bakke nord for „Odden“, da er det, som åsene rundt om hæver sig endnu højere mod himlen, og brisen fra sydvest, som kommer strygende ned fra *Bjerrelides* enorme bakkedrag, bringer et pust af kølig bjergluft med sig ned over fjorden og de lave enge.

Ser man herfra mod syd ud mod havnen og fjorden, har man lige foran sig modsætningsvis et fuldkommen hollandsk landskab med grønne flader og havarme mellem hinanden. En hollandsk tjalk glider netop nu frem ad den smalle vandvej mellem markernes lave hegn som ad en blinkende kanal. Fjernere rager fra havnens sted bådenes master op som et regiment landsknægtes spær. Længst ude mod vest hviler i solflimmeret det fjerne, røgdirrende slør over Horsens by.

Men foran denne og ganske nær løfter sig på fastlandskysten halvøen Borres tvedelte banke. Og jagtminder fra friske september- og oktoberdage på dette sted falder mig ind, når fjorden går sortblå og strid for vestenstormen, som forvandler bøssepipen til en fløjtende sirene, og byernes projektiler slår skrald mod min hat, mens der op fra lagunerne på de solfalmede strandenge letter sværme af krikænder, brokfugle og viber, kobbersnepper og bekkasiner. Ene her med sin ven og hans „ædle hund“, på årets allerførste jagtdag – med sin gode, pragtfulde ciselerede hanebøsse, der ligner et skydevåben og *er* det, og med de hjemmeladte patroner, hvoraf hver eneste er gjort med en omhu som den, hvormed en ung moder svøber sit spædbarn! Gud i himlen! – så synger det inden i én i takt til fodslaget over den hårde stub:

Bøssen hænger ej mer paa Væg,
Hist sigter *forhærdede* Skytte!

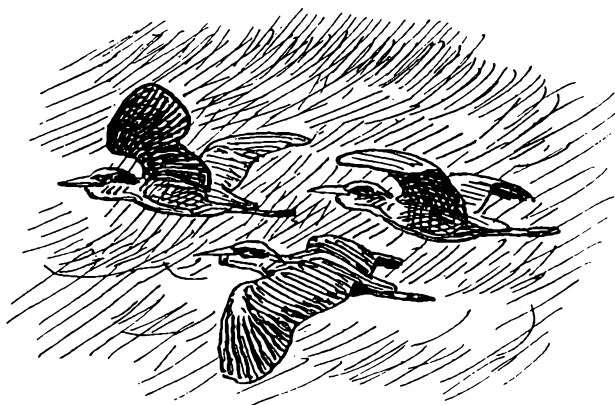
– Men „that’s another story“!

Jeg kender ingen dansk fjord, som er herligere end denne. Landet omkring

den, hvis åbne banker løfter sig mil efter mil bag hinanden, er skønt, alvorligt og storslået. Sammenlignet med dette er Vejle Fjords idylliske, skovklædte åse som en teaterdekoration, der er alt for nær på øjet, et lidt lummert panorama, der ser ud, som var det arrangeret for turister.

At ligge her på fjorden en stille forårsnat med havbleg under den rød-mende nordhimmel og med månen i syd spejlende sig i vand, der glider som olie under dens runde ansigt – når hejrerne letter fra det nære næs og rider som hekse østerud, ind i den dybe jordskygge, der spænder som en stålblå bue over havets linje – og én eneste stjerne skinnende bleg og kold over Bjerrelides fjerne, sorte kupler . . .

Så skænker man gerne hele Baedekers stjernehimmel bort for det syn . . .

Alrø

En tidlig morgen lægger vi til *Alrøs* anløbsbro, der ligger på sydvestpynten ved Egehoved, hvor strømmen kun er en god kilometer bred mellem øen og halvøen *Borre* på fastlandet. Jeg gik straks i land og opsøgte sognerådsformanden, boelsmand Rasmus Rasmussen. Besynderligt – en *boelsmand* som sognerådsformand på en ø, som tæller fireogtyve store bøndergårde! Da jeg havde set manden og talt med ham i fem minutter, undrede jeg mig ikke længere. Han viste sig at være en overordentlig intelligent, klog og belæst mand, én af den slags bønder, hvis gode hoved ikke sjældent fører dem fra ploven op på talerstolen, og hvis bane man ikke beregner med den *lille* tabel! Med sit groftskårne, kraftige ansigt og sin drøje vækst var han en fortræffelig repræsentant for østjyden – men ikke af den slags, som ender i broderede morgentøfler og slåbrok og grupperer sig om stationsbyerne, hvor deres arbejde består i at sælge byggegrunde!

Øen hørte endnu i begyndelsen af det syttende århundrede under kronen, men blev i 1661 sammen med Endelave af Frederik III skænket til to af Niels Banners sønner i faddergave. Siden kom den vistnok under herregården Åkjær i Århus amt. En tid hørte den under Skanderborg rytterdistrikt, men blev solgt herfra ved auktion i 1767. En mand ved navn Rosenmejer skal i slutningen af det attende århundrede være kommet til øen. Det var en både velhavende og driftig mand, og han kom inden sin død ved køb i besiddelse af omtrent hele øen; siden hans tid er den af hans efterkommere og andre af beboerne efterhånden i sin helhed erhvervet som selveje.

Et mærkeligt forhold, der kunne være et rudiment af øens tidligere tilknytning til herregården Åkjær, er endnu tilbage, idet en enkelt gård – den sidste, som blev selveje – endnu servitutmæssigt må betale 20 kr. årlig til et gravsted i Falling kirke, som rummer en af Åkjærs tidligere ejere!

Øen, som er 1368,3 tdr. land, har 284 indbyggere, og i de sidste halvt hundrede år har antallet kun varieret mellem 280 og 290. Her er 24 gårde, 6 boelssteder og ca. 30 huse med eller uden jord. Kun ca. 100 tdr. land er udyrkede, herunder de små holme *Polderne* ved østenden, som tilsammen er 2,7 tdr. land. Det udyrkede land er mest de lave strækninger på øens nordside mellem Alhale Odde og Strebels hoved. Når man ser de strålende bøndergårde på stedet, vil man knap tro, at øens jorder gennemgående er mindre gode end Hjarnøs. Her er kun 133 tdr. hartkorn på omtrent 1400 tdr. land! Gårdene er alle på omkring 60, men præsten og mølleren sætter re-

korden med henholdsvis 104 og 150 tdr. land. – Med fiskeriet står det sådan til, at øen virkelig endnu har to professionelle tilbage, i modsætning til Hjarnø, hvor de sidste to vred saltvandet af bukserne i fjer!

Fra Esphoved til Alhage strækker den brede hovedvej sig på langs over øen. De seksten af øens fireogtyve gårde ligger på rad langs denne vej på øens midte og danner Alrø by.³⁷ Det er et imponerende syn med disse store, pyntelige og velholdte bygninger liggende side om side på en strækning af omtrent tre kilometer, omgivet af store tofter og frodige vænger og haver, hver af dem med sine omgivelser spændende over et par hundrede meter. Alle gårdene ligger på vejens nordside – kirken er den eneste bygning i byen syd for denne – med stuehusene fornemt fjernede fra vejen og yderlængere ud imod den. Alle tofterne er omgivet af herlige træplantninger, oprindelig vistnok hegn, som nu har vokset sig store.³⁸ Poppel og ask er de dominerende træer langs vejen; især asken når af og til en enorm højde og danner øst for byen sammen med nogle ældgamle piletræer en indramning af vejen, der gør denne til en af de skønneste promenader, man kan tænke sig.³⁸

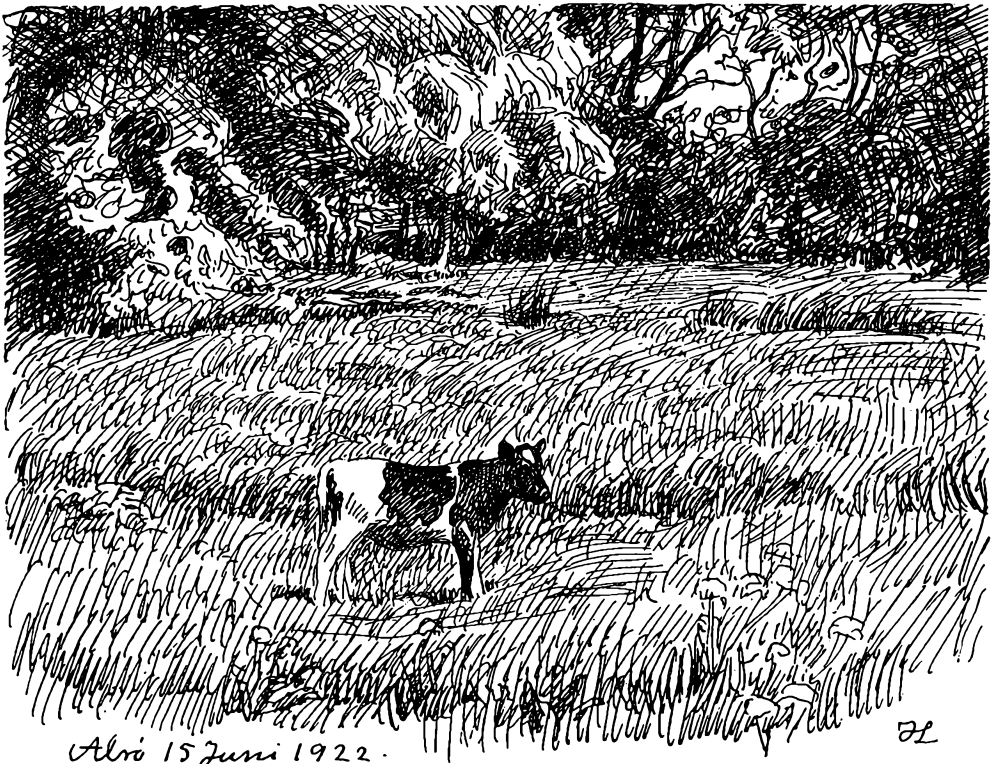
Når man går her langs rækken af Alrøs bøndergårde, gribes sindet af den rolige følelse af, at her er *rigelig plads* til at brede sig på; denne tagen afstand fra naboen trods den strenge indordning i rækken, denne *stilfuldhed*

A. Fr. 1922.

SOGNERÅDSFORMANDEN FRA ALRØ

13 De danskes Øer II

giver et præg af fornemhed over hver eneste af de gamle gårde og over hele byen. Det er østjysk velstand og gammel kultur, som præger dette sted.

Øens lille kirke er fra samme periode som Hjarnøs og minder fuldstændigt om denne i sin stil og størrelse. Kun er den heldigvis endnu ikke blevet forsynet med en rytter, men har et storartet lille klokketårn af træ – en „klokkestabel“ – på sin kirkegård. Inde i kirken, der er opført af rå granit med indblandede munkesten, findes en meget smuk granitdøbefont med relieffigurer, ligesom kirken vistnok fra det fjortende århundrede.³⁷

Sin største udstrækning har øen fra Alhage i øst til Egehoved i sydvest, henimod 9 km. Ligesom Hjarnø er den gennemgående lav og flad, kun nord for byen når en enkelt bakke 14 meters højde, og kirken ligger omtrent lige så højt på den modsatte side af vejen. Af klinter findes så godt som ingen, øen falder de fleste steder jævnt og fladt mod stranden. De stolte navne *Hendeskov Hage*, *Esphoved*, *Egehoved*, *Abildhoved*, *Hjelmshoved* og *Strebelshoved*, der knytter sig til ubetydelige fremspring på syd- og vestsiden, lover mere end de holder, også i retning af bevoksning. Men de fire første af dem er endnu et minde om øens gamle skovrigdom. Alt er nu åbne marker uden nogen landskabelig skønhed. Kun udsigten herfra er om muligt endnu skønnere end fra Hjarnø.

Når undtages det dybe sejløb „Draget“ er øen på alle sider omgivet af så grundt vand, at kun småbåde kan flyde dér. Mod øst er der forbindelse med Gylling Næs ved en vadegrund, hvorover køretøjer kan færdes, og med Jensnæs ved en færge.

Pontoppidan siger, at øen var „af de Gamle deelt i trende Holme, nemlig *Over-, Mellem- og Neder-Holmen.*“ Muligvis har da øen i ældgammel tid været delt af sunde, selv om dette ikke behøves for at forklare navnene. Endvidere beretter forfatteren følgende i *Danske Atlas*:

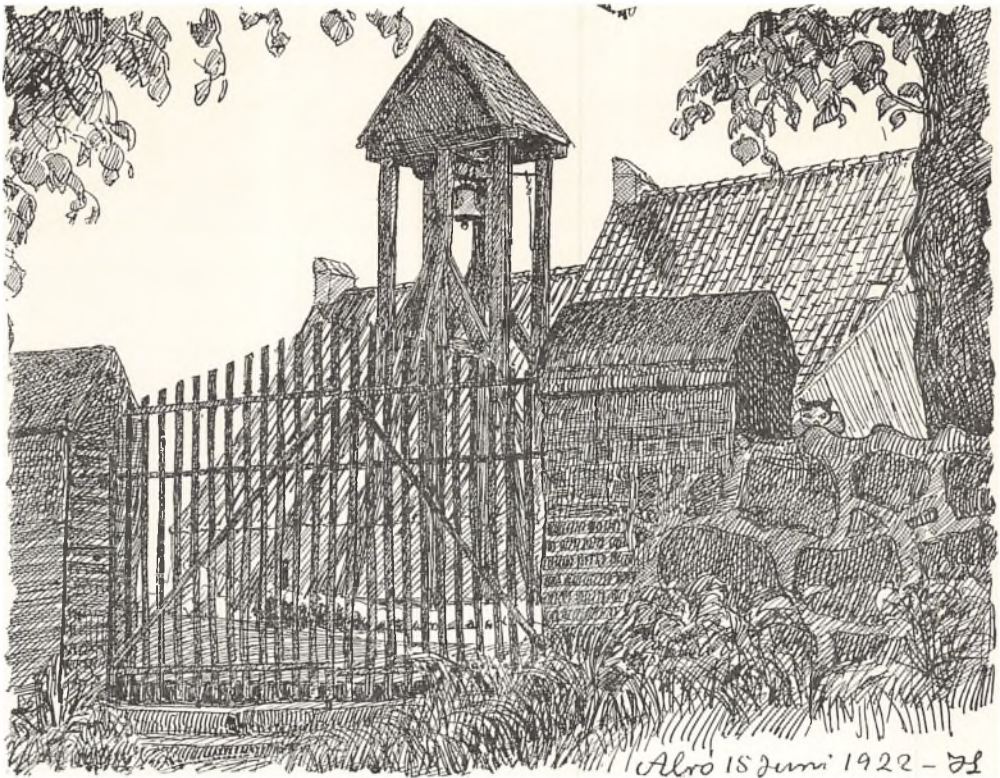
„Af Antiquiteter har endnu i forrige Seculo paa Alrø været at see en stor Grav-Høi over Dronning *Alruna* eller *Alrame*, som har givet Øen sit Navn. Efter Traditionen skal hun have været Kong *Hiarnes* Dronning, som ligger begravet paa den Øe *Hiarnø* lige over for. Dette Monument, som *Wormius in Additam. pag. 6* giver en Tegning af, var 40 Alne langt og 12 Alne bredt, besat oven omkring med store Stene.“

Dette oldtidsminde, der ligesom „Kong Hjarnes Grav“ for længst er forsvundet, har som sidstnævnte sandsynligvis været en skibssætning. Afbildningerne af dem begge har jeg hentet fra det omtalte værk af Ole Worm.

Øen har en lille skov, som er noget større end Hjarnøs, men til gengæld mere åben og mere forhugget. Den består af omtrent de samme træarter,

Alrø 15 Juni 1922 - ØL.

men i underskoven fandt vi desuden seljepil og vrietorn og i skovbunden store mængder af dueurt. Rundt på øen findes hegn af hvidtjørn, og nær ved mejeriet en lille lund af aske, store ege, el og gran. Begge steder holder også her en mængde sangfugle til.

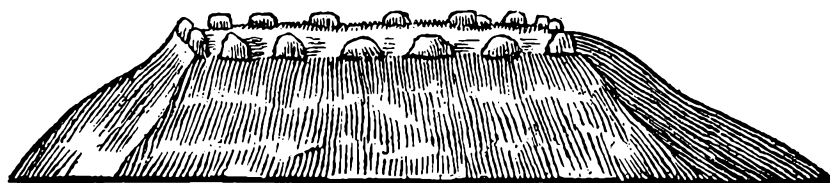
Hejren er en meget almindelig gæst ved stranden om disse øer, vi så den daglig stå og fiske på fladvandene, og den har flere steder kolonier i skovene i nabolaget, således på det nære Palsgaard gods. Den er efterhånden blevet en almindeligere fugl her til lands end storken, i al fald på øerne. Alrø har dog endnu *én* storkerede tilbage; den er ganske vist tom – men det smager dog altid af fugl!

Også på Alrø driver foråret sit spil; der hersker et farligt postyr mellem fuglene, nogle er ikke færdige med at gifte sig, og andre er for længst blevet „skaffedyr“ for en påtrængende familie. Blåmejerne så vi på kirkegården i de store asketræers top, allerede med store, skrupsultne unger. Daglig ser vi, hvorledes kragerne søger til øen for at stjæle æg af denne overflod, og hvorledes rødben og viber, som har deres kuld ude på engene, samler sig i flok og jager dem bort igen, over til fastlandet. Skærmydsler mellem øens egne beboere finder jo også sted under disse kaotiske tilstande; en dag så vi en hunlærke ligge og bale i vejstøvet foran os og fremvise alle sine yndighe-

der, og snart efter kom en han trippende hen imod hende og svansede om med oprejst hale og strittende vinger, i dyb fornedrelsestilstand af skamløs forlibelse – men i næste øjeblik viste ægtemanden sig i landskabet og kørte galanen væk efter et slagsmål, som sendte vejstøvet højt op i luften!

På stien fra skoven over mod kirken traf vi en stærmoder, som ganske roligt gik og fodrede sine unger foran os, idet de så nogenlunde blev ved at holde samme afstand fra vore fødder. Til sidst, da tempoet blev os for langsomt, måtte vi skridte uden om dem; men de rørte sig ikke fra stien.

Oldenborren, som jeg ikke har set i mangfoldige år, mødte jeg minsandten på Alrø! I min barndom, hvor den var en landeplage, kunne man på milde forsommeraftner gå med en pilegren og rage dem ned fra luften i spandevís, og Gud nåde den cyklist, der endnu for godt en snes år siden fór ind i en oldenborresværm – han kunne bagefter stå af og rage kravlet af sig i

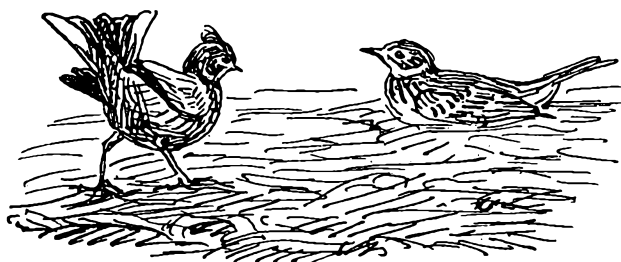
pundevis med hænderne. Nu er de næsten helt forsvundet overalt i landet – uddøde af en bakterie- eller svampesygdom, der smittede og dræbte så godt som alle i løbet af få år. Naturligvis havde sygdommen gjort det af med dem nogle år før, dersom vi ikke havde forbedret chancerne for dem ved masseindsamlingerne. Jo større sammenhobning af dyr og mennesker, jo større chance for at der skal udbryde sygdomme!

Alrøs oldenborre kom flyvende en formiddag i det liflige solskin hen over en lille sti. Den snurrede som en lille bitte, velsmurt flyvemaskine, alle dens fine maskindele strålede i solglansen, så der stod en glorie omkring den; dens røde følehorn struttede lige frem af iver, livslyst og nysgerrighed, hele verden skulle opdages i fugleperspektiv!

– Men forude på en ledstolpe sad der en stær.

Da den fik øje på oldenborren, kom der liv i den; den startede øjeblikkelig i absolut ond hensigt og fór løs på den skinnende genstand. Det første angreb mislykkedes, stæren stødte for højt, og i farten røg den et langt stykke forbi målet. Oldenborren kæntrede ved det uhyggelige chok og faldt et lille stykke; men styregrejerne fejlede ingenting, og den kom i en fart på ret køl igen. Imidlertid havde stæren vendt og kom tilbage med *full speed* – og denne gang lykkedes det! Vi hørte tydeligt smældet af næbbet mod oldenborrens krop – –

Det var en fin luftkamp. Men om lidt vil der på jorden under en eller anden stærerede ligge et par små brune flyvevinger, herligere gjort, end nogen menneskelig opfindelse nogen sinde vil blive. Og om en times tid vil monumentet over flyveren blive sendt i en skøn bue ud over samme redes kant.

Vårsø

Man har ikke nogen stærk følelse af at befinde sig på en ø, når man lander herinde, efter at man nylig er kommet ind fra de havombruste øer i det urolige Kattegat. Endnu på Hjarnø, ja endogså på Alrø kunne man lugte lidt af det friske pust derude fra, når man stak næsen godt i vejret. Men herinde er man helt oppe på „tørt land“, kun adskilt fra dette ved det lille, lunkne fladvand nord for øen. Røgen fra Horsens fabrikkskorstene driver helt herud med vestenvind. Øen har også kørende forbindelse med fastlandet over Langøerne og kan selv daglig hente sin post ad denne vej, hvor man med lethed vader over ved lavvande.

Vårsø selv er 102,9 tdr. land, *Vårsø Kalv* 5,9 og *Langøerne* tilsammen 2,8 tdr. land. Hele gruppen hører til Stensballegård ved Horsens. Stamgodset Stensballe ejedes i sin tid af Peder Griffenfeld, som ligger begravet i den nærliggende Vær kirke.

Hovedøen er næsten rektangulær af form og har sin største udstrækning, ca. 2 km, fra øst til vest. Ved dens sydvestre hjørne ligger Kalven, og fra dens nordøstlige skyder Langøerne sig som en række små, stenede klumper over mod fastlandet.

Øen er berømt for at være det sted her i landet, hvor *ålekragen* først optrådte som ynglende fugl. – Allerede Peder Syv nævner i sin „Dyvr i Norden“ fra slutningen af det syttende århundrede ålekragen som tilhørende Danmarks fauna, og Pontoppidan nævner i Danske Atlas (1763) både ålekrage og topskarv. Men først omkring midten af det nittende århundrede hører vi den omtalt som dansk ynglefugl. N. Fritz har i sin bog „Ålekragens Optræden i Bognæs Skov“ (1860) skildret sit besøg ved kolonien på dette sted og nævner samtidig, at fuglen yngler i kolonier på Lolland, ved Nakkebølle, i Greve skov, i Odsherred og flere steder. Det besynderlige ved dens forekomst her var dette, at fuglen, som overalt i Nordeuropa og Storbritannien er en udpræget skærfugl, som ruger på klippegrund, hos os optrådte som rugende i *reder i bøgetræer* ligesom i Tyskland langs Østersøens kyster; og formodentlig er det denne mindre, mellemeuropæiske art, som derfra er emigreret hertil. Fritz fortæller om sit besøg ved kolonien, at denne havde til huse i ni store bøgetræer, der hver rummede halvtreds-tres reder. Fuglenes udtømmelser havde berøvet træerne ethvert spor af grønt og fyldt dem med skarn, de nøgne grene ragede som koraller op i luften; og jordbunden viden om var askegrå af ekskrementer og opfyldt af rådne, udkastede rester fra

fuglenes måltider. En forfærdelig stank opfyldte luften, og fuglenes skrål, da de blev jaget op, var øresønderrivende.

Beskrivelsen minder i nogen grad, om end forstærket, om indtrykket af en hejrekoloni. Man kan jo ikke undre sig over, at denne invasion gjorde et ubehageligt indtryk på bøgeskovenes ejere, og herregårdsskytterne rundt om i landet kom da også i virksomhed. Allerede få år efter var ålekragen som ynglefugl igen kun et minde. Man kan naturligvis beklage, at ikke én blandt skovejerne har haft råd eller lyst til at spare en koloni af disse mærkelige gæster.

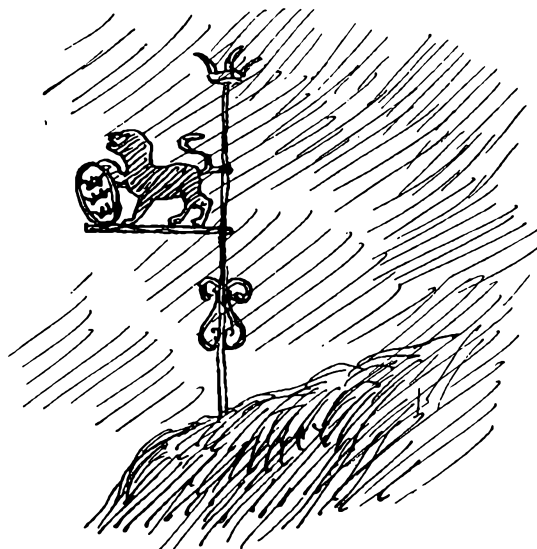
Vårsø siges at være det sted i landet, hvor fuglene først slog sig ned. Hvor længe de har holdt sig her vides ikke; men Stensballegård har vel pillet disse parasitter af sig omtrent samtidig med de andre godser.

Da vi ankrede op ude på strømmen, så vi nogle skalleslugere svømme under øens nære bred; to agerhøns lettede inde på stranden, inden vi endnu var nået til denne i båden, og at vi var på herskabeligt, fredet terræn viste sig straks ved landgangen på den behagelige måde, at vi fandt øen befolket med store mængder af fuglevildt. Næppe satte vi foden på land, før vi stødte på et kuld fasankyllinger i en lille plantning nær stranden; i lang tid havde vi dem sværmende frem og tilbage om øerne, mens vi opholdt os på stedet.

Øens bestyrer, beboeren af dens eneste gård, traf vi på marken. Han fortalte, at der findes masser af agerhøns og fasaner herovre, og tillige at sko-

ven huser mange slørugler. Derimod er harerne bortskudt, og de ræve, der er frække nok til at luske herover fra fastlandet, blir straks taget på kornet. Han fortæller, at her er 75 tdr. land af øens jord under plov, omtrent 25 tdr. land skov, og resten, altså kun ca. 3 tdr. land, er eng og strandeng.

Mens vi går med ham, finder vi flere steder fasanæg, som er tømt af krager – de ærkerøvere kommer altså også her!

En ikke helt almindelig tilvækst til sin vilde fauna har øen fået derved, at ejeren i sin tid på landbrugsudstillingen i Århus købte to *skildpadder* og slap dem løs her. Den ene af dem døde snart, men den anden lever i bedste velgående „wie Gott in Frankreich“ og er blevet en velvoksen, respektindgydende kammerat. Af og til møder man den på dens promenader i skoven, som er dens yndlingsopholdssted – måske kan den, hvis man skaffer den en mage, blive ophav til en slægt, som akklimatiseres på stedet og indretter sig på at leve under de forhold, som lokaliteten kræver.³⁹ – Der er ingen ende på, hvad man kan vente sig af dette dyr. Jeg har hørt fortælle om en skildpadde, som boede hos en københavnsk familie, hvor den forsvandt under efterårsrengøringen og først atter kom til syne under forårsrenselsesfesten; da man flyttede møblerne, viste det sig, at den hele vinteren havde stået under det inderste ben på flygelet! Højtidelig som en indviet bede skred den ud på gulvet og rystede vinterens støv af benene, skiftevis. Hvorpå den gik om bord i et måltid mad!

Jeppe Aakjær havde en skildpadde, som en dag forsvandt i hans papirkurv og først tre uger efter blev hældt i skarnspanden sammen med kurvens indhold. Den befandt sig vel og forlangte føde med alle de gestus, der står til en skildpaddes rådighed. Men om sommeren vandrede den ud i en havre-

mark – og ak, netop *havren* blev dens bane! Tre måneder levede den her, kun af poesi og regnvand, til den i høstens tider blev grebet af en mejemaskine. Den tililende dyrlæge kunne *kun* – og så videre!

Hvad man end venter sig af et sådant dyr, så må man vente *længe*, for den har jo et tempo som selve Methusalem hos „Gammel Johannes“. Da den allerede i flere år har tilhørt Danmarks fauna, synes jeg, at disse småbidrag til dens psykologi er på deres plads. Men lad dog dyret få lejlighed til at „foranner sæ“, lad ham ikke gå i et par hundrede år og vente på sin *Methusalem*!

Tværs igennem skoven strækker sig fra vest til øst et bælte af høje ædelgraner. Omkring dem grupperer sig en mængde store skovtræer, mest elm og ask, og i skovbrynet store elletræer og bøge. I bunden står et næsten uigennemtrængeligt virvar af hyld, tjørn, slåen og benved, unge hyld, bævreasp, ær og små ege, og rundt om disse står tætte flokke af skvalderkål, burre, gærdekørvel, gederams, bingelurt, spiræa, nogle meterhøje løg og mange andre. I lysningerne er bunden dækket af et pragtfuldt blomstertæppe.

Fasaner flyver op rundt om os, vi finder en rede med fire æg, hvoraf det ene er aldeles lyseblåt som et stæreæg. Et andet sted ser vi en rede med en del skaller og fire ganske friskbagte unger, som piber af skræk for os, inden de forsvinder i skovbundens tykning. Ringduer kurrer, og sortmejs og munk synger. – Mens vi sidder på en fældet træstamme i skovbrynet og arbejder, kommer en musvit med næbbet fuldt af mad til ungerne og sætter sig tæt foran os. Den ser ganske rasende og edderspændt ud, men kan ikke komme til at skælde ud for det fulde næb. Så forsvinder hun omsider, og vi hører lyd af ungerne i nærheden. Lidt efter vender hun tilbage med tomt næb – og nu får hun munden på gled! Noget lignende i retning af skralde skal man vist søge ved Gammel Strand.

En fasanhøne har ligget og balet på jorden foran os og flyver nu pludselig op, så støvet drysser fra den. Kokken rejser sig fra samme sted, ser sig om og ryster sig, og fjerner sig så i samme retning som hønen; men den tager vejen til fods!

Ude på den åbne mark finder vi en gammel, næsten udtørret mergelgrav; den ligner en lille bitte skovsø, som den ligger her med det dybe vandhul omkranset af den ældgamle vegetation. Yderst på skræntens rand står en kreds af høje træer, tæt som et lysende bryn over et dunkelt øje. Her står pilen og birken med det blanke, hårfine løv og balsampoplen med de nye, blanke blade skinnende i solen; elm, ær og skovæble rækker de fine grene mod himlen. Og under dem klynger tjørn, navr, hyld og enebær sig fast med rødderne til siderne af de bratte skrænter. Dybt dérned, hvor det mørke

Vårso' Kalv set fra Vårso 16 Juni 1922 - 72.

vand yderst spejler himlen, og kun hvirvleren med sin sære flugt striber den blanke flade, står natskyggens skælvende stængler tæt i kreds og rører sig åndeagtigt i den stille brise.

Her er så utroligt stille, slet ingen lyd høres. Når en guldsmed jager hen over mig, mærker jeg tydeligt dens vingers klapren.

En tårnfalk ser jeg højt kredsende mod den blå luft, dens vinger gennemskinner gyldentbrunt af solen. Og fjernt trækker en hejre ud over øen mod fjordens flade vande.

Dette er øens skønneste sted.

Langs stranden mødte vi de sædvanlige vade- og svømmefugle, blandt de sidste en mængde stormmåger, og på øens vestende holdt en stor flok viber til. Ved et lille rørbevokset vandhul samme sted traf vi af småfugle både rørsanger, sumpsanger og sivsanger.

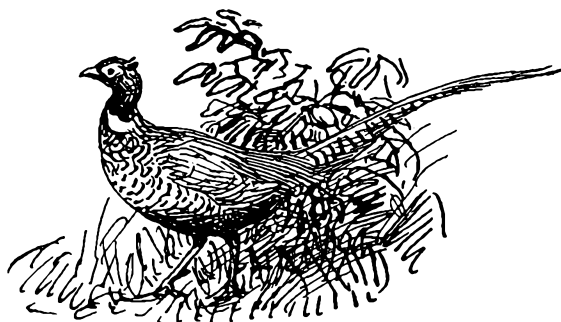
En yndig lille ø, idyllisk, lun og skøn! I læ under mægtige træer ligger den smukke, store bestyrergård, og i læ af den herlige skov græsser det fede, sortbrogede jyske kvæg. Alt her er net, velholdt og passet som det sømmer sig et gods' jorder.³⁹

Vårso Kalv viste sig at huse en stor hættemågekoloni, hvis voksne medlemmer i tykke sværme kredsede over dens nordvestende, da vi nåede der-

over; hættemågerne ynglede i tusindvis på den lave, nordlige del og på vestsiden. To unge havmåger lettede fra stranden, da vi gik langs denne, og på sandet fandt vi et æg. Holmen er uden trævækst, men bevokset med tjørn på østsiden og enkelte vilde roser. Blandt dens planter var armeriaen talrig, desuden sås blæresmælde, kællingetand, musevikke, snerre, gåseurt, vejbred, syre, høgeurt, perikon, gåsepotentil, stenurt og knopurt, samt de samme meterhøje løg som på Vårsø.

På den nærmeste af *Langøerne* så vi, foruden en del mindre, ynglende strandfugle, også en koloni af rugende stormmåger og ca. tres af disse fugle i luften, samt en halv snes terner og én hættemåge. En skallesluger fløj op fra en rede med otte æg. Yderst på strandbredden, som var tangdækt uden for et tæt bælte af strandmalurt, var der en koloni af terner, vistnok *Stérna hirúndo*. På en sten ved bredden overraskede vi en ryle, som af skræk for sit yngel gav sig til at opføre et langt og rystende drama for de slemme mænd: Længe stod den først med hængende vinger, et billede på den yderste nød og elendighed, og da vi kom nærmere, flagrede den en halv snes alen bort og faldt til sidst halvdød i vandet, hvor den svømmede rundt med dirrende hale, lige til vi var kommet vel forbi. Det er ikke nemt at undgå at vække sensation på slige steder mellem de retmæssige indbyggere, og man føler sig bestandig uvelkommen!

På den fjerde og yderste holm fandt vi ca. tredive viber og nogle få lærker. Desuden traf vi en enkelt stormmågerede, samt nogle højst nærgående dværgterner, hvis opførsel lod formode, at de rugede her. Langs stranden fandt vi skaller af fasanæg og endnu ét fritliggende æg af en skallesluger. Det lykkedes os at rejse en enlig agerhøne, inden vi forlod stedet.

Æbelø

Det er lyst gråvejr med denne stille stemning, hvor bløde skygger og fine lys næsten umærkeligt skifter, da vi en eftermiddag ankrer op i den lille bugt på Æbeløs sydøstside. Rundt om os ligger en mængde fiskerfartøjer omtrent af „Rylen“s størrelse, drevet sammen allesteds fra. Af disse har nogle sjællændere lagt sig tæt sammen side om side. Det er fire Lynæs både, kendelige på deres brede skrog og fremadhældende master. Nogle fynboer fra Kerteminde og Nyborg ligger spredt rundt omkring – de er jo nærmere ved deres hjemstavn og ses jævnligt! Folkene har været på fangst hele natten, og de fleste af dem sover nu, ikke en lyd høres fra fartøjerne. Men inde på den nære strandbred sidder nogle af dem i læ af skoven og bøder garn. Vi opdager dem på piberøgen, der langsomt stiger op mod de mørke træers baggrund. Inde fra skovbrynet hører vi løvsangerne synge.

Allerede herude fra vandet gribes man af klinternes storslåede og ejendommelige skønhed; forrevne og mærkelige står de med vældige skred helt ud i stranden. Og træerne er fulgt med klinten – det ser ud, som hele skoven er på vandring ud i havet. Tjørn og birk, bøg, ask, elm og eg skrider side om side ned mod stranden, i små og store grupper står de på de synkende terrasser, men gror og grønnes stadig. Fra klintens bløde sider pladrer vandet i små bitte kilder ned om deres rødder, og græsset vokser bestandigt frem over skredenes flader, så snart disse er i ro.

Men hvor klintens nøgne sider rager frem mellem væksterne i de friske skred, står den med en mangfoldighed af farver: røde og grønne, gule og brune, hist og her med helt sorte striber. Det er dette mærkelige fænomen, som også er kendt på Røgle Klint ved Strib, på Mors og endnu et par andre steder i landet, de såkaldte eocænformationer, bestående af plastisk ler og omdannet moler, som er iblandet fine lag af sort, vulkansk aske. De lyse, hårde og de mørke, bløde lag vrider sig som besynderlige arabesker mellem hinanden.

Yderst på kysten, som i pragtfulde linjer svinger sig mod syd og nord, ligger i stranden vældige samlinger af uhyre kampesten, der værner kysten mod havets anfald. Men at dette i den forløbne vinter har været voldsomt ses af de tangmasser, som af bølgerne er slynget meterhøjt op over stenene og endnu på store arealer dækker disse som tætte dyner.⁴⁰

Ligesom øen Hjelm er en fuldgod ætling af det barske Syddjursland, i

slægt med „Jernhatten“s knudrede banker og øde høje, således er Æbelø en kalv af det frodige Fyn og har til overdådighed arvet af alle moderlandets yndigheder. De to øer forholder sig til hinanden som en barsk krigskarl til en bedårende jomfru – alene deres navnes klang borger for deres forskelligartethed.

Æbelø er kun 3½ km fra moderlandets nordkyst og ved et drej næsten helt forbundet med denne – som en unge, der endnu ved navlestrengen er knyttet til sit ophav. Nærmest Fynskysten er bunden om dette drej ganske lav, og her dannes en del småholme, der dog er så nær forbundne med Fyn, at de må regnes for at være landfaste med denne, hvorfor de ikke vil forekomme i denne beskrivelse. Medens Æbelø er 375,3 tdr. ld., er af disse holme Æbeløholm 45,9, Dræet 49,7 og Ejlinge 27,7 tdr. ld. Dræet har tre, Ejlinge kun én gård, og Æbeløholm er ubeboet. I en beretning fra 1656 står følgende holme nævnt: Store og Lille Stægøe, Lindøe, Langø, Dræet, Eylingøe og Holmene. – Holmene må være det nuværende Æbeløholm; mellem de fire førstnævnte og Fyn er adskillelsen for længst udslettet. Beretningen tilføjer, at „ofte gaar det vilde Haf imellem Byen (Bogense) og Øen, ligesom mellem Sprogøe og Nyborg.“ – Nå, slet så galt har det vel næppe været! Over drejet færdes man let med køretøjer over til fastlandet; men da det har meget bratte sider, er passagen stadig farlig under højvande og storm.

Øen danner en uregelmæssig trekant med hjørner mod NV, NØ og syd. Det sidste ender i „Broddet“, det lange drej, som forbinder den med Æbeløholm. Af øens areal ligger ved den åbne sydkyst et halvt hundrede tønder land hen til græsning, og et noget større stykke ved nordkysten er under plov. Hele den øvrige del, 260 tdr. land eller omtrent tre fjerdedele af øen, er dækket af den store, pragtfulde skov. Når undtages sydendens åbne strækninger, der jævnt skråner ned mod Broddet, danner øen helt igennem en

lille højslette, omgivet af sine bratte klinger. Plateauet er stærkt bølget, men har en gennemsnitlig størstehøjde på indtil 20 m. Det højeste punkt nær fyret på nordenden når 24 m.

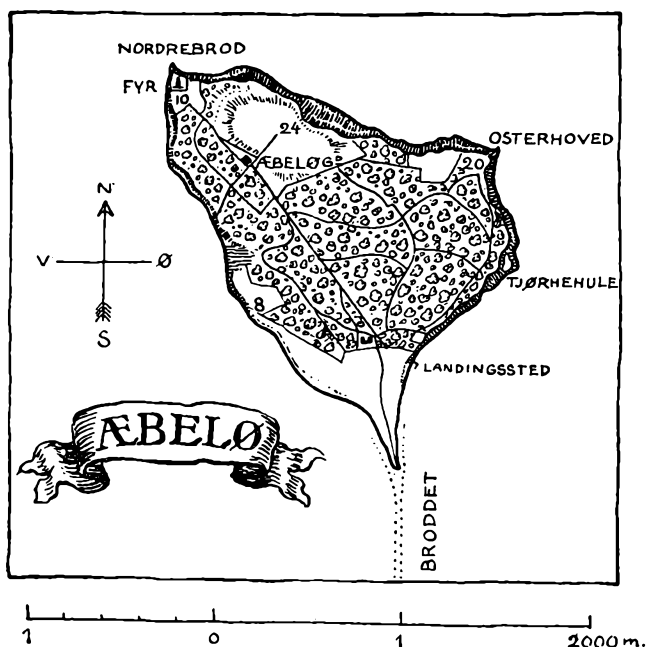
Øen kaldes i Valdemar II's Jordebog *Æblæø*, senere Abløe og Ebleøe; navnet hidrører rimeligvis fra den mængde skovabild, som vistnok har været fremherskende i dens gamle skov, da denne endnu dækkede øen i dens helhed. Da Frederik I i 1524 overdrog Næsshoved len som pantelen til hr. Peder Ebbesen, betegnes *Æbelø* som en del af samme med den tilføjelse: „– dog at vore og Kronens Øg skulle blive ved at gaa dér, som de gjorde i Dronning Christines Tid.“ Allerede i 1534 er den kommet under Rugårds len; og at også andre end kronen på den tid har haft kreaturer på øen fremgår af en beretning fra grevefejden om de Odense-borgere, som i 1534 gjorde et plyndringstog til Nordfyn og bl. a. gæstede *Æbelø*, hvor de røvede „Jørgen Henningsens Fæ, Øxne og Geder.“ I en fortegnelse fra 1547 ses det, at øen endnu huser femten af „Kongens gamle Øg.“ Der var på den tid endnu ingen fast beboelse på øen, men kun nogle tanghytter, som i fisketiden benyttedes af fremmede, der drev fiskeri under kysten. I 1574 blev Mouritz Podebusch forlenet med øen af Frederik II, og siden var den i de Podebusch'ers eje til 1623, da en del borgere i Bogense sluttede sig sammen og købte den. I den kongelige konfirmation af købet står der „– efterdi vi os underdanigst lader berette, ellers ingen synderlig Ildebrand at være dertil Byen.“ Det var altså skovhugst, de Bogense-borgere var ude efter! I krigen mod svenskerne 1643–45 led øens skove meget, da de her udsatte vagtposter fældede en mængde træer. Og et tingsvidne fra 1654 melder, at på denne krigs tid kom en oberst Slabata til øen med 70 (!) skibe, røvede kvæget og udplyndrede folkene, som vogtede kreaturerne, samt medtog alt af værdi, som lodsejerne havde der.

Af et tingsvidnes udsagn fra 1645 fremgår det da også, at øen på den tid kun havde én eneste beboer, nemlig en gammel fisker ved navn Hans Krog, som ellers hørte hjemme i Sandager, men opholdt sig her på øen om sommeren for at fiske og til ly for sig på strandbredden havde opført en hytte af tang, der som skorsten havde en gammel tønne! Den Hans Krog'ske idyl må være ophørt i 1654, thi der nævnes nu som faste beboere af øen „Hans Sørensen og Hustru, Christoffer Pedersen og hans Hustru, Jørgen Ryddemand (!) og hans Hustru.“

Øen hører nu i kirkelig henseende under Klinte sogn i Skam herred. Men inden dette blev slået fast, førtes der i det syttende århundrede en lang og bitter strid mellem byen Bogense og kirken i Klinte og Grindløse sogn. At havet af øens beboere og andre, som søgte til eller fra stedet over det farlige Brod,

krævede mange ofre, derom vidnede dokumenteringen i den ovennævnte rets-
 strid, som bl. a. siger følgende: „Dette „Brod“s store Usikkerhed haver adskil-
 lige med deres egen Skade, og en stor Del baade af vores Medborgere (nemlig
 Bogense) og andre med deres Undergang erfaret, idet vi i Begyndelsen altid
 vilde rejse og færdes med Heste og Vogn til og fra samme Ø; førend vi be-
 tænkte at fare til Baads, satte mange fattige Folk Livet til med Heste og
 Vogn, tre tilligemed beslagne Vogn samt medhavende Faar og Gods, endog-
 saa om høj Dagslys, jammerligen druknet og underganget; og ellers mange
 flere paa andre Tider, mesten én hvert Aar, eller flere et andet Aar; endogsaa
 en Mand med sin Hustru, Heste og Vogn og medhavende af Hr. Hans Ja-
 cobsens egne Sognefolk, som er de sidste, ynkeligen er omkommen paa de
 Steder, som vores Kirkevej nu skulle aflægges --“

Således agiterer de Bogense-borgere imod, at øen skal komme under Klinte
 sogn og beboerne være nødt til at færdes på Broddet for at komme til dette
 sogns kirke, i stedet for at kunne *sejle* til Bogense. Hvor mærkeligt det end
 lyder, var det kirketienden fra øens beboere, man var ude efter fra begge sider!
 Striden endte med, at tienden fra øen skulle fordeles ligeligt mellem Bogense
 og Klinte, og at beboerne måtte søge hvilken kirke, de selv ville.

Omkring 1660 kom borgmester Hans Jørgensen fra Bogense ved køb i be-
 siddelse af omtrent hele øen og byggede på denne et hus til beboelse for de
 folk, som han benyttede til at rydde skoven. I 1719 købtes den af amtmand,
 justitsråd Iver Andersen til Hollufgård og Ørritslevgård, og efter senere at

være gået gennem flere hænder købtes den i 1782 fra en kammerherre Heinen til godset *Einsidelsborg* af ejeren, grev Joachim Godske Moltke, og herunder har øen hørt indtil for et par år siden.

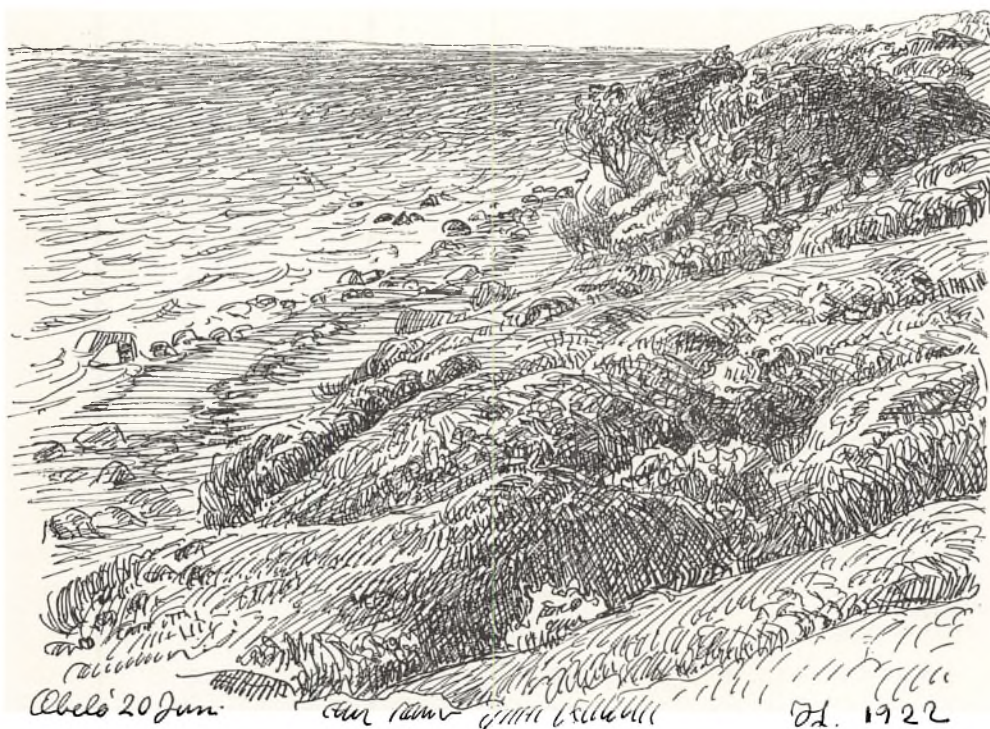
Denne hundredårige rekreation under godsets omsorg er kommet øens vanrøgtede skov til gode; og denne er samtidig i så ringe grad *forstmæssigt* drevet, at den har bevaret hele den oprindelige skovs rige variation på arter. Det er bankdirektør, etatsråd Emil Glückstadt, som er øens nuværende ejer efter for to år siden at have købt den af godset. Verdens omskiftelser vil dog ikke komme til at ramme øens gamle skov, den er heldigvis for længst kommet under statstilsyn.

Øens fyr byggedes i 1893 og er opført af bornholmsk granit. Det er 14 m højt og er beliggende på nordkysten 7 m over havet. Sammen med Strib fyr viser det indsejlingen til Lille Bælt. Foruden en stor avlsgård på den sydlige del og et par skovfogedhuse har øen en villa, den smukke *Æbeløgård*, som er beliggende i skovens nordlige del. Bestyreren af øens landbrug er for tiden arkitekt Holm, som bor på avlsgården. I alt har øen i øjeblikket tyve indbyggere.

Næppe er man kommet op over klinten og forbi avlsgården ind i skoven, før man gribes af dennes ejendommelige skønhed. Mægtige ege står her rundt

omkring, enkelte af dem så gamle, at deres stamme er fuldstændig hul. Man ser her adskillige eksempler på dette træs fortvivlede og håbløse kamp mod bøgen; det største af dem alle, en ren kæmpe, er helt udgået, fordi den er ganske overskygget af endnu mægtigere bøgetræer. Men dog findes her endnu flere tønder land af samlet, næsten ublandet egeskov, og overalt træffer man dette prægtige træ enkeltvis eller i store grupper.⁴²

På øens vestside gror tjørnene lavt og krybende op ad de græsklædte klinger, men hæver sig straks oven for disse til store, træagtige vækster, som hurtigt går over i gammel storskov. I en lille lund sydvest for fyret finder vi ud mod klinten både storbladet og småbladet lind, de to gamle danske skovtræer. Hård er kampen for tilværelsen her – de gamle linde har knap råd til at holde en ordentlig stamme, men begynder straks ved jorden med de knudrede grene, der indfiltrede i hinanden som et skålformet fletværk breder sig voldsomt ud til siderne. Men som landsens folk tager de landsens kår! De er alle vel ved magt, medens en almindelig lind ligger vindfældet og næsten hen ad jorden. – Skovabild, eg og bøg veksler med hinanden herinde, hvor læet begynder; under dem står tjørn, slåen og store hasselbuske, mens skovbunden viden om er tæt dækket af ramsløg.

Vi opsøgte øens berømte, store kristtorn, som ikke alene er den største og ældste her i landet, men endogså nyder berømmelse i Tyskland, fordi den skal være større end det største tyske eksemplar – hvilket naturligvis foranledigede, at de grundige tyske turister før krigen lokkedes her til øen for at beskue den! Den største tyske kristtorn påstås at være sine to tusinde år gammel. Står alderen i forhold til størrelsen, da måtte Æbeløs kristtorn have været et tusindårigt træ, da Gorm den Gamle regerede i Danmark! Det lyder ikke helt ilde, men måske mindre troværdigt.

Et besynderligt held er det, at træet har undgået svenskeres og bogensianeres økser, når disse hjemsogte øen for at skaffe „ildebrand“!

Træet er vidunderlig skønt. Det står på en åben, solbelyst plads mellem nogle unge, slanke birke, der løfter sig over en hel skov af ørnebregner. Dets stenhårde stamme er glat som rav og uden en lyde; først 3 m fra jorden deler den sig i fire dele, hvorfra der udgår et mysterium af grene med tæt, friskt løv, naturligvis med helrandede blade. Desværre var jeg ude af stand til med sikkerhed at måle dets højde, men uden tvivl når det op imod elleve meter. Når man lader hånden glide over stammens bark, der er kølig, glat og hård som marmor, kan det forundre én at se dette ældgamle træ endnu stå med et væld af friske blomster mellem det dybgrønne løv.⁴²

Humlen hænger som lianer ned fra de store træstammer inde i storskoven og falder som strålende kaskader i solglansen, til den forsvinder dybt nede mellem ørnebregnernes mørke grene. – En højst frugtsommelig dåhind farer med et bump op fra en tykning af smågraner, hvor den har ligget i et hul; bredrumpet og med svingende mave skumpler den af sted over den ujævne grund i korte, kluntede spring.

Her står henimod hundrede stykker dåvildt i skoven, og det siges, at enkelte af dem af og til om vinteren spadserer over dræet til fastlandet.

En regnbyge jager hen over øen og skjuler solen, og alle skovens farver slukkes. Mens regnen falder, tier fuglesangen, kun påfuglens skrål fra den fjerne avlsgård lyder bestandig, og fasanerne bliver ved med deres høj-røstede skrat. En hare farer op og jager af sted gennem det våde græs, og midt under den stærkeste regn letter en hejre med tunge vingeslag fra toppen af en bøg og flyver bort. Snart er regnen forbi, bygen er trukket bort, og fuglesangen begynder på ny, først bogfinken, siden alle de andre. Solen stråler atter over det vædetindrende græs og i de strålende tjørnes kroner, hvis blomster dufter herligere end før.

En grøn løvsanger sad på en tør kvist i en bøgekrone og sang en underlig vise: *tsi, tsi, tsi, tsi!* – så kom en lang trille og derefter: *diiiii – djy, djy, djy, djyyyy!* Vi har før kun hørt den melodi i Brattingsborg skov og på Endelave. Den lader til at være et løvsangerspeciale på de sydvestlige Kattegatsøer.

Tværs gennem solsortens, munkens og løvsangerens toner kommer af og til skovskadens skræppen, en fugl, som for øvrigt for første gang har vist sig her på øen i år.

En rødhals sidder i nærheden af en munk, og begge synger som rasende; tilsyneladende for at udkonkurrere hinanden. For resten ligner deres sang hinanden en hel del, men rødhalsens er både mere varieret og mere rytme- fast – det er en akademikers præstation. Munken synger altid, som om den

er en lille smule fuld. – Droslen er mesteren over dem alle, jeg sætter den over alle andre danske sangfugle. Og er man ved at blive *for* sentimental over dens smeltende forårssang, behøver man blot at mindes den engelske tekst til dens vise: „Do it quick, do it quick! – That’ll do, that’ll dooooo!“

Dybt inde i skoven syd for Æbeløgård ligger et gammelt bindingsværks-
hus, som i skønhed og idyllisk beliggenhed overgår næsten alt, hvad vi hidtil har set; det er oprindeligt et skovfogedhus, men er for tiden ubeboet og forladt. Hvilken stilhed og fred her! Aldrig nogen sinde møder vi et menneske på denne ø – og her findes jo i virkeligheden heller ikke mere end et på hver tyvende tønde land, om de var jævnt fordelt! Det er, som om stedet ingen andre beboere har end fuglene og de enkelte dådyr og harer, der af og til flygter for os på vor vej gennem skoven.⁴¹

På øens østside ud mod klinten kommer vi over nogle store lysninger med enligtstående ege, hvor tjørne så mægtige, at de ligner blomstrende frugttræer, gror helt ude ved klintens kam op imod det blå hav, hvor fiskerbådene ligger for anker.⁴¹

En oplevelse havde vi på Æbelø, som desværre efterhånden få af vore landsmænd kan opvise magen til – vi mødte *eghjorten!* Det skyldes ikke udelukkende held, at vi er indtruffet hertil i dyrenes sværmetid, som falder netop i disse dage og kun strækker sig over et par uger. Det blev naturligvis Johannes Larsen, som indfangede det første levende eksemplar, en lille han, som i dagens løb blev tegnet mindst et dusin gange. I forvejen havde øens bestyrer, arkitekt Holm, foræret os en afdød, fjorgammel han, som nu sad spiddet på en knappenål på skottet i vor kahyt.

Eghjorten er syv år om at udvikles fra larve over puppe til insekt, og som sådan har den kun fjorten dages levetid. Forberedelserne er de værste. Og nu gælder det altså om at få noget ud af tilværelsen i en fart. Hannerne sværmer da også hver aften fra træ til træ for at bejle til hunnerne, og de udkæmper under denne jagt rasende kampe med hinanden. Vi så, hvorledes en kunne komme flyvende fra den ene egestamme til den anden, og var der på ankomststedet en han i forvejen, fór denne øjeblikkelig frem til anfald og kastede sig over den nyankomne.

I min barndom fangede jeg hyppigt eghjorte i Marselisborg skov ved Århus, men derfra skal den senere være forsvundet. Den fulgte over hele landet den forsvindende egeskov, og det er mig ikke bekendt, at den i øjeblikket findes andre steder end på Æbelø, og her ser det ud til, at den nu kun er at træffe ved en samling gamle ege i skovens sydvestlige side. Dér fandt vi alle dem, vi overhovedet så herovre. Det siges her på øen, at en intelligent skovarbejder her for få år siden fandt eghjorten på dens første udviklingstrin, i larvetilstand, og indsendte nogle eksemplarer til Zoologisk

Obeli 18 Juni 1922

Od

Museum, som ikke før havde sådanne i hænde. Jeg ved ikke, om det passer. Et par aftener efter at den første han var blevet hjembragt, begav vi os på ny på eghjortefangst. Vi fandt den aften mange, men på én eneste undtagelse nær *alle* ved ét bestemt træ på det førnævnte sted. Skipperen kravlede op i egen og hentede to hanner og en hun ned. Fire hanner til slog vi med hænderne ned fra luften. Dyrets kropstilling under flugten er næsten helt lodret, og det flyver så langsomt, at en gående mand med lethed kan følge det. Men det er et imponerende spektakel, fyrens maskineri laver, den summer og rasler som en gammel flyvemaskine, og drejer den brat af og kommer lige på, dukker man uvilkaarligt hovedet for ikke at blive kørt over.

Medens de sværmende hanner således er lette at fange, er hunnerne, som sidder på stammerne, meget vanskelige at opdage; den eneste, vi fangede, blev grebet i en øm situation med en han. Af fangsten udvalgte vi de to største hanner og hunnen og lod resten løbe, og med dette bytte begav vi os om bord.

Den ganske lille han, som var blevet fanget for to dage siden, havde været anbragt i et stort blikvaskefad, og for at gøre det noget mere hjemligt for den anbragte vi egekviste og løv deri og installerede samtidig den afdøde han fra i fjor som selskab for ham, stadig med den store knappenål gennem kroppen. Men næppe opdagede han knappenålen, før han rasende gik løs på

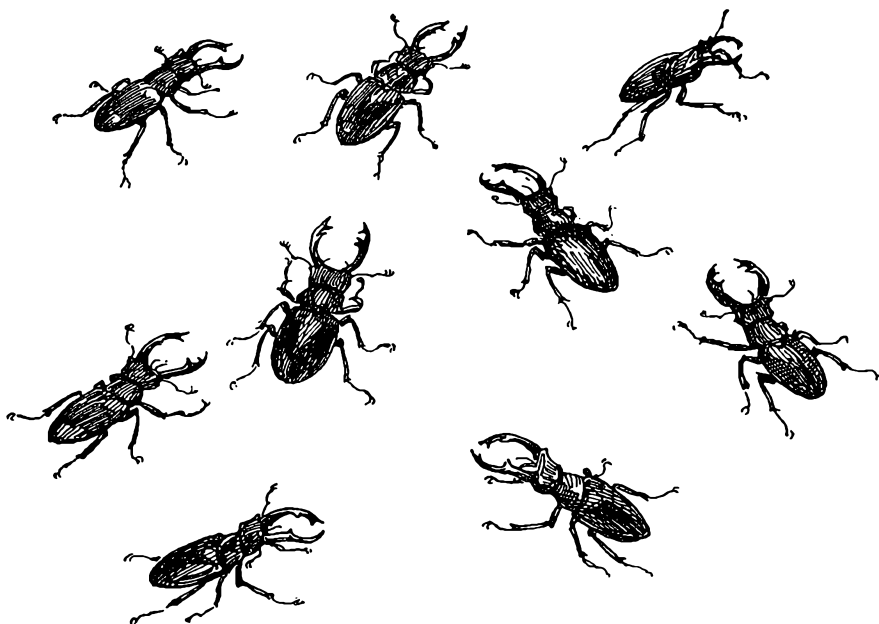
denne med sine takker, og af hensyn til husfreden måtte vi skyndsomst fjerne mumien.

Nu fik tingene et helt andet forløb.

Vel ankommet om bord gav vi løvhytten i fadet en ny tilvækst af blade. Tre bajere kom på bordet, og piberne blev tændt – så slap vi dyrene løs på arenaen. De to nyankomne, store hanner gik straks løs på hinanden med højtloftede takker og stødte sammen med en bravour som kronhjorte. Den lille han iagttog fra sikkert hold de kæmpende, og da han begyndte at kede sig, kom han frem af sit skjul og inklinerede for hunnen. Idet han benyttede den almindelige forvirring på scenen, lykkedes det ham gang på gang at erobre kampens pris ude i kulisserne.

Den lille scene dér foran os rummede et fuldtro billede af livet. Nej, det *var* livet selv med dets sødme og bitterhed, dets dødelige kamp og dets „ædelige“ pris! Bedre komedie har jeg aldrig set. Det var foråret i et blikfad.

Den lille han, som var så farlig og så heldig, mindede mig om et udtryk, de fynske piger anvender, når de vil advare hinanden mod en Don Juan: Tag dig i agt for Hans, han er så *adræt!*

Abelo 18 Juni 20.

Da de to store bejlere langt om længe blev enige om rangforordningen, trak den lille Tartuffe sig tilbage i skyggen under et stort egeblad, foldede front forbenene og fremsagde følgende vers af Heine:

Himmlizch war's, wenn ich bezwang
Meine sündige Begier;
Aber wenn's mir nicht gelang
Hatt' ich auch ein grosz Pläsir.

Ud på aftenen bliver himlen overtrukket, og en stille regn begynder at falde. Stranden er helt øde nu, røgen fra fiskernes piber ses ikke mere, bådene har forladt bugten for at gå ud på nattens fangst.

Jordsvalerne flyver lavt over det blanke vand, som regndråberne prikker, og inde langs kysten fisker de tavse terner. Her er ganske stille. Skoven luder med sine tunge kroner over den nære klint, og alle farver er grå og blide. Det er som i drømme at ligge for anker under Robinson Krusoes ø.

Fænø

Medens hele det store, åbne farvand, som ligger mellem Båring Vig og Vejlefjords udløb, er forholdsvis lavvandet og kun har en gennemsnitsdybde af 12–13 m, når det strømskårne Lille Bælt, der vrider sin smalle krop som en hugorm mellem Nordvestfyns og Jyllands kyster, næsten overalt det tredobbelte af denne dybde, ja enkelte steder endog over 80 m. Østersøen og Kattegat har et åndehul også gennem *denne* smalle tragt, og de jagende vande, som går i nord og syd med ebbe og flod, skyller bundens løse dele med sig. Derfor er sejladserne gennem bæltet ikke så simpel en ting, som kortet synes at vise; kuling med modgående strøm sætter herinde en voldsom krap sø, som kan gøre bæltet til et af de ubehageligste og mest lumske farvande, vi har, især for den, som er ukendt med besejlingsforholdene.

Vejret var fint den morgen, da „Rylen“ gled fra Æbelø sydvestover mod „Tragten“, indsejlingen mellem Røgle Klint og Fredericia. En mængde sortænder sås på vandet og i luften, først i småflokke, siden i større sværme, i alt mange hundrede fugle. Men fra det øjeblik Røgle Klint var passeret, sås ingen mere og herfra lige til Middelfart viste der sig af fugle kun én eneste måge. Siden var en terne (*Sterna cantiaca*) og en enlig stork, som kredsede inde over Jyllandssiden, det eneste liv, der sås, inden „Rylen“ ved middags-tid nåede anløbsbroen ved Fænø badehotel.

Øen ligger indkilet i farvandet mellem Hindsgavl og Jyllandskysten, og det ser ud på kortet, som om den er havnet herinde som følge af et spark, Fønsskov Odde har langet den ud; strækker den sidstnævnte sig ikke som en højvristet fod i et energisk spjæt ud fra Fyns krop? Øen er landskabeligt så nær beslægtet med Fyn, fra hvilken den er skilt ved det på sine steder kun 400 m brede Fænø Sund, at den er et fuldtro udsnit af denne uden fjerneste form for ejendommeligheder. Fra Jylland skilles den ved den 1½ km brede arm af Lille Bælt, hvori dens „Kalv“ ligger. Dens største længde fra SØ til NV er 3¼ km, bredden mellem „Kajshoved“ og „Skansen“ er 2 km, og dens flademål er 716,8 tdr. land. Den er stærkt kuperet og når et par steder anselige højder, således Møllebakken ved Fænøgård 41 m og et bakkedrag på vestenden 26 m. Medens dens skov kun delvis er forstmæssig drevet og har en rigt varieret vegetation, er så godt som alt landet uden for denne under plov. To større gårde har øen, hovedgården Fænøgård på midten og Nørregård på nordsiden, foruden seks huse og en skole, samt et badehotel på østsiden, hvorfra der er færgeforbindelse med Hindsgavl. Fænøgård har 639

Fænø 22 Juni 1922.

FL

tdr. land, Nørregård 75. Af husene har de tre nogle køer og lidt landbrug, medens resten er jordløs og beboes af arbejdere under hovedgården.

Lige siden Valdemar Sejrs dage har øens navn været skrevet Fænø, og Jordebogen nævner hjorte som det derværende vildt. Øen blev i 1745 købt af major Frands Joachim Dewitz til Hindsgavl, men solgtes allerede samme år sammen med godset til kammerråd Niels Basse Føns, hvis efterkommere endnu sidder på Hindsgavl; godset havde to hovedgårde, Hindsgavl og Fænøgård. For omtrent et år siden bortsolgtes Fænø imidlertid til Kalundborg Ladegård, og øens to gårde er nu bortforpagtede til to brødre Grue fra Djursland.

Danske Atlas beretter, at i 1659, „da Danmarks Allierte nemlig Hollænderne til Søes, de Keyserlige, Brandenborgske, og Polske, til Lands, havde begyndt at standse Kong Carls alt for modige Anslag, hvormed i Holsten og Jylland var gjort en god Begyndelse, tænkte man strax paa at fordrive Svensken fra Fyen. Den 31 May gjordes Landgang paa Fænø, hvorfra de Svenske blev fordrevne, men da man derfra søgte det paa et Par Bøsseskud nærliggende faste Land, forefandtes der saa mange opkastede Batterier, at man med blodige Pander maatte afstaae derfra og tillige forlade Fænø.“ – Ikke bedre lykkedes et anslag i „Middelfart Sund“, hvor der den 28. blev gjort et lignende forsøg fra de danskes side. Først om efteråret blev

svenskerne slagne ved Nyborg, efter at danskerne havde gjort landgang ved Kerteminde.

Fra vor landingsbro strækker sig tværs over øens nordende et dybt engdrag mellem de skovklædte åse helt over til „Svenskebatteri“, de gamle skanser på nordvestsiden. Et par vandrige moser, der ligner små søer, breder sig i lavningen. Selv om der her er noget indeklemmt og lummert, ville her være ganske smukt, om ikke det skrækindjagende badehotel vansirede stedet. Et værre monstrum, selv af den art bygninger, har jeg aldrig set. Det er helt af træ og i den grad overbroderet med udskårne mønstre og forsiringer, samt bemalet med gult, blå og hvidt, at det gør ondt i hovedet at se på det. Man spørger sig selv, hvorfor øens ejer, når han sælger byggegrund til et sådant foretagende, da ikke for landskabets skyld stiller visse fordringer til køberen med hensyn til anvendelse af en ordentlig arkitekt. Her er omtrent lige så yndigt som i Svendborgsund – eller rettere *har været* det, før dette gyselige skur kom til at ligge her; det dominerer hele kysten langs Fænø Sund.

Det har tydet på regn mod natten, men luften er blød og fin, da vi vågner ved tretiden om morgenen, og endnu er det kun et lysende gråvejr. Vi hører solsorter fløjte og skovspurve kvindre. Klokkeren fire begynder en bogfinke at synge, og langt borte fra kommer lyden af en skrigende hejre. Klokkeren fem står vi op og går i vandet, så lister vi os fra borde og går op på stranden. Tæt ved i skoven finder vi en stor træstub, der egner sig til morgenandagt; her sætter vi os, og snart forsvinder vi og falder stilfærdigt sammen med omgivelserne.

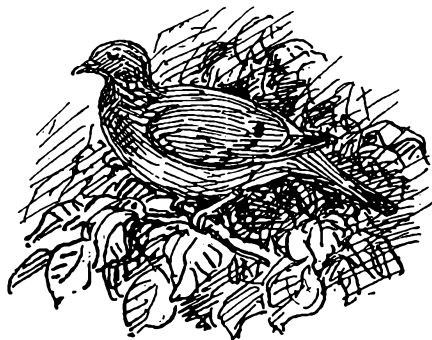
Dagen skrider langsomt frem bag det lette, grå skysløv, og den vækker fugl efter fugl omkring os. Mellem solsorternes og bogfinkernes stemmer hører vi spætmejsernes fine røst, og *gy, gy, gy!* siger det – det er en grønspættefamilie, der er vågnet lige i nærheden. – Klokkeren halv seks kurrer en huldue ovre fra Hindsgavl-skoven. Stæreungerne vågner til bevidsthed og begynder at skrike på føde.

Skyen tætnes, og det begynder at stænke lidt, og just som de første dråber falder, kommer spætmejsen frem i lysningen med en hel flok unger, der piber som fuglekonger og farer omkring i trætoppene. Henne i den nære mose svømmer en gråand, luften mellem den og os stribes af den faldende regn. Tre hulduer kommer trækkende over bæltet, og lidt efter en hejre med tunge, rolige vingeslag. Nu øsregner det . . .

Vi går om bord og spiser havregrød.

Snart efter går vi fra anløbsbroen langs stranden mod sydøst for at nå ned til skovene ved Nørretoft og Hesselmose. Det er blevet solskin med let skyet himmel og næsten helt stille. Spurvenerne holder et farligt leben omkring

hotellets veranda, og gærdesmutterne synger i krattet. Hættemåger og dværgterner sejler forbi, og nogle krager går og roder i strandbredden. Øvre fra Hindsgavl tror vi igen at høre hulduens kurren, og da vi standser og lytter, kommer det klart og dybt: *Ugo, ugo, ugo!*

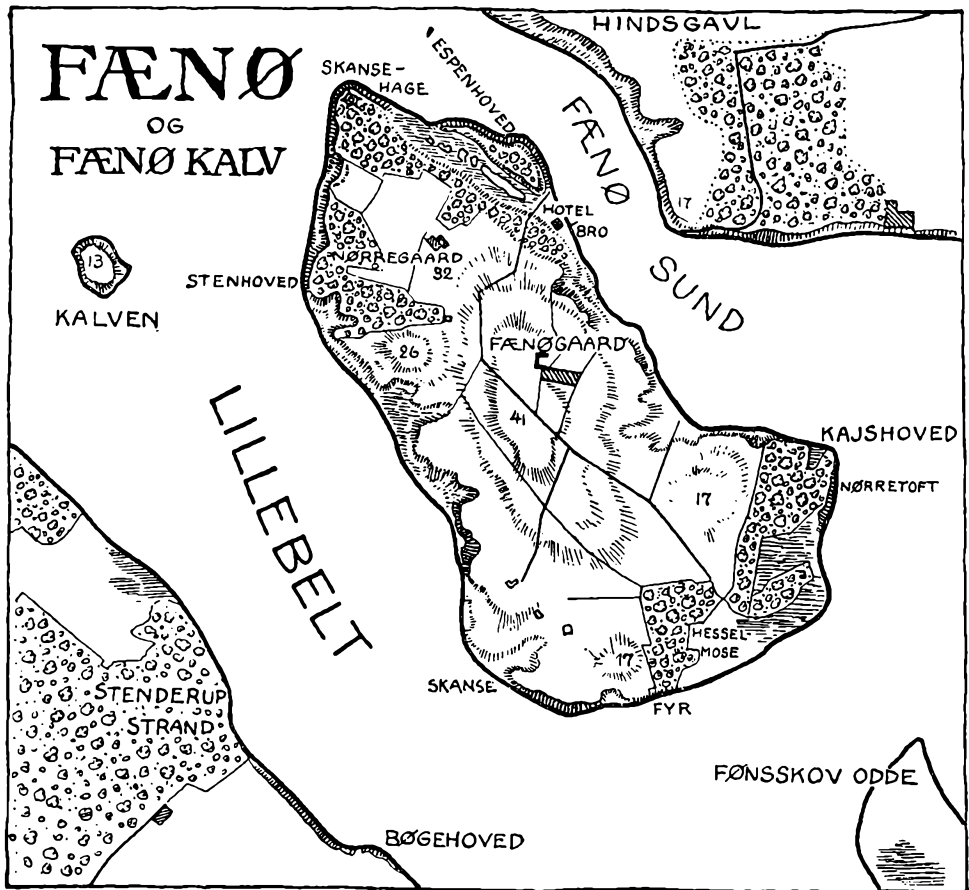

Da vi nærmer os skoven ved Nørretoft, er solen helt brudt igennem de flygtende skyer, og da vi når ind mellem bøgeskovens første høje stammer, hvis ranke grå søjler står tæt i det grønlig halvmørke, falder dens stråler hist og her i en lysende plet på skovbunden og rammer anemonernes grønne blade.

Allerede på lang afstand mærkes det, at vi nærmer os noget usædvanligt. Underlig dybe, mystiske lyde når øret inde fra skovdybets fjerne kroner – eller er det oppe fra det blå, lyden kommer, stemmer et himmelsk orkester deroppe? Pludselig kastes en stor, glidende skygge hen over skovbundens lysfelter, som en lang, skråtliggende søjle af mørke farer den hen mellem bøgenes løv og forsvinder – men foroven ender den i en stor, heraldisk fugl på brede, grå vinger.

Da vi nærmer os en gruppe høje rødgraner, ser vi den ene efter den anden af store, hekseagtige fugle lette baskende fra trætoppene og kredse på stive vinger højt oppe over kronerne mod den blå luft. Hele tiden kommer deroppe fra en lyd, dæmpet og drømmeagtig, som om nogle dybe træinstrumenter præluderer og prøver på at stemme sig sammen. Det er som i drømme at høre et orkester af spøgelse! Men pludselig, da vi bliver ved at gå frem, stiger lyden til et rasende *crescendo* og ender med et ildevarslende skrig – en stor fagot bryder ud i et hyl, der er som et mareridt – fagotisten falder bagover i et krampeanfald og slipper sit sidste vejr ud gennem instrumentet, der brister i et vræl!

Vi er lige under hejrekoloniens reder.

0 1000 2000 m.

Skyggen af de store, tunge fugle jager tættere mellem træernes solbelyste kroner og farer hen over skovbunden, mens de ildevarslende skrål vedvarer.

Man skal ikke på dette sted stå med himmelvendt ansigt og henfalde i måbende begejstring over dets poesi – det er ikke *al* gave ovenfra, som er god! Redernes plads herinde i bøgeskoven konstateres nemlig let ved den umådelige bunke fald, der dækker skovbunden. På et areal af omtrent femogtyve skridts omkreds under hver rede er bunden dækket af et kalkagtigt, tykt lag, der har kvalt hver spire og plante, og langt uden for denne kreds har sprøjt og dråber stænket som fra fyldte kalkkoste. Står man i centrum og ser opad, opdager man, at man befinder sig midt i et kæmpemæssigt wc, der går kegleformet opefter, og hvor der i „kerneskuddet“ ikke findes én kvist, som bærer et blad, og hvor grenene ligner døde koraller.

Inde under rødgranerne, til hvilke kolonien også strækker sig, er skovbunden derimod slet ikke ramt. Træernes nåle tåler „kalkningen“ og kan således vedblivende opfange fuglenes udtømmelser.

Længe efter at vi har fjernet os fra stedet, bliver lyden fra de opskræmte fugle ved at følge os, og den taber sig først, da vi er langt borte fra skoven; den er som skrålet fra en fjern heksesabbat ved højlys dag.

Skønt bøgen er hovedtræet i Fænøs skove, findes her dog endnu som på Æbelø rester af landets gamle skov; både eg, skovabild og storbladet lind er almindelige. I skovbunden gror, foruden den store skovfrytle, ramsløg i mængde, langs stranden brunrod, kvan og rapunsel. På sydenden har øen nogle lave lerklinter, hvor blåklukke, kællingetand og scabiosa blomstrer i læ under tjørn og roser. Mod sydvest og vest står høje, græsklædte skrænter ud mod stranden, hvor rørene vokser så tæt og frodigt som i en lun indsø. Hvor på øens nordveststrand det gamle „Svenskebatteri“ endnu løfter sine knoglede skuldre op over jordsmonnet – men så tæt bevokset med træer og buske, at man aldeles ikke mere kan finde tegningen i det – dækkede blåbær i mængde skovbunden imellem liljekonvaller og ranunkler.

Af *hav* har man intet indtryk, hvor man end befinder sig på øen – det skulle da være, når man fra sydsiden, hvor nogle åbne sletter med enkelte fritstående, store ege strækker sig helt ned til stranden, ser ud over bæltet mellem Fønsskov og Stenderup Hage.⁴³ Men i sin helhed er landskabet ferskt. Bæltets slyngninger er som et delta af floder, der omslynger de idylliske åse i en labyrintagtig forvirring. Det er et udpræget stykke Fynsland med dettes rige, tætte grupper af bøgeskove, som indrammer de rektangulære,

fede kornmarker og engene med deres rader af bovnende høstakke, hvor rådyrene færdes på spring fra skovbryn til skovbryn.⁴³

Mens jeg står nær ved møllen på øens højeste punkt, er nogle store blåner trukket op i rivende fart fra nordvest, og en regnbyge slår med grå striber på skrå over bæltet og farer susende ind over øens bakker, som den næsten skjuler under sit slør. En udkant af byen jager mig i læ bag en tjørnehæk på diget nær møllen.

Lige som byen var forbi, kom en lille bitte harekilling luntende fra toppen af bakken ned imod mig. Den var syv-otte tommer lang i kroppen, hvis man kan tale om en sådan – for egentlig bestod den bare af ører og bagben, et par almægtige bagben, lange, tykke og kluntede. Den traskede forbi mig på tre alens hold og sjokkede ind i nogle buske på den anden side af vejen.

Et øjeblik efter kom harekilling nummer to i den førstes spor; den lignede fuldstændig formanden, og det var naturligvis et par søskende, som var på vej ud sammen for at opdage verden. Men denne sidste var af et helt andet temperament, mere urolig, ikke så sindig i bevægelserne; den havde mere travlt end den første og labbede af med et udtryk i ansigtet, som om den havde glemt et eller andet, der nu skulle besørges i en fart, inden det blev for sent – lad mig komme frem, gå væk dér!

Den kom forbi mig på mindre end én alens hold, skønt jeg stod midt på den åbne vej og havde mit staffeli i hele dets længde under armen. Men *nu* skal du ha' det, tænkte jeg; det er vel ikke til pynt, jeg står her: *Bøv!* sagde jeg.

Den døde ikke af skræk, tværtimod lavede det svært op på den, pludseligt! Den gav et spring på en favns længde, idet den satte fra med et klask af bagbenene ned i mudderet på den oplødte vej – og så fløj den med ører og lemmer i den mest fuldkomne uorden lige på hovedet ind i en klynge nælder i vejgrøften. Og siden så eller hørte jeg den selvfølgelig ikke.

Men til efteråret skal jeg naturligvis gense en af harekillingerne i voksen tilstand, med spækornamenter hen ad ryggen og herlig brunstegt. Og jeg skal nyde den med tyttebær fra Jylland og bourgogne fra Frankrig og have en ung, henrivende skabning til bords, som jeg ved desserten forsikrer, at hun er bedårende – mens jeg i øjeblikket glemmer, Gud forlade mig for det, at harekillingerne var endnu langt pragtfuldere! Men enhver ting til sin tid – alles geben die Götter, die unendlichen, Ihren Lieblingen ganz –!

Således fandt jeg nu for nylig to hejrefjer under en rødgran. Den ene af dem er 20 cm lang, den har siddet på fuglens arm som svingfjer, er fint bøjet, blød og tynd i stoffet. Den vejer absolut ingenting. Ved posens inderste ende nær roden sidder dun, der ved berøring virker som lunken luft; de ligner svagt bølgende, fine røgstriber. Farven er et ubeskriveligt gråt –

måske som en morgenhimmel, noget som franskmændene kalder *gris souris*. Hvis en meget smuk kvinde havde en dragt på, som i stof og farve var således, ville hun i løbet af fem minutter kunne ødelægge et meget stort antal skønhedsdyrkende mandfolk.

Den anden er en håndslagfjer af omtrent 30 centimeters længde. Den begynder ved posens tykkeste ende med en lys, køliggrå farve, men går efterhånden over i en metallisk blågrå, kendt fra det „sortladne hav“. Posen ligger som en skarp og fin, brunsort linje, der ud mod spidsen blot er en anelse. Den er for menneskelige øjne i enhver henseende såre fuldkommen og ganske lydeløs, som en skinnende toledoklinge! Og dog er den kasseret, vingen vil ikke bruge den længere, den kaster den væk og forlanger en bedre. Og det nye materiale er straks for hånden, mekanismen virker prompte. – Naturen har råd til alting!

Storkene er snart helt forsvundne af landet. På denne rejse har vi set én – den sås fra „Rylen“s dæk kredsende over Jylland. Og på vor fire måneders rejse i fjor mødte vi tre i alt! Hejren er snart den eneste store fugl, vi har tilbage. Lad os ikke helt udrydde den! Selv om der af og til skulle gå lidt rigeligt til dens underhold af de herskabelige fisk, der fylder de store godsers

fiskedamme, så lad os spare den. Fisk dekorerer ikke nær så meget i landskabet som hejrer, og der er så meget andet, der kan dekorere et bord. Måske ser jeg noget ensidigt på spørgsmålet, men de to hejrefjer her foran mig glæder mig langt mere end tanken om den ret karper, som *aldrig* kommer på bordet. Og skal vi ikke alle sammen ha' lov til at være her?

Da vi slår øjnene op ved halv femtiden om morgenen er hele himlen overtrukket med et solidt gråt, og en stille regn siler ned over dækket. Vi sover igen til kl. 7 – men det regner bestandigt og ser ud til aldrig mere at ville holde op.

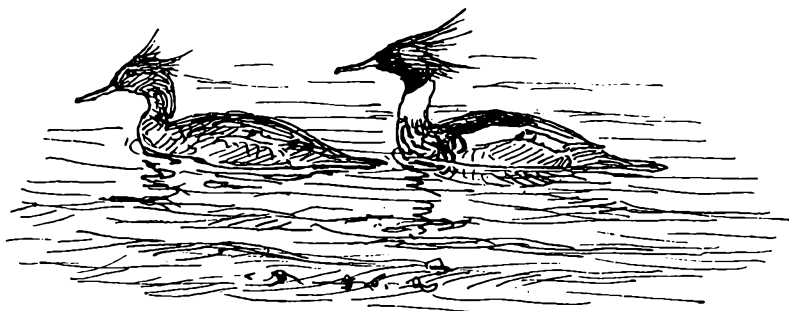
Men se – ved totiden bliver det tørvejr, bysvalerne og forstuesvalerne kommer frem og jager højt over mosen, solsorten fløjter, og spætmejsen og dens unger høres inde fra skoven. Det er stille vejr, vi sætter fyr til motoren og går norden om øen ud til *Fænø Kalv*. Denne er en lille klump på kun 8,7 tdr. land, men den syner godt i landskabet allerede på lang afstand, for trods sin ringe udstrækning når den en højde på 13 m.

Måger og terner går på vingerne i store sværme, da vi nærmer os med båden. Det viser sig at være en meget ujævnt bakket, græsklædt holm med stejle klinger på nordsiden og uden træer eller buske. På dens østside er der et par små, sivgroede mosehuller. Et stort skanseanlæg, der dækker næsten hele øens højdedrag, skriver sig fra krigen mod Carl X Gustav og er opført af svenskerne. Oppe fra de gamle voldes top ser man, at næsten hele holmen er gennemrodet, for at man har kunnet lave dette befæstningsanlæg – hvad der ikke er volde er grusgrave, hvorfra materialet til hine er hentet. Om det hele skriver sig fra svenskekrigens tid, eller det er omdannet og udvidet for at kunne benyttes under krigen mod englænderne i 1807–14 har jeg ikke kunnet få rede på. Men det sidste er det sandsynligste, så kompliceret som det er. Foran disse højder findes en smal og sandet forstrand, der strækker sig hele holmen rundt.

Hvad menneskene har begyndt på, har vandrotterne fortsat: Oppe i skanserne er jorden tæt gennembrudt af deres huller og gange, og uden for disse ligger sådanne mængder af affald fra deres virksomhed, at jordsmonnet er helt gråt i farven. Imellem affaldsdyngerne, der danner større og mindre tuer, findes hele veksler og gange, der er hårdttrampede af dyrene.

Flere steder finder vi i fordybningerne mellem tuerne oppe på skansernes højder, ja helt til deres øverste top, store mængder af sammenslæbte, tømte muslingeskaller. Er det vandrotternes værk – eller hvad? Naturligvis vil en vandrotte med lethed kunne slæbe en musling op til toppen af en 13 m høj bakke, og såsom denne gnaver æder både ællinger og andre fugleunger, er

der vel intet i vejen for, at den også kan sætte pris på skaldyr. Men så godt som alle de åbne skaller var *hele*, og hvordan i alverden bærer en rotte sig ad med at åbne en musling! Alligevel må jeg holde på denne forklaring, så meget mere som de tømte skaller ofte i stor mængde fandtes liggende dybt nede i dyrenes friske huller. Og til *pynt* kan de dog næppe være bragt herhen!

Hist og her på holmens forblæste vestside findes noget spredt, mager lyng, og rundt om på den, især i læet, fandt vi hvid snerle, høgeurt, lægeærenpris, røllike, brændenælder, hyrdetaske, blåklokke og en smule engelskræs. En mængde store, pragtfulde, højstænglede tidsler med violette blomster groede oppe på de gamle volde sammen med nogle høje, røde syrer.

Fænø Kalv findes antegnet i historien som det sted, hvor en af de mange stilstande blev sluttet, der en kort stund afbrød den langvarige strid mellem kong Erik Menved på den ene side og de fredløse, Norges konge Erik Præstehader og hans efterfølger Håkon V, på den anden. Det var den 5. juli år 1300, at selveste kong Håkon mødtes her med hertug Erik af Langeland i det nævnte anliggende.

Hvorfor blev netop denne lille, afsides plet valgt til et så storartet formål? En anden af de stakkede stilstande i den mere end tyveårige strid mellem de to riger blev sluttet på den nære, langt ud i havet løbende, Hindsgavl Odde.

Hvorfor altid småøer og fjerne næs? Var det i dette tilfælde andet end en understregning af, at det var førerne i en ren og skær sørøverkrig, man havde at forhandle med, og stedet et passende *no man's land* til et sådant foretagende?

Intet menneske vil blot tilnærmelsesvis kunne forestille sig, hvorledes der har set ud på holmen den nævnte dag. Det måtte være et besynderligt konglomerat af en indsigtfuld historiker, etnograf og en digter med rig fantasi – egenskaber, der til daglig er hinanden fjendske – der skulle kunne forestille sig dette optog hin dag, da krigsfolk og sørøvere med skarlagen

over stålskjorter og skarpe våben ved lår gik i land fra de snese af skibe og mødtes i teltene på holmens skovklædte strand.

Men hvad ville „Kalven“ ikke kunne berette fra dette møde, om den kunne brøle om det!

Holmen har bestandig hørt sammen med Fænø, indtil den for et par år siden solgtes – efter sigende for 700 kr. (!) – til nogle provinsfolk, nemlig dommeren, en bankdirektør og endnu en borger, fra Middelfart. Hensigten skal være fredning, hvad der må glæde alle; thi den lille holm er på mange måder ejendommelig ved sin natur og sit fugleliv; og hvad der endnu ikke er af fugle, kan komme, hvis fredningen strengt gennemføres. Den har en usædvanlig pragtfuld beliggenhed i det smalle, strømskårne bælt mellem Fyns, Fænøs og Jyllands skovklædte bakkeskrænter.

Det måtte være et fristende sted for en eneboer! Men jeg håber for fredningens skyld, at ingen må falde for fristelsen. Og det skal til advarsel tjene, at det er vanskeligt at ankre her; vandet er dybt alle vegne, og den lille holm kan intet sted yde læ for vind og strøm.

Brandsø

Dem, der på prent følger os på vor rejse, holder jeg helst borte fra de sider af dagbogen, hvor ubehagelighederne forekommer. Forceret arbejde under åben himmel i al slags vejr tæller ikke – det er en ren og skær vanesag og kan være en stor forlystelse, og på den hårde køjebænk i et rullende fiskerfartøj kan hvilen være sød efter en streng dag. Hænder det, at man ikke har mere tørt tøj at tage på kroppen, ved vi, at man tørrer et drivvådt sæt hurtigst og sikrest ved at tage det på og gå ud i blæsten. Det er dagligdags oplevelser og ikke omtale værd.

Men den rare bladmand, som forleden ved sit skrivebord faldt i henrykkelse ved tanken om, hvad vi ville kunne berette om vor „muntre feriesejlad mellem Danmarks øer“ – Gud give, vi havde haft det væsen om bord på sejladsen mellem Fænø og Brandsø! Han ville bagefter have underskrevet alt, hvad en forhenværende redaktør af et provinsblad berettede i dette dagen efter sin udflugt på bæltet med en fiskerbåd, og som begyndte sin artikel således: Mange tror, at det er ingenting at tage ud på bæltfiske; men det er tværtimod det modsatte!

Syd for Wedellsborg Hoved krøb vi i læ for natten i den lille havn. Det var sankthansaften, en regntung og grå stemning med storm af sydvest og hårde byger. Gennem tykningen så vi fra stranden blussene på Bogøs fjerne kyster, ved Assens og helt ovre fra Skamlingsbanken. Røgen fra de nærmeste, våde bål jog tung og sort med stormen lavt hen over stranden. Søerne kom hule og med rejste kamme ovre fra Slesvigs fjerne kyst og landede som voksne karle med bulder og brøl i havstokken.

Det er sankthansdagsstormen, som vi havde den i fjor i Lindelse Nor.

Kulingen svinger mere sydlig om natten, og da havnen, hvis indløb vender mod syd, er bygget af lodrette cementstensmure uden kampesten udenfor til at bryde bølgerne, står dønningen herinde omtrent lige så voldsom som søen udenfor. Hele den første halvdel af natten huggede „Rylen“ voldsomt mod bolværket, og til sidst måtte vi tørne ud og sætte en ekstra fortøjning ind, så vi kunne forhale til midten af bassinet, der er så stort som et almindeligt dansegulv. Her gik det bedre. Men havde vejret forværret sig, skulle der med denne vind ikke meget til, før fortøjningerne var sprængt, og vi var da utvivlsomt forlist midt inde i havnen. Denne, som godset har ladet bygge af hensyn til de omboende fiskere, kaldes af disse utaknemlige „rottefæl-

den“, og de påstår, at den er nem nok at komme ind i, men at man undertiden kan ligge herinde i otte dage uden at kunne slippe ud igen!

Da vi næste morgen i løjende vind og solskin sejlede over til *Brandso*, ledsagede skovrider Larsen fra Wedellsborg os for at være vor cicerone på øen. Denne, som hører under Wedellsborg gods, er 369,6 tdr. land stor, hvoraf de 43 er skov, 78 mose og resten ager og eng. Øen har ti familier, deraf er to gårdmandsfamilier og seks husmænd med jord. I alt er her 57 indbyggere, og her findes skole med ikke mindre end 14 elever.

Øen hører under Husby sogn i Odense amt. Den er rundagtig af form og ganske flad, de højeste punkter når ikke over 8 m. Et af disse ligger på sydøstkysten og hedder „Svenskehøjen“ – atter et minde om den alt landet hærgende krig mod Carl Gustav.

Over et fladt terræn på sydvestsiden, dannet af gamle strandvolde, hvorpå der findes en udstrakt armeria-fælle, hist og her bevokset med ørnebregner, når vi ud til øens store moseterræn. Denne vide strækning, som vi søger til umiddelbart efter at være landet, er sikkert en af landets smukkeste og ejendommeligste moser uden for Jylland. Dens vide flader er overalt tæt begroet med lyng så frodig, at jeg ikke mindes at have set noget lignende. Buskene er fra en til en og en kvart meter høje og har ganske vedag-

Boando i Danmark.

1922

J.L.

tige grene. I det stærkt kuperede og næsten uvejsomme terræn rager vældige egestød op over lyngen eller over de dybe, blanke mosehullers vand. Overalt ser man moseegens sorte stammer ligge i sumpen. Det er et betagende, herligt jysk landskab! Birk, røn og egepur løfter deres grønne, lysende buske over den brune lyngflade. Men hvor utroligt det lyder – også her finder vi bjergfyrrer indvandret, dette ukrudt, som dominerer ved sin falske farve. Medens naturligvis de førstnævnte trævækster er selvsåede eller kommet hertil med fuglenes ekskrementer, er bjergfyrrer sluppet løs her på den måde, at greven engang havde fået mere frø af denne vækst, end han havde brug for, og derfor sendte restoplaget herover!

Vi er nået helt ud til stranden på vestsiden, hvor vi spadserer lige ind i en stor koloni af rugende stormmåger, der ved vort komme opløfter et skrål så øresønderrivende og vedholdende, som jeg aldrig før har oplevet det, og denne helvedeslarm ville have jaget os langt væk, hvis ikke i det samme en kulsort byge med voldsom regn havde fået os til at søge tilflugt i et lille tørveskur i nærheden. Uvejret jager de fleste måger bort, og da det er nået op over os, kaster de sig på rederne. Mens det bliver fuldstændig vindstille, tiltager regnen i voldsomhed; den suser i tykke, lodrette stråler ned over lyng og buske og over skurets tag, og stranden koger op i hvid damp under

dens styrt. En gråspurv kommer farende ind ad skurets dør og slår sig ned hos os. Gennem døråbningen ser vi et par skalleslugere komme trækkende og kaste sig på vandet ganske nær ved hytten.

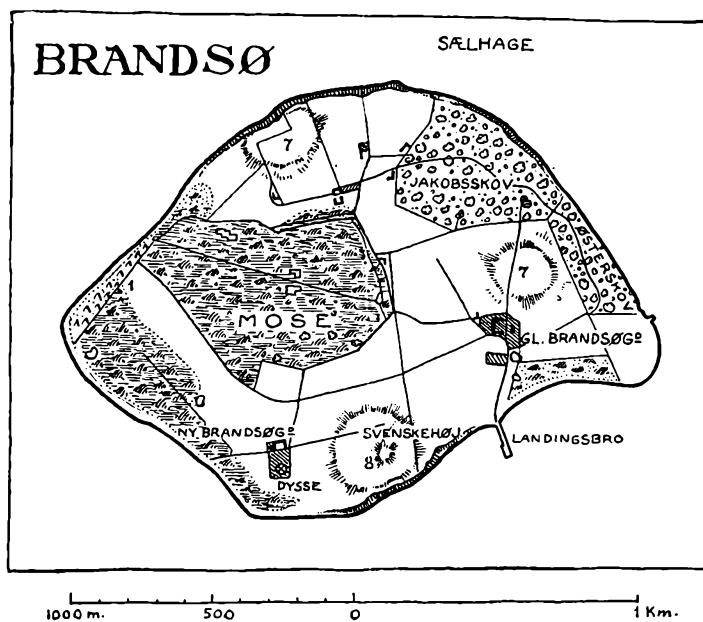
Lidt efter klarer det, og der kommer brise fra nord. Skalleslugerne, som ligger på vandet få alen fra os, ser nu, at vi står i skurets dør, og de nikker med hovedet på andevis og snakker lidt med hinanden om det, men bliver liggende. Så kommer Johannes Larsen til at nyse, og det kan de ikke stå for, men tager til vingerne og flytter lidt længere ud. Regnen standser helt, og gulspurvene begynder at synge. Nogle regnspover høres langt borte. En krage kommer flygtende forbi, forfulgt af nogle rasende stormmåger.

Da vi går ud, ser vi en løvsanger, som har rede i nogle brombærbuske i nærheden og angstfuldt pibende flyver omkring os, da vi står og kigger efter den. Men den kan ikke någte sig at snuppe et møl, der flyver forbi på skudhold, og afleverer det til ungerne, da vi fjerner os et par skridt. Så skifter den pludselig sind og kommer hen og hopper omkring vore fødder i bare et par skridts afstand, siden kommer dens mage til og er lige så nærgående. En gærdesanger må absolut hen og se, hvad *her* er på færde, og en gulbug, der også bor i nabolaget, kommer med – og endelig en hvid vipstjert. Da sensationen er på sit højeste, letter en bekkasin fra grønsværen med nogle skarpe „tjep-tjep“, stiger op i luften og giver sig til at tromme.

Ad vejene, hvor hassel, hyld og slåen vokser på digerne, og forbi markskel, hvor seljepil gror, går vi over øen mod skoven på dens nordøstre side. Den er prægtig, denne skov – man mærker, at den er under varetægt af en mand, der er mindst lige så meget æstetiker som praktiker, overalt føler man, at der ved dens røgt er taget hensyn til dens skønhed. Omkring de store, gamle ege og bøge og om de høje, slanke, helt monumentale aske med brede kroner er skoven tyndet ud, så de får plads og luft til at vokse. Væksterne i skovbunden under dem trives fortrinligt, mængder af brombær gror overalt i tæt indfiltrede krat sammen med tjørn og roser, og kaprifolien hænger rundt omkring ned fra stammerne.

Besyderligt er det i disse omgivelser at se, hvor visse ædel- og rødgraner vantrives. Grenene i deres toppe hænger på mærkelig vis ned mod jorden, ganske tæt ind til stammen, så træerne på afstand minder om kæmpemæssige parykblokke eller lampepudsere. For rødgranernes vedkommende finder samtidig en hældning af stammerne sted som på en nissehue. Grunden hertil, fortæller skovrideren, skal være den, at der i jordbunden optræder usædvanlig store mængder af kvælstof, og at dette sandsynligvis hidrører fra de uhyre masser af stæreekskrementer, som ophobes her. Stærene kommer på bestemte årstider til øen i kolossale sværme, bogstaveligt i millionvis, og de forelsker sig bestandig i ganske bestemte lokaliteter, hvortil de år efter år

vender tilbage. På disse steder gør deres skrigen og især den stank, som deres udtømmelser frembringer, opholdet i nabolaget uudholdeligt. Og man har lagt mærke til, at det netop er på disse steder, at granerne sygner hen. Det er altid de to nævnte arter af nåletræer, det går ud over, og en mængde af disse store vækster er truede med ligefrem undergang fra denne mærkelige fjende, som man næppe kan komme til livs.

Under et senere besøg på Wedellsborg talte vi med den gamle greve om øens landskabelige bevaring og nævnedes i den forbindelse den skade, som udsæede bjergfyrrer har forvoldt i det ved sin skønhed og ejendommelighed enestående moseterræn. Han tilstod ganske ligefrem, at han havde gjort sig skyldig i et stort fejlgreb ved at lade disse så derude, og at han nu efter samråd med skovrideren havde besluttet sig til at lade dem fjerne. Når man har set, hvad der er ofret af arbejde og udgifter på Brandsøs skov og skovene omkring selve Wedellsborg, tvivler man ikke om at det vil ske.

Øens navn udtales af dens beboere og af folk på Fynskysten Brandsø med eftertryk på slutningsvokalen – ligesom Illumø i Helnæsbugten. I Jordebogen skrives den *Øbranzø*, og her nævnes af vildt dådyr på den. Alle øerne i Lille Bælt var jo på den tid rige på hjortevildt.

Om øens oldtidsbebyggelse vidner nu kun én eneste dysse. Men den ligger omgivet af bondegården „Gamle Brandsøgård“s have og består af et

dyssekammer med en stor overligger. Det er denne „kæmpehøj“, som Dankwart Dreyer malede nogle gange, og som endnu på hans tid, første halvdel af det nittende århundrede, lå synlig på fuldstændig åben mark og var en runddysse med alle dens smukke randsten på deres plads. Disse er nu alle for længst slæbt bort, og dyssekammeret er omgivet af og næsten skjult under havens træer og buske. Man ser den overhovedet ikke, før man står tæt op ad den. Det er dette, der hos Trap hedder „en fredlyst runddysse!“ Sammenligner man Dreyers billede med fotografiet, vil man opdage, hvad det vil sige.⁴⁴

Ikke alene den svenske armés hovedstyrke, men selve kong Carl X Gustav er kommet over Brandsø i året 1658 på marchen fra Jylland over til øerne. Danske Atlas beretter herom, at det den 24. januar blev en voldsom frost, og fire dage efter udsendte Carl Gustav noget mandskab fra Jylland over isen til Brandsø for at hente efterretninger. Øen, siges der, ligger ud for Iversnæs, „nu den grevelige Residentz Vedelsborg.“ (Iversnæs er det nuværende Wedellsborg Hoved). – På dansk side var 4000 soldater og ca. 1500 bønder. Svenskerne rådede over 12.000 mand, så den danske øverstkommanderende, oberst Jens Haderslev, måtte trække sig tilbage, dog først efter nogen kamp. De 12.000 svenske rettede deres march først mod Brandsø, den 30. januar, og derfra lige til Fønsskov; på vejen mistede Carl Gustav sin rejsevogn og over en eskadron af sit rytteri, der sank lige for hans øjne, uden at dette fik ham til at opgive sit forsæt. De danske brækkede isen langs land på Fynssiden så vidt de kunne og fyrede hele tiden med deres kanoner. En kugle slog ned så nær ved Carl Gustav, at både han og general Dahlberg, som stedse fulgte ham, fik ansigterne fulde af den oprevne sne og is. „Paa Brandsø havde Kongen opstillet sin Armee i Slagorden, og saaledes marscherede den lige imod Landet under Føenskov, paa et Sted, som kaldes *Tapryne* (navnet findes ikke mere). Dér blev allerførst det Seestedske Regiment Angrebet, og værgede vel, men holdt ikke længe ud. Fra Middelfart og andre Steder ankom i en Hast noget meere Mandskab midt i Trefningen, men denne var snart forbie. General *Vrangel*, som førde Avantgarden, gjorde Aabning nok i de Danskes Linie, som var posteret paa Isen, og da han kom saa nær, at han kiendte den commanderende Oberst Jens Haderslev (den egentlige øverstkommanderende, *Ulrik Christian Gyldenløve*, var af podagra syg og sengeliggende i Odense), som under ham havde tient i Tydskland, capitulerede de mundtlig om Overgivelse, saa at Gevæhret blev nedlagt og Landet overgivet, samt det danske Mandskab taget til Fange saa nær som nogle faa der reddede sig med Flugten.“

Navnet „Svenskehøjen“ på en lille bakke ved øens sydøstre side er nu det eneste minde på stedet om Carl Gustavs ilmarsch over bæltet.

Torø

Det er blevet tørvejr og varmt solskin, da vi en morgen ved ottetiden kaster anker på „Torø Red“ eller *Torø Vig* ved øens nordøstkyst og snart efter med båden lægger til ved den lange landingsbro, der på nogle umådelig høje pæle bærer et tipvognsspor, bestemt til udskibning af ralsten, og som er så smal, at det er noget af en kunst at balancere i land på den uden at dumpe i vandet undervejs.

Øen, som er 118,3 tdr. land, ligger godt 3 km SSV for Assens og adskilles mod øst fra Fyns kyst ved det knap 500 m brede Torø Sund. Med lidt god vilje kan man på kortet se, at øen har form af en uldtrøje med ærmerne struttende mod øst og syd og med en lagune som et forsvarligt hul på maven. Øen er gennemgående meget lav, især på nordvestenden, der består af strand-overdrev med store mængder af rullesten, og dens højeste punkt nær midten er kun 9 m. En lille plantage af unge nåle- og løvtræer strækker sig fra øst-siden ned mod øens eneste gård nær den søndre odde, hvis østlige del dannes af lave strandenge med ganske små laguner. Den østlige odde strækker sig som et langt og smalt rev over mod Torø Huse på Fynskysten. Denne odde hedder simpelt hen „Odden“, medens den sydlige kaldes „Tornodde“.

Øens navn, som allerede i Jordebogen skrives *Thorø*, må afledes fra mandsnavnet Thori eller kvindenavnet Thora. Jordebogen omtaler dådyr på øen, og denne har meget længe hørt under kronen, men har ligesom flertallet af vore mindre øer næsten bestandig haft kongelige fæstere, medens jagtretten vedblev at være kongernes. At dette endnu her var tilfældet i slutningen af det sekstende århundrede ses deraf, at der den 16. aug. 1590 går bud til den daværende lensmand, Lavritz Brockenhus, om at lade slå eller skyde tre stykker dåvildt på øen og levere dem til arvingerne efter afdøde fru Birgitte Rønnow til Lykkesholm som gave fra kongen til denne dames begravelse. I begyndelsen af det sekstende århundrede var den forlenet til borgmester Berild Pedersen i Assens, som i 1513 får kvittering for den halve tønne smør, han årligt skal give kongen i afgift for øen. Siden skifter den ustandseligt fæstere. I 1523 får Frederik I's kansler, mester Utenhof, livsbrev på øen og gården sammesteds med „forrthe, fellit, vott och tiwrtt och aallegaardt“. En vis Hans Bernidssen får 1531 livsbrev på øen og forpligter sig til at „holde den gaard paa Øen wiid heffd och magt och bøndher ther boor wiid log, skall och rett. Skal han icke og forhugge eller forhugge lade then skoffue paa øøen er till vdpligte vdi nogen maade.“ 1583 kommer den under godset

29 Juni 1922

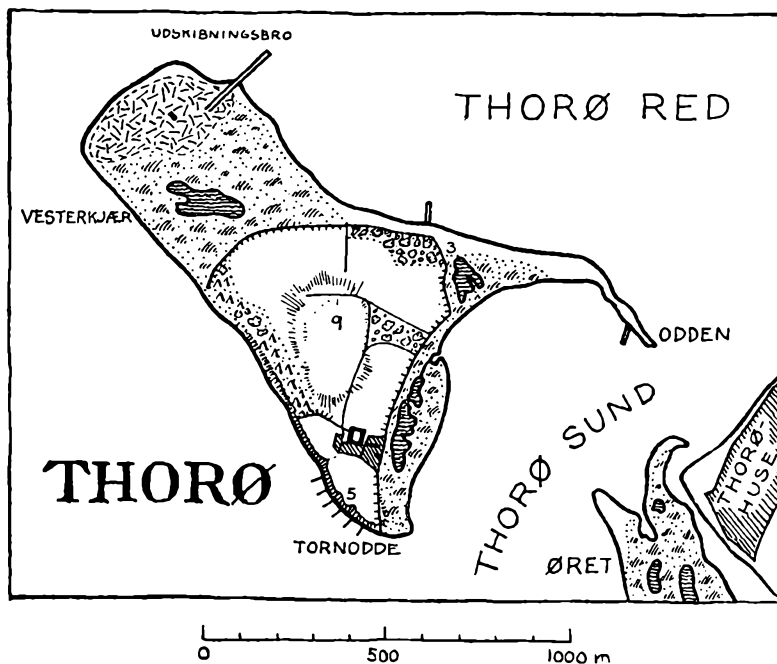
Thorø. 72

Hagenskov og herefter fra 1670 under Sanderumgård – stadig mod den halve tønne smør om året, hvortil der nu er kommet en tønne ål, hvilken afgift bliver ved at klæbe ved den, lige til den i 1688 kommer i hænderne på borgmester Christian Hansen i Assens, da man finder den omtalt således: „øde, bruges af Borgmesterinden selv(!)“. Da hun afhænder den – i brugt stand – til landsdommer Peder Luxdorff i året 1693, har den „en nu øde og ubesat Bondegaard.“ Det er et godt billede på dens tilstand, at generalmajor Gersdorff til Bramstrup i 1702 køber den for en sum af 900 rdl. Atter vandrer den i et hundrede år fra hånd til hånd, men må være kommet til krylt igen, da den i 1905 sælges af staten ved auktion for 21.000 kr. Køberen var fabrikant Jeppe Lauridsen, Hejlsminde. Af ham blev den i 1916 solgt til *Harald Plums Legatstiftelse*, hvis formål med dette køb har været at skabe en varig familiebesiddelse for slægten, hvor den kan mødes på ferieophold.

Den omtrent 400-årige bondegård på øen er siden blevet restaureret således, at de fortrinlige bindingsværksbygningers ydre er bevaret, medens den indvendig er moderniseret til beboelse. Samtidig er der foretaget betydelige nyplantninger på ca. 30 tdr. land, samt anlagt høfder for at beskytte den stærkt udsatte sydkyst mod nedstyrtning. Markerne er sat i god drift, og øens gamle stendiger er beplantede med tjørn og hyld. Foruden at øen tidligere har været skovdækt vides det, at den endnu i 1780 havde en lille sø, Torø Sø, som var 8 tdr. land stor, og for en del år siden fandtes her endnu

en lille bæk, i hvilken der fangedes ørreder. Søen er nu et uanseligt kær, „Vesterkær“, og af bækken er næsten intet spor tilbage.

Torø har flere gange været udsat for ødelæggelser af havet; det lader til, at elementerne og menneskene har rottet sig sammen for at berede dens undergang. Undertiden gik disse to magter dog *imod* hinanden. „Assens Avis“ har således i en beretning fra 2. marts 1776 følgende:

„Den 20. Februar sidstleden om Eftermiddagen imellem 3 og 4, var paa den liden Øe Thorøe, ongefær en halv Miil herfra, en meget stor Bemærkelse af et Jordskiælv; Beboeren der paa Øen hørde først en Lyd som af Torden, og da han gik ud for at see, hvad det var, fornam han, at Jorden rystede meget stærkt og blev da var, at paa den Søndre Side af Øen skiød Iisen, som var 3 Qvarter tyk, lige op i Vejret over Klinten eller Strand-Bakken, som er 6–7 Alen højt over Klinten, lige op i Vejret, indtil den faldt plat om paa Jorden, hvor den nu ligger i Breeden fra 4 til 10 Faune og i Længden henved 300 Faune. Ved denne elendige Hendelse blev Beboeren tillige med sin Kone, Tieneste Karl og Pige, samt Børn, sadt i en stoer Forskrækkelse, da ingen af dem kunde forestille sig andet end heele Øens Undergang, især Konen, som er Frugtsommelig, fik en meget stærk Alteration, som hun maaske seent vil forvinde. Denne forskrækkelige Rystelse varede, efter deres Gisning, 5 a 6 minutter, i hvilken Tid al den mængde Iis, som er mange Tusinde Læs, blev skudt eller førdt op paa Landet, og er dette og en beklagelig Hen-

delse for Beboeren: at det Agerland, som med Iis er bedækket, er af den bedste Korn Jord paa hele Øen.“

De stakkels beboere har i deres store forskrækkelse forvekslet årsag med virkning, det er utvivlsomt den voldsomme isskruning, som har fået jorden til at ryste. Men den daværende fæster Niels Hansen, som ellers efter beretningen „stod sig godt“ på øen, turde ikke blive her efter *den* omgang. Han forlod kort efter med hele sin familie Torø. – En senere fæster på stedet var så fattig, at der af høveder kun fandtes en tyr på gården; en skønne dag udvandrede han med hele sin formue i et reb efter sig til Sønderby, hvor han byttede stilling og opholdssted med en husmand. Denne mand og hans kone var mere på hat med elementerne og gjorde sig dem underdanige, *han* jorden og *hun* havet – beretningen om dem siger, at „han støttedes godt af sin kone, der var dygtig til at fiske“. Det gik dem vel her; en datter af dem giftede sig med en sømand fra Assens, som efter dem blev fæster på Torø, og en søn af dette ægtepar, Jørgen Jensen, overtog senere fæstet. I hans tid led øen atter gentagne gange under havets angreb. „Vestfynske Avis“ har en beretning den 23. januar 1852, hvori det hedder:

„Ogsaa her i Assens Omegn har Stormen de sidste Stormdage anrettet megen Skade. Saaledes ved Klitterne, paa Sønderby Bjerge og Saltofte Marker; men især har Øen Thorø Søndagen den 11. ds., da Vinden var sydlig og der tillige var Højvande, lidt betydelig Skade. Græsningen er begravet under store Grus- og Tangmasser, mange Favne Stengjerde ere ganske nedskyllede, og paa hele Øens sydlige Side er ikke alene flere Favne af hele Strækningen styrtede i Havet, men Bølgerne havde med Voldsomhed kastet store Vandmasser over de 8 à 10 Alen høje Klitter og bortskyllet den bedste Jord af Overfladen, saa Rugplanterne ligge løse paa Stedet.“

Også under stormfloden 13. nov. 1872 gik det øen ilde, vandet brød over markerne helt op i gårdens have, hvor flere træer ødelagdes, og jordens ydeevne blev i mange år derefter ringe. Alligevel blev Jørgen Jensen og hans familie på stedet. I 1832 havde han ægtet en fiskerdatter, Kirsten Jensdatter, som var født i Torø Huse 1812, og efter mandens død i 1865 sad hun alene med fæstet lige til sin død i 1904 – som den sidste af en slægt, der i omtrent hundrede og femogtyve år havde holdt ud på øen.

„Hun var en dygtig og forstandig Kvinde, som det var en Glæde at besøge i den gamle Gaard; hun fortalte gerne om de henrundne Dage, og hun kunde tilsidst fortælle om det allerbedste, at hun var bleven glad ved sin Frelser „den kjære Herre Jesus“. – Således siger eftermælet om denne gamle bondekvinde, der som 92-årig døde på sin lille, ensomme ø. Smukt afrundet og harmonisk er slutningen på denne slægts saga. En ordknap gravskrift over kraften, der synker og stiltfærdigt lægger sig til hvile.

Vi er kommet i land på nordstranden, hvor en stor flok dværgterner holder kysten besat og skrigende letter fra deres reder foran os. Den hvide sky af fugle raser imod os fra luften, men vi må have hele vor opmærksomhed rettet mod jordsmonnet foran os, så vi ikke vader op i deres tætliggende reder. Mellem græsstrå og stenurter finder vi to nylig udklækkede unger, ganske friskbagte ligger de ved siden af de endnu våde skaller. Tæt trykket op ad hinanden og med hovederne i samme retning ligger de så stille, som om de var døde – moderens stemme oppe fra luften har haft den bestemte klang, som paralyserer dem; den komedie kan de spille uden forberedelse allerede et halvt minut efter, at de har set dagens lys. Dog en gang imellem åbner øjnene sig nysgerrigt en smule på klem, næbbene kommer lidt til vejrs, og et øjeblik stirrer de ud på denne forbavsende verden rundt om dem – men straks efter lukker øjnene sig igen, næbbet synker langsomt nedefter, og de dåner på ny.

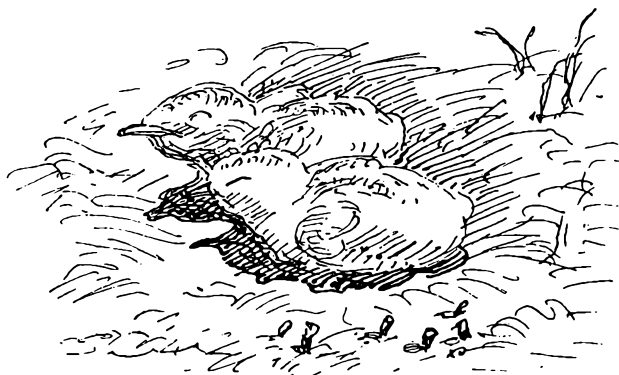
De er højst 5 cm lange og består tilsyneladende kun af næb, øjne og dun; de sidste er grågule med små brune pletter i rækker på langs hen ad ryggen – to aldeles vidunderlige skabninger, to små mirakler i sandet. Men deres fortrinlige camouflage er både en sikring og en fare, den skærmer dem ganske godt mod vingede røvere og mordere, men har intet henblik på menneskenes store støvler.

Et stykke inden for nordstrandens østre side strækker sig langs denne et smukt, højt stendige, hvis tjørne og hyld just nu står i fuld blomstring. Diget indhegner markerne og plantagen ved øens gård. Den smalle, græsklædte strand mellem strandvolden og diget, hvor solens lys falder på de blanke græsstrå og de unge træers blade, der endnu glinser af den sidste væde og skinner over digets tjørne og hyld, er et strålende, festligt syn. Inde i plantagen bag diget, hvor frugtræerne veksler med løvtræer af mange arter, er varmen i dag ligefrem trykkende allerede i den tidlige morgenstund; men det gør godt på rygstykkerne at lade dem ordentlig solbage efter de mange dages kulde og sure væde, der er trængt os helt ind i knoglerne.

Viber og klirer larmer over os, da vi fra plantningen træder ud på strandengens flader øst for denne. Foran os på engen ligger smålaguner, uregelmæssigt formede og med skarpe, sorte rande, hvor græssende fåreflokke spejler de gule kroppe i det blanke vand. Køer bisser rundt på fladerne og springer op på hinandens ryg i forsinkede forårsfornemmelser.

I gården traf vi købmand Plum fra Assens, som om sommeren bebor stedet, hvor i øvrigt bestyreren af øens landbrug har til huse. Han viser os, hvorledes havet langs øens sydkyst har hærget denne, og fortæller, at kysten endnu i mands minde har strakt sig langt længere mod syd og tidligere endte i klinte, som var høje nok til i almindelighed at yde noget læ mod havet.

I de sidste halvtreds år har stormfloder bortrevet omtrent 75 m af denne kyst – netop lige så meget, som der endnu er tilbage ind til gårdens stuehus! Af de solide høfder, som den nuværende ejer, direktør Harald Plum, har ladet opføre, har isen i fjor under en af de voldsomme vinterstorme fejlet et af de svære høfdehoveder bort og i stedet anbragt en mægtig granitsten af mange tons' vægt på dets plads ca. 15 m fra stranden.

Om øens jorder fortæller han, at de mest er overordentlig sandede og lette. Af 40.000 østrigske fyr, som er udplantet i løbet af de sidste fire år, er hver eneste gået ud! Til gengæld er den lille plantage af frugt- og løvtræer på østsiden helt lykkedes. Alle de dyrkede marker grupperer sig om den gamle gård og er sammen med den prægtige nye blomsterhave ligesom plantagen indhegnede af det førnævnte, mægtige stendige, som vist er mange generationers arbejde.

De store overdrev på øens nordvestside er udprægede strandvoldsdannelser, hvor den ene bølge af grus og ral ligger bag den anden. De er af højst ulige bredde, men går alle i retning SØ–NV og følger sydveststrandens linje. Yderst på nordvestkysten er stedet, hvor rallet opgraves til udførsel. Her arbejdes dag ud og dag ind, og rækker af tipvogne fører det udgravede materiale til den lange pælebro ved udskibningsstedet på nordkysten. Mindst en halv snes tønder land er i den grad oprodet af gravemaskinerne, at de hvide sand- og grusmasser, der rager op over grønsværen, på lang afstand ligner et naturligt klitlandskab, når sollyset som i dag falder bredt derpå, og bankerne står lysende som ild mod den mørke, tordenblå himmel. Overalt på strandvoldene står yderst strand-mandstro og strandmalurt med blågrønne og irrede farver, sølvpotentilen lyser mod stenene, og på de lave strandenge bag disse græsser også herude fårene i store flokke – det hele ser pragtfuldt ud, og selv gravemaskinernes surren og de hvinende tipvogne formår næppe at skade den storslåede stemning af ørken, som er over dette mærkelige landskab.

Virksomheden med udgravningen og udskibningen af rallen, som anvendes til fremstilling af beton og landevejsskærver, er kun ganske få år gammel. Hr. Plum, som bor her, forestår denne del af øens drift.

Plantagen inden for stendigerne består af en ældre og en yngre del; den yngre rummer foruden frugttræerne tillige sådanne arter som hyld, røn, seljepil, sortpoppel, seljerøn, el og slåen, medens den ældre mest består af lind, ær, birk, røn og bøg samt forskellige nåletræer.

Den 6. august 1914 så øens beboere en eskadre af tyske krigsskibe ankre op ud for øen, og snart efter begyndte disse at udlægge miner, en lang kæde, der fra Torø Sand spændte over hele bæltet lige til Årø ved Jyllandssiden. Nogle dage senere kom danskerne og lagde et minebælte ud norden for dette i en parallel linje fra Wedellsborg Hoved og vestpå.

Hvor man end kommer her på kysten, taler alle om, hvor glædeligt det er, at alt landet, som man ser derude i vest, nu atter er blevet dansk. Dette gælder fra greven på Wedellsborg til den mindste husmand og fisker. Trofast har alle disse danske lige siden den ulykkelige, sidste slesvigske krig gået og stirret over vandet mod kysterne af dette tabte land og bestandig håbet på, at det atter skulle komme tilbage. Vi, som har boet langt derfra, vil alligevel, når vi står her på stedet, fuldt ud kunne forstå de følelser og den længsel, som har bundet de to kysters beboere sammen gennem det lange tidsrum, og den lykke, som har grebet dem ved atter at komme sammen. Thi som der står i „Søren Kanne“:

– Fynbo og Jyde og Sjællandsfar
Til eet Hus vi alle jo høre.

På grund af sin fremskudte beliggenhed mod vest kom øen under de senere krigsår til at spille en mærkelig rolle, idet der fra de tyske fangelejre i Slesvig og Holsten kom en uhyre mængde flygtninge herover. Således er henimod 3000 russere landet her, så godt som alle fanger fra det store russiske nederlag i „de masuriske sumpe“ i foråret 1915. De slap først bort fra fangelejrene i den allersidste del af krigsperioden, da tyskerne fik så travlt andre steder, at der ikke mere var tilstrækkeligt mandskab til at passe på fangerne. I tusindvis var disse af tyskerne blevet anbragt på slesvigske bøndergårde, hvor de dannede en kærkommen erstatning for al den arbejdskraft, der var i felten. De havde det fortrinligt, men længtes bestandig efter at komme hjem til Rusland. Og da bevogtningen slappedes, stak de af!

De kom roende herover til det nærmeste land i både, de kom sejlene i trug, undertiden kom de drivende på tømmerflåder eller på høstakke ind til

kysten – dag og nat krøb de i land på stranden. Tre tusinde mand! For lettere at blive befordret videre havde de aftalt med hinanden, at de altid skulle kalde sig „bolscheviker“, skønt vel næsten ingen af dem endnu anede, hvad det betød. Men dette skrækindjagende ord var virkelig på mystisk vis „befordrende“ – man sendte dem hurtigst muligt herfra og videre til Assens, hvor der ved en bestemt lejlighed var samlet henimod et tusind af dem. Og lejlighedsvis kom de så godt som alle hjem til fædrelandet – for sent eller i alt for god tid, hver efter *sin* skæbne!

Men hist og her på vore sydlige øers kyster kan man fortælle en historie om en båd med bunden i vejret, som drev i land med en mand i, en mand med et mærkelig fremmedartet ansigt, og om andre mænd, som lå og rullede i havstokken ved pålandsstorm. Længere nåede *de* ikke! Men måske har der da allerede længe ikke været et eneste menneske tilbage, der har savnet dem.

På Torø lagde man mærke til, at der i en længere periode omtrent hver tredje dag kom femogtyve mand af dem herover, som blev landsat på øens sydkyst om natten. Man kunne længe ikke forklare sig denne regelmæssighed, indtil det viste sig, at det var en entreprenant fisker fra Fynssiden, som hentede dem herover i sin båd formedelst en billetpris af hundrede mark stykket – og det var dengang, da marken endnu havde høj værdi. Russerne havde sparet en del penge sammen under de to-tre års arbejde på de slesvigske gårde. Sådanne femogtyve mand har altså været en ganske indbringende ladning! I øvrigt må man jo håbe, at lønnen for den ædle dåd også siden har vist sig på anden vis for den raske fynbo, for eksempel som nogle små og uskadelige, natlige mareridt.

Inde fra plantagen synger alle Torøs fugle, og på en høj ledstolpe ved stranden sidder en gøg og kukker, da vi tager ankeret og langsomt glider bort fra kysten.

Solskin og regnbyger slår skiftende deres vinger ud over bæltet dernede i sydøst, hvor vor stævn peger imod bankerne på det høje næs, der danner Helnæsbugtens grænse ud mod det åbne hav.

Bogø

Uforudsete ting kaldte os hjem fra vor rejse så hurtigt, at vi måtte bryde vor plan for *Bogøs* vedkommende, og først fem år senere lykkedes det os at nå dertil, Johannes Larsen om foråret, jeg selv i september 1927, netop tids nok til at få øen ind på dens plads i rejsebeskrivelsen. Der er det for vor rejse usædvanlige forhold til stede, at vi har set øen på højst forskellige årstider, Johannes Larsen den 29. maj, lige ved sommerens begyndelse, jeg selv på efterårets tærskel, og vort temperamentsfulde klima artede sig således, at medens *hans* tegninger blev til i en kuldeperiode, der var efteråret værdig, så han færdedes i uldvest, vinterfrakke og vanter uden dog at kunne holde kulden ude, og storm og regnbyger jog hen over øen, som var det i oktober, så kom *jeg* til den på en septemberdag med havbleg, vindstille, strålende solskin og en smeltende hede, 21° réaumur i skyggen!

Hans tegninger vil derfor blive nogle besynderlige illustrationer til mine oplevelser under åben himmel på dette sted. Men skulle læseren falde i sved over de sidste, kan han bekvemt svale sig ved synet af de første.

Den lille øs historie har i den nyere tid altid været knyttet til godset Wedellsborg, under hvilket den har hørt lige til 1916. Sammen med dette kom den i det fjortende århundrede på de holstenske grevers hænder ligesom en stor mængde andre fynske godser. Gården hed i 1295 Husby, men 1320 kaldes den Iversnæs. Hannibal Sehested efterlod den ved sin død 1666 til datteren Christiane Sofie, der ægtede baron Wilhelm Frederik Wedell til Reetz og Nürnberg, en excentrisk og despotisk herre, som af almuen fik navnet „den gale greve“. Han oprettede i 1672 Iversnæs og Tybrind til grevskab under navnet Wedellsborg og er stamfader til dens nuværende besidder, hvis fader, kammerherre Bendt Wedell, død 1922, i 1916 solgte Bogø til dens bønder, som ved den lejlighed blev selvejere.

Øens navn staves på alle nyere kort Bågø. Jeg ved ikke, hvornår denne stavemåde er blevet indført. Dens navn lyder i Valdemar II's Jordebog *Bokø* ligesom *Bogøs* ved Møen, og oprindelsen er utvivlsomt ligesom ved sidstnævnte bog eller bøg af dens gamle bøgeskov. Jeg synes, der ville være grund til at bibeholde vokalen fra dette gamle navn – selv om den skulle volde nogle småforstyrrelser i postgangen.

Jordebogen nævner hjorte og dådyr som dens vildtbestand, men ikke noget jagthus; øens nære beliggenhed ved Fyns kyst er vel grund til, at et sådant ikke fandtes. Dådyret, som samtidig nævnes på en stor mængde andre

Bogø Fyn. 29. Mj 1927.

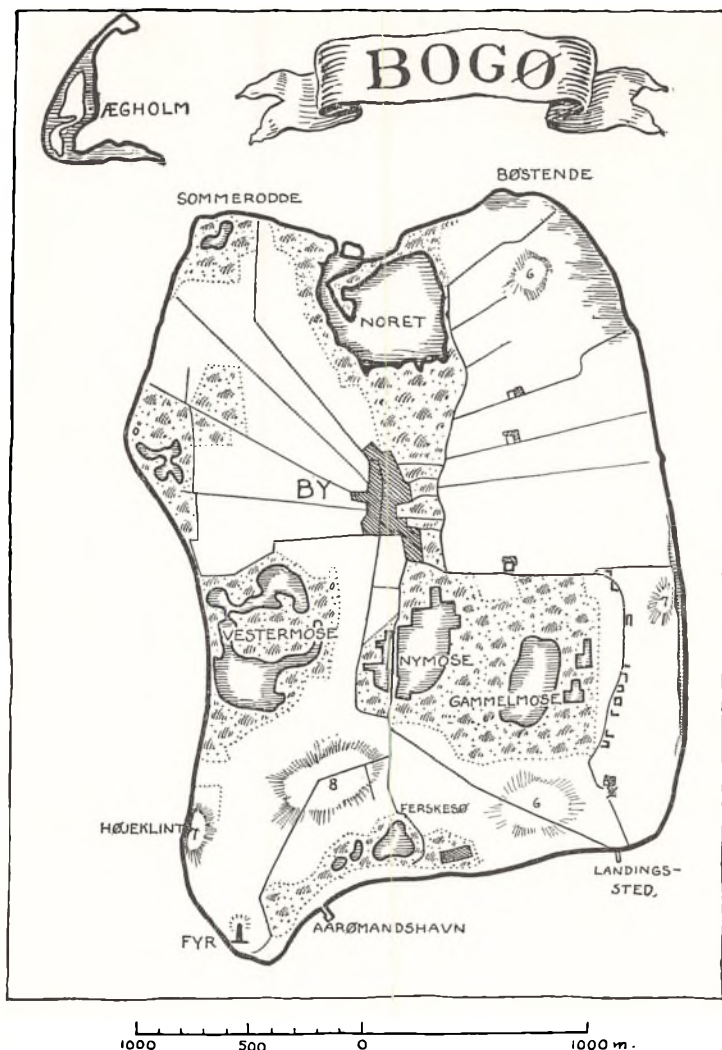
småøer, var jo et indført dyr. Men det trivedes fortrinligt her til lands. Endnu i 1562 må dette vildt have været her på stedet i rigelig mængde; thi lensmanden fra Hindsgavl fik da ordre til at lade fange ti levende dådyr på øen til grev Anton af Oldenburg og lade dem forsende med et skib til Slesvig.

Medens svenskekrigen under Carl X Gustav ikke kom til at berøre øen, var den allerede forinden blevet vidne til et af Torstenssons mislykkede forsøg på i vinteren 1644 at trænge fra Jylland over til hovedøerne, medens han havde kvarter i Haderslev. Fyn var blevet sat i forsvarsstand af den øverstkommanderende her, rigens marsk Anders Bille. Et forsøg af svenskerne på at gå over Middelfart Sund i halvfjerds småfartøjer og både blev slået fuldstændig ned, femten af fartøjerne blev skudt i sænk med mand og mus, og resten trak sig tilbage. Men siden, meddeler Pontoppidan, lod Torstensson 300 mand „sætte i Land paa Bogø ikke langt fra Assens. Af disse kom ingen tilbage, da en Fregat borttog deres Baade, og nogle blev ihjel-slagne, Resten tagen til Fange.“

Det er vistnok den eneste gang, den lille øs navn findes i Danmarkshistorien.

Bogø, som har en påfaldende rektangulær form, ligger i bæltet mellem Wedellsborg strand og Årø med omtrent samme afstand, ca. 3 km, til begge sider. Henimod den dobbelte afstand findes fra dens vestside til kysten af

Slesvig, der ligesom Årø endnu var tysk landområde, da planen til denne rejse blev lagt. Til Assens i sydøst er der ca. 5 km. Bogøs fladeindhold er 1106,5 tdr. land, når fraregnes de mange vidtstrakte moser og det store nor på nordkysten, der ligesom den østre mose har samme mærkelig firkantede form som øen, og af hvilke moserne alene danner et areal på tilsammen 121

tdr. land. – Indtil 1861, da dens lille kirke opførtes, hørte øen under Assens sogn, men danner nu sammen med den 16,5 tdr. land store, ubeboede *Ægholm* ved dens nordkyst eget sogn under Odense amt. Øen er skovløs, men har rig træbevoksning i haverne ved byen og ud mod de frodige vænger øst for denne, samt en ganske lille plantage ved fiskerboligerne på sydkysten. Af dens jorder er kun ca. 400 tdr. land under plov, hele resten er strand-

enge, kær, fælde og moser, og en stor del af den er meget sandet og let, især på dens søndre og vestre side. Her findes i øjeblikket 210 beboere, blandt hvilke fem familier endnu lever udelukkende af fiskeri.

Det var en blank og strålende septembermorgen, hvor lave tåger bølgede over Slesvigs fjerne kyst, da vi med motorbåden satte ud fra Wedellsborg havn for at nå over til Bogø. Over dens lave bakker, der kun løfter sig 6–8 meter over den flade ø, gik en mild luftning, der virkede fuldstændig som en sommerbrise og næppe formåede at kruse bæltets vande, hvor nogle lette dønninger kom vandrende sønderfra som folk, der har god tid. Herude på bæltet var brisen nordlig, men røgen fra den store mejeriskorsten inde på øen viste modsat vindretning. Min skipper kom med en bemærkning derom og tilføjede: „For resten – dérovre på mejeriet *skal* røgen jo gå imod vinden!“ – „Så-å,“ sagde jeg, „så er manden altså efter ordsproget herre i huset.“ – „Ja,“ lød svaret, „det er han da rigtignok. Han er ungar!“

Her hvor vi nu færdes, gik før verdenskrigens udbrud, sejløbet for den tyske krigsflåde. Men straks da krigen udbrød kom opmudringsfartøjer her-til fra Kiel og arbejdede i farvandet vest for øen, og i lang tid lå de mægtige mudderpramme her dag og nat og holdt løbet åbent for skibene. Det var herigennem, at beboerne dagen efter det store Jyllandsslag så fem tyske kanonbåde komme jagende hjem, alle med synlige mærker af bataljen. Helt herinde fra kysten kunne folk se mærker af det uvejr af jern, der var faret hen over dem, de lasede skrog, de raserede dæk og resterne af de bortfejede skorstene. Her kom de tilbage fra den store, rygende arena som dødsramte, grå dyr, der jager tilbage mod hulen.

Vor båd glider langs Østerklint og runder sydøsthjørnet ved „Klintende“. Så svinger vi brat ind mod sydkysten, hvor fiskerlejet dukker frem lavt ved stranden i læ af den lille plantning, og render kølen ind mellem strandens rullesten, hvor vi vader i land ved stejlepladsen.

Jeg opsøger straks den mand, som min elskværdige vært på „Rørdam“, skovrider Larsen, har anbefalet mig, fisker Valentin Andersen, der bor i det vestligste af de småhuse, som danner fiskerlejet. Jeg finder ham ved stranden, hvor han sammen med de andre folk har travlt med at gøre slæbevoddene i stand til ålefisket, der skal begynde, så snart månen går af himlen og natterne bliver mørke. Men Valentin, som han kaldes af alle her og på Wedellsborg, forlader straks sine grejer og vier mig sin formiddag.

Allerede mens vi går op mod hans hjem, taler han om de sløje tider for fiskeriet, der bliver ringere år for år. Som et billede på tilstandene før og nu nævner han, at endnu for blot tolv-tretten år siden levede en familie stolt ude-

lukkende af torskefiskeri, idet man dengang fik 17-19 øre for pundet af denne fisk – imod 4 øre nutildags! Følgen er, at man helt har måttet opgive dette fiskeri og udelukkende „slå sig på ålen“ for overhovedet at kunne eksistere. Og sammenligningsvis nævner han, at øens husmænd med blot 4-5 tdr. land lever fortrinligt, selv om de har en stor børneflokk. De holder hest og køer, anvender maskiner til markarbejde og klarer sig fuldstændig uden folkehold, selvfølgelig. – Han skildrer dem næsten som små herremænd, sorgløse jordrotter! Og man lægger atter her, som alle vegne, mærke til fiskerens bestandig tiltagende længsel efter at komme på land og blive fri for det møjsommelige og farefulde liv på havet, der som regel kun lønner med armod.

Det passer ikke længere, hvad der står i en svensk vise:

Sjölivet det är en fornöjelig Stand – –

Han er en brillant type, min fisker her, med et alvorligt, regelmæssigt og smukt ansigt, og en mand der kan tale og vælger smukke ord. Hvilken form for almue vi har i dette land, tænker jeg! Og jeg sammenligner ham med hans jævnunge i andre lande, i Schweiz, i Italien, ja endog i et så beslægtet folk som det svenske, og føler mig stolt over, at dette er en landsmand – på samfundstogens „nedre trin“! Der er et vidunderligt materiale i dette folk, endnu. Den danske almue, hvor den ikke er indvandret til byerne og „industrialiseret“, er af en fremragende kvalitet.

Se nu blot disse folks hjem. Naturligvis uden „stil“, uden udpræget smag; det meste af, hvad det indeholder, er nyt og billigt. Men hvor er her rent og fint – alt har den skønhed, som er betinget af orden, alt har sin plads. Enhver ting herinde er for beboerne en værdigenstand. Meget er anskaffet for penge, som fornuftigvis burde have været spist op. Men der har været øjeblikke, hvor de har følt, at netop den ting *måtte* de ha', for deres sjælefreds skyld. Og en dag er den kommet, og nu er den elsket og uundværlig på sin plads. Sådan bliver et hjem til.

Men hver eneste søndag farer Valentin og hans kone over til Brandsø, nabøen, i deres båd. Her har deres unge datter og hendes mand af grevskabet fået foræret en hytte, som nylig er blevet forladt af sin ældgamle beboer. Og her går deres hviledag med murer- og tømrerarbejde, for det gælder om at rejse et nyt hjem af denne rønne og skabe de unge folk samme gode livsbetingelser, som de selv har. Og af den sure hytte er der kommet en god og smuk bolig, hvor de nygifte nu skal rykke ind. Valentin vil helst tale om denne opgave, som han endelig efter et langt slid har fået løst – jeg må bestandig bringe ham fra denne sidevej tilbage på sporet: at tale om sig selv og sin egen ø.

FISKER VALENTIN ANDERSEN

Sikkert er han ikke noget unikum her, hverken mellem fiskerne eller øens andre mandfolk. Han er den typiske, vimse, foretagsomme indvåner på *den lille ø*; manden, der ligesom blæsten og brændingen om hans kyst sjældent er i hvile. De er et eget slags folk, vindskibelige og bjærgsomme, „raske i slavet“.

Karakteristisk er det også, at den eneste virkelig fattige beboer på stedet er en sølle forhutlet Limfjordsjyde, som er indvandret hertil for et års tid siden og slet ikke kan holde fodslag med de nye landsmænd. Sammen med kone og barn bebor han et elendigt skur nær sydstranden, hvis indvendige mål er 5×8 alen. Og her lever familien, så alle og enhver må korse sig. Da manden kom hertil, ejede han dog skuret og de få ting, det rummede; men nu skylder han alting væk, når lige undtages konen og barnet. Når han en gang imellem afbetaler 10 kr. hos købmanden, kommer han dagen efter og får kredit for 12! Det *skal* jo gi' underskud, siger Valentin. Jyden er blevet et ordsprog og et tegn i menigheden, og alle undres over ham.

Naturligvis findes her ingen fattiggård. De enkelte gamle, som ikke kan klare sig selv, behandles som andelsforetagender og går på omgang otte dage hos hver familie. Det sidste menneske af den slags døde for nogle år siden. Det var en gammel kvinde, som gik under det mærkelige navn „Siberkat“. Oprindelsen til dette besynderlige signalement var den, at hun påstod at kunne færdes ud og ind af en bestemt høj ude på marken, og at denne var propfuld af katte. Disse kendte hun personlig hver og én og fortalte mange underlige historier om dem. De havde hver sit navn, og når hun remsede disse op, var det sidste altid „Siberkat“ – med en høj node på *si!* – Hun havde dårlige ben og blev derfor bestandig kørt fra gård til gård, når hun skiftede. Efter måltiderne røg hun altid en pipe „lang tobak“; det hørte med til aftalen, at hun dyppede i værtens tobaksdåse.

Efter „Siberkats“ død stod embedet i nogen tid tomt af mangel på ansøgere, men overtoges så af smedens ko. Smeden selv er en gubbe på tooghalvfjerds, der endnu svinger sin hammer med éclat. Men nogen græsmark ejede han aldrig, og koen gav derfor ligesom „Siberkat“ ottedages gæsteroller hvert sted på øen, imod at dens ejer „hvet“ gårdens plovjern og harvetænder. Koen var hans eneste pårørende, og nu er den død. Men der må have været vel-signelse i dens mælk, for endnu den dag i dag er den gamle smed ikke bange for at svinge de lange ben op over en bjælke og hænge dér i nogen tid med hovedet nedad, mens alt folket undres. Da benene plejer at være det første, der svigter, men stadig er i en sådan kondition, da må det endnu være en kraftig arm og en kløgtig pande, der hører til!

Om øens dyreliv fortæller min vært, at her endnu findes en del harer og agerhøns, men de er stærkt i aftagende, efter at øen er solgt til beboerne.

Mens grevskabet ejede den, blev her hvert efterår på klapjagt skudt hundredvis af harer, uden at bestanden derfor aftog. Fasaner findes her ikke, skønt betingelserne synes at være gode. – Muldvarpen kendes ikke på øen, men derimod både mark- og husmus ligesom vrimlende mængder af den brune rotte. Valentin påstår, at vandrotten ikke forekommer – men heri er det dog muligt, at han tager fejl. Både Johannes Larsen og jeg fandt terrænet mellem fyret og „Højeklint“ så gennemrodet og hullet, at det næppe kan være andet end vandrotten, som huserer her. Men den brune rotte hærger markerne nær fiskerlejet omtrent lige så galt, siger Valentin, og hans hund fanger hver dag fire-fem stykker. Vi fik ingen endelig afgørelse på diskussionen, for ingen af stederne ville bæsterne vise sig.

Af rovdyr er her ingen fastboende. Men en ræv gik for et par år siden ved vintertid herover fra Fyn og gav anledning til mange besynderlige historier, som Valentins kone fortæller mig et par af.

Ræven slog sig ned og boede i plantagen tæt op ad deres hus. Og mens den bestandig plyndrede hos bønderne oppe i landsbyen og også fyldte sækken andre steder på øen, faldt det aldrig dyret ind at røve hos nogen i fiskerlejet, skønt man altid så den færdes her omkring. For så dum er ræven da rejdinok ikke, at den skulle lægge sig ud med de nærmeste naboer! En dag, da der var faldet nysne, som dækkede alting, og solen skinnede hvid, var husets hønseflok blevet sneblind, den gik og tossede rundt ved plantagen og kunne hverken høre eller se. Men henne fra husene så man ræven stå i skovbrynet og lade som ingenting, da hønseflokkens travede lige forbi ham – det trak såmænd ikke engang i knurhårene på ham, sådan kunne han beherske sig!

Og her fik man da også endelig at se, at det er sandt, når det siges, at ræven kan vise lig. For det hændte just, mens den var her, at det blev streng isvinter og bæltet var opfyldt af drivende flager. Og nabofiskeren biede for længe derude og kom i besæt i isen under en storm. Og da han drev i land i sin båd, var han både drownet og dø' og helt stiv. Så blev han båret ind om aftenen. Men den første morgen efter dette fandt man i sneen om huset rævens spor, og den havde gået rundt og rundt i en kreds om stuen, så der stod en hel fordybet vej af sporene omkring stedet. – Jaja, nowen underlige dyr er'et li'egodt!

Jo, her ved lejet holdt de alle sammen meget af ræven. Og det var helt bedrøveligt, da de fik at vide, at en mand fra byen en dag havde skudt den oppe i mosen. – Så var'et forbi med *den!*

Ind gennem vinduerne mellem de lyse gardiner kaster septembersolen lange striber, som laver gyldne felter på det fine gulv; den stråler derude over den lille have, over forstranden med dens stejleplads og de tjæreskin-

Fra høje Klævit over Vestermøse mod Bogø By. 29. Mj. 1927 21.

nende åleruser, over de sagtelig rullende fiskerskuder og langt ud over det glitrende hav.

Ved indgangen til haven står ved lågen ledstolper, der kaster brede, sorte skygger hen over gangen. Så uforholdsmæssige er disse svære pæle, at man studser derved og uvilkårligt spørger om grunden til, at de skal have så enorme dimensioner. Valentin siger: Ja, de har en mærkelig historie. Og så fortæller han, at på den tid, da så mange russiske fanger flygtede fra lejrene i Slesvig-Holsten, drev en mængde af disse i land også her på Bogø. Og ofte kom de her til husene i de mørke og sludfulde nætter og bankede på, forkomne og ilde medtagne af kulde og væde og sult. En sen nat bankede også et par mand på, som var drevet over vandet på disse to sammenbundne stolper, som de havde bemægtiget sig ved kysten på fastlandssiden. Det havde været en drøj tur at svømme herover, intet havde de haft at ro med, og strømmen drev dem hid og did, indtil de endelig var så heldige at strande her. Naturligvis stod konen straks op som altid, når havet spyede sådanne stakler op, der kom og søgte hjælp. Hun lavede kaffe og gav dem, hvad de kunne spise. Og dagen efter sejlede manden dem over til Assens, hvor myndighederne tog sig af dem og transporterede dem hjem.

Men de to pæle satte Valentin ved indgangen til haven, og her står de nu med deres historie. Hovedpersonerne i denne er nu vel sagtens for længst

i deres hjemland. Om de dér fandt, hvad de søgte, véd ingen. Men fandt de nogen at berette deres eventyr til, da er disse to ledstolper blevet nævnt mange gange på deres underlige hjemlandssprog, som ingen her på øen forstod.⁴⁵

En anden nat kom på én gang seksten mand vadende i land og bankede på ruderne, og konen måtte igen op og tage sig af staklerne. Valentins datter, som dengang var en lille pige, kom ind i stuen for at se på dem, mens de spiste. Da gik en af dem pludselig hen til hende, strøg hende blidt over håret, og mens tårerne løb ham ned over kinden, gjorde han dem forståeligt, at sådan en lille én havde han også derhjemme – langt borte. Og han blev ved at fortælle på et gebrokkent tysk, så godt han kunne, om, hvor han længtes efter hende. Men nu varede det måske ikke så længe --

Sådan drog mange underlige menneskeskæbner forbi den lille ø, som „skibe i natten“, i et kort glimt, for aldrig at vise sig mere.

Nå – til daglig brug har man jo nok i de viderværdigheder, som man selv er udsat for. Der er nu f. eks. denne, at bådene bestandig må ligge her på åben kyst, fordi man ikke har den ringeste smule havn at løbe ind i. Men her er jo kun de fem fiskerfamilier på øen, og gårdmændene og husmændene har ikke den fjerneste interesse af at få en havn, for dem er landingsbroen tilstrækkelig til udskibning af deres produkter; den bærer navnet „Årømandshavn“, men er bare en bro, hvor smådampere og andre fartøjer kan lægge til. I hårdt vejr har fiskerne altid besvær med at bjærge fartøjerne, enten ved at sejle dem i læ eller slæbe dem på land. Bestandig må de være på deres post.

I øvrigt kan havet være grumt nok mod bønderne også. Under stormfloden i 1872 var den lave ø overskyllet og i flere døgn delt i tre dele af vandet, og også januarfloden i 1904 oversvømmede store dele af dens jorder.

I en streng isvinter for omtrent halvtreds år siden var tre husmænd fra øen ude på havisen og stange ål, og de fik så mange, at de besluttede at begive sig over isen til Årø for at sælge fangsten. Men da de om aftenen var på

vej dertil, faldt det ind med snetykning, og de forvildede sig og gik rundt på isen hele natten. En dreng, de havde med, blev så træt og søvrig, at han mange gange var ved at falde hen for dem; men så fandt de på at gnide ham med skråtbak i øjnene, og for hver gang, de gjorde det, kunne han gå lidt igen! Først den næste dag nåede de til land; men det viste sig at være Torø, de var kommet til. Og da de herfra ville vende hjem, forværredes vejret. I hele tre døgn måtte de opholde sig her, og da de endelig nåede hjem til Bogø, troede alle her, at de for længst var omkomne. – Mændene var Jeppe Johansen, Peter Klemmensen og Lars Andersen. De er alle døde nu. Men drengen, som var med dem, hedder Jørgen Andersen og lever endnu på øen.

Øens befolkning befinder sig vel ved at være blevet fri. Og dog var der i gamle dage noget hyggeligt i det patriarkalske forhold til grevskabet og dets indehavere. Gennem en bred og dyb lysning i skoven derovre kunne man holde øje med slottet, og når lyset i dets vinduer sluktes om aftenen, forføjede beboerne af øen sig til ro. „Seså – nu går græven isæ-eng!“ sagde de.

Kun den lille ø Ægholm hører endnu under grevskabet. Den er en udpræget mågeø, hvor tusinder af fugle af denne art om foråret har deres rugepladser, og hvor Valentin forestår godsets indsamling af æg og har tilsyn med fuglenes fredning.

Knap hundrede alen nord for fiskerlejet ligger på marken et lille stenalder-gravkammer, som endnu er nogenlunde velbevaret, når undtages, at overliggeren er væltet ned.⁴⁵ Endnu to andre oldtidsmindesmærker har øen tilbage, et par stærkt ødelagte langdysser, af hvilke den ene ligger på den otte meter høje bakke nordvest for fiskerbyen, den anden et lille stykke sydvest for den første ud mod „Sandhammeren“.

Fra den lille plantning, der mest består af skovfyr og ædelgran, går jeg langs stranden ud mod fyret. Der er ikke mange tegn på menneskers færden på dette sted. „Sandhammeren“ klinger godt nok af dets øde og ensomhed. Yderst på hukket ligger fyret som forpost ud mod det vide hav, der ikke er stort fladere end Sandhammerens grå og gule gulv. Lidt lyng pipper frem hist og her på den golde grund, og en lille plantning af bjergfyr og gyvel fører en kummerlig tilværelse herude. Fuglelivet domineres i øjeblikket stærkt af en flok lokkegæs på tredive stykker, som ligger ved stranden. Det er de primitiveste af den art, jeg nogen sinde har set. Vingerne er af kork, og kølen en halv hestesko. Knortegæs må ikke være særlig vanskelige at føre bag lyset! Senere fandt jeg nogle, som blot var anbragt på et bræt, medens andre i grupper på fire stykker var sømmet til hver sin ende af et flydende trækors.

Alt er gråhvidt og gult omkring mig i det blændende sollys. Kun havet er bleggråt som under en sommerbrise, og den lille „Ferskesø“ stråler som en safir med små riflede bølger mellem de endnu helt grønne rørskove. Et par gråænder svømmer derude, men letter på langt hold ved mit komme og trækker over mod Vestermose, mens tre-fire blichøns roligt svømmer ind mellem rørene. Ved kysten færdes en mængde store havmågeunger omkring de opankrede fiskerfartøjer, som ligger og ruller for deres kættinger, mens vandet omkring dem glitrer i den stigende sol.

Jeg passerer et lille, halvt udtørret vandløb, som forbinder Ferskesø med stranden, og jager nogle viber op fra dets bred. Et par muddersnepper letter foran mig, en enlig præstekrave firmer omkring ved stranden, men tager i øvrigt ikke det ringeste hensyn til mit komme. Langs det lille vandløb gror så utrolige mængder af agergåseurter, at de danner et bredt, sammenhængende tæppe på hver side af det blå løb, så langt øjet kan følge det.

Vejen fra fyret fører over ottemeterhøjen mod Nymose, som nu er langt mere tilgroet, end kortet viser. Den er en mægtig rørskov, hist og her brudt af blanke små vandspejl, over hvilke hærskarer af dunhamre gynger og spejler deres mørke muldvarpekroppe i det dybe glar. Vandgrænsen inde under tørveskårets rand er sort som blæk. Tørveskruernes små pæne kegler står tørre og gode og samler varme i sig fra høstsolen – den, de skal reproducere i ovnen til vinter.

Johannes Larsen så herfra i foråret en hel sky af ynglende hættemåger svævende over Vestermose. Nu er de for længst borte med deres unger. Kun nogle få lærker letter fra markerne, og en vibeflok trækker uroligt svingende frem og tilbage over mosen.

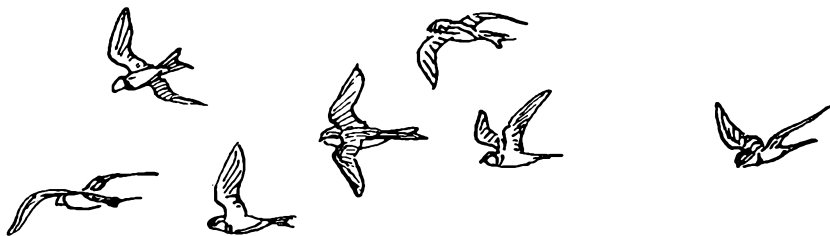
Svalerne begynder at samle sig herude ved rørene, snart vil de til at trække bort. Men det sker altid om natten, så ingen ser det. Derfor siger sagnet om svalerne, at de synker i søen om vinteren! Tykt og tæt sidder de langs mossens rand, pludselig lægger de sig på ryggen, slår med vingerne – og glider så ned langs med sivene. Her ligger de i dvale hele den mørke vinter, til forårssolens lys vækker dem af deres dybe søvn. Så stiger de op og svinger sig i luften første gang, mens de synger deres forårssang:

Da vi rejste, var laderne fulde,
men nu er der intet igen.
Svit – svært, svit – svært, det er ædt,
det er væk!

Nu toner Bogø by frem forude over rørene, først nogle forposter på vejens østre side, små bitte huse, der byder én velkommen inde fra deres

yndige haver. Men snart svinger vejen ind midt gennem byen, og jeg omringes på alle sider af huse og gårde.

Jeg bliver aldrig færdig med at beundre disse øbolandsbyer. Man føler et stærkt velvære ved at bevæge sig i og føle sig omgivet af al denne hygge,

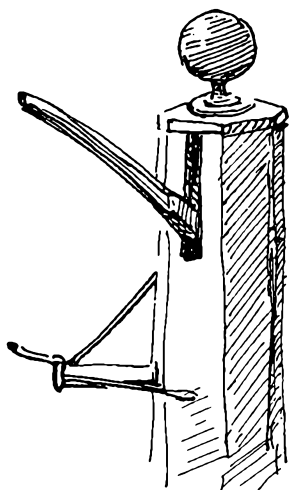

orden og velstand, som de bestandig bærer vidne om. Og Bogø by står i den henseende såre højt. Henrivende smuk er den, og end ikke dens forholdsvis nye kirke bryder harmonien, som råder langs dens veje. Pynteligt, net og sirligt er alting her – se blot en lille ting som de ejendommelige vandposte af træ, alle sammen med en kugle på toppen! Om haverne veksler gamle stendiger med klippede tjørnehække og hvidmalede stakitter.

Så godt som alle øens treogtredive bondegårde og -huse ligger i landsbyen, kun på nordøstsiden af øen ligger et par større gårde på åbent land, og øst for Gammelose ud mod Østerklint nogle få huse. Det er de gode jorder her, som har foranlediget udflytningen, medens den vestre og søndre del af øen, som er sandet eller opfyldt af moser, er øde og kun rummer de få fiskerhuse på sydkysten.⁴⁶

Alt er i dag travlhed i og omkring landsbyen. Den dyre høst, som længe stod i fare for at blive ødelagt af de mange ugers syndflodsagtige regn, er endelig blevet tør, og alle er i gang med at bringe den i hus. Duvende læs kommer hjem fra markerne og svinger op foran længernes luger. Forke blinker, og hvide pigearme dukker frem af stængets mørke og favner de gyldne neg så såre ømt og flygtigt, som kun en øbopige kan det. De ser så smukke ud ved dette arbejde, både karle og piger. De er så sunde og skære i huden om høsten, karlene brune og pigerne med en rødme så skær som „let Carmin paa Kindens hvalte Flade.“ Arbejdet gør dem glade – de er nemme til latter, disse piger, der favner de solvarme neg under karlenes strålende blik. Det er godt og smukt for „det velsignede brød“ at komme i hus på den vis!

Men er jeg kommet forbi en luge, hvor vognene er borte, da hænder det, at et lille pigehoved kommer til syne over karmens kant og ser efter den fremmede – og et lille projektil af en rugkerne bliver sendt gennem et langt strå med noget varmt mundsvejr som sprængstof og med en så forbavsende

træfsikkerhed, som var det selve Eros, der havde afskudt det. Og så følger en lille gedulgt latter inde fra loens mørke. – Det var en hårdt anskudt „københavnerv“, der noget senere vandrede ud af byens nordre ende . . .

Måske er denne landsbys skønneste del de frodige, vandrige enge og kær langs dens østside. Her, hvor fede gæs og ænder holder til langs bredderne, hvor kalve soler deres røde kroppe og alt er fred og ynde under de rige havers læ, her møder jeg atter den fynske idyl – den, som var så fjern og glempt, næsten som et minde fra et fremmed land, mens vi færdedes på Samsø, Hjelm, Tunø og de andre barske øer ude i det åbne Kattegat.⁴⁶

Det er nu tredive år siden, at Bogø henvendte al landsens opmærksomhed på sig ved den muntre begivenhed i vinteren 1897, da alle sunde og bælder var dækkede af is, og panserskonneren „Absalon“ med den senere kommandør Hovgaard som chef havde station i bæltet med den opgave at bryde isen ind til havnene. En kone på Bogø tog sig pludselig for at barsle uden hensyn til trafikvanskelighederne og den fortvivlede meteorologiske situation; men da der på øen hverken findes jordemoder eller læge, kom der ingen rigtig gang i foretagenet, før end Hovgaard tog sig for at klare pynten. Naturligvis strakte hans instrukser sig ikke så vidt som til at hente jordemoder til befolkningen på småøerne – men han var en mand, der kunne handle efter „omstændighederne“. „Absalon“ satte stævnen mod Assens, tog madammen om bord og bragte hende med samt hendes redskaber til Bogø, hvor ved hendes hjælp alt forløb gelinde. „Absalons“ chef og dens besætning var i de dage populære i det ganske land. Man ville dengang have vakt lige så almindelig afsky og harme ved den blotte tanke om at indskrænke søforsvaret som ved nutildags at afvæbne jordemødrene.

Jeg søgte at få øens præst i tale; men denne, som tillige er skolelærer, var desværre i øjeblikket på høstferie. Han bebor under denne en lille hytte på Brandsø og kommer kun hjem om søndagen for at prædike.

Så vender jeg mine fjed ud af byen og fortsætter min vandring ud over de åbne enge og marker mod nordkysten. Foran mig ligger derude lagunen som en stor, åben sø. „Noret“ kaldes den. Med flade, jævne engdrag går den næsten ud i ét med kærene øst for byen, med hvilke den rimeligvis i en ikke meget fjern fortid har været forbundet. Og måske har denne forbindelse strakt sig helt ned til moserne på øens sydlige del.

Til venstre for vejen, langs hvis sider kæmpemæssige agergåseurter strå-

ler mellem store knopurter med hvide, uldne toppe, strækker de fugtige, lave enge sig, til højre de højereliggende, dyrkede marker. Landet ligger åbent, frit og smukt under den klare himmel; Ægholm synes så nær, at man tror at kunne nå derover på få minutter – og dog er der en fjerdingvej dertil.

Næsten ikke en fugl ses herinde over fladerne. Først da jeg er nået helt ud til nordkysten, møder jeg en flok viber, og senere træffer jeg småflokke af engpibere, som sidder og hviler sig på hegnstrådene langs stranden og flytter i små ryk foran mig, efter som jeg skrider frem. Herude møder jeg atter agergåseurten i så utrolige mængder, at store arealer er tæt dækkede af den. Langs den lave klint på nordøstsiden er kyststrimmelen inden for markerne overordentlig frodig. Langs yderstranden står strandmelden tæt i frø. Under tjørnene på dens kam gror et mylder af blomstrende regnfang, og mængder af brandbægre, som dog nu er visne og brune. Men tæt inde under tjørnenes læ finder jeg den pragtfulde rosen-katost, en af de skønneste vildtvoksende planter, vi ejer. „Sjælden“ siger man om den – dvs. dermed mener man vistnok, at den kun optræder på de steder i landet, hvor der kommer en botaniker! Her står den og pranger op imod de mørke tjørne, både med et væld af strålende bægre og allerede med de store frøkapsler.

Bojs' By. 29. Mj. 1927. D.L.

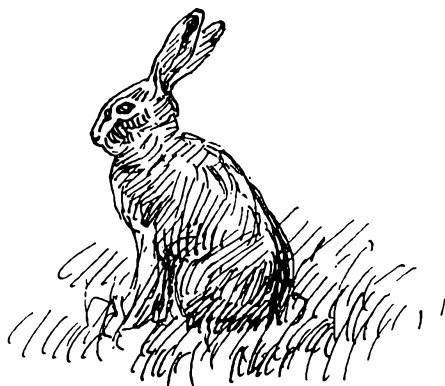
Jeg kaster mig i græsset inde under dens buske og smider alt, hvad jeg har slæbt på i dagens løb. Og da jeg er drivvåd af sved efter at have færdedes i en temperatur på 25° réaumur, smider jeg også tøjet og lægger mig ganske stille ud i stranden. Det bliver et bad med rullesten som underlag – for her findes ingen anden bund, så langt jeg søger til begge sider. Men husvalende og godt er det alligevel.

Rundt om mig svømmer nogle havmåger (*argentátus*) med deres store, grå unger. En hare kommer luntende ud fra tjørnene og lister forbi mit rejste fotostativ, hvorpå alt mit sveddrukne tøj hænger til tørring. Den brød sig slet ikke om det, skønt det lige så godt kunne have været en mand! Den sætter sig til ro ved siden af det og piller sig i ansigtet med forbenene. Så rejser jeg mig op i hele min afskrækkende længde – og det bliver for meget for ham, han forsvinder over klinten i et langt spring.

Ved solnedgang kom store sværme af grønirisker ind over kysten fra vest og trak frem og tilbage over markerne og langs med stranden, indtil de endelig faldt til ro.

Aftenen er stille og varm som i juli.

Langt borte fra hører jeg lyden af fiskerens motor, og længe efter kommer båden frem i skumringen ovre fra Wedellsborgs kyst for at hente mig.

Øerne i Helnæsbugten

„Rylen“ runder halvøen Helnæs under den høje Trundkær Bakke og glider nordpå ind i løbet mellem landet og „Vestershoved“, Illumøs vestlige udløber. På øens nordside fortøjer vi ved en lille landingsbro, hvor der er så meget vand under kølen, at vi lige netop kan flyde.

Det er porten til Helnæsbugten, vi er kommet ind igennem. Fra dette indløb spænder dens tre holme som en næsten ubrudt barriere på omtrent fem kilometers længde tværs over vandet mellem Helnæs' sydende og landsbyen Faldsled på inderkysten og består af *Illumø* på 153,4 tdr. land, *Horsehoved* 5,5 og *Vigø* 34,7 tdr. land. Holmene er alle meget smalle; Illumø på sit snævraste sted således kun godt 100 og på det bredeste 600 m, Vigø på sit bredeste sted 100 m, medens Horsehoved kun er et 20–25 m bredt sand- og stenrev. Det næsthøjeste punkt på et af Illumøs smalleste steder er 9 m, Vigø er noget højere og når 15 m på sin midte, medens Horsehoved er ganske flad og lav. Illumø, som er den eneste, der er befolket, har tre beboelser med i alt tolv indbyggere. Øerne hører alle under Svanninge sogn i Svendborg amt.

Tidligere ejedes holmene af godset Hvedholm på Fyn, men solgtes i halvfjerdsenerne alle til den daværende fæster på Illumø. Den nuværende ejer, Jens Hansen, solgte for få år siden den vestlige del af Illumø, ca. 60 tdr. land, til direktør Th. S. B. Plum, som her har opført en villa til sommerbolig. Gården har 40 tdr. land under plov. Vigø, som tidligere også har været delvis dyrket, anvendes nu kun til græsning.

En tur rundt langs Illumøs yderkyst er ikke så lidt anstrengende – det fik vi at mærke, da vi straks efter ankomsten satte os det mål at gå den rundt langs stranden. Det er et ganske uvejsomt terræn, aldrig nogen sinde før har jeg set sådanne masser af kampesten samlede på ét sted. Langs hele stranden ligger diger, eller man må snarere sige volde af vældige stenbrokker, dels væltet ned fra de lave klinter, dels samlet gennem mange slægtled og udkastet her; formodentlig er det Hvedholms hovbønder, som er blevet udkommanderet til at rense øens marker.

Mærkværdig i høj grad er denne lille ø og dens to naboer, sammenlignet med de nordlige Lillebæltsøer, der i idyllisk skønhed kappes med det fynske „fastland“. Øen her er bar, og dens natur er *barsk!* Fjernt er den fra Østjyllands høje, skærmende åse, nærmere Østersøens rå ånde – det er, som om vi er kommet under et helt andet himmelstrøg.

Hellevi . 29 Juni 1922

HL

Helnæsbugten er et stort og vidt indvand, mod nord og øst omgivet af nogle af Fyns højeste bakkelandskaber, men mod vest kun adskilt fra det brede bælt og Østersøen af den smalle landtange, over hvis bakkerad vestenstormene med fornyet kraft kan kaste sig ned over bugten bag den. Det er et vildt og pragtfuldt indhav, et af de mest karakterfulde, vi har mødt på vor vej, endnu mere storslået end Horsens Fjords ydre del og en højst besynderlig og kraftig modsætning til det nære, alt for idylliske Svendborg Sund.

Men hvor kan dette barske landskab en bygevejrsgang som denne stråle af farver under solens lyskast, i en fanfare af lys og toner: strandens grå, kæmpemæssige sten, dækkede af røde mosser og grønt lav, det friske, stride græstæppe bag dem under klintens gule sider, og yderst denne vilde strandflora, hvor strandkålen står med de edder-blågrønne blade og den strålende krone af hvide blomster over sig, den bidende stenurt med de pudeagtige, tætte tuer og guldgule stjerner, og blæresældens grårøde og vissent gyldenhvide blomster op imod malurtens irfarver. – Se, hvor det herude nær det åbne hav atter er blevet *stranden*, der er hovedsagen! Og hvor det af vejret hærgede land dog bestandig er skønnest!

Hvor ser man regnfangen mer strålende end her; hvor knopurten frodigere end under denne klint? Se, hvor blåklokke og snerre vælder ud fra skræntens sider ned over følfodens blade ved dens fod. Og over det hele hælder fra

klintens lave kam tjørne, slåen, hylde og roser deres stridige grene ud over den vejrslagne strand.

Ude på øststranden, hvor rødbynke, snerle, agertidsel, strandarve og sandkryb holder til, finder vi flokke af rugende søfugle. Hættemågernes unger, der allerede har fået barbariske fjerprydelser på skuldrene, traver af sted som fantastiske strudsefostre mellem stenene eller svømmer til havs med benene arbejdende som små propeller. Små bitte terneunger „ligger tot“ og ligner pæne småsten i sandet. Og over os svinger hundreder af fuglevinger i sollyset, mens skyggerne jager hen over det blændende sand.

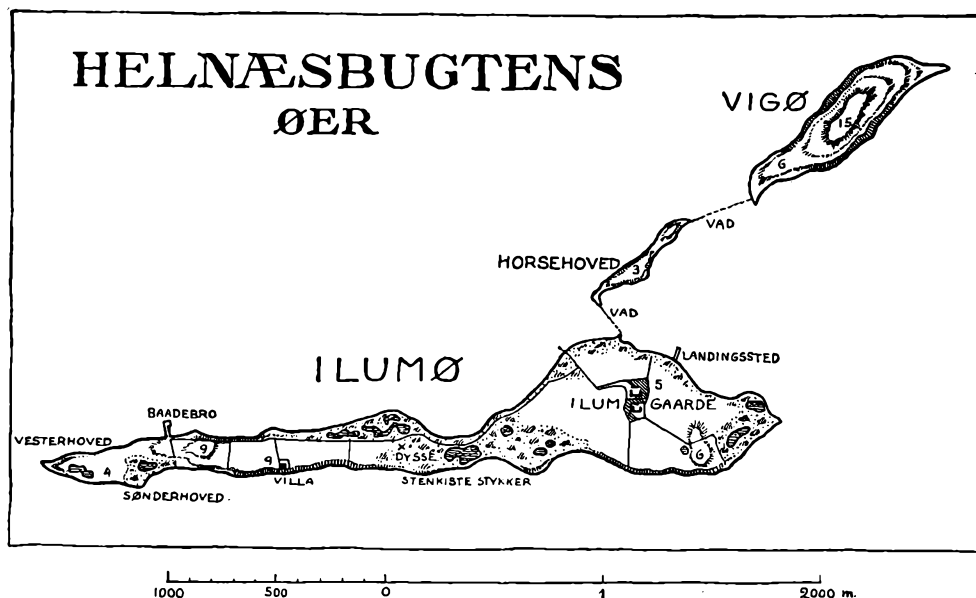
Kommet om til nordsiden møder vi nye farver, nye folkeslag, som har slået sig ned her: engelskgræs, kodrivere, knopurt, scabiosa, perikon, syre, krageklo, håret høgeurt, tangmelde, gåsepotentil og musevikke – hver for sig har de fundet en plads i solen. Tornsangere og irisker synger fra tjørnekraattet. Men over det hele høres den fine tone, som får alle lyde og farver til at smelte sammen, den er som selve forsommerens lokalfarve – det er sangen fra de hundrede lærker!

På de lave strækninger ved øens østlige, brede del og ligeledes på dens snævre midte ligger en mængde ganske små laguner, og mellem disse på det allersmalleste sted fandt vi et lille smukt og velbevaret dyssekammer med en overligger på fire støttesten. Det ligger ganske lavt, kun et par meter over havoverfladen. Et fredningsmærke er anbragt ganske nær op ad en af støttestenene, hvad der naturligvis ikke tjener til dyssens forskønnelse. Det lille gravsted er temmelig vanskeligt at få øje på, og da den nærmeste skæppe land omkring det nylig er beplantet med unge træer, mest eg og naur, vil det i løbet af ganske kort tid lykkes at få det helt skjult. Træerne er allerede nu over en meter høje.

I dets nærhed ligger øens villa. Det har vistnok været arkitektens hensigt her at skabe en slags bondestil, men resultatet er ikke heldigt; bygningen virker på lang afstand som en umådelig høstak. Kommer man nærmere, ligner den stærkt en af de indfødtes boliger på en sydhavsø og ser naturligvis ganske forunderlig ud i dette landskab.

Den sikreste måde at overbevise mine læsere om berettigelsen af min ofte tilbagevendende harme over den slags nybygninger ville ganske selvfølgelig være den at fotografere dem og stille billederne af dem side om side med modsætninger – for eksempel de nye cementstensbygninger sammen med vore gamle bøndergårde. Anledningen til, at intet billede af disse rædsler kommer ind i værket, er den simple, at de ville ødelægge værkets billedstof på samme måde, som de nu ødelægger landskabet.

Af de to gamle bøndergårde „Illumgårde“, som lå ganske nær op ad hinanden på østsiden af øen, var den ældste nedbrændt til grunden fire dage før vor ankomst hertil. Heldigvis bar vinden under katastrofen bort fra den anden, der ellers ville være brændt ved samme lejlighed. Et mægtigt træ, som stod imellem dem, blev svedet så stærkt af heden, at vi på afstand troede, det var en blodbøg.

Jeg besøgte gårdejer Jens Hansen, som er øernes ejer, og hvis slægt har været stedets beboere gennem et par hundrede år. Det var hans fader, der i halvfjerdsene som fæster købte øerne af Hvedholm, og begge de gamle lever endnu og boede i nabogården, som nedbrændte. Dennes stuehus stammede fra de første år efter, at denne bondeslægt var kommet til øen, og var trods sine to hundrede år overordentlig velbevaret.

De to gamle er efter branden flyttet ind til sønnen. De går stille og tavse omkring på tomten og kan slet ikke forstå, at deres gamle hjem er så fuldstændig lagt øde. Alt, hvad dette hjem rummede, var gammelt, arvet fra slægt til slægt gennem et par hundrede år; hver ting var hæget om og velkendt, intet blev nogen sinde solgt eller bortbyttet for moderne kram. Her fandtes endnu de gamle stilfulde, smukke bondemøbler, det lødige kobber- og messingtøj og kister i mængde. Og den gamle hustru havde fra sin tidligste ungdom lavet fortrinlige kniplinger og en mængde håndsvede ting, hvoraf kisterne var fulde. Det var kort sagt et hjem som indeholdt alt, hvad vore gamle, kultiverede bønderhjem forhen kunne rose sig af og være stolte af. Og nu er det hele borte, brændt af til grunden i løbet af få timer. Mens

de gamle var borte, kastede pigen en spand aske, hvori der endnu var et par gløder, ud på møddingen – det var nok! Alt, hvad disse gamle holdt af og havde arvet efter deres forfædre, alt, hvad de selv har frembragt af kostbarheder, er forsvundet. Da de kom hjem, fandt de hjemmet jævnet med jorden.

Der melder sig hos den fremmede straks den tanke: havde disse mennesker da ikke assureret? Men jeg vovede ikke at udtale den. De går omkring og har fuldstændig mistet modet, intet nyt vil de begynde på – hvorfor også? Hvad kan det nu nytte?

For første gang på vor rejse havde vi her haft lejlighed til at få et gammelt beboet, ægte dansk bondehjem at se – og så kommer vi fire dage for sent! Man kommer jo altid for sent, når man er rejst ud for at se. Det er noget snak at fortælle, at man er kommet i sidste øjeblik – thi var man kommet før dette, havde man set endnu mere.

Den gamle bonde liver en smule op under mit besøg, og han fortæller mig gerne, hvad han ved om sin ø. Dyssekammeret på øens midte, siger han, ligger på et sted, som kaldes „Stenkiste Stykker“, og det er nu øens eneste oldtidslevning; men i hans barndom var der endnu levninger at se af to andre begravelser, som nu er nedpløjede.

Han ved forbavsende god besked om øens dyreliv. Her fandtes tidligere en mængde pindsvin, men de er nu af en eller anden mystisk grund næsten helt forsvundet; i fjor sås der kun et eneste. Derimod findes her masser af husmus, og foruden disse en anden art, som er „rødlige, med kort hale og større end husmusene“ – markmus altså. Her er hverken rotter, muldvarpe eller rovdyr. For en del år siden satte man gift for de sidste lækatte og udryddede dem.

Om efteråret kommer der bestandig en mængde slørugler herover på musejagt, og både denne fugl og den store hornugle er skudt her. Men med markmusenes aftagen daler også efterhånden disse rovfugles besøg. Tidligere var her overhovedet langt flere fuglearter end nu om dage, således rugede brushønsene her, og brokfuglene kom hertil i hundredvis og ynglede. Den gamle beretter ligeledes, at den store havmåge (*Lárus argentátus*) enkelte gange har ruget her, men heri tager han sikkert fejl, et sådant sted kommer denne store herre sandsynligvis kun som æggerøver.

Af andre dyr nævner han klokkefrøen som almindelig i alle ferskvandslagunerne, og desuden findes her strandtudsen „med den gule streg hen ad ryggen“. Endelig er her for nogle år siden skudt en snog, den eneste, der i hans tid er set på øen.

Det er, som den gamle under samtalen har glemt lidt af sine bekymringer. Nu, da jeg har taget afsked med ham, står han i døren ved siden af sin kone

og stirrer efter mig, næsten taknemlig i blikket for den time, vi har fået til at gå sammen. Nu blir de igen alene med sig selv, de to, inde i sønnens stuer, fra hvis vinduer de kan se ud over den sorte tomt af deres hjem, hvor de levede hele deres liv og hvor resultatet af dette er udslettet, omtrent som ved en rå spøg af skæbnen – ved en lille grusom fejltagelse.

Ikke sandt – disse menneskers saga kan give stof til en anden slutning end den gamle kvindes på Torø. Men mon også deres skal få en afrunding som hendes? – Vil de sammen i ensomheden gå og hitte en slags mening i det, der er sket, da må det vel være den, at Gud har lagt denne lille glød for meget i askespenden – for at vende deres sind bort fra det timelige. Måske har *Han* gået og udpønset dette på sin aftenvandring ad en af sine fjerne, uransagelige veje . . .

Om natten blev det endelig til noget rigtigt med regnen, ikke en af disse sædvanlige, stormende byger, som bare giver den knastørre jord en stenhård skorpe. Det blev en ordentlig bløde, en jævn, tung skylregn i mange timer, og det lød som en evindelig enstonig susen hen over dækket og havet. Al landsens bønder, og vi med dem, har gået og ventet på dette i dage og uger. Jeg ligger stille og lytter til denne velsignede lyd, og tusinder af mennesker rundt om lytter med mig. Nu rinder himlens modermælk ned over de tørstende marker.

Hættemågerne holder ved midnatstid et forfærdeligt spektakel trods styrtregnen. De har åbenbart med en eller anden fjende at skaffe. Vi hører dem af og til larve på samme måde om dagen; mon det skulle være det par gamle havmåger, vi flere gange har set ude på vestpynten, der har slået sig ned her som røvere? Klokkeren to hørte jeg strandskaderne skrige, og allerede en halv time senere sang midt under øsregnen de første lærker. Lidt efter blev alt igen fuldstændig stille, og først klokken fem tog lærkerne igen fat på morgensangen.

På dette tidspunkt var den friskende vind drejet så meget til nord, at „Rylen“s agterstavn nogle gange i træk stødte mod bunden. Ved den lyd vågnede vi alle, og i næste øjeblik var vi på dækket i natskjorte og underbukser midt i regnen for at forhale. Her stod allerede temmelig megen sø, og friskede vinden yderligere, måtte vi om på øens sydside snarest muligt for at komme i læ.

En time senere kom det øjeblik, vi havde ventet på, og vi kastede los og løb om på sydsiden, hvor vi ankrede i smult vande i læ af klinerne.

I dagens løb klarer himlen op, men blæsten er stiv af nordvest og det er koldt som bare pokker. Sol og skygger jager hinanden over marker og hav, mens store hvidkammede skydrager iler over himlen og stormen sætter skum på bugtens flade, hvor „Rylen“ ligger og hugger i sin kætting.

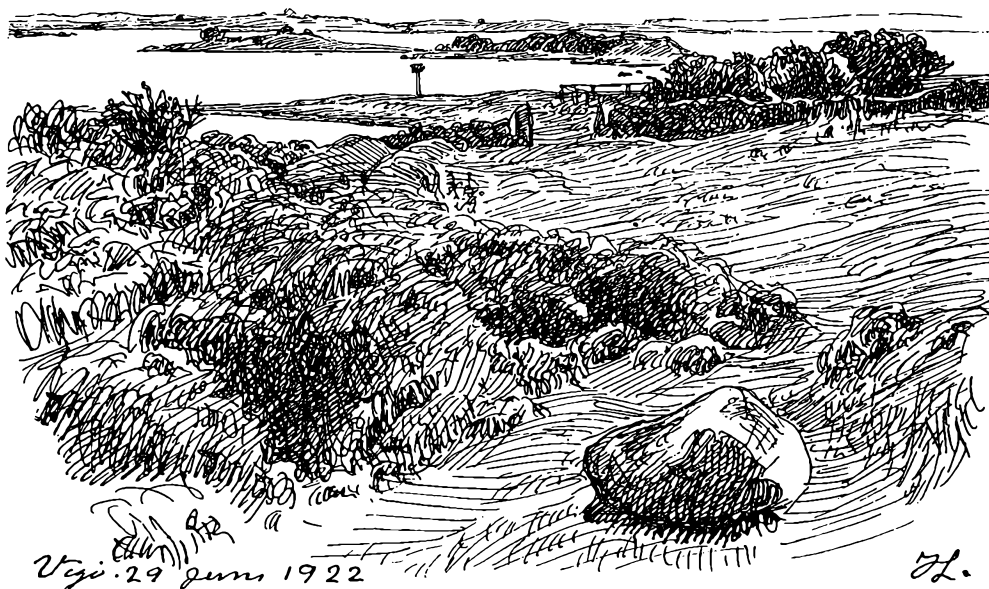
Jeg mødte en ensom hare den dag inde på kysten. Den blev så forfærdet over min tilsynekomst, at den brød brat af fra sin karriere langs med et ståltrådsnet, der indhegner marken, og fór med fuld kraft lige imod dette, så ulden fløj af den i store totter – men igennem kom den sågu', skønt jeg ikke begriber, hvordan det gik til. Nettet var ganske tæt og nåede helt ned til jorden, og jeg fandt ingen brud på det. Jeg kom til at tænke på historien om den liflandske bonde og tyskeren, hvem bonden ville bilde ind, at han havde bier så store som agerhøns.

„Men hvordan kommer de store bier ind ad de små huller?“ spurgte tyskeren og pegede på kuberne.

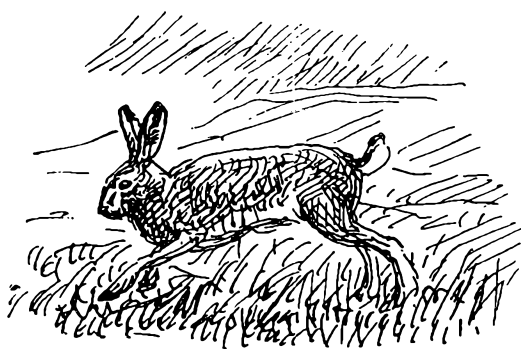
„De russisen Bienen *muss!*“ svarede bonden på sit hjemmegjorte tysk. Historien findes på mange europæiske sprog, også på både svensk og dansk. I den jyske version lyder bondens svar således: „Tho det får di sjel' om!“ – Haren her handlede åbenbart efter recepten: De dänisen Hasen *muss!*

Vi må trods stormen og flytte om til nordkysten af Vigø for at kunne komme i land på denne. Men nordvesten sætter stærk sø derind, det er vanskeligt at komme fra borde med jollen, og under landingen begynder atter svære byger at trække op.

Fra sin smalle og lave vestodde hæver øens ryg sig til den efter sin bredde ganske anselige højde af 8¹/₂ m. Hen imod midten falder den atter mod øst,

hvor den ender i en flad odde, som kun er et par kilometer fra Faldsled på Fyns kyst. Både på nord- og sydsiden har den lerede klinter. Medens den ellers overalt er træløs, er stranden under sydklinten rigt og overmåde smukt bevokset med træer og buske; foruden de sædvanlige tjørne og roser tillige pil og poppel og enkelte meget gamle elme, af hvilke et par har mægtige, hule stammer med svære, stærkt forkrøblede grene. Desværre er flere af træerne stærkt forhuggede, åbenbart for at skaffe brændsel under de vanskelige krigsår. Også her ligger i stranden under de pragtfulde trægrupper myriader af kampesten, enkelte af en vældig størrelse, og højere oppe rager andre i rækkevis med den halve krop ud fra klintekammens lerede sider – det ser ud, som om øen viser tænder ud mod havet!

Oppe på højsletten går græssende kvæg på de hegnede marker, og langs den smalle sønderstrand kommer pludselig en flok overgivne plage jagende på dundrende hove, så jorden gungrer under mig, sten og lerklumper strinter til alle sider, og et *staccatissimo* af overmodige smæld fra agterbatterierne knalder af imod mig under forbifarten – hej! en attack under janitsharmusik! Så forsvinder horden på skrå op ad skrænten mellem træernes raslende blade.

En stormægtig byge med stormstød og regn kommer farende fra nordvest og jager hen over øerne, det blinker hvidt over vandet, hvis søer dåner under regnens svøbe, indtil alt udslettes under et pisk af grå væde. Det rasler som af hagl over elmenes blade, hvor jeg er krøbet i læ, og bække render gule og stride omkring mig ned ad lerskrænten. En skallesluger, der kommer roende i stranden, giver sig pludselig til at vaske og pudse sig som en rasende midt under styrtebadet.

Så lige med ét er syndfloden forbi, sollyset falder over stranden fjernt og nær som blinkende tragter, og græs, træer og stene knalder af lys og væde. En hare rejser pludselig ved siden af mig med stor ståhej og høvler op ad skrænten, og et øjeblik efter kommer en anden løbende imod mig langs

stranden. Den er højst frugtsommelig og har ingen anelse om min nærværelse, skønt jeg har sat mig ud for at bage mig i solen på en sten i stranden og er i mit gule olietøj. To alen fra mig opdager den mig, får et ligfald, kommer på benene igen og braser ind mellem buskene.

En stenpikkerhan er ganske tosset af skræk for mig. Jeg spejder længe efter dens skjulte unger, men finder ingen og sætter mig igen til ro på min sten – de skal nok komme! Ti minutter senere siger det furr-rrrr! ved siden af mig, og en unge kommer flyvende ud fra sit skjul, sætter sig et par alen fra mig på en sten og glør på mig. Dens halestump vipper op og ned med små, korte ryk, den er ved at lave i bukserne af forbavselse. På hovedet har den endnu dunungens krans af stive pigge med dunprydelse på enderne, den er fantastisk og rædselsvækkende som en indianerhøvding i krigsmaling. I sin kolossale nysgerrighed stirrer den uafbrudt på mig fra sin sten i en halv time uden i al denne tid at tage næring til sig! Men jeg har god tid, kammerat, jeg skriver – glo bare væk! Imens styrter den ulykkelige fader til barnet rundt om mig med brækkede vinger og afskudte ben: Kom og tag *mig*, men lad mit hjerte barn være!

Moderen viser sig slet ikke.

Lidt efter forsvinder de begge, ungen naturligvis først.

Op ad skrænten, hvor krageklo og smørblomster gror i de smalle, græsklædte revner, og hvor kongelys står ranke i de høje stager nær klintens top, når jeg op på sletten og ser herfra ud over Helnæsbugten. Nede på Horsehoved kan jeg se en mængde stormmåger, der sidder på rederne, alle med hovederne drejet mod vinden – det er også nok værd at vare sig, hver på sin vis. Blæsten er så knagende kold, at ikke engang olietøjet kan værne én mod dens bid. Og nu har vi den næstsidste dag i juni. Er det ikke det, vi plejer at kalde sommer her til lands?

Fra mit sted slynger holmene sig som ryggen af en kæmpeøgle gennem vandet over mod Helnæs' banker. Mod nordøst ser jeg på Fynssiden de mægtige Svanninge Bakker som et bjerglandskab, løftende deres mørke skovgrupper op under bygevejrshimlen – i syd åbner fjorden sig vidt ud mod den vindrørte Østersø.

Men dernede ved kysten ligger „Rylen“ i pålandsblæsten og slider utålmodig i sit anker. Og her fra dette sted, hvor den rejse, som vi begyndte i fjor, nu endelig slutter ringen om Fyns land, herfra vil jeg tage afsked med de skønne fynske øer.

Efterårsrejsen 1922

I Nakskov Fjord: Slotø, Vejlø og Enehøje Ø. I Smålandshavet: Vejrø, Rågå, Fejø, Skalø, Askø, Lilleø, Lindholm, Femø og Vigsø. – Masnedø. Dyrefoden. Bogø. Farø med Kragetinget. Tærø. Langø. Nyord med Krageholm, Ebbenæsholm og Jeppommelsholm. Lindholm.

Øer i Nakskov Fjord

Det regner og regner --

Det er ikke den milde, grødetunge sommerregn, men en strid, sur og susende væde fra en skifersort himmel; den kommer i hårde kast for sydveststormen, som tung og hårdnakket jager ind over fjorden.

„Rylen“ skumpler som en omnibus på en opkørt landevej og slider i sin kæde, og rundt om den vandrer søerne som store, grå dyr i efterårsmørket. Men hernede i kahytten er lyset tændt i sin stage på bordet, og piberne er i gang. Lyset og vi selv varmer rummet en smule op, så væggene driver af mat væde, hvori vi kan tegne blanke figurer med fingrene som på våde ruder. Gør vi det, samler væden sig til dråber, som triller ned i små sæt, til de havner mellem dynerne nede i køjebænkene.

Vi ligger sådan nu på andet døgn. Det var i går eftermiddags, vi gik ud fra Nakskov i det samme vejr; vi var blevet enige om, at vi lige så godt kunne ligge her mellem holmene og tage chancen som i den kedsommelige havn. Allerede dagen forinden var jeg kommet til Nakskov fra København for at afvente „Rylen“s ankomst fra Kerteminde. Den kom først ind sent om aftenen, da jeg havde installeret mig på et hotel, og derved undgik jeg en lille natlig oplevelse om bord. Johannes Larsen og skipper havde, før de gik til køjs, pumpet båden læns. Da den førstnævnte vågnede om morgenen ved firetiden og stak hånden ud af køjen for at samle sin dyne op, der var gledet af ham, stak han armen i vand til albuen. Han strøg en tændstik og så, at støvler og træsko sejlede gladelig rundt i havvand, der stod en halv alen over dørken. Så purrede han skipper, og de tørnede ud og pumpede læns. Men allerede ved ottetiden var der igen vand i kahytten. Ved at brække et par af de indvendige bord fra under dørken fandt skipper en læk så stor, at man kunne putte en tommelfinger ind i den. Hvorfra lækken skrev sig, aner ingen; men nu blev den grundigt stoppet, og siden fik vi ingen vand ind fra *den* kant.

Så meget mere kommer der ovenfra! Efteråret er over os i hele sin sure majestæt. Og dog har vi i dag først den tredje september.

Hele natten svinger blæsten mellem vest og nord og veksler med støvregn og buldrende byger; og morgenen kommer med sydvestlig kuling og vedholdende styrtregn. Om dagen sidder vi på køjebænkene og skutter os af kulde og længes efter det næste måltid, eller vi ligger på langs og læser. Endnu har vi ikke tabt tålmodigheden; men vi beslutter, at dersom dette

varer en uge, sejler vi til Nakskov og går i „biografen“. Så vidt kom det dog gudskelov ikke med os!

Forankrede mellem Slotø og Vejlø ligger vi jo ellers både lunt og godt for vejret i læ af den lange Enehøje Ø, der som en bølgebryder lærer for fjorden i vest og tager det værste skrub af for os.

Nakskovfjorden har tidligere været en af de ørigeste i Danmark. Straks uden for havnen fører sejllobet forbi den lille bitte *Trelholm* og går siden ind mellem den lidt større *Kuddeholm* og *Barneholm*, som er 17,7 tdr. land og har en enlig bondegård. Herefter svinger løbet mod nordvest ind mellem de større holme *Vejlø* (68,3 tdr. land) og *Slotø* (34,6 tdr. land). Syd for sidstnævnte ligger småholmene *Dueholm*, *Kåreholm* og *Smedeholm*. Vestligst ligger *Rommerholm* og den største af dem alle, *Enehøje Ø*, 180,1 tdr. land. Slotø, Vejlø og Enehøje Ø har hver sin gård, medens småholmene er ubeboede. De hører alle til Sandby sogn i Maribo amt.

Det vringlende sejllob kan i tykning og mørke være slemt nok at hitte rede i. Således løber Barneholm ud deri med et lille rev, der bærer navnet Frederik Holms Hage, fordi en gammel skipper altid løb på grund dér, når han passerede „Brændevinsstenen“ – en stor sten, som endnu påvises og har sit navn af, at skipperne, når de stod ud af løbet, altid tog sig en sopken, når de nåede stedet. Skipper Holm løb flere gange på ved fuldt dagslys, men han har måske haft „brandtåge“ om bord.

Foruden de nævnte øer og holme rummede syd- og østsiden af fjorden tid-

Enehøje 5te Septbr. 1922

72

ligere en mængde andre, således Savnsø, Stensø, Færgeland, Lille og Store Vejlø, Langø og Ydø – navne, som nu alle findes inde på fastlandet, af hvilket de er opslugte, og hvor de siden er inddæmmede. Enkelte af disse småholme, der lå nær Nakskov, spillede en rolle ved byens belejring i 1659, først som danske og siden som svenske befæstningsanlæg. Fjorden, byen og holmene rummer et af de stolteste, men tillige mest dystre kapitler i denne krig.

Det var herude på kysten mellem Tårs Færgested og Grimsted Strand at Carl Gustav gik i land den 6. februar 1658 med sine 2000 ryttere efter at være redet over „den forfærdelige, mirakelske Is“ fra Spodsbjerg på Langeland. Lige efter ham fulgte 3000 mand fodfolk med 16 kanoner der landede samme sted, dele af den hær, hvormed svenskekongen passerede Nakskov på vej mod København, og med hvilken han var i færd med at underlægge sig hele Danmark. Denne gang overgav Nakskov sig glat, ganske uforberedt, som den var. Men da Carl Gustavs folk året efter vendte tilbage, da de svenske tropper efter nederlaget ved København oversvømmede landet, kom turen anden gang til byen, og denne gang bed borgerne fra sig.

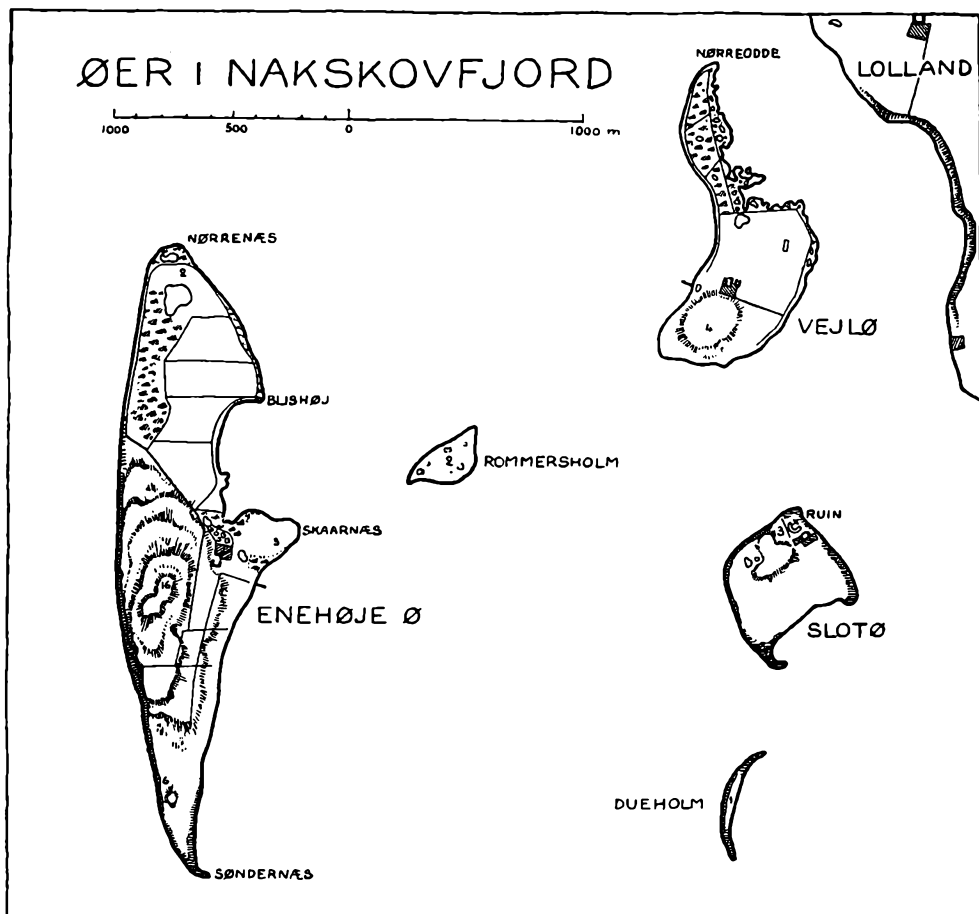
Byens besætning bestod af ca. 850 mand, hvoraf 280 ryttere og omtrent 600 mand fodfolk, af hvilke sidste 400 borgere og bønder, som var ganske uøvede folk. Med denne styrke måtte oberst Kørber forsvare fæstningen mod 2000 soldater, alle veløvede krigskarle under en jerndisciplin og under anførsel først af general Wrangel, siden af selve Otto Stenbock.

Foruden byens volde, der ligesom Københavns var anlagt efter det hollandske, bastionære system, blev småholmene Stensø og Færgeland, Kuddeholm og Barneholm ved hastigt anlagte batterier sat i stand til at modtage svenskerne.

En mere hårdnakket og heltemodig kamp end denne er næppe ført af danske på dansk grund. Beretningen skal læses blad for blad; kun i sine dimensioner stilles den i skygge af forsvaret af København. Denne hob sammenskrabede folk holdt byen mod anfald af Europas bedste soldater i *halvtredje måned* – fra 1. maj til 15. juli. Det svar, som byens borgere gav general Wrangel på hans anmodning om overgivelse den 16. maj, omtales i et rimbrev fra de samme dage således:

„Men høflig nok ham svaret blev;
Vi Frederik har svoret,
Med mindre haarden Nød tildrev,
Vi gave ej forloret.“

Man behøver kun at læse feltmarskal Stenbocks breve, hvori han holder Carl Gustav *à jour* med belejringens gang, for at se hvorledes de folk holdt ord. Se blot hans bestandigt gentagne: „Vi havde håbet – men desværre.“

Kun langsomt vandt svenskerne frem. Ved erobringen af den lille Stensø nedsabledes alle dens halvferds forsvarere til sidste mand. De blev så vidt vides alle begravet af svenskerne på selve holmen. Således indtages efterhånden alle de befæstede småholme først efter hårde kampe. Kuddeholm og Barneholm befæstes på ny efter indtagelsen af svenskerne, som nu herfra daglig bestryger byen med deres kanoner. Inde i byen falder soldater, borgere, kvinder og børn i flæng mellem hinanden for kanonilden; særlig batteriet på den nære Stensø er farligt. Bomber og sten falder ustandseligt i gaderne, intet sted er sikkert. Søndag den 19. juni brager en granat ned gennem kirketaget, mens 130 altergæster er forsamlede derinde. Præsten såres for alteret i hoved og arm, og kalk og disk lægges øde. Som ved et mirakel såres af hele den øvrige forsamling kun ét menneske, en ung pige. En kone bliver skudt tværs over hjemme i sin stue. Philip Grovsmeds hustru får hovedet skudt af, just som hun sidder på sin sengekant og „giver sit barn patte“, barnet findes, endnu med patten i munden, på sin døde moders bryst og overløbet af hendes blod – og således videre i én uendelighed.

Samtidig lider alle byens borgere nød af enhver anden art. Men hvor lidt deres mod er knækket får man at vide natten mellem den 29. og 30. juni, da de efter en måneds belejring gør udfald og tilbageerobrer Stensø!

Men medens nøden i byen stiger til det utrolige – Nakskov fik ikke som København tilførsler udefra under belejringen – kommer dag for dag de svenske „approcher“ (løbegrave) nærmere til dens mure. Da de den 10. juli er skudt helt ind under byens volde, må Kørber, efter at alt byens krudt er opbrugt, gå til underhandling om overgivelse. Den 15. bliver kapitulationen underskrevet. Den slutes mellem „Gustaf Otto Stenbock, Grefve af Bogesund, Friherre til Ørestrom og Cronebæk, Herre til Torpa og Lefva, Kongelig Majestæts og Sveriges Riges Raad, Feltmarskal, Krigsraad, Generalguvernør i Skaane, Halland og Blekinge, Overlandsdommer i Vesternorrland, Lapmarken, Jemteland og Herjedalen og Oberst til Hest og til Fods“ – og hans modpart „Hr. Joachim Kørber, K. M. af Danmarks og Norges Overkommanderende i Fæstningen Nakskov og Oberst til Hest.“

Den lille flok forsvarere blev efter kapitulationen behandlet af fjenden med en usædvanlig grandezza, gennem hvilken man sporer disse soldaters værdsættelse af modstanderen: Alle slipper frit bort „med Sæk og Pak, med fuld Honnør, vajende Faner og Kugler i Munden“ (!). Bondsoldaterne får fri afmarch til deres gårde; ingen svenske må forlede danske, hvervede soldater, som føres til Holsten (Kiel), til at forlade deres fane og gå i svensk tjeneste. Alle flygtninge i byen gives frit lejde og sauvegarde-brev. Syge soldater plejes i byen, til de er raske, og hjemsendes derefter. Og oberst Kørber skal „med sit Tjenerskab tilligemed Over- og Underofficerer, saavel Betjente som Reformerte til Hest ligesom ogsaa de gemene Ryttere og Volontære med flyvende Faner, ladte Karabiner med spændt Hane og Pistoler samt deres Heste og som enhver ellers særlig udruster sig, med Hustru og Børn, Dreng og Piger, Sak og Pak, Vogne og Bagage og alle dem tilhørende Mobilier, ogsaa hvad de til nu af Heste og andre Sager har faaet til Bytte af Svenskerne, have en fri og sikker Ud- og Afgang til det forhen nævnte Sted i Holsten og skaffes derhen – –

Saaledes sket i Lejren for Nakskov d. 15de Juli 1659.“

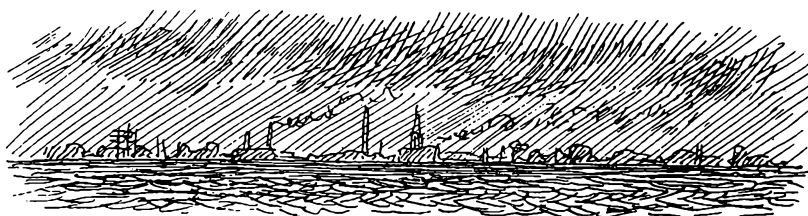
Blandt de svenske fanger i byen, som befriedes ved kapitulationen, var den under Tåsinge omtalte „Frøken Hedevig“s mand, Ebbe Ulfeldt, der under belejringen havde stået i hemmelig forbindelse med fjenden og givet denne mangen værdifuld oplysning om forholdene ved byens befæstning.

Efter fredsslutningen i 1660 blev Nakskov som bekendt evakueret for fjender og kom atter i dansk besiddelse.

Danske Atlas siger, at grev Otto Stenbocks frue, just som byen overgav sig til svenskerne, „gjorde Barsel i Skovlænge Præstegaard og siges dér at

have født Grev *Magnus Stenbuk*, som, efter at han i tvende Feltslag havde været Danmark fatal nok, endelig 1713 blev fangen i Tønning, og altsaa endede sit Liv i Dannemark, ligesom han dér havde begyndt det --“

Næsten tre hundrede år er gået, siden „den mirakelske Is“ slog bro for svenskehæren over sunde og bælder. Men dérinde ser vi endnu spiret på Nakskovs lille gamle kirke løfte sig op over det lave land gennem regntågerne, endnu vrider det smalle sejløb sig på samme sted mellem de yderste, lave holme. Og trods vender, hanseater, svenskere og fjender af enhver art, trods tåbelige krige og endnu tåbeligere konger er dette flade land med dets holme og øer dog bestandig dansk – en omstændighed, der ingenlunde er mindre „mirakelsk“ end så meget andet, der får skyld for at være det!

Slotø

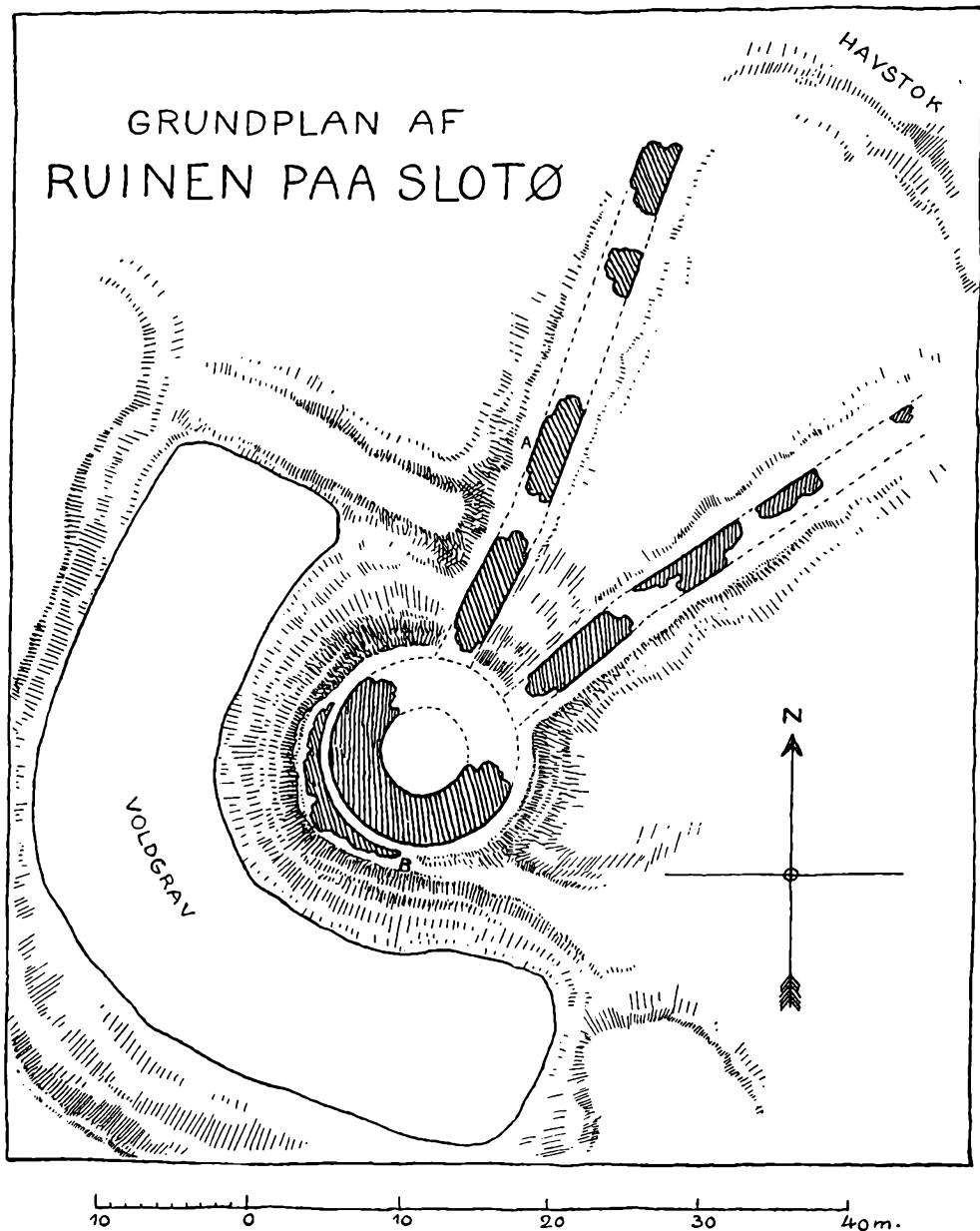
Ved tretiden om eftermiddagen klarer det op med nordvestlig kuling, og vi går i jollen og ror ind til *Slotø*. Den lille mærkelige ø, hvor fordem kong Hans' fæstning lå, og hvor senere Christian IV anlagde et skibsværft, er nu stille og fredviet. Allerede under svenskekrigen var dens fæstning for længst nedlagt som ubrugelig. Bag dens ruiner hæver nu en lille bondegård sine stråtækte længer mellem frugttræerne i en yndig have.

Den mærkelige ruin er først så sent som i 1895 blevet fredet. Der er nu netop så meget tilbage af den, at man nogenlunde kan se anlæggets grundplan med de to besynderlige divergerende, fra tårnet ned mod stranden løbende mure, hvis anvendelse hidtil har været en gåde for arkæologerne. Murens munkestensbeklædning er for længst bortslæbt, for størstedelens vedkommende til landsbyen Harpelunde i Sandby sogn, hvor man endnu hist og her finder munkestenen i gårdenes gamle længer. Kun kernen af den nederste del af de vældige mures sammenmurede, utilhugne kampesten og murstensbrokker er tilbage. Blot omkring tårnkælderens skydehuller findes endnu rester af beklædningen.

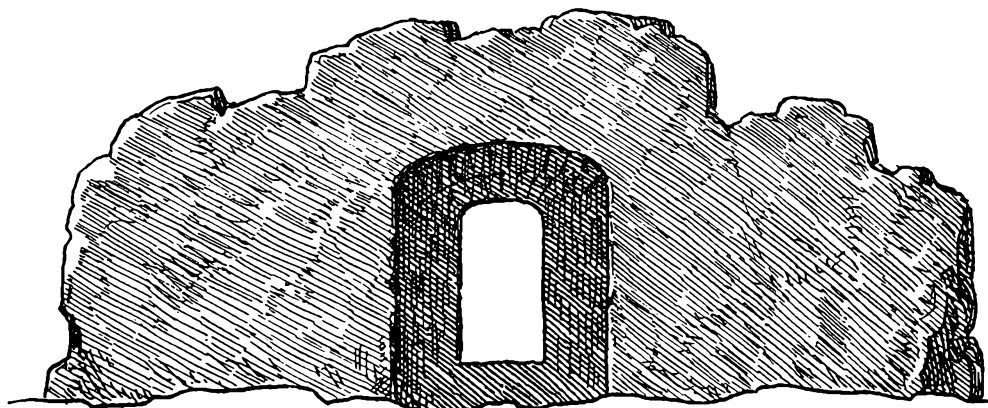
Engelborg eller Nyslot skal efter Huitfeldt være bygget i 1510 af kong Hans til forsvar af indsejlingen til Nakskov. Borgen fik sit navn efter skibet „Engelen“, som blev bygget på øen, og stenene til den blev taget fra det nedbrudte slot Ravensborg på Lolland. Som fæstning fik Engelborg aldrig nogen betydning, og den sank snart i ruiner, efter at selve Nakskov by i midten af det sekstende århundrede blev befæstet. Jens Andersen Beldenak sad her som fange i året 1520, og allerede da var der som besætning på borgen kun en slotsskriver og fire mand foruden de fire skytter, som havde ført bispem hertil. De privilegier, som Christian II gav byen Nakskov i 1513, er udstedt på Engelborg, som på den tid var et hovedlen, hvorunder hørte Abildtorp, Sørup, Vesternæs og Østofte birker. Niels Vincentsen Lunge fik borgen i forlening i 1523; efter 1549 lagdes den til Halsted og senere under Ravensborg.

Christian IV har ved én bestemt lejlighed været på stedet, nemlig i 1623, da han synede et skib, som her var under bygning.

Ved en omtrentlig opmåling, som jeg foretog af den besynderlige ruin, viste det sig, at det indvendige rum i tårnet er knap $5\frac{1}{2}$ m i diameter. Den største højde af tårnruinens rester over jorden er omtrent 6 m. Selve tårnmuren er endnu ca. 4 m tyk til trods for, at den yderste og inderste skal af

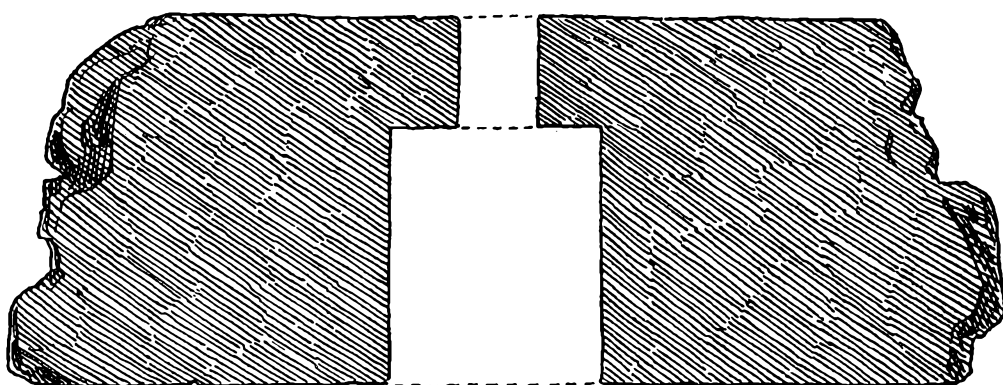
munkesten er fjernet. Kun den halve, søndre side af denne mur står endnu, og i denne findes ved jorden seks åbninger, tilsyneladende skydeskår, som inderst er ca. 40 cm, yderst kun 14 cm brede, medens deres højde over jordsmonnet er ca. $\frac{3}{4}$ m. Deres virkelige højde kunne ikke måles, da de går ned under overfladen af det bortsmuldrede, nedstyrkede materiale. Foroven viser tårnmuren spor af tre vinduesåbninger, som er meget ødelagte. Kun et enkelt sted ses ved tårnmurens fod rester af den tidligere munkestensbeklædning; denne viser en overordentlig smuk overflade og en elegant runding.⁴⁷

LÆNGDESNIT AF MURREST A.

Ved tårnmurens sydvestlige side, omtrent 65 cm uden for denne, ses lave rester af en anden mur, som forløber koncentrisk med den inderste. Disse rester er kun ca. 1 m høje og meget stærkt forvitrede. Denne ydermurs bestemmelse er det vanskeligt at påvise.⁴⁷

Hosstående omtrentligt opmålte grundplan af ruinen viser på ét væsentligt punkt en afvigelse fra Magnus Petersens opmåling i Nationalmuseet, idet murene, som udgår fra tårnet mod stranden, på hans tegning er vist ganske lige, medens de i virkeligheden har et iøjnefaldende knæk omtrent

GRUNDPLAN AF MURREST A.

10 m fra tårnets mur. Det må jo forekomme besynderligt, at en sådan fejl kan begås ved opmålingen af et fænomen, som vore arkæologer hidtil ikke har kunnet forklare. Ydermuren, som på min grundplan er mærket B, findes ikke antydet på Magnus Petersens tegning.

Slot. 4 Sept. 1922

S. L.

Resterne af de to nævnte mure, som i divergerende retninger fører ned mod havstokken, er $2\frac{1}{4}$ m brede og endnu gennemgående henimod 3 m høje, men stærkt ødelagte, og kun brudstykker af dem står tilbage. I de fleste af disse ses endnu mere eller mindre tydelige, større åbninger, formodentlig skydeskår.⁴⁸ De to førnævnte tegninger er en opmåling af den murrest, som på grundplanen er mærket A.

Foruden disse ruiner af selve borgen findes her endnu på stranden nord for disse rester af pæleværket fra de gamle beddinge. Da her for ca. 7 år siden var en voldsom isgang langs kysten, bragte skrningerne en del af det gamle skibsværfts grund til syne. Øens beboere fortæller mig, at en mand fra Nationalmuseet ved den lejlighed kom herved og undersøgte slotsruinen, og samtidig beså han resterne af den afdækkede bedding. En del af hovedbeddingen med dens tværliggere af egetømmer var da synlig, desuden en sidebedding, hvorpå afstiverne har gledet, når skibene løb af stabelen; den sidste gik et langt stykke ud i vandet. Undersøgelsen var dog rent foreløbig, og det blev ikke konstateret, hvor langt anlægget strakte sig ud. Det synlige opmålt og fotograferedes. Det viste sig, at tømmeret i den del af beddingen, som isen havde lagt blot, understøttedes dels af store sten, dels af faskiner. De svære tværliggere viste et tværmål af 11×13 tommer, og træet var fuldstændig friskt.

Ved samme lejlighed fandtes i klinten omtrent vest for bondegården resterne af en lille teglovn fra samme periode. Dennes tværmål var 4 m, og på dens bund fandtes endnu både sten og slagger. Øen har altså haft sit eget teglbrænderi.

Det var efter sigende hensigten senere at underkaste hele fundet en grundigere undersøgelse, når lejlighed gaves. Men i de forløbne 7 år har bølgeslaget atter dækket det meste af den gamle bedding med ler og sand. Da bunden for en stor del består af blåler, er det allerede grundigt gjort! Og stormfloden i efteråret 1921 har hjulpet godt til; samtidig bortførte den resterne af den gamle teglovn, kun enkelte brokker sidder endnu tilbage i klintens lervæg; de viser brændte og ubrændte sten mellem hinanden.

I nærheden af dette sted fandt øens nu afdøde ejer for en del år siden ved et brud i klinten skelettet af en voksen mand sammen med skeletdele af en hest. Han gjorde anmeldelse til Nationalmuseet, men da der hengik lang tid, inden nogen tog sig af sagen, begravede han skeletterne.

Desværre fik vi under vort ophold på stedet på grund af bestandigt højvande ikke resterne af den gamle bedding at se. En smule af den rager endnu ved stærkt lavvande op, så man kan spadsere rundt på egeplankerne. Snart vil vel også disse rester på ny forsvinde.

At sætte de to gådefulde mure i forbindelse med skibsbyggeriet på øen, således som det er blevet gjort, synes urimeligt. Værftets rester ligger ikke ud for disse mure og har tilsyneladende ingen forbindelse haft med borgens anlæg.

Inde i bondegården viser man os en gammel, brun munkesten, som for ikke længe siden er fundet ved tårnruinen. Den bærer på den ene sideflade sporet af en barnefod, som har trådt dybt ned i leret, mens det endnu var vådt. Stenen er blevet brændt sammen med de andre og har siden siddet i borgmuren i fire hundrede år; men aftrykket er friskt, stenen hel, som var den fra i fjor. Sporet af denne lille barnefod fra kong Hans' tid gjorde et mærkeligere indtryk på mig end mange af de genstande, der i vore museer hænger som minder om berømte historiske personer.⁴⁸

For øvrigt er denne sten måske endnu ældre end her angivet og hidrører fra det gamle Ravnsborg Slot.

På tårnets østside ud mod voldgraven står to gamle frugttræer med små, gule pærer, og på voldgravens modsatte bred ligger de to bondehaver, som hører til øens eneste gård. I denne bor enken efter øens sidste mandlige ejer, en smuk kvinde på omkring tres år. Hendes slægt har ejet og beboet øen i de sidste halvandet hundrede år, og at der er kraft i den endnu, viser den

omstændighed, at gårdens ejerinde har syv brødre, som alle er søfolk eller fiskere og er kendte for deres vikingebedrifter over hele Smålandshavet og Storebælt. Enken har sine dattersønner, et par smådreng på elleve og tretten år, i pleje hos sig. Hver dag i de sidste to år har disse to kernekarle rigget en jolle til med sejl og krydset fjorden frem og tilbage over til Lindelse, hvor de går i skole!

Med stolthed fremviser den gamle ejerinde sine to småhaver, men især ét bestemt æbletræ, der er et af de mærkeligste i landet; thi fra det nedstammer alle de berømte „slotæbler“, som nu ved podning herfra efterhånden avles mange steder i landet. I øvrigt danner havernes træer sammen med et par smågrupper ved ruinen øens eneste træbevoksning.

Den lille, kun 34,6 tdr. land store ø, som uden for den ca. 6 m høje banke, hvorpå ruinen ligger, er ganske lav og flad, er udlejet til „Såsædskompagniet“ og næsten overalt dyrket. Markerne er for længst afhøstede, og kornet kørt hjem; men overalt på stubben ligger rivning tilbage i store mængder og rådner, aks ved aks! Mangt et godt neg ligger på den måde spildt på marken – „Kompagniet“ tager åbenbart stort på tingene!

Fra „Engelborg“s fæstning til vore dage, fra den tid, da Christian II's arge modstander sad som fange på borgen, fra øens storhedstid ned til „Såsædskompagniet“ – det er et langt skridt i historien. Om det kulturelt set er forlæns eller baglæns, kan der være delte meninger om. Men billedet af forandringen her på stedet er det sædvanlige: en sølle, halvforglemmt murest, „fredet“, efter at der ikke er mere at frede, og med de klaprende maskiner raserende jorden rundt omkring den, nærmere og nærmere for hvert år ...

Dagen efter er blæsten blevet til storm med fuldstændig klar himmel og strålende sol. Det er bidende koldt, havet er sortblåt og bryder mod kysten med glimtende, snehvide skumtoppe. Det suser i træerne omkring ruinen, og gule og røde blade farer fra de gamle haver med stormen vidt ud over fjordens vand. Stormmåger og havmåger sidder på bundgarnspælene med hovederne vendt imod vejret, eller de står på stive vinger over kysten og spejder i brændingen. Tavse lærker letter hist og her fra stubben med et rusk og føres sidelæns bort med blæsten. Muddersnepper og ryler jager to og to eller i småflokke ud fra stranden, hvor vi går.

Her blinker strandasterten med festlige høstfarver og løfter sig højt over sværme af krageklo, torskemund og gåseurter, mellem hvilke soløje-alantens gule bægre lyser som flakkende ildsluer. Bag alle disse inde på stubmarkens rand svinger i blæsten hele den gråhvide hær af vild gulerod og røllike, og knopurterne bliver helt svimle i de violette hoveder af at skrive tossede cirkler i luften over de lange stængler.

Hen over de grå marker jager larmende flokke af stære og kaster sig med huj og skrat mellem stubbene. De er allerede fuldkommen skøre i hovedet af rejsefeber, og længe varer det ikke, inden de samler sig i store flokke og som sorte skyer sejler ned over Østersøen mod varmere egne.

Det er opbruddets tid. Musene begyndte at vandre ind i bondegårdens lune yderlænger, da de sidste neg forsvandt af markerne. Muldvarpene graver sig længere ned i den våde jord. Og gårdens og øens eneste mår sidder og kigger ud fra lugen over foderloen og synes, det ser skidt ud. Den får lyst til at vandre tilbage til fastlandet og se til sin halvforglemte familie . . .

Efter solnedgang lægger blæsten sig til ro. Det sortgrå vand har kun pylrende småbølger, og i vest står en dyb, glødende himmelrødme bag lave skybanker. Det er den klare, kolde, rene septemberaften. Rundt om fjorden ses intet land, ikke en eneste bakke hæver sig i synskredsen, hvor småøer og småskove fortoner sig bag hinanden i skumringen. Selve Lollands *jord* ses ikke herude fra, den går i ét med havfladen; kun fjerne småskove og krat derinde viser, at der er land – de ligner øer, der som fortsættelse af holmene omkring os svømmer i havet. Man ser ligesom en uendelighed af holme nær og fjern.

Ingen lyd høres uden småbølgernes mumlen mod skibets bord, ingen fugl at øjne, intet lys nogetsteds – „Meeresstille fürchterlich!“ Det mørkner hurtigt, og høstmånen stiger tung og klar op over vandet. Nede i kahytten dirrer lysflammen fra sin stage, underlig rød, og røgen fra en pibe stiger langsomt op gennem lyskeglen, til den gribes af vinden og føres agterud ind i mørket.

Vejlø

Det er bestandig solskin fra en blændende, skyløs himmel, men endnu bidende koldt, da vi næste morgen klokken syv ror ind til *Vejlø*. Femten pibeænder trækker forbi båden undervejs, og ved landgangen modtages vi af kvidrende forstuesvaler.

Øen er som sin sydlige nabo Slotø ganske lav og flad; dens højeste punkt på sydsiden når 4 m, og den er overalt dyrket undtagen på sin nordlige, lange odde. Den er 63,3 tdr. land og ejes af det førnævnte Såsædskompagni. Bestyreren, en yngre, lang og mager jyde, bor på dens eneste gård, som er ny og ganske moderne i sin indretning – en „avlsmaskinbygning“ at se til. Bonden er en rask og flink mand med en skrap, jysk accent – hvorfor mon jyder i modsætning til andre landsmænd næsten aldrig mister denne helt?

Et tæt poppel- og pilehegn løber tværs over øens midte fra øst til vest, og et buketornshegn går langs vesterstranden – det er øens eneste træbevoksning! Står man midt inde på dens flade, ses ikke spor af vand i retning mod Nakskov eller andre steder østpå, og man kunne tro at være på Lollands jord, om man ikke vidste bedre. Imod vest ses derimod fjorden og det åbne hav.

Nordenden af øen løber ud i en vældig odde, som er $\frac{3}{4}$ kilometer lang og halvt så bred, græsbevokset og udyrket, kun anvendt til græsning af løsgående kvæg. Det er øens ejendommeligste terræn; på østsiden stærkt indskåret af småbugter og i den grad opfyldt af laguner, sikkert i hundredvis, at jeg aldrig før har set en sådan forvirring af land og vand mellem hinanden. Hist og her er lagunerne sivbevoksede – et rigtigt ægte bekkasinterræn, tænker jeg! Og næppe har jeg tænkt det, før en dobbeltbekkasin rasler op ved siden af mig og flakser ud over dammene, øjeblikkelig efterfulgt af fire viber og en stær, der basker op mod vinden tværs over odden. Vi passerer en dyb vandgrøft med en prægtig lille vindmølle til udpumpning af vandet og nær denne et dige, beplantet med buketorn, som løber tværs over odden. Frodige buske af hindebæger og store grupper af strandasters gror langs stranden, støvbolde ligger som hvide flintesten strøet over engen, og unge blækhatte stråler som tændte lys rundt om i græsset.⁴⁹

Nu rejser vi hele flokke af bekkasiner, først seks stykker sammen og lige derefter – vi vil næppe tro vore egne øjne – en flok på mindst tyve, der med stort rabalder letter fra en af lagunerne sivskove. Og masser af andre fugle

ser vi her, en stor flok viber med enkelte hjejler imellem trækker ud over de vestlige enge, en flok krikænder letter fra stranden og flyver nordud over odden. Stenpikkere, tornirisker, bynkefugle og stære – *masser* af stære, og her i modsætning til på Slotø store hærskarer af skralende gråspurve. Flokke af gule vipstjerter hviler sig i rader på hegnstrådene, ligesom de fleste andre „i rejseklæder og med stav i hånd“.

Fra oddens spids i nord ser vi ud over øen med forgrundens brandrøde, vandrende kvægflokk over det eddergrønne græs, strålende mod fjordens dyblå, vindrørte flade, over hvilken kornmarkernes lysende, okkergule neg løfter sig – alle septemberdagens klare, faste farver.

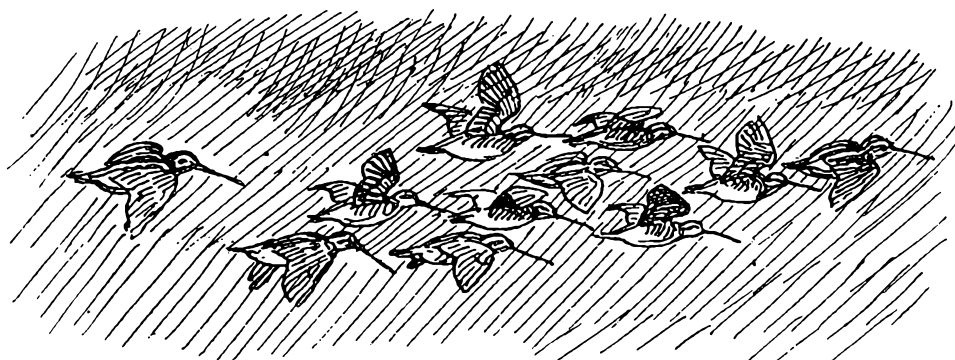
Øen har i de seneste år flere gange skiftet ejer. „Såsædskompagniet“ købte den i 1920 og driver den nu, tilsyneladende mere samvittighedsfuldt end på Slotø.

Bestyreren viser os på øens sydende en firkantet vold med en svag fordybning i midten; efter sigende skal dette være rester af en skanse fra sven-skekrigen, og en lignende har tidligere været påvist på sejlløbets modsatte side, på Slotø, hvor marken på dette sted endnu bærer navnet „Batteriet“.

Øen har ligesom Slotø af firføddede dyr mus og muldvarpe, derimod ingen rovdyr. For et par år siden fandtes her en lille flok agerhøns, som imidlertid siden er trukket bort. Harer vides ikke nogen sinde at have været på stedet.

Da vi var vendt tilbage til „Rylen“, lettede vi straks og gik sønden om den lille *Rommerholm* (7,2 tdr. land) for at sejle over til Enehøje Ø. Holmen, vi passerer, er ganske flad og rundagtig, dyrket på hver kvadratmeter lige ned til sin grønne strandbred. Negene rager op fra dens ryg og hælder alle til samme side; den ligner herude fra med alle sine neg fuldstændig „saven“ på en savfisk! Der er ikke det fjerneste liv at øjne på den, den er som en afhøstet rugmark, der er smidt ud i havet.

En tårnfalk trak højt over den, da vi sejlede forbi.

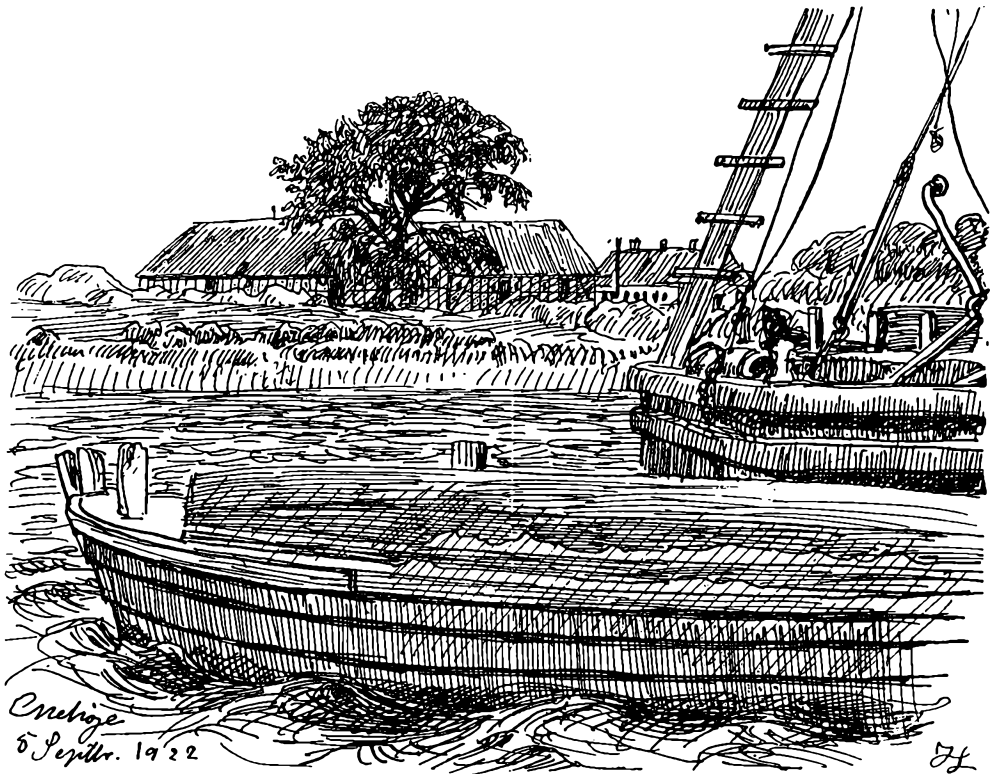
Enehøje Ø

Det første syn, der møder os ved landingsbroen på *Enehøje Øs* østside, er en ålekrage, som flyver væk langs stranden, og et par højt kredsende spurvehøge – og det lover jo godt! Det næste er en sølvpoppel af ganske kæmpe-mæssige dimensioner og bag denne en pragtfuld bondegård, der især imponerer ved sine bindingsværksyderlængers størrelse og skønhed. En stor, helt parkagtig have strækker sig fra gården nordpå ned mod frodige, lave enge.

Øen med dens herlige gård er i hænderne på en mand, som købte den i den dyreste periode under krigen og i øjeblikket ser det som sin fornemste opgave at blive af med den igen. Der er tale om, at nogle nakskovborgere vil slå sig sammen og købe øen for at bevare den for byen, for hvis indbyggere den er et yndet sommerudflugtssted. Dette er meget forståeligt, thi alene på grund af sin højde er øen et unikum på egnen: fra den brede banke, som danner dens midtpunkt, er der en milevid udsigt over det til alle sider fuldstændig flade land. Når man betænker, at dette sjældne udsigtspunkt er 16 m højt, forstår man jydernes ordsprog om lollænderne: „Det var et fandens bjerg,“ sa'e lollænderen, han faldt over en kolort!

Øen kaldes i Valdemar II's Jordebog „Ønæhghæ“; men her nævnes hverken vildt eller hus på den. Den er den største i dette lille arkipelag, idet den er 180,1 tdr. land, og når undtages den nævnte banke, som er sandet og gold, er dens lave jorder fede og frugtbare. Klinten, som banken danner ud mod det åbne hav i vest, er omtrent 12 m høj og står mest med stejle fald ned mod forstranden. Ved dens fod finder vi den bevokset med tætte klynger af blomstrende regnfang, foroven med strandmalurt i irgrønne, frodige rabatter. Fra klintens top ser vi Langeland ude i vest i hele dens imponerende længde, tydeligst klintetoppene ved Spodsbjerg, hvorfra Carl Gustav i 1658 marcherede hertil over isen. En pragtfuld udsigt er her til alle sider, og forståeligt er det, at det flade Lollands beboere stræber herud for at komme de seksten meter op og få lidt bjergluft!

Ud for vesterstranden sidder på hundredvis af bundgarnspæle lige så mange ålekrager – en så fantastisk mængde af disse sjældne fugle har jeg aldrig før set samlet på ét sted. Ganske stille sidder de, de grønsorte kroppe med den vredne linje er som mystiske skriftegn, der er sømmet til pælens top. Ikke en lyd kommer fra stedet, ikke en bevægelse spores i de lange, hornfiskeagtige halse. De ligner en flok underlige søspøgelser, der er kommet op i den klare dag, hvor solens lys har ramt dem og forvandlet dem til

gravmonumenter over dem selv. Rundt om de sorte kroppe går det metal-lisk, hvidtskinnende hav i brede dønninger.

Nede ved klintens fod er der liv! Her hersker der i dag i anledning af østenvinden en fuldstændig tropisk varme i bakkens læ; fra den skyløse himmel stråler solen og gør stedet til en smelteovn, hvor der er et leben af sommerfugle og fluer, så det summer om ørerne. Især er det regnfangens gule blomster, som er efterspurgte og omsværmede. Her finder vi mængder af den smukke påfugle-sommerfugl, af den almindelige røde og hæskarer af den hvide. Spyfluer og grønne møgfluer trænges om en af Gud og hvermand forglemt hestepære og stiger til vejrs som en edderspændt, brølende ond sky, når man træder for nær.

Når man ikke er kommet til øen som turist eller lollænder og snart har fået nok af udsigten fra den berømmelige bakke, da kan man være bekendt at vende ryggen til dette sted og vandre ud til nordenden, hvor to store, mo-seagtige lagunehuller bryder de lave flader mellem de to kyster. Her fore-trækker jeg at holde andagt!

Og siden vil jeg gå gennem gårdens prægtige have ned til engene nord for denne, hvor nogle eventyrlige piletræer står med deres lette kroners ly-sende løv, allerede gulnede under septembersolen, og spejler sig i den stille dam. Det er *dette* sted på den lille ø, som jeg sidst vil glemme.⁴⁹

Øens ejer fortæller os, at her i modsætning til på Slotø og Vejlø ingen muldvarpe findes, og heller ingen rotter, men derimod store mængder af mus, der sammen med talrige harer danner øens vilde pattedyrbestand. Af de sidstnævnte fanges årligt et hundrede stykker levende og sælges til plantning. Af agerhøns findes ingen på stedet.

Vi fandt kun få småfugle på øen; nogle lærker, en tornirisk og enkelte forstuesvaler var alt. Men uden tvivl er årstiden for en stor del skyld i denne fattigdom.

Hele natten skinner fuldmånen ned gennem skylightet og den åbne kappe til kahytten. Da vi står op klokken halv seks, bliver vi vidne til en effektfuld solopgang mellem lave, kulsorte skyer. Brisen er nordøstlig og ganske svag. Vi starter ved halv syvtiden for at gå ud til Vejrø i Smålandshavet.

Solen er nu kommet op over det lave, tætte skylag og blinker rød gennem lette morgentåger. Brisen frisker hurtigt. Ind gennem sejllobet sønden om Enehøje Ø kommer fiskerbåde hjem fra nattefangst, deres sejl lyser kobber-røde i solen mod den violette tåge. Hav og himmel går ud i ét i en lysende perlemorsglans, violette og grønne toner bølger mellem hinanden og udvisker horisonten. Men pludselig toner forude de hundreder af bundgarnspæle frem, gyldent skinnende i solglansen – og ligesom i går med hver sin sorte fugl på toppen. Et enkelt sted sidder seksogtyve ålekrager på rad på hver sin pæl – aldrig har vi set noget lignende! – Johannes Larsen, som ved, at fuglen i disse farvande kan danne visse afvigelse i størrelse og farve fra den almindelige art herhjemme, er krøbet ned i forrummet med sin bøsse for at kunne benytte en chance for et skud. Efter mange forgæves forsøg på at nærme os kommer denne endelig. Vi er drejet pludseligt fra vor retning og sætter nu med stævnen lige ind mod en pælerække, hvor en snes fugle tilsyneladende roligt afventer vort komme. Men nu, just som bøssen begynder at „mede“ over kappen til forrummet, lægger fuglene sig fremover fra pælene, sidder lidt med udbredte, løftede vinger, kroppen s-formet fremefter og med udstrakte halse – så taber de balancen, og i næste øjeblik bærer de brede vinger dem susende bort lavt hen over vandspejlet. Kun én eneste tøver – nu er den på skudhold! Men idet den letter, svinger den brat til siden, så vort fokkestag kommer i vejen; da skuddet endelig falder, er den for langt borte, haglene preller af på dens tætte fjerlag.

Det var det første skud, som faldt på vor ekspedition. Og kun én gang senere blev bøssen taget i brug.

Mens morgenen skrider frem og solen spreder tågerne, blåner havet mere og mere. Da vi ved ellevetiden når ind under Vejrøs sydkyst, er det helt sommerligt og stille.

Vejrø

Ingenting i verden har en aroma som de første modne brombær – før *alle* bær på busken er blevet modne!

Jeg ligger i læet bag et af de mægtige stendiger med levende hegn, som indgårder *Vejrø*s marker; over mig hælder nogle store rosenbuske med glo-røde hyben deres grene, og til begge sider kan jeg ved blot at strække armen ud gribe håndfulde af brombærbuskenes friske, sorte bær, hvis kød brister i min mund med en lyd som druens, men hvis saft er lifligere og risler som en blanding af kølighed og luer over min gane. Bestandig øger de min tørst efter mere.

I digets læ er en varme som på en julidag; men det er septembers klarhed, der er i luften over mig, dens farver stråler fra hegn, fra stene og marker. Lige foran mig ligger et mærkeligt landskab, en vid vildmark, bestrøet med vældige kampestensblokke så tæt, at jeg tæller henimod tre hundrede fra det sted, hvor jeg ligger, jævnt fordelt over jordsmonnet, hvor de rager op med deres grå, mosgroede rygge over det grønne og gule græs. Marken er kun græs, vilde blomster og kampesten. Det ser ud, som om alle buskene er flygtet herfra og har reddet sig op på stendigerne – tjørn, roser, seljepil, bukketorn og brombær står deroppe og samler skørterne op om sig for at undgå berøring med denne barske jordbund, som de lykkeligt er sluppet bort fra.⁵⁰

Men ødemarken er derfor ikke helt forladt. Over dens magre jord gror et væld af vilde blomster mellem de grå sten: røllike, vild gulerod og persille, knopurt, klokkeblomster, rødknæ, krageklo, harekløver, gåseurt, regnfang og brandbæger, torskemund og snerle, de to sidste klatrer endda op over stendigerne og flokker sig om buskenes fødder. På nogle store stenhobe nær digerne står agertidsler med deres silkeagtige, hvide uld viftende for morgenvinden.

Fra en spalte mellem to store kampesten kigger såmænd et par spæde småbregner frem – et lille minde om de gamle skove, som var på øen, før end menneskene kom hertil og raserede dem.

Det er øens urtidsansigt, den viser frem ved denne mark, således omtrent har den allerede set ud kort tid efter, at brænen forlod den for mange tusinde år siden. Og hvor dens marker ikke er som her, hvor menneskene har dyrket dem, er de overalt omgivet af mægtige stendiger, hvis materiale er hentet fra den af brænen stenstrøede grund.⁵¹

Vejr 7 Septbr 1922.

Det har været et sent og trælsomt arbejde at lokke et smil frem på dette barske ansigt!

Men se – jo længere jeg fra dette øde sted vandrer østpå ind over øen, jo mere skifter landskabet karakter og bliver idyllisk og fuldt af ynde, så utrolig dansk i sin blidhed. Øens få gårde og huse ligger næsten alle skjult under frodige trægrupper og haver; her er en hel lille skov, hvor vilde kirsebærtræer og abild gror og omslutter noget, der ligner en lille bitte landsby. Tre-fire gårde og en halv snes huse kryber sammen her i læet under træerne, ja endogså en kirkegård, det rene legetøj at se til, naturligvis med sin kampestensmur omkring, det eneste anselige ved den.

Kirke har denne lille ø naturligvis ikke, vejen til himlen for dens knap fire snese beboere går over Smålandshavet og den fjerne Fejø kirke. Ensom og fjern ligger den herude, nordvestligst af alle Smålandshavets øer, og med en mil til sin nærmeste nabo, Rågø. Til Lollands kyst er der 1¼ mil og til Knudshoved på Sjællandssiden hele 2 mil. Det er lange afstande i en åben, lille sejlbåd, den eneste form for forbindelse med omverdenen.

Flad og jævn er den som de fleste af dens naboer; dens højeste punkt er bare 5 m (!). Men trods dette og sin ringe størrelse – den er kun 283 tdr. land – har den et forbavsende afvekslende landskab, i hvilket kampen mellem kulturen og den barske natur bestandig springer i øjnene, synligst måske på sydvestlandet, hvor de magre, dyrkede agre, blot de ligger brak et

par år, øjeblikkelig på ny begynder at springe i lyng! Yderst herude på de åbne, stride strandenge, hvor enkelte forblæste tjørne ligger med deres knoglede lemmer hen ad den magre bund, hvor rensdyrlav knaser under støvlerne mellem lyngens buske – her møder man igen øens barske ansigt, men uhyre forskelligt fra det, vi så på de stenede moræneflader på vestsiden, og en ny modsætning til den idylliske lille trækransede by på øens midte.⁵³

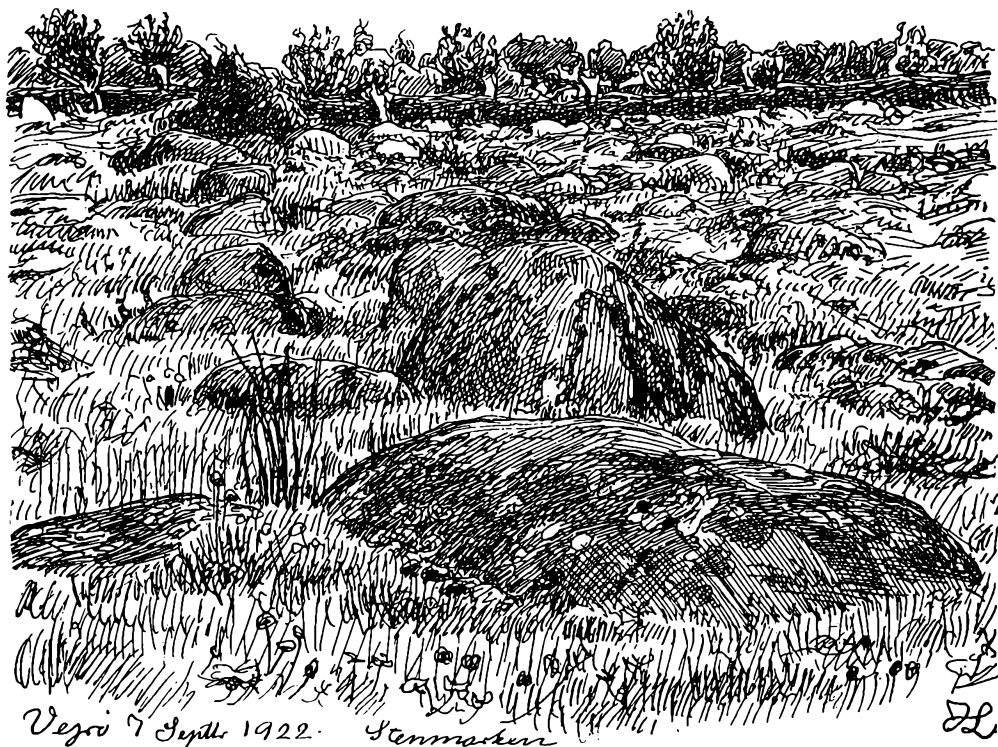
Går man ud østen for denne sidste og „Skoven“, når man ud til en stor, vandrig mose, som er af en ejendommelig skønhed. I denne finder man endnu hyppigt, som for øvrigt flere andre steder på øen, mægtige gamle egestammer, jordsunkne levninger fra de gamle skove. Øen er forbavsende vandrig, ikke mindre end otteogtredive større og mindre naturlige vandhuller og damme findes på stedet, jævnt fordelt overalt. Adskillige af disse rummer hver sin lille, ejendommelige idyl. Et af de mærkeligste, et ottetal-formet vandhul nær byen, omkranset af yndige piletræer, bærer det mærkelige navn „Radtoppegraven“, en benævnelse, som ingen af indbyggerne mere er i stand til at tyde.⁵²

Bemærkelsesværdigt ved hegnene her er det, at de i modsætning til de fleste andre steder i landet endnu består af pil. Det var jo ikke noget smukt bytte, vore forfædre gjorde for henimod et par hundrede år siden ved at indføre den kanadiske poppel og i så høj grad anvende den i stedet for piletræet. Ganske vist *kan* poplen som voksent, ubeskåret træ blive både stor og monumental, men i skønhed når den aldrig pilen. Intet træ herhjemme kan i farveskønhed måles med denne, det er landsens pragtfuldeste vækst, både for sin skønne, fornemt kølige farves skyld og for grenenes prægtige arkitektur, den, der altid fornemmes gennem det sarte, åbne løvværk. Dette vidste en maler som Corot besked om!

Går man ud til øens nordøstspids, da møder man her et helt nyt miljø. Her, hvor fyret ligger ensomt og trist på det yderste huk ud i havet, hvor strandkarse og strandmandstro, melde og sandarve, marehalm og strandkål gror i den sandede, golde strand, her er måske øens mest øde og uvenlige sted. Det er stedets „Skagen“, man er kommet ud på.

Fyret er opført i 1846 og bærer dette årstal på muren sammen med Christian VIII's initialer.

Huse og gårde har her den samme tækning, som vi iagttog første gang på Enehøje Ø: på tagets øverste skifte er stråenes rødder vendt opad, og disse mødes fra begge tagets sider øverst oppe; samtidig findes der ingen „ryttere“ eller andet synligt til at holde sammen på rygningen. Denne står da med en lysere farve end det øvrige tag, hvad der bevirker, at man tror, ta-

get ikke er færdigtækket. Således gik det os i hvert fald både på Enehøje Ø og her, indtil vi fik oplysning om fænomenet.⁵²

Jeg går op til øens største gård, *Nygård*, der tilhører proprietær Klausen. Den ligger ved byens vestlige udkant og hersker sammen med nabogården, som er Vejrøs næststørste ejendom, over hele den sydlige halvdel af øen. Jeg var nysgerrig efter at stifte bekendtskab med gårdens indehaver, efter at jeg nylig på min vej var kommet over den lille kirkegård, som kun er seks hundrede kvadratalen stor, og hvoraf de femten personer, som ligger begravet her, ikke mindre end tolv tilhører dynastiet Klausen, som har sit eget familiegravsted, der optager over en fjerdedel af hele kirkegårdens areal.

Det viste sig, at det ældste nulevende medlem af denne familie, som dominerer øen også *uden for* kirkegården, er en gubbe på tooghalvfjerds år. Jeg finder ham siddende på stråtaget over indkørselsporten, i færd med at lave en større reparation på dette! – Ved mit komme iler han ned, let og spændstig som en mand på fyrretyve. Han er en høj, smuk og statelig gammel, fuld af kraft og med et par herlige øjne – aristokrat at se til helt igennem. Hvilken stolthed, der lyser ud fra denne skikkelse, hvilket racepræg! Det er den ideale danske bondetype.

Egentlig bor han nu i Bandholm hos sin søn, som ejer det derværende skibsbyggeri; men han længes bestandig tilbage til sin ø, og en gang imellem,

når han ikke kan styre sig længere, rejser han herover og gør arbejdet med hos sønnesønnen, som nu ejer gården.

Den gamle fortæller mig i store træk alt, hvad han ved om øens historie. Tidligere hørte den under baroniet Guldborgland på Lolland, men allerede for hundrede år siden købte beboerne den. Det begyndte med, at en *assessor Kastrup* kom hertil fra Langeland omkring 1820 og købte „Nygård“, Klausens nuværende ejendom. Han døde kun femoghalvtreds år gammel, men fik forinden tid til fuldstændigt at forandre øens udseende. Ved hjælp af tre-fire bomstærke svenske tjenestekarle, som han bragte med sig, rensede han de fleste af markerne for kampesten og stablede dem op i de monumentale diger, hvor vi nu finder dem. Det var dengang, da en voksen karls årsgage kunne klares med en snes rigsdaler, tøj til en frakke og to par hoser! Man ser i tankerne de svenske orang-utanger rase med seks hestes kraft hen over de gamle morænemarker, slå forbenene om de genstridige sten og løfte dem op, så jord, trevler og rødder følger med, og slæbe dem til deres plads på digerne.

Det har været et arbejde for trolde.

Foruden dette fik „assessoren“ tid til at plante hele øens skov og bygge gården her op fra ny!

Efter hans død omkring 1840 kom den gamle Klausens bedstefar hertil, også fra Langeland, som ganske ung mand og købte gården. Dette hændte, før det rigtige fyrtårn blev bygget, og han havde den opgave sammen med en anden at passe det gamle fyr, som bestod af en lanterne, der kunne hejses på en stage. Hele forestillingen fandt sted for én eneste dampers skyld, som gik i rutefart mellem en sjællandsk havn og Kiel. Det var den eneste damper, som i de dage passerede farvandet. Mændene sad og lurede på dens tilsynekomst i en lille tanghytte nær ved den omtalte stage, og når den kom til syne, hejstes lanternen, indtil den var gledet forbi, hvorpå belysningen pilledes ned igen – det gjaldt jo om at spare. I usigtbart vejr hændte det imidlertid, at damperen ikke kunne observeres fra stranden, og når man da ikke havde held til at gætte det rigtige tidspunkt for ankomsten, måtte damperen undertiden ligge natten over under øen, indtil man næste morgen opdagede den.

Ligesom de gamle landnamsmænd førte højsædestøtterne med sig til Island, således medførte Klausens bedstefar sit „brændevinstøj“, da han landede på Vejrø. Han kastede det dog ikke i vandet, inden han nåede stranden, men førte det omhyggeligt og i dyb hemmelighedsfuldhed med sig op på øen – nu skulle der laves brændevin herovre i ensomheden! Men en ilde-sindet nabo meldte ham snart efter ankomsten, og alle remedierne blev konfiskeret.

Vejri 7 Septbr. 1922.

JL

Det siges, at „assessoren“ reddede *sit* brændevinstøj fra samme onde nabos efterstræbelser; men den karl, der havde som opgave at grave det ned, når en overhængende fare nærmede sig, blev en dag uvenner med husbonden og stak af fra øen uden at røbe de hellige kars gemmested til nogen sjæl. De kom aldrig mere til syne. Og siden de dage skal der ikke være brændt brændevin på øen.

Kastrup kom til øen som en ganske uformuende mand med karlene, et utal af tjenestepiger og i øvrigt et mægtigt folkehold, men selv sled han med

i det fra morgen til aften. Et glas brændevin til at forsøde hvilestunden med kunne himlen gerne have undt den brave „assessor“ og hans bersærker.

Livet på den lille ø går nu sin stille og jævne gang og skifter kun med årstiderne. Meget at snakke om kan de femoghalvfjerds beboere ikke have ud over det stof, som avisen bringer dem en gang imellem. De er alle sammen agerbrugere – ikke en eneste fisker findes på øen. Kun fyrmesteren og hans assistenter er undtagelser fra agrarerne. Her findes en lille skole, og Fejø-præsten kommer undertiden herover og holder gudstjeneste i denne. Ellers er den store, tilbagevendende begivenhed i øens historie denne, at bispem fra stiftet aflægger besøg og ved sådanne lejligheder samler beboerne til gudstjeneste i Klausens pragtfulde have. Et skønnere sted at tale kan ingen bisp forlange.⁵⁰

Øen, som hører under Fejø sogn i Maribo amt, kaldes i Valdemar II's Jordebog „Wæthærø“ ligesom Vejro ved Samsø, og der nævnes jagthus på den. Den har efter beboernes udsagn ingen synlige spor af oldtidsminder, og her er i mands minde intet oldtidsfund gjort af nogen art. Uden tvivl må dog øen have været beboet i stenalderen såvel som alle dens naboer, den er for stor og for nær beliggende ved disse til at kunne danne en undtagelse.

På øen findes af sagn vistnok kun dette, som den oven i købet langt fra er ene om: Øen havde i længst forsvundne dage en større, østlig nabo, på hvilken der var kirke og præst. Engang blev præsten narret af beboerne til at give et svin alterets sakramente, idet de udklædte svinet, lagde det i en seng og udgav det for gårdens døende bonde. Det må have været en besynderlig befolkningstype, der fandtes på stedet, for det lykkedes virkelig at føre præsten bag lyset! Men da den gudsbespottelige handling havde fundet sted, sank øen og kirken, beboere, præst og det hele ned på havsens bund, hvor det har ligget siden. Ude fra „Kirkegrunden“ hører man endnu, altid som et *ondt* varsel, den sunkne kirkeklokke klemte, og fiskere har i stille, klart vejr skimtet murbrokker af den sunkne kirke ude på grunden.

„Kirkegrunden“ ligger i virkeligheden et godt stykke *nord* for øen. Sagnet er for øvrigt almindeligt kendt og hæftet til mange steder rundt om i landet.

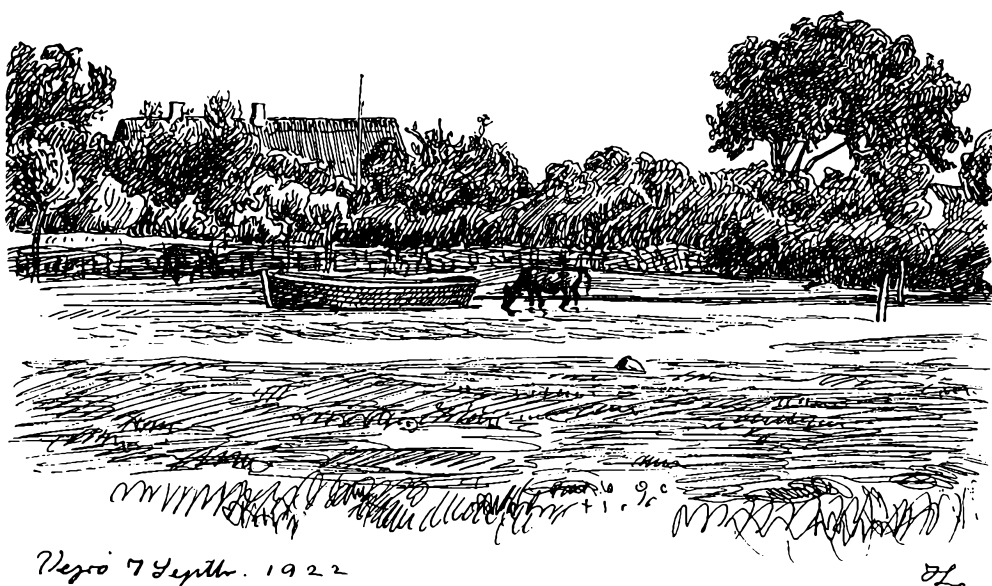
Man skal være forsigtig med at „konstatere“ en bestemt befolkningstype på øer, som ikke er større end denne. I det overvejende antal tilfælde har beboerne kun været på stedet i højst et par slægtled. Det viste sig for øvrigt på denne rejse mellem Smålandsøerne, at befolkningen her i de senere år

er overordentlig stærkt blandet, naturligvis især på de mindre øer. Folket er på disse kanter mere uroligt og omflakkende end f. eks. på øerne i det sydfynske øhav, hvor man den dag i dag finder slægter, som har levet på ét sted i århundreder. Her er reglen en bestandig tumlen rundt fra ø til ø, og på de mindre øer kan de fleste af beboerne påvise deres slægts indvandring hertil fra „fastlandet“ Lolland, Falster eller en anden større ø, ikke sjældent fra Langeland. Her findes en mængde folk, hvis slægt hører hjemme på denne ø.

Hvis man således f. eks. i denne lokalitet vil efterspore rester af den vendiske raceblanding, må man op på Lolland og Falster for at finde stof – herude er der i al fald intet, som falder i øjnene, selv om man har den bedste vilje!

På Vejrø mødte jeg det eneste undtagelsestilfælde. Jeg traf en dag en mand, som arbejdede i den store mose øst for byen; han havde et iøjnefaldende fremmedartet ydre, netop som man kunne ønske sig det: ganske sort, glat hår, tyndt, hængende overskæg, kraftige, stærkt fremspringende kindben og gulbrun hud. Han så ud, som var han sprunget lige ud af et af Vesterjagins billeder af tatarer eller kalmukker. – Aha! tænkte jeg, nu begynder vi at komme ind på de områder, som var oversvømmet af venderne; her har vi den første prøve!

Det blev den sidste og eneste, jeg mødte i hele Smålandshavet. Og da jeg interviewede manden om hans hjemsted, svarede han: „Jeg har været her

på øen en halv snes år; men jeg er født på Fejø – og mine forældre og hele min slægt er for resten fra Korsør!“

Derfor kan manden naturligvis godt være af vendisk-blandet afstamning; men hans tilstedeværelse her er altså en ren tilfældighed.

Med hensyn til øens dyreliv oplyste beboerne mig om, at her slet ingen form for rovdyr findes, heller ingen rotter eller muldvarpe, men derimod en del mus. Af vildt er her kun nogle harer, få i sammenligning med tidligere, da her var en vrimmel af dem. Formodentlig er det her som andre steder hensynsløs beskydning, der udrydder dem. Her findes slet ingen agerhøns, og et forsøg på at plante fasaner mislykkedes komplet, efter sigende fordi en kat tog flokkens eneste kok straks efter ankomsten!

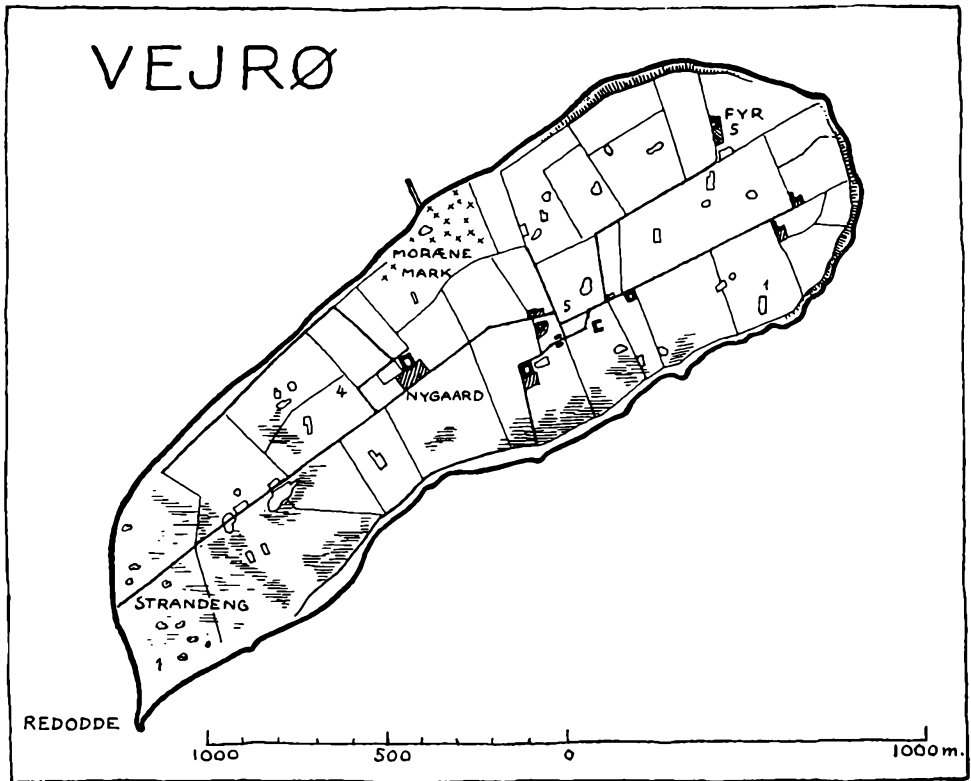
Da vi forlod Klausens gård, så vi i et træ på den store, smukke gårdsplads en træpikker, hvilket er bemærkelsesværdigt, fordi det er første gang, vi siden vor ekspeditions start møder denne fugl. Ikke en eneste gang har vi set den på de større, skovrige øer – og så skal vi finde den på en gårdsplads på denne lille bitte, fjerne ø!

Af fugle så vi i øvrigt kun de almindelige arter, således ved hegnet mellem byen og sydenden solsort, rødhals og rødstjert og ved byen masser af spurve og nogle bysvaler samt ved landingsbroen de obligate hvide vipstjarter og nogle præstekraver.

Men efterårets fugletræk begynder at præge landet. En dag så vi ved fyret mindst halvandet hundrede svenskirisker forsamlede på en roemark og samme sted en mindre flok bogfinker. En stor svaleflok jog forbi en dag, ivrig forfulgt af en spurvehøg, der lavede vældigt røre mellem de trækkende småfugle.

I alting sporer vi efterårets komme. Jeg står den sidste aften på den åbne sydkyst og ser solen synke bag røde, uldne skymasser. De mange blomsters farve på heden omkring mig blegner i det røde mørke, der sænker sig over landet. Den lille „grine til middag“ har for længst lukket sit røde bæger for aftenkøligheden; høgeurten og høstborsten står endnu med de blege, gule ansigter vendt mod det sted, hvor solen synker. Kornblomsterne inde i den gamle kartoffelmark synes helt blåhvide i farven nu ved solnedgangen, og selv lyngens blomster bliver blege under skæret fra den tunge himmelrødme.

Just som solen går i havet, kommer den i et pludseligt glimt frem bag randen af den mørke sky. Strandengens spredte, sortgrønne tjørne står skarpe mod det blændende solskær og det fosforlysende hav. I stranden vandrer en fåreflok på rad, ganske langsomt, som var det en ligbegængelse.

Så går solen i hav, og i et pludseligt gys gråner alle farver. Skyerne løfter sig fra horisonten og dækker himlen.

Nede fra stranden piber muddersneppen. Men langt ude fra den gustne havflade løfter sig noget som en sort sky, der bliver til smalle, bølgende bånd, som langsomt glider vestover højt over vandet. Det er sortænderne, der trækker.

De fem ålefiskere, som har ligget for anker nær ved os hele dagen, letter langsomt en for en. Deres sortbrune sejl glider stille til vejrs, foldes ud af den svage østbrise og føres ud over det rolige, næppe vindrørte hav, ud mod vesthimmelen, hvor mørket langsomt sluger dem.

Nu begynder *deres* arbejdsdag.

Mørket falder hurtigt. En stor, rund sky kommer sejlene over mig, og der falder en stille regn med en sagte prikken på lyngens buske. Men efter at vi er kommet om bord og alt andet er blevet stille, står der inde på en stor sten i stranden to store, grå havmågeunger og skråler op imod månen, som stiger rund og mat op bag skysløret.

Rågø

Vi vakte stort postyr på *Rågø*, den morgen vi ved ottetiden søgte at løbe ind til dens landingsbro. Det viste sig, at „Rylen“ umuligt kunne flyde landet nærmere end 200 alen til trods for, at vi derinde så de mørke, imponerende konturer af en uhyre landingsbro rage højt over vandet. Vi forankrede og gik i jollen for at søge at *ro* ind til broen, da en kvinde kom til syne mellem denne og det nærmeste hus, spejdende ud imod os med hånden over øjnene. På dette tidspunkt stod vi fast på grunden *første* gang med jollen. Kvinden løb et langt stykke langs stranden, spejdede på ny, løb tilbage til huset og endelig ud ad broen, hvor hun med alle tegn på ophidselse råbte noget ud til os, just som vi gik på grund anden gang. Som følge af afstanden kunne vi ikke høre et ord.

Vi stagede os frem og sad i alt seks gange rigtig godt fast med båden. Men endelig nåede vi så vidt, at vi kunne høre, hvad kvinden derinde ville os: „Der *har* engang været en sejlrende herind – men nu er den sandet til!“ råbte hun. Efter denne værdifulde oplysning forsvandt hun i huset og overlod os til vor skæbne. Men et øjeblik efter kom hun atter til syne sammen med en anden kvinde, og begge ilede langs stranden hen til en hønsegård, hvorfra der straks efter lød flagren, skrig og hønsejammer. „Bang,“ sagde en økse, og „bang“ én gang til! Så blev der død stille. Og lidt efter kom begge damerne ud derfra med hver sin bævrende, rødbrune hane ved benene, holdende dem langt ud fra sig for ikke at få stænk på skørterne.

Grækerne ofrede jo en hane til Asklepios – er det muligt, at de inde på øen tror, vi er et par medlemmer af sundhedskommissionen? Vi fordoblede vore anstrengelser for at komme i land. Vi tænkte på vore seks dåser labskovs; fire med forloren skildpadde og de tre stykker stegt lever fra i går, som ville blive vore nærmeste oplevelser om bord – og vi slikkede os om munden efter de unge haner.

Næppe havde vi slidt os ind til broen, før den førstnævnte af de to damer kom ud til os, præsenterede sig som lodsens hustru og inviterede os til middag kl. 12 præcis. – „Vi kan jo tænke os, hvem *De* er!“ sagde hun.

Efter dette synes jeg, jyderne kan pakke sammen, når der er tale om gæstfrihed.

Mens hanerne blev plukket og lagde deres sporer i støvet, gik vi en rundtur langs øens kyst.

Rågø findes på ølisten i Valdemar II's Jordebog, hvor den kaldes *Raø*, og der nævnes jagthus på den. Den rundagtige ø er ligesom Vejrø lav og jævn, dens højeste punkt er kun 6 m. Kysten skråner næsten overalt fra stranden en smule opefter og går straks over i dyrkede marker. På kryds og tværs er disse delt af levende hegn beplantede med poppel og pil. Jorden er kraftigere, mere leret og frugtbar end på de andre småøer, vi hidtil har besøgt herovre. Den er som et lille stykke alt for fedt Lolland, der er skåret fra for ikke at skade appetitten. Nordenden er dog noget magrere, mere åben og blottet for levende hegn. Hist og her på markerne findes runde smådamme, omgroede af småpøpler og pile. Langs sønderstranden er et frodigt mylder af de almindeligste strandplanter, strandastersen gror i store kolonier helt ud på den ilanddrevne kløvertang, og mængder af røllike, skiftende fra helt hvidt til blegrødt og dybere rødt, gror rundt omkring i læ af det lave dige.

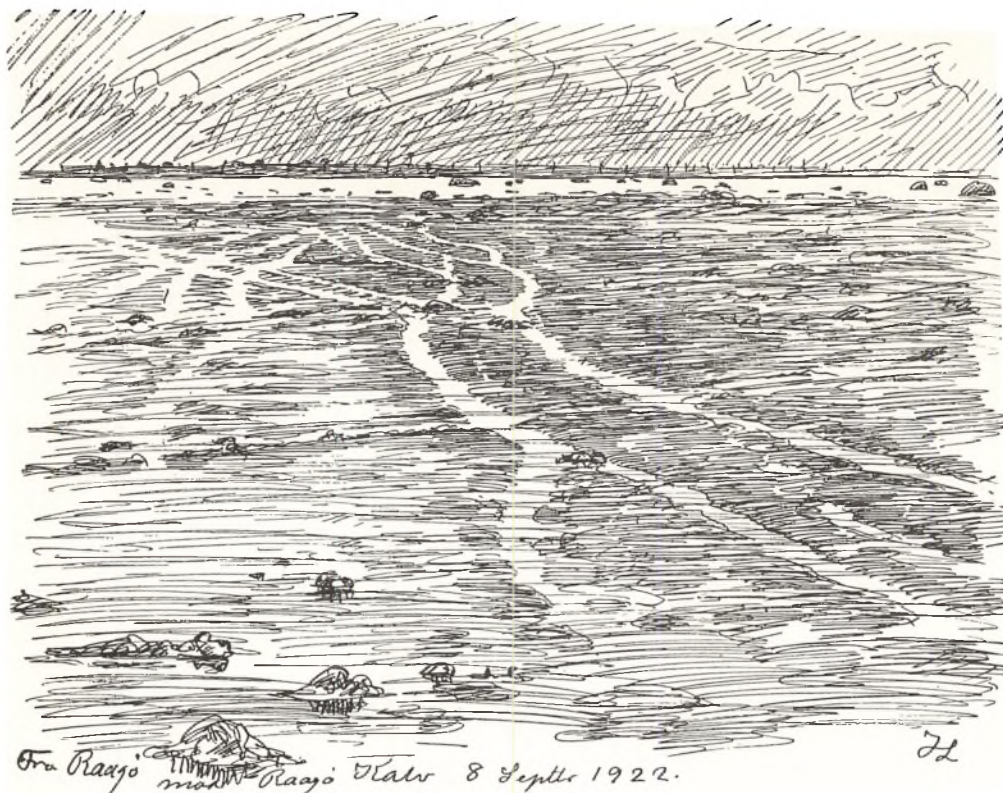
Derimod er stranden i nordvest ud imod *Rågø Kalv* umådelig lav og flad og opfyldt af store sten, der i et bredt, uregelmæssigt bælte når helt fra kyst til kyst. Det er et begyndende „drej“, her er under dannelse; man kan ved lavvande spadsere tørskoet over mellem de to øer. Kvæget vandrer frem og tilbage over den fede, lerede grund, der er stribet af en uendelig mængde dybe hjulspor.

Overhovedet er farvandene omkring øen overordentlig flade viden om,

Raago 8 Sept 1922.

SL.

og mange grunde og rev strækker sig ud i havet. Vi erfarede senere, at al færdsel mellem opankrede skibe og landingsbroen må foregå i fladbundede pramme. Lods båden ligger altid 200 m fra broen og har forbindelse med denne ved hjælp af en „Moses“. Den stolte landingsbro, som nu er ganske overflødig, skriver sig fra en periode, da her endnu ind til dette sted på kysten fandtes en åben sejlrende. Denne er nu for længst dækket af ler og sand. Øen er ved at vokse!

De småøer, vi hidtil har besøgt i Lollands nærhed, er akkurat lige så flade som det fladeste Drejølandskab, men hæver sig i modsætning hertil så godt som alle straks ved kysten et par meter over havfladen bag en smal, jævnt skrånende forstrand, således at deres plateau ligger godt hævet over havet. Derfor behøver man her så godt som aldrig *diger* til værn mod dette – og de få, man ser, er da også som oftest så primitive, at de ville vække latter hos enhver beboer af de sydfynske småøer.

Øen har fire huse og tre gårde. To af de sidstnævnte ligger på nordsiden og er forholdsvis nye og meget velholdte. Den tredje ligger på sønderstranden nær lodsstationen, har ikke mere noget jordbrug og er så ynkelig faldefærdig, at den er lige ved at synke i grus. Ingen gider rive den ned, da det er billigere at lade den falde af sig selv.⁵³

Mens jeg stod uden for den og ventede på, at dette skulle ske, trådte en ung kvinde ud fra lågen ind til dens have. Jeg ved ikke, hvorfor det overraskede mig, at hun var smuk – måske kom det bag på mig i forbindelse med al den faldefærdighed omkring mig. Det viste sig, at hun boede i den gamle gård, men at hun i øvrigt tilhørte lodsfamilien. Det viste sig endelig senere, at jeg ved middagen fik hende til bords på den side, hvor dårens hjerte sidder i modsætning til den vises, nemlig venstre.

Høsten er i fuld gang på øen. Svingende læs duver hjemad mod gårdene, og tomme vogne skramler den modsatte vej, heste pruster, neg svinges på løftede forke og hvide pigeærmer blinker fra loernes luger. Barometret falder nemlig atter stærkt efter de få dages tørvejr, så man må haste med at få det dyrebare korn hjem.

Luften er diset og hvidliggrå, solen står som en mat daler bag skyen, og det er fuldstændig vindstille. Ude fra bådene, som fisker under øen, hører man folkene snakke sammen, en enkelt fisker langt borte fløjter en melodi, som jeg kender. – Tænk, hvor er her *stille* på sådan en lille ø! Når en af dens tiloversblevne haner galer inde fra sin mødding, eller en and pludselig skræpper op nede fra tangen i stranden, lyder det som et øredøvende spektakel – og hvad glæde har man så egentlig af stilheden?

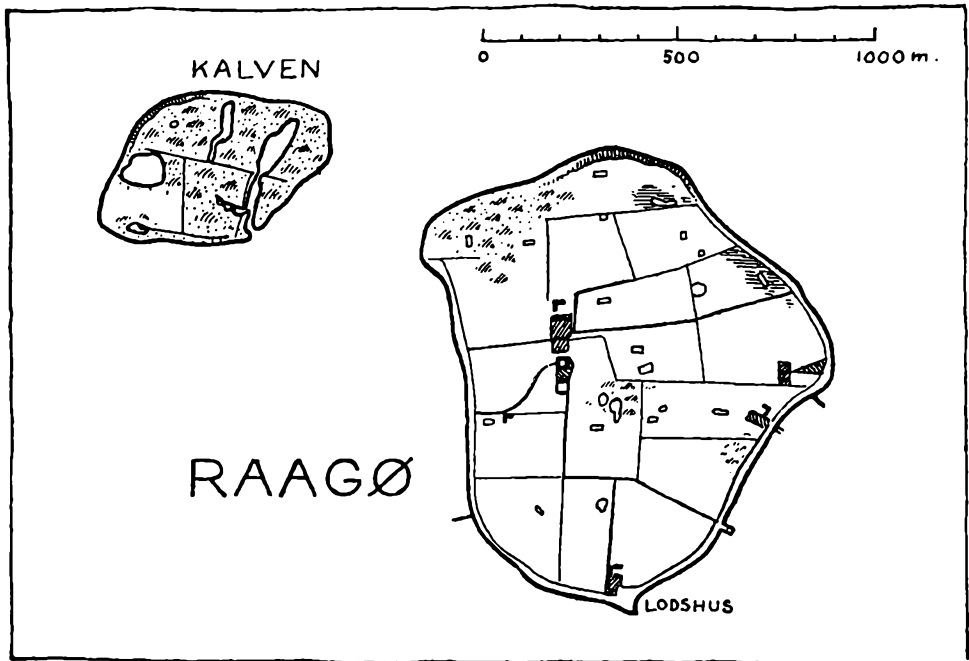
Blommer og sommerpærer hænger fuldmodne på de tyngede grene langs haverne ved sønderstrandens hegn; vi plukker og spiser af dem, mens vi går forbi. Store spurveflokke flygter for os langs hegnet. Stære, fede og tunge af høstens mangfoldighed, tumler hen over markerne mellem de bugnende haver. På de tørre grunde i fladvandet går præstekraver i mængde og nivrer med næbbene i det bløde dynd. Hundredvis af gråænder hviler på den blege havflade nær ved kysten, og store havmåger trækker snakkende langs stranden sammen med deres fjorgamle unger. En halv snes krager kommer flyvende og slår sig ned i en gammel, udgået poppel ved stranden, hvor de tavse sidder og lurer på et eller andet. De ligner gamle koner med sorte sjaler om de grå kjoler. En hejre flyver med langsomme vingeslag oven over sit eget spejlbillede over mod Lolland, og inde på fladvandet mod Kalven står nogle ryler så stille, som om de var plantede i grunden.

Alle lodsstationens mandfolk var på søen, da vi arriverede til middagen; men til gengæld var spindesiden fortrinligt repræsenteret. Hele fire generationer var til stede: oldemor, bedstemor, dennes to døtre, og den ene af disse med et barn. Det viste sig at være bedstemoderen, som havde modtaget os ved landgangen. Alle kvinderne var junoniske, blonde typer med smukke, overordentlig regelmæssige ansigtstræk, og de lignede hinanden i en så forbløffende grad, at hvis aldersforskellen ikke havde været, måtte man kunne forveksle dem.⁵⁴

Den smukke familie er – *naturligvis* havde jeg nær sagt – fra Langeland, tilflyttet for tolv år siden. Også Klausens på Vejrø var fra Langeland, ejeren af Enehøj Ø sammesteds fra. En mængde folk på smålandsøerne er kommet fra denne store nabø, lad os altså stadig passe på den stedlige „type“! – „Vi har for resten ikke været på øen så længe,“ siger de fleste, og ofte røber målet den kant, de kom fra.

Under middagen distraheredes vi skiftevis af de unge haner og af den næstungste generation af familien. Men da det fortrinlige måltid var til ende og hanerne forsvundet, gik vi bort for at bevare balancen i sindet.

Den næste, vi besøgte, var parcellist Andersen, som bor i et stort, smukt hus på øens vestside. Han er en mærkelig type, høj og slank, med et usædvanlig, ejendommeligt raceansigt, lidet nordisk af ydre, men alligevel i høj grad germansk. Han kunne høre hjemme i et af Defreggers billeder af sydtyske bøndertyper. Han er en usædvanlig levende og intelligent mand og fortæller kort og fortrinligt. Mens han taler med os, sidder han på sin stol som en mand, der ikke er vant til at sidde meget og hvem denne hvilestilling egentlig plager lidt. Der er uro i hans ben og lange krop, de brede skuldre skutter sig en gang imellem: Høsten derude venter, og *her* sidder

han og falder i snak! Men han er for belevn til ikke at forsøge at skjule det. Hans hustru er af ydre hans modsætning, en blond og buttet dansk type, og virker fuldkommen som bymenneske. Hun er øens lærerinde og har hele ni elever i sin skole, omtrent en tredjedel af alle øens indbyggere. Parret har to unge døtre, hvoraf den ene, som endnu er hjemme, ligner faderen, som var hun trukket ud af hans side – en fuldkommen gazelleagtig skabning, et lille fremmed eventyr om mærkelige, fjerne egne på den lille, danske ø. Lige kommet hjem fra marken til „mellemmad“ sidder hun og spiser som en knøs med rene drengemanerer, den unge krop er krummet sammen på stolen i fuldstændig hvile, legemet danner et S – *the line of beauty* – kæberne går hurtigt og lydløst og passer *deres*. Hun er som et ungt, sundt og skønt dyr, af en uforlignelig ynde og renhed.⁵⁴

Andersens fireogfirsårige moder, som bor hos familien, er af så godt dansk ydre, at det ikke kan være fra den kant, det fremmede blod er kommet. Hun er født på øen og husker, at der endnu så sent som i hendes første ungdom stod rester af dens gamle skov tilbage, og hun ved ganske nøje, hvilke træer der fandtes i den. Der var store ege, ask, birk og enkelte bøge. Desuden fandtes der uden for skoven vildtvoksende æble- og kirsebærtræer, dog ikke af de vilde arter.

Hun fortæller, at der hos de gamle på øen gik sagn om, at landsforræderen Corfitz Ulfeldt under sin landflygtighedsperiode i nogen tid hemmeligt opholdt sig her, og at han eller Eleonora Christine dengang nedgravede

en stor skat på øen. Desværre har ingen af øboerne nogen sinde kunnet finde denne, skønt der ofte er gravet efter den. Også Ulfeldts sønner skulle efter sigende i nogen tid have holdt sig skjult her.

Vor vært fortæller, at familiens hus oprindeligt lå ovre på „Kalven“; men efter stormfloden i 1872, da denne lave holm i modsætning til hovedøen blev fuldstændig overskyldet og jorderne ødelagt for lange tider, blev huset flyttet til sin nuværende plads, og Kalven har ikke siden været beboet. Den kun 1 m høje holm er ganske blottet for træbevoksning og ligger udyrket hen, idet den kun anvendes til græsning for kvæget.

Medens Kalven kun er 31,5 tdr. land, er Rågø 150,1. De hører begge under Horslunde sogn i Maribo amt og var tidligere herregårdsøer. Andersen fortæller mig følgende småtræk af deres historie:

En vis *Lars Olsen* var øernes første, egentlige landnamsmand. Hvornår han indvandrede, ved man ikke mere helt nøje, men han døde på øen som en gammel mand for henimod firs år siden. Han var kommet hertil fra Ærø og købte begge øerne af grev Reventlow, stavnsbåndets opløser, som ejede grevskabet Pederstrup med Christianssæde som hovedgård. Før Lars Olsen steg i land her, hvilket må være sket engang i begyndelsen af forrige århundrede, var øen ubeboet, siges der. Ved den faldefærdige gård på øens sydside har man ganske vist fundet en bjælke med årstallet 1737 indskåret; men denne kan være ført hertil som bygningsmateriale fra en nedrevet gård andetsteds.

Lars Olsens slægt har i øvrigt levet her på stedet lige til et af de første krigsår, da de sidste af dens medlemmer flyttede herfra.

Nu findes her på øen to gårdbrug, samt to parcelsteder og to huse med i alt tredive beboere – ikke så ganske lidt på 150 tønder land. Alle er nemlig jordbrugere på den lille, fede ø; kun postbådføreren danner en undtagelse som dens eneste fisker.

Som øens eneste vildtbestand findes her nogle få harer. Agerhøns har man forgæves forsøgt at indføre, de vil besynderligt nok ikke trives. Ligesom på de andre, nylig omtalte øer findes her mus, men ingen rotter eller muldvarpe. Af rovdyr skal her være en mår, som sidste vinter er gået over isen fra Lolland og har forøvet stort myrderi på fjerkræet. Da udyret imidlertid efter beskrivelsen gebærder sig på den måde, at det lader ofrene ligge efter at have suget blodet af dem, tillader vi os ubeset at konstatere, at det er en *lækat!*

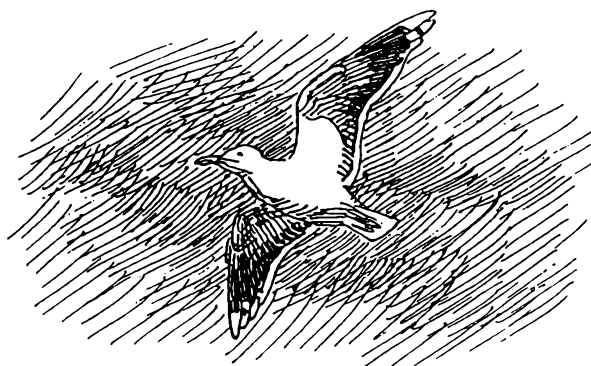
Andersen fortæller, at medens her, så vidt han ved, aldrig er fundet oldtidsredskaber eller våben af bronze eller jern, er der ofte gjort fund af ting fra stenalderen, således både stenkiler og knive. Og seks-syv steder har han på sin mark truffet pletter, hvor jordsmonnet dybt ned har været forbrændt

af ild og ganske sortagtigt. – „Det går aldrig væk,“ siger han. Formodentlig er det spor af oldtidsboplads, sandsynligvis fra den yngre stenalder.

Når undtages den fjerne Vejrø ligger alle øerne i Smålandshavets vestlige del hyggeligt samlede i flok; blandt de syv-otte stykker, som findes i denne gruppe, er lokalitetens to anseligste Fejø og Femø. Over de smalle farvande, som skiller dem, er det nemt at færdes, og let er det for en skude at komme i læ under uvej. Beboerne benytter sig heraf; det er et meget færende folk, som er selskabeligt anlagt. Også Rågø har nem forbindelse med omverdenen, således med Lolland over det 2 km brede Rågø Sund og med Skalø over det nøjagtigt lige så brede Ståldyb. Øen danner et almindeligt søndagsudflugtssted for folk i sejlbåde fra Lolland, og farvandene er på godtvejrskdage opfyldt af sejlene gæster, som færdes fra ø til ø.

Da vi om eftermiddagen forlod Rågø, traf vi på broen lodsstationens damer, som til afsked forærede os en skøn lærredspose, udvendig dekoreret med to dannebrogsgflag med korslagte stænger, en fin opmærksomhed mod os som repræsentanter for en søfarende nation, og indvendig stoppet – ganske vist ikke med „de frugter, som bonden aldrig ser“ – men med store rødkindede, duftende æbler!

Så letted' vi vort anker og drejed' skuden rundt --

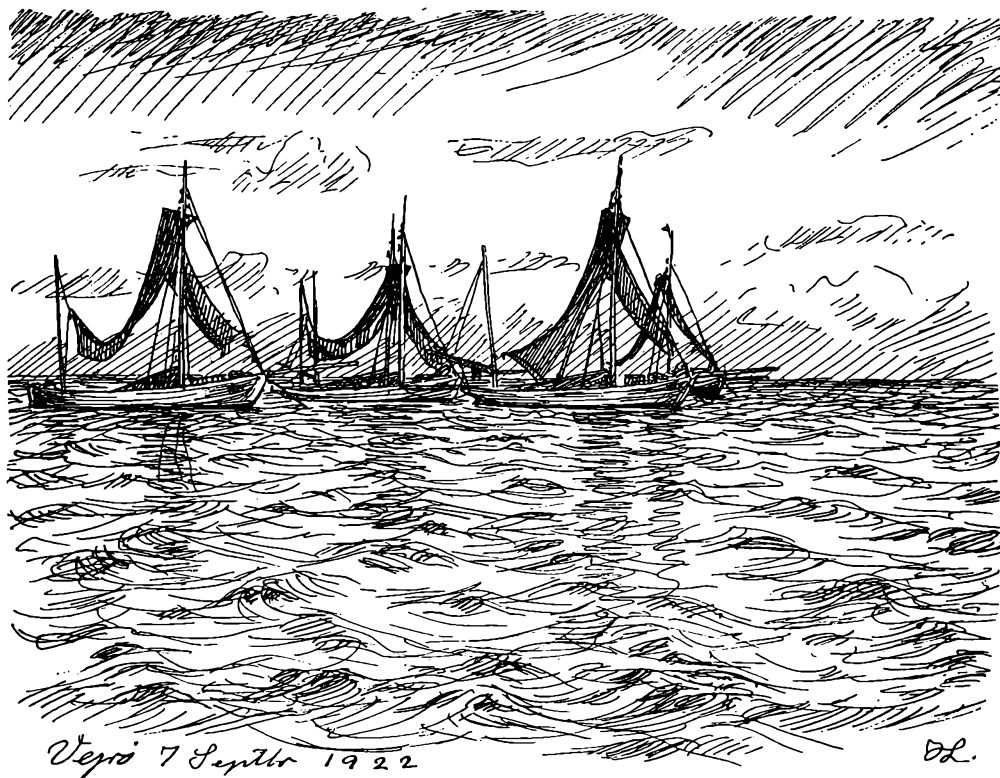
Intermezzo

Ølisten i Valdemar Sejrs Jordebog viser, at Smålandene var nogle af landets vildtrigeste øer. Det er særlig hjortevildt, bogen nævner. Men „hus“, dvs. jagthus, hvor kongerne med deres følge kunne opholde sig og overnatte, findes, i modsætning til de fjernere øer, på en mængde af disse, således på Vejrø, Rågø, Fejø, Femø, Askø, Masnedø, Bogø, Tærø og Langø. Dette tyder på, at disse egne var særlig yndede jagtrevirer, hvad der let kan forklares ved deres vildtrigdom og deres nære beliggenhed ved Sjælland.

Som tidligere omtalt lå så godt som alle disse øer omkring begyndelsen af det trettende århundrede fuldstændig mennesketomme hen som følge af de hundredårige kampe mod venderne, i hvilke Smålandene og de større øer i nærheden dannede det uhyggelige brændpunkt. Saxo siger, at på den tid, da Svend, Knud og Valdemar kæmpede om herredømmet i Danmark, „stod som Følge af at Sørøveriet havde taget saa stærk Overhaand, alle Landsbyer i det østlige Jylland forladede fra Vendsyssel og helt ned til Ejderen, og Markerne laa udyrkede hen. Den østlige og sydlige Del af Sjælland laa ogsaa gold og øde, thi Bønder var der ingen af, og Sørøverne holdt til dér, som om de var hjemme. Paa Fyen var ogsaa kun faa Indbyggere tilbage.“ – „Man stolede hverken paa Vaaben eller Byer, men spærrede Bugter og Vige med lange Pæle og Bomme, for at Sørøvere ikke skulde kunne lægge derind.“

Lolland og Falster skaffede sig undtagelsesvis en tid fred ved overenskomster og ved at betale for sig. Resten af øerne lå fuldstændig øde. Disse småøer, hvor oldtidsfund de fleste steder viser, at de havde været rigt bebyggede lige siden stenalderen, blev ved denne lejlighed fuldstændig affolkede, sank tilbage i naturtilstand og endte med som ingenmandsland efter loven at blive kongens eller kronens ejendom. Som regel betyder dette i første instans kun, at de bliver kongelige vildtbaner. Men efterhånden som de ved salg eller på anden vis kommer i adelens og siden i borgerliges besiddelse, bliver mange af dem på ny beboede og efterhånden opdyrkede – men kongerne vedblev næsten *bestandig at beholde jagtretten*.

Jagten var jo i middelalderen og begyndelsen af den nyere tid den eneste idræt, som kongerne og adelen kunne være bekendt at give sig af med. Det var derfor ganske naturligt alle uadelige forbudt at drive jagt overhovedet, når undtages jagt på ulve, som ikke ansås for at være fin sport. Historiske optegnelser om disse jagter fra ældre tider kender man ikke. Først omkring

Frederik II's tid kommer der underretninger om, hvordan sådanne jagter har artet sig.

På de af småøerne, som allerede dengang havde nogle få fattige indbyggere, bønder eller fiskere, må disse forlystelser have kunnet give anledning til stor forundring. Før det første var der jagtselskabets ankomst. Dette bestod foruden af jagtherrerens mængde som regel af tre vildtskytter, en jæger, seks jægerdreng, nitten pandesvende (som opstillede duge eller „pander“ til at dirigere vildtets flugt), en dreng, som tog vare på mynderne, og fire dreng til opvartning for „reckelerne“, de store hunde, der især benyttes til vildsvinejagt.

Dernæst kunne den fortæring, som det høje selskab lod skaffe til veje eller medbragte, nok få en arm bonde til at korse sig og lokke spyttet frem i hans mundkroge. Efterhånden havde han jo ikke stort andet tilfælles med disse herrer end dette, at han endnu – hvor formasteligt det end lyder – ligesom disse, betjente sig af den oprejste gang. Hvordan må det ikke have taget sig ud for sådan et kreatur, når et kongefølge mødte op med en spiseseddel som f. eks. Frederik II's ved en jagt på Falster den 6. juli 1558, da der blev anskaffet følgende til hans og hans følges nødtørft: 1000 sider flæsk, 100 øksne, 950 lam, 3000 høns, 1000 tdr. havre og så fremdeles – naturligvis for-

uden hvad der blev fortæret af vildt, for ikke at tale om de *drikkevarer*, der konsumeredes!

Endelig var der selve jagten, hvori bonden naturligvis deltog som klapper, og som også kunne give anledning til undren over den uhyre nedsabling af vildt, der fandt sted. Det store, løbende vildt blev af bønderne som oftest klappet ind mellem to rækker af store, opstillede duge, de såkaldte „pander“, der fra en begyndende større afstand løb vinkelformet mod hinanden og endte i en åbning på et par hundrede alens vidde, uden for hvilken jægerne var posteret. Eller drevet endte i et indelukke med en snæver åbning, som tillukkedes, når vildtet var flygtet derind. Herinde endte jagten med et fuldkomment slagteri, idet vildtet fældedes af de tapre herrer med skud eller spyd. Der fortælles, at blodbadet *sjældent* overværedes af herskabets damer – men dette fandt dog altså sted! Selv når det drejede sig om jagt på vildsvin, må denne have været temmelig ufarlig for jægerne, thi der forekommer intetsteds i de omhyggelige jagtregnskaber udgiftsposter til sygepleje el. lign. for jagtherrerne, medens sådanne er almindelige for staldpersonalet eller andre af kongens følge på disse udflugter.

Der nævnes for øvrigt også pürsch- eller birsch-jagt og ligeledes den såkaldte hetzjagt, omtrent svarende til nutidens støverjagt.

Den eneste jagt, hvori bønder måtte deltage som *jægere*, var ulvejagten, der ikke således som de ovennævnte ansås for nogen „fornem“ idræt! Når ulvene blev for nærgående, blev egnens bønder simpelt hen udkommanderet til møde med våben og værge hos bestemte „ulvefogeder“, der var indsat af lensmanden til at lede disse jagter.

På Frederik II's tid opførtes der flere steder i nærheden af jagthusene rum, hvori dronningen og hendes damer kunne bo for at være så meget nærmere ved skuepladsen for disse heltemæssige bedrifter. Dette har dog formodentlig kun været tilfældet på de større øer.

En fremmed, som i 1590 besøgte Danmark, meddeler, at her fandtes vildt i mængde, især rådyr og vildsvin. Særlig var de sydlige egne omkring Smålandshavet vildtrige, og fra de større øer hernede har man f. eks. i 1560 plantet vildt til de vildtfattigere egne på Sjælland.

Trods denne overdådighed vågede de kongelige herskaber strengt over deres jagtrettigheder, og bestemmelserne om disse var overordentlig hårde. Det var yderst sjældent, at en adelsmand havde jagtret på sin egen grund, og selv om dette var tilfældet, var denne ret ofte betydelig indskrænket, således på Lolland og Falster fra 1558 ved påbud om, at adelen måtte afholde sig fra jagt i nogen tid, for at vildtmængden kunne øges. Og sjældent fik en adelig tilladelse til at jage på kongens jagtgrund, selv om det var adelsmandens egen jord, uden som kongens gæst og i denne høje herres følge.

Henrik Brahe på Hammershus fik allernådigst lov til årligt at nedlægge ét stykke vildt til eget brug på sin jord, hvortil kongen havde jagtretten! En ganske sjælden overenskomst blev indgået med lensmanden på Ravnsborg den 15. juni 1582, idet han fik lov til at drive fri harejagt på *Fejø, Femø og Askø*, så ofte han *personlig* ønskede det, imod årligt at betale kongen to rosenobler og dronningen en portugalsløg!

Den 22. juli 1552 udstedte Frederik II den forordning, gældende for Fyn, Sjælland og Smålandene, at præster og bønder ikke må færdes med bøsser og armbrøster i skove og marker, og borgerne ej heller, med mindre de skal på udenlandsrejse. – Ingen uden for adelen måtte ifølge samme forordning holde hund, hvilket siden ændredes til, at der måtte holdes én i hver gård, men dyret skulle være enten bestandig lænket eller „lemmet“ på det ene forben, dvs. have dette afhugget ved knæet.

Krybskytter behandledes som tyve og røvere af værste slags. Ifølge en reces af 1537 stod det *enhver*, som greb en krybskytte på fersk gerning, frit for at stikke begge mandens øjne ud eller klynge ham op på stedet i det nærmeste træ. Blev han behandlet nådigt og forinden afstraffelsen ført i forhør, var dette almindeligvis „pinligt“ – dvs. offeret blev anbragt på en træhest eller pinebænk for at fremme talefærdigheden. – Krafsernes dyreskytte, som var kommet for skade at skyde et dyr for egen regning i et enemærke og derpå havde skudt hesten væk under en kongelig jæger, blev pinligt forhørt og derefter hængt i en galge, der var dekoreret med hjortetakker samt hans to lange bøsser pånaglede – den almindelige prydelse for en krybskyttes galge.

På en kancelliskrivelse til lensmanden i Kalundborg len, hvor to bønder dømmes til hængning for krybskytteri i november 1574, har Frederik II med egen hånd tilføjet disse barmhjertige ord: „Slipper Du dem, da skal Du selv hænge, siger Niels Kaas.“ – En anden gang hænder det, at en hjort springer på en staver i en bondes gærde, render den ind i sig og dør på stedet – hvorpå bonden æder kødet af den. Han straffes for denne handling „paa Gods og Penge efter hans højeste Formue“. – Det er formuen, man skal lægge mærke til!

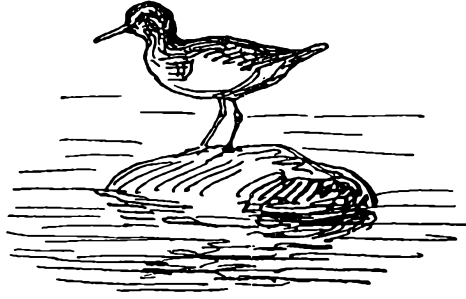
For fiskeriets vedkommende fandtes i øvrigt lignende stramme love, og da disse ikke alene gjaldt de ferske vande, nyttede det ikke stort, om kystbonden i sin elende søgte ud på havet for at finde en ferskebid til grovbrødet.

Det var ikke skønt at være bonde i de tider.

Mange ting mellem himmel og jord kunne give ham anledning til stor forundring – om han endnu besad den evne at kunne forundres! Når det høje selskab efter endt jagt forlod stedet, hvor han året rundt sled for sin magre kost, da ville han kunne skaffe sin undren ny næring ved at betragte

de nedtrampede marker, som den vilde jagt var gået hen over uden fjerreste hensyn til de strå, der groede på den.

Men tiderne skifter, som alle andre steder således også på Smålandshavets øer. Her som alle vegne i vort hyggelige land er bønder og husmænd gået strålende fremad. Og ganske lovmedholdeligt har de benyttet sig af konjunkturerne til helt at udrydde vildtet og delvis adelsmændene.

Fejø

En morgen ved syvtiden sætter vi os på vore cykler, som vi den foregående dag havde hentet i Kragenæs, for at begive os ud på vor første færd over *Fejøs* veje.

Men først må vi besørge de hårde pligter. Undervisningsministeriet har ingenlunde ydet dette værk sin støtte, for at jeg skulle skrive *digte* om vore øer. Her kræves de tørre fakta! Altså, kære læser, luk øjnene – havde jeg nær sagt – og slug den bitre skefuld. Man må give kejseren, hvad kejserens er. Senere skal du få ambrosia – om guderne og Fejø vil! Altså:

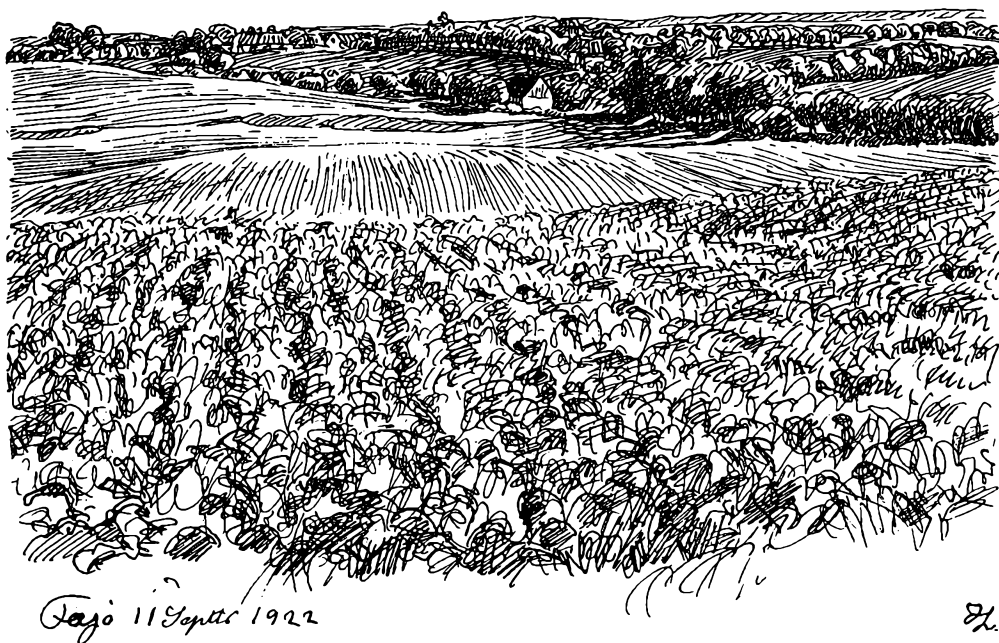
Fejø er Smålandshavets største ø. Sammen med Skalø, med hvilken den er landfast, dels ved et „Drag“, dels ved en dæmning, er den 3092,3 tdr. land; af disse andrager Skalø vistnok henimod de 200. Fra Lolland er den skilt ved det omtrent 2½ km brede Lindholms Dyb, eller snarere dettes forbindelse med Ståldyb; fra sin omtrent jævnbyrdige nabo Femø ved det næsten 4 km brede Femø Sund. Langagtig fra vest til øst – som næsten alle vore småøer – og stærkt indskåret af havet har den en meget uregelmæssig form. Dens nordligste punkt hedder Skovnakke, det sydligste Avernakke Hage, mod øst ender den i Sletterne med Fejø Sletterev, i nordvest i Skalø med Nebberne som det nordligste punkt. Dens overflade er ujævn og småbakket, men når aldrig nogen betydelig højde; det højeste punkt er Bibjerg omtrent midt for Vesterbys sydside på øens vestlige del, det når kun 18 m; enkelte andre steder findes småbakker på 12–13 meters højde.

Øen falder i to dele, skilte ved et lavt, fladt engdrag, som fra bunden af „Kagevig“ strækker sig tværs over dens midte i sydøstlig retning ned mod „Dybets Havn“; dette engdrag har tidligere uden tvivl været et sund, som har skilt øen i to dele. På den vestlige del ligger byen *Vesterby* med færgestedet „Vasen“, hvorfra der er overfart til Kragenæs på Lolland, på den østlige *Østerby* med færgestedet Sletterev, som dog nu er nedlagt. Spredt på øen ligger mindre samlinger af gårde og huse, som bærer navnene *Sønderherred*, *Skoven*, *Andemose* og *Nørreherred*. Østerby har „Dybets Havn“ i syd, en ret anelig havn for fiskerbåde og andre småfartøjer; den er øens vigtigste udskibningssted sammen med „Vasen“ på vestsiden.

Fra havnen på sydøstsiden fører vejen mellem huse og villaer af nymodens præg – dette er sagt i nedsættende betydning og hensigt – op til Østerby, som heller ikke byder på andre skønhedsværdier end dem, der skyldes dens sir-

lighed og dens overvældende mængde frugthaver. Byen er ligesom Vesterby af imponerende længde, henimod 2 km, og tæt bebygget langs begge sider af vejen. Men kun ét sted føler man sig foranlediget til at stå af cyklen, det er hvor byens smedje ligger ved det smukke gadekær og spejler sine hvidkalkede mure og røde tage i dets stille vand. I al sin enkelhed er smedjen det eneste stykke arkitektur i hele den kilometerlange række, der rummer nogen skønhed. Vejen mellem de bovnende frugthaver er naturligvis til overflødighed vansiret af kolossale telefonpæle. Nogen landsbyidyl findes her sandelig ikke.⁵⁵

Fra Østerby kører vi ad hovedvejen vestpå over et ensformigt, svagt bølgende land til Vesterby. Heller ikke den byder langs sin hovedgade på noget ejendommeligt eller smukt. Her er det samme væld af haver med frugttyngede træer som i Østerby – ja, Gud, hvad så vi ikke af frugt på disse øer! – Udsigten fra det højdedrag, hvorpå byen ligger, er ganske imponerende, især fra „Bibjerg“, med sine 18 m øens højeste punkt. På stedet ligger en bondegård med en mægtig, enligtstående ask udenfor. Denne havde vi allerede bemærket fra langt hold ude på søen; den dominerer øen med sin højtloftede krone og er synlig fra hele arkipelaget som en vældig pinje, hvis top ligner røgen fra en vulkan. Året efter så vi dette træ helt ovre fra Omøs højder, en strækning på over 3 mil.

Vi spiser smørrebrød i Vesterby kro, hvor der i anledning af, at beværtningen skifter ejer, i øjeblikket hersker et fælt roderi. Måske var det dette, som influerede på smørrebrødets beskaffenhed, det er det elendigste jeg har fået – men til gengæld var det så dyrt som på en førsteklasses restaurant i København. Der må jo være balance i tingene! Vi har overhovedet aldrig noget sted på øerne, hvor der var restaurant, selv i de tarveligste, kunnet spise til anstændige priser. Den almindelige udgift for os til fem stykker smørrebrød, en bajer, en snaps og en kop kaffe var for to mand mindst ti kroner – aldrig under!

Skælv ikke, naturdyrkere, I som søger ensomhed – dette bliver aldrig noget turistland!

Fra Vesterby cykler vi gennem „Sønderherred“ for at komme ned til øens kirke, men gør fra vejen en afstikker sydvest på ad den lille vej, som fører ud mod Avernakke Hage (arre = aver = avre er det gamle ord for havre ligesom i Avernakø og andre steder). Afstikkere fører næsten altid til noget overraskende i modsætning til færdselen ad de slagne veje, og således gik det også her. Landet falder i brede bølger ned mod syd, og da vi svingede bort fra hovedvejen, fløj vi på frihjulet ind i et eventyrland af en mose, mægtig og vid som en steppe og opfyldt af en sammenhængende skov af tætte, høje

siv, hvor vi på den smalle vej oftest var helt borte mellem rørene. Det var „Storemose“, vi var plumpet ned i. Cyklerne skumplede på den knoldede bund, så vi af og til var ved at fare ud over styret. På højdepunkterne af disse hop fik vi ligervis som springhjortene i et pludseligt glimt udsigt over den ejendommelige sump med dens svajende sivskove, den smalle, slyngede sti og enkelte spredte, lyse pilegrupper.

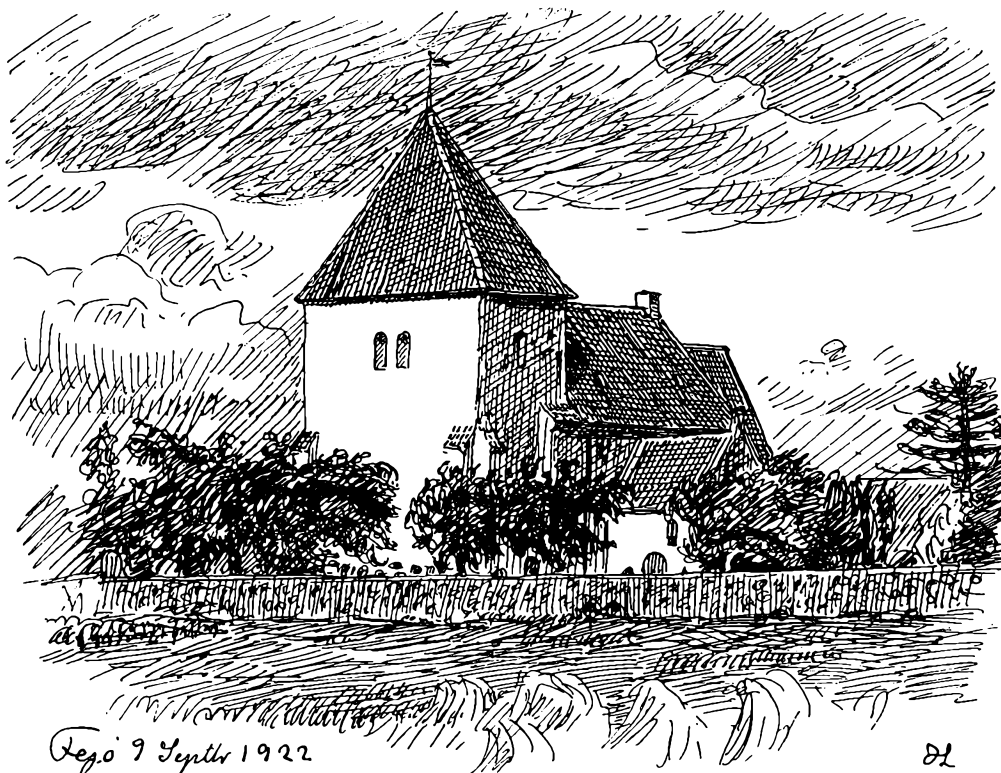
Da vi kom ud på den anden side, fandt vi nærmest ude ved „Hagen“ en udstrakt, flad vejle, grøn og saftig som alting her, og brudt af laguner og damme.

Vejen langs sydøststranden forbi kirken er så tæt omringet af levende hegn, at man overhovedet kun ser de nærmeste af disse. Pilen er her helt borte, alle vegne ser man kun de kedsommelige stynede popler.

Kirken ligger besynderligt ensom på dette mærkelige afsides sted, kun få alen fra stranden og langt fra alle øens byer. Grunden til denne besynderlighed er den, at den oprindelig også tjente som kirke for alle de omliggende øers beboere, således også for Femøs, og den måtte ligge bekvemt for de tilsejlede folk. Den er lille, undersætsig og tætbygget – man tænker uvilkaarligt på alle de storme, som fra det nære hav er faret hen over dens tag og mure. Om dens alder ved intet menneske nøjagtig besked, men den må være meget gammel. Thi kirken på Femø, som er yngre, rummer en prædikestol og en altertavle fra den katolske tid; dersom disse ikke er ført dertil andetsteds fra, må vi rimeligvis tilbage til det fjortende-femtende århundrede, når vi vil have alderen på Fejø kirke. Dens murværk og stil tyder også på, at den er fra denne periode. Den er opført af munkesten, kor og skib er romanske, tårnet sengotisk, alt nu overkalket. Den er smuk og ædel, og den passer til sin ensomme beliggenhed på den åbne flade med sit mærkelige lave og brede tårn med tag som en regelmæssig pyramide, der trods sin ringe højde er synligt langt ud over havet. Hvilken harmoni der er i dens strenge, fornemme linjer!

Indvendig er den i tidens løb blevet mishandlet ved restaureringer; således er den for ikke længe siden blevet forsynet med et fladt bræddeloft, som er bemalet med hæsle oliefarver. To gamle, meget smukke skibe findes ophængt under loftet.

En eneste fortrinlig bygning til har denne ø, det er den gamle, forhenværende birkedommerbolig, som vi finder, da vi kører herfra ad vejen tilbage mod Østerby. Den er et unikum på stedet ved sin fornemme patricierstil og ligger omgivet af en endnu pragtfuld og ejendommelig have. Efter at birke-dommerembedet er ophævet, er den kommet i en bondes besiddelse og er indtil videre uskadt udvendig. Men med tiden vil den vel blive udsat for lidt af hvert. Den burde fredes som den eneste fornemme menneskebolig på øen.

Vi haster på ny gennem Østerby i hele dens enorme længde og kommer ud til „Andemose“ på østsiden, atter gennem et ensformigt terræn med evindelige, levende hegn. Ligesom Langeland, der også på østkysten har et Andemose med dets „Knøs“, har både Fejø og Femø *deres* på østsiden.

Overalt virker landskabet forstemmende på sindet. Det bedste, vi har set, er mosen; i øvrigt er det eneste formildende dette, at man en gang imellem kan finde et lille højdepunkt, hvorfra man kan se, hvad der er *uden for* øen. Her må man leve på „udsigterne“ – ligesom den fattige tårnvægter!

Heller ikke sydligere ved Sletterne og Sletterev fandt vi lise for vore tørstige sjæle.

Dagen derpå gik turen forbi „Skoven“ – således formodentlig kaldet, fordi øens sidste skovrest har stået her – til „Skovnakke“, øens nordligste odde, som begrænser „Kagevig“, der vestligst har sin grænse i Skalølle. Beständig det samme øde, alt er dyrket – her mangler *natur!* Det er det fedeste, gennemrodede Lolland om igen. Trods det vidunderlige efterårsvejr med alle „høje himmelporte“ åbne, er der hernede ved jorden dødsens ked-sommeligt. Vi kan være glade for, at vi ikke fik Fejø at se i regnvejr – det måtte være fælt!

Over de flade jorder, der alle sammen er stubmarker, kartoffel- eller roe-

marker, ses næsten ikke en blomst. Kun den lille „grine til middag“ lyser ensom inde fra stubmarkerne med sit lille koralrøde bæger op mod den store livgiver, der ellers har et fælt mas med at lokke et smil frem på Fejøs flade ansigt.

Men den dag blev navnkundig ved, at den endelig landskabeligt reddede øen fra den fuldkomne og endelige tilintetgørelse! Det var, da vi fra hovedøen begav os forbi Noret ud ad Draget for at komme over til Skalø. Men herom først senere under denne. Thi måske er det i virkeligheden Skaløs for-tjeneste!

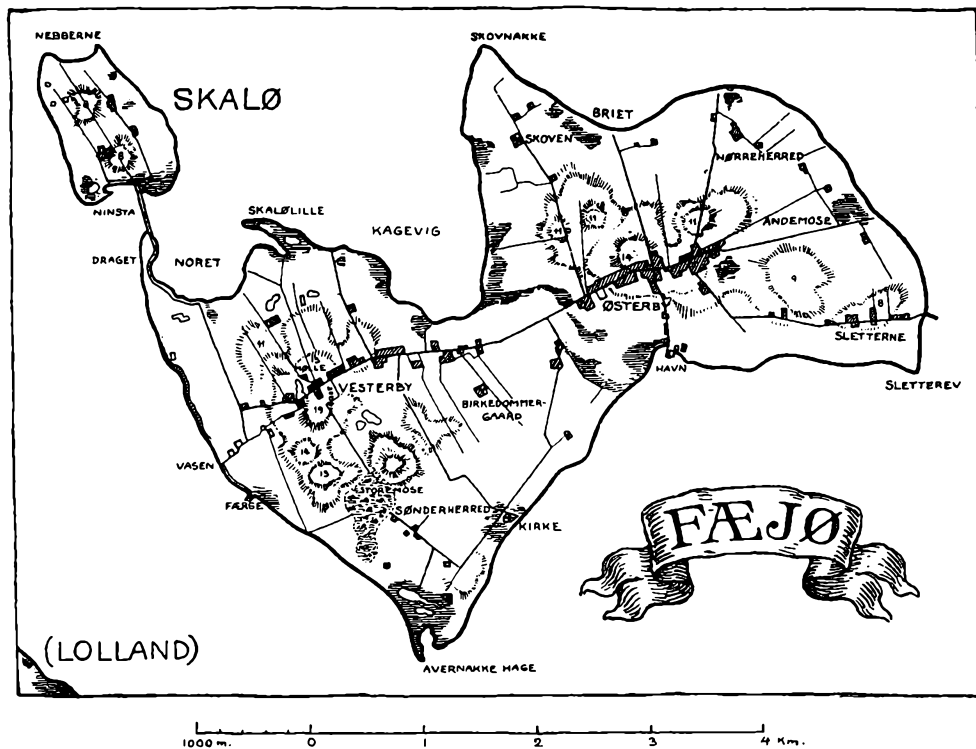
Vi besøgte den gamle, forhenværende lærer Skrydstrup i Vesterby, en elskværdig og fin gammel herre, i hvis hus vi blev yderst gæstfrit modtaget, og hos hvem jeg fik en mængde oplysninger om øen, dens beboere og dens dyreliv.

Efter hans udsagn hørte Fejø i gammel tid som riddergods under det for længst forsvundne Ravnsborg på Lolland. Borgen lå ved kysten nær den nuværende landsby Ravnsby, hvor man endnu finder dens voldsted på den 19 m høje Ravnsby Bakke eller „Ravnshøj“. Beboerne har imidlertid aldrig været fæstere. De fleste af øens gårde har nu en gennemsnitsstørrelse på 40 tdr. land, kun ganske få er større; men jordens bonitet gør dem til fortrinlige ejendomme.

Ved „Skoven“ på Marius Lunds mark lå forhen voldstedet af det gamle „Dragsbjerg Slot“; men af dette er nu ethvert spor forsvundet. Mange steder er der fundet mængder af redskaber og våben fra oldtidsbebyggelsen, men aldrig inden for mands minde gravhøje eller dysser. Det er dog sandsynligt, at sådanne har været her, men at de for længst er nedpløjede.

Beboerne kaldes af indbyggerne på de omliggende øer „fejbattinger“, medens Femøs beboere kaldes „fømboer“. Øbattinger er for øvrigt lollændernes spottenavn til folkene på alle småøerne heromkring. *Batting* er oprindeligt benævnelsen på en endnu ikke flyvefærdig fugleunge; senere er den gået over til at blive betegnelse for en hjemmefødning, som aldrig har haft næsen uden for sin egen rede. En sådan kaldes i Jylland en „jydebatte“.

Befolkningstallet på øen viser det usædvanlige forhold, at medens her tidligere var henimod 1500 indbyggere, findes her nu kun 1280. Nogen bestemt grund til denne nedgang er ikke påvist, men måske skyldes den den almindelige udvandring til storbyerne. Her findes for disse godt tolv hundrede mennesker to mægtige gæstgivergårde, en i Øster- og en i Vesterby; de lever i den vildeste konkurrence og overbyder hinanden i fantastiske påfund af fristelser for at trække gæster til. Og de besøges livligt af ungdommen, der

her som andre steder måber i biografteatrene eller gribes af dansedelirium, når blot en grammofon spiller en negermelodi – ganske som i vor fortrinlige, højt kultiverede hovedstad. For så vidt synes udvandring ganske overflødig.

Her er i det hele et moderne sving over alle ting. Vesterbyerne har i øjeblikket leveret modparten i Østerby en alvorlig *knock-out* ved at bygge en stor udskibningsbro ved „Vasen“ til 130.000 kr., ganske vist med støtte fra Nakskov by. Herfra foregår nu trafikken, ind- og udskibning af varer samt personbefordring (og udvandring) fra den vestre del af øen over Kragenæs på Lolland, alt med motorbåde – overfartstid 20 minutter!

Øens gamle forbindelse med Lolland gik over Bandholm, hvad man endnu sporer i ordsproget: „Der skal en god tro og et par brede fødder til at gå fra Bandholm til Fejø.“ Det var vel sjældent, at troen var stærk nok, selv i de tider.

Foruden deres fortrinlige agerbrug har indbyggerne mængder af rationelt drevne frugtplantager. Avlen har i disse og i haverne i år været så overvældende rig, at en mængde træer er væltet under vægten af frugtmængden. Overalt, hvor vi kommer, ses langs veje, i grøfter og inden for havernes hække den nedfaldne, delvis modne frugt ligge og rådne, ikke i hundredvis af pund, men i tusindvis af læs! Her er en overflod, så ingen mere vil samle det op, og svin og fjerkræ gider ikke æde mere deraf.

Hvad vi fik at se af dette spild af næringsværdier på disse småøer, grænser til det utrolige; men herom mere senere.

Der findes om øen et *sagn*, som for øvrigt har masser af paralleller andre steder: En trold på Lolland havde set sig galhovedet på Fejø kirke og bombarderede den fra Ravnsby Bakke med kampesten. Han har kun ramt dårligt, thi mens kirken slap uskadt, blev farvandene rundt om øen opfyldt af de store sten, som man kan se dér den dag i dag.

Et andet, mere originalt lyder således: For omtrent tyve år siden kom der brune rotter til øen. Deres tilsynkomst forklares på følgende måde: For noget over hundrede år siden viste der sig pludselig en gammel, af beboerne ganske ukendt kvinde, som gik omkring og tiggede. Da alle var så gode og venlige imod hende, kvitterede hun for dette med løftet om, at det skulle vare hundrede år, inden der kom nogen rotte til øen.

Nu er tiden altså udrundet; men hvad skal man gribe til, nu da feerne er forsvundet af landet?

For øvrigt bør befolkningen kunne tåle denne *ene* plage, thi her findes på øen ellers hverken ræve, muldvarpe, måre, ildere, lækatte, mus, skader eller – oksebremses! Lykkelige ø!

Fejø 11 Septbr 1922

72

Af vildt er her en del agerhøns, som for få år siden indforskrevet fra Tyskland og trives godt. Derimod er her kun ganske få harer, vel sagtens er de bortskudte, thi livsbetingelserne må dog ellers her være de bedst mulige. En eller anden ræv lusker lejlighedsvis over isen fra Lollandssiden, men bliver øjeblikkelig jaget og skudt.

Gennem lærer Skrydstrup kom jeg i berøring med et par af beboerne og fik tegnet en bonde af gammel Fejølslægt, som trods sit ejendommelige ydre ikke er langt fra at være den typiske fejbatting. Det var Niels Hansen fra Vesterby, en ret utilgængelig og kantet mand, tavs som graven, men af en egen, stejl skønhed, streng som en nordamerikansk indianer i sine træk med den mærkelig tilbagefaldende, høje pande og med det stolte, stille smil. Jeg har set adskillige af denne type her på øen, nogle tørre, lidt visne bønder, meget forfinede. Han skal sammenlignes med portrætterne af Bogøfolkene og typerne fra Nyord, for at man kan forstå, hvor jeg vil hen. Se på dem sammen!

Det var først efter en omhyggelig introduktion og længere forhandlinger mellem familiemedlemmerne indbyrdes, at han gik på skafottet; men en bedre model til at sidde stille har jeg aldrig haft. Han er en af de få bønder, jeg har tegnet, som ikke faldt i søvn i stolen. Det er såre svært for disse friluftsmennesker at sidde stille i timevis.

Ikke nær så heldig var jeg, da jeg i samme ærinde opsøgte hans broder i dennes gård i nabolaget. Man havde for øvrigt forberedt mig på at møde lidt af hvert ved at indfinde mig dér. Men vi har forbindsstoffer med, og det hænder jo, at ekspeditionsmedlemmer sætter livet til; det må man gøre op med kone og børn, inden man ta'r hjemmefra.

Han boede i en stor bondegård på byens søndre side, hvor man i modsætning til langs hovedvejen endnu finder en del prægtige gamle, typiske bøndergårde. Hans var en af de smukkeste og bedst bevarede, en anelig bindingsværksbygning med de typiske gavle, hvor bræddebeklædningen af utjæret træ går halvt ned over gavlfeltet.⁵⁵

Hans Hansen stod uden for sin gård, da jeg nåede derhen. Efterhånden som jeg kom nærmere, blev jeg mere og mere imponeret af hans ydre og holdning; det er en af de smukkeste gamle karle, jeg har set, han mindede om broderen, men var større – han lignede en høvding, men med et så indædt gnavent udtryk i ansigtet som Ahasverus må have haft, da han sad guldgul og sur „som ett lejon i ett jungfrubur.“ Fra det øjeblik, vi blev hinanden var, stod han stille med front imod mig og med tommelfingrene i vestens ærmegab. Jeg nåede ham på to alens hold, og han så på mig uden at blinke.

Så stille står en stor hanhund af fin race, der kender sine fortrinlige bide-redskaber, når en fremmed hanhund nærmer sig for at snuse . . .

Vi så lidt på hinanden. Så hilste jeg.

„Jeg kommer fra Deres bror,“ begyndte jeg, „og lærer Skrydstrup har omtalt Dem for mig. Det var vel ikke muligt, at jeg kunne få en samtale med Dem?“

„Nej!“

„Jaja, så må De jo undskylde! Men jeg må måske ha' lov til at fotografere et billede af Deres gårdsplads, den skal være så smuk. Det er til eget brug, og De skal ikke købe det!“

„N-nej!“

„Det var kedeligt. Men *udvendig* må jeg vel tage et billede af gården?“

„N-NEJ!“

Hans første nej havde virket som et svirp af en pisk. De to andre var fuldkommen ubeskrivelige.

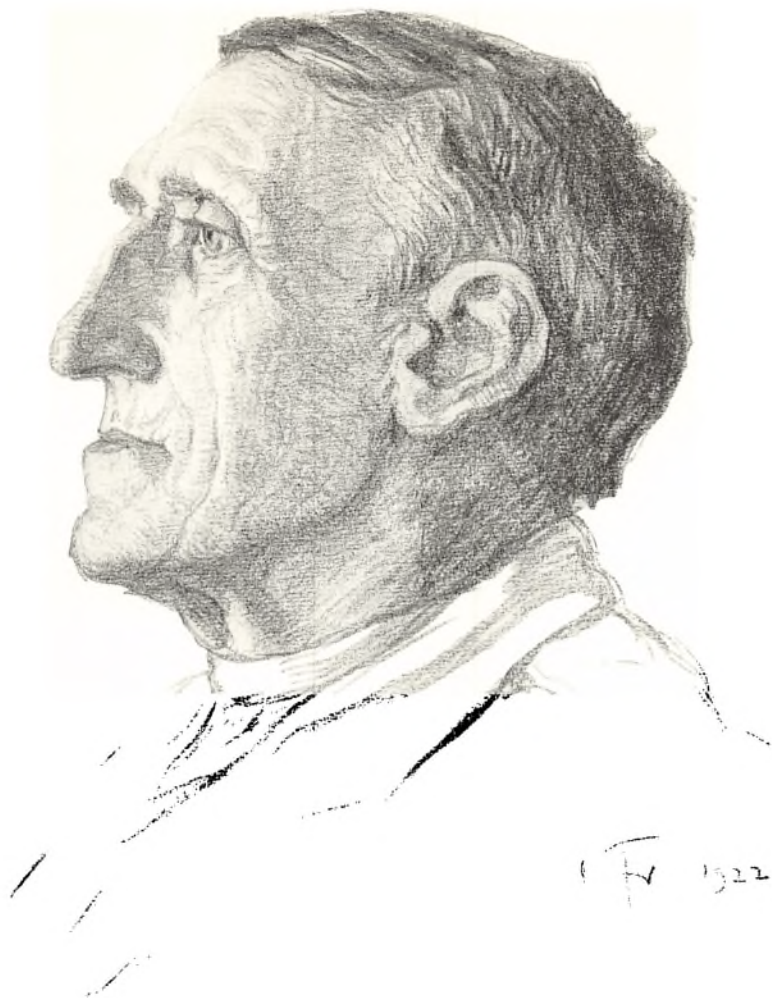
Da jeg så, at her intet som helst var at gøre og at alt dog var tabt, trak jeg mig tilbage til vejen, hvor jeg – jeg indrømmer, at det var på dril – stillede mit fotografiapparat op med munden vendt mod gårdens længer. Da han forstod min hensigt, gik han hen og lukkede porten ind til gårdspladsen, hvorpå han trak sig ind ad sin dør og slog den i med et brag.

Det sidste skulle jeg ikke have gjort; for nu tænkte han ondt om mig!

Hvor var han pragtfuld! Og som det meste andet, der er iøjnefaldende smukt og sublimt, er han absolut ubeskrivelig med elendige ord. Han kunne kun males.

Han er ungkarl og lever ensom og ganske tilbagetrukket. Hans gård er en af de ældste og smukkeste på øen. Uden for den led jeg et af mine store nederlag. Dette er en befolkning, sagde jeg til mig selv, da jeg trak mig tilbage i god orden – en befolkning uden autoritetstro. Her kommer jeg, en pæn og velklædt, forholdsvis dannet mand, ikke nogen forbandet københavner i modedress, heller ikke nogen egentlig mistillidvækkende kunstnerstype, som vil sælge oliemalerier til 5 kr. i ramme. Tværtimod, jeg kunne efter mit ydre være herredsfoged, næsten præst! Og dog blev jeg behandlet på denne vis. Ingen autoritetstro – det er tidens tegn. Hvor glider vi hen – – ?

Det hændte af og til, at vi på vor vej stødte på mærkelige beretninger om embedsmænd på disse småøer, historier fra før og nu, som folk halvt smilende, halvt beklagende berettede om deres legemlige og sjælelige forsørgere – læger og præster. Og man spørger sig selv: Er det ikke *for* ofte et held, når befolkningen på en lille ø i så henseende får, hvad den kan være tjent

BONDE FRA VESTERBY PÅ FEJØ

21* De danskes Øer II

med? Handles der ikke af og til letsindigt ved besættelsen af embeder på disse afsides steder, hvor de nævnte embedsmænd ofte er – eller bør være – de fornemste repræsentanter for kultur og dannelse og som sådanne kan øve en overordentlig stor indflydelse på befolkningen? Kunne det ikke blive skik at lade yngre, dygtige præster og læger begynde deres embedsbane på sådanne steder, hvorfra de dog siden kan avancere, i stedet for som nu at de bedste af de ældre holder sig borte derfra og embederne ofte bliver en forsørgelsesanstalt for mere eller mindre værdigt trængende uden særligt hensyn til evnerne? Befolkningen er på dette punkt besynderlig tålmodig, den indser vel, at man nutildags ikke får ret meget uden klingende mønt. – Men hvad synger ikke salmisten: Ak, søger de ydmyge steder . . .

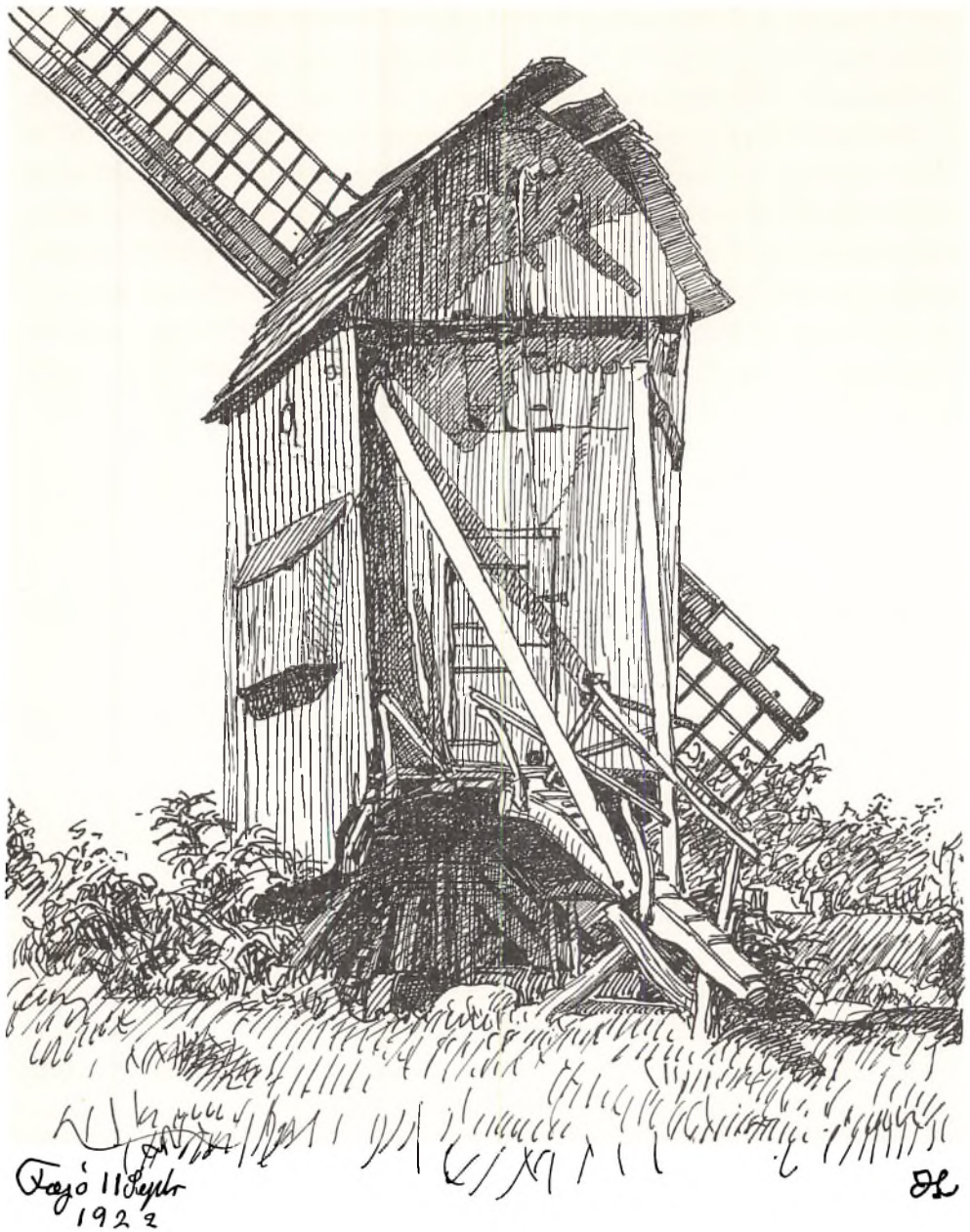
Der var en stærk modsætning mellem den modtagelse, jeg havde fået hos Hans Hansen og den, jeg lidt senere fik hos ejeren af den gamle stubmølle, som ligger nord for vejen gennem Vesterby. Det gamle møllerpar bor i et yndigt lille hus lige i møllens nærhed, omgivet af en bugnende frugthave. Møllerens bedstefar var den første af slægten, som drev møllen; men denne er langt ældre, mindst 200 år, fortæller han. Og den har været holdt i gang lige til i fjor. „Men nu er mølleren blevet for gammel; møllen derimod fejler ingenting, den tygger sit fo'er godt nok den dag i dag.“

Nå – lidt fejler den da for resten, for to af dens vinger er faldet ned, og den har i de senere år derfor måttet nøjes med at gå for halv kraft. Men i fjor strøg mølleren altså kommandoen; de to gamle lever nu af deres have og høns – og møllen står stille og tænker sit.

Her som alle steder ligger plæner og havegange oversået med frugt af al slags i læssevis. Det knaser under støvlerne, man vader og glider, hvor man end træder. „Der er alt for meget i år og ingen pris på det,“ siger den gamle mand, „de handlende i byerne køber den udenlandske frugt for langt under halvdelen af, hvad vi kan lade vor plukke for.“

Ja, det er sådan det forholder sig. I disse septemberdage, hvor haverne og plantagerne på Smålandshavets rige øer ligger halvvejs skjult under fin, gylden frugt, går befolkningen i andre dele af landet og sukker forgæves efter at få del i denne rigdom. Naturligvis bliver denne trang så vidt muligt afhjulpet. Man behøver blot at gå op på en af øens højder for at se, på hvilken måde det sker: herfra ser man dag ud og dag ind alle sunde og bæltet vrимle med tyske kuf'er og tjalke, tungtlastede på vej mod byernes havne, tomme, når de haster efter ny ladning, alt hvad motor og sejl kan trække. Det er den tyske frugt på vej til stæderne i landet, hvor den afsættes for den halve pris af den, vor egen koster!

Her må vel være noget forbandet galt i regnskabet et eller andet sted, siger

man! Nej, aldeles ikke, svarer frugtavleren, vi må for nedplukningen alene betale mere pr. pund, end vi får hos køberen. Altså betaler det sig bedst at lade frugten ligge og rådne. Og videre: Fra det øjeblik, da frugten er i havn, f. eks. i hovedstaden, og til den når til vinduet i detail-udsalget, er den yderligere fordoblet eller tredoblet i pris. *Voilà!*

En måned senere købte jeg på en anden ø hernede en kasse gravenstener for 7 øre pundet og sendte den til København, hvorved prisen steg til 10 øre.

Jeg kunne have fået 30 tons på samme betingelser og solgt for 12 øre med stor fortjeneste.

Men jeg er jo heller ikke mellemhandler!

Mens vi snakker, sidder de to gamle sammen med mig på bænken uden for deres lille hus. Det er blevet aften, og den sidste solglans falder ind gennem løvet i den gamle have og lyser blidt ned over de to. Foran dem på et trappe-trin sidder en gråstribet kattekillung og sover. Her er så stille, så fredeligt og harmonisk. De to mennesker er så mærkelig milde, så overbærende i alt, hvad de taler om. De er jo for længst havnet på den bred, hvor deres egen sol er ved at dale, og ser sig nu roligt tilbage mod den anden fjerne, hvorfra de har fulgtes ad hele livet.⁵⁶

Højt bag dem, synlig over havens træer, løfter den bedagede stubmølle sine to arme – lidt på skrå står de, som for at tage den sidste afsked med verden i et ømt favntag.

I Valdemar Sejrs Jordebog nævnes der „hus“ og hjorte på øen, og den kaldes her *Fæø*. Til denne den ældste kendte form for dens navn har det bløde øbomål føjet j, og navnet falder derved noget glattere på tungen.

Den gamle historieskriver Helvaderus fortæller om Lolland, at de fleste indbyggere kom hertil fra Jylland i året 2140 efter verdens skabelse! Måske er da småøerne heromkring blevet befolkede ikke længe efter; skade, at tidspunktet for verdens skabelse er så problematisk. Har han ret, er det en ældgammel befolkning på disse kanter. Helt ublandet er den jo ikke forblevet siden da.

A. Hannover kommer i et videnskabeligt værk fra 1860, hvor han bl. a. strejfer racespørgsmålet her i landet, med følgende bemærkning: „Antallet af Blondiner og Brunetter i Danmark er omtrent lige stort, dog saaledes, at Antallet af Blondiner maaske er noget større, især naar Kvinder med rødt Haar regnes med i denne Klasse. Blondiner have Overvægt i Sorø Amt, paa Bornholm, Fyen og især i Nørrejylland, hvor den danske Befolkning maaske har holdt sig renest. I Præstø Amt, paa Møen, Lolland og Falster er Brunetternes Antal meget større, hvor man nok kan antage en Indblanding af vendisk Oprindelse.“

Beboerne af disse øer i Smålandshavet skal i ældre tid have været et meget voldsomt folk. Endnu så sent som i 1859 siger P. Rhode i „Samlinger til Laalands og Falsters Historie“ om beboerne af Fejø, at de indtil for få år siden var bekendte for deres ustyrlighed, hvad der især lagde sig for dagen på deres rejser til og fra sessionen i Nakskov. Vel sagtens særligt dér, fordi det var den eneste lejlighed, hvor de uden for øen optrådte i flok. Dette slemme ry har de i al fald senere mistet.

Om dyrelivet på øen siger Rhode følgende: „Feiø har den Herlighed, at her ingen Rotter findes. Det er ligesom i Vendsyssel, hvor Beboerne siger: ‚Grever og Rotter kan ikke trives iblandt os.‘ Man mente tidligere, at Rotterne ikke kunde taale Jordbunden paa Feiø, og Bønderne fra Laaland hentedesaarsag Jord fra Øen, for om det muligen kunde hjælpe. Hvis saa havde været, vilde Feiø have kunnet sælge sin Jord i lige saa dyre Domme, som en Apotheker sine Piller; men desværre har Middelet ikke hjulpet, og man finder derfor mange Steder paa Laaland en saadan Masse af Rotter, at de næsten skjære Taget lige saa rask i Stykker, som Tækkemændene lægge det op.“ (Sammenlign sagnet om tiggerkvinden foran.)

Man skulle have forsøgt med en proces ligesom i det Sydfynske øhav eller på Rotholmene i Limfjorden!

Om nætterne er det blikstille med klart måneskin og en antydning af frost. Morgenerne har solopgange strålende på en skyløs himmel og med gnistrende dug på dækket. Jeg husker, at i går var alle marker hele dagen våde af duggen, solen alene havde ingen magt over væden, når ingen brise hjalp til.

Agten for „Rylen“ ligger ved bolværket en stor, gammel dæksbåd, som tilhører den farende skærsliber. „Haabet“ står der på dens styrbordsside, og på den modsatte „Nykjøbing“. Dens indehaver bor sommer og vinter i sit flydende værksted, sejler bestandig på professionen fra sted til sted, søger med regelmæssige mellemrum de egne, hvor stålet er sløvet.⁵⁶

Jeg holder af at ryge min morgenpibe hos ham. Han stopper af min shag-pung – det er noget, der ta’r på indholdet, mindst syv almindelige mål, når hovedet er velstoppet; for det er stort som en bilæggerovn, det har før siddet på en lang „rejsepibe“ og rager op som et tårn foran hans næse. Ved piben snakker vi lidt sammen om, hvad farende folk nu sådan har at sige til hinanden.

Han er skærsliber, siger han, javel – men han er ingeniør af den slags folk, som føjter om på landevejene med redskaberne trillende efter sig og æder støv og banker på hos hvem som helst. Slibestenen ligger fast om bord, og dér blir den! Når han løber ind i en havn og fortøjer ved bolværket, så rygtes det snart, at Jens P. Petersen er kommet, og er der nogen, der skal ha’ hvæstet grejerne, så kan de synge ud! – Det hændte tidligere, at han ændrede sig om og gik på land om efteråret og tog høstarbejde på en eller anden fjern ø; men det er han holdt op med. Nu fletter han måtter eller laver andet husflidsarbejde om bord, når tiden er til *det*.

Hans eneste mandskab om bord er en firemåneders hundehvalp, der ser ud, som om et eksemplar af alle de hunderacer, der har opfyldt jorden siden

Noahs dage, har medvirket ved dens fremstilling. Den har lemmer som en broholmer, ører som en schäferhund og et træt smil omtrent som en gravhund, der et langt liv igennem har været model for en kunstner ved Fliegende Blätter.

En dag spørger jeg ham, om han aldrig har haft anden hjælp om bord. „Jo-o,“ tilstår han efter nogen tøven, „jeg havde jo engang en husholderske.“

„En husholderske!“ sagde jeg.

„Jae-e, sådan da, hvad man skal kalde det. Den skar rejti' godt – og også temmelig længe, for resten. Men – æ, nej – den gik ikke i det lange løb. *Hun blev en ragekniv*, kortsagt sgu! Men ingen roser uden torne, sa'e haren, han kysede pindsvinet.“

Han er færdig med at udtale sig om *det* punkt. Han lukker kæberne med et hak. Og skærsliber Jens P. Petersen af dæksbåden „Haabet“ fra Nykøbing sidder en stund og stirrer drømmende ud over Smålandshavet. Så vender hans tanker pludselig tilbage til nutiden og forretningen.

„Ne-øj, som jeg sa'e før og alti' vil blie ved med – jeg bryder mig ikke om at føjte rundt fra sted til sted, jeg holder mig til den *faste* kundekreds, det er den, der klodser. Og jeg har alti'er holdt mig udelukkende til de øer, som jeg *har!*“

„Hvad er det for øer?“ siger jeg.

„Jow, det er Rågø og Askø og Fejø og Femø og så et par an're her af Smålandene i venstre side. An're øer kommer jeg ikke til, *je'* ska' ette på opdagelsesrejser! For resten, engang havde jeg så småt tænkt på at stikke over og lave Samsø. Det ska' være go'e folk dér. Men så er jeg kommet i tanker om, at den er nok for stor – jeg mener, at på sådan et større land som den, dér render vel en bonde rundt med en slivesten oppe på landevejen!“

„Bonde“ er et frygteligt smædeord i hans skippermund.

Forrige vinter, da frosten var hård og vandet opfyldt af drivende isflager, havde han en oprivende sindsbevægelse. Han var midt ude på Smålandshavets vestlige del, da drivisen skruede sammen om ham så hastigt, at „Haabet“ kom i besæt og sad uhjælpeligt fast. Han var alene om bord dengang, heldigvis – husholdersken var rendt, og hundehvalpen endnu ikke født ...

Isen drev hastigt vesterud med vind og strøm og tog „Haabet“ med, og det blev henimod aften, inden han fik en lille damper i sigte, som på hans kalden arbejdede sig hen til ham. Hans skude havde flere gange været på nippet til at blive skruet ned, da damperen kom til og lavede en sejlrende for ham og tog ham på slæb, til han endelig ved hjælp af sin egen motor kunne luske ind til Nakskov. Den farlige del af turen havde han skildret med fuldkommen ro, men fra det øjeblik, damperen slæbte af med ham, sporede jeg en slags sindsbevægelse i hans røst.

„Uha,“ sagde jeg, da han endte beretningen, „det var spændende!“

„Ja, det var'et fandeme – men det *blev gratis!*“

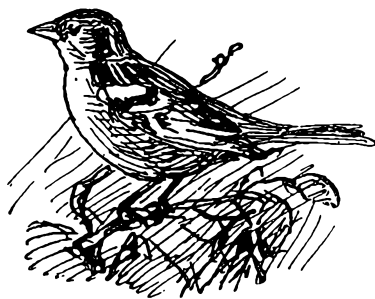
Den generøse kaptajn på damperen havde ikke villet beslaglægge Jens P.s årsindtægt for at holde sig skadesløs.

En dag forærede vi hundehvalpen en halv skinke på mindst fire pund, som en velynderinde havde skænket ekspeditionen, men som ad postvæsenets uransagelige veje havde været fjorten dage om at nå os. Da den arriverede, kunne den selv gå om bord fra kajen. Vi syntes, det ville være dyrplageri og sej-pineri at udsætte den for den sindsbevægelse at komme på aftensbordet flere gange i træk.

Hunden på „Haabet“ var alene den aften, da skinken blev kastet for den, og den sprang på den, som en tiger i Kolosseum ville have styrtet sig over en indremissionær. Det var umuligt uden at risikere fingrene at standse dette frygtelige måltid, der i løbet af seks-syv minutter afgjorde skinkens skæbne.

Næste morgen fortalte skærsliberen mig, at hvalpen om natten havde tørstet så gruopvækkende, at han seks gange måtte op og gi' den vand. „Og idaw er det ikke muligt at få den til at æde fedt, og den er endda ellers så grusom meget for alt, hvad der er fedt!“

Jeg turde ikke røbe årsagen til dette omslag hos hans hjertensven, men foretrak at fortie sandheden. Jeg var lykkelig over, at det mærkelige dyr ikke var revnet.

Skalø

Et af de mest udprægede og ejendommelige stykker ønatur, jeg har set, mødte vi ved „Draget“ mellem Fejø og Skalø. Det er så udpræget dansk, at man ikke vil kunne træffe det noget sted i verden uden for vort land.

Fra dæmningen, som er opført i året 1869 og som fører over det brede og uregelmæssige Drag, hvorefter den fortsætter over til Skalø, har man til begge sider, men især mod øst, umådelige fladvandsstrækninger, hvor den fede bund rager op som græsdekke småøer. Det virker som et floddelta; men op af fladvandet og over øerne rager uhyre mængder af store kampestensblokke i kaotisk forvirring og spejler sig i det blanke, stille vand. Det er et nyt stykke land, som er ved at dukke frem af havet, det ene årti er det havbund, det næste ligger det græsklædt under solens lys! Det er således, at store strækninger af vort havfødte land er blevet til, langsomt – fra det for millioner af år siden lå dybt skjult i havets skød, hvor myriader af smådyr aflejrede deres kalkskaller, og bunden gennem årtusinder nærmede sig mere og mere til overfladen. Det er skumfødte som Afrodite, dette land.

Hvilket terræn for vadefugle, tænker jeg, idet vi stiger af cyklerne og slænger dem fra os for at se os om. Og i samme øjeblik, som vi får kikkerten for øjnene, ser vi dem: Umådelige flokke af ryler, i hundredvis, står på småøerne hist og her eller går rundt i fladvandet og søger føde. Mængder af viber holder til herude, og enkelte islandske ryler (*Calidris canutus*) og præstekra-
ver opdager vi, efterhånden som vi nærmer os flokkene. De er tillidsfulde og ganske uberørte af vor nærværelse, ingen angst for deres yngel får dem på denne årstid til at lave alle deres mærkelige kunster for at lokke os bort fra stedet. Viberne er dem, der først bliver nervøse, de letter samlet med et skrål, og nogle hundrede ryler jages op ved larmen og trækker som et mørkt slør rundt over vandet, til de slår sig ned igen omtrent på samme sted som før, mens viberne fortsætter flugten over mod den nære Skalø.

Over land og hav stråler septembersolen og skinner på onde og gode. Store, hvidrandede klodeskyer står på hovedet i havspejlets himmelfaldne dybder. Ingen lyd høres udover det fjerne skrig af den bortdragende vibeflok.⁵⁷

Så går vi tværs over den lille, smukke, åbne Skalø, som i dag ligger omgivet af et spejlblankt, lysdirrende hav. Vi vandrer over dugperlende roemarker, der stråler gule og grønne som okker og smaragdgrønt i sollyset. Jagttiden går snart ind nu, tænker jeg. Og jeg mindes Sallings og Fjendsherreds fjerne

Skalo' 9 Septbr 1922

Sk.

høje, hvor jeg som ung rejste den første agerhøne og den første tredækker i Jebjerg Mose. Tiden går, det er femogtyve år siden – mosen er borte, og tredækkere og bekkasiner er forhistoriske dyr.

Ude ved nordstranden kommer en enlig ålekrage baskende langs kysten og slår sig ned i kanten af et mørkeblåt, rillet strømløb forude. Et halvt hundrede kobbersnepper farer som et haglskud forbi os og trækker nordud lavt over vandet, tæt over deres eget spejlbillede – som to små skyer, der bliver mindre og mindre, til de forsvinder i solflimmeret.

Et par lappedykkere ror i stranden, og langt ude fra det usynlige hav høres nogle pipeænders fløjten.

Bag stranden på toppen af en bygtrave sidder en næsten udvokset gøgeunge og venter på at blive fodret, en stor klodset fjerklump med et åbent gab og et gat. Vi hører en vipstjert uophørligt jamre bag et hegn i nærheden, men venter forgæves på, at den skal vise sig og fodre ungen. Det store utyske skulle vel ellers snart kunne brødføde sig selv, thi snart skal den trække af landet! Men ofte hænder det, at man ser de små, omhyggelige stedmødre sidde på ryggen af de uvorne plejebørn for at kunne nå at lange føden ind i det bundløse svælg, som næbbet er.

Mod vest går „Ståldyb“ nær ind under øens kyst, men i nord og øst er den omgivet af store fladvande, opfyldt af tætte skove af kløvertang. Dens dyr-

kede marker skråner fra midten overalt ned mod stranden, der hist og her, hvor den ikke danner en lav klint, er skærmet af tangdiger og med risgårder. Også her på øen ser man overalt langs markskel og ved vandhuller levende hegn af stynede kanadiske popler. Men fra øens højder er der næsten ingen grænse for udsigten: Rågø, Vejrø, Femøs nordspids, Lolland, ja selv det fjerne Sjællands kyster toner frem gennem den klare septemberluft. Og disse højder er kun 8 meter!

Øen, som først er blevet beboet i slutningen af det attende århundrede, har tre gårde og et par huse. Af gårdene er den største 84 tdr. land, de to andre hver 50. På vejen ude fra „Nebberne“ kommer jeg forbi den nordligste af gårdene; sjældent har jeg set et yndigere syn end denne, mere fredfyldt eller idyllisk. Det ser ud, som alt godt har til huse inde bag disse hvide mure, der spejler sig i den klare dam, fuld af brogede ænder og omgivet af friske kornstakke og træer, hvis gulnende løv kappes i farver med de modne frugter i gårdens have.⁵⁸

Jeg så en mand gå omkring inde i haven, og jeg gik ind gennem lågen og hilste. Ved første blik slog det mig, at nu holdt idyllen nok op! Vrangvillig, næsten fjendsk kom han mig i møde. Og på alle mine spørgsmål svarede han kun med enstavelser. En gang imellem drejede han ryggen til, og jeg hørte ham mumle noget, der lød som: „Åk ja! Ja – ja, ja! Såmænd!“

Her var en overvældende mængde frugt i haven, som alle steder herovre, og gange og plæner lå fulde. Just som jeg ville tage afsked fra den mærkelige mand, så jeg ham løfte armen op, som for at plukke en pære; men den sank langsomt ned igen, og han så på mig med et forbavset ansigt. Så tog han en kraftig beslutning, plukkede pæren og rakte mig den. Da jeg havde spist den, mens han så til i betaget tavshed, stirrede han længe på mig. Og derpå, ligesom tvunget dertil af en fremmed vilje, løftede han igen armen og plukkede endnu en pære, denne gang en ganske lille bitte, og rakte mig den tøvende – *mon* jeg virkelig tog imod den?

Det gjorde jeg. Og så sagde han for første gang en hel sætning:

„Ja, frugten er jo *ingenting* værd i år, – *ingen verdens* ting. Ikke engang svinene . . . *Åk – åk, åk, åk, åk!*“

Mellem høstfolkene uden for gården traf jeg dennes ejer, en ung og frisk bonde, som fortalte mig, at denne gård er bygget i 1823; den er et eksempel på, hvor skøn en gammel bondegård kan være, når den er velholdt og i de rette hænder.

Den gamle, jeg havde truffet i haven, var en aftægtsmand.

Da Johannes Larsen og jeg mødtes uden for gården, kom pludselig en flok fugle på omtrent tredive stykker trækkende nordfra hen over os. De var så umådelig højt oppe, at det var vanskeligt at se, hvad det var; sandsynligvis

var det hjejler, thi de udstødte af og til et skarpt: Bliw-*bliiw*! De vakte umådelig panik mellem alt gårdens fjerkræ, som rædselslagen kom styrtende fra alle sider og flygtede ind i deres huse, under vogne eller under buske, hvor som helst et læ kunne byde sig.

Der var intet som helst i fuglenes adfærd, der kunne minde om rovfugle! Men høns er og bli'r høns, og forsigtighed skader jo aldrig.

Askø

I nordvestkuling og tiltagende regntykning går vi sydpå fra Fejø havn over Lindholms Dyb til Askø, hvor vi ved middagstid ankrer op ud for landingsbroen i læ af sydøstpynten. Rundt om os ligger en mængde ålefiskere, som er søgt herind for vejret, og slingrer for stramme kættinger. Fra stedet, som hedder „Konemade Hage“, spadserer vi ad vejen op mod nordvesthjørnet „Sundsbro“, hvor vejen drejer mod øst til Askø by.

Et mere trøstesløst land kan man vanskeligt forestille sig, som det ligger her med de flade marker under efterårsvejrets rusk. Det stormer og piskregner ustandseligt, vejene er som muddergrøfter, og vi må bestandig slæbe cyklerne efter os. Vi er næsten øjeblikkelig blevet gennemblødt.

Vort første mål er læreren i Askø by, hos hvem vi kom ind og blev bænkedede. Jeg søger altid først til lærerne, når jeg vil vide besked om forholdene på et sted, og jeg er overordentlig sjældent gået skuffet bort. Ingen er som de i kontakt med befolkningen.

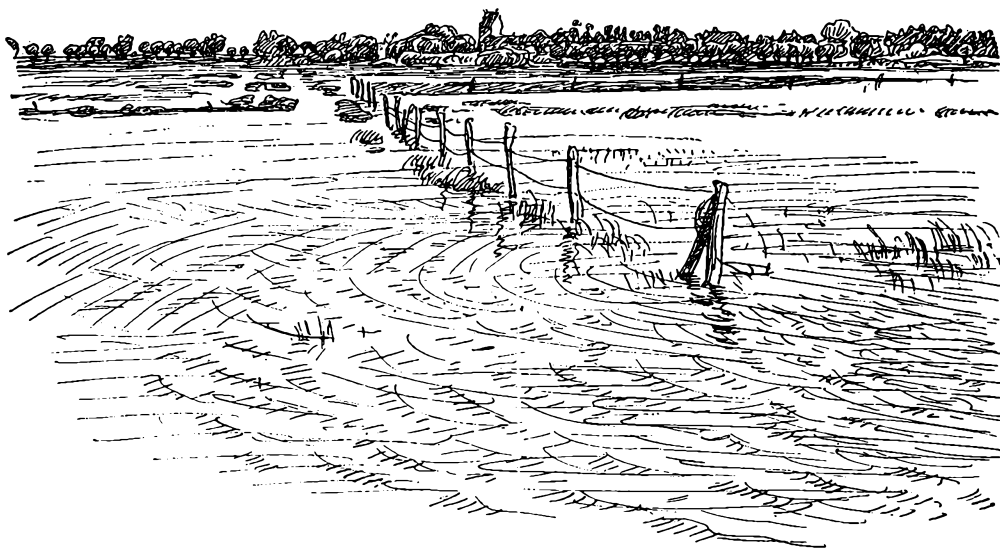
Askø, som er 506,8 tdr. land og har 187 indbyggere, danner sammen med Lilleø (156,2 tdr. land) med 45 indbyggere sit eget kirkesogn – vel nok et af de mindste i landet. Med Lilleø, som ligger omtrent en kilometer nord for den, er den sammenhængende ved et flak, „Grunden“, over hvilket der ved dagligt vande står en fod vand. Over flakket i hele dets længde er der for få år siden bygget en dæmning eller bro af nedrammede pæle med stenfyld imellem, over hvilken færdselen mellem øerne foregår. Askø har i første halvdel af forrige århundrede lagt omtrent en tredjedel til sin vækst, idet den store bugt „Kirkevigen“, der sydfra skar sig ind mellem Østerhoved og Konemade Hage og nåede helt op til byen på nordsiden, dengang blev afspærret fra havet ved en kilometerlang dæmning på flere meters højde. Dette store foretagende, fortæller læreren, var én enkelt af beboerne mand for; men som så mange andre foregangsmænd gik det ham ilde, han satte hele sin formue over styr derved og endte i nød og elendighed på fattiggården. Det inddæmmede areal, som er 60 tdr. land, ligger endnu bestandigt hen som en sumpet og lagunefyldt vejle og kan, endda kun delvis, blot anvendes til græsning. Men den mægtige, solide kampestensdæmning står endnu som et monument over manden, der opførte den.

Om det andet store foretagende, dæmningen til Lilleø, fortælles der, at den i det sidste par år er kommet i en så ynkelig forfatning, at man knap kan færdes til fods over den. Som illustration til dens tilstand kan følgende historie tjene:

På Askø er hjemmehørende en stor, gammel orne, som i embeds medfør flere gange havde været på Lilleø. Han kom altid dertil på samme måde som andre godtfolk, til fods over broen. Men i fjor gjorde han vrøvl, da han så den tilstand, som denne var kommet i, siden han sidst befór den. Længe stod han tvivlrådig og stred med sig selv, ånden og kødet rasede mod hinanden. Men til sidst sejrede lidenskaberne, og med et højt vræl styrtede han sig i bølgerne og svømmede over til Lilleø – ligesom Leander til Hero! Men han ankom til målet stolt og fnysende og i levende vægt.

Blandt øens femogtredive beboelsessteder er kun to gårde på over 40 tdr. land, og der finder det usædvanlige forhold sted, at henimod et dusin af dens familier lever af professionelt fiskeri – forbavsende mange sammenlignet med de allerfleste andre af vore småøer, hvor der så godt som ingen virkelige fiskere findes mere. I nogen grad er dette vel en følge af, at jorden kun er middelgod og langt fra så frugtbar som f. eks. på Fejø eller Femø. Fiskernes speciale er at tage ål ved blus på fladvandene omkring øen.

Askøs beboere har ry for at være lidt træge folk, langsomme i vendingen og meget lidt fremskredne. De går for at være „sære“ og indlader sig nødigt med fremmede. Fæster man lid til dette, vil det overraske samtidig at høre, at til de egenskaber, som de er berømte for fra gammel tid, hører også, at de

Askø 13 Septbr 1922.
Kirkevisen.

DL

er hårde halse, påståelige og stridbare, ofte uvorne, og tillige utrolig hårdførelse som søfolk. Eksempelvis skal fortælles en episode, som hændte for mange år siden:

En stor dæksbåd med tre mand fra Askø strandede en vinternat på kysten ud for Bandholm. Det var i december måned og en pålandsstorm, der sendte sørøgen højt op over land, og samtidig hård frost og hvirvlende snefog. Det var umuligt under disse forhold at komme folkene til hjælp inde fra land, alene brændingen udelukkede ethvert forsøg.

Folkene i båden holdt ud, mens søen bestandig stod over takkel og tov og vandet frøs til is, hvor det ramte. Efter seksogtredivetimers forløb var de endnu alle tre levende. Men så begyndte det at ta' på dem. – Da vejret endelig løjede så meget, at bandholmerne kom derud, var to af dem just døde. De var frosset ihjel.

Den tredje klarede sig og lever endnu, som en ældre mand; det er lærerens svigerfar.

Se på Askøs beliggenhed på kortet – *lun* ikke sandt? Der kan næsten tales om en *idyl* på landkortet her!

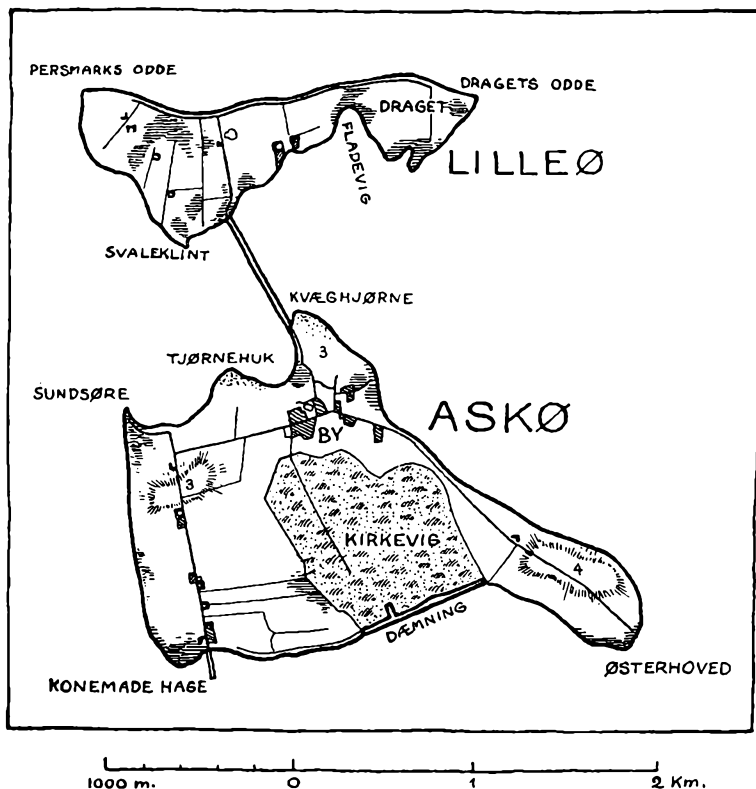
Man kan se sig til en del på et landkort, og på et strejftog som vort kan man supplere sin viden en del, og også få sine begreber omkalfatrede. Men man måtte leve *ensom i årevis* sammen med beboerne på hver eneste ø for at få fuld besked om deres karakter og deres kår. Vi, som kun kommer nogle dage, måske kun nogle timer til hvert sted, vi *oplever* intet dér. Vi ser og hører kun i enkelte, hastige glimt.

På mere end én måde er havet en slem nabo. I 1852 og navnlig den 2. januar 1855 oversvømmede det næsten hele øen, og en ny stormflod i 1858 var så voldsom, at den „formelig delte Øen i trende Dele“ skriver P. Rhode. Stumperne blev vel igen samlede, men jordbunden var længe øde og udelig efter saltfloden. I 1872, den 13.–14. november, stod størstedelen af øen igen under vand. I årevis efter hver af disse katastrofer sporedes saltets virkninger på jorderne.

Ifølge et gammelt sagn skal aldrig noget skib strande på Askø. Ikke engang *det* under havet indbyggerne. Kan det i denne forbindelse undre nogen af deres landsmænd, at disse folk er blevet berygtede for nærighed? Men det skal i denne forbindelse også nævnes, hvad P. Rhode siger om befolkningen, at det sidste fattiglem på Askø døde 1811, og siden skal ingen have fået offentlig understøttelse, når undtages en sølle degn, som havde tretten børn og altså nok kunne trænge til et supplement til gagen.

Læreren viser os sine marker. Han er på vej til at tilføre øen en ny indtægtskilde, der for det første er blevet et anseligt tillæg til hans egen for tjeneste, men også til de bønders indtægt, som allerede er begyndt at efterligne ham. Han dyrker asier i stor stil! Til at begynde med beplantede han

én tønde land og solgte det første års høst for 3.000 kr. Siden er han blevet endnu snedigere: nu skraber han frøcornene ud og sælger disse for sig til såning og skallerne for sig til syltning – i modsætning til de fleste gartnere, der kaster skallerne bort. Disse alene gav ham sidste år 1500 kr.

På det punkt må vi håbe, at hans landsmænd ikke er for træge til at følge ham.

Læreren fortæller, at øens østligste, lange odde „Østerhoved“ er meget kalkholdig i grunden og at de uden for denne liggende store grupper af kampesten bærer det mærkelige navn „Skægtorn“, en betegnelse, som åbenbart i tidens løb er blevet forvansket. Øens nordligste punkt kaldes af beboerne „Kvæghjørnet“, fordi man i gamle dage drev kreaturerne herud, før de indskibedes til Lilleø, som dengang mest brugtes til græsning. Og han gav os følgende oplysninger om øens dyreliv, som vi senere selv supplerede: Her findes en mågekoloni på 4–5000 individer. Beboerne driver stor jagt på knortegæs; denne foregår fra jægerlyer, de såkaldte „batterier“, foran hvilke der er udlagt lokkegæs på vandet, eller fra skydepram. Desuden er her om vinteren og efteråret et betydeligt svanetræk. En enkelt mand har i fjor på et par timer skudt 16 (seksten) svaner på isen fra opbyggede ishuse nær vågerne! En lille ting til eftertanke for dem, der laver jagtlov her til lands.

Medens øen hverken har rovdyr, harer eller muldvarpe, findes her derimod en mængde rotter og mus. Enkelte agerhøns er her endnu. Medens både hugorm og stålorm mangler, er den grønne frø almindelig, og klokkefrøen findes i to mergelgrave. Selv så og hørte vi den grønbrogede tudse i byens gadekær.⁵⁹

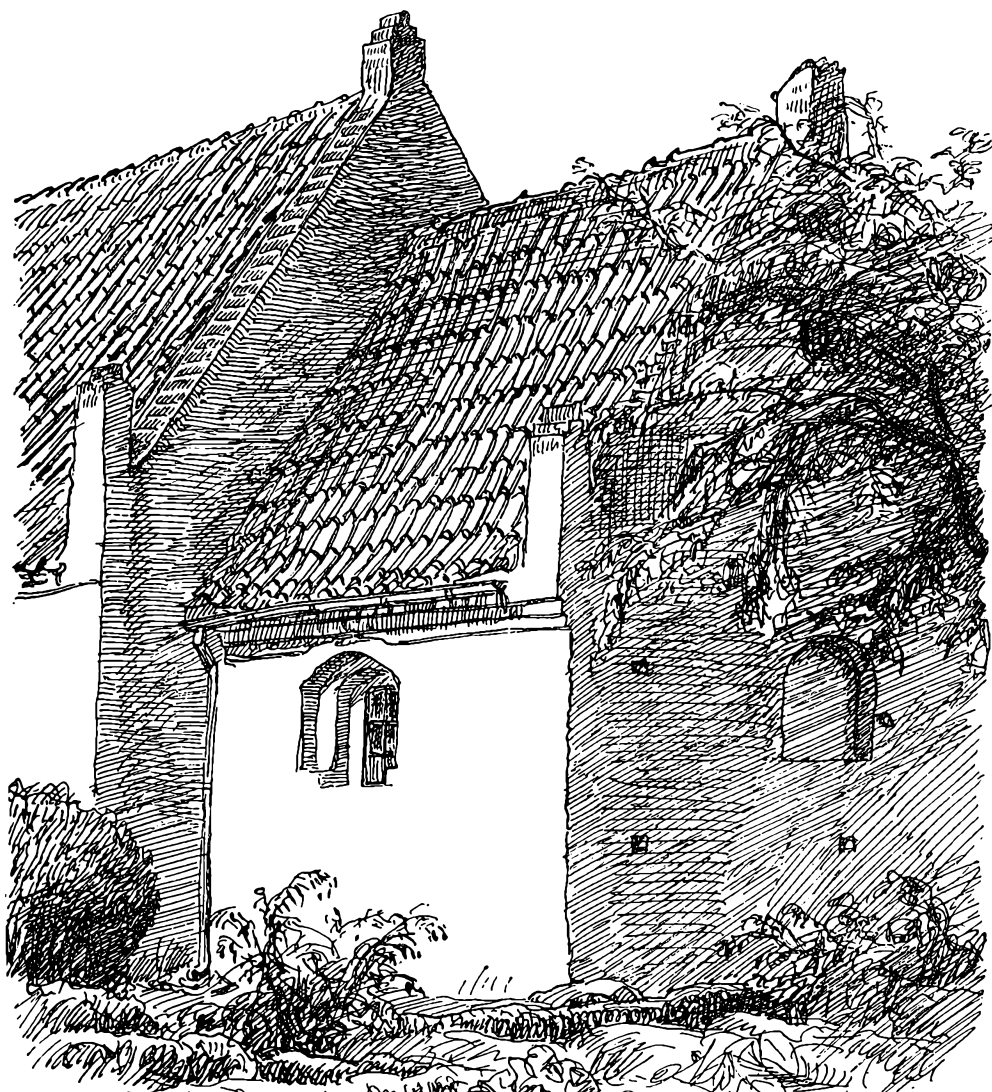
Vi går gennem byen hen til dens lille kirke, en gotisk murstensbygning med tilbygget, sengotisk tårn. Den er ganske ypperlig i stilen, udvendig et henrivende lille bygningsværk lige til dets mindste detaljer; især gælder dette de bedst bevarede dele, tårnet og koret. Begge disse bærer endnu den gamle tækning med „munke og nonner“, forvitrede gennem hundreder af år, i de skønneste farver.⁵⁹ Våbenhuset, som tidligere har været af bindingsværk, er nu desværre erstattet med et grimt monstrum af røde mursten, forsynet med typiske staldvinduer med jernsprosser og en indgangsdør med tremmer som til en retirade. En unødvendig grim tagrende er anbragt under tagskægget og vansierer yderligere den lille bygning.⁶¹

Kirkegården er et vidunder. Tjørne, større og pragtfuldere end jeg nogen sinde før har set, gror inden for stendiget hele vejen rundt og indhegner stedet, eller de vokser inde mellem gravenes tuer. Udsynet mellem de mægtige tjørnestammer over de flade marker i det af regnen drivende landskab og ud mod havet er herligt. En højtidsfuldere „dødens have“ har jeg vist aldrig betrådt, der er noget af „vi’et“s stemning over den, et helligt steds ro og fred. Folk, der har en sådan kirkegård, må kunne lade sig jorde med fuld fortrøstning til det hinsidige.⁶⁰

Det beskedne rum inde i kirken står i skønhed ikke mål med dens ydre. Dens lille altertavle eller rettere alterskab er en seværdighed; det er et træfløjet træskærerarbejde fra katolsk tid, midterfeltet bærer en bisp i ornat, sandsynligvis Sct. Nicolaus, søfolkenes skytshelgen. Sidefløjene rummer figurer, som vistnok forestiller apostlene. Det er et mindre godt træskærerarbejde og er desværre i den seneste tid blevet malet op, ved hvilken lejlighed figurerens baggrund er blevet „ådre“ som egetræ! Om alterskabet går det sagn, at det oprindelig er stjålet af femøboerne fra et skib, og senere af askøboerne stjålet fra Femø kirke og ført herhen. Det må være stærkt beundret!

Om kirkens alder har jeg ikke kunnet få nøjagtig besked. Men den er altså yngre end Fejø kirke, til hvilken beboerne søgte, inden denne blev opført.

Går man ad dæmningen langs „Kirkevigen“s sydside, ser man mod nord ud over et landskab, som på en mørk og regntung efterårsdag som denne griber én om hjertet ved sin skønhed og alvor. Det er den store, søfyldte vejle som netop nu oven på den våde sommer må gøre mere indtryk af uberørt natur end nogen sinde, siden dæmningen har inddiget den. Den store flade, som

Aado' 13 Septbr. 1922

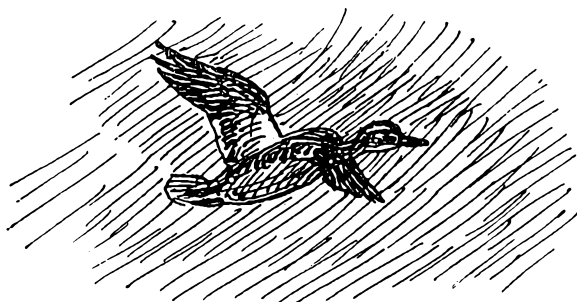
72

er omtrent en kvadratkilometer og når fra sydkysten omtrent helt op til kirken, er nu for størstedelen under vand og et enestående terræn for en mængde svømme- og vadefugle. Og vi fik dem at se i tusindvis; de lettede i tættere og tættere skarer, efterhånden som vi skred ind på dæmningen. Hundredvis af krikænder, den ene flok efter den anden, flyver op fra de blanke søer; de bliver til store skyer, slutter sig sammen, deler sig atter, til de på ny med deres underlige lyse skræp kaster sig på vandet længere borte. Et par store flokke af gråænder jager forbi, seks spidsænder og en enlig pibeand. En højles tungsindige fløjten høres – ak, hvor sjælden en fugl nu! Tusindvis af viber ses i flok over vandet og inde over de våde agre eller stående ude

i det lave vand. Et par musvåger kredser over den østlige del af inddæmningen, og tre hejrer kommer højt skrålende trækkende nordfra over vejlen og fortsætter ud over havet. Enkelte bekkasiner og nogle engpibere rejser vi på vor vej, og tre svaleklirer kommer jagende i vild flugt hen over vore hoveder og strør deres lyse fløjtetoner i luften efter sig: div-div-div-dyvit!

En engpiber, som er fløjet mod en telefonrød og faldet ned på vejen, sidder stille og kigger fortumlet på mig. Efter at jeg har tørret mudderet af den, kommer den til hægterne igen og flyver videre.

Fra vejlen går jeg norden om øen og hjem. Hvor landet heroppe er sørgeligt på en dag som denne! Vejene er opblødte og ligner bækkeløb, hist og her med mudderøer ragende op. Ikke en tør trævl har jeg på kroppen, og benene er til knæene tunge af brunt ælte. Regnen pisker, og stormen slår i poplerne langs de øde marker. Ikke en sangfugl høres eller ses, de få, der findes endnu, er i læ bag bøndernes gårde, bag hegn og hæs. Efterårets svøbe går over landet; dette er septembers *andet* ansigt, det hårde, ubarmhjertige grå. Alt er som uddødt, kun vejret går som en dommedag i tunge drøn over marker og boliger.

Et gammelt ord på stedet lyder således: „Man får jo sige, hvad man kan hitte på,“ sa'e præsten på Askø; han skulle præke! – Og øen har i al fald *tidligere* haft en serie præster, der nok har kunnet skabe ordsprog om sig og blive „tegn i menigheden“. P. Rhodes ganske kortfattede fremstilling af deres historie var nok værd at supplere; hvilket vidunderligt materiale ligger der ikke næsten urørt her! Hør blot følgende prøver:

Hr. Carsten Dreier, (præst på øen 1714–31), var lige så stor, som hans degn var lille og spinkel, og han plejede at tage degnen på nakken, når de i en drønnert gik hjem om natten fra bøndergilderne, for at degnen kunne udpege for den kortsynede præst (!) de reneste steder at træde på. – Siden blev de uvenner i en sådan grad, at degnen måtte flygte til Fejø, hvor han blev, lige til hr. Dreier var død, trods biskoppens og provstens befalinger om at vende tilbage – så bange var han for præstens store næver!

Hr. Niels Guldberg afskediges i 1750 på grund af, at han „øvede mange grove laster“. Da hans efterfølger, hr. Stub, blev indsat og skulle præke første gang, tiltrødsede Guldberg sig adgang til prædikestolen samtidig med ham for ligeledes at tale til menigheden. For at skille deres trætte gik provsten også derop, og nu stod de alle tre deroppe og galede i munden på hinanden, indtil endelig hr. Guldberg fortrak. – Når man ser den lille spinkle prædikestol, undres man over, at den ikke er sunket i grus under al denne ærværdighed.

Præsten Rasmus Værn kaldtes hertil den 27. august 1784 efter først at have været skibspræst på en kinafarer. Fra sin rejse medbragte han en gammel matros, som siden boede hos ham. Han var en så udpræget kvindehader, at intet kvindfolk i hans tid nogen sinde fik lov til at sætte sine ben i præstegården. Han og matrosen boede der ensomt og sov bestandigt i hver sin hængekøje!

Hvad man måske ellers kan bebrejde disse tre præster – *kedelige* har de ikke været!

Enkelte af dem har på forskellig vis sat præg på befolkningen; således hr. Jens Pedersen Mule, som var præst her fra 1676–96. Han efterlod sig to døtre, Maren og Judith, som giftede sig med hver sin gårdmand på øen. Den første fik seks, den anden fjorten børn. Da alle askøboerne er i indbyrdes slægtskab og hr. Mule påstod, at han var adelig, er altså således (!) siger Rhode, alle askøboerne af adelig herkomst.

Langt mindre idyllisk end disse historier er det supplement, der i den nyeste tid er føjet til øens præstehistorie. „Askø-præsten“ huskes endnu af de fleste som den, der ved bøn og påkaldelse søgte at kurere sin datters og hendes legekammerats farlige brandsår og ikke tillod lægen at komme ind til de små, før rettens folk skred ind.

Men detaljerne i hele denne ækle sag skal jeg springe over.

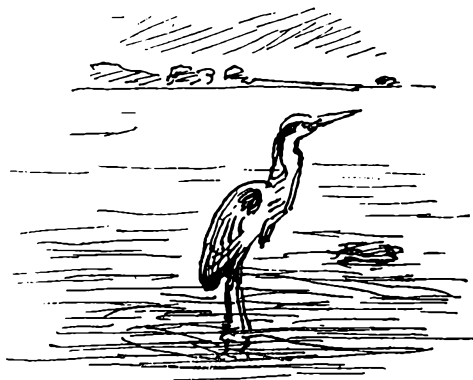
For to hundrede år siden skrev degnen Niels Andersen ved sin afrejse fra øen (1721) følgende kvad til dens beboere:

Far, Askø! Farvel!
Jeg kjedes nu længer at være Din Træl;
Nu vil Du dog slippe Din Fange engang,
Som her var omringet af Havenes Vand.
I ti Aar saa haver jeg tjent Dig med Skjel
– det mindes Du vel!

Far, Chor, o Farvel!
I Dig jeg saa ofte har qvæget min Sjel,
Naar jeg havde bedet og sjunget: „Vi troe“,
I Kirken da stod næppe mere end To;
I Bønnen jeg „Kyrie“ raabte paa Stand
– Der kom ei en Mand!

Far, Præst, o Farvel!
Det var Dig bestandig i Kjødet en Pæl,
At Kaldets Indtægter ei bedre forslaaer,
Hvad Uld kan der klippes af klippede Faar?
Apostlenes Antal de Bymænd just har –
Naar Judas med var.

Far, Gaardmænd, Farvel!
Og havde I noget, beholdt I det selv.
Jeg derfor nu gierne kan flytte mig bort;
Min Indkomst var lille – kom dog ei tilkort.
Som Job er jeg fattig, som Job gaar jeg hen:
Gud være min Ven!

Lilleø

Jeg må indrømme den førbemeldte orne, at vejen over dæmningen til *Lilleø* er slem at passere; men den var i dette vejr langt at foretrække for de bundløse veje oppe på land.

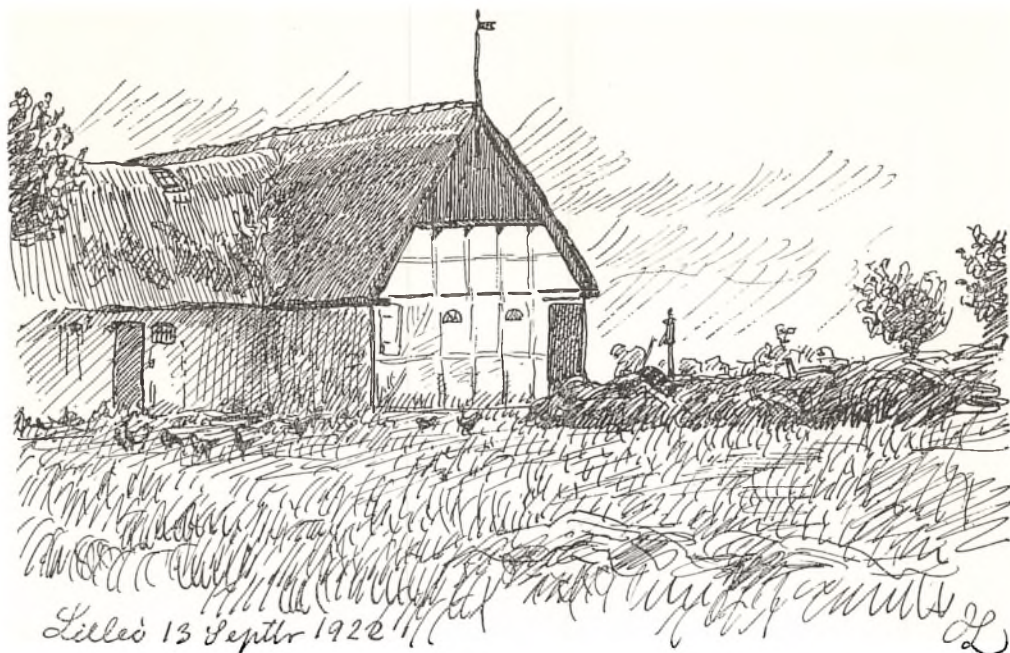
På Lilleø findes i øvrigt kun én virkelig vej; den går fra landingsbroen tværs over øen på dennes smalle led til nordstranden; de andre, som må regnes for større eller mindre bifloder, består af et kørespor langs nordsiden, hvorfra lignende fører over markerne til gårdene. I øens længderetning øst-vest findes kun tarvelige stier mellem boligerne.

Den ca. 2 km lange ø er af højst uensartet bredde, snart $\frac{1}{2}$ km, snart kun 12–14 m, således hvor den østlige del „Dragets Odde“ er forbundet med hovedøen. Som før nævnt er hele øen kun 156,2 tdr. land, og den har kun to virkelige gårde, som endda er meget små, 20–30 tdr. land, samt to parcelsteder og seks huse. Landskabet er en tro kopi af Askøs vestlige del, flade marker med poppelhegn og hist og her en enkelt pil ragende op af ødet. Men også her findes et enkelt sted en lille idyl, en udyrket oase midt i korn- og kartoffelørkenen.⁶²

Omtrent ved hovedvejens midte ligger øst for denne to små huse, fattige og faldefærdige, og imellem dem findes en dam, indrammet af fritgroende, herlige pile og med sivbevoksede bredder. Man kan ikke se, at menneskehånd nogen sinde har rørt dette sted, kun husenes tage rager op over træerne, men så mosgroede og grønne, at deres farve blot anes imellem pilenes grene. I dammen svømmede nogle tamme ænder sammen med en snes gråænder, og fem-seks spidsænder spadserede rundt inde på dens bred.

Her var ganske mennesketomt, og jeg søgte forgæves husenes beboere. Men en gårdmand på øens østende fortalte mig, at begge husene ejes af én og samme mand, som freder dammen og dens omgivelser. Det er en almindelig, jævn husmand. Dyrelivet på stedet forklares ved, at han på stranden fanger de vilde ællinger af de nævnte arter, som ruger her på øen, og sætter dem ud i sin dam, hvor de siden trives og færdes mellem de tamme. Gårdmanden fortalte mig om sine egne tamme ænder, at de ofte parrer sig med de vilde andrikker ved stranden, hvor de færdes mellem hinanden og bestandig har samkvem. Resultatet af disse forbindelser bliver altid noget mindre end almindelige tamænder, de er tillige vildere end disse – og langt mere velsmagende.

Overalt på Lilleø som på Askø træffer vi i haverne de mærkelige, citronlignende „langpærer“, som ærøboerne var så stolte af og betragtede som et spe-

cialer for deres ø. De ligger her som al anden frugt strøet overalt og rådner i væden.

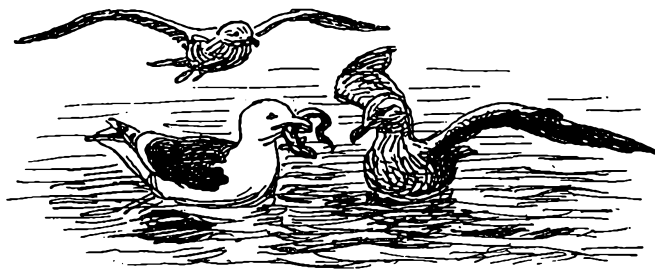
I modsætning til den karakteristiske, andre havde givet mig af beboerne på disse to øer, fandt jeg dem selv venlige, meget indladende og bestandig rede til at give oplysninger. Men det er rigtigt, at deres tale er forfærdelig; den er utydelig og drævende og for den uindviede til tider næsten ganske uforståelig.

Regnen, som næsten har holdt inde i det par timer, vi var herovre, begynder at øse ned med fuld kraft. Man må tro, at det er en ny syndflod, som er i anmarch, og for at kunne vedblive at klare sig må man vel til sidst få svømmehud mellem fingre og tæer og forsøgsvis få indlagt et gællesystem til at ånde med. Alt vort tøj om bord er vådt, og den eneste udvej til at få det tørret – at tage det på kroppen og gå ud i blæsten – er spærret af den evindelige øsregn. Over kahytten er dækket begyndt at lække. Vi har bestandig gåsehud, den ene vanddråbe ved næsen afløser den anden, og vor gode tobak lugter af våd hund.

Da vi sad ved aftenbordet i kahytten, hvor et stearinlys stod på en silde-dåse og sammen med en dram fik temperaturen til at stige og lokalet til at dampe, da vi netop på baggrund af al elendigheden omkring os syntes, at vi havde nået toppunktet af hygge og velvære – da lød der pludselig et øredøvende brag foran vore ansigter, og alt blev kulsort mørke. Det viste sig,

at silledåsen, hvorpå stearinlyset befandt sig, var eksploderet, lyset var faret op i skylightet og derfra ud i det yderste mørke i en eller anden krog, hvor vi senere fandt det efter at have brugt en hel æske tændstikker.

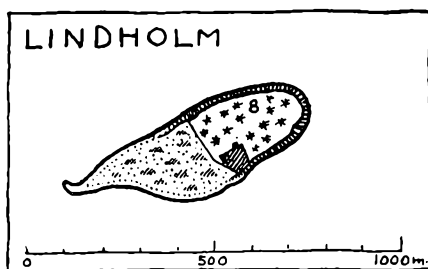
En blanding af sildelage og stearin, jævnt fordelt over hele lokalet og os selv, var egentlig det eneste, vi manglede, for at idyllen kunne vorde fuldendt.

Lindholm

Vort letsindige barometer er begyndt at stige, og en stiv kuling af vest har klaret lidt på himlen, hvor solen skinner svagt gennem drivende dis, da vi fra Bandholm, hvor vi har provianteret, sejler ind under *Lindholms* østkyst og ankrer op. Uden for Bandholms havnemunding er vi sejlet tæt forbi den lille holm „Havneø“, som er 2,4 tdr. land og hører under Knuthenborg Gods. Populært kaldes den „Skidtø“, fordi den udelukkende består af opmudring fra havnen. Af en mudderø at være ser den ganske indbydende ud; den er tæt bevokset med buskads og har et lille sommerhus. Og at den også frister folk til landgang fremgår tydeligt af den række skilte på oprejste stænger, som garderer den på alle kanter og udråber de frygteligste trusler mod dem, der vover at sætte fod på den. Formodentlig findes her fodangler, rævesakse og selvskud beredt; og var øen min, ville jeg tilføje pigtråd og maskingeværer, for den ligger så nær havnen, at en robåd med glade bandholmere kan nå den på ti minutter.

Lindholm ser allerede ude fra søen pragtfuld ud, skovdækket bag tjørnebevoksede, høje brinker og hist og her med åbne, græsklædte marker, der højner sig ind mod dens midte. En typisk, fredet lille herregårdsø.

Da vi gik i land på den, kom jeg til at fortryde, at jeg havde forsømt at indhente tilladelse til dette på Knuthenborg, hvorunder den hører. Thi ved landstigningen stødte vi – næsten bogstavelig – på den amazone, som bevogtede den, og hende skal jeg sent glemme. Hun var den ideelle cerberus, nidkær og ubestikkelig. Hun kom farende ud fra et hus, til hvilket formodentlig den engelske kirke på Langelinie har været forbillede; det var opført af

Lindholm 15 Septbr 1922

HL

flintesten, og damen så ud til at være gjort af samme materiale. Hun ville under ingen omstændigheder tillade os at gå i land, ganske ligegyldigt, hvem vi er, og hvad ærinde vi har. Hendes mand er ikke hjemme, og hun tør aldrig handle på egen hånd! Ved denne sidste oplysning kommer skipperen til at le højt, hvad der ikke bedrer situationen. Men så ankommer redningen i en tililende murers skikkelse; han er beskæftiget med reparationsarbejde herovre og i øjeblikket sammen med kvinden øens eneste beboer. Og han bestyrker os i vor beslutning: at gå i land uden tilladelse og siden tage følgerne. Lad mig sige med det samme, at godset har ladet nåde gå for ret.

Flintestensbygningen viste sig at være bolig for opsynsmanden. Desuden findes på øen en pavillon for herskabet, ganske pæn og i *norsk* stil. Forgæves søger vi en bygning i dansk stil på stedet; men siden glædes vort patriotiske øje ved at finde denne repræsenteret af et ganske lille bygningsværk, som ligger i nærheden; ganske vist mangler et tydeligt signalement, løverne i det danske våben var der ikke. Men *hjertet* fandtes, det sad i døren.

Solen er kommet frem og skinner minsandten, på den stille ø virker dens lys næsten som et anmassende spektakel. Ud over den græsklædte, lave mark vest for bygningerne stråler i dens lys høgeurt, storkenæb og røllike, blåklokke og engelskræs; den sidste remonterer på trods af det syndflodsagtige

efterår. Yderst ud mod revet gror gul snerre og marehalm – de to klær hinanden. Og over hele sletten, hvor græssende får sagte vandrer omkring, gror myriader af champignoner, lysende som hvide flinteknolde mellem grønsværens brogede farver.

Det er denne slette, som har gjort øen berømt ved, at Ellehammer her foretog sine første forsøg med den af ham selv konstruerede flyvemaskine, omtrent samtidig med, at brødrene Wright begyndte deres eksperimenter i Amerika.

Skoven, som ganske tæt dækker øens østlige del helt ud til dens klinter, består næsten udelukkende af nåletræer, skovfyr og østrigsk fyr, rød- og hvidgran. Den er plantet så sent som i halvfjerdserne, men virker allerede som gammel skov. På og under nordsidens klinter gror et herligt, tæt tjørnekrat. Dette er øens smukkeste sted, hvor stranden med sine vældige kampesten, nedstyrtede fra klinten, ligger 7–8 meter dybt under skovbrynet.

Fra den lille ø, som kun er 17,5 tdr. land, men rummer en vidunderlig afveksling i sit landskab, har man en herlig udsigt mod Lollands frodige, skovklædte kyst, som ligger knap 2 km herfra.

Inde i den dybe, mørke skov, hvor menneskehænder næppe har rørt noget,

siden den blev plantet, får man et mærkeligt indblik i væksternes kamp med hinanden for at nå op i lyset. På særlig dramatisk vis ytrer dette sig på et sted, hvor nogle vistnok selvsåede hylde træer står helt overskyggede af mægtige fyrre træer. Hylde træene har fuldstændig antaget karakter af lianer, og i deres desperation slynger de sig på kryds og tværs omkring fyrre træernes stammer og søger at jage deres øverste toppe ovenud for at få luft og lys og bjerge livet. Kun ude i de alleryderste spidser er der blevet råd og tid til at sætte lidt tynde kviste og nogle fattige blade. Hele resten af stammerne er glatte og ganske tynde, ved jorden bare 6 cm og højere oppe 8–9 cm i gennemsnit.⁶¹

Enkelte steder, hvor mørket rugede tættest, var hylde træet bukket under i kampen, og dens lange stammer hang døde og forvitrede. Herinde i det gustne halvllys, hvor fugtigheden slog én i møde som fra en dyb kælder, sad rådsvampe og krummede sig ud fra de døde stammer som mærkelige spøgelses-kandelabre med de orange farvede skærme over de blege, gulhvide lys.

Øde og stille er der hernede, som på bunden af et hav. Men højt fra trætoppene, hvor lyset anes, letter af og til tavse ringduer, når vi forstyrrer dem på vor vej. Vi hører næppe deres vingers klappen for vindens susen oppe i de høje kroner.

Vi går ud til nordstranden, hvor havet ligger sortblåt under byger, som begynder at komme fra vest og farer hen over den skumdækkede flade. Her på klinten, hvor liguster, seljepil, enebær og småhylde gror mellem tjørnene, ser jeg pludselig noget, som pusler stille inde mellem de tætteste buske. Det ser ud, som om et par små grå mus vimser rundt på grenene derinde. Men så, i et pludseligt glimt, bliver det synligt i en åbning i løvværket. Det er to gærdesmutter. Jeg står stille, og de blir ved at vimse – i stumprummet nysgerrighed farer de ud og ind af det dybgrønne mørke som to lysende åbenbaringer, ser på mig et sekund og forsvinder på ny. De spiller en lille melodi, der lyder, som om den kommer fra en stor græshoppe.

Vidunderlige er de som to små, spøgefulde mirakler; de er tjørnekrattets og gærdets dybeste inkarnation, hemmelighedsfulde som en trold.

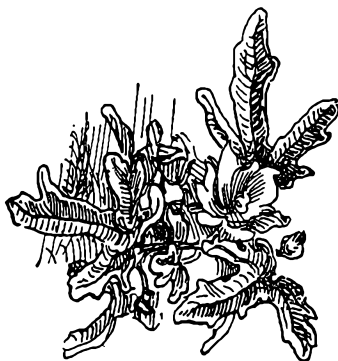
Yderst ude mod øst i skovens læ vokser ned over klinten hybenrose, hvidtjørn, hindbær, brombær og hylde. De frugt bærende hyben- og hyldebuskes farver gløder på baggrund af den mørke fyrreskov. Ligusterbuskene har allerede fået gyldne bær, og hist og her står endnu en forsinket hyben med store, røde blomster. Brombærbuskenes sorte, blanke bær stråler som stenkulperler.

Men skønnere end alt andet er rosen-katostens store, blegrøde bægre, som duver sagte på de høje stængler for de vindkast, som når hened over skovens træer.

Såre vidunderlig er denne ø, et lille Eden, hvor man gerne slog sig ned og

levede længe og endnu en gang forsøgte at forsone sig med en verden, hvori efterhånden næsten alting er overgramset og demokratiseret.⁶²

Er det ikke urovækkende, at der på de få steder, hvor man endnu kan føle trang til at dvæle, står: Adgang forbudt!, og at der, hvis det *ikke* stod der, i løbet af uendelig kort tid ville blive lige så slemt som alle andre steder, hvorfra man nu skynder sig bort?

Femø

Femøs form minder i fuldkommen latterlig grad om Afrika! Dens Algier hedder „Vindnæs Horn“, dens Kap det gode Håb „Sletteren“, endende i „Sletterev“, dens Kap Verde er „Vesternakke“, og på østsiden svarer „Andemose Nakke“, som ender i „Skjellerev“, til det på Afrikas østkyst stærkt frem-springende Somaliland. Men hermed holder ligheden rigtignok også brat op på alle punkter.

Af størrelse er den 2065 tdr. land. Dens højeste punkter er en bakke syd for Nørreby på 18 m og „Issemose Bjerg“ ved Sønderby på 22 m. I syd-nord og i øst-vest er den omtrent lige bred, ca. 5 km. Det dybe lavland „Bækkenet“ har sandsynligvis engang været en havarm og delt den i to dele; det står endnu ofte om efteråret og vinteren under vand. En smule klinter har den på nordvestsiden, hvor havet årligt æder et par alen af landet, og lignende, men lavere klinter på sydøstsiden. Til gengæld vokser øen ved sin sydende, hvor havet næsten årligt ved strandvoldsdannelser øger dens vækst, og noget lignende finder i mindre målestok sted ved nordøstsiden.

På øen findes 94 huse, 10 parcelsteder og 52 gårde, af hvilke de største er på ca. 50 tdr. land. To store landsbyer, Nørreby og Sønderby, ligger på hver sin side af det lange Bækken.

Straks ved den første vandring over øen ser vi, hvor forskellig den er fra Fejø. Sønderby er en meget smuk landsby, beliggende på et stærkt bølgende terræn med udsigt over det store dalstrøg mod Nørreby på dets nordre hæld. Haver og frodige vænger skifter mellem rige bøndergårde og huse, som navnlig i byens vestlige del er gamle, smukke og velholdte.⁶⁸ Dens veje og stier er mangfoldige og fulde af lunhed og hygge, dens gadekær vistnok det yndigste, jeg endnu har set. Stor og rig er byen, enorm af udstrækning. Også her finder vi frugten vældende i alle haver, langpærerne hænger så tæt, at de næsten skjuler bladhanget; vi behøver kun at løfte armen fra cyklen for at plukke. Reine-clauderne ligger strøet uden for hækkene, vi behøver blot at bukke os for at fylde lommerne, og mens vi spiser af de syrlig-søde frugter, vandrer vi ad stier og veje.⁶⁵

Jeg vil sent glemme Femøs veje! Aldrig noget sted har jeg set så mange på et så lille areal.

Fra havnen på vestsiden udgår øens to hovedveje, én mod Nørreby og én mod Sønderby; de fjerner sig højst 1 km fra hinanden. Men skønt disse to veje åbenbart er blevet enige om, at de har ærinde helt forskellige steder og

Gæmi Havn. 20 Septbr 1922

egentlig ikke har noget med hinanden at skaffe, så har der i tidens løb dannet sig en sådan masse småveje og stier imellem dem, at man, når som helst man bliver ked af den ene, kan bryde af og komme over til den anden. Går man f. eks. ad vejen til Sønderby i den hensigt at nå denne by, distraheres man gang på gang af en eller anden lille smilende og fristende vej, som fører nordpå over dalen, synker ned i denne og hvistes op igen på den anden side, hvor den gemmer sig og forsvinder mellem Nørrebys yndige haver og hegn. Man må ordentlig ta' sig selv i nakken for at holde kursen, og så går det endda somme tider galt.

Sandelig, der må eksistere et skønt og fredeligt forhold mellem de to byers beboere, siden der trænges til så mange veje imellem dem! Eller er det måske, for at man kan undgå at møde hinanden undervejs?

Næsten endnu mere forundrer man sig over den vrimmel af stier, der er mellem huse og gårde inden for byernes enemærker. Fra ethvert nok så lille hus kan man ad en smuk, velholdt sti komme omtrent i lige linje til et hvilket som helst sted i byen.

Skønnest er disse stier på det terrasseformede fald fra Nørreby ned mod Bækkenet. Dette er overhovedet denne og alle de nærliggende småøers ejendommeligste lokalitet. I terrasse over terrasse hæver landet sig fra dalens

våde, grønne engbund op mod byens højder, huse løfter sig bag huse, haver bag haver. En sådan lille nydelig slynget sti, stenpikket på sin bund og som en hulvej mellem høje stendiger under de regelmæssige frugtplantagers yppige træer – den minder mig på en mærkelig stilfærdig og inderlig måde om fjerne steder. Sådan ligger vinhaverne omkring de små byer i Vaud og Valais!

Nørreby er noget større end dens sydlige nabo, og som denne har den en herlig beliggenhed. Store, moderne gårde og faldefærdige rønner skifter med hinanden langs dens veje; her er stor brydning mellem den gamle og den nye tid – og det gamle falder og synker i grus! Bækkenet, som har en højst uregelmæssig form, sender en lang arm nordpå, der som en dyb kløft skærer ind gennem højlandet, hvorpå byen ligger, og skiller den i to dele. Her ligger på bunden af kløften byens gadekær, så stort som en lille sø, omgivet af buske og høje træer.

Mellem en stor mængde gamle gårde og huse i byen findes også adskillige store, moderne bøndergårde fra den sidste snes år, med avlsbygninger som mere ligner maskinværksteder end længer i en bondegård. Sammen med de villalignende stuehuse virker de hæslige, men som oftest skjules rædslerne under store, barmhjertige trægrupper.⁶⁴

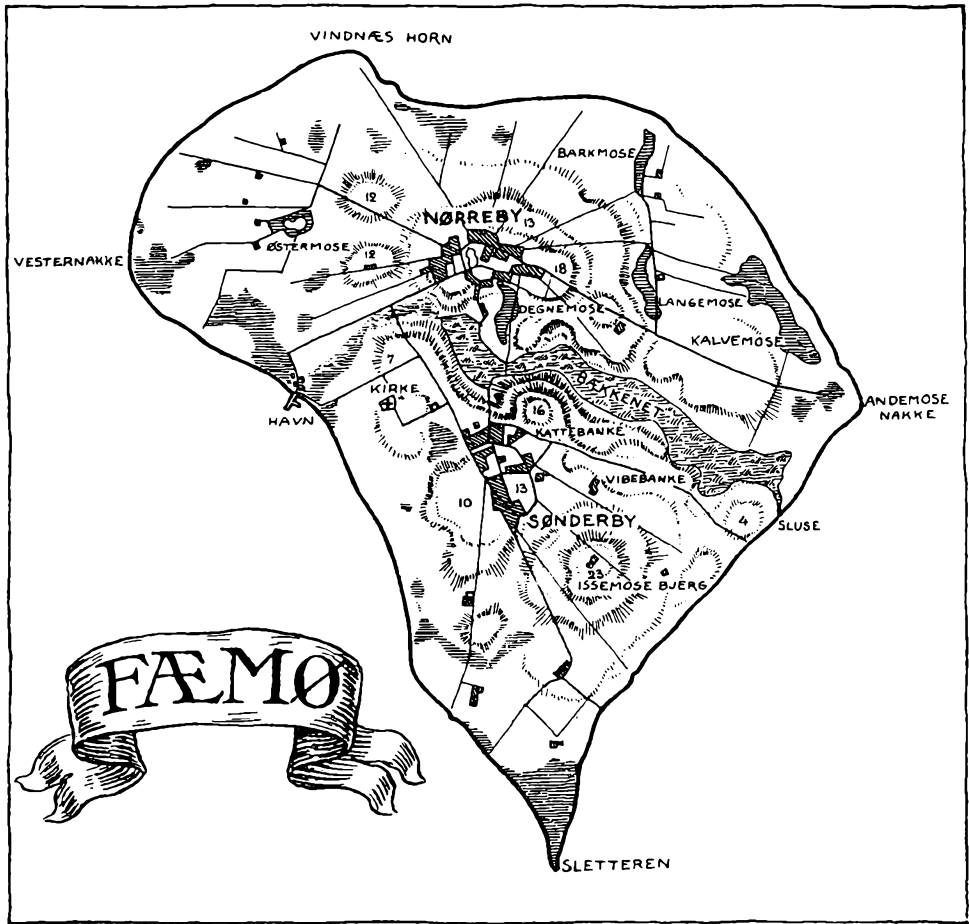
Fra Nørreby går jeg ned over „Degnemosen“ – således kaldet, fordi den ligger på jord, som engang tilhørte skolen – for at krydse dalen over til syd-siden. Nordvestblæsten er blevet til storm og farer som et brølende udyr hen over øen fra strand til strand. Men den har klaret himlen, solen skinner aldeles blændende, og fra enhver nok så lille vandpyt, der i skyggen er så blå, som var det i april, kastes dens lys glitrende tilbage.

Langs digerne vælter gråpilene deres kroner hid og did for stormens kast, og deres skygger bølger under dem på engens skinnende græs. I læ af digerne står regnfangen, nu allerede brun og vissen i sin top – dens blomster skal til at dø. Kællingetanden gubber sig kælent op ad de unge, friske brudelys i håb om en sidste chance! Men brudelysene står stive trods stormen og ser ikke ned til krapylet.

Ikke en eneste fugl er at øjne herude over den åbne engflade, alle er de søgt i læ for vejret. Kun én stakkels lærke ser jeg, den letter foran mig fra en stubmark og blæser væk med stormen. Køer og heste står i engen med hovederne vendt imod vindhjørnet, for at blæsten kan gå *med* hårene; det er det luneste. De gider knap nok æde.

Telefontrådene langs vejen hyler som gale furier. Det er en fuldstændig orkan, der raser – hvad blæser der ikke ned af frugt en sådan dag landet over? Nå, her på øerne kan det jo være ligegyldigt!

Kun hist og her i læ af bøndergårdene, hvor halmstråene fra de nye hæs

farer til vejrs i en ravgal heksedans, finder man af og til en lille stære- eller spurveflok, som fouragerer her på de eneste steder, hvor de ikke risikerer at blæse ind i et andet herred eller helt ud af landet. Spurvene bliver ved at flokke sig om efteråret ligesom stære, viber, svaler og alle de andre virkelig vandrende folk. Ikke fordi de har brug for det – „det er søen dier gammel wuen“, ganske på samme måde, som det endnu er skik hos hundene, at de drejer sig i en kreds om sig selv, før de lægger sig.

Jeg trodser mig mod blæsten over til øens kirke, der ligger ensom på markerne vest for Sønderby. Den minder i nogen grad ved sit ydre om Fejø kirke og har som denne et lavt tårn med pyramidetag; men i øvrigt er den helt igennem en gotisk murstensbygning, for størstedelen bevaret. Den har en meget lille, men fortrinlig prædikestol i ungrenæssancestil fra slutningen af

det sekstende århundrede, hvilende på en „snoet“ træsokkel fra senere tid, samt en døbefont fra gotisk periode af gullandsk kalksten.⁶³ De fortrinlige kalkmalerier fra dens ældste tid er meget forsigtigt, men talentløst restaureret i 1885 af Magnus Petersen, hvis pensel havde for meget med skønskrift at skaffe til at kunne tåle at måles med den gamle djærve og friske ornamentik. Kirkens stilfulde indre med de spidse, gotiske buer skæmmes i allerhøjeste grad af den halvcirkelformede, fade rundbue, som er kommet til i 1879, da kirken blev udvidet. Men dette er jo ikke noget usædvanligt misgreb i en periode, som var den værste i vor arkitekturs historie.

Mere forundring må det vække, at man så sent som i 1909 kunne anskaffe de nye kirkestole, som står herinde op ad de gode gamle og savner enhver stilistisk forbindelse med disse og med de øvrige træskærerarbejder. Åndløse og plumpe med deres brutale former og farver virker de ganske fornærmeligt i dette fine kirkerum. De er et trist bevis på, hvilken fare der er forbundet med, at disse gamle kirker er privateje og uden anden kontrol end den, som Per og Povl kan yde. Og vi står over for den mulighed, at faren kan udvikle sig til en landeplage.

Alene på grund af dets fornemme stil burde et sådant kirkerum være en hellighed. Se blot en detalje som døråbningen mellem våbenhus og skib! Trods sit beskedne format er denne et smukt eksempel på, hvad datiden formåede. Og denne følelse for stil svigtede så godt som aldrig. Det er så meget desto mærkeligere, som disse småkirker ofte skylder jævne håndværkere, bondehåndværkere, deres tilblivelse! Det er kultur og sikker tradition, som præger disse bygninger.⁶³

Men nu hører jeg herovre, at man agter at rive denne indgang ned og bygge den bredere. Måske er den blevet indbyggerne for smal efter de fede krigsåre! Kirken er jo beboernes ejendom, og de har hånd- og halsret over den. Men mon dette indgreb alligevel ikke kunne forhindres?

Da jeg vidste, at kirken ejede et gammelt krucifiks, som var nedtaget og hengemt, fik jeg kirkeværgen til at hente det frem. Han fortalte mig, at en konservator fra Nationalmuseet i 1921 har undersøgt krucifikset og at direktør Mackeprang på hans indberetning havde tilbudt at lade det fuldt restaurere for den beskedne sum af 600 kr. – eller, hvis beboerne ikke kunne gå med til dette, da lade det deponere som kirkens ejendom i stiftsmuseet i Maribo, til der kom bedre tider. – Øjensynlig er sådanne ikke indtruffet siden da! Og da krucifikset i dag skulle bringes til veje, måtte det slæbes frem fra en bunke ragelse, bjælker og murbrokker, som lå oven på det i et fugtigt og utæt rum over våbenhuset.⁶⁶

Det viste sig at være et fortrinligt arbejde, sandsynligvis fra det fjortende århundrede, og til trods for, at det var stærkt ødelagt, endnu af stor skøn-

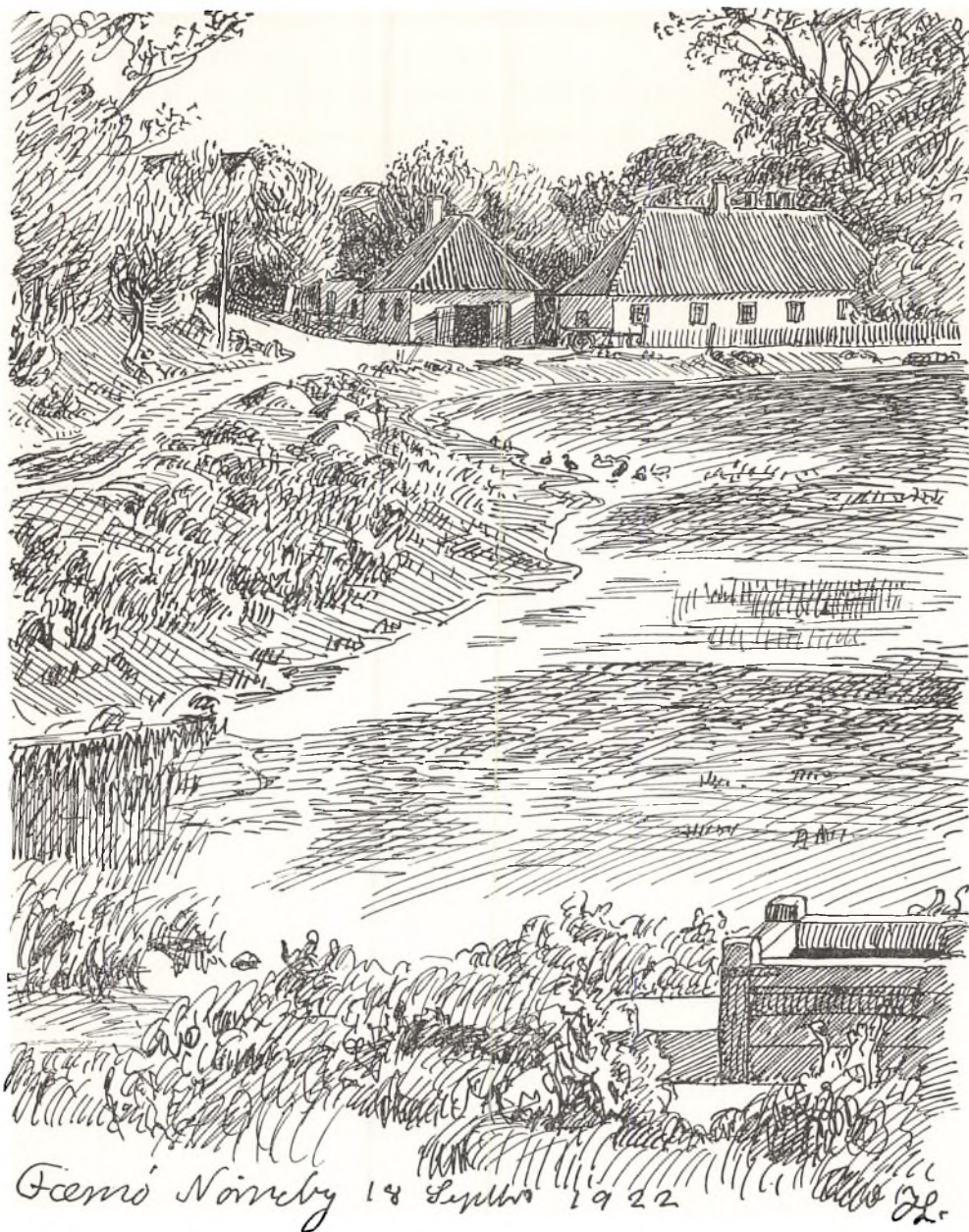
Færnø 17 Septbr. 1922

OJ

hed, særlig ved ansigtets mærkeligt åndfulde udtryk og hovedets smukke hældning. Min begejstring for det smittede åbenbart kirkeværgen, som er en intelligent og sympatisk bonde. Jeg tror ikke, at han svigter sit løfte til mig om at tage sig af sagen og formå sine landsmænd til at rejse den ringe sum, det drejer sig om.⁶⁶

Kirkens sølvkalk blev under svenskekrigen stjålet af fjendtlige soldater. Der findes følgende indskrift på den:

„Anno 1659 blef denne Kalck oc Disk plyndret af de Svenske fra Femøe

Fejø Nørreby 18 Septbr 1922

Kircke. Men Sognepresten H: Lavritz Hansen, Capel, gjorde sin Flid oc opsøgte den i Naxskov hvor den var sold af de Svenske dog i Støker hucken, oc blef saa igien paany omgjort af Kierke Wergerne Daniel Jensen oc Hans Simentsen Kierken til Gavn oc Brug, som skede Anno 1662.“

Det siges, at man ikke nøje kan bestemme kirkens alder. Men da øen op-hørte med at være anneks til Fejø i året 1537, må kirken være bygget omkring reformationstiden. Kalkmaleriernes alder tyder på, at den er *noget* ældre; disse viser, at den har været helliget Sct. Nicolaus, idet billedet af en

bisp på hvælvingen over kordøren forestiller denne helgen, søfolkenes skytspatron.

Ude på kirkegården strander jeg i blæsten ved siden af den gamle kirkekone, som luger en grav. Krumbøjjet og stiv er hun, men som en egebul at skue; Og à propos disse øboers voldsomhed – thi også Femø har dette ry – jeg gad se det kuld bersærker, en sådan kvinde kunne sætte i verden!⁶⁷

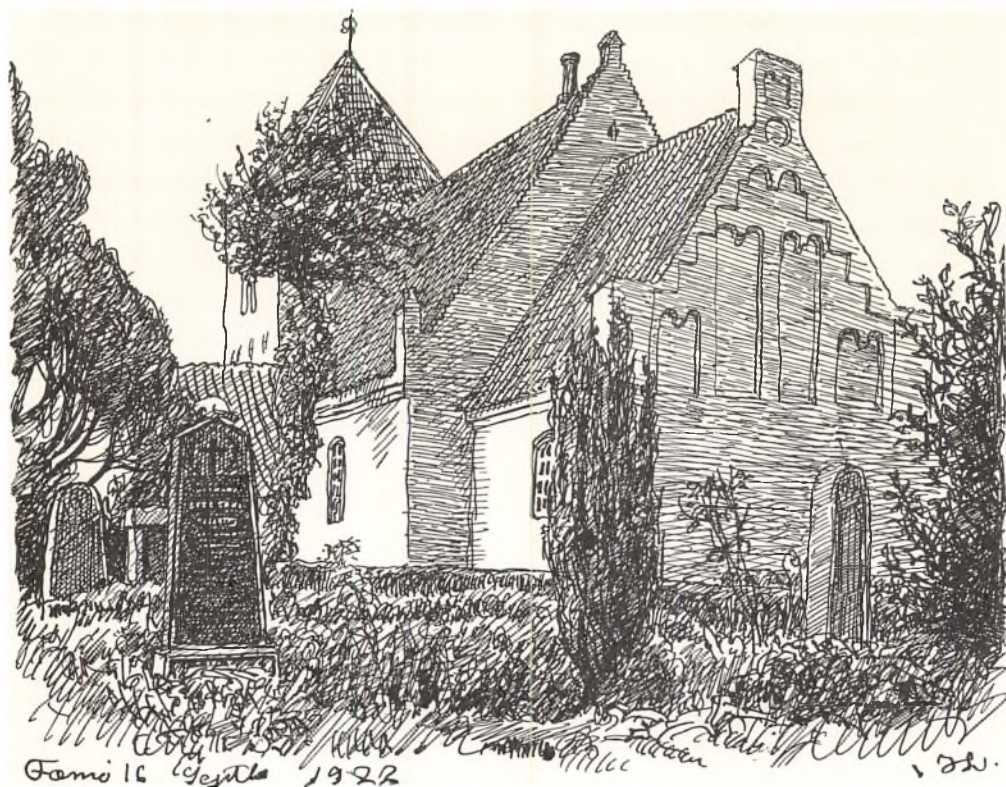
Jeg taler lidt med hende. Hun er venlig, men ret ordknap, jeg er jo en fremmed mand på øen. Men hun får lejlighed til i en eneste sætning at åbenbare for mig et praktisk livssyn, skabt af hendes egen kamp for tilværelsen, omtrent som man finder det hos vilde folkeslag, der ikke kender til skabagtighed eller sentimentalitet. Hun fortæller mig – og hendes ansigt viser intet andet udtryk end et stille, barsk smil – at hendes svigersøn for tre år siden, da „den spanske“ hærgede øen, døde fra konen og fem småbørn; og den stakkels enke havde siden forgæves slidt for udkommet til sig selv og de små. De fik kun sjældent det allernødvendigste.

„Jaja!“ siger hun. „Men så døde jo da gudskelov to af børnene i fjor!“

Ja, det er jo rigtigt! Himlen finder virkelig lejlighedsvis en udvej – endog så småfolk rækker den af og til en hjælpende hånd!

Jeg kan ikke sige, at denne gamle, stoute kvinde er typisk for øens befolkning. Denne er af ydre overordentlig forskelligartet, stærkt udvisket og minder mere om beboerne af Sydsjælland end om lollænderne, selv om den brunhårede type her er mere overvejende. Jeg har ingen ansigter truffet så raceprægede som bondens, jeg tegnede på Fejø, der ikke var enestående dér som type. Der er over Femøs beboere noget mere jævnt og godlidende, noget lignende det, der findes hos den gamle Hans Peter Jørgensen fra Nørreby, men helt uden det forhutlede præg hos denne stakkels, detroniserede gårdmand. Jeg mødte ham på vejen en solskinsdag, hvor han var ude og tørre lemmerne. Forskellige „rørelser“, som han fortalte var et udslag af gigten, men som hans bysbørn gav mig helt andre forklaringer på, gjorde, at han lignede en løssluppen vejrmølle, når han kom strittende hen ad vejen. Sammenlignet med den gamle kirkekone giver han et begreb om, hvor vidt et spring der er mellem typerne herovre.⁶⁸

I en af de ældste gårde i Nørreby bor den gamle Kristen Jensen, også en ejendommelig fremtoning, desværre med idiosynkrasi mod fotografiapparater og blyanter, og i øvrigt ubeskrivelig. Hans gård er den ældste og mest faldefærdige på øen. Faldefærdig er et mildt ord, thi to af længerne er for længst styrtet sammen, og som minde om dem står kun en kobås og en hak-kelsemaskine endnu på deres plads, overgroede af meterhøjt græs, vild kørvel og persille. De to tilbageværende længer synker nok også snart i grus

oven på Kristen Jensen, der for øvrigt har solgt gården, men stadig bebor den sammen med en søster, mens køberen venter på, at den skal skride sammen, hvad der er billigere end at rive den ned.⁶⁹

Kristen er en gammel karl, lang, tør og stiv som et plejlskaft og med et lille loddent fuglehoved på en tynd hals. I det midterste af de tre rum, han bebor, findes endnu det ældgamle arnested, over hvilket der i bjælken er indskåret årstallet 1743.⁶⁷ Alle borde herinde, bænke og dobbeltsengen og alle chaltollets skuffer bovner af æbler og pærer fra hans have. Han samler til huse som en ordentlig mand, skønt ingen gider ha' høsten. Men selv skal han jo også leve, måske længe endnu – for det er vel ikke meningen, at verden pludselig skal forgå under et pæreskred. Han løftede overdynen og blottede en dyngge pragtfulde gravenstener – mon han ruger på dem om natten for at fremskynde modningen?⁶⁹

Gulvene derinde var lerstampede, men ujævne som et månelandskab, og de store huller var halvt fyldte med gammelt snavs.

Men hvor mærkeligt gribende virkede ikke synet af disse gamle stuer, hvor smuk, ædel og harmonisk er ikke hver en væg, hver krog, hver eneste linje derinde! Her er sandsynligvis et fuldtro billede af, hvordan et femøsk bondehjem har set ud for to hundrede år siden; kun vinduerne og de få køk-

kenredskaber er anderledes og mindre smukke end dengang. Jeg gribes af vemod ved tanken om, at dette snart overalt er noget, som vore bønder har glemmt, og som allerede for længst har ophørt at præge dem. En skønne dag ramler også *dette* sammen, Kristen Jensen vel sagtens iberegnet. – Han var for øvrigt rendt langt ud i landskabet ved første tegn til, at jeg ville fotografere.

Fra disse særlinge til repræsentanterne for øens velstillede befolkning er der et langt spring. Er der en iøjnefaldende forskel på det fejøske og det femøske landskab, er der ved en hurtig betragtning en ikke ringere på deres befolknings væsen. Hist for det meste tilbageholdenhed, særhed, lidt surhed; her elskværdig imødekommenhed, åbenhed og en enestående gæstfrihed. Man må naturligvis være varsom med at udlede folks karakter af et væsen, som over for den fremmede ofte kun viser overfladen. Men vi kunne på Femø have haft alle vore aftener dobbelt belagt med selskabelighed; invitationer faldt til højre og venstre. Kun vort princip: at gå til køjs kl. 9 forhindrede det meste af dette. Men den Nørreby skolelærer, kirkeværgen, mejeribestyreren og præsten lo os ud, når vi talte om at gå til ro med hønsene; og dér slap vi ikke. Hvad vi ingenlunde fortrød.

Hvad vi så af bønderhjem på øen mindede mig om de bedste gamle storbondehjem fra min fødeegn på Djursland; her var den samme dannelse, de samme solide traditioner. Husmoderen præsiderer ved bordet ved mandens side, er i alle forhold hans jævnbyrdige og ikke blot hans og tjenestefolkenes tjenerinde.

En dag besøgte jeg øens sognerådsformand, som bor i en stor, moderne bondegård midt inde i Nørreby. Han er en aristokratisk udseende bonde, glatbarberet, af ydre i stil med de gamle nationalliberale førere, en overordentlig smuk og stolt mand. Han gav mig en mængde af de oplysninger, jeg har kunnet bringe om øen.

Om dens dyreliv fortæller han, at her mærkværdigvis ikke findes en eneste mågekoloni og heller ingen ynglende svømmefugle. Derimod er her endnu en del agerhøns og en mængde harer, som imidlertid er stærkt degenererede af mangel på fornyelse. I fjor er der af den grund indført en del fremmede individer. For fem år siden indplantedes fasaner, som trives fortrinligt trods øens fuldstændige mangel på skov; de holder til i hegnene og ved haver langs landsbyernes udkanter. Lækatten findes her, men derimod ingen muldvarpe eller pindsvin.

Den gamle, nogle og firsårige fru Andersen, moder til gårdejer A., som er kirkeværge på øen, ved en del at berette om stedet fra ældre tid. Hun erindrer at have set øens sidste „kæmpehøj“, som lå på Peter Petersens mark nær vejen, som går mod nordvest fra Nørreby. Det var en oval stensætning, siger

hun, med en forhøjning i midten uden overligger på; den er nu for længst nedpløjet. Hun har hørt fortælle, at en af Frederik IV's rytterskoler har ligget på øen, men hvor husker hun ikke.

Øen havde for længe siden ikke mindre end fire kæmpehøje, fortæller hun. Dengang boede der en nordmand på øen, som ejede ovennævnte Peter Petersens gård i Nørreby og var en stor troldmand. Han kunne, når som helst det lystede ham, gå ud og ind af de *tre* af disse kæmpehøje, „men den fjerde var lukket for ham, for den havde kobberport!“

Fru Andersen kalder sine landsmænd *fømboer*, og således, siger hun, udtaltes ordet altid herovre i gamle dage. Ø-lyden er stærkt lukket, ordet klinger omtrent som fynboer, hvad der falder godt sammen med den gamle stavemåde fra Jordebogen: „Fymø“.

Beboerne herovre holder nu stærkt på, at deres ø hedder Femø, fordi (?) den oprindeligt har bestået af fem øer!

Førstelæreren ved Nørrebys skole, Lindhart, er den eneste mand jeg har truffet på øen, som havde et absolut fremmedartet præg; han er lille af vækst, men kraftig, mørk og med det brede underansigt, som er med til at karakterisere den slaviske type. Han fortæller, at beboernes fra gammel tid berygtede voldsomhed endnu af og til kan ytre sig i deres færd, dog overordentlig sjældent, når de er mellem fremmede. Her spilles meget kort på øen, og ofte

temmelig højt; men ellers er fømboen mere påholdende end folkene på nabøen Fejø. Offentlige forlystelsessteder som biografteatre og lignende kan ikke trives her. Man er mindre „moderne“, livet former sig mere gammeldags end på nabøerne, til trods for at beboerne er mere velhavende.

Men ved festlige lejligheder går man ikke af vejen for et bæger. I de gode, gamle dage drak man til festmåltiderne et anseligt antal dramme, tolv-tretten stykker, foruden bajerskøl til at lægge for med – og siden skar den med utalte kaffepuncher. Nu derimod kommer man sjældent op over fire-fem snapse med påfølgende toddyer. Beboerne er da efterhånden i nabolaget blevet bekendte for deres nøjsomhed!

Ved dødsfald findes endnu den gamle skik, at den afdødes pårørende på begravelsesdagen sidder på bænke langs vinduesvæggen i „stadsstuen“, hvor liget henstår, og her afventer gæsternes ankomst. De sidder tavse og uden at rejse sig ved gæsternes indtræden, rører sig overhovedet ikke fra stedet under denne modtagelse. På endevæggen bag kistens hovedende er anbragt et stort, sort klæde, hvorpå der med hvide bogstaver er skrevet: Farvel, kjære fader (el. moder, søster osv.).

Kun fem af øens familier lever af fiskeri, og disse er oven i købet alle indvandrede. De bor for sig selv i de småhuse, som ligger ganske nær ved havnen, og skal efter sigende ligge i bestandig klammeri med bondebefolkningen. Hvem der under disse stridigheder er „voldsomst“ meldes der intet om.

For øvrigt kan en enkelt fortælling vidne om, at mandfolkene ikke er ene om at kunne slå fra sig, når det kræves. Der går fra svenskekrigens tid et sagn på øen om Rasmus Jonssens gård i Nørreby. Da svenskerne rømmede stedet og var ved at indskibe sig, vendte en af dem, som havde boet på gården, tilbage hertil for at hente noget, han havde glemt. Alle folk var på dette tidspunkt i marken, kun bondekonen var hjemme. Da hun så svenskeren vende tilbage, låste hun alle døre, men det lykkedes manden at bryde og åbne et vindue. Da han nu forsøgte at kravle ind ad dette, greb konen en jernbeslået bismær og drev til ham oven i hovedet, så han blev hængende stendød tværs over karmen. Så snart folkene kom hjem fra marken, blev han i hast gravet ned, og dette skete under den store trægruppe, som endnu står ganske tæt ved gårdens længer.

Femø var i sin tid krongods under Nykøbing len. Sandsynligvis har den også i sin tid hørt under Nykøbing kloster, thi endnu så sent som for tyve år siden svarede man på øen en afgift til Nykøbing, som kaldtes „hospitalspenge“ og bestod i nogle få kroner fra hver gård. I 1557 fik beboerne befaling om at søge Nørreherreds ting på Falster.

Af sognepræsten L. M. Wedels beretning fra 1789–1801 fremgår det, at

øerne heromkring på den tid har været næsten fuldstændig blottede for trævækst. Han siger f. eks.: Paa Fejø er Tangdiger, enkelte Jorrdiger og kun nogle faa steder levende Hegn, *som ventelig ikke lykkes*, formedelst Landet mangler Læ af Skov og Buskadser. Men en foregangsmand i Nørreby på Femø har i modsætning til sine landsmænd og beboerne af nabøerne, der kun dyrkede kål og lignende i haverne, lagt vind på at få en god frugt- og køkkenhave „og burde vist have præmie derfor“. Han er da måske den, som har startet frugtavlens herovre, den, der nu er næsten hvermands sag.

De ældre forfatteres bedømmelse af beboerne er meget forskellig. Wedel siger om dem: „Beboerne af Fejø har intet slavisk hos sig,“ de er ædle mennesker, venlige og hverken overdådige eller drikfældige „som nogle andre Insulaner“. Efter P. Rhodes beretning fra 1859 må de i al fald i *ældre* tider have været af en helt anden kaliber. Han siger, at beboerne var kendt for deres vedhængen ved katolicismen efter reformationens indførelse. Deres „Historie i Begyndelsen af Reformationen er for Resten ikke videre hæderlig, hvilket ikke er saa underligt naar man betænker den Rod, som den catholske Religions Følgesvende, Uvidenhed og Overtro, kan fæste paa en saa afsides lille Ø.“ I 1570 hører man, at „megen Klammer, Banden, Skjørlevnet og andre blodige Synder havde taget Overhaand paa Øen. 8 hjemmehørende Børn vare endnu ikke frembaarne til Kirken, skjøndt de vare indtil 6 Aar gamle.“

1574 formanede provsten beboerne, at begravelser ikke måtte være en „Gjækkehandel“, og han klagede over, at de levede „efter den gamle Djævels Viis“, dvs. de havde endnu ikke aflagt de katolske ceremonier. Deres gilder og lystigheder holdt de uforstyrret under kirketjenesten. „Da samme Provst d. 14. Juni 1576 talede Folket til Rette, fordi de ikke vilde gaa ind i Kirken, og naar de kom der, talede højt til hinanden under Prædiken, og desuden irettesatte dem for anden slem Handel, raabte en ung Karl i Flokken, som stod paa Kirkegaarden: Kunde jeg bare faa fat i den bugede Provst, saa skulde jeg kryste hans Øjne ud af hans Nakke!“

1577 måtte den arme provst igen til øen og formane indbyggerne til at „vogte sig for den Trolddom, hvormed de var bleven forgiftede af Anders Høg, der var bleven brændt paa Øen som Troldkarl.“

Dette er altså præsternes dom over befolkningen. Men det er jo ikke sikkert, at befolkningens dom over præsterne var blevet mildere.

Vi tog mod en indbydelse til middag hos præstefamilien. Og efter denne kan vi konstatere, at der i dette hjem rådede en udpræget *luthersk* tone! Det er det mærkeligste, mest sympatiske og civiliserede par præstefolk, jeg i mit liv har mødt.

UNG SØMAND FRA FEMØ

Middagsbordet var fortrinligt, vinen god og rigelig. Han er en bred, jovial digtertype, hun ganske lille, smuk og fin. Ved bordet anførte han bestandig konversationen, vers af Bibelen vekslede med drastiske ordsprog af Peder Syv og med citater af Luthers bordtaler! Hvor mange danske præster har læst Luthers *Tischreden*?

Begge sprudlede af musik og sang. Han, der er en brodersøn af en tidligere kendt organist ved Slotskirken, spillede klaver som en sjælden fin musiker. Over et hvilket som helst tema improviserede han de fortrinligste variationer. Hans hustru, der var fin som en japanerinde med et par mærkelig dybe, lak-sortede øjne, sang henrivende til hans akkompagnement.

Ved Gud i himlen – det var en aften efter Luthers forskrift: Wein, Weib und Gesang!

Jeg lagde mærke til, at denne præst var elsket af befolkningen. Den forstår at værdsætte hans jovialitet, den forstår og gribes af det talent, som lyser af ham gennem hans fortrinlige talegaver.

Jeg spurgte ganske naturligt disse to mennesker, om livet på denne afsides ø ikke til tider kunne forekomme dem trist og utålelig ensomt. „Aldrig,“ svarede de, „vi har her alt, hvad vi ønsker!“

Talenterne skaffer dem her alt, hvad de fleste andre ville savne – ligesom hundene i eventyret om Fyrstøjet.

Færø Lørdag mod Nørreby. 19de Septbr 1922. 22

Blandt vore nærmeste naboer ved havnen traf jeg en familie, hvor jeg fik et nyt bevis på befolkningens venlighed. Manden er skibsfører, og en atten-årig søn sejler med ham. De to så jeg daglig i havnen, hvor de arbejdede med skudens tilrigning. Moderen havde jeg vekslet nogle ord med på vejen.

Datteren, for en sådan var der også -- ja, hende så jeg en dag ved vinduet, da jeg gik forbi --

Jeg drejede brat og gik derind og spurgte, om jeg måtte låne telefonen! Det viste sig, at der virkelig var en telefon i huset. Men *den* bragte mig kun i forbindelse med en mand på den anden ende af øen. Pigen fik jeg bare et lille glimt af.

Jeg gik ned til havnen og spurgte, om jeg måtte tegne skipperens søn. Jo, så gerne! -- og så vandrede vi på ny hjem til huset, og jeg slap ind. Jeg blev modtaget med overstrømmende gæstfrihed af husmoderen, som trakteredede med kaffe og lækre brød. Hun spurgte mig, om det ikke var slemt for mig at sidde om bord og skrive i den lille kahyt i sådan et frygteligt vejr.

Jo, rædsomt! svarede jeg.

Om jeg da ikke hellere ville tage mit arbejde med herop, det var da så langt hyggeligere for mig?

Santa Maria!

Da vi var færdige med kaffen, hentede jeg alt, hvad jeg ejede af skitsebøger og blyanter og slog mig ned i huset hele eftermiddagen. Jeg tegnede først sønnen, det var en prægtig gut. Og derefter tegnede jeg hans søster -- med angst og bæven. Og videre kom jeg aldrig i den familie. Billedet kom næsten til at ligne. Det mangler kun noget af det fuldstændig ubevidst uskyldige, som pigen havde, knoppens mærkelige blide skærhed, lige før den blir blomst. Ak Gud, tænkte jeg, sådan skulle Freja have set ud, da *hun* var seksten år! Hvordan ville der så have set ud i den nordiske mytologi?

Måske kommer pigen engang til at ligne billedet, men -- ja lad det bare vare en god stund endnu!

Det er blevet rigtig uvejr nu igen, og Meteorologisk Institut har slået stormvarsler op ved alle havne! Vi læste dem her i dag og troede, at det var en forsinket meddelelse om uvejret i forgårs. Men på vejen hjem til båden havde jeg svært ved at trodse mig frem mod stormen, og ved havnen så jeg, at et landgangsbræt, vi havde lånt for at komme ud til en yacht, på hvis yderside vi ligger fortøjet, var løftet op af stormen og kastet ud i havnen, og nu var det på vej til at sejle ud ad havnemundingen. Et par små, skikkelige mudderpøle ved molen gik med fire-fem tommer høje bølger, og lige da jeg gik forbi, blev de til to proptrækkerlignende skypumper, der fór meterhøjt op i luften og forsvandt i en hvirvel.

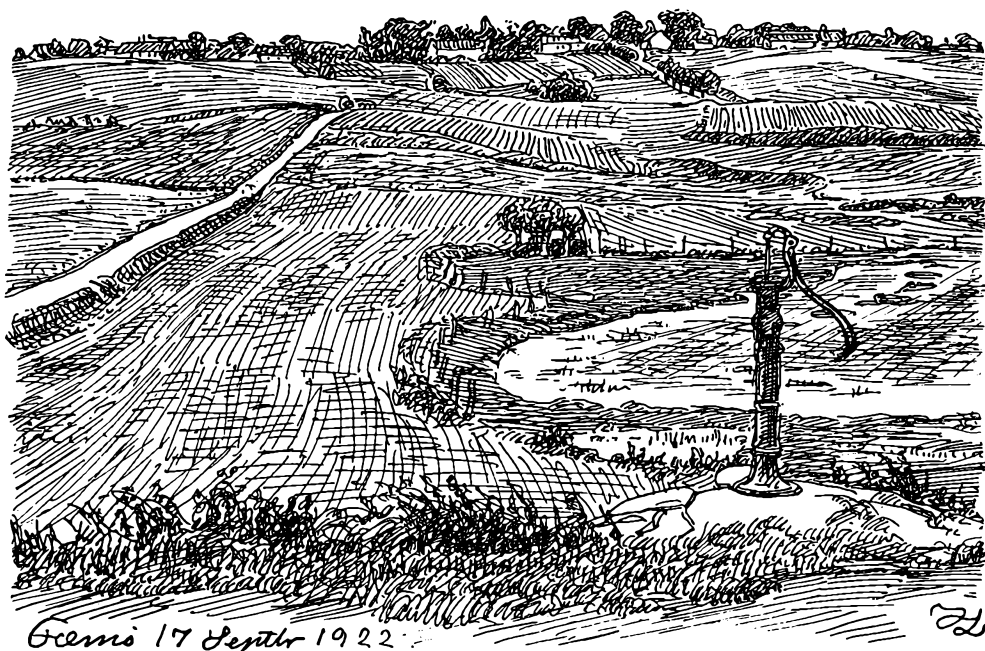
C. Fr. 1922.

UNG PIGE FRA FEMØ

Om natten ligger jeg i køjen og lytter til stormen derude. Efter hver pause samler dens fjerne brusen sig til nye harmonier, der toner som et kor af keruber, stiger fra en mumlen til et vildt *fortissimo* og – endnu højere – pludselig brøler gennem master og rig, over husenes tage og havernes svingende træer, som den rusker for de sidste blade for til sidst at tabe sig langt borte over sydøststrandens flyvende tang og raslende rullesten.

En fiskerbåd er gået ud om natten for at bjærge nogle garn; det er dristigt, men for disse folk er garnene en formue værd. I dagningen ser vi båden vende tilbage; med masten lagt ned over dækket kommer den langsomt rullende derude, gennem grønt vand og hvid fråde. De lange søer omkring den løfter sig langsomt, uendelig langsomt og bliver hvidere og hvidere op imod de forrevne skyer, hvor den gustne dagningshimmel hist og her skærer igennem. Båden forsvinder i broddet og kommer igen til syne. Så slynges den ind mod havnemundingen, skjules af brændingen mod stenkajen, kommer atter frem og slynges – hejsa! – i ét eneste kast ind forbi molen og drejer for hårdt ror ind i havnens rolige vand.

I den grå morgen er mændenes gule olietøj og brune ansigter skarpe i farven som guldlak og møjje, deres hænder er tykke og sortrøde af kulde og væde og hænger som lammefjerdinger ud af ærmerne. Da jeg får en af dem rakt til hilsen, er den at tage om som en stor død fisk.

Gesmo 17 Septbr 1922

Men på dækket ligger en sort, uformelig masse; det er de bjærgede net. Nu skal folkene hjem til de dampende spølkummer med liflig morgenkaffe, mange efter hinanden, og så sove – *sove!* Da de skrider ind over molens sten i deres gevaldige træskostøvler, lyder det, som fire tomme proviantskure er på vej hen over brolægningen.

Vi troede, at det værste vejr var ovre. Men nu begyndte det først! I dagens løb voksede bygerne sammen og blev til tæt, vedholdende storm, så tung og alvorlig, som man sjældent ser den uden netop ved jævndøgnstide. Om eftermiddagen slår vejret om i nordvest, og vandet i havnen stiger på et par timer over en meter.

Jeg sidder nede i kahytten, da det ganske pludselig mørkner. Et øjeblik efter falder et brandrødt skær ind gennem skyligheten, det stiger i kraft og bliver uhyggelig gult. Jeg stikker hovedet op over kappen og ser, at en kæmpemæssig, blåsort sky er gledet forbi solen og et øjeblik har skygget for den; nu har skyen rejst sig på højkant og står tårnhøj med sin pande i zenit, solbeskinnet på sin ene kant og væltende et hav af eddergult lys ned over jorden.

Stormen er vokset, det blæser en orkan. Udenfor er havet i rivende flugt for vejret, det er galdegrønt og absintgult og står i et hvirvlende, flygende skum. Det er, som om det fortæres i sin egen fråde. Skibene i havnen raser og rykker i deres fortøjninger eller slår med dumpe lyde mod bolværkerne. Søernes skum farer vandret hen over det hele, det ligner en forrygende sne-storm under solens kolde, strålende lys. Der er en evindelig brølen i skibenes takkelage; vanterne på „Rylen“ spiller som strenge og får hele skuden til at vibrere, som når motoren går for fuld kraft.

På grund af højvandet slår de vældige søer bestandig ind over molen og sender floder af vand gennem slæbestedet ind i havnen. Det ser farligt ud. Og alle mand er hernede, på alle fartøjer har de travlt med at styrke fortøjningerne, enkelte forhaler til sikrere steder, mens skum og skidt bestandig raser hen over det hele og mændene knap kan holde sig oprejst under stormens stød. Man ser det hele som gennem en hvid brandrøg.

Ikke en fugl er at øjne, selv mågerne er borte. Det eneste flyvende, vi ser, er store flager af saltvandsfråde, der farer fra stranden op over de okker-gule klinger og raser ind over landet gennem vandtåge og solglimt.

Solen går ned, og det mørkner, mens vejret vedbliver at drøne. Men nede fra kahytten dufter maden. To stearinlys står på den hvide dug med sagte viftende flammer. Vi tre mennesker er de eneste, som i nat befolker den lille havn, omkring hvilken hele helvede er sluppet løs . . .

Er der noget, der smager tilnærmelsesvis så godt som spegepølse, hvori der er en ganske lille anelse af hvidløg? På stegfedt! Med en fornem og kølig „Ålborg“ til!!

Ved midnatstid er jeg vågen og går op på dækket. Stormen går endnu, men himlen er klar og dyb, og alle stjerner skinner iskolde. Rummet ligner en stor sortblå, transparent klokke – men en klokke, der toner, som om den yderste dag blev indvarslet. Alle lys er slukte, alle mennesker sover.

Jeg er den eneste vågne i hele firmamentet.

Vigsø

Den, som fra landsiden kender den skovløse Vignæs Odde, der strækker sig ud i havet mod nordvest fra Lolland og ifølge sin beliggenhed må have et barskt klima, vil undres, når han kommer til det samme land nordfra over havet og uden for det møder en lille eventyrlig ø, der krummer sig yndefuldt om dets yderste, forblæste spids som for at skærme det og yde det læ bag sine frodige tjørneskove. Det virker sandt at sige næsten naturstridigt, men har vel sin forklaring deri, at medens vore forfædre fuldstændig har plyndret næsset for dets skove, er øen af en eller anden grund blevet skånet, eller den har efter den almindelige rasing fået lov til at ligge hen i fred og er atter blevet klædt med skov.

Den lille ø hører under Vignæs sogn, halvøen som ligger mellem Hildesvig og Tårsvig. Dens navn skreves tidligere Vyxø eller Viksø, rimeligvis Vikarsø af mandsnavnet Vikar. Den er kun 28,4 tdr. land, ligger fuldstændig udyrket hen og bruges kun af sogneboerne til græsning. Trods det ringe flademål har den den forbavsende længde af omtrent 2 km, men er til gengæld overordentlig smal. Seglformet krummet omkring næsset danner den over mod dette et lille sund, som har fuldstændig karakter af en idyllisk indsø. Dens to odder, særlig den vestlige, løber ud i ganske lave og smalle tanger. På sin midterste del, hvor terrænet er svagt bølget, når den sin største højde, 4 m. Da øen er så overordentlig smal, forekommer dette punkt højt, og her er en vid udsigt over sundet i syd og det lave næs bag dette.

Vi lander på øens vestre side og finder her langs klinten, især på sydsiden, rækker af store kampesten langs stranden; det samme ser vi senere ved begge oddernes rod, særlig på østenden, hvor de vældige sten ligger tæt strøet over markens jævne flade, tabt for årtusinder siden af bræen i store dynger. Hvor er dog forbavsende mange af vore småøer stenrige (det samme gælder desværre ikke i overført betydning om beboerne). Aldrig før har jeg fået et så slående indtryk af denne side af gletscherens virksomhed i landet.

Langs bugten er kysten næsten overalt bevokset med kraftige tjørne, der har en usædvanlig smuk vækst; og enkelte steder her står også over klintens hæld anselige træer, hvoriblandt en gruppe prægtige, velvoksne elme især er skønne. Noget østen for disse vider tjørnekrattet sig ud og bliver til en veritabel tjørneskov, hvis vækster når den største højde, jeg nogen sinde har set tjørne præstere. To af disse når 9 m op over jordsmonnet og har en dia-

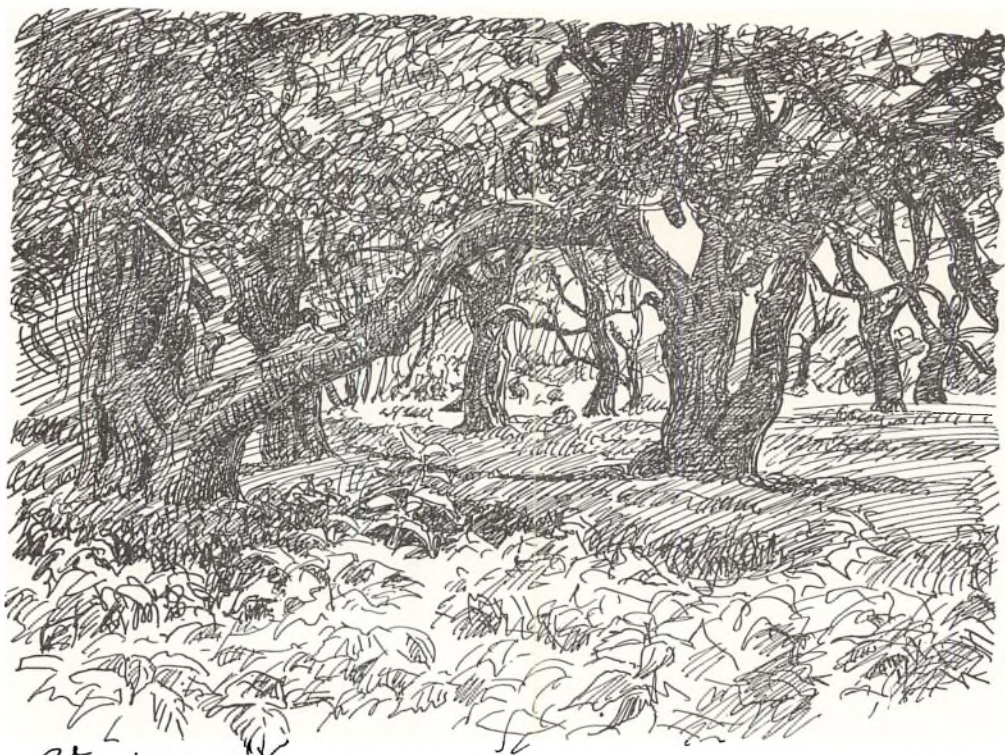
meter i kronen på henimod 15 m. Bunden i denne skov dannes af frodigt, tætvoxende fuglegræs og enkelte brændenælder. Hist og her findes lavt krat af slåen og enkelte naur. På den yderste, smalle østende gror roser mellem spredte, mindre tjørne.

Da vi når tjørneskoven, er solen brudt igennem det fine, grå skydække og stråler omkring tjørnenes sortgrønne stammer, og over det lysende gyldenblanke fuglegræs falder et net af stammernes dybgrønne skygger. Alt er endnu på grund af den våde og kølige sommer så friskt og blankt i farverne.⁷⁰

Dette landskab med dets udsigt mellem tjørnenes kraftige stammer ud over den friske eng, hvor kvæget går græssende omkring, og videre ud over den lille, skønne bugt er noget af det yndigste, jeg har set i Danmark – og altså overhovedet! Vor berømte Eremitageslette, som det ligger nær at sammenligne stedet med – ja, den er større, men ikke mere nær så smuk. Her er ikke det ringeste spor af menneskers færd, kun den rene, uberørte natur. Øen ligger sådan, som det har været gudernes hensigt.

Det er et sjældent syn her til lands – Gud bedre det!

Inde i den tætteste tjørneskov er der liv i dag. Store flokke af mejser – blåmejsers, sortmejsers og sumpmejsers – er lige kommet hertil nordfra på det store træk mod syd og holder en lille rast. Der er en kvinkeleren herinde

Vigso 22 September 1922

21

uden begyndelse og ende, hele krattet hvisler og piber. Hundreder af små spillemænd filer den samme melodi, der lyder, som når man gnider en lille prop mod en flaske, og ender med et kort, snerrende grin. Og ud og ind mellem tjørnernes grenenet smutter de små fyre som skyttelen i en væv.

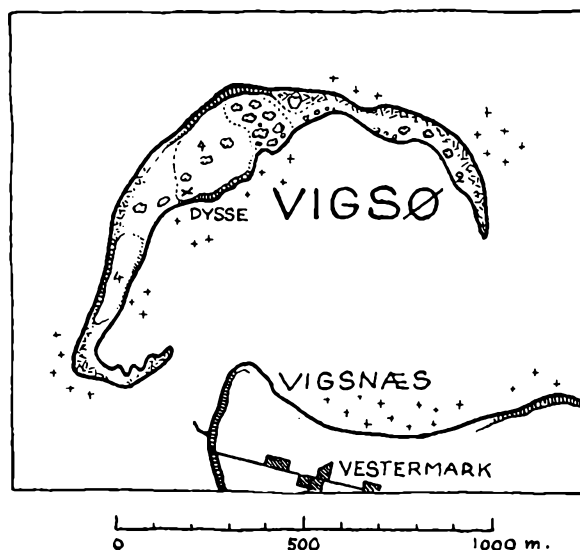
En vibeflok tumler over engen. Og forstuesvaler, irisker, bogfinker og musvitter møder vi, alle så småt på tærskelen til den lange rejse. En enlig ringdue kommer ud fra elmenes top, og ude på sletten høres engpiberen fløjte. Et par spurvehøge skimter vi langt borte over vandet ind mod Vignæs.

En husskade flyver op fra marken; som en lang, bevinget pil jager den på stødvisse vingeslag gennem luften som en flyver med motoren i uorden. Næppe er den oppe over træerne, før en masse krager giver sig til at forfølge den under høje vræl, lige til hele meuten forsvinder ind over Lolland. Et øjeblik senere ser vi svimlende højt oppe mod den lysende, grå himmel en rasende vipstjert, som forfølger en flygtende musvåge. Der er nok et par gamle regninger fra foråret, som endnu ikke er gjort op!

Men nede langs stranden færdes de små vadere, ryler, strandbrøkfugle og muddersnepper. Her er der ingen misstemning, alt er fredsommelighed, alle har pæne manerer, og enhver passer sit. Og de store havmåger, der sidder i nærheden, er jo på denne årstid ikke farlige mere.

Som et billede på den mest fuldkomne tilfredshed med sig selv og alt, den fuldendte harmoni, står to sovende hejrer på hver sin sten ude i bugtens fladvand. De ligner to af de kloge jomfruer; de er selvglade og ubehagelige som et par udstoppede tørre monumenter over deres egen dyd.

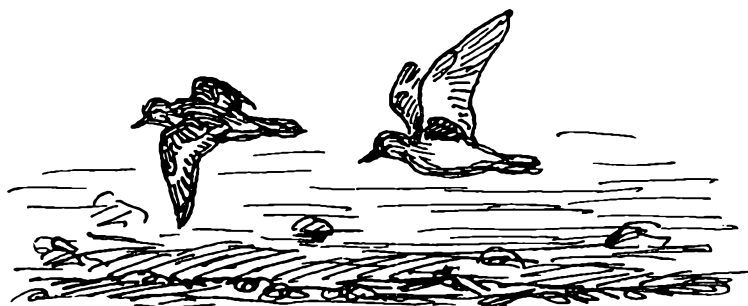
Øens midte er en lille bølgende højslette, hvor får, køer og plage går og græsser. På sydsiden ud for slettens midte fandt vi en lille herlig plet ved stranden, yderst på klintens rand ved den lune bugt. Her ligger resterne af en lille langdysse, hvis yderste sten er begyndt at skride ud i havet med klinten. Også gravkammeret er begyndt at synke sammen; overliggeren, som har hvilet på fire bæresten, er væltet ned og revnet, men kammeret ses tydeligt, og af langdyssens sten er endnu de fleste på plads. Den har en bredde af kun 6 m, og fra gravkammerets midte til langdyssens indre, endnu velbevarede ender er der 7 m. Dersom gravkammerets plads har været på midten, har langdyssens længdeakse altså kun været 14 m. Klinten, hvorpå den ligger, er 3 m over vandet.⁷¹

Stedet ser vel ud endnu omtrent, som da denne grav blev lavet. Lidt mere skov måske, og andre træer; men bugten og landskabet ellers det samme. Fiskerbådene, som ligger på den anden side af odden derude, skal have en bredfok i stedet for storsejlet. Og ovre på sundets anden bred, hvor den lille landsby Vestermark nu med de forblæste grå tage kigger over tangdigerne, måtte der være lidt lavt, forkrøblet krat, omtrent af samme farve som byen og digerne. Ellers er der næppe forandret mere på stedet i et par tusind år, end hvad vind og vejr tager sig for.⁷¹

Denne plet er såre skøn – og jeg gribes uvilkårlig af andagt her. Der er en så ejendommelig, vemodig stemning over denne dysse på den lille, ensomme ø. Jeg vil altid tænke på Vigsø som hvilestedet for denne mand – ikke som dødens ø, men som *den dødes ø!*

Hvem var han, og hvorfor er han lagt just her? Er det blot, fordi han døde her, faldt her? Eller er det måske fordi de, der højsatte ham, fandt stedet skønt – ligesom jeg! Hvorfor ikke? Det var folk, som ad omveje eller umiddelbart dyrkede solen og naturmagterne. Jeg er ikke kommet stort videre, og jeg føler her på dette sted, at de to tusind år, der skiller mig fra denne mand, bare er en ringe ting.

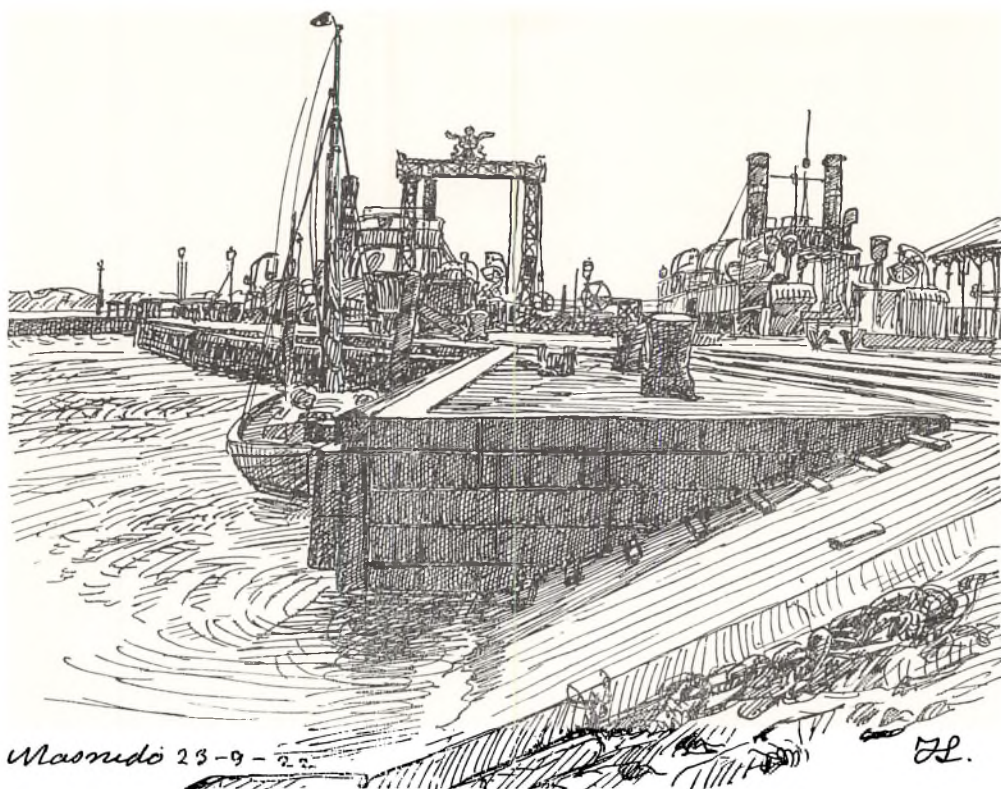

Masnedø

Det er en stille, lysende septembermorgen med drivende soldis, da jeg fra havnen ved Masnedø går op over de jævne flader, hvor dugperler glimrer i roemarkerne og i stubbens edderkoppespind – bort fra den uophørlige rumlen af ankommende og afgående tog, drøn fra rangeringen og færgernes dommedagsbrøl, som har holdt mig vågen hele natten – ud i stilheden på øens vestside. Her ser jeg fra det lille højdedrag ud over farvandene, hvor solen er ved at sprede disen, og hvor just i dette øjeblik snesevis af sejlere, galeaser, yachter, kuf'er og tjalke er ved at lette og med de fulde sejl søger at fange den fine vestenbrise og drive østerud, mens sejlenes duge lyser i alle toner fra dybrødt til orange gennem solglans og tåger. Det er et billede så eventyrligt og pragtfuldt, at det leder tanken hen på Valdemarernes dage, på venderkrigenes tid, da de kampberedte flåder med bredfokkene hejst eller med de blinkende årerader langs siderne så ofte løb ud fra netop dette sted. Her fra Masnedøs lave høje har øboerne ofte spejdet, når de store flådeopbud fandt sted, når sjællændere, fynboer, jyder og skåninger stævnedes sammen for at gå mod den fælles fjende.

Thi på den tid var farvandene om Masnedø at betragte som rigets vigtigste flådebasis. Mange gange finder vi hos Saxo stedet nævnt som krigsflådernes samlingssted, lige til det under Knud VI's regering endelig lykkedes Absalon at få vendernes magt fuldstændig knækket i det berømte slag ved Rygen, om hvilket Saxo beretter, at der af fjendens fem hundrede skibe kun slap femogtrediven bort.

Her i farvandene var brændpunktet for disse hundredårige kampe. Her omkring virkede det berømte fribytterlag, der under Vethemans kommando havde til opgave at rense farvandene for røvere, og som var for et veritabelt korstog at regne, hvor den gamle, rene vikingeånd rejste sig i al sin grumhed for at væрге hjem og arne. Her i nærheden var det, at Skjalm Hvides broder Auden blev overfaldet og dræbt af vendiske sørøvere, hvad der gav anledning til, at hele folket rejste sig og benyttede sig af sin ret over for kongen til at forlange krigstogt. Da blev Julin angrebet og indtaget, og hævnerne førte røverne ud på åben mark og bandt dem til pæle, hvorefter man sindigt åbnede deres maver, trak tarmene ud og vikled dem om livet på disse „vilde og grusomme barbarer“, som Saxo kalder dem! „Det var et sørgeligt Skue,“ tilstår han, „men det havde en overmaade nyttig Virkning for Danskerne.“

Maanedo 23-9-22

EL.

Jaja, det skulle ikke komme an på mere af den slags! Rundt om murene på Absalons by var der mængder af oprejste stænger med spiddede venderhoveder, hvilken dekoration man ved tidernes gunst bestandig var i stand til at forny, når den faldt ned. „Dette,“ siger Saxo, „jog Sørøverne stor Skræk i Blodet, og dette gruopvækkende Syn bidrog meget til at gøre Ende paa deres Uvæsen.“

Men det var, som tidligere omtalt, ikke lutter småbander af fjender, man havde med at gøre. Efter beretningerne faldt der ved Lyrskov Hede ikke mindre end 15.000 vender! Det kan yderligere nævnes, at der efter Harald Gilles saga i „Heimskringla“ i året 1135 kom en vendisk flåde på halvtredje hundrede skibe til Norge; ethvert af fartøjerne med to heste og fireogfyrre mand om bord – det er en hær på 11.000 mand og 500 heste! Fjenderne gjorde landgang ved købstaden Kongshelle, og efter en heftig belejring indtog, plyndrede og afbrændte de denne store, befæstede by. – Senere, i 1157, berettes der i Knytlingesaga om en vendisk flåde på 600 (Saxo siger 1500!) skibe, der forliste på Hallandsskærene i den samme frygtelige uvejrsnat, hvor hertug Valdemar efter mordet i Roskilde på sin flugt til Jylland kom i havsnød under Sejro.

Men når venderne i sådanne skarer kunne optræde på togter i så nordlige

farvande, da er det forståeligt, at de sydlige danske øer har haft stadige besøg af dem, og der er adskillige beviser for, at disse fjender ofte har siddet fast på øerne i længere eller kortere tid. Lolland var jo en tid lang venderne skat-skyldig, og Falster var halvt vendisk, dens beboere gik fjendens ærinde og var ofte ligefrem i ledtog med ham.

Derved blev venderne et betydeligt befolkningsselement, på øerne talte mange deres sprog, kunne optræde som tolke og holde taler på vendisk. Bemærkelsesværdigt er det, at når der var opbud af skibe til at drage mod venderne, henvendte man sig ikke før i sidste øjeblik til lollænderne eller falstringerne af frygt for, at disse skulle få tid til at advare fjenderne. Valdemar I's påtænkte straffetog mod falstringerne var begrundet i dette forhold.

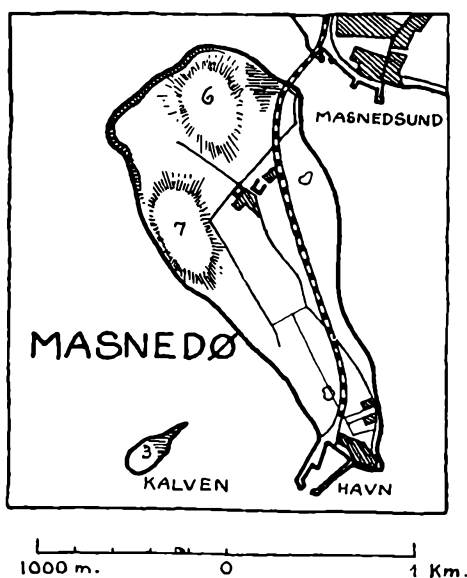
En mængde stednavne især på Lolland og Falster vidner om vendernes ophold og deres anlæg på disse øer. Indløbet til Rødbyfjord hedder *Kramnitze Gab*, af beboerne nu kaldet Kremnitze. På Rygen finder vi *Grambenitze*, nord for Presburg i den slaviske del af Ungarn *Kremnitz*, i Volhynien byen *Kremienic*, i guvernementet Wladimir en by af samme navn – alle nuværende eller tidligere slaviske besiddelser. Krem eller Kremen betyder flintesten, og Kremenice en flinthård, stenet vej eller grund. Det er netop en flintrig revle, som karakteriserer det omtalte gab, og navnet er et fuldstændigt sidestykke til det danske „Flinterenden“ i Øresund. – Østen for Tjørnebjergholm fortsattes tidligere langs Lollands sydkyst de sandede småøer, som nu er blevet landfaste med denne; blandt disse fandtes Store og Lille *Billese*, således stavet på Det videnskabelige Selskabs kort fra 1776, senere på generalstabskortet forvansket til Billesholm (!) men nu rettet til Bellitse Holme. Bellitse er af vendisk oprindelse og et meget udbredt stednavn i slaverstammernes forskellige besiddelser og i Nordtysklands slaviske egne, således *Beliz*, *Belz*, *Bielitz*, i Polen *Bielice*, i Mohilew *Bielitza*. Ordet kommer af bel eller bjle, der betyder hvid; og bjelitse eller belice er hvid jord eller grund. Denne benævnelse er et overordentlig træffende udtryk for de hvide, af havsandet dækkede øer og forstrande, der omgiver Lollands sydlige kyster.

Inde på Lolland ligger landsbyen *Binnitze* i Hillested sogn, og vesten for denne landsbyen *Tillitze*; begge navne er vendiske, begyndelsen af det sidste kommer af tyle eller tele, som betyder kalv, slutningsstavelsen af ize, iza eller iz, den sædvanlige stedsendelse – altså Kalveby. I nærheden ligger landsbyen *Kuditze*, og en tidligere herregård hed *Irlitzegård*.

På Falster har vi i Sønder-Alslev sogn hovedgården *Kozelitze* (stavemåde fra et gammelt håndskrift, nu Korselitse) – hos Pontoppidan kaldet Korseløse (!). Af tilsvarende navne findes i Pommern *Cöslitz*, i Sachsen *Kosslitz*, i Polen

Koscielic, i Schlesien *Korzlitz* osv. – Også på Møn kan påvises navne af vendisk oprindelse, således halvøen *Koster*, der strækker sig over mod Kalvehave. I Posen findes til sammenligning byen *Kosten* og i Bøhmen slottet *Kost*, som var besat af svenskerne under trediveårskrigen. (Se Fr. Schiern: Om den slaviske oprindelse til nogle stednavne på de danske småøer, „Historiske Studier“, Kbhvn. 1857).

Det var en ondartet svamp, der havde angrebet landet. Og der må være gået en storm af henrykkelse over det efter de sejre, som endelig befriede os for videre indtrængen af disse fremmede. Hvad havde befolkningen ikke lidt af nedværdigelse under denne hundredårige utryghedstid! Hvor krænkende for et ældgammelt, krigerisk og fast bosiddende folk, at deres landområde stadig befigres af en fremmed, beskidt race, deres marker lægges øde af gale folk, deres gårde plyndres og svides ned af farende pak – deres lyse kvin-

der slæbes bort af uhumske orang-utanger! Uh, hvor deres krumme snabler og sorte hestehalehår må have virket til brækning på de nordiske mænd. Og hvilken forsmædelse at disse kvinder, som de gamle love dømte til døden, når en hvid mand havde krænket dem, at *de* – søstre, døtre, deres børns mødre – blev slæbt bort på hesteryg til forlystelse for vilde, der gik på bagbenene som gejle hunde! Hårene kunne rejse sig på éns ryg ved tanken derom . . .

Det må have været grov politik, når Valdemar Sejr efter vendernes undertrykkelse lod sin søster Catharina ægte den vendiske fyrstesøn Prislav og gav ham len på Lolland!

Fra mit højdedrag ser jeg ud over farvandene i øst og vest. Her, hvor valdemarsflåderne før samledes, flokkes nu kun fredelige små fragtskuder. Men stedets ry som naturlig havn er det samme gennem de hundreder af år, og de små kuf'er, yachter, tjalke og everter – omtrent lige så store som vendertidens krigsfartøjer, ligger her og venter på passelig bør, eller de kryber herind i denne nødhavn for alle storme; thi rev og grunde skærmer den til alle sider mod søen. De halvt hundrede skuder, som just nu letter og står ud mod øst i en stor sværm med soldisens blide farver over deres røde og gule sejl – det er et gammelt, gammelt billede.

Heroppe fra mit stade er kontrasten iøjnefaldende mellem det sjællandske og det lollandske landskab. I nord de herligt svungne bakkedrag om Vordingborg by med dens røde, lave tage og Gåsetårnets bastante mure, som kulminerer i det mærkeligt formede, høje „Kulsbjerg“, der skyder til vejrs som en knudetand i en rovdyrkæbe. I syd de evindelige flader, der kun hæver sig hist og her i et blånende skovbryn. Milevidt ser man over sunde og bæltter til begge sider, hvor brisen nu stiger og jager den sejlende flåde bort med sig, ind i de drivende soltåger.

På min vej tilbage til havnen bliver jeg ved indgangen til et lille beplantet anlæg kaldt tilbage til nutiden ved synet af et skilt, hvorpå der står: *Lokomotivkørsel forbydes!* Efter nogen søgen finder jeg godt gemt i græsset et gammelt, rustent jernbanespor, som peger lige ind mod haverne. Men hvad er meningen med skiltet? Er det skik, at øens indbyggere om søndagen går hen og tager et lokomotiv og foretager udflugter med dette ad gamle, nedlagte jernbanespor, ind gennem parker og haver, ligesom man andre steder kører i bil?

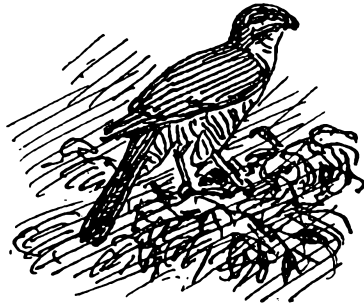
Det må være et farligt sted at opholde sig. Jeg skynder mig om bord, ihukommende, at det er søndag i dag.

Medens den Masnedø tilhørende „Kalv“ kun er 5,9 tdr. land og ubeboet, er hovedøen 280,8 tdr. land og har en stor gård, „Masnedøgård“, på sin midte og et par enkelte huse foruden sin lille jernbanestation og nogle små funktionærboliger ved havnen på sydenden. Gården er på 20 tdr. hartkorn og har 170 tdr. land under plov. Øen er helt uden skov og har kun træer i haverne ved boligerne og i anlægget ved havnen. Denne blev åbnet for færge-

forbindelse med Orehoved på Falster i 1884 og udvidet i 1893. Af beboere er her 176, og øerne hører under Vordingborg landsogn i Præstø amt.

Øens højeste punkt på vestsiden er kun 6 $\frac{1}{2}$ m. „Kalven“ er en ganske lav, flad og græsklædt holm, der kun synes at egne sig til rugeplads for søfugle. Da vi senere på formiddagen lettede og passerede den på vej til „Dyrefoden“, så vi, at dens grønne græstæppe går lige ned til stranden, hvor nogle enkelte store sten rager op, og den ligner hundreder af den slags småholme i vore farvande.

Af fugle så vi under vort ophold på Masnedø ingen ud over de mest almindelige arter.

Dyrefoden

Morgenens sidste fine tågeslør letter, da vi bryder op fra Masnedø og styrer over mod den lille holm *Dyrefoden*. Da vi ved nitiden ankrer op ud for dens østende, er heller intet spor tilbage af brisen. Rundt til alle sider ligger havet blankt – blegt i farverne som gammelt spejlglar. Nord for holmen står en skonnertbrig fast på grunden, og en lille bitte damper ligger og tumler med den for at få den løs. Det ligner en lille skarnbasse, der bakser med en kokasse. En fin røgstribe stiger lodret og sagte op fra damperens skorsten og spejler sig i vandet; det er det eneste, der bevæger sig nær og fjern.

Vi må ankre 600 m fra land på grund af det flakke vand, som på alle sider omgiver den kun 2 tdr. land store ø. Denne, som på afstand fuldstændig ligner et skær, der rager højt op over vandet, viser sig nu at være ganske lav og flad, men fuldstændig dækket af høj skov. Den er foruden af sine vidtstrakte grunde omgivet af mægtige rørskove, der strækker sig langt ud i fladvandet – sammen med dette en ganske god beskyttelse mod ikke alt for energiske turister.

Johannes Larsen og jeg går straks i jollen for at ro derind, men når kun et par hundrede meter frem, før vi står fast på grunden. Der er endnu mindst 400 m ind til målet, og da vi kun har ét par søstøvler med, bestemmer vi, at det må være J.L., som skal i land. Jeg ser ham snart efter traske af sted over den besværlige bund, som er lidt *for* blød til, at det er en fornøjelsestur, og snart efter forsvinder han i rørskoven derinde.⁷²

Så ligger jeg alene i jollen og venter. Klokkeren er blevet ti. Her er så stille, at jeg tydeligt hører mit ur dikke nede i vestelommen. Rundt om mig rager hundreder af store sten op over den blyfarvede vandflade og over deres fuldkomne rolige spejlbilleder. Alle sejlerne, som lettede i morges inde bag Masnedø, ligger derude på strømmen med slappe sejl og svajer for deres ankre med stævnene pegende i hver sin retning. Horisonten er forsvundet i varmen, men fjernt ude i nordvest står dirrende luftspejlinger af knoldene på Knudshoved og af Femøs højder. Nu begynder også skibsskrogene at lege med. Snart bliver de dobbelt så høje, snart hopper de ned igen – blot jeg fra min liggende stilling løfter hovedet lidt, kan jeg få dem til at forandre skikkelse.

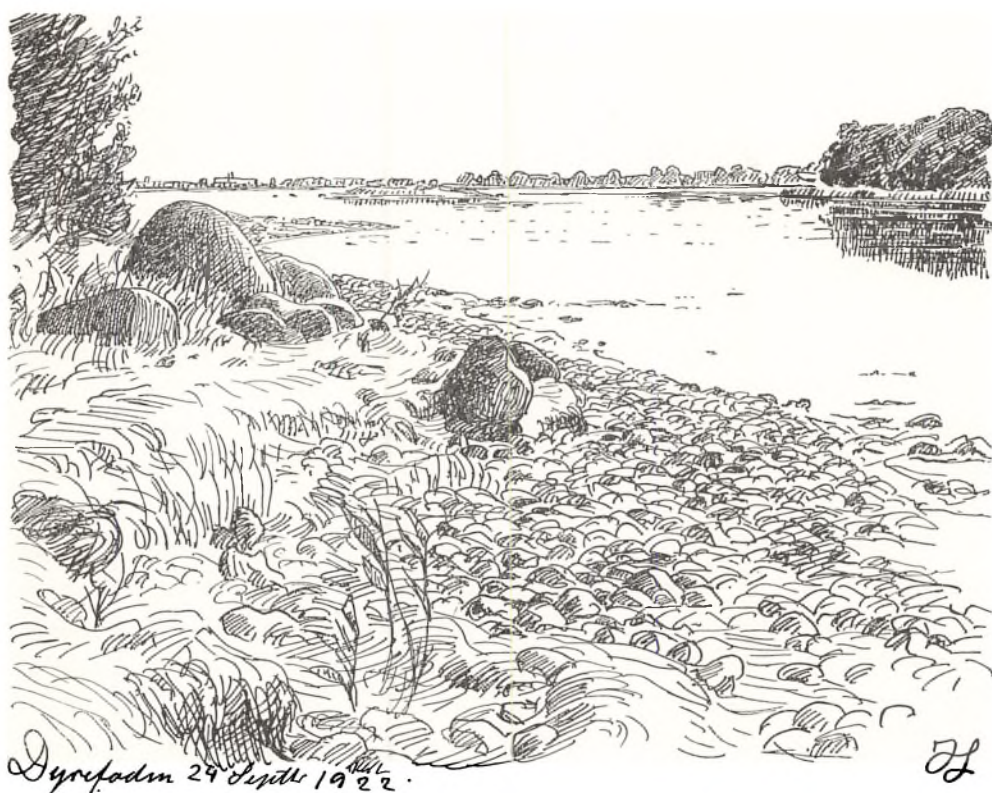
Inde over Dyrefoden kredser en fiskeørn. Sollyset falder varmt igennem dens brungyldne vingefjer. Når den slår et langt sving ud over vandet, blir der to ørne, én i vandet og én i luften. En stor flok fløjsænder trækker vestpå, først som et uregelmæssigt bånd, så i en tæt klump og til sidst i en kile.

Over bådens lønning ser jeg, hvor de tætte tangskove duver sagte under mig, fastgjort med deres rod ved de store sten og med toppene i vandskorpen, øverst lyst ravfarvede af solskinnet, brune som kandis længere nede og dyblå i skyggen. Et spejlbillede farer forbi dernede. Jeg ser op, det er en musvåge, som på stive vinger sejler over mig ind mod kysten.

Inde bag Orenæs falder et skud – så tre efter hinanden, og endnu et. Blød som gennem vat når lyden herud. Harejagten går ind i dag, tænker jeg – og her ligger *du*, gudskelov! Så falder endnu tre-fire skud, lyden har denne gang den lange, dybe rungen, som siger mig, at der er blevet skudt inde i høj stangskov. Nå, dem om *det!*

Solen stiger, vandet får en farve som smeltet bly, og lyset blænder. Bådens tofter brænder.

Der sidder en ganske lille flue og tørrer sig på lønningen. Det er en unge, og den viser en højst mærkværdig opførsel. Nøjagtig hvert sekund giver den et lille hop på stive ben og slår et hysterisk spjæt med vingerne. Jeg tror, den er gal! Lidt efter lidt kommer et dusin andre til, som minsæl begynder at ge-bærde sig på samme måde. Hvad skal dette forestille? Er det en opførsel for backfische? Ustandselt hopper de op i luften og slår med vingerne. Det

ser ud til at volde dem stor tilfredsstillelse. Brænder de tærne på lønningen? Nej – jeg puster på dem for at svale dem, men det hjælper ikke, de hopper bare videre, kan ingenlunde beherske sig!

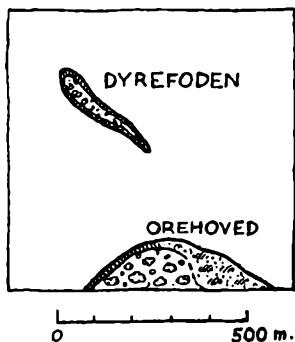
Hvad er det, det minder om? „Aufforderung zum Tanz!“

„Dette her begynder at blive anstødeligt,“ siger jeg. „Er I medlemmer af et internat for åndssvage hunfluer, som er stukket af inde fra Dyrefoden? Er dette dyrebskyttelsesforeningens sidste påfund – ?“

Jeg sov godt og trygt, da Johannes Larsen kom tilbage og kunne fortælle, hvad han havde set derinde på holmen. Denne viste sig at være omtrent et par hundrede alen lang, men for det meste kun en snes alen bred og trods dette fuldstændig skovdækket og med lave skrænter rundt langs hele forstranden. På nordsiden fandtes en lille klint med jordsvaleyhuller.

Skovens hovedbestanddele var eg og småbladet lind, de sidste var hyppigst på nordsiden, hvor de ender i lavt krat, der går over i bevoksning af benved og roser. Her fandtes en stor elm, en bjergfyr, en lille ung ask, enkelte naur og skovabild og nogle forkrøblede ædelgraner, og i skovbunden vrietorn, tjørn og brombær.

En vrimmel af blomster var der i stranden, i skovbrynet og inden for dette: rosenkatost, vild asparges, regnfang, røllike, gåsepotentil, musevikke, bi-

dende stenurt, strandmelde, hanekro, svinemælk, brændenælde, fuglegræs, almindelig knopurt, ager-tidse, gråbynke, lindhardsurt foruden forskellige græsser og en mængde champignoner.

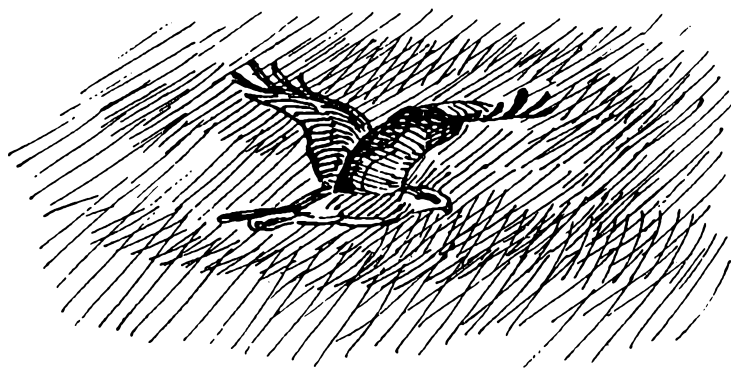
Fiskeørnen så også han inde fra øen, og desuden en svartbag, en skallesluger, flere flokke knortegæs på 50–150 individer i hver, fire-fem skovskader, nogle engpibere, irisker og forbiflyvende lærker, en rødhals, nogle bogfinker, musvitter, blåmejser og løvsangere.

Ja, alt dette møder og oplever man på en holm, der næppe er halvt så stor som Kongens Nytorv og mindre end en jævn husmandslod – blot fordi den ligger ganske urørt af mennesker!

Den romantik, som denne plet rummer i landskabelig henseende, får man besked om gennem de to tegninger, af hvilke den første viser kysten og fladvandet ind mod Lollandssiden, den anden en eg ved nordveststranden.

Måtte de Nørre-Vedby sogneboer i Maribo amt, som ejer øen, endnu længe holde deres hånd over den. Eller måske hellere borte fra den.

Da vi nåede tilbage til „Rylen“, fandt vi dér på lønningen mindst fem hundrede fluer, der alle som én hoppede på samme måde som de første. Da vi satte motoren i gang, forsvandt de som for et jordskælv – men forinden havde vi til min beroligelse *alle sammen* set dem!

Bogø

Lige siden vi i går passerede Storstrømmen og gik ind gennem „Sodsegaw“ (Sortsøgab) mellem Bogø og Lolland, har vi haft indtryk af at være på ferskvandssejlad, så smalle er farvandene herinde, og således er øernes kyster beskafne. Kun den overvældende trafik af sejlere, små og store, lader én uden for tvivl om, at man befinder sig i et sund mellem store farvande og at ikke få af de skuder, som går herigennem, har fremmede, fjerne lande til mål. Her mere end noget andet sted må man mindes den gamle romers ord om det „net af blå floder“, som er havet syd for Danmark.

Fra *Bogøs* lille pyntelige havn, der i sin nuværende skikkelse er ganske ny og har en dyb, gravet rende som sejløb, der fører gennem den kun tre-fire fod dybe grund uden for kysten, foretog vi straks efter ankomsten en orienterende tur på vore cykler rundt ad øens hovedveje. Hovedindtrykket af dens landskab er storslået, her findes alt, hvad der karakteriserer et dansk ølandskab, her findes både idyllen og de store linjer.⁷²

Øen er 2361,3 tdr. land og har 1254 indbyggere fordelt på 313 beboelser, hvoraf ca. 70 gårde. Sammen med den mindre *Farø* og de to små ubeboede holme *Barholm* og *Kragetinget* danner den eget kirkesogn under Præstø amt. Den har sin største udstrækning i øst-vest fra Gundernæs til Vesternæs, omtrent 7 km, og i nord-syd fra Ellenæs Hage til havnen „Lindebro“ på sydkysten, ca. 4 km. Fra Falster skilles den ved Sortsøgab, fra Møn ved Letten, fra Sjælland ved Kalvø Strøm.

Landskabeligt er den langt mere i slægt med Sjælland og Vestmøn end med Falster. Fra kysten hæver den sig overalt ind mod midten, hvor de bølgeformede banker ofte når anselige højder, hvorfra man har herlige udsigter over et virvar af øer, sunde og nære og fjerne kyster. En enkelt banke øst for Gammelby når 32 meters højde. På østsiden ligger den store „Østerskov“, hvori navnlig bøgetræerne når en usædvanlig størrelse og pragt. Den er øens eneste skov, og på vestsiden er navnet „Vesterskoven“ nu kun et minde om, at også her engang har været træbevoksning. Men rundt omkring ved kær og moser, langs diger og veje og i de yppige haver vælder træer op af den grødefulde bund.

Vejene er utallige. Foruden tre-fire hovedveje, som er ganske fortrinlige, findes her et net af småveje. Disse sidste mangler næsten altid grøfter på siderne, hvad der giver dem et højst besynderligt og gammeldags udseende.

Langs hovedvejene gennem de to sammenhængende landsbyer Nyby og

Gammelby finder vi adskillige hæslelige nybygninger – desværre nutildags en velstående befolknings sædvanlige signalement – men også enkelte endnu velbevarede gamle gårde og huse mellem de mange stærkt forfaldne. Men alt det nye er sirligt og velholdt, her er så velgørende renligt overalt.

Karakteristisk for Bogøs åbne landskab er den mængde små stubmøller, som pryder næsten enhver lille bakke, der løfter sig en smule op over terrænet. Tidligere har så godt som hver eneste bondegård haft *sin* stubmølle, men nu er de fleste forsvundet, og resten anvendes kun til at male grutting til kreaturerne. De er af en ejendommelig og monumental virkning og burde reddes, inden de helt forfalder.

Yndig, frodig, pyntelig er denne ø – et herligt stykke Sydsjælland.

Idyllen findes forenet med noget storladent på dens fornemme kirkegård, hvor man fra den åbne plads med birkene og den fritvoksende, pragtfulde eg ser over mod moderlandet Sjællands kyster til Stensby Skove og Petersværft med deres kraftige bakkensilhouetter, over sundet med dets rækker af sejlere, over bølgende markfelter og vrimmelen af landsbykirkers hvide tårne nær og fjern. Det er et af de mest udpræget ødanske landskaber, jeg kender, med dettes blanding af ynde, storslåethed og en kende sentimentalitet.⁷³

Kirken er anselig og smuk. Dens kor er åbenbart tilbygget i senere tid, dets stil er meget forskellig fra midterskibets og våbenhusets, af hvilke navnlig det sidste er fortrinligt.⁷³ Indvendig er den stærkt restaureret, og alter og prædikestol er temmelig tarvelige billedskærerarbejder fra omkring det syttende århundredes midte. På den gamle gotiske døbefont findes et fortrinligt malmbækken, vistnok fra sen middelalder. Dens kirkeklokke bærer årstallet 1451 og inskriptionen: *help Got und Maria*.

Fra Gammelby fører to veje over mod den store Østerskov, som dækker et areal af ikke mindre end 227 tdr. land langs kysten ud mod Letten. Ad den søndre af disse veje kommer jeg ind i den imponerende bøgeskov, hvor septembersolens gyldne lys falder over de høje kroner, de slanke, skinnende stammer og skovbundens gule og røde løv. Efteråret er bøgens glanstid og dens *raison d'être* – dette træ, som er kedsommeligt om sommeren med sit sortgrønne løv og værre ved forårstid med de plebejiske gule cadmiumskulører. Nu står stammer og grene synlige med deres køliggrå farver mellem det tynde bladehang. Her er højtideligt og stille. Jeg mindes søjleskoven i Milanos mægtige domkirke, dennes tyste, dybe, askegrå dæmring, hvor langt borte en falmet lysstribe falder kølig gennem det grå slør, men vækker glød og ild, hvor den rammer bundens støv.

Men træder jeg herfra ud i lysningen, da er det, som om et stort orgel pludselig skifter melodi fra dybden op til den lyse diskant. Herude stråler

Bogø 27 Septbr 1922

22

duggen i edderkoppespindene, som dækker de unge eges toppe, her står ask og el endnu med grøntskinnende blade. Solen hilser med lys, og skoven svarer med farver.

Et par skovskader kommer jagende efter hinanden i bløde kast over lysningen fra bred til bred, strålende som store smykker. En lille rødhals lister lydløs ud fra tykningen og sætter sig til at drikke i et hjulspor på vejen. Da den er færdig, flyver den op på en gren og synger lidt: Tak for den gode drik! Over trætoppene driver lette, hvide skyer for østenbrisen, en musvåge skriger langt borte, og en krageflok i nærheden svarer den. En solsort klunker sin vise etsteds, og mellem bogfinkers sang høres en kvækerfinkes lille melodi.

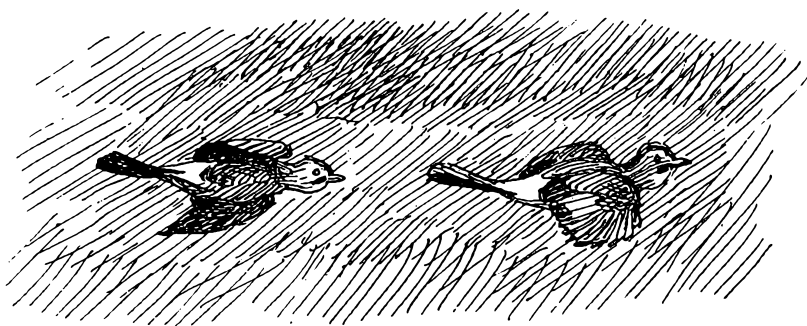
Tværs igennem skoven kører jeg ad brede, jævne stier ud til østkysten med dens pragtfulde skovbryn, ud mod den engagtige, bløde strand, hvor vide, tætte rørskove som en dybgrøn bræm strækker sig langs bredden helt over til nord- og sydkystens midte. Forsigtigt lister jeg mig frem til fods og kommer ud på et sted, hvor seks mægtige birke står i en gruppe. Det er et fuldstændig böcklinsk landskab, og jeg fandt mig en solbelyst, stille plet omgivet af høje ørnebregner, hvor jeg andægtigt kunne ryge min morgenpibe.⁷⁵

Her var intet tegn på liv, da jeg kom, men da jeg er faldet til ro, begynder det snart at pusle om mig. Et par musvitter flyver over, og straks

efter kommer nogle mejser og ser på mig, men forsvinder igen i tykningen, hvorfra jeg hører deres pippen. Så begynder nogle græshopper, der er blevet tossede af solskinet, at file ude på engen – man sidder og får sommerfor-nemmelser og begynder at overveje, om det skulle være for sent at remon-tere! Her blir varmt som på en julidag.

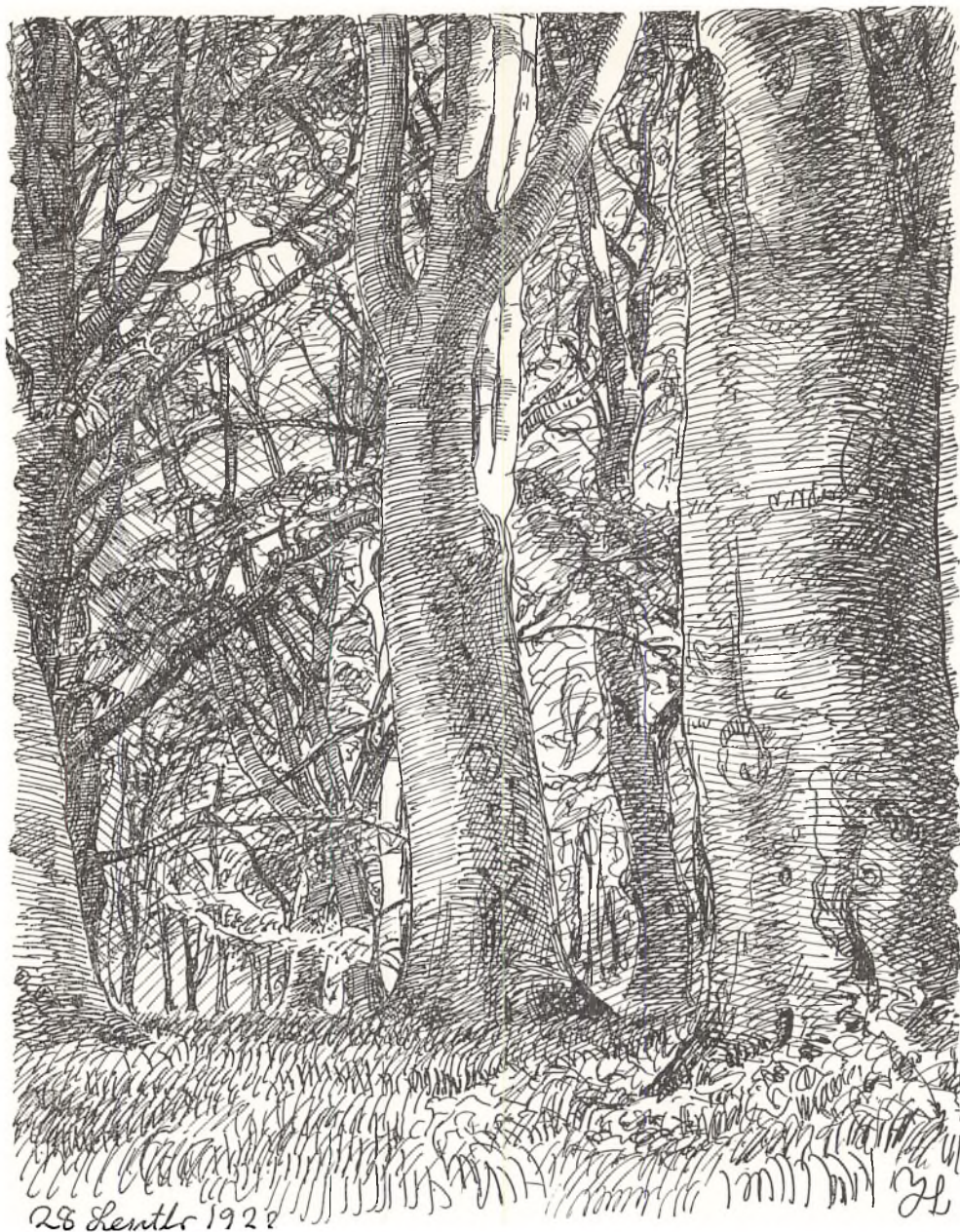
Da jeg så op, opdagede jeg en hejre, som sejlede i glideflugt på stive vinger over de høje birke; den dalede i lavere og lavere kredse, til den endelig landede i den højeste top. Her sad den og skrålede med næbbet vendt ud mod sundet. Efter en stunds forløb kom der svar derude fra. Lyden kom nærmere, og lidt efter dukkede en anden hejre op, som jog lavt hen over vandet imod mig. Først lige over lysningen så den mig; den slog øjeblikkelig af, så dens styrefjer susede som et stormstød, og den skrålede stærkere og på en særlig uhyggelig måde, da den fjernede sig. Så kredsede den nogle gange rundt på langt hold og endte med at lokke den anden med sig, og de forsvandt langs kysten mod nord.

Af *vildt* ser man så godt som intet på denne ø, der ligesom alle andre små-landsøer tidligere var så overmåde vildtrig. Agerhønsene er totalt udryddede, og der skal held til at træffe en enlig hare. I de store rørskove kan man af og til møde en odder, og ræven viser sig her en sjælden gang, indvandret fra Møn ligesom lækatten og husmåren, af hvilke den sidste holdt sit indtog her i 1911. Her findes en mængde pindsvin og tillige både muldvarp, mus, brun rotte og vandrotte (mosegris). Om eftersommeren kan det endnu hændes, at man ser sæler i farvandene omkring øen.

Det er besynderligt, at man på denne ø, som er så rig på næsten alt andet, helt skal gå og savne synet af det almindelige vildt i landskabet, skønt der må være fortrinlige livsbetingelser for både agerhøns og fasaner, der med en ringe bekostning kunne indplantes.

Trap oplyser, at der på Bogø findes fire jættestuer, ti langdysser og fem

dyssekamre foruden tyve gravhøje. Færdes man nutildags ad øens veje, får man vanskeligt øje på én eneste, og lærer Andersen ved byens kommuneskole, som kender øen fra ende til anden og har samlet materiale til dens historie og topografi, giver mig en oplysning, der desværre viser, at øens beboere i det sidste par menneskealdre er faret slemt frem mod oldtidsminderne. Af alt det nævnte er der nu kun fire-fem nogenlunde velbevarede tilbage i alt, og han gav mig nøjagtig anvisning på deres plads.

Den første, jeg besøger, er en jættestue, beliggende i skovens nordvestside ved vejen fra Gammelby lige inden for skovbrynet. Selve gravkammeret har fem overliggersten, som endnu er på plads, skønt noget nedsunkne. Derimod er alle dækstenene fjernet fra gangen, som østfra fører ind til kammeret. Det hele ser sørgelig medtaget ud, og oprørende er det at se, at en hæsleg dansestrade er opført kun halvtreds alen fra graven, og at der lige ved højens fod ligger en kagebod, hvor man under skovbatter og andre festligheder på stedet kan købe iskager og vafler, hvad et skilt oplyser om. Jordsmonnet over hele højen er nedtrampet og uden spor af grønsvær, og alt ser ud, som om gravstedet er midtpunkt for det uvæsen, som her til lands synes at være knyttet til folkefester. I intet andet land har jeg mødt en sådan despekt for folkeminder som i Danmark. I Italien og Frankrig, hvor man så godt som aldrig ser advarsler mod hærværk, eller i Tyskland, hvor der vrimer af sådanne, ser man aldrig noget tilsvarende bølgevæsen som her.⁷⁴

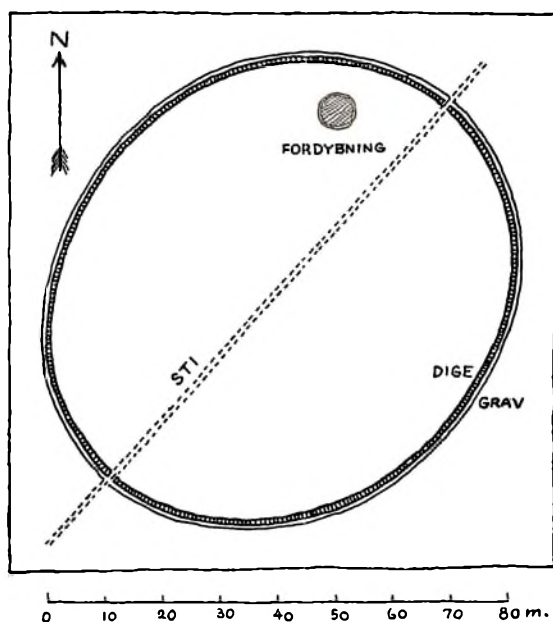
Hvorfor er mon denne plet ikke fredet? Er det fordi man finder, det er for sent? Den er dog endnu en anselig rest af de få oldtidsminder, øen har tilbage.

Lærer Andersen havde fortalt mig, at der i Østerskovens nordre del skulle findes en særlig mærkelig form for voldsted, og jeg tog herfra hen for at opsøge stedet. Jeg fandt det, hvor man fra hovedvejen, som fra Gammelbys

nordende går ind i skovens nordre del, drejer fra denne ad første sidevej til venstre. Højest besynderligt var ganske vist det, som jeg fandt, men om noget voldsted synes her ikke at kunne være tale. Er det mon dette, der hos Trap omtales som en „borgplads“? Snarere har det været et forsvarssted, hvor øens beboere eller andre ved en bestemt lejlighed har forskanset sig, og som måske da har været omgivet af et pæleværk på dets lave vold. Det danner en næsten cirkelformet ellipse, omgivet af et lille dige eller en vold med en ganske lav og smal grav udenfor. En gammel sti fører tværs igennem det. Ellipsen er

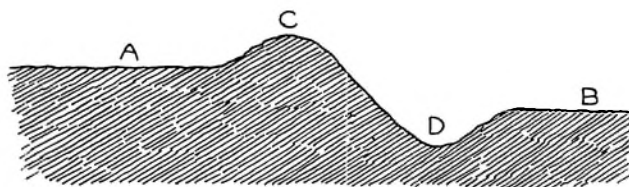
ca. 86×73 m og ligger i længderetning SV-NØ. Hele pladsen inden for diget er svagt kuplet mod midten, og tæt ved dens nordside findes en cirkelrund fordybning, 5 m i diameter og $\frac{1}{2}$ m dyb, omgivet af en 50 cm bred

og 20 cm høj vold af jord. Der findes intet synligt spor af sten på stedet, hverken naturlige eller tilhugne, heller ikke andre rester af bygningsmateriale.

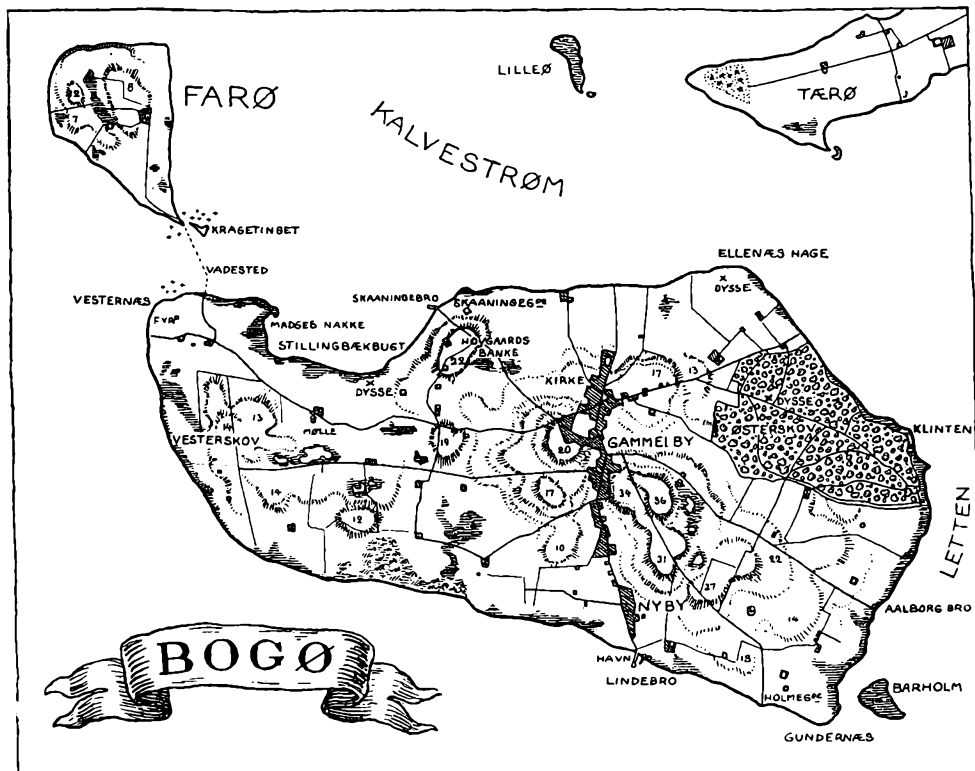
Pladsen er bevokset med spredt, mindst halvtreds år gammel bøgeskov.

Atter krydser jeg skoven for at komme ud til østerstranden, hvor der skal være et dyssekammer på en mark, som tilhører en mand ved navn Johannes

A: Terrænet indenfor diget. B: Terrænet udenfor diget.
(ca. $\frac{1}{2}$ m lavere end A). C: Dige. D: Grav.

Klog. Da jeg når skovbrynet ved stranden, går jeg langs denne nordpå, kravler over det ene gærde og dige efter det andet og ser foran mig lutter åbent land med flade, side kær og pløjemark. På en af disse finder jeg dyssekammeret liggende åbent på en mark, som skråner jævnt ned mod stranden. Det

er endnu overordentlig velbevaret; overliggeren hviler på to lange, hele sten, som danner kammerets langsider. Disse er ca. $2\frac{1}{4}$ m lange, og ved den sydvestlige ende er der lukket med to mindre sten. Kammeret er bygget af særdeles smukt materiale, som er valgt med stor omhu, stenenes indvendige side er fuldstændig plan og glat. Skønt meget lille og ret uanseligt er dette dyssekammer et af de smukkeste, vi har fundet på småøerne.⁷⁹

Det er overordentlig glædeligt at se, at dette sted er fredet af Nationalmuseet. Men kunne man ikke sætte en lidt videre grænse for en sådan fredning? Marken er pløjet til nogle få tommer fra stenenes rand, og spor af hestehovene findes mellem ukrudtet tæt op ad graven.

Med lærer Andersen som vejviser foretog vi en udflugt over øens vestlige del. Turen gik langs „Skåningebugten“s sydside, hvor der på „Hovgårds Banke“, også kaldet „Hovgården“ eller „Hovmarken“, efter sagnet skal have stået et slot. Det siges, at man her endnu for hundrede år siden kunne finde murstensbrokker og spor af en kælder i grunden. Nu er imidlertid ethvert spor af voldsted og bebyggelse forsvundet, og kun sagnet er tilbage, som si-

ger, at her i længst forsvunden tid boede en næsekonge, der blev overfaldet og dræbt af en anden næsekonge, *Hans fra Vålse* (på Falster).

Nu finder man kun på stedet en trekantet lysning i et lavt krat og i nærheden en dyb grav, som beboerne kalder „Vinkælderer“.

Gennem vådt og uvejsomt terræn trak vi vore cykler videre langs Skåningebugtens sydside og kom til en lav banke, hvorpå der findes en lille fredet langdysse. Vidunderlig smuk ligger den her på skræntens yderste rand, omgivet af lave træer og med en herlig udsigt over sundet mod Sjællandskysten. En rød plag med lysegul manke og hvide sokker på bagbenene stod trods alle forbud tøjret inden for stensætningen; den opfyldte i enhver henseende sin mission som hingsten, der „græsser stolt på fædres grave“.⁷⁸

Denne dysse ligger på Anders Jensens mark ved Skåningegårde. Den har en længde af ca. 30 m og en bredde af ca. 7¹/₂ m og går nøjagtig i retning N-S. To gravkamre ligger side om side på dens midte, det østlige er omtrent 2 m langt, 85 cm bredt og 1 m dybt, medens det vestlige er noget mindre. Dækstenene mangler hos dem begge, medens den yderste stensætning om dyssen er temmelig velbevaret og smuk.

Foruden de her nævnte oldtidsminder, som jeg så, findes der efter lærer Andersens opgivelse på øen nu kun resterne af to langdysser og spor af nogle stærkt ødelagte, således seks i den nordøstlige del af skoven, samt enkelte delvis sløjfede bronzealderhøje. Det er alt.

Øens smukkeste og bedst bevarede langdysse fandtes i sin tid på Hans Peter Sørensens mark i Vesterskov. Den var undersøgt af Nationalmuseet i 1880, men blev ikke fredet. I 1911 blev den totalt lagt øde af ejeren, som slog alle dens sten til skærver. Læreren anede intet om dette, før det hele var besørget.

Den dag må vel komme, da bønderne selv vil beklage, at de har berøvet deres egne marker en af deres skønhedsværdier i stedet for at hente stenene ved stranden, hvor der er nok af dem.

Og så er det for sent. – „Sådan går éns strikker,“ sa'e konen, hendes mand hængte sig i tøjsnoren!

Vi besøger en gammel bondegård på øens vestside nær vejen fra Gammelby til Vesternæs. Den er typisk for de gamle bogøgårde, som nu næsten alle er forsvundne. Det er den mindste firlængede bondegård, jeg i mit liv har set, og vistnok den hyggeligste. Gårdspladsen er knap ti meter på hver led, den åbenstående dør på fotografiet sidder nøjagtigt i vesterlængens midte. Men hvor lunt der er herinde på en blæsende efterårsmorgen! Ikke det mindste vindpust trænger herved. Duerne sidder på taget og soler sig, og hernede på

gårdspladsen kan vi stå og lade os ordentlig gennembage som på en sommerdag. Det var gode vinterboliger, disse smågårde! ⁷⁷

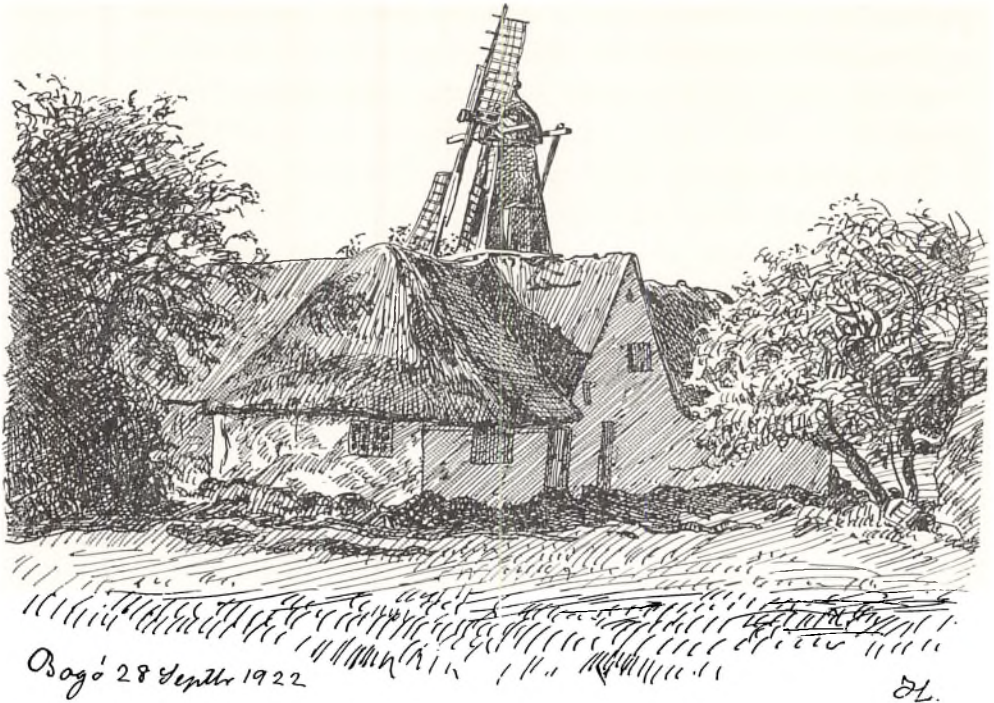
Stalden, som er meget mærkelig og gammeldags, ligger inden for døren til venstre på billedet umiddelbart op ad stuelængens køkken.⁷⁶ Det gamle køkken er fortrinligt og velbevaret, mens de øvrige værelser nu er noget moderniserede og fyldt med nye møbler.

En helt anden type på et bondehjem fandt vi i en pragtfuld, stor gård i nærheden. Dens nordøstre hjørne med den tilbyggede hestegang og med møllen, der er vandret op på taget og erstatter den gamle stubmølle, er af stor skønhed. Her er orden og velstand. Der strømmer ro og tryghed ud fra dette sted. Den store have og de brede vænger, hvor rige, gamle frugttræer gror, denne overdådighed af *plads* til alle sider, medvirker til at give det hele et præg af fornemhed.⁷⁹

En bonde i en sådan gård må i gode tider være en lille høvding på sin egn. Ingen mand i landet kunne være mere misundelsesværdig end han.

Græsset i vænget, som endnu trods sol og vind perler af morgenduggen, ligger overalt under de fritstående frugttræer dækket med røde og gule frugter. Vi er for længst hørt op med at spørge om forlov, når vi vil ha' frugt, vi er blevet kede af, at man smiler ad os! Og den halve time, vi var

her, blev ikke spildt. Nogle små, stærkt røde pærer, som vi fandt herinde, ville have fået Jacob til at lade sin handel med Esau gå tilbage! Hvor de lyste i det duggede græs, og hvor de dryppede af saft! De ledte tanken hen på den første frugt, for hvis nydelse Herren gjorde arbejdet til en *straf* for Adams efterkommere – hvad disse for øvrigt ikke alle synes at have bemærket.

Landskabet nord og vest for disse steder falder langsomt ud mod kysten. Ved „Skåningebro“ på nordsiden har man et næsten limfjordsagtigt billede, men naturligvis i lommeformat. Den store landingsbro på stedet bruges nu næsten udelukkende til udskibning af sukkerroer, som er et vigtigt produkt på øen. Personbefordring og anden trafik foregår nu fra havnen ved Nyby på sydsiden.

En mærkelig kyst finder vi ved overfartsstedet til Farø, der adskilles fra Bogø ved den lavvandede, kun 700 m brede „Melvig Strøm“, hvorover forbindelsen sker med vogne. Mælkevognen kører således hver dag frem og tilbage mellem øerne. I nærheden ligger en af de mange små stubmøller, som er så ejendommelige for øen, men desværre mere og mere går af brug og forfalder.

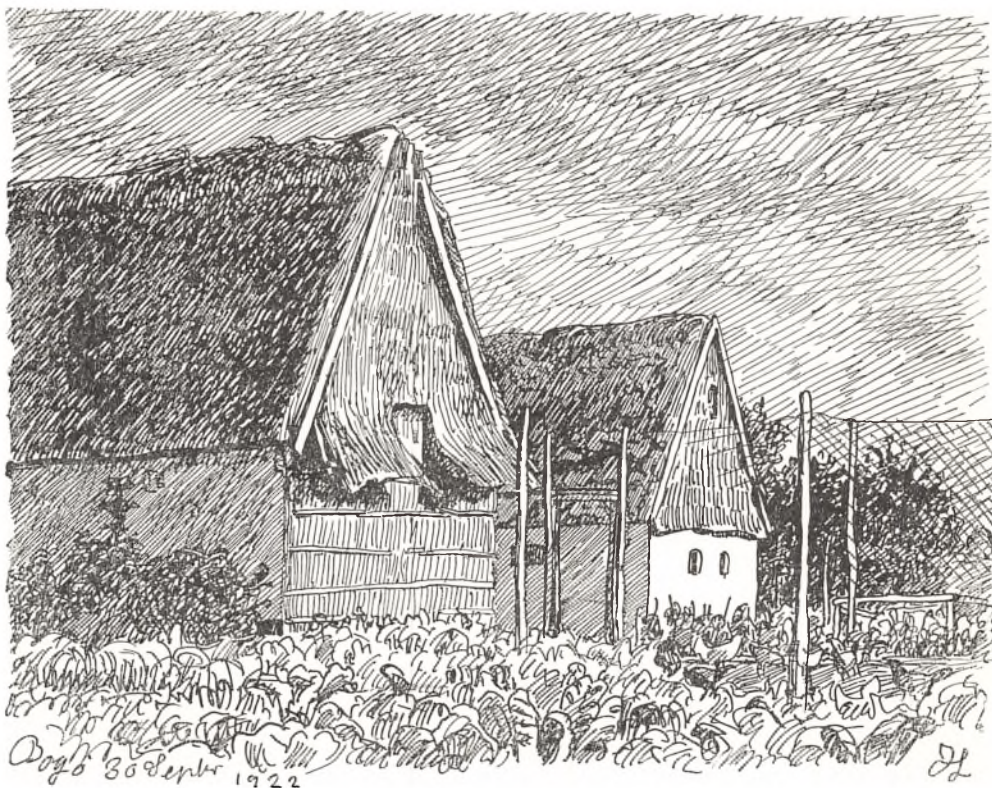
Øens store landsby er delt i to dele, af hvilke den mindre, nyere *Nyby* ligger nær havnen, medens den større og ældre *Gammelby* eller *Bogø* by

går som en fortsættelse af den første langs vejen tværs over øens midte på en strækning af henimod et par kilometer. Det er en imponerende landsby, og hvor den endnu har sine gamle bygninger velbevarede, er den overmåde smuk.^{75 76}

Af stor skønhed er de gamle stendiger, som ud mod vejene indrammer haverne om de gamle huse, af hvilke enkelte endnu har samme skikkelse som før udskiftningen, medens andre, desværre de fleste, til dels ligger i ruiner, således dog især i Nyby, der oprindeligt er bygget som et slags Nyboder for øens sømandsbefolkning.

Dersom hovedvejen gennem Gammelby ikke domineredes af de to store og hæslige bygninger, kostskolen og navigationsskolen, ville størstedelen af den være harmonisk og smuk. Nu er det vejen fra kirken østpå mod skoven, som bærer prisen, hvad der i nogen grad skyldes det bølgende terræn med dets smukke fald og vejens stærke slyngninger.

Byens vestlige del om det store gadekær „Tranmosen“ – vel sagtens oprindelig Tranemosen – ville man måske kunne kalde dens proletarkvarter, dersom der overhovedet fandtes et proletariat mellem befolkningen på en sådan ø. I al fald er det den mindre velstillede del af beboerne, som her har

til huse, hvad der giver sig sit sædvanlige udslag i ganske forbavsende mængder af børn. Det var ikke vanskeligt at få en halv snes stykker af disse til at sidde på rad, da jeg fotograferede „Tranmosen“, en flok velsignede, sunde unger, alle sammen så lyshårede som lige så mange tene med en hørtot på.

Dette gadekær er vel nok den store landsbys morsomste sted. Med sine gamle fattige, men skønne huse, med den vide vandflade, hvorover blankløvede pile hælder deres kroner, der er så lyslokkede i solglansen som børnene, der leger under dem, er det et eventyr af så stor skønhed, at hvis det ikke frembringer en digter engang af alt det råmateriale, som bestandig leger så faretruende nær dets bred, en digter der på ny vil skænke os *idyllen*, som for vore synders skyld forsvandt af vor litteratur for halvfjerdsindstyve år siden – ja, hvad ligger det så og er gadekær for? Hvad kan det hele så nytte? ⁷⁸

Det hænder, at man på øens gårde endnu finder de samme gamle slægter, som har været bosat på stedet fra før udskiftningens tid. Men kun et par af disse gårde findes endnu i uforandret skikkelse. I øvrigt gælder det om øens gamle bygninger, at de som oftest er i så høj grad forfaldne, at gavlene bogstavelig talt er ved at ramle ud af længerne.⁸⁰ Interessen for det gamle forsvinder samtidig med at smagen går til grunde, og ligesom livet på byens veje mest præges af kostskolens og navigationsskolens elever, således har den nye tid præget øens fysiognomi med den moderne bank, dens elektricitetsværk og dens dampskibsselskab – samt dens sommerturister. Som de eneste minder om den gode, gamle tid står foruden stubmøllerne kun de for størstedelen faldefærdige bygninger og de pragtfulde, monumentale stendiger om de gamle haver.⁸⁰

Øens befolkning kalder sig bogøere – på landsens mål hedder det *én* bowøer, *to* bowøere. Deres fysiognomier forekommer mig forskellige fra befolkningens på de vestligere øer; her er flere mørkhårede folk, efter sigende findes der kun én rødhåret familie på øen, og de er mere intellektuelle af ydre. Ved første møde synes de lidet inddadende, men kommer man dem på noget nærmere hold, f. eks. ved introduktion gennem en kendt mand på stedet, viser de sig imødekommende og elskværdige, om end de bestandig virker selvbevidste og stolte. De mange turistbesøg har dog nok allerede været medvirkende til at udslutte deres ejendommeligheder, og så særprægede som f. eks. beboerne på de sydfynske øer er de langt fra. Til gengæld er der intet præg af hjemmefødning hos dem, dertil har de i for mange slægtled været søfarende folk. Især kvinderne har jeg fundet fulde af selvfølelse, ugenerte og sikre af væsen, af ydre minder de om det solide og tunge, men velplejede land, hvor de har hjemme. Folk, som har boet længe på øen og kender dens beboere nøje, har mange lovord om dem.

A. Fr. 1922.

DEN GAMLE BOGØSKIPPER

26• De danskes Øer II

På sine 2361,3 tdr. land har øen nu 1254 indbyggere fordelt på 313 beboelser, hvoraf omtrent 70 er bøndergårde. Her findes endnu på det nærmeste lige så mange sømands- som bønderfamilier, hvad der nutildags er et stort særsyn på vore øer.

Jeg besøger en af dens gamle kendte sømænd, fhv. skibsfører Ejlersen i Gammelby. Til trods for, at han aldeles ikke har en sømands ydre, er han en vaskeægte ulk, hjemmevant i alle farvande mellem Polarhavet og Middelhavet. Han har været enkemand og eneboer i tyve år, men fingernem som alle søfolk klarer han hele klunset selv. I tredive år fór han på Island og siden en årrække på Ishavet til Archangelsk, hvor han engang under en orkan forliste på kysten sammen med omtrent fyrretyve skibe af alle mulige nationer. Som skibsfører kulminerede hans månedsgage med 75 kr., men denne svimlende sum oppebar han selvfølgelig kun, når han var i søen. I de fem vintermåneder, hvor han lagde op, fik han naturligvis intet! Efter forliset ved Archangelsk erstattede rederen ham ikke engang hans gangklæder, fortæller han. Nu lever han af sin alderdomsunderstøttelse – der kunne jo ikke lægges *meget* hen. Sådant ender Bogøs stolte sømand, et traurigt resultat efter femogfyrretyve års slid på søen. Han er nu toogfirs, men ser om-

trent tyve år yngre ud, og hans humør tyder ikke på, at han har ladet sig gå på af skæbnen.

Og mon han trods alt ikke har været en mand, der i sine velmagtsdage har kunnet få, hvad han havde brug for? I de gode gamle dage kunne skipperen ganske godt „dandere den“ på forskellig vis. Man fik jo således af rederne bestemte penge til mandskabets forplejning, men der stod ikke noget skrevet op om, hvordan denne skulle se ud! Jeg mindes et avertissement, jeg for mange år siden læste i et dagblad, sålydende:

Et parti let fordærvede klipfisk, egnende sig til skibsbrug,
er billigt til salg. – N. N.

Hvad der er sparet er fortjent, også på en skude. Skipperen har selv været matros, og man skal vel tage chancen, når man endelig er kommet om på den rigtige side af merlespiret!

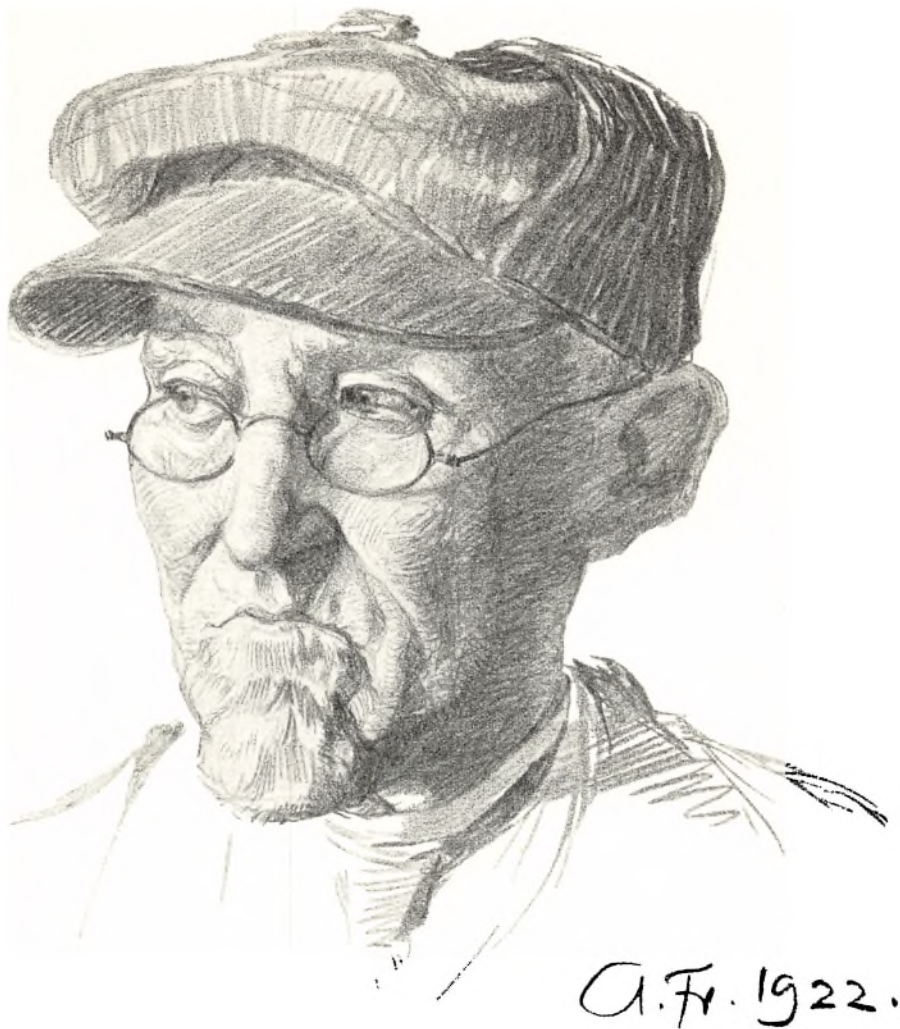
Den gamle fortæller den ene hårrejsende sømandshistorie efter den anden, mens jeg tegner ham. Med sit lune smil minder han mig om gamle Schandorph, når han grinede over sin spanskvin. Han afslår hårdnakket af tage betaling for at have siddet model – man er vel herskab og en mand i et skiw!

Dagen efter tegnede jeg en anden gammel, forhenværende skibsfører, Esben Keis. Nu er han gået i land og er blevet gårdmand, men mest går han og sysler i sit snedkerværksted, hvor han modtog mig, da jeg kom. Et væsen, der i mindre grad ligner en sømand, har jeg ingen sinde set. Der er åbenbart forskel på ydret hos bogøskippere og marstallere, tænkte jeg! Han var den udprægede landsby-håndværkertype, lidt sippet om munden og med et bestandig tænksomt sideblik ud gennem værkstedsvinduet, når han grundede over besvarelsen af et spørgsmål.

Da jeg kom ind i stuerne og anmodede om at få lov til at tegne både ham og hans kone, trak hun sig straks tilbage, hun ville for ingen pris udsætte sig for noget sådant. Men gudbevares – *han* måtte naturligvis selv tage bestemmelse for sit vedkommende! Med denne opmuntring forlod hun stuen.

Manden lod mig tage fat med det samme, som han gik og stod, uden fagter. Han var for øvrigt en elskværdig og fin gamling, der udtrykte sig med stor forsigtighed om alt, hvad talen faldt på. Da tegningen var færdig, kom hans kone ind for at se den, tilsyneladende en lille smule skadefro. Hun var imidlertid blevet friseret og var kommet i stadstøj. Og da jeg rejste mig for at tage afsked, standsede hun mig og sagde, at nu havde hun betænkt sig – og hvorfor skulle *hun* ikke li'esågodt tegnes som han? Der var vel ingen grund til at springe over hende!

Jeg slog straks til, for hun var en prægtig type med et fuldendt raceansigt, højst ejendommeligt for en bondekvinde, og mellem Bogøs hollandsk-byg-

ESBEN KEIS FRA BOGØ

gede døtre et rent unikum. Det viste sig da også, at hun var af gammel farø-slægt og født på denne ø.

Vi skiltes som fine venner, for da hun så sit portræt, sa'e hun:

„Det *var* dog forbavsende – med en hielt almindelig blyant! Det er da verkeli' det, de' kalder for *konst!*“

Jeg svarede med en kompliment på seks hestes kraft. Og da jeg gik, var vi lige begejstrede for hinanden.

Lærer Andersen fortæller, at øens bønder endnu af og til holder nogle gilder, som der står stort gny af. Særlig ved bryllupper kan det gå temmelig strengt til, og der er ved sådanne fester ofte samlet 2–300 mennesker. Men også formen for gæstfrihed er nu stærkt reguleret af den moderne tids strømninger – gilderne finder sted i forsamlingshuset! Også begravelsesgilderne kan være ganske storstilede – de foregår dog ikke i forsamlingshuset – og den afdøde har altid, hvis det er en agtværdig og anset mand med respekt for sig selv, i god tid sørget for at bestemme, hvordan han skal fejres og hvad der skal nydes ved begravelsen, lige til drikkevarernes mængde.

Fra Bogøs høje skuer man til alle sider ud over sagnrige sunde. Havet, som mere er danskens vej til ros end til magt, glimter overalt frem med bælder og fjorde. Først og fremmest Grønsund, den åbne port ud mod Østersøen, Valdemarsflådernes slagne vej ud mod arvefjenderne i syd.

Tidligt og sent berettes om blodige oprin i dette sund. Her kæmpede Regnar Lodbrog mod den svenske kong Esben og sin slegfredsøn Ubbe og slog dem. Her hændte den mindre glørværdige affære, at mandskabet fra ét vendisk skib stjal og bortførte Svend Tveskæg lige for næsen af hele den danske orlogsflåde og slæbte ham til Julin, hvorfra han først blev løskøbt, da de danske kvinder ofrede deres smykker. Hist nede i sundets sydlige udløb var det, at den store venderflåde søgte ind efter de mislykkede planer om Møns erobring og Absalon ved daggry overrumplede fjenden, der tog flugten mod syd, da der pludselig opstod en orkan, i hvilken hele venderflåden gik under, så vragestumperne længe efter drev i land på de danske kyster. Her fra en af småbugterne, måske fra Fanefjord eller fra Letten, var det, at Absalon måtte ise sine skibe ud, da en pludselig frost ved vintertid overraskede ham og isen indespærrede hele hans flåde, således som Saxo beretter.

Allerede i Valdemar Sejrs Jordebog benævnes øen som nu, kun med stavemåden *Bokø*, og her nævnes hjort og „hus“ på den. Det er utvivlsomt dens gamle bøgeskove, som har givet den navn, og om oprindelsen til disse skove

fortæller sagnet, at enken efter den førømtalte næssekonge på øen, som blev fældet af den falsterske kong Hans fra Vålse, bad sejrherren om våbenhvile og fred, indtil den sæd, hun ville så, var blevet moden. Da han tilstod hende dette, besåede hun hele øen med bog.

Allerede i første halvdel af det fjortende århundrede møder man øens navn i historien. De holstenske grever, som havde sat hertug Valdemar på tronen, mødtes her med grev Henrik af Mecklenborg og grev Gert, efter at Kristoffer II var flygtet. Muligvis har selve kong Valdemar deltaget i denne sammenkomst, hvor grev Henrik sluttede en traktat med grev Gert og af denne modtog 3000 mark for at gå imod Kristoffer. Det må have været noget problematisk med den hjælp, man kunne vente af denne herre, som året i forvejen havde fået 17.000 mark for at støtte Kristoffer!

Under svenskekrigen mod Carl X Gustav reddede bogøboerne deres ø fra plyndring ved et lille trick, som længe gav dem et dårligt ry. Efter at en afdeling af fjenden var blevet slået tilbage af mønboerne, vendte den sig mod Bogø, hvor den uhindret af befolkningen gik i land. Bogøbønderne lovede nu efter sigende at skaffe fjenden Møn i hænde, hvis de selv til gengæld måtte undgå plyndring. Forræderiet skal være blevet udført i forening med selve Korfitz Ulfeldt, idet alt det våbenføre mandskab fra Fanefjord og Damsholte på Møn blev tilsagt til hoveriarbejde på Ulfeldts gård i Elmelunde på en forud aftalt dag. Svenskerne, som lå parat på Bogø, fik af indbyggerne her underretning om, at banen var fri, og indmarcherede i to afdelinger fra Østerskov over fladvandet „Letten“ med bogøbønder som vejvisere, det ene parti til Grønsund færgegård, det andet til Lilledamme Mader. Efter ringe modstand af de få tilbageblevne bønder faldt Møn fuldstændig i svenskernes vold og blev skueplads for en raffineret og særdeles omhyggelig plyndring.

Men bogøbønderne slap fri! Dette skal have givet anledning til et århundredvarigt had fra mønboernes side. Endnu indtil begyndelsen af forrige århundrede havde disse en påfaldende modbydelighed for indbyggerne herovre.

Det skal siges med det samme, at forholdet mellem de to nabøer nu er fortrinligt, så godt, at man forhandler om at ændre geografien ved at udtørre Letten, så de to øer kan blive landfaste med hinanden for fælles bekvemligheds og fordels skyld – et projekt, som for øvrigt længe har været på tale.

I den fredstid, som fulgte efter svenskekrigen, ramte himlens hævn bogøbønderne, idet øen fra 1689 blev lagt under Møns amt for at hjælpe bønderne derovre med at fodre den dér stationerede livgarde under oberst von Plessens kommando. Denne helt, der mellem beboerne gik under navnet „den onde“, udsugede og torturerede bønderne på øerne, så man næsten glemte svenskernes bedrifter – indtil klagerne over ham blev så hjerteskrærende, at garden blev beordret væk herfra i 1697.

FRU OLINE KEIS FRA BOGØ

Bogø 28 September 1922.

ØL.

Herefter blev Bogø sammen med Møn indrettet til „bådsmandskvarter“. I 1696 tilbød regeringen inden- og udenlandske matroser, som ville nedsætte sig på de to øer, en årlig løn og fribolig samt græsning til en ko. På Møn blev garderkasernerne omdannet til bådsmandshuse, men på Bogø opførtes i 1697 huse nær stranden, og på denne måde fik Nyby sin oprindelse. Det påbødes ved lov indenlandske skippere at hente en fjerde- eller femtedel af deres mandskab blandt disse „bådsmand“.

Det har sikkert været en broget tilvækst til øernes befolkning, og den har nok præget både livet og afkommet. Men i al fald var det en bekvem afveksling fra de plessenske garderkarle.

Senere blev beboerne, når der var flere sønner i en familie, forpligtede til at lade den ene af disse dygtiggøre i sømandsskab, og til gengæld for dette fritoges indbyggerne for vornedskabet. På den måde opklækkedes her en lokal, fremragende sømandsstand. Og lige op til vore dage er det på Bogø vedblevet at være tradition, at bøndersønnerne kom til søs i drengeårene. De fleste nulevende gamle gårdmænd har begyndt deres liv på søen, og Bogø har den dag i dag frem for nogen anden dansk ø præg af en gammel sømandskoloni.

Den af Christen Berg oprettede navigationsskole er stærkt medvirkende til, at dette præg bevares, og herfra udsendes årligt et elitehold af fortrinlige unge søfolk.

Frederik IV's gamle rytterskole ligger endnu på øen i hele sin umådelige længde. Den smukke bygning, der bærer en tavle med den sædvanlige inskription over hoveddøren, er nu indrettet til kommuneskole, hvor der i dens eneste længe findes seks klasser og lejligheder til tre lærere! Øen var ryttergods til langt ind i det attende århundrede, indtil regeringen for at skaffe midler i den magre statskasse begyndte at stille disse godser til salg. I 1769, den 19. september, blev Møn og en del omliggende øer stillet til auktion. I modsætning til mange andre steder i landet, hvor en enkelt rigmand købte disse godser og blev bønderne en strengere herre, end kronen havde været, købte bogøbønderne selv deres ø. Købesummen var 18.456 rdl., og for at betale denne fældede de året efter hele den ene af øens store skove, „Vester-skoven“, som var 148 tdr. land og indbragte dem omtrent hele købesummen.

Udskiftningen af øens jord tilendebragtes dog først i 1807. Før dette tidspunkt lå alle bøndergårdene samlede i Gammelby, og jorden dyrkedes som andre steder under lignende forhold i fællesskab. Nu blev af 30 gårde de 20 udflyttede. Foruden disse havde øen 80 huse, hvoraf de fleste lå i Nyby og 36 havde jord.

Christen Berg, der kom til øen som kommuneskolelærer i 1861 og virkede her til 1871, stiftede Bogø Sømandsforening og oprettede i 1863 navigations-skolen, som dog i de første år blot var en sømandsskole med ham selv og endnu en mand som lærere. Den blev i 1866 virkelig navigationssskole, og i 1884 er den nuværende skolebygning opført. Fra 1874, da Bergs virksomhed som politiker førte ham til København, blev Bogø dog bestandig ved at være det sted, hvortil han vendte tilbage i sine ferier for at søge hvile. I november 1891 var han her sidste gang til en festlighed. Få uger senere døde han i København.

Det skal have været et festligt skuespil, når „Kongen på Bogø“ i sine sidste år kom hertil og gik i land på sin ø. Det var dengang ikke videre bekvemt at lande på øen, idet den nuværende dybe sejlrende ind til havnen på sydkysten ikke fandtes, så lidt som den nuværende havn. Man måtte ros i land fra skuden, og ofte tvang lavvande båden til at standse langt fra bredden og passagererne til at vade i land.

*Det kunne Christen Berg dog ikke indlade sig på. Han, der i sine senere år var en stor og tung mand, blev ved sådanne lejligheder altid *båret* i land, og der stillede fem mand til dette ærefulde arbejde. To havde fat under hans arme, to andre tog hver et ben – og den femte gik bagest i optøget og bar Bergs uadskillelige høje hat, som han altid før starten højtideligt tog af hovedet og overrakte ham.*

Der er ingen tvivl om, at det hele virkelig har været et kongeligt syn!

Øens lille havn, „Lindebro“, som er bygget i 1921, er den renligste, hyggeligste og stilfærdigste plet på jorden. End ikke herinde står noget gny af øens dampskibsselskab, skønt dette daglig besørger forbindelsen med Stubbekøbing ved hjælp af en lille damper. Når denne skal afgang, tillader den sig ganske vist først at ringe med en lille madklokke, men denne er således anbragt, at den næppe høres uden for selve damperen, og kan derfor ikke forurolige noget menneske. Ankomsten foregår helt uden spor af signaler, ganske lydløst. Da både afgangs- og ankomsttider er meget problematiske, må man ligge på lur efter båden, hvis man vil med eller have sin post ved havnen. De eneste mennesker, som ses ved havnen uden for de nævnte tider, er pakhusforvalteren og en gammel, forhenværende kaptajn i et dansk-russisk dampskibsselskab. De mødes her tre-fire gange daglig, kaptajnen bestandig iført sejlsporsdragt. Ved damperens ankomst, hvor de altid stiller i god tid, står de på molen og diskuterer, om den vil klare pynten.

Da vi vidste, at damperens mandskab altid tilbringer natten i deres hjem på øen, blev vi en nat noget underlig til mode ved lige til klokken et at se damperen fuldt oplyst bag køjerne i kahytten. Dagen efter fortalte øboerne os, at det er de unge mandfolk fra byen som sammen med pigerne går om bord om natten for at nyde de bekvemmeligheder, som lokaliteterne byder på. Og det er der jo ikke andet end godt at sige til, for nætterne er kolde nu, og folk skal forlove sig alligevel – verden må gå rundt på trods af termometret. Det er da hævdvunden skik, at ungdommen således i al stilhed holder salon om bord. Og når man ser lys dernede, plejer man at sige, at det jo bare er navigationsskolens elever, som er ude og tage stjerneobservationer!

Det er faldet ind med nattefrost nu. Vi mærker det nede under det åbne skylight og må kravle helt under dynerne for at holde varmen. Men stikker vi hovedet op gennem lugen og ser os om, er der hver nat det samme havbleg rundt om, og luften er altid ganske stille. Septembernattens nye måne har listet sig op over horisonten og spejler sit fine horn i vandet. Fyrene på Lolland og Falster og smålysene i Stubbekøbing glimter som fiksstjerner. Og små, roligt brændende flammer glider som sankthansorme langsomt frem og tilbage inde under Falsters kyst og laver lange ildbroer over vandet. Det er ålefiskernes blus.

Og så disse morgener med solopgange som en fanfare af lys og farver, hvor dugfald og rim glimrer i solen, mens skyggerne er kolde som himlen i zenit. Den tynde frosttåge hviler lav og let over havet, og Falsters skove og småbakker rejser sig over den som solbelyste øer. Rørskovene uden for havnen er på blot to nætter af frosten blevet forvandlet fra dybgrønne til okkergule.

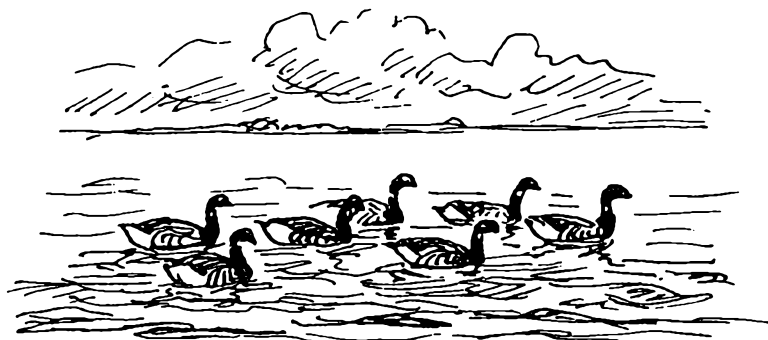
Men det varede kun kort. Blot et par dage senere vågnede vi en morgen og

så rørskovenes farver op imod en tung, dødgrå himmel, og det blæste koldt ud under skyerne.

Sædgæssene er begyndt at trække. Og ude over havet, som går med blyfarvede søer, ser vi gennem tykningen af og til knortegæssenes lange kurver, der hæver og sænker sig og langsomt skifter form under flugten.

Om nætterne er det mørkt nu, og når den nytændte måne endelig glimter gennem skytæppet, er den mat som en hornlygte og har en bleg ring omkring sig.

Ouverturen er forbi. Nu er det efterår.

Farø

På kortet syner den ikke stort; den er såmænd et bramfrit ejland, en lille klat, Vorherre gav i tilgift, da han skænkede Danmark Bogø. Og søfarende vil sige, at den ligesom så mange andre småøer her i nabolaget tilsyneladende først og fremmest har fået den opgave at ligge i vejen for skibsfarten.

Men kommer man i land på den, er den ikke så helt ringe endda, 160,8 tdr. land med hele tre gårde!

Men landskabelige overraskelser byder den ikke på. Når man fra vestsiden, hvor vi ligger forankret ved indløbet til Sortsøgab, og hvorfra vi ser Storstrømmen som et stort åbent hav i vest, går ind over dens marker, kommer man snart over dens højeste punkt (11 m) ud til nordkysten, hvor den falder med en lille klint ned mod stranden. Herfra går hele landet næsten uden bevægelse i en jævnt skrånende flade ned mod odden i sydøst, kun med en lille mose som afbrydelse i det fuldstændig bakkeløse terræn.⁸¹

Dagen er grå og kold. Efterårets store, tunge byger jages af østenblæsten

Farø 1 Odtr 1922

DR.

og trækker tykke regnsløb efter sig. De ligner vældige tordenbyger, men kulden er for følelig til, at vi lader os føre bag lyset af dem. En metalblå, iskold himmel glimter hist og her frem i revnerne mellem de drivende sky-masser, og blæsten jager susende gennem stubben og rusker i klintens tjørne. Krager blæser sidelæns hen langs stranden og råber med forkølede stemmer. Et par skader letter fra hegnet og får meget besvær med deres lange haler i blæsten. Vibeflokke løfter sig skrigende fra de flade stubmarker, hvor eng-piberen står og pylrer så småt af kulde. Småflokke af lærker farer op for vor fod, de er rejsefærdige og urolige nu som alle de andre.

I tjørnebuskene ved nordklinten holder skovspurvvene til. De har forladt deres reder i de hule træer, hvor man om sommeren så ofte ser dem sidde parvis uden for boet på en gren, tæt trykket op til hinanden og småpludrende. Selv nu, hvor også de flokkes af gammel vane, er de stilfærdige og uden pøbelagtig uvæsen og palaver som deres fætre husspurvene. Den ene lille flok af dem letter efter den anden foran os på vor vej langs hegnet, trækker et lille stykke og slår sig ned igen, stille pippende og med lydløs flugt. Men længselen mod det fremmede har grebet dem som en stille uro, de ikke kan beherske.

Kun husspurvene støjer endnu bag gårdene, hjemmevant og med hjemmefødningens bedrevenen om alting. Snart bliver de ene om de sparsomme kerner, der ligger i agerrenderne og i længernes læ. Og i dammen ved gårdene skråler de tamme gæs, hver enkelt med et evigt forår i sin fede krop og uden anelse om, at der kun er en månedstid til mortensaften.

Det står sørgeligt til med „ukrudtet“, som flokkes i læ af hegnet, hvor plov og harve ikke har kunnet nå det. De stolte regnfang er blevet rustbrune eller sorte i toppen, den vilde gulerod er død og har i den sidste krampe lukket sig tæt sammen om sine frø. Agertidslens forhen hvide duske er blevet grå og sure og hænger som små karklude på de stive pinde.

Men inde i hundegræsmarken lyser endnu enkelte farver, margeritternes præstekraver står bestandig hvide og stivede om de fede hoveder, og agerkålen korsler sig gult mod den kuldeblå luft. Hist og her skyder et dybblåt lyn fra en kornblomst, og en enkelt mælkebøtte dukker sit hoved mellem de lange græsstrå. Men også *deres* dage er talte; histhenne ligger en hel tønde land stubmark som et eneste ubrudt, rustrødt tæppe af vissen hønsetarm. Tjørnenes løv, som frosten har rødmet, er begyndt at rådne i væden. Om det så er grønkålen, har den fået orangegule blade, og rødkålen er magentablå i hovedet af kulde.

På vor vej over markerne ind mod gårdene kommer en statelig mand på godt et halvt hundrede år os i møde, jægerklædt og med bøsse over skulderen. Han præsenterer sig for os som proprietær Stær, ejer af den største af

PROPRIETÆR STÆR FRA FARØ

27* De danskes Øer II

Paris 30 Septbr. 1922

de

øens tre gårde. Han er en udmærket jægerstype og for øvrigt mere jorddrot og godsejer at se til end bonde.

Proprietær Stær fortæller, at øens historie i den nyere tid i alt væsentligt falder sammen med Bogøs, og at den derfor i sin tid også var ryttergods sammen med denne. Stærs slægt har levet i flere led på øen, og en af hans forfædre var med til at udskifte dens jorder, nogle år før dette fandt sted på Bogø. Der findes ingen beboelser på øen uden for de tre gårde, og af dens jorder hører omtrent halvdelen under Stærs gård, medens resten er ligelig fordelt mellem de to andre familier. Disse, som også i flere slægtled har boet på stedet, hedder Keis og Farø. I 1921 var her otteogtyve beboere, men deres antal er svundet ind til atten, hvilket i nogen grad skyldes mindre folkehold.

At øen var beboet allerede i stenalderen fremgår af en mængde fund af redskaber, derimod er her aldrig set jordfaste oldtidsminder. Øen kaldes *Farø* allerede i Valdemar II's Jordebog, men uden angivelse af, hvilke arter af vildt den har rummet.

Hr. Stær bekræfter vor iagttagelse, at her findes en mængde harer på øen, derimod er her ligesom på Bogø ingen agerhøns. Af rovdyr er kun lækatten set. Her findes muldvarpe og en stor mængde „mosegrise“. Til øen knytter sig den mærkværdighed, at *den sorte rotte*, som ellers for længst er udryddet overalt i landet og næsten helt i Sverige, hvor den ligesom her tidligere var

almindelig, endnu fandtes her på stedet indtil for ganske få år siden. Så hændte det her som andre steder, at den brune rotte kom hertil, sandsynligvis med et eller andet fartøj, og inden denne ved forfølgelse blev udryddet, havde den gjort det af med den sorte.

Snogen er udryddet på øen, derimod findes den grønne frø i moserne.

Gårdene ligger samlet nær øens midte; nordvest for dem strækker en lang tørvemose sig ud mod nordkysten, bevokset med pile, el og tjørne, øens eneste træbevoksning uden for haverne og den smalle tjørnebræmme langs nordklinten.

Den Stær'ske ejendom er gammel og i modsætning til nabogårdene noget forfalden af ydre. Den har en anselig og meget smuk gårdsplads og er beliggende op ad et herligt gadekær, som foruden mosen er det eneste sted på øen, hvor plov og spade endnu ikke har jævnet alle naturlige skønhedsværdier med jorden.⁸²

Jeg står ved aftenstid på stranden ved øens sydspids og ser over mod den lille holm *Kragetinget*, som ligger omtrent 100 m fra kysten og er en grund af grus og sten, der rager ganske lidt op over fladvandet. Man kan med lethed vade over til den fra odden her. Omtrent tredive store kampesten ligger i en

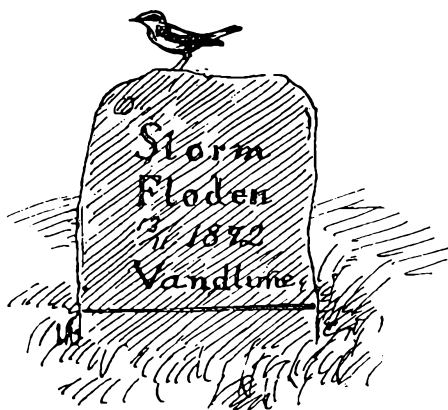
uregelmæssig kreds i vandet omkring den. Den er bevokset med sparsomme, lave græstotter, og stranden er opfyldt af store tangdynger.

Ved mit komme flyver nogle stormmåger og hættemåger op og skynder sig bort fra kysten, og lidt efter, just som solen bryder frem under den lave, skarpe skyrand i vest for at gå ned i havet, letter en enlig hejre ovre fra holmen. Et par stæreflokke og nogle alliker trækker forbi og søger bort til deres natkvarter. En flok ryler på et hundrede stykker letter og flyver over mod Bogø; og langt ude over havet trækker omtrent halvandet hundrede sort-ænder bort lige ud mod solnedgangen.

Så bliver der pludselig liv ude på Kragetinget. En flok gråkrager med en enkelt sortkrage imellem, som har holdt generalforsamling derovre, letter efter endte forhandlinger i skøn enighed og følger i rylernes spor over mod Bogø. En flok viber, som længe har stået og holdt øje med mig på odden, letter nu og svinger over mod holmen, hvor der åbenbart er blevet ledigt for natten. De kredser længe over den, og hver gang de vender, glimter deres hvide maver i solglansen op mod den mørke østhimmel. Omsider slår de sig ned på holmen til stor ærgrelse for et par enlige krager, som Gud ved af hvilken grund var blevet tilbage, men som nu skrålende fortrækker østpå efter de andre.

Ovre på Bogøs bakker i syd og øst flammer alle gavle og ruder pludselig op i brand for den lave, skærende sol. Så går den ned og slukkes, og alt bliver gråt omkring mig. Vibernes skrig forstummer, og alting er stille.

I den faldende vind bølger græsset endnu ganske sagte. En lille strand-ræddike står og nikker ensom til mig nede fra gruset, dens violblå farve synes stærkere nu, da alt er så gråt og gustent. Det er den sidste af sommerens farver, som er tilbage mellem alt det døde, visne og gule.

Lilleø

Et par timer senere sejler vi gennem Kalvø Strøm norden om Farø og kaster anker etsteds i mørket ud for *Lilleøs* nordkyst. Himlen er blevet ren og klar, og over det rolige hav skimter vi svagt gennem det douce månelys den lange, bølgende kontur af Stensbys skove i nord og tror i syd at ane Lilleøs lave strand – ellers ser vi overhovedet intet land til nogen side, skønt vi ligger mellem en vrimmel af øer.

Efter at vi har ankret, lægger det sidste pust af vinden sig til hvile, og mens vi spiser, bliver vandets kluk mod bådens sider sagtere og sagtere, til det til sidst helt dør hen. Her er så stille, at jeg farer sammen ved pludselig at høre en flue surre. Er dette virkelig oktober?

Halvmånen står skarp på himlen, og dens spejlbillede er uden mindste bevægelse. Gennem stilheden høres pludselig ude fra strømmen et råt, voldsomt prust af et stort dyr i vandskorpen, og lidt efter kommer lyden igen, fjernere. Det er et marsvin, der blæser. Så bliver alt igen tyst. Ingen dønning, intet tegn på liv. Vi hænger i rummet som midtpunkt i en vældig linje, der strækker sig fra nadir til zenit --

„ . . . Meeresstille fürchterlich,
in die ungeheure Weite
reget keine Welle sich.“

Hen på natten begynder fuglene at lade høre fra sig. Halvt i søvne hører vi pibeandeflokken, som ligger på vandet under Lilleø – hannernes lyse fløjtende *vivviiw*, en gang imellem afbrudt af en huns brutale, skrålke *rharrrhaww*! Eller det er nogle gråænders fortrolige, åbenhjertige rappen. Men bestandig hører jeg over det hele en mygs iltre, hede summen nær mit øre.

Vi vågner klokken halv seks og ser i dæmringen gennem skylightet nogle vimse, små fugle, som ilsomt, den ene efter den anden, flyver over os i hurtig rækkefølge. Da det trækker opsigtsvækkende længe ud, må ornitologen op på dækket for at se, hvad det er – det viser sig at være tre flagermus, der holder jagt over båden!

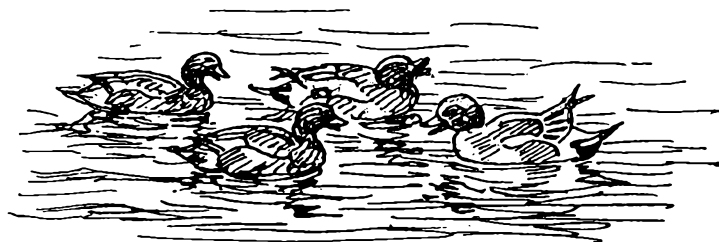
Morgenbadet på dækket var skrappt, til trods for at det endnu var næsten vindstille. Himlen er let overtrukket, men på det sted, hvor solen skal stå op, er der allerede en gylden stribe. Da vi går i jollen for at ro ind til holmen,

trækker seks hejrer lavt forbi fra vest, og en lille flok krikænder kaster sig i strandkanten derinde.

Inde fra øen høres en lærke synge, da vi nærmer os – nogle strandhjejler fløjter etsteds, uden at vi kan få øje på dem. En lille flok irisker kommer trækkende ovre fra Sjælland og kaster sig på holmen. Nogle svartbagmåger med deres unger sejler på vandet nær dens strand. Men vidt og bredt på havet hviler pibeændernes og gråændernes flokke, i tusindvis ligger de, i skarer så tætte, som var det brogede fugleskindstæpper, der flød på det blanke vand.

Det var lidt svalt at vade de sidste hundrede meter fra jollen ind til stranden. Her er grundt vand omkring til alle sider; sandsynligvis vil man mod øst kunne vade helt over til Tærø. Johannes Larsen gik i al fald halvvejen på en revle, som tilsyneladende når helt derover.

En eneste svale lettede fra stranden, da vi trådte i land.

Den lille holm, som vi befinder os på, er kun 8,1 tdr. land; den er ubeboet og udyrket og hører under Kalvehave sogn i Præstø amt. Det eneste tegn, vi fandt på menneskers færden, var en tanghytte på østsiden, måske et læ for en hyrde om sommeren eller for jægere. Omkring den stod femten-seksten rosenbuske.

Foruden den tætte bevoksning af græsser, hvoriblandt forskellige arter af stargræs og langs østsiden marehalm, fandt vi en utrolig vrimmel af vilde planter, således rødbynke, lindhardsurt, røllike, regnfang, stedmoderblomst, torskemund, hønsetarm, snerre, fuglegræs, kiddike, storkenæb, tranehals og hejrenæb. Det mest dominerende var nogle tætte, helt kratlignende bede af strandasters, der især voksede inden for nordøststranden, hvor jeg målte deres højde til 185 cm. De fleste af dem var nu i frø med de silkeagtig hvide duske, dog stod enkelte endnu med de sidste smukke, køligblå blomster.⁸³ Også gul okseøje, kaldet „onde urter“, fandt vi, endnu i frodigt flor, ligeledes stedmoderblomst og almindelig katost og endelig den pragtfulde rosenkatost, som lader til også herinde at have et hjemsted ligesom på de fleste af Smålandshavets holme.

Langs øststranden fandtes en tæt bræmme af strandmelde, frodig og bovende som alting her. Det er, som alle disse planter vil sige: Giv ukrudtet lov til at være *lidt* i fred, så skal I bare se!

Så lille denne holm er, har man dog her fundet affald fra stenalderfolkets flinttilhugninger. Men dette er vist også det eneste spor, historien har efterladt på den.

Den nyeste tid har efterladt et skilt, hvorpå der står en kraftig advarsel imod at betræde den. Jeg har mærkelig nok aldrig truffet et skilt, hvorpå der står: Adgang *tilladt* for uvedkommende! Men det må jo dog ende med, at sådanne bliver påkrævet. Hvor skal den uhyre mængde af uvedkommende til sidst gøre af sig selv!

Tærø

Fra dette gæstevenlige sted brød vi op efter et par timers ulovlig færden og gik østpå til *Tærø*, hvor vi fortøjede ved landingsbroen på nordsiden. Fra denne langagtige ø, som er omtrent 4 km lang fra øst til vest og $\frac{3}{4}$ km bred, er der omtrent lige langt til alle sider over sundene til nærmeste land, således $1\frac{1}{4}$ km til Bogø, $1\frac{1}{2}$ til Sjælland, 1 til Langø og $1\frac{1}{4}$ til Møn. Fra sydkysten løber en lang og spids halvø, Skallehoved, ud mod sydøst. Dens højeste punkt ligger nær østenden og er kun 11 m. Der findes langs dens flade kyster så godt som ikke mindste antydning af klinter, kun på den vestlige del af nordkysten er en ubetydelig skrænt ud mod stranden.

Øen, som er 312,9 tdr. land og hører under Kalvehave sogn i Præstø amt, ejes af etatsråd Neergaard på Gunderslevholm, men er bortforpagtet til en hr. Knipschildt, hvis svigersøn bebor dens forpagtergård, Jesminde, og bestyrer landbruget. Foruden denne store gård findes her lodsstation og posthus med postbåd samt endnu et par huse. Så godt som alle beboerne er arbejdere under forpagtergården, når undtages lodsens og postens samt en lærerinde, hvis bestilling næppe er hverken stor eller indbringende, da her kun er fireog-tredive indbyggere i alt.

På vej tværs over den helt opdyrkede og usædvanlig kedsommelige ø kommer jeg forbi et par småhuse ved landingsbroen og den anselige forpagtergård ud til sønderstranden, hvor et par rønner så elendige og faldefærdige, at jeg næppe har set deres mage, ligger mellem noget vild og forsømt bevoksning og ukrudt, åbenbart et par tidligere haver, og omgivet af alt muligt nedstyrtet og henslængt ragelse. Forladt af sine oprindelige beboere for et par års tid siden har disse ruiner siden været bopæl for fire polakpiger, som havde arbejde på hovedgården. Således bor altså virkelig undertiden disse elendige stakler, som er søgt bort fra hjemmet for at finde bedre kår! Her var så utrolig uhyggeligt og rædselsfuldt, ruderne var slået ind, murene revnede eller helt nedstyrede, overalt stank der af smuds, fugtighed og svamp. Også disse sidste beboere er nu forsvundne og formodentlig indkvarteret et lignende sted på et andet strøg i landet.⁸⁴

Den store forpagtergård ser ganske nyopbygget ud og er for en del cementstøbt. Men lad mig glemme både den og de elendige polakhuse for de småhjem, som ligger nær havnen og af hvilke i det mindste ét med et morsomt, helt til jordsmonnet stråttækt udhus dog rummede nogen ejendommelig skønhed.⁸²

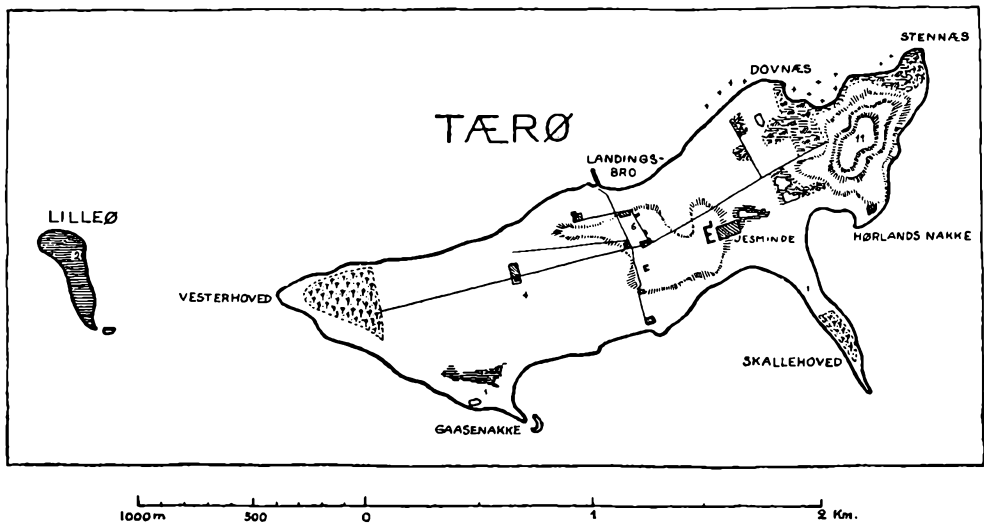
På markerne om gården pløjes, harves og sås der allerede på fuld kraft, alt med de mest moderne redskaber, og karle i knæbukser, lange støvler og vindjakker fuldender billedet af bruget på et moderne landgods' jorder – med polakhusene som flatterende baggrund.

Beboerne synes elskværdige, høflige og stiltfærdige, men uden noget ydre særpræg. De er også alle mulige steder fra undtagen netop fra Tærø, hvis indbyggere hyppigt skifter. Kun én eneste familie, beboerne af det smukke lille hus nær havnen, er virkelige tærøboer, som er født på stedet og altid har levet her.

Jo længere man drages østpå mellem disse småøer, jo mere overraskes man af deres idylliske omgivelser. For hver gang man lander, tænker man, at nu må kulminationen dog for pokker være nået. Til sidst måber man – og denne måben står endelig i fare for at slå over i en gaben! Når man fra Tærø ser mod de sjællandske skove omkring Petersværft, mod Bogøs bølgeegn i syd eller Møns banker med deres landsbyer og kirker i syd og øst, da finder man, at dette er toppunktet af, hvad man endnu har set af den art. Og man lukker munden med en energisk bevægelse, for at den ikke uvilkårlig skal åbne sig endnu højere.

Øen selv er kun jævne, dyrkede, fladbundede marker. To-tre småskove

eller rettere plantager har den, alle beliggende nær dens strand. Men de er dårlige kunstprodukter og landskabelig set næsten værre end det øvrige. Den mindste af dem, som findes på Stennæs, består af en gruppe graner og nogle hyld. Den næststørste på Skallehoved rummer nogle ege, ask, el, røn og enkelte skovfyr. Den største på Vesterhoved, som vistnok højst er ti år gammel, er den værste og danner det typiske, firkantede plantagebillede med den skarpe, ensartede profil – umådelig kedeligt og hæsligt.

Kun øst for gården, hvor to små bugter fra hver sin side klemmer sig ind i øen, rummer denne på et sted nogen virkelig skønhed. Her findes et sted, som plov eller plantning endnu ikke har ramt, et lille moseagtigt kær, som huser en mængde fugle og på enhver måde er øens ejendommeligste lokalitet. Nord for denne strækker en strandeng sig helt ud til bunden af den nordligste af de to småbugter, hvor hist og her endnu nogen vild strandflora trives.

Men denne lille ø reddes af sit mærkeligt rige fugleliv – det er jo ikke ulykker *alt*, hvad de store godser fører med sig! Og fredning af dyrene synes overalt at være særpræget for de små herregårdsøer, i modsætning til det meste af, hvad der ligger *uden for* godsernes domæne. Medens her efter beboernes udsagn ikke findes skadelige dyr som brun rotte, vandrotte eller muldvarp og kun en del mus, og af rovdyr ikke andre end nogle få mårer, traf vi på markerne et utal af harer; og agerhøns, som også skal findes her i stort tal, så vi af og til, eller vi hørte dem kalde.

Straks ved landstigningen fik vi øje på en kærhøg, der forfulgtes af fem edderspændte krager, som bestandig slog ned på den og plagede den gudsjammerligt. Fra mosen så vi tre andre krager lette og sætte efter endnu en kærhøg, som flygtede for dem. En flok stære havde travlt med at få en tårnfalk jaget ud fra en enlig poppel nær ved øens mølle. Det er ikke lutter

fred og forsoning, der råder på stedet! – En huldue trak over øen mod Sjællandssiden. I kæret sås mellem en stor flok gråkrager en mængde sortkrager, disse smukke fugle, der næsten når ravnens i skønhed. Fire gange i dagens løb så vi hejrer, dels flyvende, dels hvilende på store sten i stranden, og en enkelt så vi lette fra mosen.

Store flokke af viber, engpibere og lærker mødte vi overalt langs strand og på marker. Skalleslugere, gråænder og flokke af krikænder svømmede og fløj langs kysten, og på nordøstpynten stod i havstokken hundredvis af ryler sammen med en snes strandbrokfugle. Til alle sider omkring øen er havet dækket af gråandeflokke på mange tusinder, af pibeandeflokke og af krikænder. En bestandig fløjten, knurren og rappen derude fra fylder luften.

Hvor ville selv det pragtfuldeste landskab være fattigt uden levende væsner, især uden de vilde fugle; og hvor kan på den anden side det mest øde sted virke rigt og mangfoldigt, hvor de findes! På Tærø var det fuglene, der bestandig holdt os vågne, mens vi gæstede den.

Intet understreger *årstidene* stærkere end fuglenes færden. Hvilket billede af efterår dannede de ikke her sammen med vejret, med lyset, med hele stemningen. De fuldender altid harmonien. Se her, hvor de lave, drivende tåger løfter sig fra Sjællands skove og bliver til store løse, rødmende skyer op mod den klare himmel, under hvilken endnu nogle tossede lærker synger, helt beruste af dagens solglans. Fra husmøningerne eller fra de halvt bladløse træer trommer stærene med strittende vinger og spiller de sidst opfundne janitsharsignaler til opbrud og afsked med landet – eller de jager allerede i brusende flokke fra kyst til kyst forbi vibernes endnu strejfende horder. Irisker sværmer i hundredvis over sundet og falder som kaskader af blinkende løv over de åbne marker.

Mængder af sejlere kommer flyvende for brisen vestfra gennem sundet nord for øen, dette farvand der er så befærdet, at det berømte Svendborg Sund er som en øde landevej i sammenligning med det. Det er lutter kuf'er og tjalke, næsten alle sammen tyske og hollandske – en farvandenes trækfugleflok, som jager med vinden samme vej, alle med de okkergule og rustrøde sejl strålende mod de mørke skove – et syn så herligt, at man helt glemmer den plovhærgede grund, hvorpå man står.

Den lille øs jorder har for øvrigt, hvis man kan fæste lid til Pontoppidans fremstilling, ikke altid været så givtige som nutildags. Hans skildring af stedet lyder kort og godt således: „Paa Tærø gjør Sand og Gruus det meste.“ Det er dog usandsynligt, at jordbundsforholdene på øen skulle have forandret sig *så* betydeligt på blot halvandet hundrede år.

Tærø 2 Odbr 1922

82

I Jordebogen kaldes øen „Thærhøfthæ“, og der nævnes jagthus på den. På dens marker er der ofte gjort fund af affald fra stenalderens flinteværksteder, men gravhøje er her aldrig fundet.

Under svenskekrigen 1657–60 forefaldt der ved dens kyst en lille episode, som skal omtales her, fordi det er den eneste gang, øen viser sig i historien. Disse små fede øer syd for Sjælland havde, uden at svenskerne kunne hindre det, bestandig ad søvejen forsynet det belejrede København af deres overflod, og allerede den 13. februar 1659, to dage efter stormen på København, trak store dele af den svenske armé sydover for at få del i deres herligheder. Grev Axel de la Gardie lod isen undersøge ud for kysten mellem Vordingborg og Kalvehave, men fandt den endnu for usikker til en overmarch. Danskerne havde desuden iset en bred rende, som de bestandig vedblev at holde åben. Men allerede den 19. gjorde vejret farvandet åbent og rent for dravis, og fjenden begyndte straks at gå over i både.

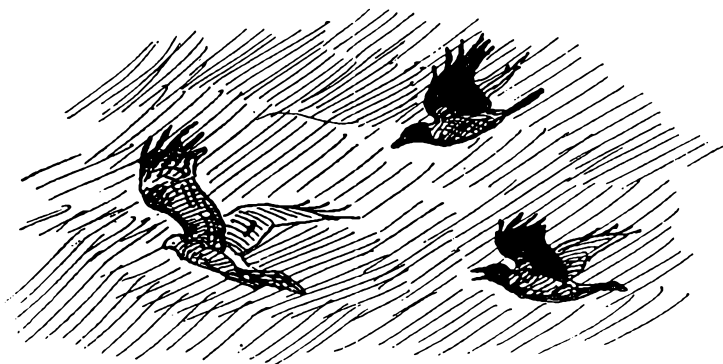
Senere på året lader det til, at nogle danske småskibe af krigsflåden har manøvreret i farvandene heromkring. Den svenske oberstløjtnant Buchwald indberetter, at han den 10. april rekognoscerer mod nogle danske skibe, som lå under Tærø, for at se, om de kunne nås fra land med et „kernskud“. Lykken føjede det så, siger han, at der kun var fire karle om bord på det ene af skibene, hvis kaptajn var gået i land med de øvrige folk. Buchwald la-

dede straks kanonerne og traf til at begynde med godt. Så kom de andre folk til og ville hejse sejl, men snart faldt sejlene ved et skud. Så ville de vende, men løb fast i sandet. Kaptajnen kom så med fire både, men svenskerne holdt dem borte og vedblev at kanonere, til skibet helt sank med den ene side og kaptajnen igen forsvandt med de fire både. Buchwald fik fat i en båd og roede derud med ti ryttere. Kaptajnen hed Jacob Weinschenck og var fra København. Skibet var helt nyt og væbnet „med 12 skønne stykker“. De andre skibe lå der endnu, og der gik daglig orlogs- og koffardiskibe mod Lolland.

Det er efter denne uklare rapport ikke nemt at følge gangen i den lille affære. Har svenskerne fyret fra Sjællandssiden eller fra Tærø? Fanger de kaptajnen, eller blev han borte, da han sidste gang „forsvandt“ med bådene? Og hvorfor blander de andre danske skibe (hvis det var orlogsskibe) sig ikke i sagen og jager hr. Buchwald med hans kanon væk? Er det, fordi *deres* skyts ikke kan nå så langt som *hans*?

Efter den tid hører man for øvrigt intet til den danske flåde i disse farvande, hvad der naturligvis ikke var denne ubetydelige hændelses skyld, men fordi den var optaget af operationer mod den svenske hovedflåde. Fra nu af var der intet, der hindrede svenskernes overgang til småøerne, og denne gik så hurtigt for sig, at fjenden allerede den 28. april gik fra Falster til Lolland over det smalle løb ved Guldborg Færgested, hvor oberst Kørber, siden Nakskovs heltmodige forsvarer, med sin ringe styrke kun kunne yde en kort modstand, inden han trak sig vestpå og inden for Nakskovs fæstningsværker.

Den næste morgen var den vestlige brise, som havde stået hele natten, frisket så stærkt, at den voksende sø fik „Rylen“ til gang på gang at sætte hårdt mod bunden ved broen, hvor vi lå fortøjet. For at undgå en katastrofe tog vi hurtigst muligt fortøjningerne og løb væk fra det farlige sted, og henimod klokken elleve ankrede vi op ud for midten af Langøs østkyst i den lille flade bugt.

Langø

Ved første blik ude fra farvandet er det straks iøjnefaldende, at *Langø* er langt smukkere og mere afvekslende i terrænet end dens nabo, Tærø. Og man skuffes ikke, når man har betrådt den.

En besynderlig form har den på kortet, omtrent som et meget uregelmæssigt timeglas, på midten smalt sammenknebet af flade bugter fra begge sider. Også enderne har bugtformede indskæringer, én særlig dyb på den sydøstre del, omgivet af to lange og spidse odder, Skalkenæs og Korsø. Imod nordøst skyder en tredje odde, Østerodde, sig over mod Kalvehave. Dens største længde fra Skalkenæs til Østerhoved er ca. $3\frac{1}{2}$ km, dens største bredde ca. 1 km. Dens snævre midte er kun ca. 300 m bred og kan betragtes som et „drag“, der forbinder de to halvdele, mellem hvilke der uden tvivl tidligere har været et sund. På begge sider af denne lavning er landet overordentlig stærkt kuperet, den ene lille bakke skubbes med den anden om pladsen. Et henrivende terræn er det – endnu – til trods for at det er gennemdyrket på kryds og tværs. Den højeste bakke på nordøstenden når 14 m. Mosestrækninger findes både på nordøstenden, på midten og på sydvestsiden. Her er ingen skove, men store, pragtfulde haver ved alle gårdene. Øen har tre sådanne; fra den nordligste og ældste af disse, som i øjeblikket er ubeboet, fører en svær sten- og grusdæmning over til Sjælland, omtrent $\frac{3}{4}$ km lang og med en fortrinlig kørevej. Havde øen ikke været så smuk, som den endnu er, ville vi som følge af denne forbindelse have kunnet kalde den en halvø og under dette påskud nemt kunnet skulke fra at besøge den.

Øens nordøstlige odde er kun $\frac{3}{4}$ km fra Kalvehave, fra dens sydvestodde er der 1 km til Tærø. Mod vest skilles den fra Sjællandskysten af det $\frac{3}{4}$ – $1\frac{1}{2}$ km brede sund og fra Møn ved den 2–3 km brede arm af Ulvsund.

Det har været mig umuligt at opspore det mindste træk af øens historie gennem tiderne. I Valdemar II's Jordebog kaldes den „Lang“, og her nævnes jagthus på den. En enkelt boplads fra den ældre stenalder er fundet her – ellers vides intet. Sikkert har også dette sted ligesom næsten alle dets nabøer *sine* oplevelser fra svenskekrigen og stormfloderne, men ingen ved mere noget om disses gang over øen.

Gennem de sidste hundrede år tilhørte den bondeslægten Andersen-Kræmmer; men den sidste repræsentant for denne solgte den for fem år siden til den bekendte frøavler Erhardt Frederiksen, som nu holder en bestyrer af landbruget på øen. Af dens 230,4 tdr. land er kun 7 frugtplantage, 10 tdr.

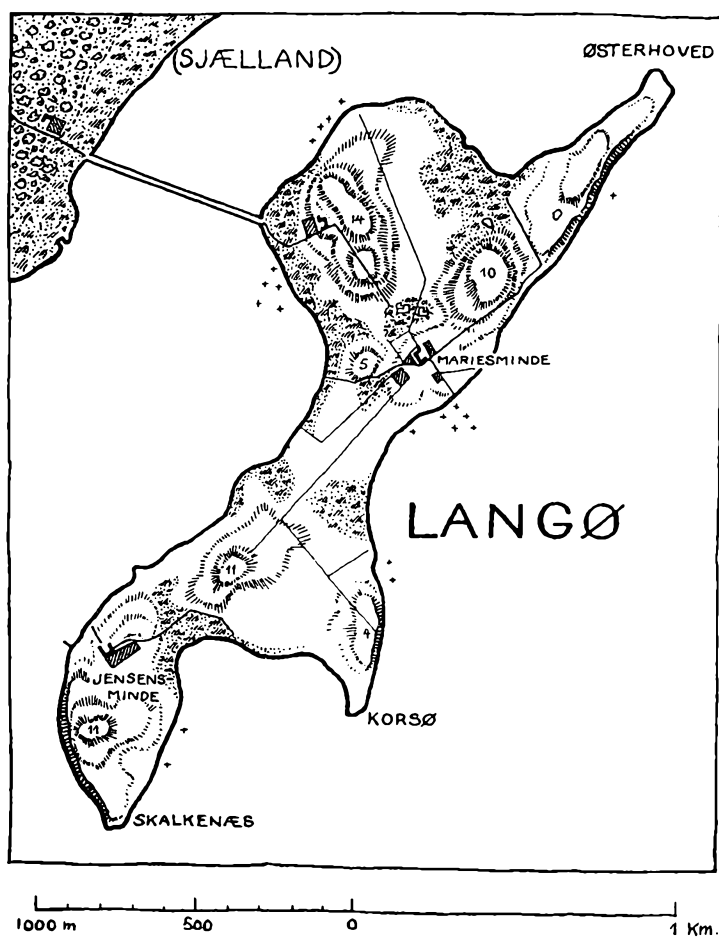

land er beplantet med hvidkål, og så godt som hele resten af dens jord, for så vidt denne ikke er strandeng eller mose, er anvendt til frøavl – oplysninger, der lyder så mistrøstende og afskrækkende, at det nær havde jaget os i en stor bue uden om øen.

Godt var det, at vi efter vor sædvane gik i land og ikke dømte efter indier! Thi dette skønne terræn, som ingen plov endnu har mægtet at jævne – men især dens to gamle, ædle gårde – må redde denne ø fra fortabelse i selv den mest halsstarrige æstetikers øjne. Her fandt vi et slående eksempel på, hvad smukke menneskeboliger kan udrette af godt i et landskab, hvor de passer ind ved deres stil.

Medens den nuværende hovedgård, „Mariesminde“, som ligger omtrent på østkystens midte, er en typisk moderne proprietærgård i det tyvende århundredes „stil“, er de to andre på nord- og sydsiden i høj grad vidne om god gammel, fin kultur. De er begge store og anselige, imponerende er deres gårdspladsers dimensioner. Den sydligste bærer et bramfrit navn, som ikke er det allersikreste signalement – den hedder „Jensens Minde“ (hvilken af alle Jensener?). Den er alvorlig og streng i sin stil, landskabet omkring den pragtfuldt og storladent ved sin åbne skønhed og vide udsigter. Ved den

nordligste, som er navnløs, kommer man ind i den fuldkomne Tornerose-idyl. Indkørslen til dens gårdsplads mellem de mange længers rene, skønne linjer og de mange tages perspektiv er den fuldendte ro og harmoni.⁸⁴ Det er en af de skønneste bøndergårde, jeg har set, velholdt, skønt den i øjeblikket står ubeboet. Her er så stille og ensomt, så verdensfjernt omkring den, ingen lyd høres uden en enlig fugls pippen fra haven eller et forskræmt skruk fra en høne, som jeg er ved at træde på mellem ukrudtet omkring de hvidkalkede udhuse.⁸⁶ En allé af ældgamle pile og popler fører fra gårdspladsen ned mod vejen over dæmningen til Sjælland. Fra denne og gårdens pragtfulde have, uden for hvilken strandenge strækker sig langs kysten, ser man over sundet mod den vidtstrakte Langebæk skov.⁸⁶

Ikke mindre skønt end dette er landskabet omkring den store gård på sydenden. Fra vejen østen for denne ser man ud over yndige pilegrupper og brede strandenge mod kystens tætte, bølgende rørskove, der helt omslutter

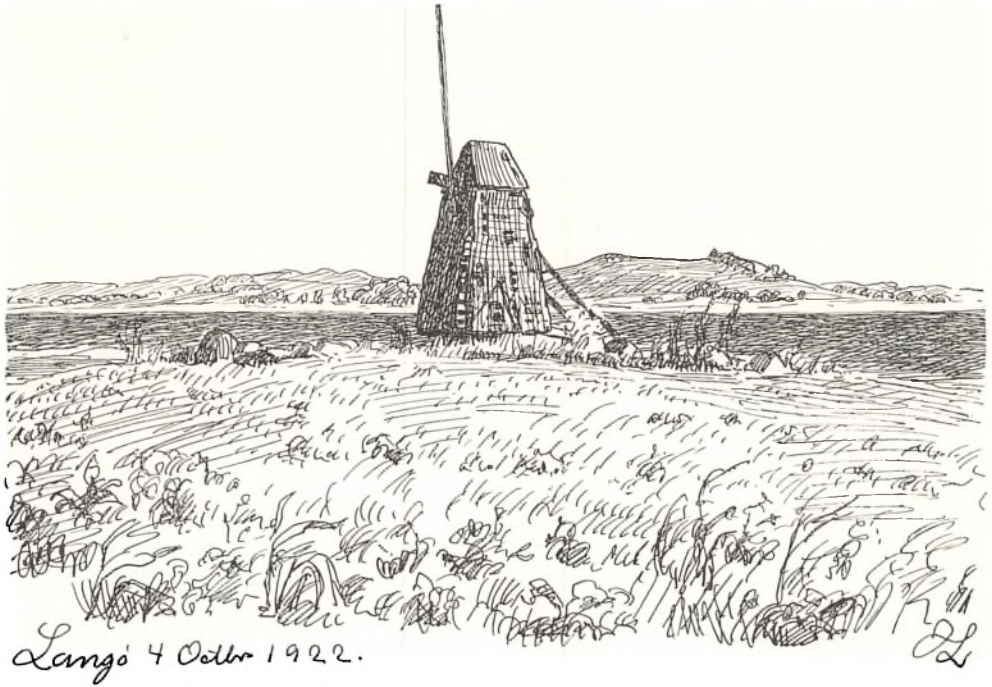
den lille halvø Korsø, hvor en mængde folk i dag er på arbejde med at høste rørene og sætte dem i stakke på gene.⁸⁵

Vældige byger er just begyndt at komme op og trækker for blæsten nord og østen om øen – sorte imod de gyldent skinnende stubmarker; de grå piletræer vender deres glinsende blade for blæstens pisk, mens deres skygger står skarpe og sorte på stubbene, når solen i hidsige glimt falder brat over landet mellem de mørke blåner.⁸⁵

Fugleflokke jager for blæsten over de afmejede marker. En flok grønirisker svinger i et pludseligt kast rundt mod vinden og daler med støj og kvidder ned over en mark fuld af gult strålende kiddike, hvor de spreder sig over en halv tønde land og falder fuldstændig lydløst til ro. Gulspurve kommer farende i småskarer på tyve-tredive stykker som små hvirvelvinde over frømarkerne, nogle skader skræpper sladrebornt og skamløst højlydt inde fra læet i den gamle have.

En regnbyge tager vej lige hen over øen, susende går den hen over træer og marker og falder med skrald som af hagl hen over hvidkålens hvælvede blade. Det varer kun sekunder, så er den ovre – og solen bryder på ny gennem alt det grå og våde, ligesom i et brag farer dens lys hen over os ud under skyranden. En strålende regnbue løfter sig under østhimlen og spænder tværs

over Ulvsund. Dens ene ben står på Damsholte kirketag på Møn, det andet på Kalvehave fattiggård – det regner på retfærdige og uretfærdige.

Væden perler i solglansen fra bladene på skrænternes slåen, tjørne, roser, brombær og benved og drypper som blanke hagl fra elm og eg og fra de vilde kirsebærtræers kroner.

Om aftenen stilner vejret af. Og da natten kommer, står månen ensom på den klare sydhimmel; kun et par af de største stjerner får lov at skinne med, resten er fordunklede af det sølvgyldne lys. Men henimod dagningen vågner vi atter ved lyden af stærke byger, som slår mod bordene og raser med vande hen over dækket. Imellem bygerne kan det blive pludseligt stille – så hører vi lyden af de trækkende ænder.

Da vi om morgenen klyver op på dækket, er det tørt, solbeskinnet! Men koldt er det som en vinterdag. Lige idet vi får hovedet op over kappen, jager et dusin skalleslugere som et granatskud hen over „Rylen“s dæk.

I vestenstorm gik jeg over markerne til øens sydende. Det er blinkende, blændende sol med flakkende mørke skygger af skyer over agre og fjorde. Det er sådan en dag, hvor alle glasskår i pløjemarkernes muld sammensværger sig imod en og bestandig glitrer, så det gi'r vand i øjnene. Lyset fra solspejlingen derude i Ulvsund er en pine, og stormen trommer i mit øre.

I en gammel grusgrav tæt ved sønderstranden, lige i nærheden af en halvt sammenstyrtet vindmølle, finder jeg et læ for vejret.⁸⁷ Hernede holder planter og insekter endnu en *indian summer* – lige på falderebet, førend alting

blir dommedagsoffer. Når det sidste stormkast har ramt en på hatten her på „gravens rand“ og man lader sig glide ned, da er man i salveten! Pludselig er her stille – og *varmt!*

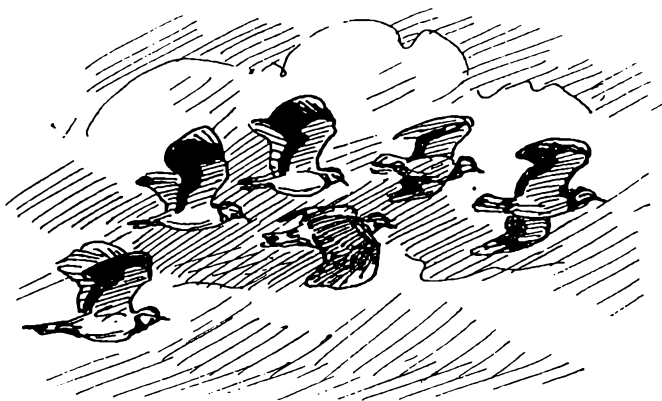
Hvilken broget forsamling hernede! Her blomstrer endnu en hel bataljon af agergåseurter, struttende med de brandgule knapper som spidse bikuber over de hvide blade, og kappes med høgeurterne i at forvende øjnene på den lykkelige, der er dalet ned i dette eldorado. Her står store buske af regnfang, endnu med hektiske blomster mellem de brune frø. Et kompagni af roer, som har svigtet deres faneed på marken, er flygtet herved og står med to meter høje toppe og friske grønne blade om de endnu umodne frø. Det er en hel urskov, som er gået *amok* i varmen!

Gedehamse og hvepse surrer fra plante til plante på den sidste høst, fluer svirrer, og underlige sværmere og møl farer som grå gengangere omkring i sollyset fra blomst til blomst. Enkelte hvide sommerfugle tumler rundt på halve vinger og har i den sidste hast glemt, hvad de egentlig vil.

Her mødes de, alle dem, der er tilbage. Det er hele *sommerens bagtrav*. Dens sidste invalidetrop!

Men højt over alting, under den forårsblå himmel, dér hænger lærkerne også i dag syngende, som om de lige var kommet hertil og første gang hilste landet. Stemningen fylder dem som en stor sandhed, en gribende åbenbaring . . .

Men jeg står hernede på gravens bund og ved, at det er efterår. Og jeg fyldes af en dyb undren.

Nyord

Når man vestfra er sluppet gennem de kringlede farvande mellem Falster-Møn i syd og Sjælland i nord og styrer øster ud af den smalle rende mellem Kalvehave og Koster, ser man nordligst i Stege Bugt en lille ø løfte sine barker over havet på det sted, hvor bugten har sin grænse ud mod Præstø Bugt og den åbne Østersø. Det er *Nyord*. Men hvad man herfra øjner af den, er kun dens lille vestlige højland; størstedelen af den er så lav og jævn, at man først får øje på den, når man er ganske nær.

Som en mægtig lårknokkel skyder østen for øen den mærkelige Ulvshale Odde ud fra Møns nordside, kun adskilt fra Nyords kyst ved det 500 m brede Ulvshale Løb. Strækningerne på begge sider af dette er lave, grønne strandenge, strømskårne og opfyldte af laguner. Ligesom man fra havet ikke får øje på disse flader, således vil man, om man står midt inde på Nyords enge, heller ikke se det fjerneste tegn til hav til nogen side; man befinder sig som på en uendelig hedestrækning, en uhyre steppe uden grænser. Men overalt møder man de skarprandede laguner, som bryder retningen af ens vej, eller blånende strømløb, der som åer og floder pludselig spærrer, indtil man ved at følge deres løb når en af de mange spange, som fører over dem fra bred til bred.

Disse vide strandenge danner omtrent tre fjerdedele af Nyords areal. Resten, om jeg så må sige selve øen – det virkelig *tørre land* – dannes af det lille vestlige højland, som ganske brat er skilt fra de lave flader og ud mod disse har et næsten klintagtigt fald, der tyder på, at her gik engang øens gamle kyst ud mod den „salten østerstrand“. Her var dens grænse, førend havbunden løftede sig, dækkedes af sammenflydende stof og blev til lave enge. Det er måske mange århundreders værk, og at virksomheden bestandig fortsættes af naturen i samme retning ses blandt andet deraf, at det gamle, dybe Ulvshale Løb, som tidligere var indsejlingen til Stege Bugt og Ulvsund, for omtrent hundrede år siden måtte opgives på grund af tilsanding og siden bestandig er blevet lavere. Men strandengene er endnu så lavtliggende, at saltfloder ofte overskyller deres jorder.

Strømmene, som gennemskærer dem, har navne som *Sønderholms Flod*, *Lambenakke Flod* og *Dyndflod*, *Bredebæk* og *Strømbæk*. Af dem bliver fladerne delt i en mængde store og små holme, således *Krageholm* på 89 tdr. land, *Ebbenæsholm* 42,1, *Bredeholm* 19 og *Jep Pommels Holm* 11 tdr. land.

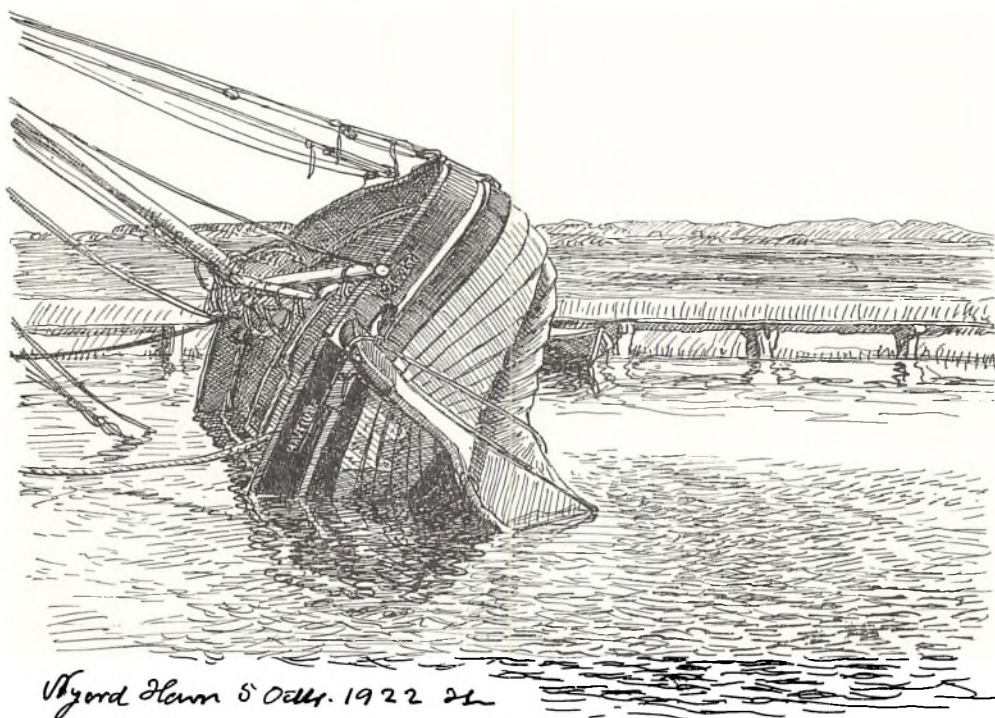
Medens hele Nyords samlede areal med saltenge og alt nu er 759 tdr. land, er øens vestlige, gamle del, som ene er dyrket, kun ca. 200 tdr. land.

Det gamle højland har på kortet omrids som en skål, hvis rand går omtrent i vest-øst. Dets højeste punkt ligger på midten og er 16 m; to andre bakker på nordøst- og sydvestsiden når hver 10 m, ellers falder landet overalt ned mod kysten eller ud mod strandengene. Lave klinter findes langs nordøstsiden ud mod engene og mod havet langs hele vestkysten.

Som henhørende under øen, der danner sit eget sogn, ligger endvidere de tre småholme *Ægholm* 3,8, *Degneholm* 3,8 og *Tyreholm* 8,3 tdr. land henholdsvis nord, nordvest og sydøst for øen. Uden for sognet ligger inde midt i Stege Bugt den 10,9 tdr. land store *Lindholm*, som hører under Stege landsogn, samt østligst i bugten de ubetydelige græspletter *Luddeholme*.

Nyords navn afledes af det gamle ord *Warth*, \varnothing : Varde eller vagthold. „Nywarth“ har uden tvivl den betydning, at her har været udkigspost mod fjender; øen ligger jo midt mellem to indsejlinger til disse vigtige farvande.

Allerede i Valdemar Sejrs Jordebog skrives navnet imidlertid „Nyorth“, og senere er det blevet yderligere forvansket. Pontoppidan kalder den „Nye-

Nyord Haven 5' Odde. 1922 24

jordsø“, og pastor Daniel Schmidt, som i 1847 skrev en pjece om øen og dens kirke, påstår, at navnet kommer af ny jord! Beboerne selv er gået endnu et skridt videre – de kalder deres ø Nords Land og sig selv nordboerne!!

Dette er ét lille eksempel blandt mange på et stednavns skæbne gennem tiderne.

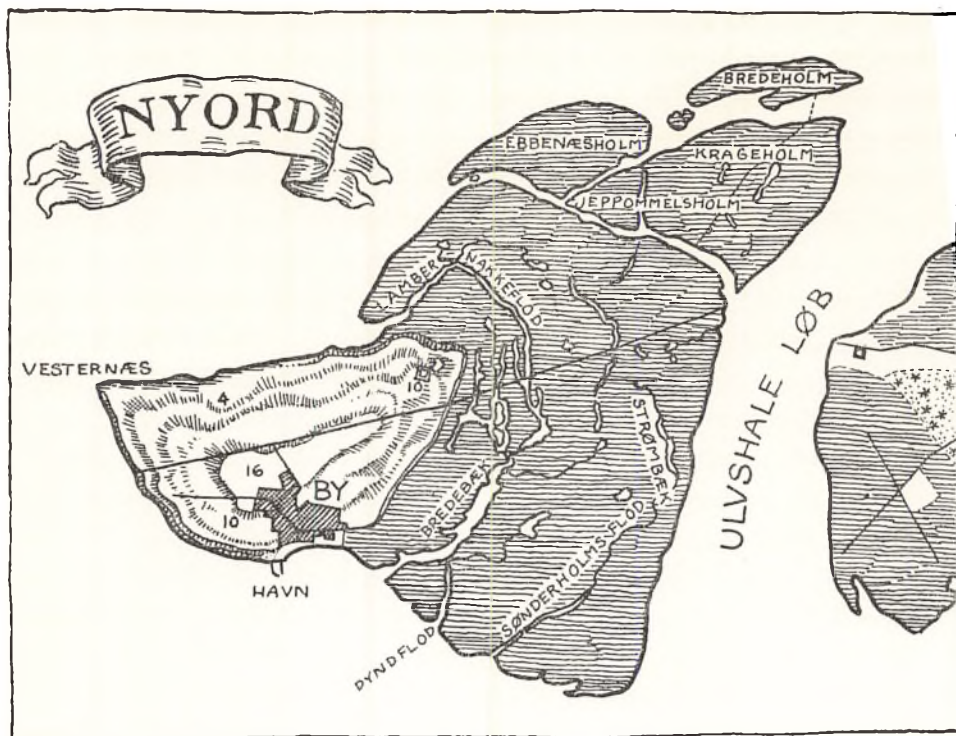
Øens historie er for så vidt at søge uden for den, som dens beboere fra tidligere tider til op imod vore dage har været en udpræget sømandsbefolkning. De på stedet endnu hyppigt forekommende navne som *Jan*, *Geert*, *Bo*, (*Jep Pommels Holm*) og andre, leder tanken hen på hollandsk (frisisk) indvandring. Øen hørte under Jungshoved, som Peder Oxe i 1574 blev forlenet med, og muligvis er det ham, som har indkaldt hollandske bønder til stedet. Sandsynligere er det måske, at navnene står i forbindelse med Frederik IV's forsøg på at gøre Møn og omliggende øer til sømandskolonier ved at installere danske og fremmede søfolk på dem.

Efter at have hørt under Jungshoved len kom øen under Stege landsogn. I 1668 skødede Christoffer Parsberg den til sin søster Else, enke efter Laurids Ulfeldt. Da regeringen ved auktion den 20. sept. 1769 solgte det mønske gods, købte Nyords tyve gårdmænd øen af kronen for 3.902 rdlr. 57 sk.

Øen er sandsynligvis først meget sent blevet opdyrket, og betegnelsen „gårdmænd“ i 1769 må næppe tages for højtideligt. Så godt som alle dens mandlige beboere var sømænd eller lodser. Endnu så sent som 1847 var her blandt otteogfyre familier ikke mindre end syvogtyve, hvis overhoveder var *faste lodser!* Der herskede lodstvang over for alle skibe, som skulle gennem disse farvande, og man kan forstå tallet på lodser, når man hører, at antallet af skibe, som i tidsrummet 1835–45 passerede igennem sejllobet ved øen, årligt i gennemsnit var 3.222! Antallet af disse faste lodser opretholdtes til 1879, da lodstvangen ophævedes.

Til omkring 1890 levede af øens 280 beboere de 188 eller to tredjedele af skibsfart, og endnu i 1897 var der 18 skibe, 4 fiskerbåde og 30 joller hjemmehørende på øen. I lodseriet deltog endnu på den tid en del af hartkornsejerne; der fandtes en lodsoldermand og 13 lodser. Men siden er tallet dalet således, at her nu kun findes 3 fast ansatte lodser på øen. – Lodseriet ejede indtil dec. 1897, da fonden indlemmedes i Danmarks Lodsers Fællespensions Kasse, et pensionsfond på 57.636 kr., af hvis renter afgæede lodser og deres familie understøttedes. Dette fond havde følgende mærkelige oprindelse:

I december 1808 under krigen med Sverige strandede på Nyords grunde en svensk galease, hvis mandskab forlod skibet og flygtede for ikke at falde i krigsfangenskab. Nyords lodser bemægtigede sig fartøjet. Det ved salg af skib og ladning indkomne beløb deltes i to dele, hvoraf kongen fik den ene og lodserne den anden. Men Frederik VI skænkede ved reskription af 9. juni

1809 sin del til et understøttelsesfond for øens afskedigede lodser, deres enker og efterladte børn.

Endnu findes på øen ni lodshuse; i seks af disse bor gamle, pensionerede lodser.

De 270 nuværende beboere er fordelt på 19 gårde og 62 huse. Gårdene er gennemgående kun på 10 tdr. land agerjord og 30 tdr. land strandeng. Her findes ingen husmænd, idet husenes beboere er lodser, skippere, matroser eller fiskere.

På de små gårde holdes naturligvis så godt som aldrig tjenestefolk – de 10 tdr. land kan familien klare selv. Saltengene, som udstykkedes i 1884, har siden givet en smule hø, men er uanvendelige til dyrkning og bruges kun til græsning af kvæget.

Som tidligere omtalt var lodsfarvandet indtil 1821 Ulvshaleløbet østen for øen, men med visse storme var dette år efter år blevet mere tilsandet, ligesom strømmens foranderlighed bestandig mere influerede på dybdeforholdene. På foranledning af lodsens *Hans Larsen* blev der i 1822 bevilget et statslån på 3.000 rdlr. til uddybning af det vestre løb mellem Sjælland og den lille Degneholm, hvorved der opnåedes et langt sikrere farvand, som i maj 1824 var opmudret til 7½ fods dybde.

Den nævnte lods er en efterkommer af sin berømte navnefælle, Nyords nationalhelt, styrmand Hans Larsen, som stod ved roret på linjeskibet „Justitia“, da det under Niels Juuls kommando deltog i slaget i Køge Bugt. Til minde om ham ophængtes en model af „Justitia“ i Stege kirke, hvor søfolk hvert tiende år holdt fest til minde om styrmanden og sejren i Køge Bugt – en skik, der nu som så mange andre ikke mere følges.

I øens historie møder man i et hurtigt glimt en af de mærkelige eventyrhelte fra krigen mod svenskerne under Carl Gustav – selve „Gøngenhøvdingen“, kaptajn Svend Poulsen. Her træder han for et øjeblik ud af den sagnagtige tåge, som omgiver hans skikkelse.

Mens svenskernes hovedstyrke i vinteren 1658–59 stod om København, var mindre styrker bestandig spredt over hele Sjælland, særlig den sydlige del. Det var hernede, de gjorde bekendtskab med Svend Poulsen, hvis bedrifter i øvrigt også udstrakte sig til de sydlige småøer og som overalt voldte fjenden ustandselige bryderier. Den danske landbefolkning, især den sjællandske, har sin betydelige andel i, at København kunne holdes, og således i hele landets redning. Thi for at kunne underkue denne seje modstand, som ofte var i høj grad aktiv, måtte Carl Gustav mere og mere svække sin hær foran hovedstaden og sprede sit mandskab. Af de 30.000 mand, der var fordelt over landet, stod efterhånden kun 10.000 uden for Københavns volde.

Allerede i september 1658 begyndte forskellige snaphaner i spidsen for deres bander at føre en vedvarende og planmæssig guerillakrig mod svenskerne på Sjælland. Den vigtigste af disse var Gøngenhøvdingen, således kaldet, fordi han var fra Göinge herred i Skåne. Hans tumleplads var Præstø amt, således som sagnene rigtigt beretter. Omtrent ved slutningen af september 1658 forlod han København, og fra egnen syd for Køge begyndte han nu sin krig mod de rundt om liggende svenske småtropper. Han samlede efterhånden 56 „karle“, som hovedsagelig var sjællændere, der var rømt fra svensk krigstjeneste – det var altså ikke diletanter, men folk, som kendte håndværket. De strejfede, navnlig om natten og til hest, fra egn til egn, og ifølge Svends beretning skal banden i løbet af et par måneder have nedlagt 29 officerer og underofficerer foruden 189 menige.

Med sine folk overfaldt han efter sine egne beretninger svenskerne ved Ganneskov, Totterup Gårde i Karise sogn, Karise, Lystrup, Fischerhoed (en nedlagt landsby, hvor nu Strandgården ligger), Torøje og Lyderslev, alt sammen i Stevns-Fakseegnen; senere gik han mod syd til Sjolte, Snesere, Sværdborg, Køng, Torp, Skovmøllegård og Egesborg. Alle disse steder lå der svenske tropper i kvarter, og overalt „caputed“ han dem, dvs. skød dem ned.

De nævnte steder viser, hvor tæt de svenske „salvegarder“ lå.

Til sidst samlede fjenden en stærk kommando under generaladjutant Lindenbergh og fordrev Svend Poulsen fra Sjælland. Han flygtede til Nyord sammen med sit mandskab og tog herfra ved nytårstid 1659 ad søvejen tilbage til København. Den periode, i hvilken han opholdt sig på Nyord, må have været fra begyndelsen af november 1658, altså i henimod to måneder. I den tid lå han i øvrigt heller ikke på den lade side, men foretog efter sin betretning togter til Sjælland og faldt over svenskerne ved Tappernøje, Jungsted og Vordingborg, hvor det gik dem som de andre steder.

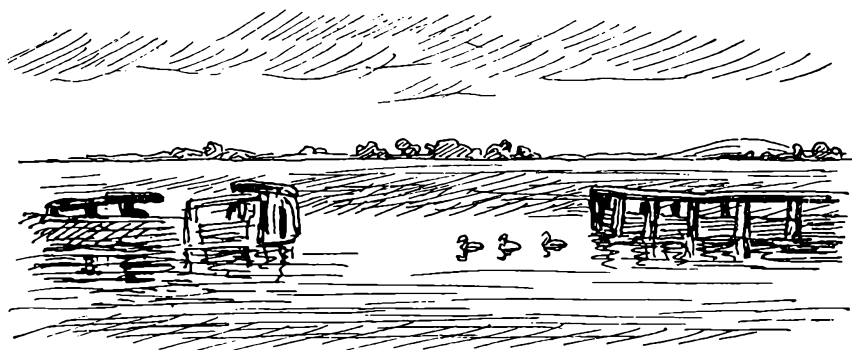
Imidlertid var fjenden bestandig på færde for at få fingre i ham. I en i det svenske rigsarkiv opbevaret melding rapporterer pladskommandanten i Køge, oberstløjtnant J. Stahl, den 5. november 1658 til feltmarskal Stenbock, at en båd den dag om morgenen viste sig i farvandet, og at den gjorde sit bedste for at undvige kysten, hvoraf han straks sluttede, at den kom fra fjenden eller skulle til fjenden. Da den endelig af hårdt vejr blev tvunget ind under land, tvang han ved musketild folkene til at komme i land. Der var kun tre personer, som sejlede fra Møn til København med proviant; den ene, en korporal fra det holckske regiment, sendte han til Stenbock, der gennem ham erfarede, at kaptajn Svend Poulsen opholdt sig på en lille ø mellem Sjælland og Møn med tyve mand. Øen hed *Noer* og lå kun to bøsseskud fra den sjæl-

landske kyst. Den anden fange mente, at Svend Poulsen havde ca. halvfjerds snaphaner med sig. Begge mente, at man vel nok kunne få fat i ham, da han ikke ville kunne skjule sig på øen, hvilket fangen selv kunne bekræfte over for Stenbock.

Det er dog åbenbart ikke lykkedes svenskerne at forurolige „Gøngehøvdingen“ meget i hans nyordske periode, eftersom han havde standkvarter på øen i omtrent to måneder efter, at denne skrivelse blev til. Trods al påpasselighed fra fjendens side og alt angiveri fik de aldrig fat på ham, han var bestandig for snar i vendingen og vedblev at fortrædige dem med sine hurtige overfald, til han med sine folk tog vejen ind bag Københavns volde.

Det er interessant at se, at det i et brev fra Frederik III til Christoffer Lindenow på Nykøbing Slot, dateret den 22. oktober 1658, pålægges lensmanden at skaffe Svend Poulsen, hvad krudt og munitio han behøver for sig og sine underhavende folk, samt *to småstykker!* – Det fremgår heraf, at Gøngehøvdingen var en mand, der som fører endogså opererede med artilleri – det er just ikke sådan, man forestiller sig folkehelten, når man kun kender ham fra Carit Etlars bog.

Pontoppidan siger i sin Danske Atlas følgende: „Nyejordsø haver 20 Gaarde og 7 Huse. Her er nyeligen, nemlig i May-Maanet 1763, skeet stor Skade ved Vaade-Ild, som haver fortæret femten Gaarde paa eengang.“ Tallet på husene er interessant sammenlignet med det nuværende antal 62 (!), medens gårdenes mængde kun er én mindre end da.

Det var en oktoberaften ved solfaldstid, at vi gled ind og fortøjede i Nyords havn.

Det er ikke venteligt, at ordene „Nyords havn“ blot ved deres lyd skal vække særlig mærkelige forestillinger. Havne har for mig personlig altid noget afskrækkende ved sig, på vor rejse undveg vi så godt som altid sådanne,

når der var mulighed for at ligge ved åben kyst; så undgik vi støj og bestandig uro, snavs og nysgerrighed.

Men den plet, vi hin rolige oktoberaften gled ind på, just som det sidste solskær faldt hen over dens gamle frønnede pæle, rørskovene om dens moler og den gamle by oven over den, det var aldeles ingen havn – det var en lille drøm, som slet ingen mennesker kan drømme, et stille eventyr, som kun H. C. Andersen har kunnet digte, og som ingen, der ikke er født i hans fædreland, nogen sinde vil kunne fatte. Det var så ringe alt sammen, så ubetydeligt; men stedet var én eneste stille andagt. Vi stod tavse på dækket og så på det, men inden i os hviskede det ganske stille: Du gode Gud – du gode Gud!

Havnen ved Nyord! Det vil i mine ører altid klinge som titlen på et gammelt, gammelt digt, et hjemligt sagn fra svundne tider. Synet af den var den fuldkomne lykke. Gid aldrig noget vil ændre dens udseende eller forstyrre dens ro, ingen sejlmaskine af et sportsfartøj kruse dens vand, ingen turist skæmme dens fredelige idyl! Nyords lille havn – jeg føler lyst til at række armene ud over dig, „betend, dass Gott dich erhalte“ – og sige til tiden, til denne onde tid, at *her* må den ikke stå stille, men bare gå forbi!

Om Tommelise var havnet her på sin vidunderlige sejlads, da kunne hun have undvejet alle farer. Her ville endnu i den lysende sommernat den lille havfrue have kunnet lande på en af breddens sten og drømt om sin prins, som hun aldrig fik. Her sejler mellem de sagtmødt gækkende gåseflokke ud og ind ad rørskoven og langs de frønnede pæle endnu bestandig den veritable grimme ælling – som aldrig bliver til svane, fordi den uhjælpelig er en gæsling! Og når den blir stor, vil den få andre gæslinger, så her får eventyret aldrig ende.

Bag de gule rørskove står en gammel vippebrønd fra vore tipoldefædres tid og giver endnu det klareste kildevand. Og på klinerne bag den lave forstrand løfter den lille by sine tage, og dens haver hælder sine grene helt ud over stranden.

Det er en aften med fuldstændigt vindstille, havet ligger blankt, og ingen lyd høres. Just som solen slukkes og fuldmånen stiger op over skovene på Møns Klint, høres nogle strandhjejlers fløjten langt borte. Månen stiger og forsølver kanten af en lysende skybanke. Først en halv time senere ringer den lille kirkeklokke solen ned. Der er slet ingen ting, som har hast.

Natten kommer, og frosten lægger sin tynde tåge over alting. Men ved daggry hænder det samme igen, blot omvendt. På himlen står nogle lette cirrusskyer, som rødmer mere og mere, hvor solen skal komme. Kirkeklokken vil ikke vente på solen, men begynder stille og betænksomt at ringe. Under dens sagtmødige bimlen ruller endelig solen sit store ildhjul op over himlen

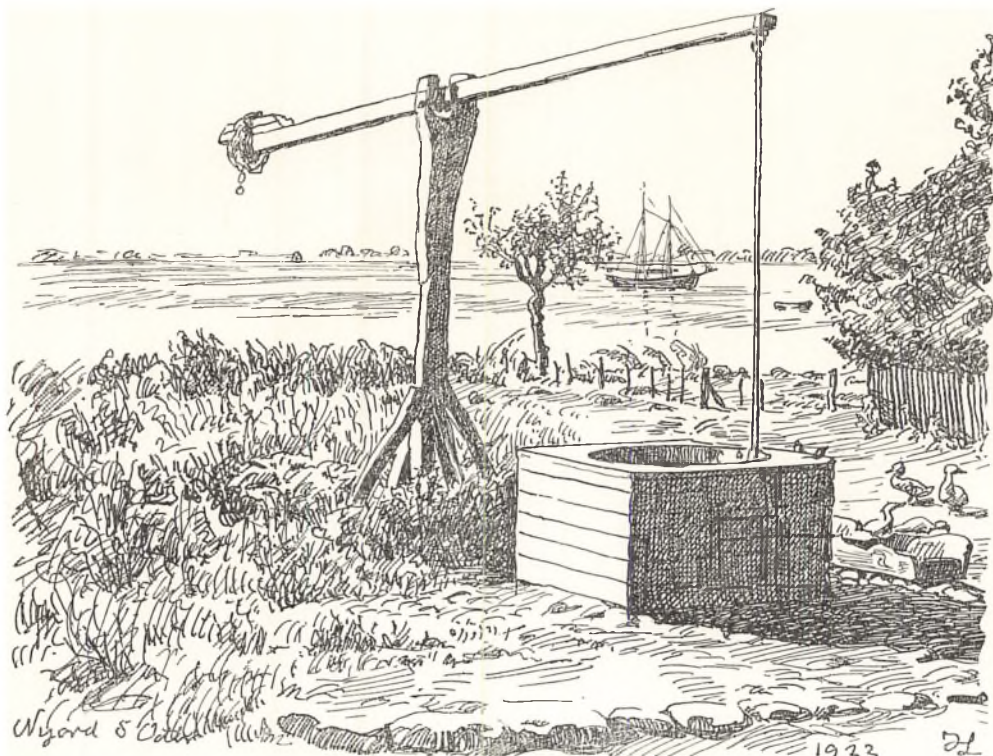

bag Høje-Møn, og samtidig skjuler fuldmånen sig bag Sjællands skove. Et øjeblik stirrer de to vandrere ind i hinandens ansigt tværs over havet, så stiger solen, og månen er dalet – det er jævndøgnet's store vægtstang, der svinger om sin akse.

I samme øjeblik, som solen kommer op, begynder vandet i havnen at dampe. Rimen på dæk og i rejsning bliver til funklende dug, men oppe på land falder endnu dunkle rimskygger bag huse og haver og de ophalede både. Inde bag de solbeskinnede rør om havnen begynder ænderne så småt at vågne til dagens palaver, og fra byen, hvor røgen just nu stiger som fine striber op over de gyldne og blånende tage, kommer gåseflokken vandrede ned mod stranden, stiltfærdigt småsnakkende om dit og dat. En enkelt af dem udstøder pludselig et skrål, med hvilket den ganske alene kunne have reddet Capitolium.

Nu begynder dagen. Men endnu ser vi ikke et eneste menneske. Kun nede fra dammen på en stor fiskerbåd, som ligger kølhalet ved siden af os, kommer der nogle skrumlende lyde; det må være skipperen, der er begyndt at rumstere med grejerne. Det rumler stille og hult dernede, som i maven på en flodhest eller en stor drøvtygger – Ymers ko.

Vi går op over de dugvåde marker og gennem landsbyen, som med sine visnende haver og glødende efterårsblomster viser os en *indian summer* uden

lige. Frosten har taget stærkt på løvet og svedet det i alle farver fra gult og orange til kraplak og rust. Mellem alt det hektisk røde stråler nu og da en enlig, skinnende grøn farve. Morgenduelige stære jager i flok fra have til have og plyndrer af træerne; rødhals og irisk, blåmejse og bogfinke smutter mellem buskene, og musvitten synger sin morgenvise.⁸⁸

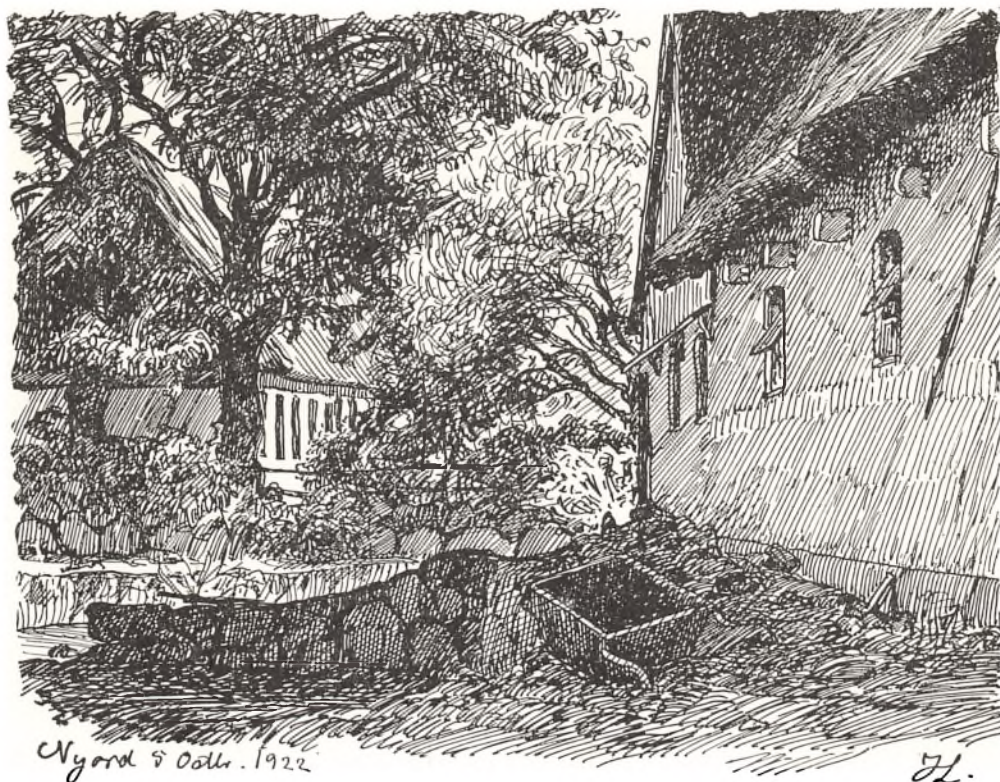
Stejl går vejen fra haverne op mellem de gamle huse i denne landsby, som er den skønneste, vi endnu har set. Blot hundrede skridt fra stranden har man et herligt syn ud over byen og kysten under den.⁸⁸ Særlig mærkelig og smuk er den østlige bydel, hvor der endnu findes nogle fortrinlige og velbevarede gamle gårde fra omkring midten af det attende århundrede. De blev sparet ved den store ildebrand i 1763 og ligger tæt sammenbyggede som tidens skik var, med en arkitektur, som jeg ikke har set magen til.⁹⁰ I byen findes nogle ejendommelige forsænkede møddingspladser ud mod vejene, brolagte i bunden og med store kampestenssætninger på de tre sider.⁸⁹

Om det så er beboerne, kan de se ud, som om de er hentet ud af en eventyr-billedbog. Disse mandfolk, som vi ser vandrende bag ploven i sweater, sort sømandskasket og det karakteristiske tørklæde med sailor-knuden om halsen – eller i bredskygget hat, den korte, sortbrændte shagpipe, ørenringe og skipperskæg – holder de ikke gudhjælpemig den dag i dag på plovens

C.F. 22.

EN GAMMEL NYORDSLODS

knage, som var det et rat! Jeg gad vide, om de ikke siger styrbord og bagbord om den fjermer og nærmer! Der er folk her, som jeg mistænker for i al hemmelighed at krydse med ploven i ganske små slag, når de går op mod vinden. Og naturligvis holder de den høje poppel øst for byen over ét med Stege kirketårn for at undgå sten i grunden!

For ankre kan smedes om til plovjern, vestjyske kromænd kan blive indremissionærer, og rokker, som fanges under Anholt, kan sendes til England og vende tilbage som dåsehummer. Det hænder. Men syvogtyve ramsaltede nyordslodser kan ikke bare i løbet af et par generationer få beskyttelseslighed med agrarer!

I en af byens ældste gårde i dens østlige del traf jeg en af disse udprægede sømandstyper, dens gamle ejer, forhen lods og nu landmand. På de vestligere øer havde jeg i forvejen hørt mangan skrøne om nyordboernes særheder; man regner dem for gammeldags og eksklusive, næsten en smule småtossede af alt for megen indgiften. Hverken hos denne gamle eller hos en mængde andre af beboerne, som jeg besøgte, fandt jeg det mindste, som kunne berettigg dette ry, tværtimod. Elskværdige og gæstfri var de, klare i deres tale og med en fortrinlig fremstillingsevne. Jeg har næppe mødt nogen udpræget agrarbefolkning, som har vidst bedre besked om sin øs ejendomme-

Nyord 6 Odtr 1922.

H.

ligheder end disse amfibier. Jeg fik bedre oplysninger her af befolkningen end de fleste andre steder. Hertil kommer, at øens boliger, både de nyere og de tilbageværende ejendommelige gamle gårde, var holdt så mønsterværdigt, som kun en sømandsbefolkning, der tager sine sædvaner og ordensbegreber med op på land, plejer at gøre det.

Her er adskillige tre-alens karle mellem disse gamle lodser, og stoute og ranke folk er det, ofte gamle som Metusalem, uden at man egentlig kan se det. Jeg besøgte en af dem, der boede i et gammelt, højtliggende hus på skrænten mod havnen. Dagen efter vor ankomst havde han været om bord, præsenteret sig som havnefoged og indkasseret de 67 øre, som vi måtte betale for at ligge i havnen i en uge! Undskyld – men det er *forud* her, sa'e han.

Han er højt oppe i firserne, fortalte han, mens jeg sad og tegnede ham. Fra sit fjortende til det toogtyvende år fór han til søs, og siden var han i enogfyrretyve år lods på sin hjemø. Desuden er han ungarl og dannebrogsmænd – det sidste fortæller han mig flere gange og forlanger, det skal stå på tegningen. Over det første beklager han sig – han er blevet *for* gammel til at klare alle husholdningens skær så godt, som det passer ham. Men, siger han, de *første* tresindstyve år var der jo ingen grund til at gifte sig, for da boede hans mor hos ham og holdt orden på grejerne. Og siden var det blevet for

HAVNEFOGEDEN PÅ NYORD
Forhenværende lods. Dannebrogsmænd.

sent at gifte sig til en stedfortræder, vel sagtens. Man ved aldrig, hvordan kvindfolk er vendt, før man får dem på klos hold! Men han siger det med et lille gisp, der godt kan lyde som et suk. – I toogtyve år har han boet helt alene.

Sådanne gamle, ensomme mænd ser altid så uhægede og sørgelige ud; der er så længe imellem, at de bliver støvet af, de får krummer i skægget og skæl på frakken. Bordpladen, hvor jeg skulle sidde, tørrede den gamle af med sin kasket, og det, der forsvandt fra stedet, sås ganske tydeligt sidde på pulden, da han igen fik hovedtøjet på. Han lignede noget forhistorisk, et jordfund – hans næse var som en kæmpekålrabi, hans hænder som to runkelroer, der hang ud af ærmerne. Men høj, rank, mager og velskabt var han som så mange af sine gamle landsmænd. Hvilken race der er i de folk, sammenlignet med beboerne på de vestligere øer i Smålandshavet!

Her som overalt, hvor vi er kommet, er det de gamle mænd og de helt unge kvinder, som er det smukkeste udtryk for befolkningen. De midaldrende eller ældre kvinders ensformige slid og deres underordnede stilling i hjemmet gør dem ensartede og uden intellektuelt særpræg. Jeg har endnu aldrig på denne rejse i noget bonde- eller almuehjem set husmoderen deltage ved det kaffebord og sjældent i det aftensmåltid, hvortil vi er blevet indbudt.

Det tristeste fænomen er den helt unge mand. Selv på disse afsides steder er han godt på vej til at udvikle sig hen imod den almindelige form for en cigaretosende flab, som dominerer i byerne. Der gives undtagelser, men de er sjældne. Endogså her på Nyord sidder sixpencen som fastlimet over det ækle pandehår, der som på „uartige piger“ hænger ham ned over øjnene. Det er ikke almindeligt, at han besvarer en hilsen, når man tager hatten af for ham. Hans gang er sjokkende, øjnene sløve, cigaretten dingler mellem læberne – minder fra Københavns forstæder.

Hos øens unge piger er det eneste tegn på „civilisation“ dette, at de bærer nogle store, komfuragtige hatte, som var moderne andre steder i begyndelsen af århundredet og nu endelig er nået hertil. Når de tager dem af, er det, som et lys bliver befriet for en skæppe – og åbenbaringen under hatten er netop så ren og skær som en lille klart brændende flamme.

En dag besøgte jeg præstefamilien i den smukke gamle gård nær kirken. Fruen sendte bud efter en ung pige, som hun havde rådet mig til at tegne, og som også straks var villig. Hun var typisk for øen, udpræget nordisk i sin lyshed, mindede med de runde, bløde træk om hollandske pigetyper; der var over hendes ansigt den samme naive ynde, som man finder på ungdomsbilleder af Hollands dronning. Disse piger er endnu almindeligere på gaderne end de gamle mænd. Deres øjne og deres smil er lyse og helt bedårende. Når de stod inden for deres mors havelåge og så efter den fremmede, der gik forbi, med den slanke krop i hvile og armene slapt ned langs siderne, mens solglansen faldt over deres lysende hår, da var de at se til som tændte alterlys.

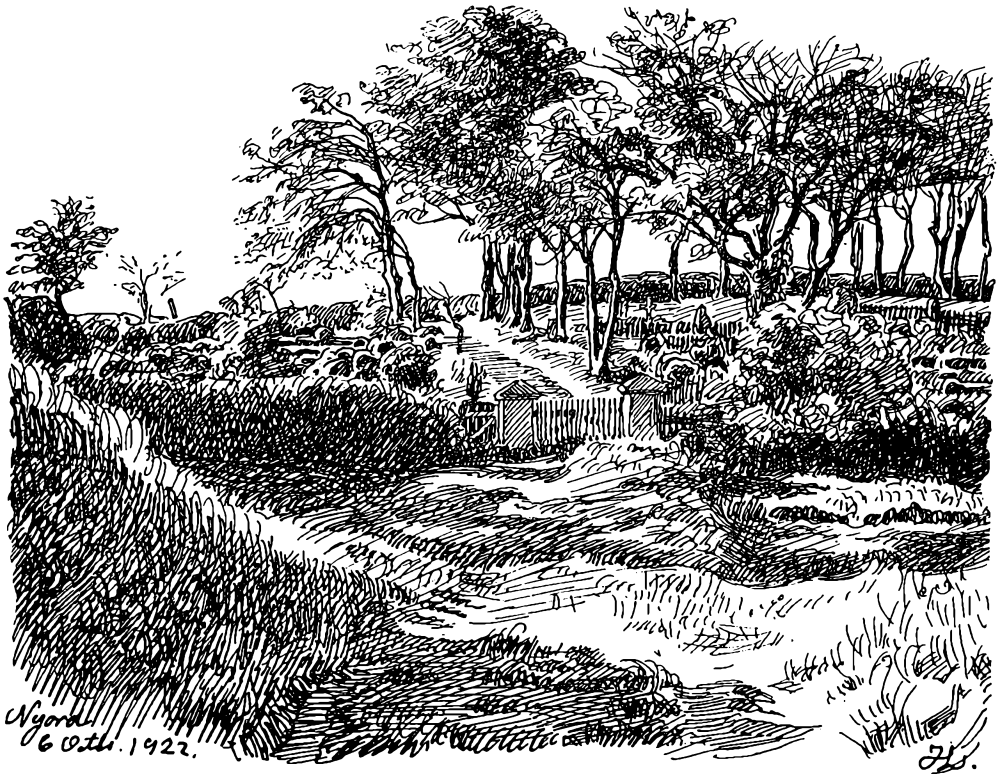
De rødmer, blot man siger goddag, og først længe efter kommer et næsten lydløst svar. Jeg har aldrig set noget renere og uskyldigere end Nyords piger. – Gud, lad dem aldrig få grammofoner og jazz-danse herover!

Jeg mødte for øvrigt her et lille glimt af den særhed, for hvilken øens indbyggere er berømte i nabolaget. Moderen til den unge pige, som jeg havde tegnet, tog mig dette meget fortrydeligt op og beklagede sig over, at hendes datter skulle „trykkes i en bog“. – „Hun er min eneste datter,“ sagde hun, „og det ville jeg ikke have gi’et mit minde til.“ Jeg tror ikke, at det trods alle mine anstrengelser lykkedes helt at overbevise hende om, at der ikke var noget skammeligt ved den ting, eller at bibringe hende nogen som helst forståelse af sagen.

Om et andet, overordentlig rørende udslag af denne særhed eller overspændthed, som kan forekomme især hos øens kvindelige befolkning, fortalte man mig følgende: En enke mistede for seks år siden sin syttenårige datter. Siden hun blev jordet, har moderen hver eneste dag på alle årets tider og i alt slags vejr vandret ensom ud til øens fjerne kirkegård og med en lille rive hæget om graven og tilbragt nogle timer derude. Og i al denne tid har hun

EN NYORDSPIGE

ikke villet omgås et eneste menneske og i øvrigt bestandig holdt sig inde. – Dette er jo ikke moderømhed alene, men udslag af et uligevægtigt og sygt sind. Også mellem beboerne selv regnes dette tilfælde for at være noget uden for det sædvanlige, og det falder dem for brystet.

Det lykkedes mig ikke at få flere af øens unge piger tegnet, de holdt sig tilbage. Og det var synd. Men hvor jeg gik og undredes over dem, over deres slanke, fine skabninger, deres sunde, herlige lød! Alting klæder dem. Jeg har set dem ved et tungt arbejde som roeoptagning udvise en gratie, som jeg aldrig har set ved nogen opvisning i plastik. Et sådant arbejde som at skubbe en trillebør hen ad en ujævn landsbygade kan være yndefuldt, når det er en af Nyords jomfruer, som udfører det.

Men overrasker man tilfældigvis en af disse unge piger i at tale, så studser man over at møde en ejendommelighed ved det nyordske sprog, som lyder slemt sammen med det syngende øbo-mål og som navnlig i *deres* mund synes helt naturstridigt. Det er dette, at det københavnske a med stærk æ-lyd er indvandret hertil og anvendes i en del ord, hvor a er betonet. Man tog sig til hovedet, når en af disse søde unge piger sagde til en anden: „Vi ska' hæ'et så rært i aften!“

Mærkværdigvis fandt jeg ikke i mændenes tale fjerneste antydning af

dette, ikke engang de unge karle har endnu anlagt denne mode. Men de har jo både cigareten og pandelokken.

Jeg besøgte øens sognerådsformand.⁸⁷ Også han er en udpræget sømandstype, til trods for at han er gårdmand af profession. Men han er en lille tætbygget skikkelse af et mere moderne snit end de gamle lodser. Ham skylder jeg en mængde oplysninger om forholdene på øen, især om dens lodsbeholdning. Af *vildt*, siger han, findes her hverken harer eller agerhøns mere, ingen mindes at have set dem her. Både hus- og markmusen forekommer i mængde, og den brune rotte er indvandret hertil og har formeret sig, så den er blevet en sand landeplage. Den har fordrevet *den sorte rotte*, som gamle folk på øen endnu mindes at have set. Muldvarpen fandtes her i sin tid, men for omtrent tredive år siden forsvandt de sidste, hvorimod pindsvinet optræder temmelig talrigt. Snogen findes af og til, og på saltengene og i agrene skal der være hugorme.

Af rovdyr er kun lækatten fast på øen. Men det hænder, at der af og til om vinteren kommer en ræv hertil fra Sjælland eller Møn, når havet er dækket af is. Dette har på stedet givet anledning til opkomsten af en helt ny form for sport. Da det således for en del år siden skete, at man opdagede en indvandret Mikkell, som var blevet overrasket af tøbruddet og ikke nåede at slippe væk, greb befolkningen ikke til den sædvanlige udvej at hente bøssen ned fra knagen og skyde udyret ned. Nej, man måtte have *en dag* ud af dette! Og så samledes øens mandskab ubevæbnet og lavede parforcejagt på asenet *til fods!*

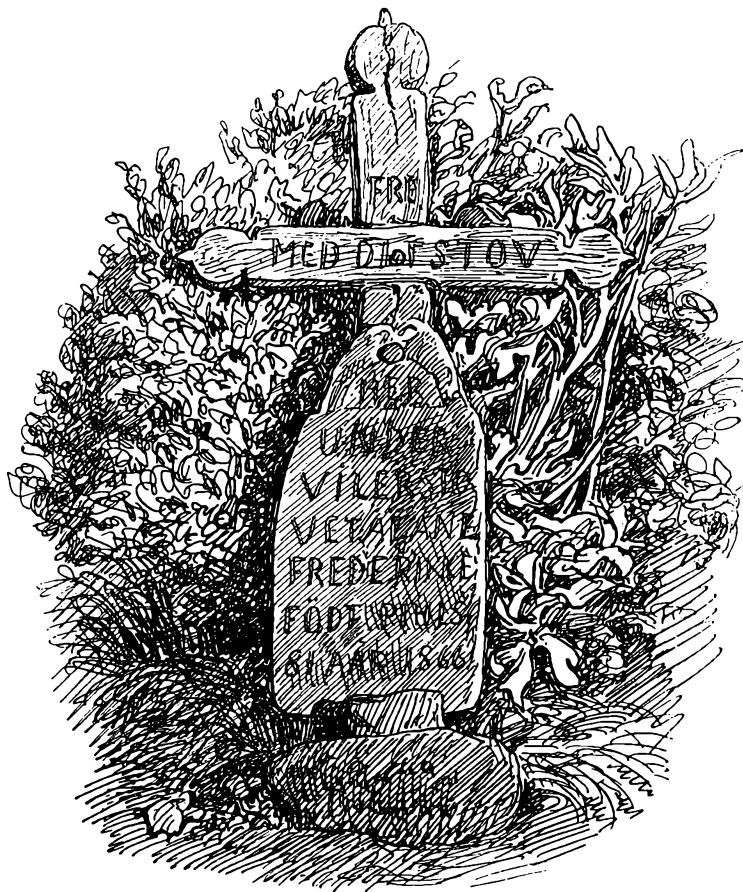
Da man nogle gange havde forfulgt ræven frem og tilbage tværs over øen, var den blevet rendt så træt, at den lagde sig op under et dige og lod sig ta' med hænderne. Det kan man da endelig kalde for sport – og sådan en ræv er der *forslag* i! Dette hændte i vinteren 1895, og årstal og dato glemmes aldrig på øen. Det er en af dens store dage.

Øens kirke er et led i den tornerose-idyl, som hviler over hele byen, der ligesom ligger i en hundredårig slummer og drømmer under sine tætte havers skygger.

Skønt kirken er bygget så sent som i 1846, idet øen først i 1845 blev udskilt fra Stege landsogn og fik eget pastorat, er den ganske fortrinlig. På det sted, hvor den er opført, fandtes fra gammel tid ruiner af en stensætning, som kaldtes „Kaplen“, formodentlig fordi her engang har ligget et kapel. Kirkens arkitekt var C. Glahn fra Nykøbing på Falster, og dens forbillede har været Damsholte kirke på Møn, der ligesom Frederiksberg kirke ved København er ottekantet med spidst tag og et lille spir. Dette sidste er imidlertid senere fjernet fra Nyords kirke, da det var forfaldent og ikke mere kunne bære sin

klokke, og denne hænger nu i en klokkestabel af jern ved siden af bygningen. Ved en restaurering i 1888–89 blev kirkerummet, som oprindeligt var 14 alen højt, sænket 4 alen.

Langt borte fra kirken og byen, helt ude på hovedøens nordøstpynt, ligger øens kirkegård.

J.L.

Jeg står en solgylden aftenstund herude i denne lille, verdensfjerne have, som ligger ensom på det bratte hæld ud mod de lave strandenge. Under træer og buske, hvor den sidste sol kaster sine stråler hen over gamle trækors og forvitrede sten, læser jeg navne som Jantzen, Geertsen, Hollender og Pihls. Og en mindesten finder jeg over otte engelske sømænd. De „omkom paa Nyords Enge i Stormfloden 13. Novbr. 1872“ står der på stenen, og den er rejst af Nyords beboere. – Her hviler de mellem hinanden, danske, hollændere og englændere, alle disse gamle, som fór på havene jorden rundt; her skulle de

endelig „i sidste havn fortøje“. Og der er roligt og godt her på skrænten under de gamle træer med det vide udsyn over strandenge og hav; skønnere kan ingen mand hvile, når hans tårn er endt. Gærdesmutter, fuglekonger og irisker pipper mellem buskene, og i askene over de stille grave sidder musvitte, som forstår det hele, og synger: Slid din tid – slid din tid!

Neden for kirkegården ligger på faldet ud mod engene en lille mose, tæt bevokset med rør, over hvilke tjørn og småbladet pil løfter deres runde kroner. Som jeg står her og ser ud over disse vide flader, over hvilke solfaldsrødmen hviler, mens de blånende, finttegnede konturer af Høje-Møn hæver sig fjernt bag dem mod østhimlen, da dukker der et minde op: er dette ikke som fra Roms udkant at se ud over Campagnen mod Rocca di Papa? Jovist – men dette er skønnere, for *mig!*

Thi her brøler kvæget nu mod aften fjernt og nær – denne kendte, hjemlige lyd, der ligesom taler fra fjerne steder og gør rummet så stort. Frøerne kvækker nede fra den nære mose, deres stemmer løfter sig til en skala, som når helt op under himlens loft.

En græssende ko kaster en lang skygge over den rødmende kløver helt ned til skræntens fod, hvorfra en lige vej går ud over engene. Vejen begynder bred og gylden nær bakkens kant, men svinder og bliver til intet i det fjerne. En ensom vandrer, en lille bondekone, kommer gående ud ad vejen. Hendes sorte stadskjole bliver helt rød i solen, og også hun har sin skygge med sig. Hun selv er kuglerund, men skyggen er en lang stribe. Skyggen og hun ligner en stoppenål med en klat lak på enden. Hun fjerner sig mere og mere, til sidst ser jeg slet ikke vejen, hun følger, men kun den lille kugle, som jeg bestandig ved er en bondekone. Først helt ude ved færgestedet standser hun, og lidt efter kommer en båd ud fra Ulvshale Færgested på Møn. Men så gik solen ned, og jeg så ikke, hvordan det siden gik hende.

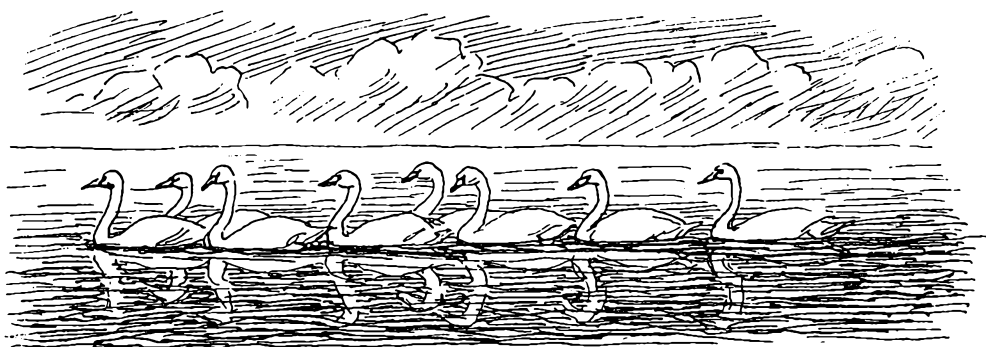
En stor flok sædgæs trækker højt oppe over engene, ordnet nøjagtigt i et V med en formand og elleve stykker til hver side. Deroppe, hvor de færdes, skinner solen endnu. En gang imellem skræpper de med en fed gåselyd, som om de allerede havde æbler og svesker i maven . . .

Vestenbrisen bærer lyden fra den lille kirkeklokke herud. I tussmørke går jeg hjemad mod byen.

Men næste morgen gik vi over de dugtindrende enge helt ud til færgestedet ved Ulvshale Løb. Pastor Schmidts beskrivelse fra 1846 af dette mærkelige landskab passer endnu på en prik – om hvor mange steder i Danmark ville dette kunne tænkes at være tilfældet i vore dage, et landskab uberørt af mennesker i omtrent hundrede år?

Disse flader, som synes umådelige og uden grænser, når man færdes på dem, og udelukker ethvert syn af havet, er græsbevoksede overalt omkring strømløb og laguner, der hist og her har en sparsom star- og rørbevoksning. Yderst om kysten mod Ulvshale er der tætte, frodige rørskove. I modsætning til den nære Ulvshale Odde, der har store, lynggroede hedeblader, findes her intet spor af hede.

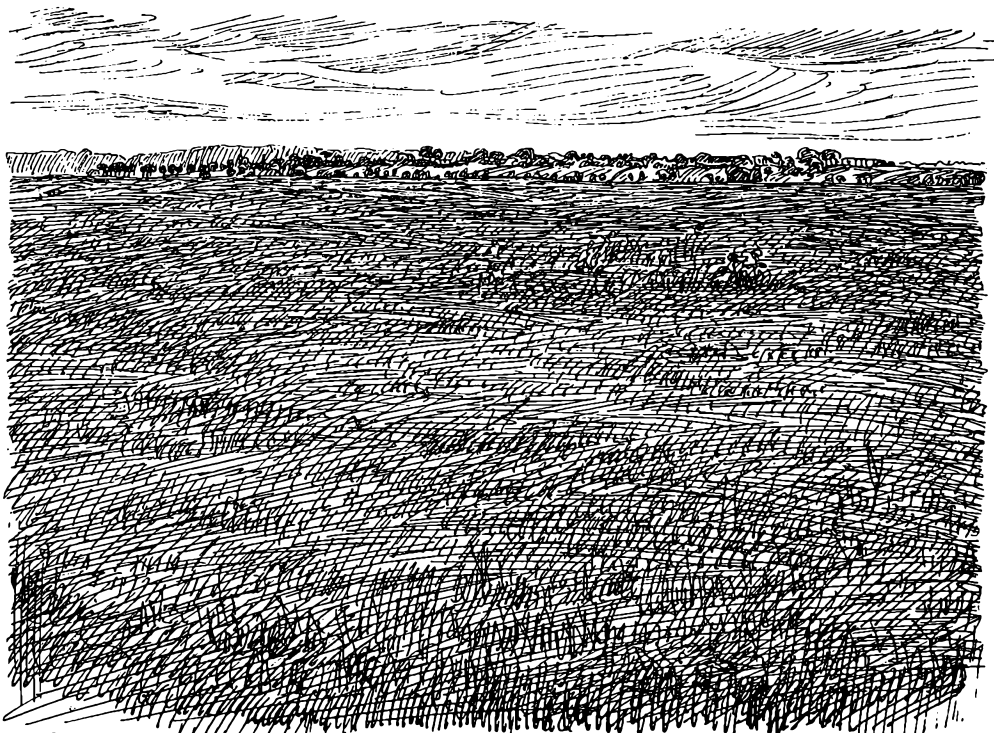
Det virker besynderligt og ganske naturstridigt at se det ene skib efter det andet passere forbi herude, tilsyneladende sejler de tværs over den bare græsmark. Så lav er denne, at man ikke alene ser sejl og master, men størstedelen af skrogene.

Herude var det, at det engelske skib strandede i stormflodsnatten den 13.–14. november 1872, da alle saltengene eller omtrent tre fjerdedele af øens areal var overskyllet af havet og kun den vestlige del på grund af sin højde undgik katastrofen. Da Nyords beboere kom ud hin morgen, så de skibet stå fast på grunden nær ved land. Da de nåede derud, så de, at hver eneste mand af dets besætning var forsvundet. De må alle være omkommet under forsøg på at gå i bådene, thi skibet stod næsten uskadt i stranden.

Otte af dem, som om vinteren og foråret drev i land på Nyords enge, blev navnløse jordet på øens kirkegård.

Overalt herude hører vi endnu bestandig de syngende lærker – og det er vist den eneste fugl, som bor på dette øde sted. Men ude på vandet ser vi senere, da vi nærmer os kysten, mængder af forskellige ænder og måger. Tre strandhjejler flyver op fra bredden, nogle regnsøver trækker fløjtende hen over os. På én gang hører vi trækkende sangsvaner, og i kikkerten ser vi flokken på omtrent tredive stykker trække ganske lavt over vandet langs nordstranden fra øst til vest, til de forsvinder. Men vi vedbliver at høre dem, efter at de er borte, og snart efter ser vi, at flokken er vendt og kommer tilbage. Den kaster sig på vandet nord for holmene. Og da vi siden kommer ud på

Nyord fra Nordspidsen af Krageholm 8 Oktbr. 1922 ØL

Krageholm, ser vi svanerne ligge på vandet i retning af Jungshoved mellem Degneholm og Ægholm, svømmende i vestlig retning.

Senere hørte vi sædgæs, og lidt efter kom to og siden treogtyve trækkende højt over engene fra nordøst. I stranden så vi tredive vadende ryler sammen med et dusin strandbrokfugle, og da vi vendte for at gå hjem, kom en hjejleflok susende hen over os.

En hejre står ude på fladvandet og fisker. Mens vi ser på den, letter svanerne derude igen og flyver bort. De ordner sig i kile og stiger højt, da de går ind over Sjælland.

Det er atter blevet aften, da vi går langs holmenes nordkyst hen til hovedøen og op over hældet, hvor en række gamle, stynede popler, nogle hylde og pile og et højt tjørnehegn med et par lave røn gror ud mod stranden.

Vi går videre op over højlandet til bakken nord for byen, hvor tidligere „Møllestangen“ stod, et højt træstillads, hvorfra lodserne holdt udkig over farvandene, nu afløst af et lille træskur. Et mere henrivende og af al civilisation uforstyrret billede af dansk ønatur end det, man ser herfra, findes ikke. Intet levende hegn spærrer udsigten til nogen side, de åbne, bølgende bakker

falder overalt ned mod havet, dækkede af store hæs, som kaster lange, blå-grønne skygger hen over de gule stubbe. – Det brølende kvæg, de langsomt glidende skibe, hvis sejl ses helt inde under øens banker, det spejlblanke vand, som gløder i den lave oktobersol under de fjerne, sorte skove! Under bakken, hvor vi står, og hvor roernes blade lyser i orangegule toner, går en plovmand ager op og ned bag de sindigt skridende øg; vi hører den frodige, grødet lyd, hvormed plovjernet skærer i grunden og vender det saftige møg i muldens friske fure.

Langt borte fra lyder motoren fra en fiskerbåd, som for længst er forsvundet bag et næs, men hvis kølvand endnu ligger som en lang, lysende stribe over det mørke vand under Sjællands spejlende skove.

Ved en bondegård står en vældig poppel med helt udgået top, hvor en stæreflok på mange hundrede nu ved solfaldstid har slået sig ned. De bladløse grene er af fuglenes kroppe trukket op med sort mod den klare, metal-skinnende aftenhimmel. Her holder de deres aftenandagt, de overmætte, overmodige stærefolk, hele træets døde top er blevet levende af dem. De strutter af velvære og af høstens bær, fjerene ryster på deres struber, vingerne slår smæld mod kroppene, og alle er revnefærdige af henrykkelse og lovsange – hele træet synger mod himlen. Men snart er solen helt sunket, og på et øjeblik bliver flokken tavs. Så sidder fuglene stille og ligner store, modne frugter, der tynger de spinkle grene.

Kirkeklokken ringer, og det mørkner hurtigt.

Midt i den dybe stilhed hører jeg et får bræge etsteds, uden at jeg kan opfatte, hvor lyden kommer fra. Det snakker med en sært sørgmodig gammelmandsrøst, som kunne det være kirkelammet, der er kommet ud og spøge. Og jeg mindes sagnet om Nyords lindorm, som engang i gamle dage plagede beboerne så længe og hårdt, at de gjorde kontrakt med en mænbo om at dræbe udyret, hvad han også holdt. Men nyordboerne sveg ham og snød for den udlovede belønning. Og til straf for dette svor han, at øens får tre gange skulle omkomme ynkeligen ved tåge og stormflod på Nyords saltenge – og *to* gange er dette allerede sket!

Men fordi den tredje gang endnu er tilbage, bræger fårene så langeligt og klagende, når havtågerne ved aftenstid lægger sig ind over de lave enge.

Lindholm

En af disse blanke oktoberdage brød vi op fra Nyords havn for at gå ud til den lille ø *Lindholm*, en klat på 10,9 tdr. land, som ligger midt i Stege Bugt. I fuldkomment vindstille og på spejlblankt vand ankrede vi op ved middags-tid ud for dens vestkyst. Holmen er ganske lav og flad, langagtig fra nord-vest til sydøst, og ender her i en sandet odde, som fortsætter langt ud i vandet som rev.

Vi blev ved landingen modtaget af en ung fisker ved navn Permin, som præsenterede sig som øens opsynsmand og straks inviterede os ind på kaffe i sit hjem, og ved bordet fortalte han os det lidet, der er at berette om stedet. Han bor her sammen med sin hustru og lille søn hele året med undtagelse af tre vintermåneder, og familien føler mere trang til at høre os fortælle end til selv at berette!

Øen ejes i øjeblikket af en maskininspektør fra København, som opholder sig her tre-fire sommermåneder, hovedsagelig for at drive sæljagt, der mest foregår i farvandene nord og syd for Nyord. Indtil 1912, da den nuværende ejer købte den af proprietær Petersen på Koster, var den lille ø i den grad overfyldt af mosegrise, at man næppe kunne træde for dem. Men først ved hjælp af katte, siden med gift blev de i løbet af ganske kort tid fuldstændigt udryddet. – Var det ikke værd for beboerne på de øer, hvor vandrotten endnu er en landeplage, at få lidt at vide om, hvordan man er gået frem her på stedet, f. eks. hvilken gift der er anvendt?

I øvrigt findes her nu hverken muldvarpe, brune rotter eller mus, og naturligvis ingen rovdyr. Men en ny plage er i de senere år kommet til i form af smælderlarven, som gør skade på både frugtræer og grøntsager.

Under en tur øen rundt så vi en stor agerhønsflok lette ude på „Halen“, øens lange sydodde, og trække ind over øen. Hr. Permin fortæller, at de er plantet på stedet for få år siden, trives fortrinligt og yngler godt, ligesom de aldrig gør forsøg på at trække bort herfra, skønt afstanden til nærmeste land er så kort. Men de er for øvrigt endnu ikke beskudt. Fire af flokken er øst-rigske høns, der skal blande racen. Her findes også en del tamme ænder, som er indforskrevet fra Tyskland.

Villaen, som behersker dette sted, ligger på øens nordende, hvor denne når sin største højde, 4 m. Bygningen er et af de sædvanlige rædselskabinetter og skæmmer i høj grad stedet; den omgivende beplantning fuldkommengør ødelæggelsen af øens oprindelige natur. Herfra danner den sydlige ende,

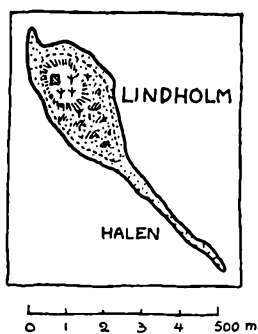
Lindholms Hale, en undtagelse, idet denne ligger vild og uberørt hen og er det smukkeste og ejendommeligste ved stedet. Mægtige strandasters gror langs oddens østside, mandshøje og frodige som dem, vi så på Lilleø, om end mindre tæt voksende.⁹¹ Rundt om så vi den sædvanlige strandflora, mest strandmelde, marehalm og stargræs. På sydspidsen fandt vi et cementstøbt skydehul, tæt begroet med strandasters; hullet anvendes til nedskydning af knortegæs, og fem lokkegæs af træ, sømmede til en trekantet træramme, lå på dets bund.

En strandhjejle og en eneste lærke var alle de vilde fugle, vi så på øen. Men fra villaens udsigtstårn så vi vandet til alle sider opfyldt af svømmende fugleflokke. Nogle knortegæs, som ligger ind ad Stege til, letter og trækker bort. En flok sædgæs trækker højt over øen ud mod vest. Nogle pibeænder høres fløjte ovre i retning af Ulvshale, og i kikkerten ses fjernt og nær på det solbeskinnede hav store, hvilende flokke af gråænder.

Vejret er i dag vidunderligere end nogen sinde før i denne pragtfulde oktobermåned. Hav og himmel går over i hinanden, grænsen findes kun, hvor Sjællands blånende skovrand og Møns finttegnede klinter viser den. Den lille ø selv ligger og svæver som et åndesyn midt i bugtens spejlende vande, ikke den mindste krusning ses nogetsteds på den blanke flade, hvori solens runde spejlbillede flammer.⁹¹

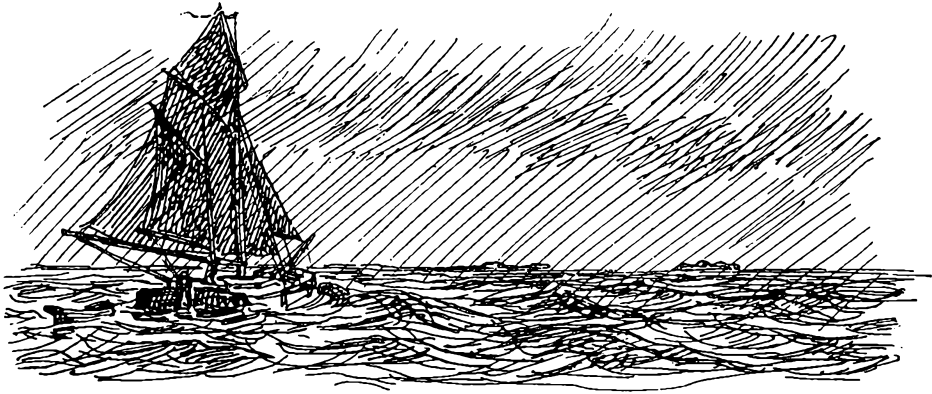
Lindholm 7 Octbr. 1922

Hvor er det forståeligt, at man bliver entusiast på et sådant sted, hvis natur må gøre et stærkt indtryk på selv de mindst modtagelige sind, og at man som stedets besidder ikke et øjeblik vil undvære synet af disse yndigheder. Dette fremgår da også blandt andet på overbevisende måde af det wc, som er bygget på åben mark i villaens umiddelbare nærhed og viser sin bygmester som en fanatisk naturdyrker. Det er bygget i form af et skilderhus på en pæl, om hvilken det kan drejes som en stubmølle. Og siddende derinde kan man ved at dreje et håndsving som på en lirekasse få hele appartementet til at rotere om sin lodrette akse, således at man under ouverturen bestandig kan skifte udsigt og blot med en håndbevægelse oprulle hele det forhåndenværende panorama for sit blik.

Hen på eftermiddagen lettede vi fra dette civiliserede sted og sejlede tilbage til det langt mindre fremskredne Nyord. Her findes endnu hverken villaer, plantager eller roterende wc'er på bakkerne. Men vær rolige – også hertil vil den moderne civilisation nå! Fra alle sider nærmer dens forposter sig, inde fra byernes dannede kredse breder den sig i større og større ringe ud over landet og når efterhånden de fjerneste og ensomste steder.

Det begynder at lakke mod midten af oktober, da vi endelig har tilendebragt denne del af vor rejse. Vi er ikke kede af at vende hjem trods de sidste dages enestående herlige vejr. Thi, som det ofte hænder på denne årstid, termometret er gået den modsatte vej af *barometret*. Vor sædvanlige morgen-temperatur i kahytten ligger mellem tre og fire grader plus, og ved morgenmåltidet, når vore kroppe opvarmer lokalet, nås der kun seks-syv grader. Morgenstyrtebadet på dækket har holdt os klar af snue og anden dårligdom. Men alligevel – alligevel! Også en kakkelovn har sin charme.

Den morgen, vi forlader Nyord for at vende stævnen hjemefter, er det blevet østenluft med gråvejr, og blæsten føles kold og rå. Store regnbyger trækker hen over Høje-Møn og ud over Stege Bugt, da vi ved indsejlingen til Ulvsund glider ind i et stort selskab af andre sejlere, der ligesom vi skal vestover. Landet er blevet så mærkelig bart og hærget derinde på Sjælland, siden vi sidst kom her forbi, skovene om Petersværft står halvt bladløse og er røde og gule i løvet.

Vore sejl trækker godt sammen med motoren, og vi begynder at hale ind på flere sejlere i vort følge. Imod os kommer stoltelig krydsende op mod vinden skonnerten „Hans“ af Fåborg; det er prægtigt at se dens store, tunge sejlmasser tåge hen over os, idet vi passerer den på klos hold. Skipperen deroppe, tyk som en ejdammerost, slår *en passant* ud med luffen til hilsen. „Rylen“ gør, hvad den kan til gengæld og slipper en lille hvid vind agterud: *Salute!* En hæsblesende lille damper indhenter os og vipper os i sit kølvand. Hyl og jammerskrig skærer gennem luften nede fra dens last. Vi ser, den hedder „Særimner“ – den sejler med svin!

Sønden om Langø og norden om Tærø går farten, og siden render vi forbi Lilleø og øjner Farø forude, mens Bogøs bakker løfter sig dernede i syd. Vi repeterer alle rejsens øer baglæns. Ude i Storstrømmen sejler vi flere af vore følgesvende agterud under farten mod vest; dér snappede vi just under forbisejlingen ved Farø everten „Kapella“ af Egersund, skønt den har alle

sejl bovnende for medbøren og spilede mesansejl. Og siden tager vi kuffen „Windbraut“ (!) af Kiel, lastet til lønningen og med alle klude oppe. Men kuf'er, everter og tjalke og hele det glidende følge flyver fra os vestover, da vi ved middagstid bryder af fra vor kurs og runder Vesterskov Flak og kosten ved Suderø Flak for at gå ind i Guldborgsund. Snart efter styrer vi ind mellem Vignæs og Valnæs og kommer gennem den kun 150 m brede indsejling mellem Guldborg og Nordskov.

Hvad vi har herinde at gøre? Ingenting! Vi vil blot lave en smule sejlads gennem Guldborgsund og stikke næsen ud i Østersøen for at se, hvordan dér er. Dette farvand var Valdemarsflådernes gamle vandvej, porten mod Østersøen, hvor de faldt ud mod arvefjenden i syd. Vi vil se lidt af det land og hav, *de* har set, inden vi vender hjem.

Kulingen, som efterhånden var ganske frisk og tumlede med „Rylen“ ude i den åbne bredning, løjer nu noget; men stærke byger trækker bestandig rundt, og solen kaster kun af og til et grelt lys ned over de overalt skovdækkede strande på begge sider af sundet. Da fænger det i en klint eller et skovbryn, og det gule ler eller det røde løv bliver en lysende brand, som straks igen slukkes under det grå slør. En blåsort sky tårner sig pludselig op for blæsten over de brandgule skove ved Vennerslund på Falstersiden, men forstrandens træstammer og kroner står i vildt lys mellem de dystre skymasser og det mørke hav. En flok viber på hundreder kommer over Hjelms Nakke på Lollandskysten og kaster sig ud over sundet; de er sorte mod soldisen derovre, men så snart de har passeret sundet, falder de ned over Falsters skove som en forvirret masse af sølvskinnende blade, der af blæsten kastes ned foran den sorte sky, til de daler og forsvinder bag det skarpe skovbryn. En stump regnbue skyder op over skoven som en gloende pæl, der bærer skyen, til denne breder sig og slukker dens farver.

De små græsklædte polde *Majbølle Ø* og *Hjelms Ø* glider forbi os i læ, næsten usynlige mod stranden foran Majbølle by. Gennem det smalle løb mellem Klodskov og Grænge Skov ser vi over Klodskov Nakke spiret på Nykøbing kirke. Og hen på eftermiddagen løber vi ind i Nykøbing havn for at overnatte.

Morgenen kommer med byger og kuling som dagen, der gik. Men vejret er efterårskoldt og råt som aldrig før; vi mærker, at vi står på vinterens tærskel.

Videre sejler vi mod syd over det stride, isengrå sund mellem de sorte skove. Skyerne farer forrevne af sted for blæsten og skjuler solen, som ikke mere finder nogen revne i det tætte dække. Vi kommer forbi de små holme *Flatø* og *Kalvø* og ud i bredningen mellem Vigerløse og Fuglsang, hvor det ellers kun 1/2–1 km brede sund udvider sig til et veritabelt hav, der for sydøstkulingen vælter skinnende brodsøer mod vor stævn.

Det er en hård tørn at lave bidevind-sejlads i en kulde som i dag og i denne bidende blæst. Til trods for at jeg har kamelhårstrøje på og derover overfrakke og olietøj, ryster jeg over hele bælggen af kulde, når jeg er på dækket.

Det har ikke været „lutter lagkage“, livet om bord på Absalons flåder, når de gjorde efterårstogter gennem disse farvande ud over Østersøen – med alt slags vejr jagende hen over de åbne fartøjer, selv om folkene nok har kunnet holde kulden ude ved at ro. For ro har de naturligvis været henvist til. Man skal ikke tænke sig disse flåder – således som alle illustratører ynder det – bestandig komme brusende for fulde sejl med dragestævnene stoltelig pløjende den med- eller modgående sø. Bidevind-sejlads med bredfok gik ikke nemt for sig – om den *overhovedet* har kunnet finde sted med disse skuder! „Tjenlig vind“ i sagaerne betød medbør. De gamle søfarere har uden tvivl måttet have vinden agten for tværs, for at sejlene kunne trække, hvilket altså vil sige, at de på deres langfarter har *roet* mindst lige så meget, som de har sejlet – og sikkert mindst lige så hurtigt!

I særdeleshed må vi i et farvand som Guldborgsund tænke os, at de så godt som altid brugte årerne, og i hvert fald har kun nordlig og sydlig vind muliggjort sejlads igennem det.

Men fortrinligt har der været i dette smalle løb til at bie på tjenlig vind. Og når denne er kommet, har det kun været få timers sag for dem at flyve for årer og fulde sejl over Østersøen i flok og følge til Rügens kyst.

Hvorledes dette har set ud, kan måske den tænke sig, som har ligget på Bergens Fjord og set nordlandsskuderne komme dragende for medvind fra havet ind mellem skærene – disse både, som med den gamle bredfok og den spidse, høje stævn endnu på afstand kan give et begreb om, hvordan de gamle vikingsnekker har set ud, om end fattigt mod den storhed og pragt, som dette syn må have rummet.

De to småholme *Lilleø* og *Kejlsø* er gledet agterud, næsten usynlige op mod landet ved Fuglsang; det er de sidste af sundets mange ret ensartede græsholme. Vi går søndenud af bredningen forbi Herring Nakke og Fuglehave Nakke og skimter snart i vest den lave Flinthorne Odde, Lollands yderste forbjerg mod sydøst. Og nu gribes „Rylen“ allerede af Østersøens grå døning og bæres ud over det åbne hav. Den løftes højt og synker tungt mellem de brede dynger, ruller vildt og peger rystende mod himlen med den svingende mast. – Nu er vi ude af de ferske indvande, her er verden åben!

Når mændene på de gamle snekker følte denne rytme under sig, da vidste de, at nu var de sluppet ud af de smalle, trygge fjorde og havde givet sig det åbne hav i vold, dette hav, som med dets tilfældigheder og lumske farer bestandig *dengang* var deres vej til hæder og rigdom, hvad enten de nu fær-

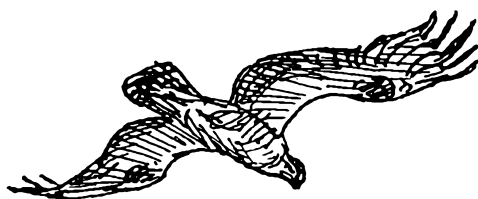
dedes på det for at værne landet mod fjender og sørøvere, eller de selv som ransmænd fór ud for at slå ned og plyndre, hvor de kunne.

De var ætlinge af den bestandig vandrelystne og kampglade race, der over land havde fundet vej til Europas fjerneste steder og rystet de mægtigste riger, kimbrenne fra Himmerland, teutoner fra Thy og vandaler fra Vendsyssel, ambroner fra Amrom, eruler og silinger fra Sjælland, burgunder fra Bornholm. „De danskes vej“ førte dem over Østersøen til Rügen, til Estland og Lifland. Med deres snekker fór de ad Ruslands floder til Byzans. Over Nordøen kom de til Normandiet, og det var angler fra Slesvig og jyder, der som vikinger først underkastede sig Storbritannien. De opkastede sig til herskere i Rusland, Frankrig og England, foruden at de en tid lang rådede i hele det egentlige Norden.

Denne stærke, lyse race satte sit uudslettelige præg på de folk, med hvem den kom i berøring. Den gamle hellenske adel var ligesom bærerne af den store renæssance i Norditalien racebiologisk i slægt med den. De portugisiske opdagere havde vikingernes blod i sig. Og gennem normannerne fra Frankrig underlagde den sig for *anden* gang England. Stærkest af alle har den præget det angelsaksiske folk, det, som blev det dominerende i det vældige engelske verdensrige og i de nordamerikanske fristater, dette folk, som arvede de gamle nordboers trang og evne til at råde og styre, ordne og lede og ved disse egenskaber har udbredt sit herredømme i alle verdensdele og på alle have.

Overalt i de gamle danske domæner står der tusindvis af minder tilbage om danskens virke- og dådskraft – måske blot en ligsten, et voldsted eller ruinen af en fæstning. Men også store minder om danevældet findes endnu i mængde. Fra Estlands kyst over Gotland, hvor de pragtfulde mure løfter sig om det gamle Visby, følger vi dem over hele Sydsveriges mængder af danske kirker og gårde, over Holsten til Normandiet og til England, hvor endnu normannertidens storblåede bygningsværker rækker deres tinder mod himlen. Helt op i den nyere tid følger vi vore forfædres spor – til Vestindien, til Guldkysten og Trankebar.

Vi tilhører en stamme, som engang var stor og mægtig. Vi er nu et lille folk. Men der er vel grund til at tro, at vi endnu ikke er noget helt *ringe* folk.

Achton Friis

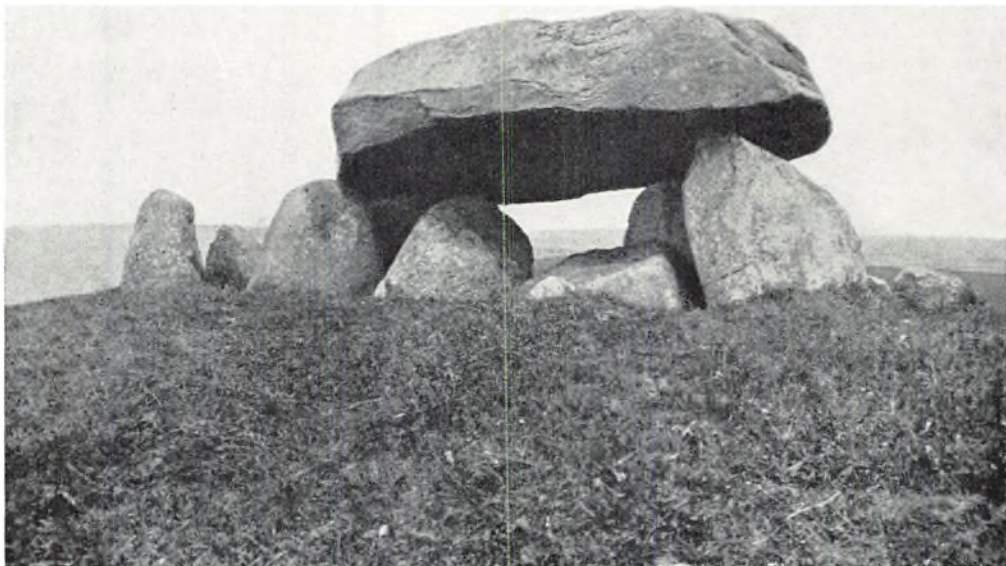
Fotografier til
forårs- og efterårsrejsen
1922

Et brøktal i bogens tekst — f. eks. 7 — betyder,
at et tilhørende fotografi findes på tavle 7. Endvidere er der
sidehenviisning ved hvert fotografi.

SAMSØ. Brudstykke af Vesborg voldsted og ruinen, set fra klintens kam mod nordvest. (46)

TAVLE 2

SAMSØ. Dyssekammeret „Knøsen“ på Knøsmarken. (41)

SAMSØ. Voldgraven om Barfredsholm. Holmen ligger til højre. (42)

SAMSØ. Udsigt mod øst fra Kolby kirkegård. (48)

SAMSØ. Kælder eller brønd ved Vesborg voldsted, set fra stranden. (46)

TAVLE 4

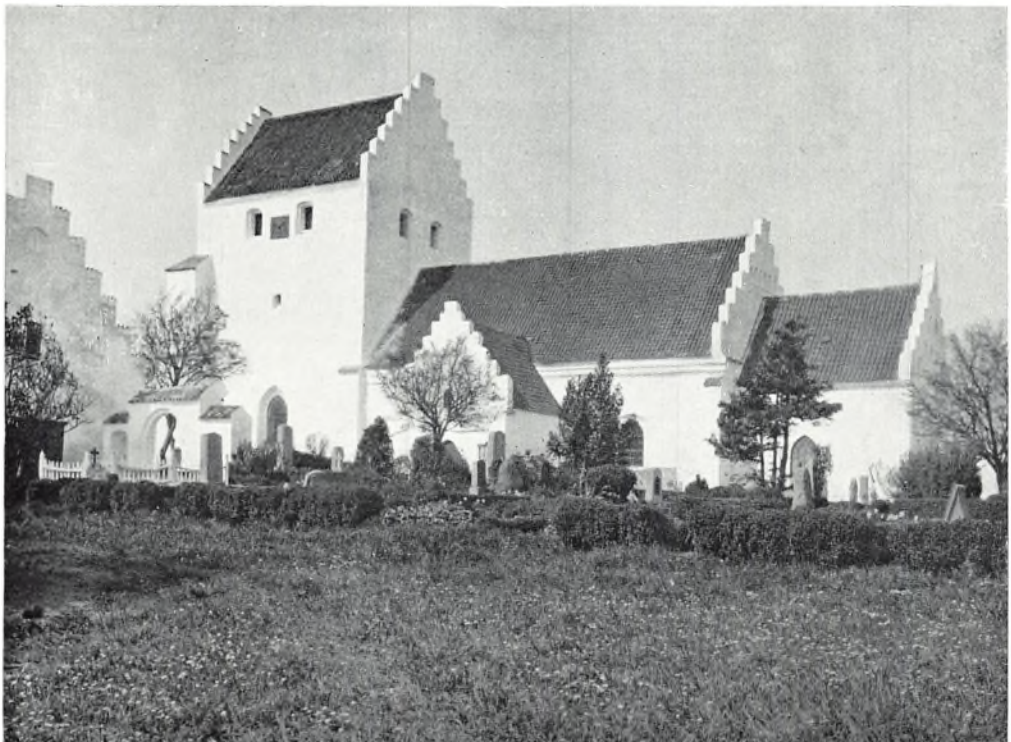
SAMSØ. Vej fra sydøst ind i landsbyen Pillemark. (50)

SAMSØ. Gadekær i Permelilles østre del. (49)

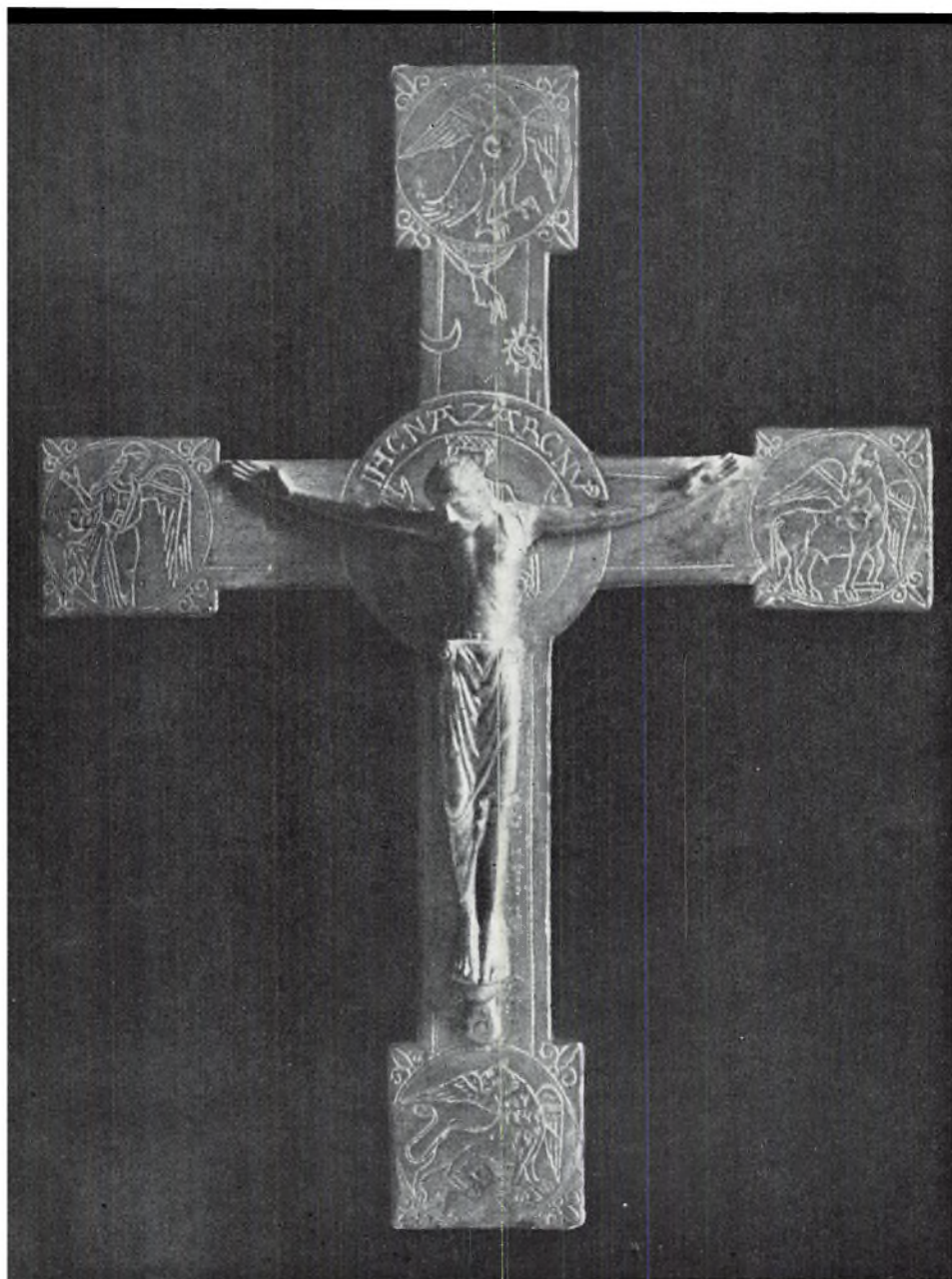

SAMSØ. På „Samsø Slot“s gamle voldsted. (52)

SAMSØ. Tranebjerg kirke. Midt på tårnets sydside et skydehul. Til venstre kirkeladens gavl. (52)

TAVLE 6

SAMSØ. Krucifikset fra Onsbjerg kirke. Højde ca. 30 cm. (51)

SAMSØ. Den tohundredårige „Kolhøj Mølle“. (54)

SAMSØ. Gammel gårdfacade ved hovedvejen i Pillemark. (50)

SAMSØ. »Lindegården« i Besser, hvor maleren C. F. Sørensen er født. (55)

SAMSØ. En af bronzelysestagerne fra Kolby kirke. (48)

SAMSØ. Fra præstegårdshaven i Besser. (56)

SAMSØ. Hus i Bessers nordre del. (57)

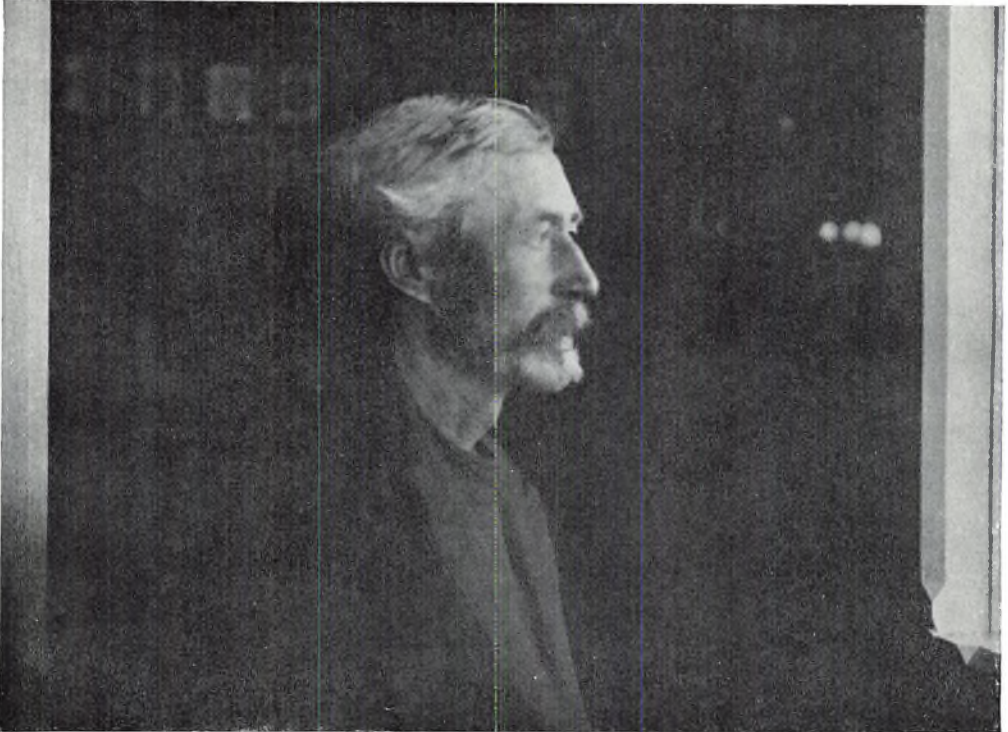

SAMSØ. Gadekær i landsbyen Bessers vestlige udkant. (55)

SAMSØ. Det store gadekær i landsbyen Besser, set fra syd. (58)

TAVLE I 2

SAMSØ. Ældre mand fra Kolby Kås på sydlandet, af sjællandsk slægt. (64)

SAMSØ. Mænd fra Nordby på nordlandet. (64)

SAMSØ. Udsigt fra „Gammelholm“s strand mod Hjortholm. (69)

SAMSØ. Stavnsfjordens strand ved haverne om Stavns by. (70)

TAVLE I 4

SAMSØ. Ved en gammel bondegård i Mårup. (74)

SAMSØ. Blomstrende frugttræ ved Nordbys gadekær. (77)

SAMSØ. En datterdatter af sognerådsformanden i Nordby. (85)

SAMSØ. „Kærlighedspærretræ“ eller „Strudspærretræ“. (82)

TAVLE 15

TAVLE I 6

SAMSØ. Blomstrende pæretræ og andre frugttræer i Nordby. (79)

SAMSØ. Den gamle vindebro ved Ballens havn. (115)

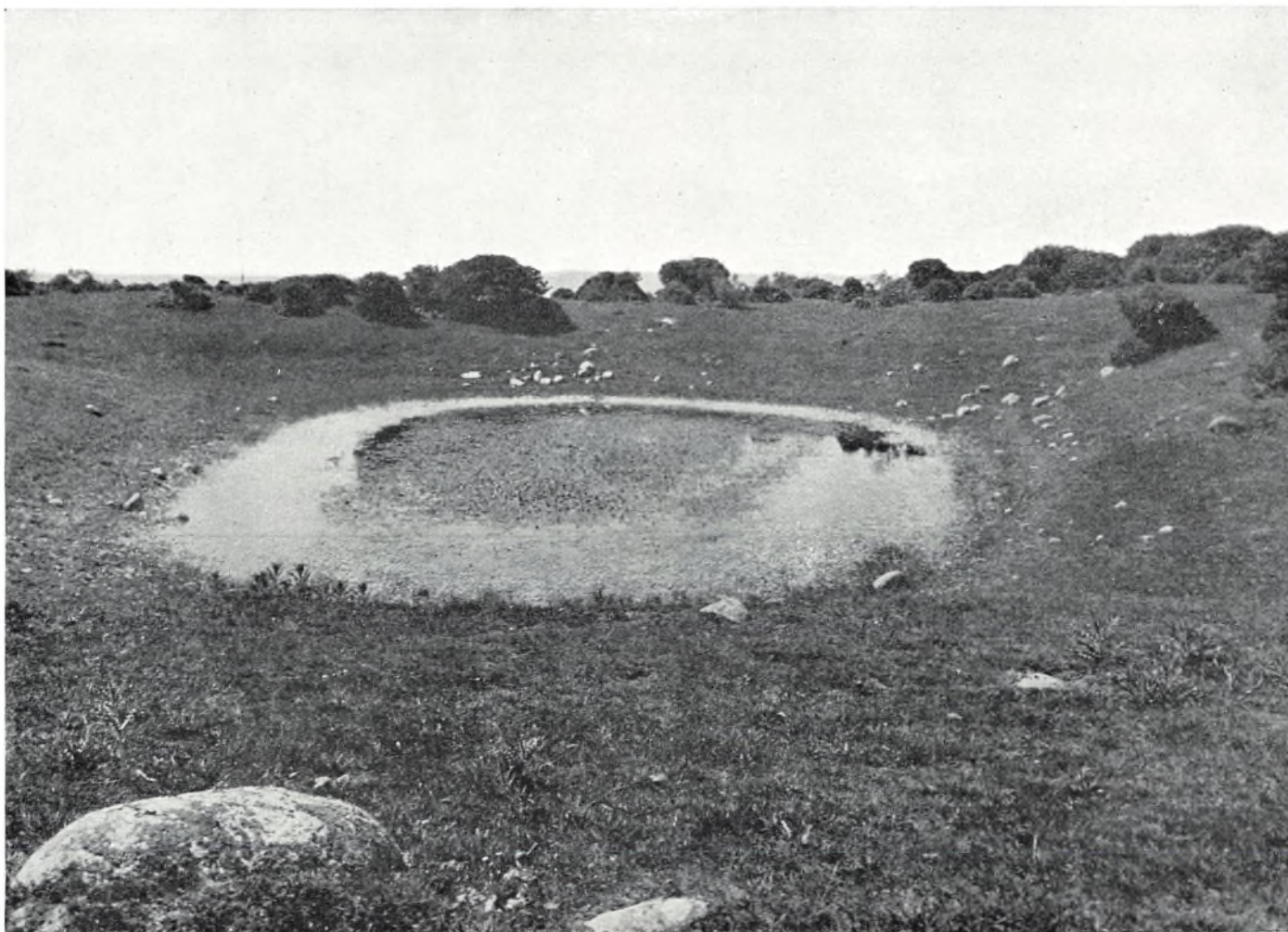
SAMSØ. Stranden på Karlskol. (108)

SAMSØ. Stranden på Karlskol. (109)

VEJRØ. Øens nordklint. I forgrunden til højre kaninhuller. (119)

VEJRØ. Et af øens mange runde vandhuller med bellis, vandranunkler og vandaks. I baggrunden tjørne. (119)

TAVLE 20

VEJRØ. Husruinen, set fra sydstranden. (117)

KYHOLM. „Grevens Stude“ i kommandantens have. (128)

HJELM. Skådebakken, øens ældste voldsted, set fra nordøst. (136)

HJELM. Til venstre Kastelsbakken, til højre Fyrbakken bag sydvestlandets strandvoldsdannelser med blomstrende engelskgræs og rugende måger. (138)

HJELM. Nordvestkystens mægtige, vilde bakkeland. I forgrunden klitdannelse. (139)

TUNØ. Ved en bondegård i Tunø by. (149)

TAVLE 24

TUNØ. Hus med blomstrende syrener i Tunø by. (144)

TUNØ. Ved en gammel gård i Tunø by. (144)

TUNØ. Vej mod øst fra byen ned til havnen. (149)

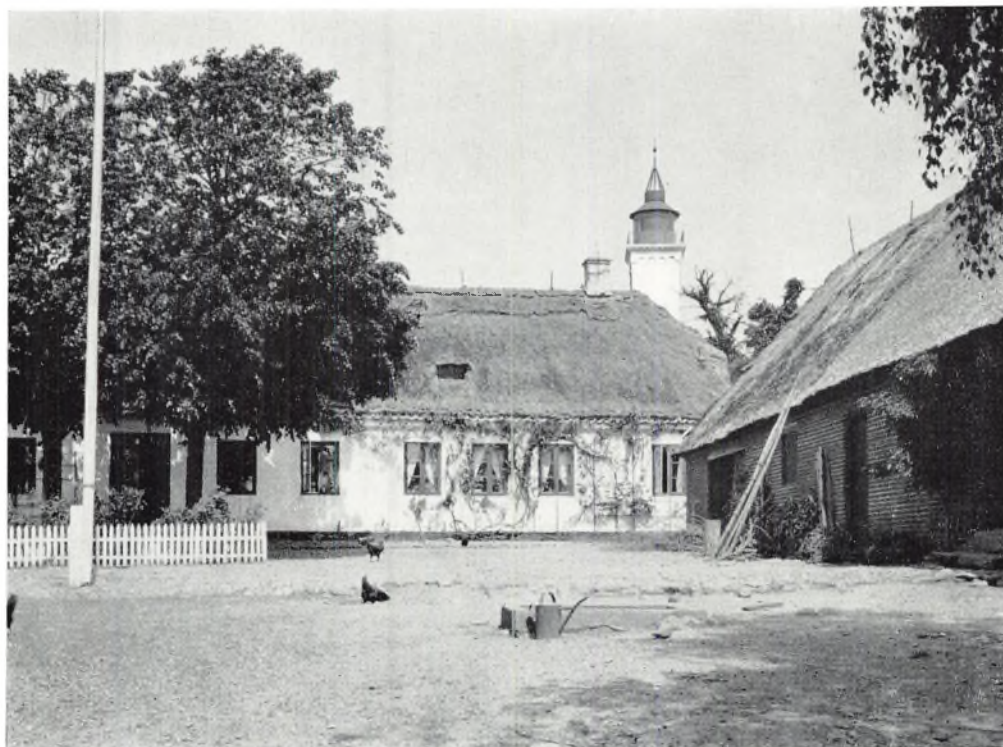

TUNØ. Baggården ved Jakob Hattings hus. (149)

TAVLE 26

TUNØ. Øens kirke med sit fyrtårn. (150)

TUNØ. Kirketårnet, set fra gårdspladsen i præstegården. (150)

TUNØ. Altertavlens midterparti. (150)

TUNØ. Kirkens tårn, set fra syd. (150)

ENDELAVE. I vænget bag præstegården. (161)

ENDELAVE. Edelsholms tidligere hovgård. Den smukke port. (164)

ENDELAVE. Landpostens tangtækte hus. Husløg på taget. (165)

TUNØ. Brudstykke af en ligsten over en præst og hans hustru. (151)

ENDELAVE. Vej bag præstegårdshaven ned mod gadekæret. (165)

ENDELAVE. Piletræer og birke i morgensol. (166)

ENDELAVE. Gadekæret i vænget mellem vejen og præstegårdshaven. (166)

ENDELAVE. Indkørsel til Edelsholms tidligere hovgård. (164)

ENDELAVE. Gavl af ladebygningen i den gamle præstegård. (159)

ENDELAVE. Ved byens vestre gadekær. (165)

ENDELAVE. Fra gårdspladsen i Edelsholms tidligere hovgård. (164)

ENDELAVE. Øens smukke, gamle kirke. (167)

ENDELAVE. Skov med kristtørne ved Louisenlund. I midten en kristtørn med en dreng i toppen. (175)

ENDELAVE. Vænget ved Louisenlunds vestside. (173)

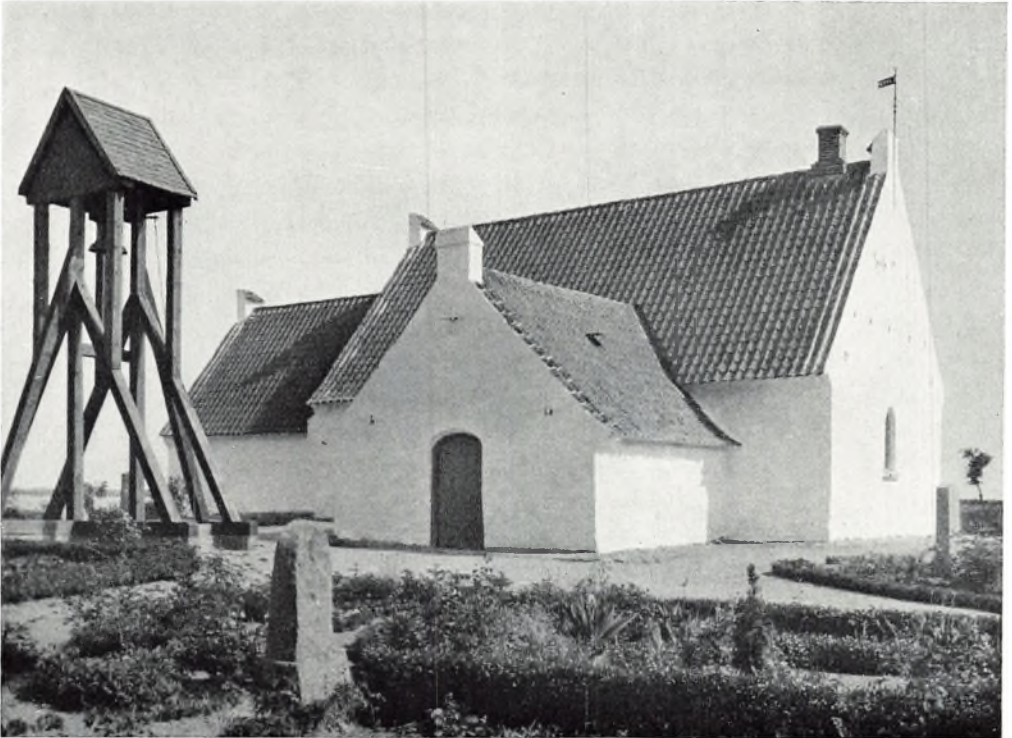
ENDELAVE. Storekonvaller i Louisenlund skov. En tolvårs dreng som målestok. (176)

HJARNØ. Forfalden og forladt bondegård i Hjarnø by. (180)

HJARNØ. Gammel bondegård med ny yderlænge af kamp. (180)

ALRØ. Øens kirke med dens „klokkestabel“. (195)

ALRØ. Ved en af byens store gårde. (192)

ALRØ. Vænge mellem to bøndergårde på vejens nordside. (192)

ALRØ. Den pragtfulde vej på øens østende. (192)

VÅRSØ. Skildpaddens nærmeste omgangskreds. (202)

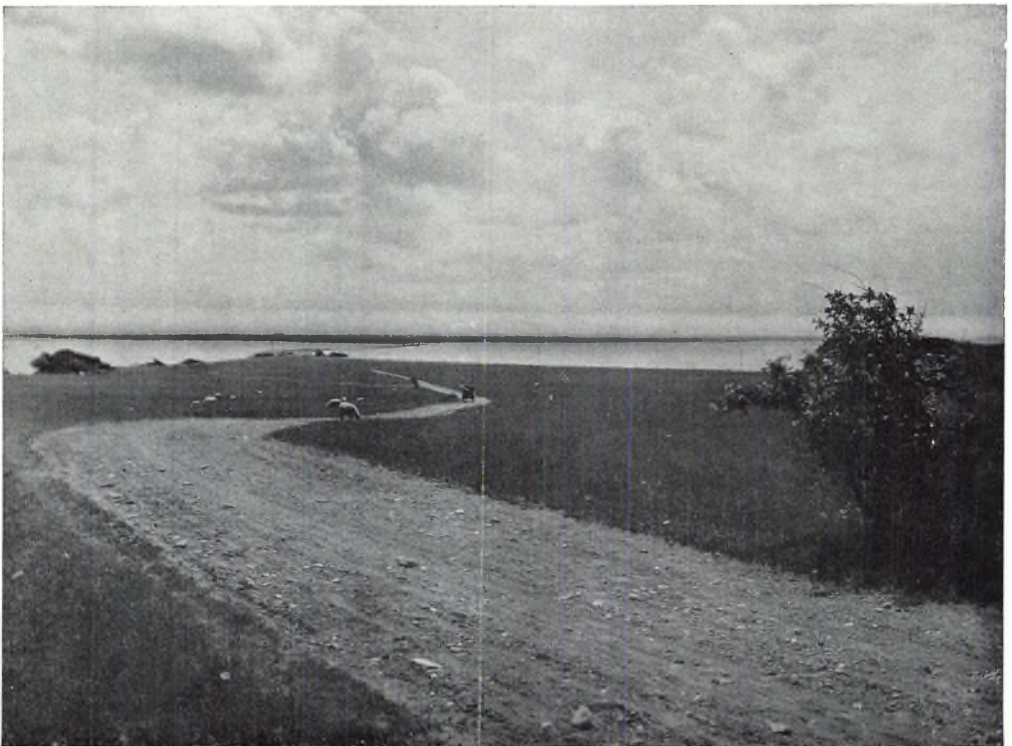

VÅRSØ. Marken og skoven ved avlsgården. (204)

TAVLE 40

ÆBELØ. Øststranden med de tangdækkede kampestensblokke. (206)

ÆBELØ. Udsigt fra sydlandet over „Broddet“ mod Fyn. (209)

ÆBELØ. Østsidens åbne plateau over klinten med gamle ege og tjørne.
I baggrunden til højre „Rylen“. (215)

ÆBELØ. Skovfogedhuset. (215)

ÆBELØ. Den tusindårige kristtorn. (213)

ÆBELØ. Gammel eg, kvalt af de omstående bøge. (212)

FÆNØ. Gamle ege på øens sydøstkyst. (224)

FÆNØ. Ved „Nørregaard“, øens næststørste gård. (225)

TAVLE 44

BRANDSØ. Dankwart Dreyers billede af dyssen på Brandsø, malt 1843. (235)

BRANDSØ. Dysekammeret, som det nu ser ud i bondehaven.
Sammenlign ovenstående billede. (235)

BOGØ. Lågen ved indgangen til Valentin Andersens have. (254)

BOGØ. Gravkammeret nord for fiskerlejet. (255)

TAVLE 46

BOGØ. Landsbygaden nord for mejeriet. (257)

BOGØ. I kærerne øst for landsbyen. (258)

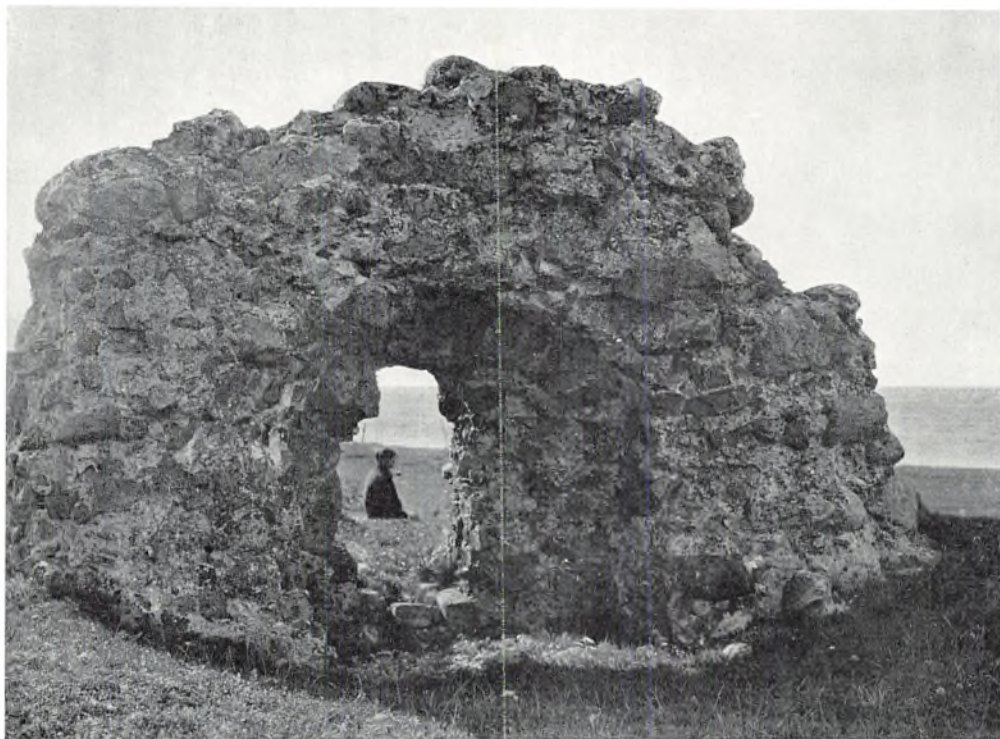

SLOTØ. Borgruinen set fra syd. I baggrunden til højre den østligste af de divergerende mure. Til venstre resterne af den lille ydermur. (281)

SLOTØ. Tårnruinens indre, set fra N.Ø. Forneden skydeskår. (280)

TAVLE 48

SLOTØ. Skydeskår gennem den vestlige af de divergerende murrester. (282)

SLOTØ. Munkesten fra Engelborg med spor af en barnefod, ca. 13 cm langt. (283)

ENEHØJE Ø. Engen ved stranden nordøst for gården. (290)

VEJLØ. Udsigt langs øens østside over kærene på nordodden. (286)

TAVLE 50

VEJRØ. I haven ved Klausens gård. (298)

VEJRØ. Morænelandskab på vestkysten. (292)

VEJRØ. Morænelandskabet på vestkysten. I baggrunden træerne omkring byen. (292)

VEJRØ. Et af øens mange vandhuller, „Radtoppegraven“. (294)

VEJRØ. Gård med den ejendommelige tækning. (295)

VEJRØ. Øens sydøstkyst med de forblæste tjørne. Ud for kysten ligger ålefiskere. (294)

RÅGØ. Den faldefærdige gård på sønderstranden. (304)

RÅGØ. Postførerens hustru. (306)

RÅGØ. Parcellist Andersens femtenårige datter, Grethe. (307)

FEJØ. Ved Niels Hansens gård i Vesterby. (323)

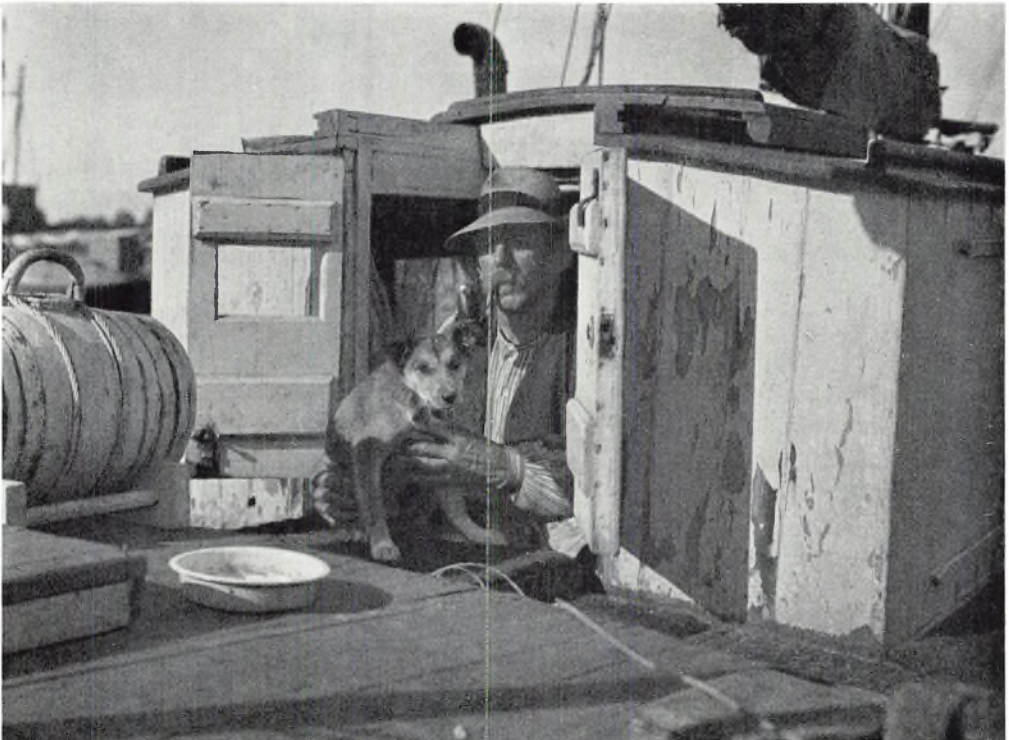

FEJØ. Smedjen ved vejen gennem Østerby. (316)

TAVLE 56

FEJØ. Den gamle møller og hans kone. (329).

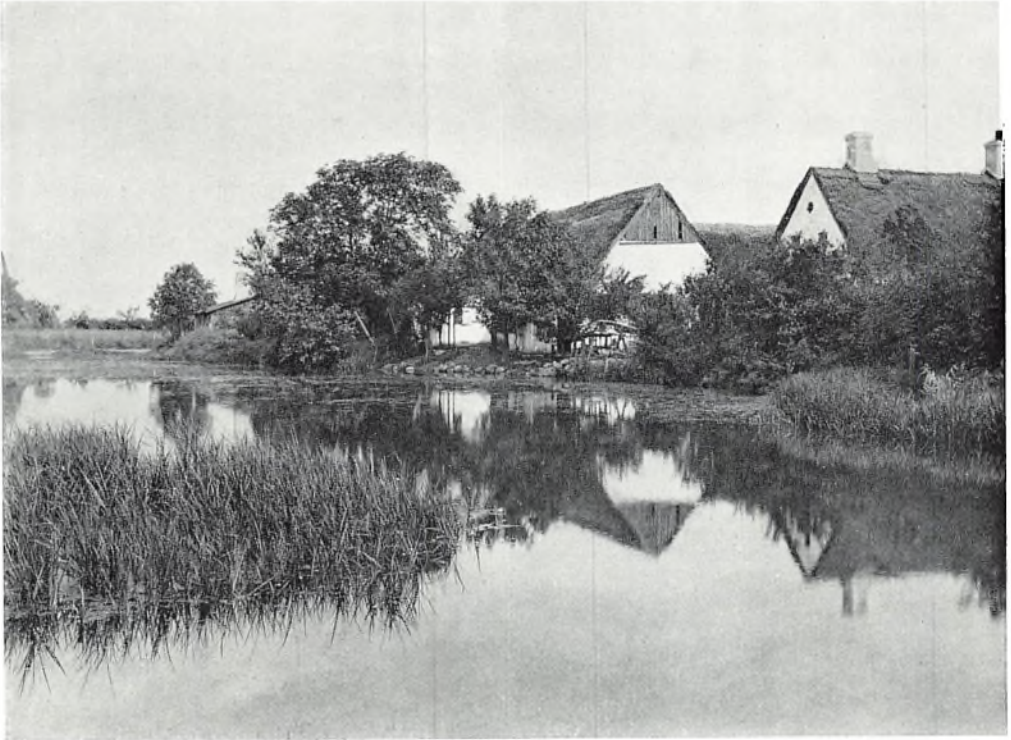
FEJØ. Mandskabet på „Haabet“. (330)

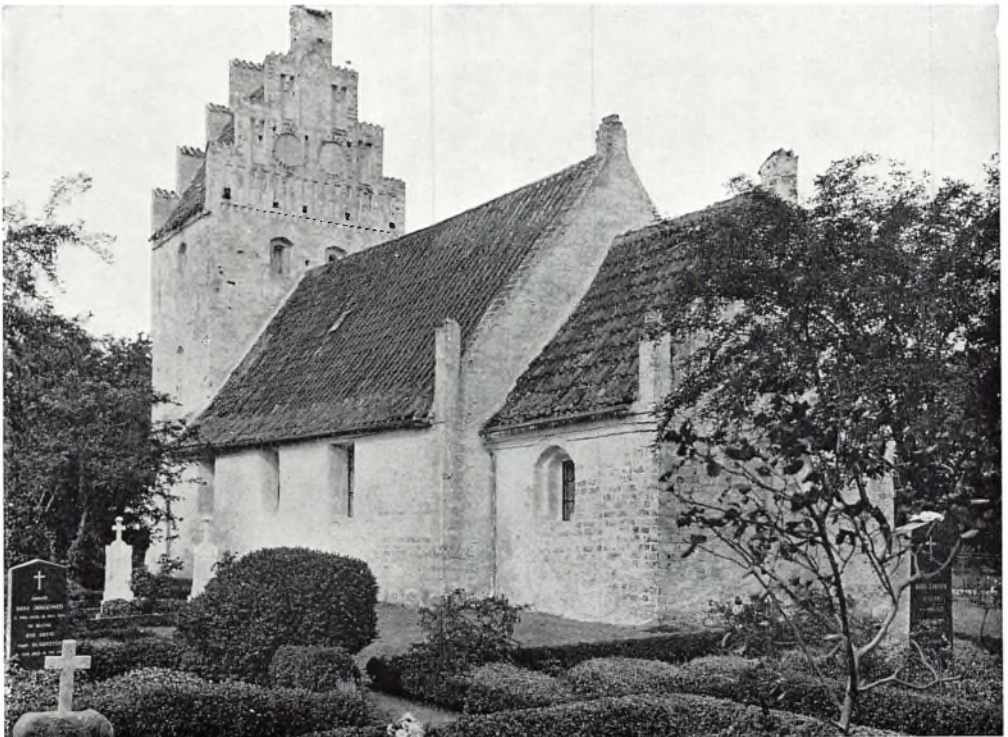
SKALØ. Udsigt fra dæmningen mod sydøst. I baggrunden Fejø. (333)

SKALØ. Den hundredårige bondegård på øens nordende. (335)

ASKØ. Ved byens gadekær. (341)

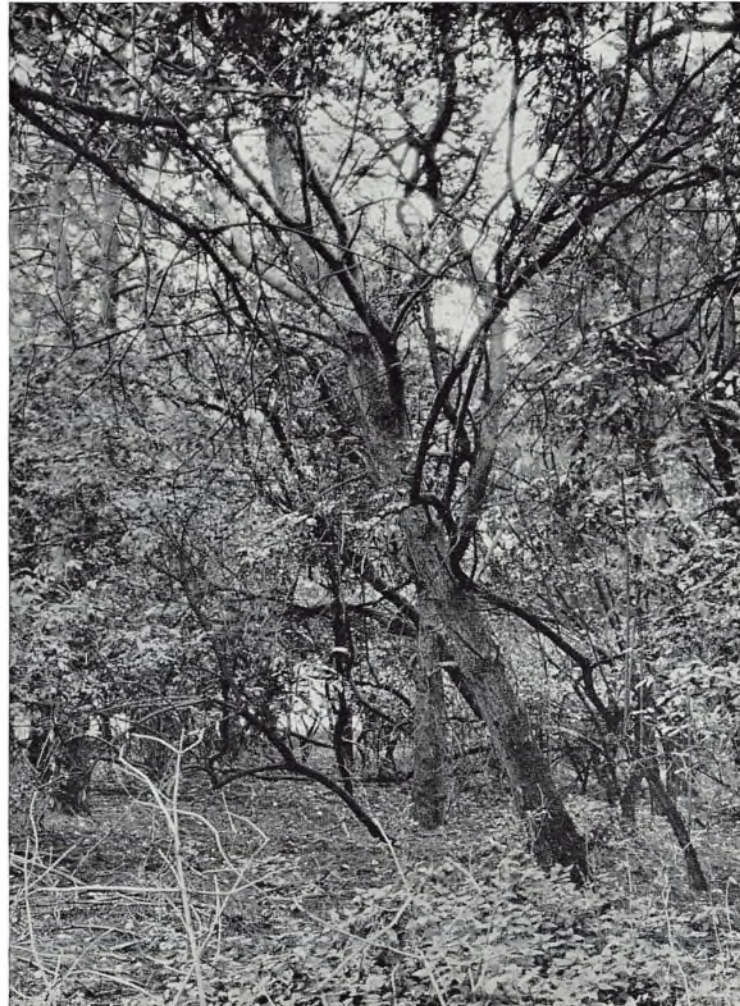
ASKØ. Kirken. (341)

ASKØ. På øens kirkegård en regnvejrsdag. (341)

ASKØ. Kirkens våbenhus. (341)

LINDHOLM. Hyld som lianer mellem fyrrene. (351)

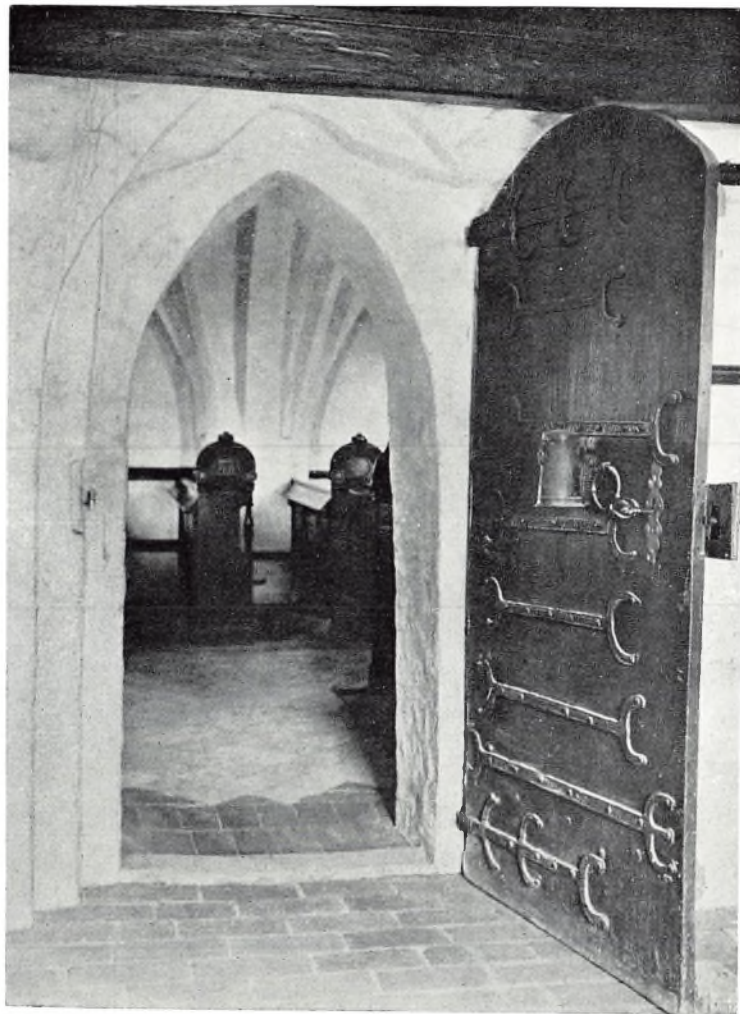
LINDHOLM. „Rylen“ under øens østkyst. (353)

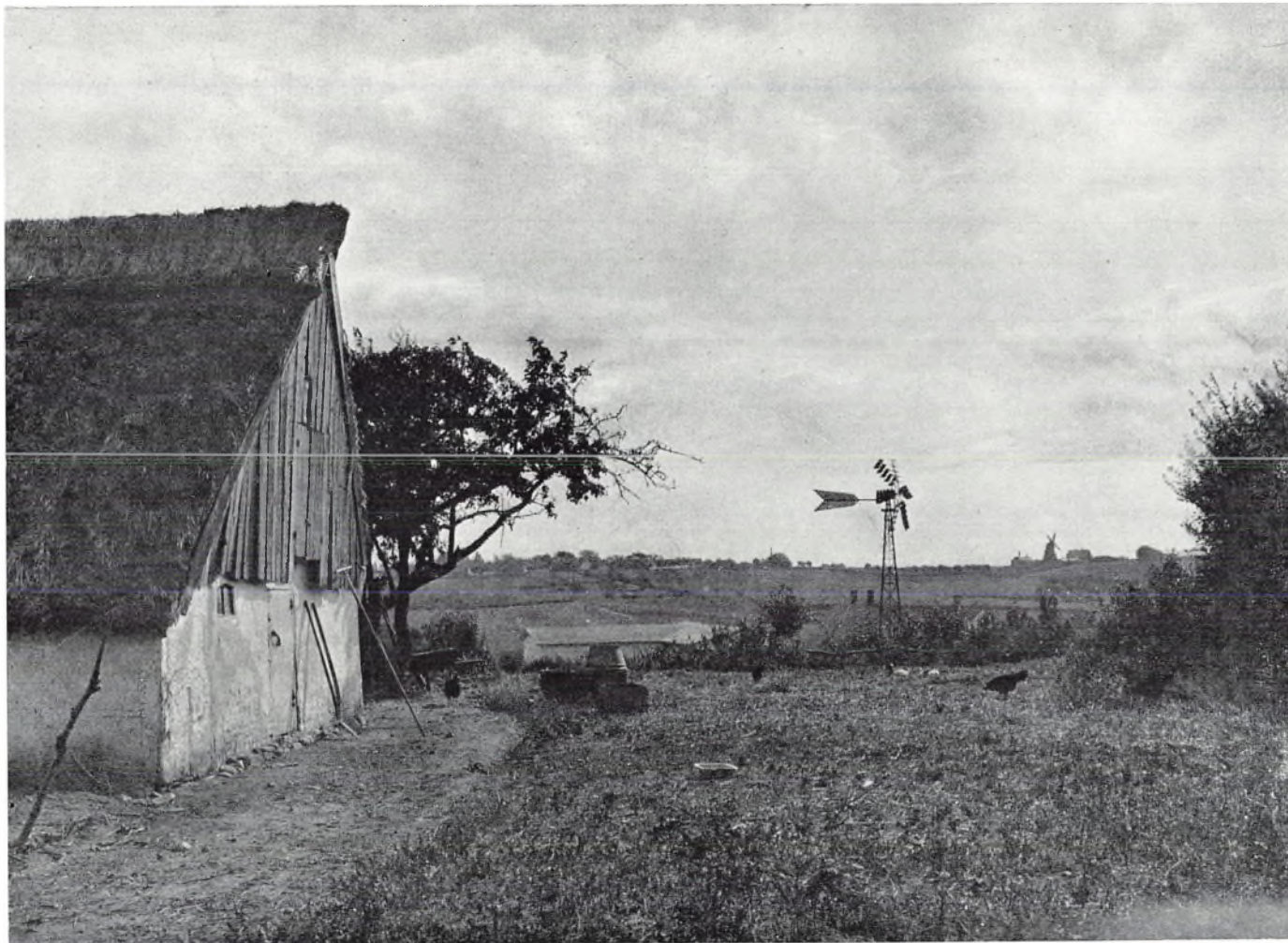
LILLEØ. Gæs bag en bondegård. (346)

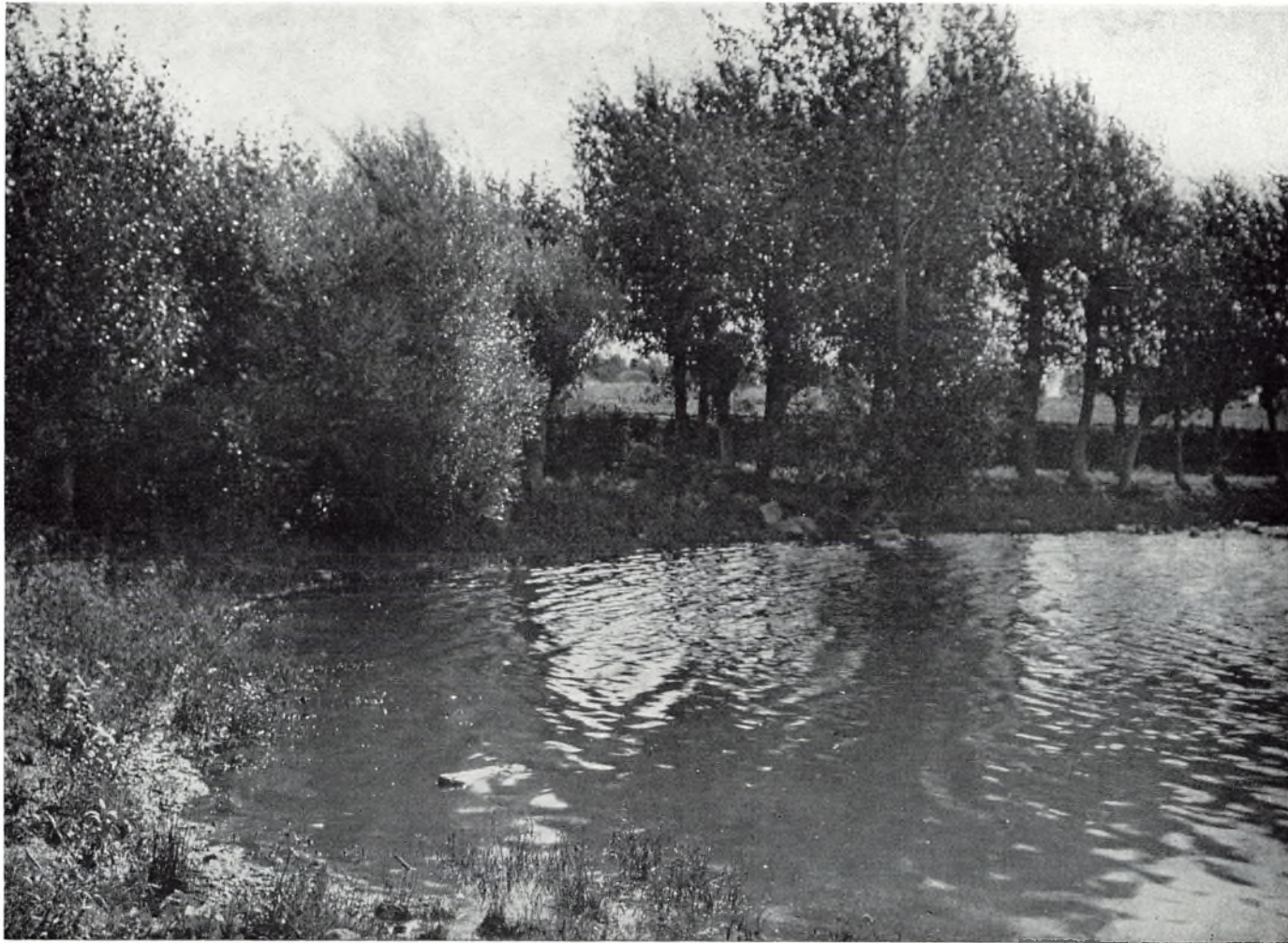
FEMØ. Prædikestolen. (358)

FEMØ. Døren mellem kirkens våbenhus og skib. (358)

FEMØ. Udsigt fra et gammelt hus i Nørreby over „bækkenet“ til Sønderby. (356)

FEMØ. Det skønne gadekær i Sønderby. (354)

TAVLE 65

FEMØ. Krucifikset. (358)

FEMØ. Detalje af krucifikset. (359)

FEMØ. Den gamle kirkekone. (361)

FEMØ. Arnestedet i Kristen Jensens gård med årstallet 1743. (362)

TAVLE 67

TAVLE 68

FEMØ. Ved en gård i Sønderby. (354)

FEMØ. Den gamle Hans Peter Jørgensen fra Nørreby. (361)

FEMØ. Kristen Jensens gård i Nørreby. (362)

FEMØ. I Kristen Jensens stue. (362)

VIGSØ. Tjørneskoven på øens østside. (377)

VIGSØ. Ved langdyssen. I baggrunden til højre den vestlige odde, til venstre Vignæs. (379)

VIGSØ. Udsigt fra dyssen over bugten mod øens vestside. (379)

DYREFODEN. På vej over fladvandet mod øens østkyst. (387)

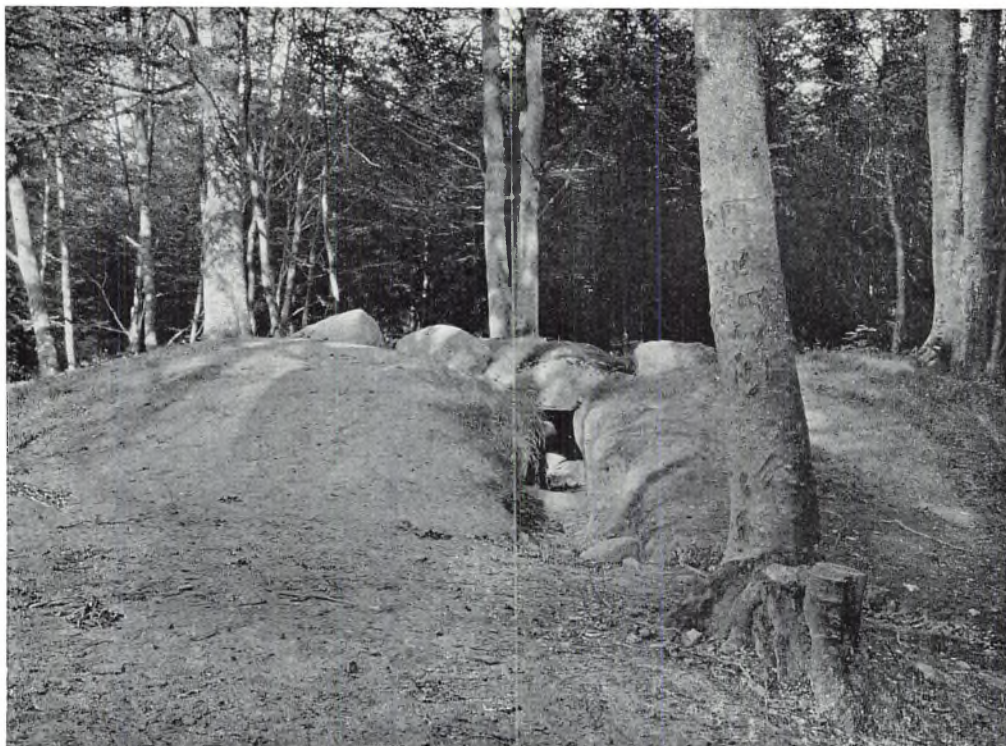
BOGØ. „Rylen“ (med vimplen) og dens jolle i havnen. (391)

BOGØ. Udsigt mod nord fra kirkegården; i baggrunden Sjælland. (392)

BOGØ. Kirkens våbenhus og skib. (393)

BOGØ. Den hærgede jættestue i Østerskov. (397)

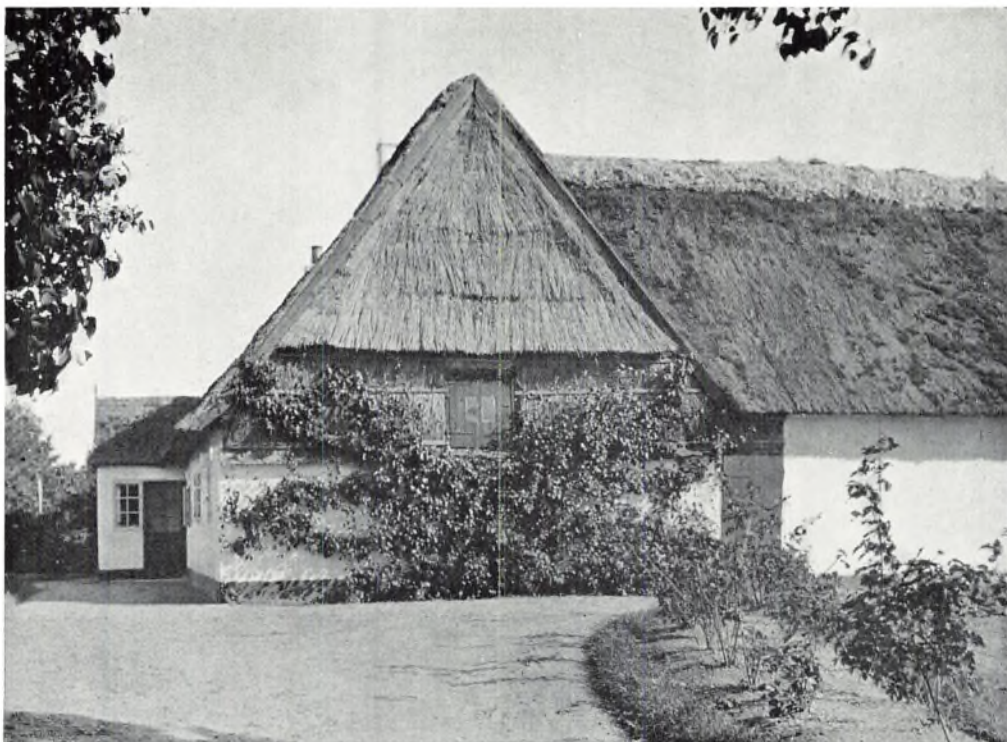
BOGØ. Jættestuen i Østerskov. Den nedtrampede indgang til gravkammeret. (397)

BOGØ. Birke ved øens østerstrand. (394)

BOGØ. Typisk ældre Bogøhus ved vejen gennem Gammelby. (403)

BOGØ. Stuehus af bondegård i Gammelby med ejendommelig tækning af gavlen. (403)

BOGØ. Stalden i den lille bondegård, opført 1855. (401)

BOGØ. Gårdspladsen i den lille bondegård, opført 1855. Længst til venstre køkkendøren; til højre for denne staldøren. (401)

BOGØ. Hingsten græsser stolt på fædres grave. (400)

BOGØ. Gadekæret „Tranmosen“ i Gammelby. (404)

BOGØ. Nordøstlige hjørne af den store bondegård i Vesterskov med udbygget hestegang og mølle. (401)

BOGØ. Dyssekammeret på Johannes Klogs mark, set fra N. Ø. (399)

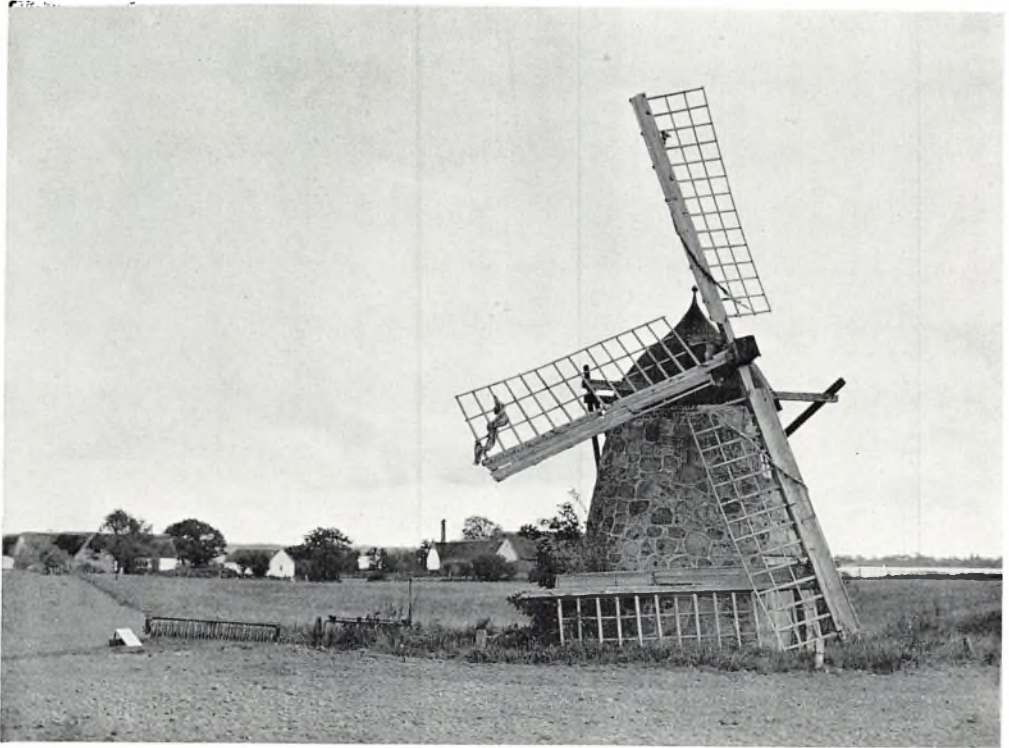
TAVLE 80

BOGØ. Faldefærdige huse i Gammelby. (404)

BOGØ. Smedens hus i Gammelby med typisk stendige fra før udskiftningen. (404)

FARØ. Udsigt fra øens forladte mølle mod gårdene. (419)

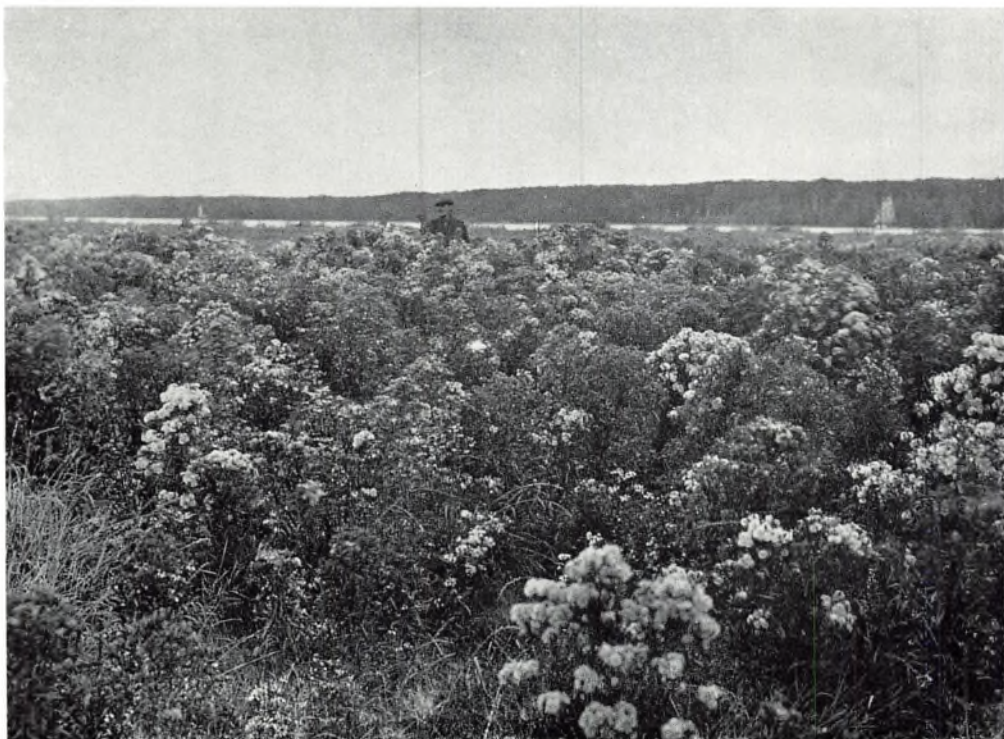
FARØ. Røgter på Farø.

TÆRØ. Et gammelt husmandshjem nær havnen. (429)

FARØ. Øens gadekær. (424)

LILLEØ. Strandasters på nordøstkysten. (427)

LILLEØ. Strandasters på nordøstkysten. (427)

TÆRØ. Polak-rønnerne på sønderstranden. (429)

LANGØ. Indkørsel til gården på nordsiden. (437)

LANGØ. Udsigt over halvøen Korsø mod Tærøs østende. (438)

LANGØ. Piletræer i sollys mellem to byger. (438)

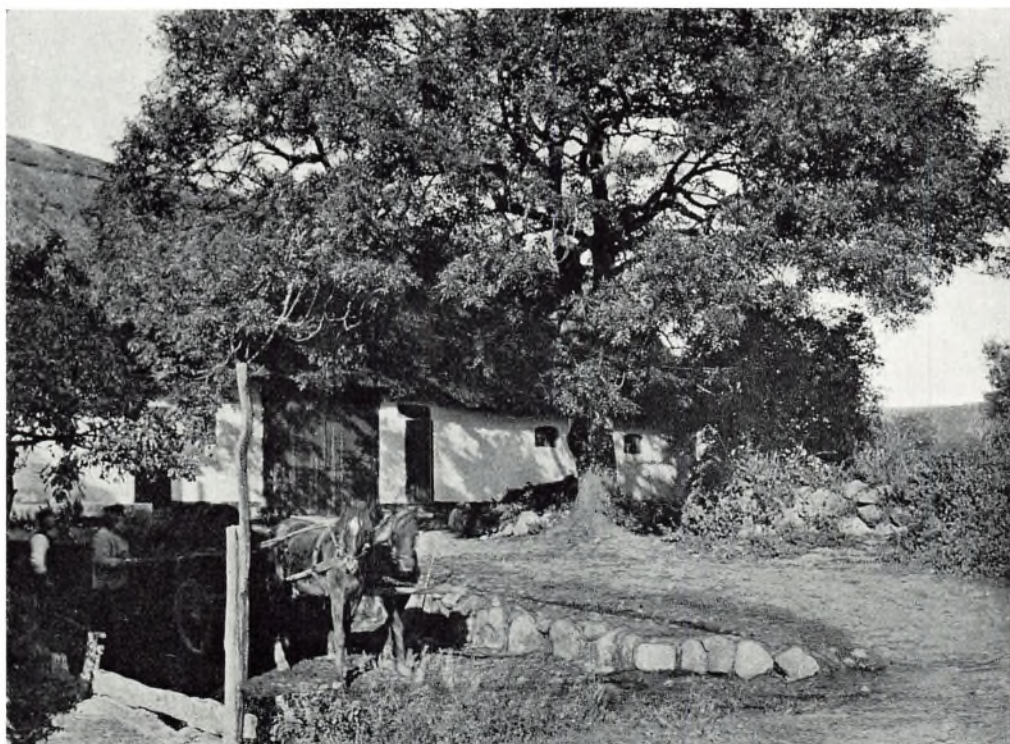
LANGØ. Bag udhusene ved den nordlige gård. (437)

LANGØ. Alleen fra stranden op til gården. (437)

LANGØ. Forfalden vejmølle ved sønderstranden. (439)

NYORD. Bag sognerådsformandens gård. (462)

NYORD. Vej gennem byen ned mod havnen. (450)

NYORD. Morgenidyl ved en bondegård. (450)

NYORD. Gård med stensat møddingsplads ud mod vejen. (450)

NYORD. Gård med stensat møddingsplads ud mod vejen. (450)

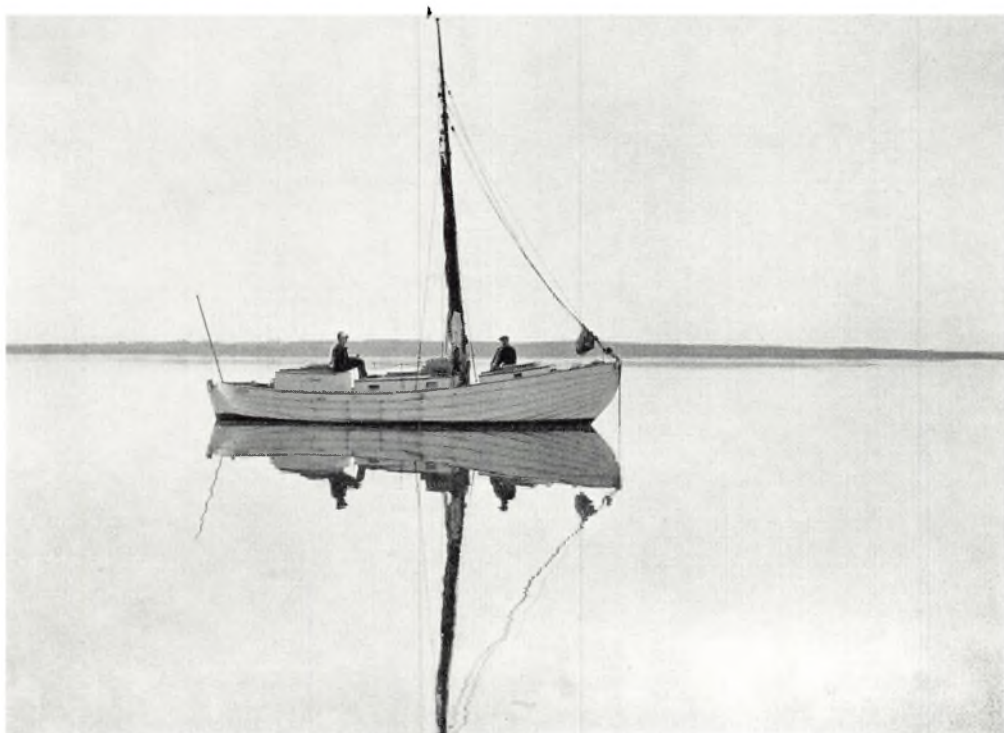
NYORD. Uden for en bonlegård i byens østre del. (450)

NYORD. Det indre af en gård fra ca. 1750 i byens østre del. (450)

LINDHOLM. Strandasters på „Lindholms hale“. I baggrunden Stege by. (469)

LINDHOLM. „Rylen“ i fint oktobervejr i Stege bugt. (469)

